.

Dîroka kurdistanê
17.

Abdusamet Yîgît

weşanên

.
.
.
.

Dîroka kurdistanê 17:
Demên berî û piştî islamê ên kurdistanê
Û keyeniyên kurdistanî û rewşa wan
@Abdusamet yigit
Weşanên dîrokê
2026-Almanya-Berlin
Grafik: zendi şîyar

.
ISBN 968-4-940900-22-2

Pêşgotin:

Dîroka kurdistanê a piştî demên zayinê wê di rengekê de wê weke demna wê yên giring wê hebin. Wê di wê temenê de wê fahmkirina wan deman wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê ser wê bisekinê bê. Di demên piştî karduyiyan de wê, demek nû wê li kurdistanê wê destpê bikê û ev dem wê, di rengekê de wê weke demek teybet bê. Di wê demê de wê, sazûmana civakî û baaweri a dema karduyiyan ku wê weke bi têgînek di rengê ya ahli-kitap de wê bibê wê, di rengekê de wê piştî wê ku wê islam wê pêşkeve wê, di rengekê de wê, daxili wê bibê. Di wêtemenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din jî wê karibê wê werênê ser ziman ku wê pêvajoya dema nû wê weke di temenê yekparatiya baweriyê de wê di rengekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê.

Di morfolojiya civakatiya herêmê de wê bi wê re wê gûharinek mazin wê bibê. Morfolojiyên bi çanda civakê re wê, di rengekê de wê dîmenekê berfireh wê bi xwe re wê bi wê re wê weke ku wê bidina diyarkirin. Di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê weke karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di morfolojiya dîroka demên piştre de wê, civakartiya demên berê û rengê baweriya wê, di demên piştre jî wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin.

Di demên piştî wê demê de wê morfolojiya civakatiyê wê di rengekê de wê bi zêdeyi wê weke derkeve li pêş. Civakatiya wê demê wê, di rengekê de wê, sentezek ser ya civakatiya dema kevnera û helenik wê di nava xwe de wê li kurdistanê wê bihawênê. Wê di wê temenê de wê di renfekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê weke karibê wê di wê rengekê de wê fahmbikê bê. Morfolojiya civakatiya demê wê ser wê temenê wê li rengekê têgîna weke wekhevi û maf û azadiyê wê, lê bigerihê. Minaq wê di dema pêşketina islamê de wê di destpêkê de wê li ser dijberiya

redkirina têgînên weke kolederiyê û hwd re wê, xwe bi wê re wê bide diyarkirin. Refaransên olî ên destpêkê wê bi wê yekê bi têgîna rasyonaliteyek civakî re wê werina ser ziman, ku wê çendî wê piştre wê ji wê dûrketin jî wê bibê.

Piştî w demê di rengekê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê demên piştre wê di nava kurdan de wê zêdeyi wê, pêşketinên wê demê wê bi awayekê pirr zêde tevlihevtir de wê hebin. Piştî demên sasaniyan û keyeniyên kurdistani ên weke karduyiyan û hwd wê, di rengekê de wê li herêmê wê, pêşketina dema nû wê weke demek ku ew bi wê re rabin wê dibînin. Bandûra pêşketinên di xate baweriyê ên Manitiyê ku wê bi tekoşîna li hemberê sasani daya û di dewama wê de mazdekiyan raperina wan a li hemberê sasani wê bandûra wê hem bi civakî û hemî bi baweri wê di rengekê de wê, weke aliyekê wê karibê wê, di rengekê de wê werênê ser ziman.

Di wê nûqteyê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman ku wê morfolojiya civakatiya demê wê bi wê yekê wê pêşketinek nû wê derkeve li pêş. Di wê demê de wê di aslê xwe de wê ne mazdekiyan û ne jî maniyan wê karibin wê çerçoveyek serdestiyê bênina ser ziman. Wan xwe hem bi baweri û hem jî bi têgîna civakî wê dervî têgîna serdestiyê û desthilatiyê pênasekirin. Di wê temenê de wê di rengekê baweri a teybet de wê di dîmenekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê. Di wê temenê de wê karibê wê werênê ser ziman ku wê, morfoolojiya serdestiyê wê di wê demê de wê derkeve li pêş. Islam wê dema ku wê pêşkeve wê ne weke olek civakî lê wê weke olek serdesti û desthilatiyê wê derkeve li pêş. Di wê temenê de wê di aslê xwe de wê valahiya kiu serdesti û desthilatiyê a mani mazdekiyan afirand wî di rengekê de wê weke xwest dagirê. Ji aliyê xwe ve wê, di rengekê de wê, dagirt jî. Keyeniyên kurdistanî ku wê di rengekê de wê heya wê demê wê serdestiya sasani û seferên wê ew bêzir kiribûn wê di dema nû de wê weke sibehe xwe wê bibînin û wê derkevina li pêş. Di wê temenê de wê, keyeniyên kurdistanî ên wê demê ên pêşi wê di rengekê de wê weke keyeniyên ku wê karibin ew di rengekê de wê, bi wê yekê wê derkevina li pêş. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, bi têgînek baweri a ahli kitap ku wê bi mantiq û felsefeya baweriyê ku wê hemû baweriyên berê wê weke xwe di nava hev û an li rex hev wê bijin wê di rengekê de ku wê pênase bikê wê bi wê yekê wê sazûmanek civakî wê bidina diyarkirin. Lê

di wê demê de wê hemû baweriyên kurdistanî wê êzdayi bin. Ji çavkaniyên civakî ên destpêkê em wê dibînin ku wê ti kesek wê di destpêkê de wê di wê de wê ne hizirê ku ew baweriya xwe ser ya din ferz bikê.

Di demên destpêkê de wê tiştekê wusa wê nebê. Di rengekê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê, pêvajoya civakatiyên destpêkê de wê, dema ku wê, baweriya nû wê were wê çîna serdest wê pêşî wê li kurdistanê wê serdestiya xwe bo misoger bikê wê, herê bikê. Di wê temenê de ew wê pergale xwe ya desthilatî wê bi wê re wê herê bikin. Di aslê xwe de wê abbasi wê di encama wê de wê weke were avakirin. Di rengekê de wê abbasi wê, wê di nava wê de wê, ji kurdan jî û ji faris û ereban jî wê xalife wê hebin. Di wê temenê de wê ya ku wê, di rengekê de wê, dîmenekê wê bi wê re wê bide diyarkirn wê bibê. Em dibînin ku wê di rengekê de wê, di demên xalifeyên destpêkê de ên ji xalkên herêmê na wê, zêde zordari wê nebê. Lê piştî gûharin bû wê, bi baweriya herêmê ku ferzkirin êdî xwestin ferz bikin wê êdî wê werina hemberê hev. Rewşa raperina baba mislimê xorasanî wê dikarê wê weke di rengê ya tevgera baba ilyas de wê, di dema wê ya pêşî de wê diyar bikê. Her wusa wê, rewşa babekiyên kurdistanî wê di dewama wê de wê weke wê fahmbikê. Di wê temenê de wê, ev wê, pêvajoyek bi êş a bûhûrînê wê weke ku wê bi xwe re wê di rengekê de wê weke ku wê werênê. Di wê temenê de wê morfolojiya civakatiya herêmê wê di rengekê de wê weke bi wê re wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Di dewama wê d ewê dikarê wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê, morfolojiya civakatiya herêmê wê, di wê temenê de wê gûharinên wê di rengekê de wê, ser wê morfolojiya têgîna ahli kitap de wê bibê. Di wê temenê de wê di wê de wê hê têgînek weke ya ummetî wê ne li pêş bê. Di wê temenê de wê weke karibê wê di rengekê de wê weke karibê wê di şêwayekê de wê werênê ser ziman bê. Di rengekê de wê weke karibê wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Ku em bikin ku em demên pêşketina wê diyar bikin em dikarin di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Dema pêşî de wê ev xanadanên kurdi û kurdistanî wê weke xanadanên demê wê hin bi hin wê reng û awa wê bistênin û wê weke bûhûrînekê wê bikin. Di wê temenê de wê ev pêvajo wê di sedsale 8´min û pê de wê weke vegerê pêvajoyek

serdestiyê a ku wê di destê wan de wê pêşkeve. Ew êdî wê weke hêzek avaker û diyarker di dem û an serdema baweriya nû de bin. Di wê temenê de wê di rengekê de wê derkevina li pêş. Demên weke bi imparatoribûnê di dema nû de wê bi demên pêşketina buweyhitiyê, hesenwehitiyê, anazziditiyê kekuyiditiyê, û heya demên şedadî û merwanî. Û an di dewana wan de eyubiyan û hwd. Wê weki din wê xanadanên kurd ên weke hadbani, rawadî û hwd wê, di rengekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman. Lê ser zimanê baweriya nû re wê erebkirin wê bi demê re wê bi serdestiyêkê wê were pêşxistin. Heta ku wê rawadî wê çendî wê kurd bin ku wê di demên piştre wê weke erebbûna wan wê were niqaşkirin wê bi wê re wê weke encama wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Ev jî wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Lê di wê demê de wê, serdestîya kurd û kurdistaniyan wê di wê demê de wê ne kêmî ya demên piştî med a karduyiyan û an dema mediya a duyem û hwd bê. Piştî wê di rengekê de wê baweriyên wê weke mejuya wê ya civakî wê li berxwe bidin û wê di rengekê de wê bi wê re wê weke derkevina li pêş.

Di demên li dora sedsale 10min de wê pêşketinên ser temenê baweriyan û hwd re wê weke derketinên weke bi yarsaniyan û sultan sahaq, û an şêx Adî di êzîdîtiyê de wê karibê wê ser wê temenê wê weke derketinna kurdistanî û civakî û baweri ên bi qiymet û nirx wê karibê diyar bikê û wê werênê ser ziman bin.

Di demên li dora sedsale 9′min de wê di nava xanadanên kurd de wê raqabetek bo serdestiyê wê di nava wan de wê bide diyarkirn. Di wê demê de wê ev raqabet wê biqasî ku em wê kifşdikin wê li giştîya kurdistanê wê di rengekê de wê xwe bide diyarkirin. Çendî ku wê di nava xwe de wê, xwediyê raqabetê bin lê wê li hemberê derve wê karibin bi hev re li hemberê telukeyan tevgeriyê bi hev re wê bidina nişandin. Di rengekê de wê, raqabeta nava xanadanên kurd ên demê de wê, bi pêşketina desthilatiyên demê ên weke ya şedadîyan, merwaniyan û eyubiyan wê di rengekê de wê, dîmenekê wê bi gûharinê. Di aslê xwe de sefewiti jî wê di rengekê de wê weke di dîmenekê de wê weke karibê wê bi wê re wê di rengekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Avakarê wê xanadanê wê kurdekê bi navê seyfedinê erdebili bê û wê, malbatên kurd ên weke bi tariqat wê pêşkevin ên weke ismaliyan wê di rengekê de

wê, di dewama wê de wê şahtiyên wê bikin. Şah ismail wê bi xwe jî wê kurdek bê.

Di wê temenê de wê di rengekê de wê, di demên li dora sedsale 10min de wê, demek teybet wê li kurdistanê wê bi wê re wê weke ku wê xwe bide diyarkirin. Di wê temenê de wê, serwerîya desthilatiyên kurdistanî wê derkeve li pêş. Di wê demê de wê ji derve hatina komên weke yên selçûqîyan wê li herêmê wê bibin û wê ev jî wê hin bi hin wê entegreyi pergale herêmê a serdestiyê werina kirin. Pêşî wê şahên kurd wê bi mantiqê di şerên xwe yên li hemberê desthilatên weke ya bizansê û hwd ku ew ji wan sûd bigirin wê nêzî wan bibin. Lê piştî wê di rengekê de wê ew êdî wê di şêwayekê de wê, li herêmê bicih bibin û wê bi demê re wê serdestiyê û parvekirina desthilatiyê wê di rengekê de wê bidest bixin.

Êdî wê di wê temenê de wê weke demek nû wê di rengekê de wê li herêmê wê bi wan re jî wê di şêwayekê de wê weke ku wê di awayekê de wê destpê bikê û wê weke karibê wê di awayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Wê jî dikarê wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê di şêwayekê de wê morfolojiya serdestiya kurdistanî wê di wê demê de wê, tevî hemû pirsgirêkên navxweyi wê pêşkeve û wê xwe bi serweriya xwe re wê weke karibin bi parêzên.

Di wê temenê de wê serdestiya wan a li herêmê wê bi demê re wê pêşkeve. Di dema hadbaniyan de wê konfederesyona ku ew çê dikin û demên piştî şerê malazgirê de wê konfedesyona di bin serweriya şahê kurd Ehmedîl bin Îbrahîm bin Wehsûdan el-Rewwadî el-Kurdî de wê were çêkirin wê di wê temenê de wê weke minaqna teybet ên ku wê karibê wê di rengekê de wê, bi wê re wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Di wê temenê de wê, jî dikarê wê di rengekê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê werênê ser ziman ku wê, morfolojiya serdestiya kurdan û an kurdistaniyan wê di wê demê de wê, di rengekê de wê bi pergale baweri wê heya wê demê jî wê, di temenê sazûmanek civakî a ahli kitap de wê, xwe di rengekê de wê bide domandin. Ev wê, di rengekê de wê wateya wê ew bê ku wê gelek baweriyên din ên kitabi ên kurdistanî hebin wê karibin li gorî baweriya xwe û pirtûka xwe ya pîroz wê weke karibin bijin. Di rewşa morfolojiya şedadîyan û merwaniyan de wê weke li qafqasya bi rewşên weke vaspurakanê û Ani û dwinê û li bakûrê kurdistanê wê weke heya hebûna komên êzdayi û serwerî û xanadanên wan û her wusa komên ermeni û suryani wê di wê temenê de wê karibê

weke minaq bide nişandin ku ew wê karibin hebûna xwe wê bi wê mantiqê li demên piştre wê, bidina domandin. Hê têgînek weke ya ummetî ne hatiya pêşxistin ku ew baweriyên dervî wê y giştî ku ew bi wê werina kriminalizekirin wê nebê. An jî wê hebûnên civakî wê dervî wê werina denezendin û ´fetwa´ wan were denezendin wê nebê. Ev wê, di rengekê de wê weke kiryarên demên piştre bin ku wê di rengekê de wê piştî wê di rengekê de wê karibê wê di şêwayekê de wê di rengekê de wê bi wê re wê karibê wê fahmibkê û wê werênê ser ziman bê. Di awayekê de wê pêşketinên demên piştre wê, di rengekê de wê, di wê temenê de bin ku wê wan pêşketinan wê ji holê ra bikin. Di aslê xwe de wê, ji sedsale 11´min û pê de wê hin wê xirabûn di wê pergale civakî û baweri de wê bibê û wê pêşketina têgîna ummetitiyê û desthilati di wê temenê de wê bi wê re wê, yekser wan aliyên ku me hanina ser ziman wê weke ji xwe re wê bikê armanc.

Ya heri giring ku wê di wê demê de wê gotina kurdistanê wê weke peyv û têgihekê wê di literatura civakiya herêmê de wê bicih bibê û wê wateya gotina kurdistanê wê di rengekê de wê, weke welatê kurdan wê di rengekê de wê were diyarkirin. Di aslê xwe de em nikaribin bêjin ku wê hê di wê demê de wê gotina kurdistanê wê di literatura demê de wê bi cih nebûbê. Vaji wê di literatura civakî a demê de wê bicih bibê. Di wê temenê de wê karibê wê werênê ser ziman ku wê, gotina *kurdistanê* wê, care pêşî ji aliyê sultanê sancar ve wê were bikarhnin jî wê, nikaribê wê weke têgînek rast wê bênê ser ziman bê. Berê wî ku ew heka wî bikarhanibê wê, bi demek weke ji asrekê zêdetirî wê generalê kurd bal ê şahê kurd ê marwani wê, di dema sefera wî ya li ser edassa ku wê, bo rizgarkirina wê, bikê de wê, di nameyek ku ew ji şahê kurd re wê binivisênê de wê bikarbênê.

Di wê temenê de wê, berê wê demê jî wê karibê wê werênê ser ziman ku wê bi derfet wê bikarhanina wê hebê û wê, di wê temenê de wê kurdistanê wê di wê temenê de wê were hanin li ser ziman.

Morfolojiya gotina kurdistanê re wê weke di nava generalê kurd bal de wê were diyarkirin û wê bi rengê ku ew bahsa wê dikê de wê weke di çerçoveyek giştî a welatî de ku wê di wê demê de wê weke were bikarhanin û berê wê, di rengekê de wê, bi têgînek rûniştî a ku ew bi wê dihê diyarkirin wê bibê. Ji wê aliyê ve wê, rengê ku wê bi wê re wê were diyarkirn wê, di rengekê de wê, karibê wê weke çerçoveya wê ya ramyari, civakî, çandî, dîrokî û hwd bi wê re wê di rengekê de wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Di wê nûqteyê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, gotina kurd wê, dema ku wê were bikarhanin wê bêgûman wê gotina welatê kurdan wê ne bi derfet bê ku mirov wê ne hizirê ku wê newê bi karhanin bê. Wê vaji wê, di rengekê de wê, were bikarhanin. Di wê temenê de wê temenê û çavkaniya û morfolojiya wê di wê temenê de wê bi zêdeyi wê were dîtin ku wê were bikarhanin.

Di wê temenê de wê dikarê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê morfolojiya têgîna welatê kurd û an diyarê kurd jî wê weke peyv û an gotinên ku wê, di rengekê de wê were bikarhanin bê. Ev ne tenê wê di çavkaniyên demên piştî islamê de wê hebin. Wê, di yên berê islamê de jî wê, di rengekê de wê weke karibê wê di şêwayekê de wê werênê ser ziman. Wê morfolojiya gotina karduyan û wê, bi rengê kordoene û an gordoene û yan jî cordoene û hwd re wê bikarhanin wê di wê temenê de wê bi rehetî wê morfolojiyekê bi fahmkirinê wê di şêwayekê de wê weke ku wê di serê me de wê di rengekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman.

Ji xwe wê morfolojiyên bi çavkaniyên çandî û civakî û hwd re wê di rengekê lê xwedî derketinê û di şêwayên hanina ser ziman û hwd de wê, di wan de wê bi rehetî wê weke morfolojiyekê wê karibê lê tê bigihê jî bê. Di wê temenê de wê bi çanda civakî, baweri wê, di rengekê de wê cihêbûna xwe wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke ku wê bênê ser ziman. Ev jî wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê weke karibê wê di awayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.. Di morfolojiya têgîna çand, civak, ziman, kevneşopî, baweri û her wusa çavkaniyên li ser temenê têgînek dîrokî û hwd ku wê bi wê re wê karibê wê li wê bihizirê wê bibin û ev wê, çerçoveyek berfireh a ku wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê wê werênê ser ziman. Di hinek vegotinên kurdistaniyan de wê, bahsa şahên anazidiyan wê were kirin ku wan xwe weke ´şahên kurdistanê´ bi nav dikirin û an didana diyarkirin. Di wê morfolojiyêê de wê karibê bahsa yên xanadanên din ên kurd de jî wê di rengekê de wê weke karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê weke karibê wê kifşbikê û wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Di demên piştî hatina islamê de wê, di rengekê de wê ev temen û çerçoveya wê bi yekê ku ew bi civakî, çandî, dîrokî, baweri û hwd afiriya wê li ser wê re wê bi wê re wê, di rengekê de wê weke ku wê were lê hizirkirin û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Di demên piştî hatina islamê de wê, kurdistan wê weke kurdistanê û wê civake kurd wê weke civake kurd wê, salixkirina wê bibê û wê di wê temenê de wê çerçoveya wê ya çandî û baweri wê karibê wê li wê bihizirê bê. Ev wê weke aliyekê wê yê giring bê wê li ser pêvajoyên wê yên bi dîroka wê re wê, di rengekê de wê li wê bihizirê ku ew çawa bûya û hatiya jiyankirin û pêşketiya. ..

Abdusamet Yigit

.

Destpêk; dîroka kurdistanê 17.

Ji demên karduyiyan û çavkaniyên wê yên dîrokî û pêvajoyên pişti zayinê ên ku wê werin.

Ku mirov wê di rengekê de wê bahsa dîroka kurdan bikin wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê ji gelek aliyan ve wê werênê ser ziman. Lê rewşa dîrokê wê, Di rengekê de wê weke ku wê Maria T O'Shea wê werênê ser ziman wê çawa wê, di rengekê lawaz û zayif û bêserok de wê were girtin wê di rengekê de wê, di nava hewldanekê de wê hewl were dayin ku ew were girtin. "Kurd di navbera çend welatan de dabeş bûne. Ew pir caran ji dîrokên fermî têne dûrxistin û ji hêla perspektîfên dewlet-navendî yên ku di dîroka akademîk de serdest in, têne marjînalîzekirin. Heta di lêkolînên dîrokî yên Ewropî yên nûjen de jî, Kurd kêm têne temsîlkirin, û alîgiriya dewletî ya nivîskaran eşkere ye. Qeydên dîrokî yên heyî bi piranî ji çavkaniyên ne-kurdî têne girtin, gihîştina wan an têgihîştina wan dijwar e, û dibin sedema gelek vegotinên dîrokî yên nakok û nîqaşên berdewam. Ev faktor şopandina eslê wan ê rast û dîroka wan a zû, û berî fetihên Ereb-Îslamî, bi taybetî dijwar dikin ku ew werina lêkolinkirin û an bi başî werina fahmkirin. (Çav: O'Shea, Maria T. (2012). Trapped between the map and reality: geography and perceptions of Kurdistan. Routledge. p. 65)

Ji wê aliyê ve wê dema ku em bahsa dîroka kurdan bikin wê di rengekê de wê, weke aliyekê wê yê giring wê pirr zêde wê kêm bê hiştin. Wê di rengekê de wê, pêşîya xwe weke xwe û bi zimanê xwe wê girtin bo baş ne hanina ser ziman wê gelek sedemên wê yên bi wê aliyê jî wê hebin. Lê sedemên herî giring wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Di demên kevnera ên dîrokê de wê, kurd wê, di rengekê de wê, bi awayekê rastin nivisandina dîroka wan wê di rengekê de wê weke nebê.

Di wê temenê de wê, newê nivisandin. Di rengekê din de jî wê, di derbarê wan de wê gelek nivisandinên ku ew dihên kirin jî wê, ji wan weke çavkani wê were girtin wê zêdetirî wê, ji çavkaniyên ku wê, ser wan bi niyetên cihê hatina nivisandin wê werina esas girtin. Di wê temenê de wê, temenê de wê dîrokek kurd ku wê xwe di wê de wê nebînin û an jî wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê ji wê aliyê ve wê li ser wê bisekinê. Weke aliyekê wê yê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Wê jî dikarê wê werênê ser ziman ku wê, morfolojiya dîrok nivisandina wê di wê temenê de wê ne tenê wê were kirin wê weke temenekê şerkirinê bi civakê bi xwe re jî bi tenê. Ji wê zêdetirî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê, werênê ser ziman.

Ji wê aliyê ve wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê, traumayên ser dîrokê re wê, di wê rengê de wê di nava civakê de wê temenê wan wê were çêkirin û an qatkirinên ku ew di rengekê de wê biwê re wê di nava civakê de wê bi wê re wê werina çêkirin wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Mijare afirandina qatbûn û traumayên ser gotina dîrokê re wê bi serê xwe wê karibê wê werekirin mijarek fahmkirinê. Lê li vir emê nûha tenê wê bi vê re bi sînor xwe bigirin û wê, kûrbûna ku ew weke pêwîst dibînin di wê de wê bibê wê ji mijarek bi serê xwe a di wê temenê de ku ew were kirin re wê bidina hiştin. Lê em jî wê bi ser gotinê ve wê bikin û piştre derbas bibin ku wê, gotina dîrokê wê ji wê aliyê ve wê bi dîmenê bîrdozi û şêwayên weke ´salixkirinên ser dîrokê´ re wê, weke dîmenekê dizaynkirinên weke di temenê endazyariyek dîrokî û hwd jî wê, bi gelek aliyan ve wê çawa wê bi wê re wê were kirin jî wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê fahmbikê bê. Rasta ku wê dîrok wê weke qadaka civakî û mejuyi û zanyari bê. Lê ev qad wê, weke temenê dorpêçkirinê û an bindestkirinê wê were kirin, weke çawa wê di sedsale 18´an û wan de wê bi lêpirsinên dîrokî re wê, temenê pêşketinek serbestî û maf û azadiya civakî wê bi wê re wê bi salixkirina hebûna wê re wê were kirin. Wê weke çawa wê bê xwestin ku ew bi rengekê salixkirina wê re wê dîmen û rêyek pêşketinê a bi wê re wê were pêşxistin û an diyarkirin. Pirsgirêkên bi fahmkirina dîrokê re wê, bi awayên bi ali ên nivisandina wê, di bin navê ´zanista dîrokî´ û hwd de wê bênina ser ziman wê, karibê wê bi gelek aliyên wê re wê ser wê bisekinê. Ne tenê bi dîmenê kêm û an zêde

hanina wê ya ser ziman lê bi dîmenê rengê hanina ser ziman re jî wê bi wê re wê, li wê serwerîyek bi wê temenê wê an wê were çêkirin û an wê bi wê were ji holê rakirin. Gotinên weke çima kurd kêm di dîroka navnetewî a gerdûnî de wê werina ser ziman ku wê tevî wê weke civakak dîrokî a kevntirin jî bê, wê hinekê wê ji wê aliyê ve wê weke karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. An jî wê çawa wê dîrok bi têgîna wê were kirin xismeta serdestiyek desthilatî weke têgîna ol û baweriyê ku wê ji zanyariya wê were dûrkirin di bin navê zanyaritiya wê de wê, karibê wê ji gelek aliyan ve wê bi wê re wê fahmbikê bê. Vê hinekê jî ser statûqûya gerdûnî û an hegomenikî ve wê, di rengekê de wê bikê û wê bixwezê ku wê hinekê wê fahmbikê bê. Wê dema ku wê di demên hemdem de wê ser civakek 70 milyonî re bê lê wê bê dewlet û an desthilati di qada navnetewî û an netewî de wê were hiştin jî wê, bi wê morfolojiyê ve wê karibê wê bi girêdayi wê fahmbikê bê. Ji wê aliyê wê aliyêkê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê werênê ser ziman.

Di morfolojiya civakê de wê, di rengekê de wê, di roja me de jî wê, di rengê nivisandina dîrokê de wê çawa wê weke temenekê traumatik wê were lê kirin wê di wê rengê de wê were diyarkirin. Di nava wanqas rewşên xirab de wê, nivisandina dîrokê wê, di rengekê de wê çendî wê weke giring bê ku ew bi rastiya wê were kirin wê, di rengekê din de jî wê weke karibê wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê çawa wê, dikarê wê ser wê werênê ser ziman.

Dîrok wê çawa wê weke di morfolojiyekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê weke karibê wê werênê ser ziman ku wê, li hemberê kurdan wê bi wê yekê wê weke temen û dîmenekê şerkirinê wê li hemberê wê were dîtin ku wê were bikarhanin. Di wê temenê de wê salixkirinên bi navê dîrokê wê werina kirin û hewldana bi wê dana herêkirin wê di wê temenê de wê aliyekê wê yê giring wê weke ku wê biafirênê. Di wê temenê de wê, dema ku wê mirov mijare dîrokê wê hilde li dest wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe bide diyarkirin. Ber vê yekê mijare dîrokê wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di rengekê de wê bide diyarkirin.

Rastiyên weke nivisandinên "akadamikî" ên bi navê dîroka civak wê di rengekê de wê, di wê temenê de wê, weke rastiyên ku wê di rengekê de wê berevaji wê bikin jî wê di rengekê de wê were diyarkirin. An jî di nava dîmenekê dîrokê de wê bi cihkirinê û wê bi wê bi zorê û hwd dana herêkirinê. Di rengekê de ew çendî xwe weke çi bê bide diyarkirin jî wê li ser temen û koka wê, kirina ber lêpirsinê û her wusa wê morfolojiyê wê

di her nivisê de wê bi wê bi cihkirinê û an pirsên bi wê ên lêpirsinê bi cihkirinê wê weke di wê temenê de wê karibê wê werênê ser ziman bê. Di rewşa kurdan de wê, rewşa dîrokê wê ji ya ku em dikarin wê fahmkirin wê zêdetirî wê weke dîmenekê şerkirinê a bi civakê di wê temenê de ku ew dihê bikarhanin wê weke karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di roja me de wê niqaşên weke li ser kurdên zaza û an kurmanc re wê weke ji hev cihê weke hewldanên bi wan dana herêkirinê bê. An jî rewşên weke di heman rengê de wê di nava kurdên yarsanî û êzdayi de ku ew dihên pêşxistin wê karibê weke bi gelek rewşên din ên bi wê rengê wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê, di rengekê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Ji wê aliyê ve wê morfolojiya dîrokê, û her wusa rewşa dîrokê di nivisandinê de ku ew çendî kevn jî bê bi dîroka xwe re wê çawa di bin rewşa ya yek serdest de wê were diyarkirin û wê di wê temenê de wê, weke bindestê wê û an wê weke di rengekê de wê ew wê diyarkerê wê bê wê bi refaransên fahmkirina dirokê re wê bi xwendê û hwd wê bên xwestin ku ew di mejiyê wan de wê were bi cih kirin. Di wê temenê de wê, aliyekê qadaxaya ser zimanê civakê wê bi wê aliyê ve jî wê girêdayî wê weke armanca di temenê hem paqijiya etnikî de ku wê hebê wê weke karibê wê di rengekê de wê weke wê fahmbikê û hem jî wê weke aliyekê wên yên din re wê weke karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Ji wê aliyê ve pêşî wê di rengekê de wê pêşî wê ser temenê nivisandina dîrokê wê weke çawa wê bê gihiştin li nerinek baştirin a dîrokê wê, pêşî wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê di serî de wê ser wê bisekinê bê. ..

Dîrok di temenê têgînek desthilatî a serdestiyê de ku ew bi armanca metingerî bê û an armancek din a bi serdestiyê bê wê bo wê weke qadek zêde manipulekirinê bê. Di wê temenê de wê, nûha di rengê ku wê herî zêde wê, li hemberê kurdan wê bi wê were şerkirin wê ne qadên ramyari, leşkerî, û an qadên din bin. Wê bi zêdeyi wê qadên weke dîrokî ên bi niviskî û hwd bê. Di wê temenê de wê minaq wê weke bi civakê wê xwediyê dîrokek ku ew bi hêsti û hêstiyarî û hişmendî ne xwediyê û an xwe di wê de nabînê bê. Ber ku ew ne dîroka wê ya. Weke dîroka wê çerçoveyek hati nivisandin a bi wê ser dihê farzkirin bê. Zanyarên sedsala 19an, wek George Rawlinson, Gordyene/Corduene û Carduchi bi Kurdên nûjen re nas kirin, û Carduchi wekî hevwateya kevn a ferhengî ya "Kurdistanê" dihesibandin. (Çav: Rawlinson, George, The Seven Great Monarchies Of The Ancient Eastern World, Vol 7, 1871.) Ev nêrîn ji hêla

hin çavkaniyên akademîk ên dawî ve tê piştgirî kirin ku Corduene wekî proto-Kurd an jî wekhevî Kurdistana îroyîn dihesibînin. (Çav: James, Boris. The Cambridge History Of The Kurds. p. 30.)

Tabîî rewşên weke niqaşkirina koka kurdan wê di rengekê de wê, piştî wê di rengekê de wê çendî ku wê di morfolojiyekê bi dîrokê re de wê weke di demên karduyiyan de wê zelaltir wê dîmenê wê derkeve li pêş wê, di wê rengê de wê, niqaşkirinên di wê temenê de ên cihê wê weke lêpirsinê jî wê di wê demê de wê werina kirin. Di şêwayekê de wê, gelek dîrokzanên ku wê di rengekê de wê ji ber ku wê bi dema urartuyan û hwd re wê cihê wê bi demê re wê bihizirin wê, bi wê re wê jî wê werênina ser ziman. Wekî din wê di pirtûkên pîroz ên piştî musa di cihutiyê de jî wê di rengekê de wê morfolojiya qarduyê wê bibê û wê were diyarkirin. Çendî ku ev niqaş wê di demên hemdem de wê bi awayên cihê jî wê, werina kirin jî lê çavkaniyên min ên hem civakî û hem jî ên niviskî wê, di rengekê de de wê bi ahengek levkir wê, bi kurdan ve wê girêdana wan bêniqaş wê bide diyarkirin. Wekî din jî wê, destpêka wê jî wê bi girêdanên dema kassitan û an karduniaşa kassitan ve wê girêbide. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê weke karibê wê di şêwayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê.

Efsaneyek ku ji hêla zanyarên Cihû ve hatî tomar kirin îdîa dike ku gelê Corduene xwedî eslê xwe yê serxwezayî bû; Key Silêman ji bo 500 jinên Cihû rêk xist ku bi cinan (aciniyan) re bizewicin. (Çav: Peter Schäfer, Catherine Hezser, The Talmud Yerushalmi and Graeco-Roman Culture, Volume 3, Mohr Siebeck, 2002 – 486 pages, p. 80) CJ Edmonds, ku serdana Lurs kir, nivîsand ku Lurs baweriya xwe bi heman efsaneyê wekî çîroka eslê xwe tînin. (Çav: C. J. Edmonds, The Geographical Journal, Vol. 59, No. 5 (May, 1922), p. 340, http://www.jstor.org/stable/1780610) Heman efsane ji hêla rayedarên Îslamî yên destpêkê ve jî ji bo ravekirina eslê Kurdan hatiye bikar hanîn. Di wê morfolojiyê de wê ne li ser temenê rastbûn û an rastnebûna vegotinê lê morfolojiya wê û kirpendina wê ya ku ew dihê kirin bi morfolojiyek civakî de wê li ser wê temenê wê têgînek rastin a girêdanek kurd û karduyan wê, di rengekê de wê bi xortî wê di nava têgihên baweri de jî wê di wê rengê de wê bide diyarkirin. Ev têgînên baweri wê, piştre demekê de wê weke bi têgînên ´serxwezayî´ wê were diyarkirin û wê were hanin li ser ziman. Morfolojiya serxwezayiyê wê çendî wê wekepêjnek çanda civakî a kurdan jî wê bide diyarkirin û wê were ser ziman jî lê di rengê kirpendin û hanina wê ya ser ziman de

wê weke ku wê di rengekê de wê, piştî wê, di temenê serxwezayiyê ku wê, bi morfolojiya dervî têgîna baweriyê kirina civakê bixwe jî wê di demên islamî de wê were bikarhanin. Morfolojiya karduxan û an karduyan wê, pirr zêde wê bi navî wê kevn wê herê. Di rengekê de wê ji demêmn gutiyan û heya demên lullubi û kassitan û an welatê kassitan karduniaşa wan wê, bidomê. Ji wê ser demên hûrî û mitannîyan re wê, heya demên med û karduyiyan wê, di rengekê de wê, were dîyarkirin.

Lê ev rasta ku wê di demên berê islamê de wê ev morfolojiyek ku wê ji dema karduyiyan bê. û wê karibê wê di rengekê de wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di demên hemdem de wê pirraniya niqaşên weke mijare kokê bi wê dikina nava niqaşê û hwd de wê hinek ji wan wê bi niyet bin û wê, di rengekê de wê, bi girêdaniya hebûna civakê a bindestkirî ve wê di rengekê de wê girêdayi wê karibê wê fahmbikê bê. Beşek jî wê bi wê yekê wê ji ber kêm zaninê wê bi rastî jî wê weke ku wê bi wê rengê wê weke pê bawer bikê. Di rengekê de wê, di rengekê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê morfolojiya civakê a di demên hemdem de wê bi rastî jî wê di wê temenê de wê şîroveyên ku wê werina kirin wê, çendî ku wê di rengekê de wê weke ser civake kurd û dîroka wê werina kirin jî lê wê kêm wê karibin bahsa rastiya civakê bikin û wê bi rastin û niyetek zelal karibin wê werênina ser ziman. Piraniya xabatên akademikî ên hemdem wê di bin bandûra bindestkirina civakî û dervî statûya wan a dewletî û hwd hiştine de bin û wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê ser wê temenê argûmanên dihên pêşxistin wê weke esas bigirin ku wê pirraniya wan wê, di rengekê de wê, vaji rastiya civakê û dîroka wê bikin ku ew wê werênina ser ziman. Afirandina çavkaniyên hemdem wê weke bi muzexaneyan û an metalyalên niviskî ku ew dihên amedekirin wê, carna ji rastiya rastiyê hanina ser ziman zêdetirî wê li gorî ya serdest heyi wê çawa wê were diyarkirin û pênasekirin û hwd wê, di rengekê de wê bi wê armancê wê pirr zêde wê biniyet wê werina bikarhanin û ev bi rastî jî dikê ku em pirraniya nivên dihênkirin bikê berlêpirsinê de. Û vê jî dîrok kiriya qadaka zêde ku wê di wê de wê manipulasyon wê ser jiyane komên civakan û hwd re wê bi wê re wê, were meşandin biafirênê. Morfolojiya bi gotina ´statûqû´yê jî wê hinekê wê di wê temenê de wê xwediyê gelek wateyên ku ew bi wê werina fahmkiirin bê. Minaq wê, çawa dibê ku wê, kurd wê, piştî karduyiyan wê di demên olê ên ahli-kitap de wê hebin û serdest bin û heya demên eyubiyan. Lê piştre wê bi carekê

wê ji têgîna ummetparêziyê wê bi hebûn û navê wan wê werina derkkirin. Ev morfoloji wê bi serê xwe wê karibê rewşê pirr baş bide ravakirin. Hebûna civakek ku wê di her demên dîrokê de wê weke aktiv wê hebê wê, di gotin û nivisê de wê çawa wê weke bi têgînek ´marjinal´ wê were hanin ser ziman wê, karibê wê di wê çerçoveyê de wê bi niyetekê desthilatî û zêde xirab wê karibê wê fahmbikê bê. Rengekê ku wê weke bi gotina ´endazyariya civakî´ re wê were diyarkirn wê çawa wê weke di rengê endazyariya dîrokê de wê, were pêşxistin û wê weke di filmên zombiyan de wê hinek wê mafê di xwe de wê bênin ku ew hinek bijin û hinek nejin wê, bi wê rengê wê, nêzî mijarê wê bibin. Piştî têgînên netewên hemdem pêşketin wê di çerçoveya wan de wê weke endazyariya civakî wê, endazyariya dîrokî jî wê weke morfolojiyek xort wê were pêşxistin. Ev bi rêya pirtûk nivisandinan bê û an bi rêya diyarkirinên bi zimanê fermî bê û an jî bi rêya pergalên perwerde û hwd ên yekali dihên pêşxistin. Di lêpirsinên me yên li ser ola desthilatî û an ola desthilatê de jî wê weke morfolojiyekê ku em li jêr wê bi rengekê wê bikin ku wê bi têgînek lêpirsînê rê wê hildina li dest bê. Lê em wê bi ser gotinê ve bikin ku wê, ji wê aliyê ve xabatek ji dil û cidi ku wê bi wê yekê wê werênê ser ziman zêde nebûna wê hinekê jî wê di wê warê de wê weke ku wê bi vê rewşê û rengê diyarkirinê ên bi niyet ve wê girêdayi bê.

Min di nivisandina xwe de a dîroka kurdistanê de wê çendî ku min gelek çavkani esas girtin jî min li rex wan ku wê di hevyekiyekê de bi wan re bênima ser ziman çavkaniyên civakî jî bi heman rengê li berçav bigirin û wan jî di rengekê de bi wê çerçoveya diyarkirina wan a hebûna civakî û dîroka wê û hwd wê çawa wê bênina ser ziman min xwest ku wê, weke aliyekê giring wê li berçar bigirim.

Li vir ez wê bêjim ku wê dîroka karduyiyan wê çerçoveya wê berfireh bê û wê, di wê temenê de wê xwediyê pêşketinek mazin a bi hezar salan bê. Ji demên kevnera ên beriya zayinê destpêkên wê yên bi civakî wê piştî zayinê ku wê weke heya demên nêzî dema hatina islamê wê bidomê. Piştî wê jî wê civakatiya wê herêmê wê, li ser wê temenê wê xwe bide domandin. Ji wê aliyê ve wê, dîroka civakatiya kurdistanî û kurdan wê piştî wê, çendî ku wê di rengekê de wê morfolojiya xwe ya serdestiyê wê hin bi hin wê winda bikin jî lê wê bi hebûna xwe ya civakî û kevneşopîyên xwe wê bidina domandin. Bo wê yekê wê demên piştî hatina islamê ku em di bin navê kurd û an dîroka kurd de wê werênina ser ziman jî wê di bin wê çavkaniyê de wê bibin û wê, ji wê werin heya wê demê û wê berdewam bibin. Bi wê yekê ku em weke demên civakî û

bi berdewamî ên karduyiyan piştre dibê jî wê werênê ser ziman wê bi ya min wê weke ne şaş bê. Li vir fektorên weke serdestiya hatina islamê û hwd ku ew dikevina dewrê de ew wê, weke rewşên li hemberê civakê wê piştre wê bikkevina nava pozisyonekê de. Lê ji wê aliyê ve wê ev demên kurdistanê ên ku wê piştî hatina islamê wê, çawa wê bibê û wê çi nirx wê weke ´dijberi hatina dîtin me ew morfolojiya civaka dijber jî wê bi wê temenê wê, kir bin lêkolinê ku wê di rengekê de wê li wê bihizirin û wê werênina ser ziman. Ji wê aliyê ve wê çi baweri û çawa wê, were hemberê ya islama pêşdikeve û wê heya ku wê ser wê kokê wê biji wê weke aliyekê ku em wê dikin ji nava çanda civakî û vegotin û ragihandinên wê yên ji demên berê islamê ku wê piştre jî wê bi rengekê wê xwe bidina domandin wê bi awayekê wê fahmbikin. Ji wê aliyê ve wê bi rastî jî wê gelek çavkaniyên me yên berfireh û xort hebin ku em wan dahûr bikin û di ber nerinek lêpirsiner û ya bi fahmkirinê de re wê derbas bikin. Bi dîroka civakê re wê dîroka wê ya pêşketinên demên piştre wê çawa wê bibê û wê pêşketinên bi serdestî û desthilatî jî di nava de wê weke bi pêvajoyek fahmkirinê a giştî wê hewl were dayin ku ew were fahmkirin. [...] Diroka kurdistanê wê weke demek ku wê di pêvajoyên wê yên dîrokê de wê bii gelek aliyan re wê weke di zikhev de wê derbas bibê û wê hebê bê. Ber vê yekê wê dema ku mirov wê demekê wê dinivisênê wê ser temenê destpêka pêşketina wê re wê dûbare wê weke pêwîst dibînê ku mirov dûbare bi şûn ve herê û wê werênê ser ziman. Ji wê aliyê ve wê demên wê yên pêşketinê ên ji demê n sumeriyan ve wê werina destpêkirin û heya demên karduyiyan û an demên buweyhidiyan wê di şêwayekê de wê weke karibê wê li ser wê bisekinê bê. Dema buweyhidiyan wê nêvî bi nêvî wê weke demek ku wê bi pêvajoyên civakî ên gûharandinê re wê ser nirxên dema karduyiyan bê û wê, di wê temenê de wê weke dem û pêvajoyek ku wê bi wê nêvî bi nêvî wê weke dema karduyiyan a kurdistanê jî wê di rengekê de wê weke karibê wê di şêwayekê de wê weke ku wê diyar bikê. Ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring re wê weke karibê wê di rengekê de wê weke bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê.

Demên berê ên demên sumeriyan û pê de wê, di rengekê de wê bi teybetî ji demên sumer a duyem û pê de wê bi rengekê bi temenekê çandî û pêşketina wê ya hemdemiya wê re wê pêşkeve û wê di wê temenê de wê pêşî bi pêvajoyek teoloji-kult ku wê di zikhev de wê pêşkeve wê piştî wê di rengekê de wê teoloiji wê bi serê xwe wê weke nerinek demên

piştre a civakî û baweri wê pêşkeve wê di rengekê de wê derkeve li pêş. Ji wê aliyê ve wê, dema ku em demên piştî demên pêşî ên sumeriyan dihizirin wê piştî wê di demên sumer ên duyem de wê demên weke piştî wê bi kassit û hûrîyan re wê bibin wê weke demna teybet bin ku wê di rengekê de wê bi hev re wê di girêdanekê hem ontolojiyî û hem jî epistemolojiyî li ser temenekê dîrokê re wê bi pêvajoyên wê yên pêşketinê û an herêm bi herêm ên pêşketina wê re wê di rengekê de wê weke karibê wê bi wê re wê di şêwayekê de wê bi wê re wê weke kaeribê wê werênê ser ziman bê.

Ji wê aliyê ve wê dikarê wê werênê sr ziman ku wê di demên piştre wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê, bi wê re wê li wê bihizirê ku wê çawa wê weke xwediyê pêşketinek teybet bê. Morfolojiya pêşketina demên hûrîyan wê di rengekê de wê bi xosletên pêşketina bakûrê mesepotamya û çanda xalafii wê di zikhev de wê bide nişandin û wê di wê temenê de wê bi wê yekê wê, xwediyê temen û çerçoveyek pêşketinê a ku wê bi demê re wê bi dewlemendiyek mazin wê biji.

Di demn hûrîyan de wê pêşketina subaruyan wê weke demek civakî wê bii wê yekê we pêşkeve. Di wê temenê de wê dema ku wê, di rengekê de wê, di demên destpêka hezarsalên duyem ve wê, gotinên weke ´welatê subaru´ w di rengekê de wê were diyakirn wê ev gotin wê di morfolojiya wê ya fahmkirinê de wê weke pêşketinek cihê û teybet wê di rengekê de wê bi xwe re wê bi civakî û çandbûna wê re wê bide diyarkirin. Morfolojiyên ji gotina subaru wê di rengekê de wê bidina diyarkirin wê di xate pêşketina civakî û morfolojiyên bi wê re ên ku ew bi wê werina fahmkirin wê di wê temenê de wê têgîn û têgihiştinekê bi fahmkirinê wê weke ku wê bi xwe re wê di şêwa û rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê karibê wê fahmbikê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Di morfolojiya civakî de wê, di wê temenê de wê ji wê demê û pê de wê têgînên kultên giştî û serwer wê pêşkevin ku ew wê weke ´yazdanên giştî´ û an wê di morfolojiya yekyazdaniyê de wê dîmenekê serwer ku wê bi xwe re wê bidina diyakirin wê weke ku wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê pêşkevin û wê weke karibin werina diyarkirin û bên fahmkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê

bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke karibê wê werênê ser ziman û wê bi wê re wê weke ku wê karibê wê fahmbikê û wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê karibê wê wernê ser ziman bê. Morfolojiya civakî wê di wê demê de wê bi çanda yazdani û hwd re wê derkeve li pêş û wê gotina yazdanî jî wê derkeve dervî têgînek kultî a ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke ku wê bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê weke ku wê bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Morfolojiye bi gotina yazdanekê giştî û serdest re wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê di şêwayekê de wê pêşkeve û wê derkeve li pêş. Di demên piştî hezarsala duyemin û pê de wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê, di rengekê de wê derkeve li pêş. Lê wê bi temenekê çanda civakî wê pêşkeve. Pêvajoya yazdanitiyê wê hinek pêvajoyên peresendinê wê di xwe de wê bi pêvajoyên pêêşketinê re wê derbas bikê. Di pêvajoya yazdanî de wê yazdan wê weke kultek şenber ku wê hebê û wê weke bibê. Wê bi totemên di rengên yên beriya dema şarîştaniyê de wê, di renekê de wê, karibê wê, di rengekê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Wê jî dikarê wê, di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê morfolojiya yazdanî wê, di demêmn şarîştaniyê de wê, rengê totemiyê wê derbas bikê. Wê di wê temenê de wê bi fêrsên hizirkirinê ên weke di wê totemê û an dîmenê wê weke diyar ê şenber ku ew bi wê dihê diyarkirin wê were hizirkirin. Di wê temenê de wê li gorî wê dana hizirkirinê wê pêşî wê bi rengê hizirkirinê, nerin û qarakterê û hwd re wê, kifşkirinên zelal wê weke ku wê bi wê re wê bi kes û keseyetiyekê wê werina kirin. Di wê temenê de wê ew li ser wê morfolojiyê re wê xwe bide diyarkirin. Wê weke kesekê ´her tiştê dikarê bikê´ wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Morfolojiya yazdanê a weke morfolojiya dikarê her tiştê bikê wê weke di berfirehbûnek zêhni de wê bi şêwayekê wê weke ku wê bi wê re wê bibê. Ev jî wê di wê temenê de wê, weke karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê.

Yazdaniti wê, di dewama wê de wê, bi wê ya ku ew dikarê bihizirê hertiştê wê piştî wê weke yazdaniyek ku wê serwer bibê û wê serwerîbûn wê piştî wê re wê di rengekê de wê, li wê morfolojiya wê were lê zêdekirin. Di rengekê de wê di morfolojiya têgînên serwerîya hemdem de wê, weke bi wê dihê hizirkirin ´ku ew ne serwer bê wê weke nebê´ wê

were pênase bikê. Di wê rengê de wê, ev morfoloji wê di aslê xwe de wê nikaribê wê bi wê re wê, ya wan demên berê bi tememî wê karibê wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Ji wê zêdetirî wê morfolojiyek serwerîyê ku ew di rengekê wê rengê de wê weke hebê lê ew di şêwayekê wê weke ku wê di rengekê de wê weke karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Di morfolojiya hizirkirina têgîna yazdanî de wê, ew wê weke di şêwayekê de wê, bênê li holê. Di rengekê de wê di wê morfolojiyê de wê weke temenê afirandinê ê mazin û an xwediyê serweriyek mazin wê ji hev cihê wê weke karibê wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê weke karibê wê li wê bihizirê û wê di wê temenê de wê weke karibê wê di rengekê de wê weke bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Ev jî wê di wê temenê de wê weke karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê bi wê re wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Morfolojiya yazdaniyê, di rengekê de wê bi demê re wê weke rengekê nerinê ku wê bibê wê, weke têgînekê bi wê re wê li dûnyayê binerê, fahmbikê û weke wê bênê ser ziman wê pêşkeve. Ev jî wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê. Di demên piştî hezarsalên duyemin û pê de wê yazdanên bi serwerîya bi zêhni wê di wê temenê de wê pêşkevin. Ew nerin wê hin bi hin wê ji wê qalibê ku ew bi wê dihizirkirin wê derkeve dervê weke têgînek bi nerinek razber. Di wê temenê de wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke karibê wê werênê ser ziman ku wê derketina dervî wê weke têgînek û pêşketinek û an astek wê pêşketinê û hwd re wê, di rengekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê werênê ser ziman bê.

Di morfolojiya yazdaniya piştî hezarsale duyemin û pê de wê weke ji qalikê xwe wê derkeve. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê dîmenê kult wê hin bi hin wê ji wê ji holê wê rabê. Û wê di rengekê de wê dîmenekê din ê pêşketinê wê bi wê re wê, xwe bide diyarkirin. Çendî ku wê qalik wê ji xwe xwe biavêjê wê razberiya xwe wê biafirênê û razberî wê di rengekê de wê nişanaka pêşketin û zêhnekê ku ew di xwe de dihizirê û diafirênê jî bê. Di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku wê karibê wê werênê ser ziman ku ev wê dîmenekê yazdanî ê ku ew

pêwîsta were fahmkirin wê di rengekê de wê weke ku wê bi xwe re wê di rengekê de wê weke ku wê biafirênê. Di wê çerçoveyê de wê ew dîmene yazdanî wê êdî wê, di rengekê de wê, bi têgîna bi ber teolojikbûnê ve wê herê û ev wê, weke pêvajoyek xwe di rengekê de wê biafirênê. Pêvajoyên pêşketina êzdayi wê, di rengekê de wê bi teolojiyî wê, di aslê xwe de wê van pêvajoyan hemûyan jî wê di xwe de wê bihawênê. Di wê temenê de wê nişanakên wê hebin. Morfolojiya yazdaniya êzdayi wê fahmkirin wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke ku wê bi xwe re wê bide diyarkirin wê pêvajoyek civakî wê çawa wê, di rengekê de wê biafirê jî wê bide diyarkirin. Pêvajoya yazdaniya bi kultê wê kes û an kom wê weke wê biafirênê. Lê wê dema ku wê, ji wê çerçoveya qalikê wê kultê wê weke derkeve wê êdî ew wê biafirênê û an wê bigihijê wê feresatê. Di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê ku wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Di demên gutiyan de wê, di rengekê de wê, ev pêvajoya pêşketina yazdanî wê di rengekê de wê, êdî wê di temenê pêşketina bajaran û an bajarên yazdanî de wê, di rengekê de wê bibê û wê di wê temenê de wê bingihê têgînên weke girêdanê û hwd wê biafirênê. Gotina pîroziyê wê nişanaka pêşketina baweriyê bê û wê bi qiymet danê û di wê temenê de wê girêdanek ku ew bi wê di wê rêyê de meşînê jî wê di rengekê de wê weke ku wê bi xwe re wê di şêwayekê de wê bi wê re wê bide diyarkirin. Gutiyan wê di wê temenê de wê dîrokê binivisênin. Lê dîroka yazdanî wê bi giştîkirina yazdaniya xwe jî wê bi pêşketina xw eya civakî re wê di ahengekê de wê weke ku wê pêşbixin. Destana agade wê yekê wê bi dîmenekê bi girsebûnê de wê di şêwayekê de wê weke ku wê bi xwe re wê di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin.

Ev jî wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku wê weke karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke karibê fahmbikê û wê weke karibê wê di şêwa û rengekê de wê weke wê bênê ser ziman bê. Ev jî wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke kaeribê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Di dema lullubiyan de wê, di rengekê de wê li urukê wê, di şêwayekê de wê pêşketinên mazin wê bi têgîna kult û yazdaniya wê kultê de wê bibê. Di rengekê de wê, di aslê xwe de wê di morfolojiya derketina yazdan li asmana û an yazdanê azmana û an yazdanê li asman wê di rengekê de wê di rengekê de wê weke morfolojiyek ku wê, ji qalikê derketinê û wê weke kirdeyekê ku ew dihizirê jî wê di morfolojiyek fahmkirinê de wê weke dîmenekê

fahmkirinê ê zêhni wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Ev jî wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê di rengekê de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bênê ser ziman. Ev jî wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê ku wê morfolojiya yazdaniyê wê di wê temenekê de wê têkiliyek bi hizirkirinê a bi kes û civakî jî wê di rengekê de wê bide diyarkirin. Yazdan wê bi demekê û piştre wê weke hizirkirina hevbeş bê. Wê têgîna wê weke hevbeşîyê wê ne tenê bi rengê ku wê komek li dorê kom bibê û wê weke wê û an li gorî wê bihizirê bê. Wê di rengekê de wê ew wê, di şêwayekê de wê ew kirde wê di xwe de wê, di dîmenêkê wê weke wê de wê di şêwayekê de wê bibê û wê di rengekê de wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê weke ku wê bide diyarkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Di şêwayekê de wê, di rengekê de wê morfolojiya yazdanî wê di rengekê de wê di ahengekê de wê weke ku wê bi rewşa serwerîyê ve jî wê girêdayi wê bibê û wê pêvan û rewşa yazdanî wê çendî wê giştî bibê wê bi wê rengê wê ramyariyek herêmî û an giştî û an hegomenikî wê bi xwe re wê werênê ser ziman. Ku em li roja me binerin wê, di rengekê de wê, dîmenekê wê de wê weke asta gerdûnî a gihiştiyê de jî wê di rengekê de wê weke karibê wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê di awa û rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Di morfolojiya yazdanî de wê, pêşketina wê, ya weke keyeni wê, di rengekê de wê di demên akad û kassitan de wê, dîmenekê wê bi wê re wê xwe bide diyarkirin. Di wê temenê de wê, ev wê weke keyeniyên imparatori bin û wê hegomenikî bin. Wê di wê temenê de wê weke keyeniyên ku wê di dewama hev de wê werin. Di wê temenê de wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di şêwayekê de wê weke ku wê bi wê re wê di rengekê de wê fahmbikê û wê weke karibê wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê di awayekê de wê fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Di rengekê de wê, morfolojiya têgîna bajarî wê weke ku me li jor wê çend deveran wê hinekê ser wê sekinî wê çerçoveyek berfireh bê û wê di wê de wê civakbûn wê bi çanda wê re wê bibê. Keyeniyên wê weke di dema kassitê û hwd de ku wê weke ensi wê werina diyarkirin wê di rengekê de wê piştre wê weke mîrtiyên kurdii ên piştre wê di rengekê de wê pêşkeve

û wê ev wê weke rêveberiyên bi destûrî û kevneşopî û herêmî û an bajarî bin. Di wêtemenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê, xwe di rengekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke karibê wê bi wê re wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê dema ku wê bahsa mîrtiyan wê bê kirin wê yekser wê demên karduyan wê were berbîra mirov. Ber ku ev dem wê di wêtemenê de wê weke deme ku wê di wê temenê de wê weke karibê wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Hê di dema hûrîyan de jî wê weke ku wê were dîtin wê keyeniyên bajari ku wê weke taqabûlî wê bikin wê bibin. Lê ev wê di rengekê de wê weke ´keyeni´ wê di rengekê de wê bibin û wê di wê rengê de wê, di dîmen û rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê weke karibê wê di şêwayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di şêwa û rengekê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke karibê wê bi wê re wê di reng û awayekê de wê bi wê re wê weke wê karibê wê werênê ser ziman bê. Di morfolojiya keyenitiyê de wê, di rengekê de wê di demên pêşî ên gutiyan de wê weke sînorê wê bajarî bê. Ew sînorê wê bajariyê bê. Di wê temenê de wê di demên piştre wê sînorê bajar wê bi yê fahmkirin û gihiştina sînorê kultê re wê di rengekê de êw bi gûharnê û kultêk wê karibê ji sînorê bajarekê li bajarekê din jî wê weke karibê di rengekê de ew bibê û wê di wê temenê de wê lê bajarên di rengekê de wê ser morfolojiya keyeniyekê re wê xwediyê wateyekê bin weke abla û an mari jî ku wê weke du bajar dewletên kevnera ên sumerê bin wê, di rengekê de wê bi wê re wê karibê wê di wê temenê de wê werênê ser ziman. Abla wê dîroka w morfolojiya wê ya di fahmkirnê de wê weke kevntir wê herê. Di wêtemenê de wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê bi wê re wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê wêke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman keyeniyên hûrîyan wê di rengekê de wê dîmenekê din jî wê bi xwe re wê bidina diyarkirin wê weke keyeniyên mîrti bin ku wê di rengekê de wê weke mîrtiyên di rengê keyeniyekê de bin ku wê sînorê xwe wê bi wê bi destûrî û hwd wê, di rengekê de wê weke ku wê derbas bikin. Di wê çerçoveyê de wê ji xwe wê, di nêvê hezarsala sêyemin de wê hin bi hin wê weke pêşketinên destûrî û hwd wê, zêdetirî wê li dûv hev wê weke ku wê bibin. Minaq wê, di rengekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, bajarên weke eridu ku wê weke

bajarê pîroz wê were diyarkirin û wê weke navendek kultî a di wêtemenê de wê werênê ser ziman bê. Wê weke bajarê kevntirin wê were diyarkirn. Uruk wê weke navendek şarîştani a destpêkê wê were diyarkirn. Lagash wê bi ji hezarsalên sêyemin û pê de wê weke bi têgîna reformasyonên destûrî û hwd re wê derbas bikê û wê dem bi dem wê li dûv hev wê weke ku em piştre di dîmenê urukagina û heya gudea û hwd de wê di rengekê de wê kifş dikin wê bi wê re wê bibê. Wê weke bajarekê di wê de wê nûveyên ronasansekê wê di rengekê de wê di wê de wê bi wê yekê wê bibin û wê, dema ku em ku lagashê wê di rengekê de wê weke navendekê destûrî û ronasansî wê diyar bikin dibê ku ew ne şaş bê. Ew wê di wê temenê de wê, bandûra wê di wê temenê de wê ser pêşketinên dem bi dem ên weke ya isin-larsa bê û an ur û an demên xanadana ur a sêyemin bin û an jî demên piştre wê, di rengekê de Shurruppak bê, û an heya babilê û hwd bê. Babil wê di rengekê de wê weke navendek kultî a mardukî û hwd wê bibê û wê di rengekê de wê bi wê re wê, xwe di rengekê de wê bide diyarkirin Xanadana amori wê di rengekê de wê, demek serwerîyê wê li wê biji wê û piştî wê, di şêwayekê de wê ev dem wê demekê wê piştî hammurabî wê bi kassitan re wê heya demekê wê di levkirinê de wê bibê. Lê piştî wê demê wê li dora destpêka sedsale 16´an de wê bi serdestiya wê bidomê. Di rengekê de wê xanadana amori wê demek zêde wê pêvajoyên şer wê bi seferên li welatê subaru wê bikê re wê meşkul bibê û wê di rengekê de wê di wan seferan de jî wê, hin bi hin wê bandûra xwe wê, di rengekê de wê weke ku wê winda bikê. Em wê yekê wê bi wê re wê kifş dikin ku wê, ji wê demê û pê de wê bandûra wê kêm bibê. Di wê temenê de wê piştî hammurabî û Semsu-iluna û pê de wê zêde wê, nikaribê wê bahsa bandûrek mazin wê li herêmê wê di wê temenê de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bikê. Di wê çerçoveyê de wê, weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman. Lê bandûra babilê wê di wê demê de wê sînorê xwe wê derbas bikê. Heya sînorê hittitê wê herê û wê di rengekê de wê di rengekê de heya demên 1596 an û wan de ku wê keyê hittit Mursilê I wê bi sefera wî ya demdirêj a heta babilê diçê wê di rengekê de wê, karibê wê di rengekê de wê, bênê ser ziman.

Ev wê weke seferek ku wê pirr zêde wê ser wê were sekin in ji ber di qadaka berfireh a weke li dora 2000 km de wê weke berfirehbûn û seferekê wê bikê bê. Ber vê yekê wê di rengekê de wê ser wê were sekin in. Lê wê dikarê wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê, li wê bihizirê ku wê çawa wê, hittit wê bêî ku ew alikariyek wê hebê wê çawa

wê heya babilê wê herê. An jî pirsên bi wê rengê wê di rengekê de wê li ser dîmenê têkiliya nava kassitê û hittitê ku wê piştre wê bibê wê, di wê demê de wê di rengekê de wê, çawa wê bi wê re wê ew bibê. Di wê demê de wê, weke ku wê were diyarkirin wê di rengekê de wê, serwerîyek kêm zêde wê di rengekê de wê weke ku wê bi kassitan wê hebê. Lê hûrîyan wusa dihê diyarkirin wê li pêş bin. Çendî ku wê di nava hin nivisandinên dîrokî de wê bê gotin ku wê hûrî wê ji urkeş û Nuzi wê werin ku ev herêm li başûrê mesepotamya jî bin û wê bê gotin ku wê ser xabûrê re wê werin jî lê wê, dema ku em di morfolojiya sefera hittitê re wê dihizirin wê ew wê hizrê wê di serê me de wê bide çêkirin ku wê weke ku wê ji bakûr bi derfet wê weke bi ber başûr ve wê vebûnek bi derfet wê weke ji hûrîyan wê weke bûbê. Weki din nişanakên wê têgînê wê ji hanigalbat û hana û an kur wê weke keyeniyên kevntirin û giring ku wê weke çavkaniya keyên destpêkê ên kassitê wê weke agum-kekrimê ku wê bê gotin wê ji wê were jî wê di wê temenê de wê têgînê wê weke hinekê din wê weke di serê me de wê weke xorttir wê bikê. Di wê temenê de wê ev wê, di rengekê de wê, di rengekê de wê di morfolojiyên ku wê weke bi niqaşê wê hûrî berî kassitê wê bibê û an kassit wê berê hûrîyê wê were wê, di aslê xwe de wê, ku wê weke di heman demê de bin lê wê di rengekê de wê, hûrî wê weke destpêkek wê di rengekê de wê bi çavkaniya welatê subaru û mazinbûna ser wê re wê di rengekê de wê weke ku wê di rengekê de wê werênê ser ziman. heya roja me wê di vegotinên nava kurdan de wê bi vê rengê wê weke wê bê gotin ku wê ´aşîrên subaru hatina cem hev û wan yekiti di nava xwe de çê kir û temenê hûrîyan avakirin.´ Weki din wê di rengekê din de jî wê bê gotin ku wê, hûrîyi ji hatina ba hev a aşîrên subaruyan diafirê û wê di rengekê de wê, di rengekê de wê di şêwayekê de wê bi wê re wê weke ku wê di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. WÊ dema ku em wê morfolojiyê li berçav bigirin wê demê wê navenditiya hûrîyan û giringiya wê weke ji ya ku em dikarin wê kifşbikin wê weke giringtir wê di rengekê de wê weke ku wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê bide diyarkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê di wê temenê de wê, di dewama wê de wê bi wê re wê, di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Ev jî wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê

weke karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke li wê bihizirê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Di wê temenê de wê hûrî wê, weke aliyekê wê yê giring wê di wê temenê de wê di çerçoveya xwe de wê weke xwe bide diyarkirin. Morfolojiya hûrîyan wê, di wê rengê de wê li bakûrê mesepotamya wê di rengekê de wê, bibê û wê, di şêwayekê de wê, bi wê re wê serwerîya keyeniyên hanigalbatê û an hana (kur) jî wê bibê. Di dewama wê de ku em bibêjin ji xwe wê keyên hûrî wê di rengekê de wê bi yên mitannî re wê weke çavkaniya xwe wê demak ku wê bidina diyarkirin û an dûndaniya xwe wê bidina diyarkirin wê zêdeyi wê navê subaru û hanigalbat wê bikarbênin. Di wê temenê de wê weke dîmenekê wê yê ku wê weke karibê wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê, di şêwayekê de wê weke ku wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di morfolojiya hûrîyan de wê ev wê weke bi wan re wê were dîtin ku wê di rengekê de wê, pêşketina wan ya ku em di herikina dîrokê de wê dinerin wê taqabûlî demên li dora sedsalên 18´min wê bikê ku wê di wê demê de wê, weke ku em çawa di demên akadê de wê dibînin ku wê li hemberê serdestîya akadê wê keyeniyên guti wê raperin bikin û wê rabina ser piyan wê, di dema babilê a xanadana amori de jî wê di dema hammurabî-semsu-iluna´ de wê wekek u wê were dîtin û fahmkirin de wê, dîmenekê ne dûrî wê, weke ku wê, bi hûrîyan re wê, di rengekê de wê were dîtin. Keyên weke Rim-sin ku wê weke keyê larsa jî wê were diyarkirin Wê di rengekê de wê, weke ´keyekê raperinêr´ jî wê were diyarkirin. Ev ne keyekê ku wê weke dihê gotin ku ew ser temenekê dûdani wê piştî bavê xwe wê weke wê were ser taxt wê dîmenekê wê bide nişandin. Li hemberê seferên hammurabî wê, weke keyekê ku wê navê wî bi berxwedani û weke raperina ku ew li hemberê wê dikê re wê derkeve û wê piştî wê di aslê xwe de wê nişanak wê bidina nişandin ku ew wê weke serkeve. Di wê temenê de wê di rengekê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Serweriya Rim-Sin li ser Larsayê li dora sala 1823 b.z (li gorî kronolojiya navîn) dest pê kir, dema ku ew cîyê birayê xwe Warad-Sin girt. Wî di cih de dest bi berfirehkirina Larsayê kir û êrîşî bajar-dewletên cîran Uruk, Isin û Babîlê kir. Li dora sala 1808 b.z, bajar ewqas mezin bû ku bajarên din ji mezinbûna wê bi fikar bûn. Keyê Isin, hukumdarê Uruk û serokê Babîlê li dijî Rim-Sin seferek dan destpêkirin. Wî ew têk birin, dû re Pî-Naratim (devê çemên Dîcle û Firat) li dora sala 1807 b.z,

Zibnatum li dora sala 1805 b.z, Bit-Susin û Uzarbara li dora sala 1804 b.z, û Kisarra li dora sala 1802 b.z dagir kir. Di heman salê de wî Der jî wêran kir. Li dora sala 1801 b.z, wî Uruk girt kir, nişteciheˆn wê xilas kirin. Li dora sala 1797 b.z, wî hêrîşî axa Isin kir û di dawiyê de li dora sala 1792 b.z paytexta wê girt. Ev fetih ji bo Rim-Sin ewqas girîng bû ku her salek ji serweriya wî li gorî sala talankirina Isin hate binavkirin. (Çav: Van de Mieroop, Marc (2005). King Hammurabi of Babylon. Malden, Ma: Blackwell Publishing. p. 31–39.)

Di wê rengê de wê ya ku wê weke ku wê were dîtin wê dema Rim-sin wê di rengekê de wê weke demek giring wê were dîtin û wê di şêwayekê de wê, pêşketina wî di rengekê de wê weke nêvî bi nêvî wê di aslê xwe de wê dawiyê li serwerîya xanadana hammurabî û şûnpêyên wî werênê. Di wê temenê de wê di rengekê de wê weke dîmenekê berfireh wê bi xwe re wê bi wê yekê wê weke ku wê bide diyarkirin. Wê jî wê, di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê rim-Sîn wê weke di rengekê de em wê dibînin wê, ser temenê yazdanê heyvê bi navê wî ´sîn´ wê xwe bi nav bikê û wê bênê ser ziman. Di wê temenê de wê di rengekê de wê weke xwediyê kevneşopiyekê wê bi wê re wê.

Hinek dîrokzan wê bahsa rewşa berxwedanak mazin a Rim-sin wê bikin ku wê di rengekê de wê li herêmê li larsa wê bide nişandin. Di aslê xwe de wê, Di rengekê de wê beremberê keyeniya amori a hammurabî wê di şêwayekê de wê weke ku wê were diyarkirin wê, Rim-sin wê derkeve li pêş. Di wê demê de wê, Mari jî wê, pêşî bi akadê û piştre wê, bi hammurabî û keyeniya wî re wê, di nava tifaqekê de wê weke ku wê biji, Li gorî vegotinan wê, di rengekê de wê, di wê demê de wê, dema ku wê, Larsa wê derkeve li pêş wê, hammurabî wê, hêzek mazin ji herêmê berhev bikê û wê bişênê bi ser Larsa de ku ew keyeniya Rim-sin wê, di rengekê de wê, li wir bişênê û an bindest bikê. Ber ku wê, wusa dihê dîtin û fahmkirin ku wê, weke çendî wê hammurabî wê weke keyekê mesepotamya ê mazin wê were dîtin jî lê wê bi wê yekê wê weke ne bûya xwediyê serdestiyek giştî wê weke dîmenekê jî wê bide diyarkirin. Li dora sala 1764 b.z, Hammûrabî li dijî Rim-Sin zivirî, ku tevî pabendbûna wî ya leşkeran di şerê wî yê li dijî Elamê de, red kiribû ku piştgiriyê bide wî. Hamûrabî, bi hêzên ji Mari, pêşî hêrîşî Maşkan-şapîr li qiraxa bakurê herêma Larsa´ya Rim-Sin kir. Hêzên Hammûrabî zû gihîştin Larsayê û piştî dorpêçeke şeş mehan, dihê gotin ku wê bajar bikeve. ..

Meşkan-şapîr (Maškan-šāpir) bajarekî kevnar bû ku bi qasî 30 kîlometreyan (19 mi) li bakurê Nîpûr û bi qasî 90 mi (140 km) li başûrê

rojhilatê Bexdayê iroyin bû. Yazdana bajêr a Meşkan-şapîr (Mashkan-şapîr di kurdî de wê, wateya dihê lê diji. Gotina ´ Mashkan´ beremberê gotina ´meskenê´ dihê ku ew dihê wateya cihê ku ew mirovî êdî wê ji xwe re dikê cihê jiyanê û ew êdî li wir mayinda diji. ` Shapîr´ jî wê were wateya ´cihê lê xweşî heyi´, ´cihê bi jiyanî dikarê weke cihekê xweş bê diyarkirin´, ´cihê mirov bi hev re weke bi nîştecihî lê bi xweşî diji´ û hwd. Wekî din jî wateyên weke ´Shapîr´ wateyên weke ´cih´ de ku wê bi gîştî bi gotina Mashkan-şapîr re wê wateyek weke ya deverek weke mesken hatî kirin û li wir êdî dihê jiyandin jî bê. Morfolojiyek bi gotina Mashkan-şapîr re wê beremberê gotina ´meskênê bavûkalan´ jî bi xwe re wê bide diyarkirin. Yanî devera bavûkal ji wê na. Û an li wê bicih û jiyan in. Navê mesken û an Maškan wê hê jî bi heman wateyê wê kurdi de wê bi wê rengê wê heya roja me wê bi gotinî were bikarhanin. Di morfolojiyek din de jî wê beremberê gotina war ku wê werin wê karibê hinek wateyên din di kurdî de bide me.) Nergal bû, û perestgehek ku jê re hatibû veqetandin, bi navê Meslam, li wir hatibû avakirin. Ew bi qasî 20 kîlometreyan li başûrê Malgiuma kevnar û bi qasî 30 kîlometreyan ji Larsaya kevnar dûr e. Bermahiyên rêyeke avê ya sereke, ku wekî nivînek kevnar a Dîcle an Firatê tê hesibandin, ji nêzîkî bajêr derbas dibin. Wusa dihê dîtin û fahmkirin ku wê Larsa wê di wê demê de wê ne tenê wê weke bajar dewletek piçûk bû. Wê çape wê ne zêde piçûk bê. Di rengekê de wê weke keyeniyek navendî wê xwe bide diyarkirin ku wê, li dora wê gelek keyeniyên piçûk jî wê weke bi wê re wê girêdayi û an di tifaqê de na wê werin û bibin. Di rengekê de Meşkan-şapir wê weke yek ji wan bê. Di wê demê de wê, di rengekê de wê, hêzên mari ku wê di rengekê de wê ji herêma wê ya li rojavayê kurdistana iroyin ku ew bikeve rê ji mari a wê demê wê pêwîst bê ku ew di rengekê de ew qadaka dirêj qad bikê. Ew di rengekê de wê, ev navberî jî wê, weke herêmên şengale iroyin wê weke di navbera wê de wê weke ku wê cih bigirin.

Destpêka epîgrafîk a bajêr, di serdema Akadî de, behsa koleyekî reviyayî dike. Ku bi navê Lugal-azida ya. "Lugal-azida, koleyê Lugal-kigala, ji waliyê reviya; jina koleyê Ur-ni-gin cihê veşartina wî eşkere kir; niha li Maşkan-şapîr e; divê ew were hanîn vir!" (Çav: Pohl, Alfred, "Vorsargonische und sargonische Wirtschaftstexte", Texte und Materialen der Frau Professor Hilprecht Collection of Babylonian Antiquities im Eigentum der Universität Jena 5. Leipzig: J. C. Hinrichs, 1935) Di dema serweriya Ur III de, ew wekî ´cihê şivanên key´ dihat nasîn. Kerpîçek ku aîdî hukumdarê dema ur III, Amar-Sin, jî hatiye dîtin

ku ew aîdî dema li dora 2046-2037 b.z bûya. Maşkan-şapîr di serdema Babîliya Kevin de navdar bû. Dihê texmîn kirin ku ev serdema dagirkirinê bi avakirina dîwarên bajêr ji hêla Sin-Iddinam ê Larsayê ve dest pê kiriye, ku ji bangorek a nivîskî ya li herêmê hatî dîtin ji wê dihê zanîn. "Dema ku keyê mezin, Leheng Nergal, bi rastî bajarê Meşkan-şapîr bi dilê xwe yê tijî bilind kir, (û) bi gotinên xwe yên neguherbar, ferman da avakirina dîwarê bajêr li cîhekî bêkêmahî û berfirehkirina xanîyên wê, Sin-iddinam... dîwarê bajarê Meşkan-şapîr, axa paqij dikaribû serê xwe bilind bike, ... Min kerpîç çêkirin (û dîwarê bajêr ji wan ava kir). Navê Dîwarê Mezin "Nergal ji bo min erdên dijminan wêran dike" e." ... Di wê demê de, min bingehên Meşkan-şapîr, axa şîrîn, xurt kirin... (Û dema ku) min xanîyên wê ji pêşiyên xwe yên keyenî bêtir (wan berî min kiribûn) berfireh kirin, min kanalek li nîvê bajêr kola. Min ava şîrîn da nifûsa wê da ku vexwin. ..."(Çav: Stone, Elizabeth Caecilia (2004). The anatomy of a Mesopotamian city : survey and soundings at Mashkan-shapir. Paul E. Zimansky, Piotr Steinkeller, Vincent Pigott, Lisa A. Wells, Tony Wilkinson. Winona Lake, Ind.: Eisenbrauns.)
Piştî ku di bin dewleta bajar-Larsayê de girîngî bi dest xist, Meşkan-şapîr piştî ku Hammûrabî piştî dorpêçek dirêj Larsayê têk bir, bû beşek ji împaratoriya Babîlê. Di wê demê de, Babîl û Larsayê di têkoşînek ji bo serdestiyê li herêmê de bûn. (Çav: Heimpel, Wolfgang (2003). Letters to the king of Mari : a new translation, with historical introduction, notes, and commentary. Winona Lake, Ind.: Eisenbrauns.)

Bajar li dora sala 1720 berî zayînê, di dema serweriya Samsu-iluna, cîgirê Hammurabi yê Xanedaniya Yekem a Babîlê de, hate terikandin. Hilweşîna bajêr beşek ji paşketin û terikandina giştî ya herêmê di wê demê de bû. (Çav: Fiette, Baptiste. "'King' Kudur-Mabuk: A Study on the Identity of a Mesopotamian Ruler Without a Crown", Die Welt Des Orients, vol. 50, no. 2, p. 275–94, 2020) Heta dawiya hezarsala yekem berî zayînê ew ji nû ve nehat avakirin, û li başûrê cihê wargehek Partî ya 5 hektarî pêş ket. Bala xwe bidinê ku navê nûjen ê cihê hinekî gumanbar e. Navên din ên gengaz Îshan Çebîr û Tell Naîm in. Navlêkirina Tell Ebû Duwarî ya yekem e û di weşanên arkeolojîk de dihê bikar hanîn. (Çav: Stone, Elizabeth C. (2012). "Surface Survey and Satellite Reconnaissance: Reconstructing the Urban Layout of Mashkan-Shapir". IRAQ. 74: 65–74)

Cihê Mashkan-şapîr bi qasî 56 hektar (72 hektar di nav dîwarên bajêr de) digire, bi qasî 4 metre bilind e, û bi kanalan ji çar beşan pêk tê.

Şûnwarbûn bi piranî ji serdema Babîliya Kevin e, û wargeha serdema Ur III tenê bi qasî 5 hektarî pêk dihê. (Çav: Elizabeth C. Stone, "The 1987 Season at Tell Abu Duwari", Sumer, vol. 47, no. 1, p. 19-27, 1994-95) Ji aliyê arkeolojîk ve ew bi taybetî girîng e ji ber ku ew cîhek yek-qatî ye. Piraniya bajarên Rojhilata Nêzîk a kevnar di seranserê dîrokê de gelek caran hatine avakirin û ji nû ve hatine avakirin, ku têgihîştina me ya serdemên takekesî tarî kiriye. Piştî dema babilê di bin serdema kassitê de wê weke jinûve wê cardin wê were berfirehkirin û restorekirin. Wê çerçoveya wê, nêzîktiî Larsa (Larsa di zimanê iroyin de wê ya li ser serê, ya li ser, ya bi şa [dilxweşî] û hwd re wê xwediyê hinek wateyna jî bê. Weki din wateyên weke bi hişbûnê û li gotinê hatinê jî wê bidê diyarkirin.) wê were kirin.

Gotina ´Ebû Duwarî´ cara yekem di lêkolîna Nippur a Robert McCormick Adams a Enstîtuya Rojhilatî ya Zanîngeha Chicago de wekî cihê 639 hatiye tomar kirin. (Çav: Adams, Robert McC (1981). Heartland of cities: surveys of ancient settlement and land use on the central floodplain of the Euphrates (PDF). Chicago: University of Chicago Press. p. 256–257) Piştî ku di sala 1986an de hate ziyaret kirin, ew di navbera salên 1987 û 1990an de ji hêla tîmek bi serokatiya Elizabeth Stone û Paul Zimansky yên Dibistanên Amerîkî yên Lêkolînên Rojhilatî û Civaka Geografîk a Neteweyî ve bi tevahî pênc mehan hate kolandin. Li kêleka perestgeha Nergal du gor hatin dîtin; yek Babîlîya Kevin û yek jî Partî. Vedîtinên piçûk di nav de yanzdeh mohrên bangorî, gerdaniyên kevirî, kelûpelên gorê yên tîpîk, berhemên çekan ên wekî serê riman û serê gûzan, modelên erebeyên bi Nergal ve girêdayî, û konê axê yê hukumdarê Larsa yê hindik naskirî Zabaia hebûn. Ji ber ku ev demsal wekî amadekariyek ji bo kolandinek demdirêj hatin plan kirin, kolandinek pir kêm a tevahî pêk hat; xebat bi piranî ji pîvandina rûber û sondajê pêk dihat (kolandinek piçûk li sektora başûrê rojhilat hate kirin). (Çav: Elizabeth C. Stone and Paul Zimansky, The Tell Abu Duwari Project, 1988-1990, Journal of Field Archaeology, vol. 21, no. 4, p. 437-455, 1994) Vedîtineke girîng dîtina nivînên bingehîn bû ku dîwarên bajêr ên ku ji hêla Sin-Iddinam ve li dora sala 1844 b.z hatine çêkirin, bi bîr tînin, ku ev yek rê da naskirina bajêr. Wekî beşek ji xebatê, wêneyên satelîtê hatin bidestxistin û nexşeya rûyê tevahî bi karhanîna kamerayek li ser basketê û nîşankerên koordînatê hate kirin. Wêneyên satelîtê yên din ên cihê ji 2003 heta 2011 hatin bidestxistin. Van rê da destnîşankirina cihên kanal, kolan û qesrê. Qesr avahiyek mezin bû, bi kêmî ve 50 metre

bi 50 metre mezin bû. (Çav: Stone, Elizabeth C. (2012). "Surface Survey and Satellite Reconnaissance: Reconstructing the Urban Layout of Mashkan-Shapir". IRAQ. 74: 65–74)

Kolandinên li Mashkan-shapîr bi dagirkirina Kuweytê ya Iraqê di sala 1990-an de bi dawî bûn, û bernameya lêkolînê ya demdirêj a plankirî qut kirin. Piştre, cih rastî talankirinek berfireh hat, li girên navendî, rojava û bakur, heta wê astê ku xebata arkeolojîk a din ne mimkûn bû ku encamên girîng bide. Ji sala 2010-an vir ve, gira başûr a ku perestgeha Nergal tê de ye hîn jî bi nisbetî nehatibû talankirin, lê rewşa wê ya niha nayê zanîn. (Çav: Stone, Elizabeth C. (2012). "Surface Survey and Satellite Reconnaissance: Reconstructing the Urban Layout of Mashkan-Shapir". IRAQ. 74: 65–74)

Lê di rengekê de em dibînin ku wê Rim-sin wê ne tenê wê weke keyekê ji rêzê ku wê di hinek morfolojiyan de wê di rengê ´kawayê hesinkar´ ê berxwedêr di vegotinên kurdan ên destana kawa de wê di rengekê ne dûrî wê de wê werina diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê, morfolojiya Rim-sin wê, di wê temenê de wê, bide nişandin ku ew bo ku ew temenekê wusa bi wê berxwedanê bikê wê pêwîst bê ku ew di rengekê de wê, temenekê wî yê civakî wê hebê û ev wê, dihê fahmkirin ku wê hebê. Di aslê xwe de wê encamên ku wê piştî wê çendî ku wê weke bê diyarkirin ku wê hammûrabî wê Larsa bixê wê were diyarkirin jî lê wê encamên piştre ku wê taqabûlî heman demê bikin wê bilindbûna hûrîyan weke hêzek herêmî wê dide nişandin ku wê di rengekê de dibê ku em hinekê bi rengekê din jî ser encamên wê demê bi wê yekê li wan bihizirin. Mari wê piştî wê bandûra wê kêm bibê û piştî wê, pêşveçûnên bilindbûna hûrîyan re wê bibê wê heya demên bilindbûna weke hêzekê a hittitê jî wê bi xwe re wê bênê ku ew heya babilê û dagirkirina wê di rengekê de wê herê. Di wê morfolojiyê de wê rewşa babilê û xaanadana hammurabî û di rengekê de wê piştî wê, di rengekê de wê, pêşketinên ku wê li herêmê wê bidina diyarkirin ku wê çendî wê weke bi serketina hammurabî wê weke bên diyarkirin jî lê wê di rengekê de wê, pêşketinek bi wê rengê jî wê bi wê demê re wê bibê ku mirov wê dikarê wê fahmbikê ku wê, serketinek civakî a ji aliyê Rim-sin ve ku ew pêwîsta weke wê were xwendin wê dîmenekê jî wê bi xwe re wê bide diyarkirin û wê bi pêşketinên demê ên piştre wê hinekê ji wê aliyê ve jî wê weke pêwîst ku wê ser wê bisekinê bê.

Wusa dihê fahmkirin ku wê rewşa Rim-sin wê çendî ku ê bi dorpêça Larsa û ketina hêzên hammûrabî li wê de jî wê, dawî li pêşketin û

encamên wê yên ku ew bibin wê newin. Di wê demê de wê, di rengekê de wê morfolojiya pêşketina Rim-sin wê, di wê temenê de wê, weke rewşek teybet wê xwe di rengekê de wê bide diyarkirin. Pêşketinên ku wê di wê demê de wê, di rengekê de wê bibin wê piştî wê, bi serwerîya kassitê li herêmê wê xwe bide diyarkirn. Li bakûrê mesepotamya jî wê di rengekê de wê weke ku wê bi hûrîyan re wê, xwe bide diyarkirin. Di şêwayekê de wê, di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê morfolojiya weke hêzekê herêmî derketina li pêş a hûrîyan wê di rengekê de wê xwe weke rewşek giring wê bide diyarkirin. Li gorî kurdan û çavkaniyên wan ên civakî wê hûrî wê weke encama pêşketina subaru bê û ew wê teqez wê ser wê re di rengekê de wê dixwênin û wê fahmdikin. Ew wê bi gotina hatina aşîrên subar ba hev û çêkirina tifaqê wê di encama wê de ku wê, hûrî wê pêşkeve wê, diyar bikin û wê werênina ser ziman.

Li vir wê çendî ku wê weke ji nava dîmenê fahmkirinê wê zêde wê ne zelal wê xwe bide diyarkirin jî bê û wê, weke di rengekê de wê navê wê heya hezarsalê duyemin jî wê weke bi têgîna welatitiya subaru (Di zimanê iroyin de subaru, bi têgîna subarojê û an sibarojê re beremberê hev dihêt) wê were diyarkirin jî lê wê di rengekê de wê weke ku wê ji dema akadê û babilê ve wê hewldanên serwerbûna li wê di rengekê de wê bibin û wê di rengekê de wê ev wê weke ´armancekê´ jî wê di rengekê de wê weke ku wê bi xwe re wê di rengekê de wê weke ku wê bidina diyarkirin. Di çavkaniyên erkolojiyî de wê bahsa subaru ji dema akadê ku wê were kirin û wê, naram-sin wê wasfê xwe bi gotinek weke ya ´fetihkirina welatê subaru´ wê bikê û di wê temenê de wê, di rengekê de wê bênê ser ziman. Ew wê weke nişanaka mazinbûna xwe dide nişandin. Ev wê, weke nişanaka wê bê ku wê, welartê subaru wê weke mazin bê û wê, çerçoveya wê berfireh bê û wê weke zor û hetta ne bi derfet bê ku ew were fetihkirin. Ber vê yekê wê Naram-sin wê weke tiştekê mazin û mazinbûnekê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Di hin çavkaniyan de wê di demên akadê de wê bahsa ´koleyên ji subaru´ hanina wê bahsa wan wê bikê ku ew dana parastgehê ku ew karê parastgehê wê bikin. Di wê nûqteyê de wê, di rengekê de wê civakatiyek parastgehê wê weke ku wê bi hiyararşîya nava wê weke ku wê hebê û wê di rengekê de wê ser wê re wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê karibê wê di rengekê de wê weke karibê wê di şêwayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê, di rengekê de wê fahmbikê û wê weke karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Wê jî wê dikarê wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê dema ku wê, kesek wê weke dilgirti û an kole wê radestî parastgehê wê were kirin wê demê ev morfoloji wê derkeve li pêş ku parastgeh wê di rengekê de wê hinek erkên wê yên din jî wê hebê. Ew jî rêvebirina karûbarên civakî bê û an jî wê weke dana xabitandinê kesan di çi awayê de bê. Di wê rengekê de wê, di rengekê de wê ev wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê xwe di şêwayekê de wê bide diyarkirin.

Di rengekê de wê, di morfolojiyê de wê weke ku wê, dema ku wê kesek wê weke were radestkirin li parastgehê wê weke ´malê parastgehê´ wê were dîtin û wê di wê temenê de wê, ew wê, di wê temenê de wê di nava sînorê wê de wê weke sînorê azadiya xwe û serbestiya xwe bidest bixê. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê karibê wê jî wê fahmbikê ku wê morfolojiya parastgehê wê, direngekê de wê di wê temenê de wê weke rengekê teybet ê ku wê weke karibê wê di rengekê de wê li ser wê bisekinê wê xwe bide diyarkirin.

Di intibayekê de wê, dema ku wê di wê rengê de wê bahsa parastgehê wê were kirin de wê, di şêwayekê de wê weke ku ew ji bili karên leşkerî û hwd wê, bi karên civakî û nava civakê re wê bi sazûmana wê ve wê weke alaqadar bê. Di wê rengê de wê dîmenek wê weke ku wê were kirin. Kesê ku ew wê weke radestê wê dihê kirin wê demê wê weke kesekê li temenê tevli civakbûnê jî wê karibê wê di rengekê de wê fahmbikê bê? Di wê temenê de wê çendî ku ev pirs wê zêde bersiva wê ne zelal jî bê lê wê intibayek bi wê rengê wê di rengekê de wê weke ku wê di serê me de wê bide afirandin.

Ji wê aliyê ve wê jî dikarê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê di rengekê de wê bajariyek wê di rengekê de wê, li dora parastgehê wê ava bê. Wê di rengekê de wê rêgezên nava wê, di rengekê de wê bi wê re wê bibê. Minaq bajarê larsa wê, di nava wê de wê parastgeha Nergal wê hebê ku wê di rengekê de wê weke yazdanek wî bajarî a nirxên wê û temenê wê di afirênê wê bide diyarkirin. Gotina bi navê ´nergal" wê kurdiya iroyin de wê wateya weke ´nerîna li gel´ û an bi morfolojiyek din jî li gel meyizendinê (di wateya bi karûbarên wê re alaqadarbûnê de) wê di rengekê de wê, morfolojiyek fahmkirinê wê bi xwe re wê, di şêwayekê de wê weke fahmkirinekê wê bide me.

Di wê temenê de wê, dikarê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê çerçoveyê de wê di rengekê

de wê weke karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke karibê wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê weke bi wê re wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê. Wê jî dikarê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê di dewama wê de wê bi wê re wê bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di morfolojiya parastgehê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê ji têgîna male xwûdê û an male yazdan wê zêdetirî wê weke bi têgînek weke ya male gel wê di rengekê de wê, weke karibê wê fahmbikê bê. navê Nergal li rex wateyên di kurdî de ku me li jor bi wê re wê diyarkirin wê wateyek din jî wê, weke bi morfolojiyên weke ´cihê gel (lê bini)´ û an bi wateya ´warê gel´ û hwd re jî wê morfolojiyên fahmkirinê wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Di wê çerçoveyê de wê, navê nergal wê morfolojiyên ku ew di rengekê de wê bi xwe re wê bi berfirehî wê bide me wê bibê û wê wateyên ku em ji navê nergal tê digihijin jî wê di temenê têgînek civakî de bê. Ne tenê di temenê fahmkirinek weke ya bi kultî û hwd bi tenê de bê. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê bi xwe re wê di şêwayekê de wê, werê diyarkirin. Di rengekê de wê, di rengekê de wê navên yazdanan wê di rengekê de wê weke ku wê navên ku wê di wê demê de wê weke jinûve wê ser temenekê civakî û çandî wê li rex ya kultî wê were diyarkirin. Minaq navê enki ku wê weke di dema akadê de wê bi navê ´Ea´ wê were diyarkirin wê bahs wê were wê kirin û wê navê Ea wê weke navê ku wê, di dema akadê de wê, li Enki (navê Enki di gelek morfolojiyan de di zimanê iroyin de morfolojiyên weke bi wateya pirspirsinê a weke ´ên kê!´ û an ´yên kê´ û hwd re wê wateyna jî wê karibê bide me. Di temenê lêpirsinek wê weke ya tiştekê lêpirsina aidiyeta wê dikê weke dipirsê ew ya kê ya û hwd re wê, têgînekê fahmkirinê jî wê bide.) wê were kirin wê were diyarkirin jî lê di zimanê iroyin de wê, wateyên ku wê gotina Ea wê weke di kurdî û hwd de wê bide me wê bi morfolojiyek wê weke beremberê navê avê û hwd jî bê. Wê weke rengekê din ê navê avê wê xwe di mejiyê mirov de wê bi morfolojiyekê jî wê weke ku wê bide diyarkirin.

Di wê temenê de wê jî dikarê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê bi wê re wê, di şêwayekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman. Di wateyek din de jî wê, navê Ea wê wateya ku wê weke destnişandin dikê a weke ´ew ha´ bi kirpendinek weke bi teli nişandinê û hwd jî wê di wê rengê de wê di heman rengê de

wê di ziman de wê bi wateyekê wê xwe bide diyarkirin. Di wê nûqteyê de wê, morfolojiya navê Ea wê di wê rengê de wê wateyên ku wê bide me wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bidin û wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê bi wê re wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Di morfolojiya parastgehê de wê, weke çanda wê di wê demê de wê biafirê û wê, di rengekê de wê weke ku wê rast bê ku em gotinek bi rengê ´çanda parastgehê´ wê ser wê rengê temenê fahmkirinê wê kifşbikin û wê werênina ser ziman. Ev wê, di rengekê de wê weke di morfolojiya rengê çanda civakê de bê. Di rengekê de wê, di şêwayekê de wê, heya demekê wê, di parastgehê de wê weke di dema urukê û hwd wê weke çawa wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê hemû tişt wê di hundurê parastgehê de wê were kirin. An jî di rengekê de wê li parastgehên weke li herêmên rojavayê kurdistanê ên weke ´ayndarê (li dora afrînê ya)´ bê û an deverên weke ´girê miraza´ û hwd ku wê bibin wê deverên weke ´bajarên binê ardê´ wê, di rengekê de wê werina çêkirin û ev wê ne tenê wê weke morfolojiyek bi armanca parastinê bi tenê bê. Ji wê zêdetirî wê weke di temenekê de wê parastgeh wê çawa wê di wê de wê ew wê berfirehbûna bi ber binê ardê ve wê çûyina wê di rengekê de wê bi civakî û çanda wê ya civakî wê bi wê rengê wê weke ku wê bi wê re wê were pêşxistin jî wê di şêwayekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Di wê nûqteyê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê morfolojiya civakatiya herêmê wê di rengekê de wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke karibê wê di şêwayekê de wê were dîyarkirin. Di demên çanda xalafê a navîn de wê, rengên malên weke ji serî ve dikevina hundurê wan de dihên avakirin ku ew li şûna li ser ardê bilind bibin wê di bin ardê de wê weke kozikek binardî wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê bibin. Di wê çerçoveyê de wê ev wê, weke çandek civakî a di wê temenê de ku wê bi wê re wê di rengekê de wê bi wê re wê were jiyankirin jî wê di rengekê de wê weke ku wê hin bi hin wê di rengekê de wê bi xwe re wê di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin bê. Wê jî dikarê wê direngekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Zagûrat û an parastgehên sumerî wê di rengekê de wê, weke piramidekê li ser ardê

bilindbûna wan wê weke pênc-qatê wê di bin ardê de wê kûrbûna wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê di rengekê de wê were çêkirin û wê di wê temenê de wê di nava binê ardê de wê weke rêyên çûnûhatinê û bi wê re wê, di rengekê de wê mal û an odeyên di wê de jiyankirinê û hwd wê, di rengekê de wê bi wê re wê biafirênin. Di wê temneê de wê hemû tiştên xwe wê di wê de wê di rengekê de wê weke ku wê di şêwayekê de wê weke ku wê were diyarkirin.

Di nava kurdan de wê morfolojiya bi gotina ´jiyane di şikeftê de´ wê weke aliyekê wê yê giring wê herdemê wê were diyarkirin û ev morfoloji wê ne tenê di vegotinên û çîrokên wan de wê hebê wê di rengekê de wê di jiyane wan de jî wê di rengekê de wê bi şêwayekê de wê, weke qawartina hundurê latekê mazin û di wê de çêkirina malekê bê û an di rengekê de wê bi wê rengê wê bi rengekê şikeftekê mazin di wê de wê, avakirina jiyanekê û hwd bê wê di wê temenê de wê bibê. Di vegotinên aciniyan ên kurdan de wê ev morfoloji wê bi zêdeyi wê weke li pêş bê û wê di gotinên weke "qasrên di hundurê sikeftê de avakirî" wê di rengekê de wê, di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê bahsa wê were kirin û ew wê, di wê rewşê de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bê hanin li ser ziman. Di wê temenê de wê jî dikarê wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê, male di hundurê şikeftê de wê weke morfolojiyek giring a jiyane civakî wê bi demê re wê xwe bide diyarkirn û ev wê, ne tenê wê weke morfolojiyek wê bi jiyane komên weke bi jiyane homo-sapiens û an neandertalan û hwd re wê bi tenê wê weke ku wê hebê. Li kurdistanê herêmên wê ji afrinê û hea amedê wê karibê wê çavkaniyên jiyane berî demên şariştaniyê wê were kifşkirin. Li dora amedê li herêma ´qota-berçem´ê de wê, li arxaniiya amedê wê, nişteciihên li weke di nava hezarsale 13´min û 12´min de wê were kifşkirin. Minaq du stelayên dişibin stelayên bi şiklê T yên girê miraza û Karahan Tepe li "zemîna terasa" (qata II) li qota-berçem hatin keşifkirin. dihê texmînkirin ku ev wêneyên sembolîk ên mirovên xwedê ne. Yek ji her du stelayan relyefek rûyekî mirovî yê li ser hatibû neqişandin hebû. [...] Ev vedîtin perestina stelayan nîşan didin, cureyek kultê ku di serdema Neolîtîk a Berî-Seramîk B de gelemperî bû û heta hezarsala 1emîn a b.z li Rojhilata Nêzîk belav bû. (Çav: Taracha, Piotr (2009). Religions of Second Millennium Anatolia. Otto Harrassowitz Verlag. p. 12–14.)

Di salên piştre de, arkeologên ku li qote-berçem kolandin dikirin atolyeyek hilberîna sifir û morikên ya taybetî keşif kirin ku dîroka wê bi qasî 6900-6800 b.z ye. Avahiya ku bi qasî 5 m² ye, rûyek xebatê ya bi

keviran hatibû çêkirin ku bi qulên stûnan dorpêçkirî bû û banek an banek piştgirî dikir, û her weha morîkên sifir ên xav, nîv-pêvajoyî û pêvajoyî û tiştên din ên sifir hebûn. Tîrbûna materyalên ku qonaxên cûda yên pêvajoyê temsîl dikin nîşan dide ku hilberîna têkildarî sifir li cihê kar hatiye kirin, ne tenê li herêma ku wekî cihê avêtina bermayiyan xizmet dikir. Ev vedîtin birhanên hilberîn û rêxistina taybetî ya civakên metalçêkirina destpêkê di serdema Neolîtîk de peyda dike. ..

Ji wê zêdetirî wê di morfolojiyekê cihê de wê di nava jiyane mirovên dema şarîştaniyê de jî wê di rengekê de wê weke ku wê di wê temenê de wê were dîtin ku wê, were diyarkirin û wê bi wê re wê di rengekê de wê were hanin li ser ziman. Di wê temenê de wê, malên di çiyê de wê di rengekê de wê bibin. Di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Ji wê aliyê ve wê dikarê wê di rengekê de wê bi wê re wê, werênê ser ziman ku wê morfolojiya parastgehê a ku ew dihê avakirin de wê, di rengekê de wê aliyekê wê jî wê ser wê temenê û an morfolojiyek bi wê rengê jî wê weke kevneşopîyek bi wê re wê xwe bi civakî wê weke bide diyarkirin wê were avakirin. Di aslê xwe de wê dema ku em çanda yazdanên sumeri ku ew weke ya Enki bê û an yazdanên din bin wê ev morfolojiya jiyane binê ardê wê di rengekê de wê were dîtin ku wê were bi gotin kirin. Di têgîna ´daketina inanna li dûnya binêardê´ de bê û an di daketina gilgamêş a li binêardê bo enkidu bi şûn ve bênê´ û hwd wê weke morfolojiyên iu wê di rengekê de wê weke ku wê bên bikarhanin û wê karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê.

Wê jî dikarê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê di rengekê de wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê di dewama wê, bi wê re wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di morfolojiya Enki de wê weke ´parastvanê ava şîrîn di bin ardê de´ wê bahsa wî were kirin. Di wê temenê de wê, ev wê weke morfolojiyekê wê di rengekê de wê di nava jiyane her demê a mesepotamye de wê weke aliyekê wê yê ku wê weke karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Di wê nûqteyê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê morfolojiya jiyane civakê wê di rengekê de wê, di dema sumeriyan de wê bi wê yekê wê derkeve li pêş. Gotina civakatiya di bin ardê de dihê jiyin wê, ne tenê

wê bi dunyayek weke di wê de wê piştî mirinê wê weke goçî wê were kirin wê bi tenê wê were hanin li ser ziman bê. Di wê temenê de wê dema ku wê, bahsa yazdanên mazin Anu, Utu, Enlil, Şamaş, Marduk û hwd jî wê were kirin wê daketina wan a li binê ardê wê, bahsa wan wê were kirin. Ew di morfolojiyên teolojiyî û mistikî de wê bahsa wê were kirin. Wê weke di rengekê jiyane giyanan a piştî mirinê wê weke bi wê re wê di morfolojiyekê de wê were ser ziman jî. Lê di rengekê de wê ev morfoloji jî wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin ku wê weke ´civakek di binê ardê de diji´ ew dixwezê herê û li wê serwer bibê wê, di wê temenê de wê bi girêdanek morfolojiyî a bi têgîna serdestiyê ve wê girêdayi wê di rengekê de wê di nava têgînên teolojiyî û hwd de wê weke ku wê bi wê re wê were diyarkirin. Morfolojiya civake ser rûyê ardê diji ku gotin di cih de bê wê weke di nava kurdan de wê weke çawa wê, bê gotin ku ´acini, ji hewayê hatina afirandin û ew ser mirovan re na´ wê di rengekê ne dûrî wê de wê bahsa morfolojiyek mirovê teqez ê ser rûyê ardê diji wê bikê. Di wê temenê de wê, mirovê ser rûyê ardê diji wê di rengekê de wê weke ku ew êdî di nava jiyanê de wê, weke di nava ard û azman de diji wê di rengekê de wê weke ji jê were bahskirin û ew wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke karibê wê dii şêwayekê de wê weke bi wê re wê weke karibê wê bahs wê were kin û wê di rengekê û şêwayekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê werênê ser ziman bê. Di morfolojiyê de wê navê abzû, wê ne tenê wê di wateya ava şîrîn de bê. Wê di rengekê de wê ava di bin ardê de wê bi jiyanê wê hebê jî bê. Di wê temenê de jî wê weke hinek morfolojiyên wê yên fahmkirinê wê weke ku wê bi wê re wê di reng û awayekê de wê bi wê re wê weke ku wê hebin ku wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di dema hûrîyan de wê ev morfoloji wê weke ku wê di rengekê de wê bi zêdeyi wê di rengekê de wê were dîtin ku wê bi zêdeyi wê werina diyarkirin û wê werina hanin ser ziman. Hûrîyi wê çanda wan a yazdani wê nêvî bi nêvî wê weke nêvî teolojiyî bê û nêvî mitolojiyî wê di zikhev de wê biji û wê demek dirêj wê weke du aliyên ji hev azmûnkirinan wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê bikin jî wê bi wê yekê re wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di morfolojiya wê demê de wê, çerçoveya mesepotamya wê, piştî akad û babilê wê bi demek weke ya bi kassitê û hûrîyan re wê destpêka wê di rengekê de wê bi wê yekê wê bibê û wê destpêkek giring wê ji wê aliyê

ve wê karibê wê werênê ser ziman bê. Pêşketina kassitan jî û ya hûrîyan jî wê bi pêşketinek nîv bi nîv bi teolojiyî wê weke karibê wê di rengekê de wê fahmbikê. Di wê temenê de wê di şêwayên xwe yên hizirkirinê de wê weke ku wê karibin wê di rengekê de wê bidina diyarkirin. Morfolojiya pêşketina bajar deweletên weke Larsa, û isin, kish, Lagash û heya Ur (bi demên wê yên yekem, duyem û sêyem) û hwd wê di wê rengê de wê weke karibê wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Kasitiyan wê di rengekê de wê, demek teybet wê pêşbixin. Em dema ku em pêşketina wan diyar bikin em dikarin heya demên karduyiyan û mediya û beriya wan mannea jî di rengekê de wan di dewama wan de wê fahmbikin û wê werênina ser ziman. Di wê temenê de wê, di şêwayekê de wê, li bakşrê mesepotamuya wê, di şêwayekê de wê pêşketinek giring civakî wê di rengekê de wê bibê. Pêşketina kassit û hûrîyan ya ku wê giringtir bikê ku mimrov wê bikê û wê fahmbikê wê weke aliyekê wê yê giring jî wê di wê temenê de wê ev bê. Di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring jî wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Pêşketina hûrîyan wê, di rengekê de wê ji wê aliyê ve wê hinek xosletên wê hebin. Di şêwayekê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê, weke pêvajoyek pêşketinê ku wê piştî ya dema babilê û serdestiya wê û hwd re wê, derkeve li pêş. Li gorî gelek çavkaniyên civakî ên kurdistanî wê weke demek nû a vejina dema gutiyan bê. An jîî wê ser wan re wê di rengekê de wê weke aliyekê ku wê karibê wê ser wan re wê, di rengekê de wê di dewama wan de wê werênê ser ziman. Hûrîyan morfolojiya civakatiyê wê, bi çandî û hwd wê, bi zêdeyi wê, pêvajoyek gûharinê a teybet wê bi wê re wê weke ku wê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê, demek ku wê, pêşketin û bûhûrînên ji demên kevntirin ên urukê, guti, kassit û hwd li wê di rengekê de wê, weke ku wê bi wan re wê, gûharinekê jî wê bide diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê gûtî wê di wê temenê de wê, bi wê re wê weke ku wê derkevina li pêş. Morfolojiya gutiyan wê, di şêwayekê de wê, di rengekê de wê weke ku wê aliyekê giring wê karibê wê werênê ser ziman bê. Li ser çavkaniyên keyeniyên weke abla û hwd re wê, weke ku wê, di rengekê de wê weke karibê wê di şêwayekê de wê weke bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê, weke karibê wê fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Di rengekê de wê, wê dema ku em pêşketina gutiyan li wê dinerin wê di aslê xwe de ku me çend caran wê berê jî wê hani ser ziman wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Wê jî dikarê wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê, morfolojiya gutiyan wê di rengekê de wê, morfolojiyek ku wê hinek aliyên weke ji bakûrê mesepotamya û heya zagrosan wê, di rengekê de wê, bibê wê bi rengekê wê weke karibê wê fahmbikê bê. Karduyi jî wê di rengekê weke wê de wê, werina diyarkirin û wê, li gorî çavkaniyên dîrokî wê weke ji gutiyan wê werin wê bi wê yekê ji bakûr-rojavayl kurdistanê û an mesepotamya û heya zagrosan wê di rengekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman bê, Morfolojiya civakatiya karduyiyan wê giring bê ku wê dubarê û dûbara wê ser wê bisekinê. Ber ku wê direngekê de wê, di wê de wê, didîmenekê pêşketinê ê giring wê di wê rengê de wê weke ku wê bi xwe re wê bide bidiyarkirin.

Pêşketinên ku wê piştî akadan wê li mesepotamya bakûr li herêmên bakûrê kurdistana iroyin wê bibin wê, bi civakatiya subar, hanigalbat, hana (kur) û hwd re wê bibê heya hûrî û mitannî û piştî wê heya karduiyan wê ser wê temenê wê di rengekê de wê, karibê wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê weke karibê wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê, weke karibê wê di rengekê de wê, weke karibê wê fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.. Di wê nûqteyê de wê, dikarê wê di rengekê de wê, werênê ser ziman ku wê, morfolojiya civakatiya subaru wê di dîmenekê pêvajoyên pêşketinê de wê çawa wê xwe bide diyarkirn û wê di dema karduyiyan de wê xwe bide diyarkirin wê weke karibê wê hinekê din wê ser wê bisekinê bê. Karduyiyan wê dema ku wê bahsa wê were kirin wê, di rengekê de wê, weke di rengekê de wê, demek dîrokê a ku wê were diyarkirin û wê bi keyeni û hwd re wê were dîyarkirin. Lê li vir ya ku wê bale min bikişênê û ez dixwezim wê ser wê bisekin im wê aliyê wê civakî bê. Ev ali wê ber ku wê di rengekê de wê weke çawa wê weke pêvajoyên piştre ên civakî jî wê di rengekê de wê weke ku wê di şêwayekê de wê weke ku wê bide diyarkirin wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmibkê bê. Morfolojiya karduyiyan wê bi pêşketinên wan re wê, di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Ew

wê ji keyeneiyekê zêdetirî wê weke çerçvoeyek civakî û an demek civakî bi rengê wê yê pêşketinê û pêşketin û awayên wê yên peresendinî ên bi çandî û hwd re wê bibê û wê derkeve li pêş bê. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê wê yê giring bê ku mirov wê weke karibê wê di rengekê de wê di şêwayekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Di morfolojiya karduyiyan de wê ew wê bi wê re wê werênê dîtin ku ew civakatiya wan wê, di wê temenê de wê, êdî wê weke civakatiyek teolojiyî bê. Di wê temenê de wê di rengekê de wê dîmenekê berfireh ê pêşketinê wê weke ku wê bi xwe re wê di şêwayekê de wê weke ku wê bide diyarkirin û wê weke karibê wê di awayekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Di morfolojiya civakî de wê, ji wê aliyê ve wê pêşketina kurdistanî û civakatiya wê, di rengekê de wê, weke karibê wê, di rengekê de wê, di dewama karduyiyan de wê weke karibê wê werênê ser ziman. Dema ku ezê piştre wê hinekê ser wê bisekinim wê dema piştî karduyiyan wê di rengekê de wê, di dewama wê de wê weke dema piştî karduyiyan wê di şêwayekê de wê hinek gotinan wê bi wê re wê bêjim û dixsezim piştre ji wê nûqteyê de wê derbas bibim. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê pêşketina civakatiya karduyiyan wê piştî wan wê di rengekê de wê, di şêwayekê de wê, xwe bide domandin. Di wê temenê de wê ji dema kassitan heya karduyiyan wê bi têgîna karduniasa heya kardoxa karduyan û piştî heya dema kurduyan piştre wê di rengekê de wê bi wê re wê karibê wê werênê ser ziman. Morfolojiya têgîna kurmanci wê di rengekê de wê weke rengekê wê yê civakî bê. Lê car bi car wê weke morfolojiyek giştî jî wê were diyarkirin. Di wê temenê de wê, di zimanê mirov de wê weke ku wê piştî wê bi cih bibê.

Di demên piştî karduyiyan de wê weke ku wê were dîtin wê piştî hatina islamê wê piştî wê demek nû ser wê temenê wê pêşketina wê bide diyarkirin.

Raperinên civakî ên mazdeki wê bi tememî wê bandûra keyeni a sasani wê di rengekê de wê, ji holê wê rabikê û wê demek nû wê bi wê re wê di rengekê de wê werênê li holê. Di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê weke karibê wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di wê nûqteyê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, werênê ser ziman ku wê, piştî wê demê wê, serdema buweyhidiyan wê di rengekê de wê bi gotinekê wê bahsa wê bikê ku wê nikaribê wê tenê wê weke demek keyeni û an desthilatî wê bi tenê wê şîrove bikê. Wê di rengekê de wê weke demek gûharinê ku wê pêşketinên dema sasani ên weke bi mazdeki yê jî di nava wê de wê bihasibênê wê bi pêvajoyên pêşketina civakî a giştî wê, di rengekê de wê, weke ku wê karibê wê bi wê re wê werênê ser ziman. Civakatiya êzdayi wê di aslê xwe de wê bi civakatiyên din ên herêmê re wê di wê demê de wê pêşketinek ku wê bi teybet wê weke pêwîst bê wê kifşbikê wê di wê demê de wê biji û wê pêşketinek nû wê bi xwe re wê weke li herêmê wê di dewama wê d ewê bi wê re wê weke ku wê bide diyarkirin û wê weke karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Di wê nûqteyê de wê dema karduyiyan wê demek sazûmana wê ya civakî wê di rengekê de wê weke ku wê bide çêkirin û têgînên weke bi gotinên ahli-kitap´tiyê wê piştre wê werina diyarkirin ev wê weke gotinek dema êzdayi bê ku wê berê islamê wê weke morfolojiyên wê yên bi fahmkirinê wê bibê. Di wê demê de wê têgînên weke bi pirtûkî, li ser pirtûkên êzdayi ên weke avêsta û hwd re bê, û an pirtûkên weke bi têgînên semitikî ên weke zabûrê, peyama danial bê, û an heya tewrata musa û ji pirtûkên ´ahdî-atikê´ û heya pirtûkên incilê ên piştre ku wê bibin wê di rengekê de wê bi wê re wê bibin û ev çerçoveya wê bi hinek têgînên din ên pirtûkî jî wê di rengekê de wê weke karibê wê li wê zêde bikê. Di wê temenê de wê, têgînên bi pirtûkî pêşketina wan re wê, weke dîmenekê teolojiyî û zêhni ê ser ya têgîna kultî û hwd re wê, di rengekê de wê werênê û wê di wê temenê de wê morfolojiyek yazdanî wê bi xwe re wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê werênê li holê. Di dewama wê de wê, di rengekê de wê weke ku wê karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê, di şêwayekê de wê weke civakatiya karduyiyan wê di wê temenê de wê bi civaketiyên bi wê rengê baweriyên wê demê re wê di rengekê de wê bibê û wê, di şêwayekê de wê, weke ku wê bide diyarkirin. Mazdek wê di aslê xwe de wê tiştekê giring wê bikê. Ji hev belevbûniya ku ew di demekê de hebû wî, di rengekê de wê di dema xwe de wê bi zêhni û civakî wê di rengekê de wê da kirin û wê ser temenekê civakî wê çawa wê bi awayekê pêwîst bê were fahmkirin wî dîmenekê wê yê fahmkirinê afirand û wê hani ser ziman. Mazdeki dihizirî ku têkiliyek hêzî xwe dispêrê desthilatê û wê ne xwediyê pêşketinek temenî a bi civakî û hişmendiyek bi têgînên weke maf û

azadiyê bê. Di wê temenê de wê têgîna mazdekiyê wê bi kirinên wê re wê weke aliyekê wê bi pêşketina wê demê a bi mazdek re wê weke temenê pêvajoyek dîrokî a giring jî wê bi xwe re wê di rengekê de wê weke ku wê biafirênî bê. Ev jî wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê, di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke karibê wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Di wê nûqteyê de wê dema karduyiyan wê sazûmana wê ya civakî wê di rengekê de wê di rengekê de wê di zikhev de wê bibê û wê ahengek ku wê zêde bale me bikişênê wê weke li hev entegrebûyi wê di rengekê de wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Ev di wê temenê de wê, baweriyên êzdayi û semitikî wê di wê temenê de wê weke pêvajoyek din a bi hev re jiyankirinê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke bi wê re wê bijin û wê, di wê çerçoveyê de wê dema karduyiyan wê di şêwayekê de wê bi wê re wê, weke karibê wê di şêwayekê de wê werênê ser ziman bê. Serwerîya civakatiya êzdayi wê di wê demê de wê bi rengekê de wê bi zêdeyi wê li pêş bê. Di wê temenê de wê dikarê wê, di şêwayekê de wê werênê ser ziman bê. Wê dema ku em werina ser demên piştî karduyiyan wê, di rengekê de wê dema buweyhidiyan wê ne weke demek bi tenê a di dema islamî de wê bibê lê wê weke demek ahli-kitap a êzdayi bê ku wê islam wê pêşkeve û wêê tevli wê bê kirin. İslam wê, ne weke têgînek baweri ku ew wê pêş bixê bê. Lê wê di rengekê de wê, weke levkirinekê û an di temenekê zimni û an di rengekê weke bi levkirinê a bi civake êzdayi re wê çê bikê û wê di wê demê de wê hevgirtiyên çerçoveya civake êzdayi wê di wê temenê de ku wê bijin wê di rengekê de wê bi wê re wê, weke nirxên wê çerçoveyê wê bên herê kirin. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê gotina ahli-kitaptiyê wê, herêkirina islamê a wê, di wê temenê de wê, ew wê bikê wê weke baweriyek ji wan baweriyên ahlli-kitap a ku ew di rengekê de wê berê wê bi wê yekê wê berê wê hebin. Di wê çerçoveyê de wê ji wan wê, fêrbûnek mazin bi demê re wê bikê û wê, azmûnkirina wan bi civakî û teolojiyî wê bikê. Ji wê aliyê ve wê, dema buweyhidiyan wê weke demek êzdayi-islamî a weke ser temenekê levkirinê ku wê di wê temenê de wê bi têgîn û temenê têgîna ahli-kitapitiyê wê di rengelê de wê bi wê re wê weke ku wê bi hev re wê weke

ku wê bijin bin. Ji wê aliyê ve wê ahli-kitaptiya wê demê wê, di rengekê de wê, ev civakatiyên di rengekê de wê, weke ku wê berê wê hebin wê di rengekê de wê, bi awayekê wê, bi wê re wê, bijin. Ev civak û baweriyên berê wê, di renngekê de wê, ne baweriyên ku wê di wan de wê têgîna desthilatiyê wê hebê bê. Ne li gorî wê bin. Lê xosletê dema nû wê bi buweyhidiyan û dema wan re wê, vaji wê di wê temenê de wê bibê û wê ser temenekê desthilatî wê çawa wê rastiya xwe wê bigihênina fahmkirinêkê û hwd wê sser wê bisekin in. Di wê çerçoveyê de wê, têkiliya baweriyê û desthilatiyê bi hev re wê danina wê, di aslê xwe de wê van baweriyên berê wê bikê zorê. Ji çavkaniyên civakî ên herêmê wê dikarê wê fahmbikê ku wê di rengekê de wê, ew di demek zor de wê derbas bibin û wê çawa wê rastiyê ji hev cihê bikin ku wê rast bê ji ya gotinên desthilatî û ya teoloijiyên wê demê wê di rengekê de wê ser wê bisekin in. Morfolojiya suleyman wê weke keyê cihane aciniyan jî wê were diyarkirin wê di encama wê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke karibê wê di şêwayekê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Di wê nûqteyê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di wê temenê û demê de wê, şîroveyên civakî û teolojiyî wê bi ber şîroveyên teolojiyî û desthilatî de wê werina peresendin û an gûharandin û ev wê, dîmenekê din ê ku wê di şêwayekê de wê bê temenê hinek pirsgirêkên ku wê ti demê wê piştre jî wê di rengekê de wê weke nikaribin xwe ji wê xolas bikin wê di rengekê de wê weke ku wê bi wan re wê biafirênin bê. Ji wê aliyê ve wê weke dîmenekê nû wê di şêwayekê de wê weke ku wê bi xwe re wê di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. DI morfolojiya rengê fahmkirina demê de wê, di rengekê de wê, weke di temenê ahli-kitaptiyê de wê piştî ku wê islam wê bi wê rengê wê were herê kirin û ew jî di dîmenê de wê di destpêkê de wê weke wan herê bikê wê tev bigerihê. Lê ji ber ku wê, ser mantiqê desthilatiyê wê ava bê wê nikaribê wê adeptasyonekê wê di wê çerçoveya têgîna baweri û an teoloji û civakî a di temenê berê de wê weke ya ahli-kitaptiyê de wê bide nişandin û ev têgîn wê weke demek azmûnê tenê wê ji wê re wê bimênê. Di rengekê de wê, dema buweyhidiyan wê, di rengekê de wê ev baweriyên berê û civakatiya wan wê di rengekê de wê di wê demê de wê bi wan re wê, xwe wê, di rengekê de wê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê, di şêwayekê de wê, şîroveyên wê, di wê temenê de wê werina kirin wê ser wê temenê wê karibin xwe di rengekê de wê weke ku wê bidina diyakirin. Di

rengekê de wê, çerçoveya têgîna buweyhidiyê wê weke desthilatiyêk islamî wê şîrove bikê wê, di rengekê de wê, şaş û rastiya dîrokê wê di gelek waran de wê weke berevaji jî bide kirin bê. Ber vê yekê wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê di rengekê de wê nikaribê wê werênê ser ziman bê. Wê weke demek civakatiya êzdayi a bi dema islamê û bi wê re wê weke çawa wê bi hev re wê bijin wê weke di nava hewldanên rêyên wê de bin. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê ev pêvajo wê bi wê rengê wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bibê. Di wê temenê de wêm niqaş, û ragihandinên ku ew dihên kirin wê ser wê temenê wê di rengekê de wê, bi ragihandinên ji hev cihê bin ku ew di rengekê de wê bi wê re wê hin bi hin wê were lê hizirkirin bê.

Di wê temenê de wê jî dikarê wê di rengekê de wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê werênê ser ziman ku wê dema buweyhidiyan wê di rengekê de wê weke demek kurdistanî bê û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê, ev dem wê weke di çeçroveya encama levkirina nava têgîna islamî û êzdayi de wê ser temenê ahli-kitabê de wê bibê bê. Heya ku islam wê xira nekê ew wê bidomê. Kengî wê xwe bihêz dît û têra xwe ji wê pêvajoya bi hev re a êzdayi-islamî girt û pê de wê, piştî wê pişta xwe wê bide wê. Ev wê, piştî wê, temenê pirsgirêk û tengezeriyên wê, bi baweri weke bi temenê mezhebî û civakî û hwd jî wê, bi gelek ali û awayan jî wê piştre wê bi wê re wê biafirênê. Levkirinek peymanî wê di destpêkê de wê ser gotina ahli-kitap re wê weke di nava islama nû hati û êzdayiya kevn de wê weke hebê û wê bibê, weke çawa wê di demên berê ên karduyiyan de wê ew di nava êzdayiyê û baweriyên semitikî de wê hebê. Ya ku wê bi têgîna ummetparêziyê re wê di rengekê de wê weke tûnakirin û ji holê rakirin jî wê di aslê xwe de wê di rengekê de wê ev ev jî bê. Ya ku wê bi dema buweyhidiyan û eyubiyan re wê li şûn bê hiştin jî wê di aslê xwe de wê ev rastî bê. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê bi wê yekê ev weke pêvajoyek teybet bê.

Di rengekê de wê, morfolojiya êzdayiyê wê di rengekê de wê di wê demê de wê civakatiya wê li kurdistanê wê serdest bê û wê, li gorî çavkaniyên civakî wê heya sedsale 12´min jî wê bi êzdayiyan û komên din ên cvakî û baweri ku wê di wê temenê de wê weke xwediyê mafê xwe jiyankirinê bin bi rengê baweri û civakatiya xwe wê di rengekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê weke bi wê re wê di rengekê de wê bi wê re wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê weke karibê wê di rengekê de wê weke bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke karibê

wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê , di rengekê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di rengekê de wê, di şêwayekê de wê, morfolojiya ahli-kitaptiyê wê ji dema buweyhidiyan û heya dema eyubiyan wê karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku ev dem wê weke demên bi wê rengê ên weke bi sazûmana fahmkiriinê a ahli-kitaptiyê re wê weke ku wê bibin. Wê di rengekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê weke bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê weke karibê wê di rengekê de wê li wê bihizirê bê. Di rengekê de wê, têgîna ahlî-kitaptiyê wê tenê wê weke têgînek hev re jiyankirina baweriyan wê diyarkirina wê bi tenê wê ne rast bê. Wê ji wê zêdetiri wê weke sazûmanek civakî bê. Li gorî wê civakatiyên êzdayi wê bi rengê xwe wê weke heya seedsale 11´min wê di rengekê de wê bi wê serdestiya xwe wê di rengekê de wê bide diyarkirin. Di aslê xwe de wê dema buweyhidiyan wê weke dema dawî a serdestîya civakatiya êzdayiyan ku wê hinekê jî bê wê di wê de wê bibê û wê, di temenê de wê karibê wê fahmbikê bê. Ji wê zêdetirî wê weke demek teybet bê a pêşketina civakî ku wê di wêtemenê de wê weke karibê wê fahmbikê bê. Di wê demê de wê, komên din ên weke bi baweriyên cihê ên weke ermeni, sueryani, cihu û komên din ên kurd û an êzdayi wê di rengekê bi rengê xwe wê, di rengekê de wê, bi awayekê wê bijin. Lê di wê demê de wê niqaşên di nava pêşketinên komên weke maşşaiyan, kelemvanan, fiqih û tesewufvanan û hwd re wê bibin wê di rengekê de wê, weke di temenê lêpirsinên wê demê de wê weke ku wê bibin. Ev wê tenê wê weke têgînna bi hizirî û an rengê hizirkirinê ên weke tenê ekolna bi hizirî û zaninî bi tenê wê nikaribin werina fahmkirin. Ev wê, weke di wan morfolojiya wan û pêşketina wan de wê hinek lêpirsinên wê çerçoveya civakatiya wan de wê bibê. Islam wê di rengekê de wê, bi wan re wê, xwe bigihênê giyanek weke ya bi têgîna fetihkirinê û an têgîna cihadê ku wê bi wê re wê, weke piştre wê civakên weke di temenê ahli-kitaptiyê de wê weke hebûna wan wê bi herê bikê wê ji xwe re wê bikê armanc û wê herê bi ser wan de. Di wê temenê de wê di rengekê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku wê karibê w di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke karibê wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê weke karibê wê di rengek de wê bi wê re wê weke

karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê weke karibê wê di rengekê de wê weke bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Civakatiyên herêmê ên weke yên kurdistanî û kurdi ên weke yarsanî, zazayi û an hizirî, êzdayi û hwd wê, di rengekê de wê di rengekê de wê bibin û wê, di wê demê de wê, rengekê pêşketinê wê bi wê yekê wê bi xwe re wê bidina çêkirin. Di demên piştre wê, di rengekê de wê di aslê xwe de wê, morfolojiya serdestiya civakî wê di wê temenê de wê weke ku wê bibê. Di rengekê de wê bi hev re jiyankirina wan komên kurdistanî û an mesepotamiyî wê di rengekê de wê bibê. Hin bi hin wê, di rengekê de wê pêşketina têgîna ummetê û an ummetparêziyê re wê di rengekê de wê, ev wê, weke vaji wê çerçoveyê wê, were diyarkirin. Di wê temenê de wê, weke di wê temenê de wê weke morfolojiya ya weke ´yên mislim´ û yên ´gayri-mislim´ wê di wê temenê de wê di rengekê de wê were diyarkirin. Di wê temenê de wê ev wê weke gotinên wê yên referansê bin ku wê piştre wê li gorî têgiha ku ew ji wan dihê fahmkirin ku wê werina serdest kirin wê di rengekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Ummetiti wê, li ser temenê inkara hebûna baweri û civakên din wê, bibê û wê bi wê yekê wê kurd û baweriyên din bi hebûna wan ya civakî a cihê re wê yekser wê weke piştî wê di rengekê de wê dervî wê pêvajoyê wê bimênin. Ji holê rakirina temenê desthilatiya kurdistaniyan û kurdan wê di wê demê de wê bi dema buweyhidi û eyubiyan re wê dawî li wê were. Ev demên weke ya bi wê mantiqê ên bi temenê wê levkirina ser esasê ahli-kitaptiyê ku wê werina avakirin bin û wê, piştî wê ku wê têgîna ummmetpariziyê wê pêşkeve wê, piştî wê yekser wê di rengekê de wê weke ku wê di rengekê de wê pêşî wê çerçoveya civakê wê di rengekê de wê weke ku wê ji holê wê rabikê. Di wê temenê de wê, ew wê, hebûnên cihê wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê, weke ku wê, karibê wê di wê temenê de wê, were diyarkirin û wê li gorî wê têgîna ummetparêziyê wê islam bi xwe wê, di rengê têgînek ´mezhebî´ de wê, pêşkeve û wê piştî wê ti carî wê dernekeve dervî wê. Di wê temenê de wê ya ku wê li mantiqê wê, darizandina wê, fahmkirina wê ya piştre wê ser dest bibê wê, di wê temenê de wê weke ku wê ev bê. Ev wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku wê weke karibê wê di rengekê de wê

çerçoveyê de wê weke karibê wê di rengekê de wê weke bi wê re wê di şêwayekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Ji wê aliyê ve wê morfolojiya serdestiya ummetitiyê wê, di rengekê de wê, ber ku wê ji têgîna mezhebtiyê wê xwe ti carî wê piştre wê xilas nekê wê, piştî wê êdî wê di wê temenê de wê, bi pêşketinekê xwe bide diyarkirin. Di rengekê de wê ser wê temenê wê tenê wê ser esasê serdestbûnê û desthilatiyê wê xwe di rengekê de wê bide diyarkirin û wê civak wê ji wê rastiyê wê dûrkev e. Derkkirina civakatiyê wê yekser wê civakên herêmên ên weke kurdan jî wê di rengekê de wê, weke ku wê bikê armanc. Di wê temenê de wê, piştî wê demê dea eyubiyan û pê de wê li ser wê temenê wê pêvajoyek ser a bênavber wê bi hebûna civakatiya kurdistanî re wê were meşandin. Lê di aslê xwe de wê di nava islamê de jî ev wê weke pêvajoyek şerê navxweyî ku wê weke navê mezhebtiyê wêê carna li wê were kirin û an carna wê navne din wê li wê were kirin wê ti carî wê ji wê xilas nekê. Ev pêvajoyek şerê navxweyî wê piştî eyubiyan wê hezarsalê dawî bi tememî wê bi wê re wê karibê wê werênê ser ziman. Komên ji derve dihên herêmên ên weke selçûqiyan û hwd wê, di rengekê de wê, ji gihiştina fahmkirinek civakî a herêmê zêdetirî wê weke komên talanê pêşî wê werin û wê piştî wê, di wê temenê de wê, bo ku ew serdestiyek metingeri bo xwe û desthilatiyên xwe bidina afirandin wê, di wê aligiriya mezhebi de wê, di rengekê de wê, cih bigirin û wê şerê navxweyî ê islamî ê bênavber wê, weke aliyekê wê yê ku wê heya roja me bi wê re wê bi xalkên herêmê re wê bi desthilatî û an bi şêwayên din wê şer bikin wê hebûna xwe bi wê serdestiyê wê werênin. Pêşketinên weke mezhebî ên weke sûnnitiyê wê ser wê mantiqê mezhebiyê ku wê weke rastiyek ku wê teqez wê islam wê bi wê biji wê ser wê re wê were pêşxistin û wê dîroka wê ya pêşketinê wê piştî eyubiyan wê di rengekê de wê, karibê wê şîrove bikê û wê werênê ser ziman bê. Çendî ku wê gotinên gotinên nava islamê (gotina islamê di kurdî de wê wateyên weke ´ez lê me´ ´û an li ser morfolojiya ´eze me´ û hwd re wê were fahmkirin. An jî wateyên weke ´a hati serê me´ û an ´ê serê me´ û an jî ´yê ji şehrê me û an bajarê me wê bi hinek morfolojiyan wê wateyna wê karibê bide me.) ên weke têgîna ´sunnetê´ û hwd wê weke ji xwe re wê bikê temen jî lê wê bi têgînek zêhni wê ji wê dûr wê weke bîrdoziyekê desthilatê wê teqez wê pêşkeve û wê, di wê temenê de weke lingekê şerê navxweyî ê cihane islamî ê demdirêj û teqez wê heya roja me wê wê bi xwe re wê werênê.

Di demên buweyhidiyan de wê, morfolojiyên mezhebi wê di rengekê de ên weke yên şafii, hembeli, maliki û hwd wê bibin wê di rengekê de wê ev wê ser wê temenê civakatiya herêmê re wê çawa wê di rengekê de wê bijin wê weke di demên pêşî de wê weke lêgerina wê bin. Lê piştî wê ji wê dûrkevin. Di nava kurdan de wê zêde hebûna a têgîna şafiitiyê wê di rengekê de wê weke ku wê bi vê ve wê weke girêdayi bê ku wê ber ku wê bi şîroveyên nava wê û di dema buweyhidiyan û di dema eyubiyan û hwd de wê li gorî wê morfolojiya ahli-kitaptiyê bin. Di wê temenê de wê, eyubi wê dema ku wê desthilatiya xwe wê ava bikin wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê, di şêwayekê de wê weke ku wê were dîtin û wê were fahmkirin wê weke di rengekê de wê, pêşkeve. Di dema wê de wê, di rengekê de wê weke ku wê bi morfolojiya suhrewerdîyan (di kurdi de wê çawa ku wê navê suhrewerdî wê ser koka suhrê wê bi wateya rohniya ji wê jiyan wê were wê were fahmkirin jî lê wê dema ku em bi hinek morfolojiyên din wê li wê dihizirin em digihijina hinek fahmkirinên din. Minaq hinek têgînên weke ´suhreweriyê´ ku wê werina wateya ´rohniya war´ ku wê werina wê wateyê wê ji navê suhrewerdîyê wê were fahmkirin. An jî wê bi têgîna ´suhreweriyê´ re wê, têgînek di wê temenê de wê di rengekê de wê weke ku wê bi xwe re wê di şêwayekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Ji bili wê, wateyên weke ´bi ber rohniyê ve were´ ku wê bide diyarkirin wê bibê. Têgîna suhrewerdiyê wê wateyên weke bi ber rohniyê ve hatinê û an weke bakirinê dikê ku ew bi ber rohniyê ve wê were wê, di morfolojiyekê de wê di xwe de wê bi wate bikê.) ku wê weke sentezek baweriya demê re wê, bi zerdeştî, êzdayi, maniyi, mazdeki û hwd re wê bikin ku wê pêşbixin wê di rengekê de wê weke ku wê bidina diyakirin. Suhrewerdiyî wê weke ekolek civake kurdistanî bê û wê tenê wê weke di keseyetekê de wê tenê wê weke nikaribê wê fahmbikê bê. Di rengekê de wê, navê suhrewerdîtiyê wê weke laqabekê bê ku wê di rengekê de wê bahsa çerçoveyek civakî bikê. Di rengekê de wê di roja me de wê, bi navê tenê filosofekê wê diyarkirina wê weke ´suhrewerdî´ wê ji wê zêdetirî wê weke di rengekê de wê, karibê wê bi çerçoveyek civakî wê fahmbikê. Weki din wê wateya gotina suhrewerditiyê wê di kurdi de wê di rengekê de êw bi têgîna ´suhrê´ re wê were dîyarkirin ku ev di wateya rohniya ji wê jiyan dihê bê û wê bi wê re wê, di rengekê de wê werê hanin ser ziman. Kurd wê dema ku wê di demên berê de êw bahsa suhrewerdî wê bikin wê, di rengekê de wê, di rengekê de wê weke keseyetiyek ku wê weke çawa wê bahsa mazdek wê bi keseyetiya wî ya zêde bi zane ku wê ti kesekê nedikarê li

hemberî wê xwe bigirê wê di rengekê de wê bi heman rengê wê bahsa suhrewerdî jî wê bi zaninek ku ew bi teybet xwediyê wê bê wê bahsa wê bikin. Wê di rengekê de wê bênina ser ziman ku ew civaketiyên wan ên teybet bin ku ew wê, di nava xwe de wê carna wê weke girtî û veşari jî bin û di rengekê de wê, weke bi xwe re wê bijin. Ew weke kesna ku wê di rengekê de wê bi baweriya xwe wê, di rengekê de wê, li gîştî kurdistanê wê weke xwediyê aligirên xwe bin ku wê suhrewerdî wê weke zane, filosof û hetta kesekê wan wê were diyarkirin û wê di wê temneê de êw di rengekê de wê bahsa wî were kirin. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê bi wê yekê wê weke bahsa wî were kirin. Di wê çerçoveyê de wê ev wê were hanin li ser ziman. Di wê temenê de wê civakatiyên wê dema buweyhidiyan wê weke di rengekê de wê berê wê demêa suhrewerdî wê heya dema wî di rengekê de wê bi awayekê çawa wê werin wê karibê wê werênê ser ziman. Di dema wan de wê babatî, pîrîtî, derwîşî, avdali, sofiti û hwd wê hebê ku ev wê weke nirxên çana êzdayiyê bin ku wê karibê wê di rengekê de wê di şêwayekê de wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Di rengekê de wê çanda babatiyê wê weke ku em di nava şaqên êzdayiyî ên weke yarsaniyê, hizir (di morfolojiyên piştre de wê, êzdayi wê, bi tenê wê bimênê û di nava wê de jî wê qatbûn wê bibê. Piştî wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê, kevneşopîya hizirî ku wê çendî wê kevneşopîyek gîştî a kurdistanî bê wê, piştî wê tenê wê komek civakî a herêmî wê tenê bi sînor wê bimênê. Ev rewş tenê bi serê xwe wê, nişanaka xirabûnek mazin a bi civakî û tengezeriyek mazin a civakî a herêmê jî wê bide diyarkirin bê.) û an zazayi û civakatiya wê demê re wê dibînin wê bi zêdeyi wê li pêş bê. Di nava wan de wê têgînên weke şêxîtî wê hebê, Pîrîtî wê hebê, Mîrîtî wê hebê. Ev wê weke aliyên ku wê weke mertebeyên wê bidina diyarkirin bin. Di wê temenê de wê, morfolojiya sultantiyê ku wê teqez wê ji nava baweriyên kurdistanî bê wê, di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman. Tiştekê din jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, şahên kurd ên dema buweyhidiyan, şadadîyan, merwaniyan û heyta eyubiyan wê navê sultanitiyê wê bikarhanina wê di aslê xwe de wê, di rengekê de wê di wê çerçoveya weke mertebeyek civakî û teolojiyî a kurdistanî de ku wê weke karibê di şêwayekê de wê,

di rengekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Sultanti wê di rengekê de wê, di dema êzdayiyan de wê, hebê û wê, di rengekê de wê berê islamê jî wê di rengekê de wê weke têgînek merteyekê a van baweriyên kurdistanî bê. Lê di rengekê de wê, di nava olê de wê gihiştina merttebeya sultantiyê wê karibê wê weke ´sultan sahaq´ wê bibê ku ew wê di astek pêxemberî de wê di rengekê de êw bi nirx û pîroz wê weke were dîtin û wê bahsa wê were kirin. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din bê ku wê weke karibê wê di şêwayekê de êw bi wê re wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê weke karibê wê di şêwayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Morfolojiya gotina sultaniya yarsaniyê wê di wê temenê de wê li giştîya kurdistanê wê, were dîtin ku wê, di rengekê de wê weke ku wê, di şêwayekê de wê weke ku wê serwer û serdest bibê ku wê weke karibê wê di rengekê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di aslê xwe de wê weke sultan denezendina salahadin wê, ne tenê bi rengê baweriya wî ya islamî ve bi sînor û girêdayi bê. Ji wê zêdetirî wê aliyekê wê yê ku wê bi vê gotinê û lêkirinê û hwd ve girêdayi wê di çerçoveya morfolojiya civakatiya buweyhidi-êzdayi-yarsani (yarsanî, wê çendî wê di wateya gotinê de wê, wateya hêskirinê û hwd wê hebê lê di morfolojiya gotinê de di kurdî de wê wateya wê ya sereka wê weke ´yê rê zani´ û an yê rêya di wê re wê, bi meşê dizanê ku ew wê bi xwe re wê di fahmkirinê de wê, dide diyarkirin bê. Weki din jî têgînek weke ya ´ya rê şani (dide)´ de jî wê fahmkiirinekê wê weke bide. Wekî din jî wê wateya wê, ´yê li ser rêya zaniyê´ û an ´yê ser rêya zaninê´ bê. Di morfolojiyek din de jî wê zanin û hêskirinê wê bênê ba hev, ku em di temenê têgînek weke ya hêskirina zaninê de wê, di rengekê de wê fahmbikin.) û hwd ve wê girêdayi jî bê. Di wê temenê de wê, suhrewerdî wê weke kesekê filosof û kesekê pêşengê civakekê wê, di rengê de wê di wê demê de wê weke kesekê şêwirmend û aqil pê şêwîrîn bûna jî wê, weke morfolojiyek li rex wê di wê temenê de wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê di rengekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Sultanti wê weke gotinek çerçoveya wê teqez wê kurdistanî bê

û wê bi civakatiya kurdistanî a demê ve wê girêdayi bê. Di wê temenê de wê dema ku ew wê li xwe dikê wê weke bûna ´sultanê kurdistanê´ wê bi wê were pênasekirin. Di morfolojiya gotina ´salahadin sultanê kurdistanê´ de wê ev têgih û rengê fahmkirinê wê bi çavkaniya wê ya civakî û baweri û hwd re wê weke ku wê hebê. Vê gotinê wê di rengekê de wê weke gotin ku wê, di rengekê de wê weke bi têgînek çerçoveya wê civakatiya kurdistanî û baweriyên wê yên cihê re wê weke karibê wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di wê temenê de wê ev wê, weke aliyekê wê yê giring ku ew di wê temenê de wê werênê ser ziman ku wê weke ku wê çawa wê di dema sulayman de wê bo wê were diyarkirn ku ew bûya weke keyekê ku ew di nava mirovan de dikê jî wê were pênasekirin û wê weke keyekê gelek civak wê bi wê ve girêdayi wê di wê temenê de wê bi hinek çîrokên xiyali wê were diyarkirin wê salahadin wê di wê rengê de wê bi morfolojiyekê wê weke derkeve li pêş. Ber ku ew ne tenê wê weke serok, xalifê û sultanê tenê baweriyekê bê. Wê weke xalife, sultan û serokê serdemekê a bi serdema ahli-kitap ku wê di wê de wê weke gelek civak û baweriyên din ên ahli-kitap wê hebin û wê ji wan re wê serokatiyê wê bikê wê di morfolojiyek bi wê rengê de wê weke derkeve li pêş bê. Morfolojiyên ser têgîna ummetparêzîyê de wê teqez dikarê bêjê ku wê nikaribin rastiya salahadin û dema wî û pêşketinên dema wî bide fahmkirin bê. Wê weke dîmenekê fahmkirinê ê vaji wê jî bê, di gelek rewş û reng û waran de ku wê bi encamên xwe wê xwe bide diyarkirin. Aliyekê din ê weke bi rengekê fahmkirinê ku wê li gorî wê di dîmenekê bi fahmkirinê wê bi sefer û şerên dema salahadin ku wê bi morfolojiyek olî wê fahmkirina wê bê. Ev morfoloji ji rewşên weke yên ummetparêziyê ên piştre dibina alikar ku ew di wê temenê de wê, bi têgînek bi wê rengê rabê û xwe bi wê bide diyarkirin. Lê di rastiyê de wê, ji wê cihê wê bi morfolojiyekê wê weke pêwîst bê ku ew were fahmkirin bê.

Emê vê mijarê ya di paragrafa li ser vê de ku me hani ser ziman emê li jêr wê berfirehî wê ser wê bisekin in. Lê vê tenê nûha di dewama pêşktina dema ahli-kitap û morfolojiya civakatiya hevgirtiniya wê ya ku ew çerçoveya wê çawa dibê wê hinekê wê fahmbikê wê me di vê nûqteyê de wê bi wê re wê di hinek aliyan de wê kirpend. Gotina civakatiya ahli-kitap a hevgirtî wê, di wê temenê de wê dîmenekê wê yê teybet wê bi wê re wê bibê. Têgîna ahli-kitaptiyê encamên wê yên civakî û herênî û yên ummetparêziyê ên neyini re wê ber ku wê teqez wê civake kurd û kurdistanî wê bi encamên wê re rû bi rû werin wê pêwîst bê ku ew yekser

ji gelek aliyan ve ew bi demê re ser wê were sekin in û wê, were fahmkirin. Çerçoveya pirrbaweriya baweriyên ahli-kitap a bi hev re wê di ahengekê de wê bi wê re wê were dîtin û diyarkirin wê karibê wê bi wê re wê, li wê bihizirê bê. Wê weke peymankirinekê bi temenê baweri û civakî jî wê di rengekê de wê bi wê re wê herê bikê û wê di rengekê de wê weke ku wê di demên karduyiyan de wê bê dayin diyarkirin wê weke têgînek ku wê bi wê re wê çawa wê, di rêya aqil û zaninê de wê bimeşin wê bi wê re wê bibê. Minaq wê morfolojiyên weke bi gotina ´hatina pêxemberan´, ´şandina pirtûkan´ û ´aqil weke bi wê rêya xwe dîtinê´ û hwd wê weke sê gotin ku wê di nava vegotinên kurdan û çîrokên wan ên berê islamê de jî wê bi zêdeyi wê werina diyarkirin û wê li ser wê temenê wê di rengekê de wê weke ku wê bên hanin li ser ziman. Di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Minaq wê, heman morfoloji wê, di nava êzdayiyê û yarsaniyê de wê bi vegotinên cihê wê were diyarkirin. Di hinek vegotinên weke ´dawîya Nûh ku ew weke li ber mirinê ya´ wê bi wê bahsa wê were kirin û wê bi wê yekê wê, bahsa aaqil ku wê weke bi wê rêya xwe dîtinê wê bi gelek morfolojiyên berfireh wê bi wê re wê were kirin û wê were hanin li ser ziman. Di vegotinên kurdan de wê Nûh wê, 960 salê wê weke biji wê bê diyarkirin. Di vegotinên şibandina wî ya utnapiştim de wê, cihê bê. Minaq utnapiştim wê bi têgîna weke bi nemiriyê wê, bê diyarkirin. Lê Nûh wê tenê wê bi têgîna ´temenekê dirêj´ ku ew di dawiyê de wê weke dimirê wê were hanin li ser ziman, di vegotinên kurdan ên berîya islamê de. Ev wê piştre di yên piştî islamê de jî wê bi wê rengê wê bi cih bibê. Ji wê aliyê ve wê hinek têgîih ku wê bi intiba wê di serê mirov de wê morfolojiyên fahmkirinê jî wê weke bi têgîna ahli-kitap wê weke bi aqil û zaninê re wê têkiliya wê bi wê were danin wê, were hanin li ser ziman. Di wê temenê de morfolojiya pirtûkê û an kitêbê û an zaninê û bi aqil rêya xwe dîtinê û hwd wê, di wê temenê de wê di morfolojiyekê de wê were diyarkirin. Kesên weke pêxember wê, weke kesên ku ew di wê zaninê de kûrbûna dikarin wê baştirin fahmbikin û pêşengiyê ji civakê re bikin wê bi wê aqilê werina diyarkirin. Ji morfolojiyek baweriyê û tenê bi wê re bi sînor zêdetirî wê aliyekê wê gotinê civakî wê bi wê yekê wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin. Lê wê dikarê wê di rengekê de wê bi wê re wê, di şêwayekê de wê werênê ser ziman ku wê, di nava hev de wê weke di dema karduyiyan de wê were dîyarkirin wê bi baweriyên cihê wê çawa wê bibê wê, di şêwayekê

de wê, dîmenekê bi wê re wê, di şêwayekê de wê, karibê wê werênê ser ziman. Aliyekê din jî wê weke di têgîna ahli-kitap a di demên berê islamê de wê, were diyarkirin ew nikarê di temenê pêvajoyên piştî ên weke bi şerê navxweyi re wê zêde wê werênê ser ziman. Di wê demê de wê, pêvajoyek weke ya bi baweriyên ahli-kitap û civakên wê re wê bibê. Morfolojiya gotina ahli-kitaptiyê wê di rengekê de wê weke ku wê karibê wê fahmbikê wê di şewayekê de wê weke kesê bi pirtûkekê û an kitêbekê bawer dikê bê. Di wê temenê de wê di demên karduyiyan de wê ne di nava baweriyên ahli kitap de lê di nava baweriyên ahli kitap û yên ne weke baweriyên ahli kitap de wê, weke di nava wê de wê bi wê re wê xatekê wê li ser wê temenê wê, diyar bikê. Di wê temenê de wê, pêvajoyek zêhni û fahmkirinê wê bi wê yekê wê bide diyarkirin. Di morfolojiya ahli-kitaptiyê de wê ew wê hebê ku wê di rengekê de wê weke çawa wê, xwediyê baaweriyekê wê bi wê kitêbê bê. Bi wê re wê ew pirtûk û an kitêbên wê weke bi ´wahiyê´ wê werin û wê xwediyê têgînek fahmkirinê bin ku ew ne weke ji aqilê mirovan lê li ser aqilê mirovan re wê weke bi aqilekê xwûdayi û an yazdanî wê bide diyarkirin. Gotina wahiyê di kurdî de wê wateyên weke ´wehabûnê´, weke wê şêwayê, û an bi têgînên weke ´ya ji wê, hat´ re wê were ser ziman. Morfolojiya ´hatina pirtûkan´ wê bi têgînek teolojiyî wê di wê temenê de wê, xwe di rengekê de wê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê, di pêvajoyek fahmkirinê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Lê têgihên pirtûkê wê weke di derbarê jiyanê û fahmkirina wê de bin. Wê di rengekê de wê ne bi armanca bi hev re şerkirinê bin. Wê, ne bi armanca xirabiyekê bin. Wê bi armanca pêşxistinek li ser ya baş re baştir ku ew bi wê were pêşxistin bê.

Di dema buweyhidiyan de wê weke ku wê karibê wê werênê ser ziman ku wê, weke demek teybet a ku wê di wê rengê de wê weke karibê wê di rengekê de wê weke wê fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê wê werênê ser ziman ku wê dema buweyhidiyan û heya dema eyubiyan wê demên serwerîya civakî û desthilatiya kurdistanî, êzdayi ên wê serdema islamê a destpêka wê de jî bin. Piştî wan re wê, teqez wê, kurd wê, bi wê dawî li wê hanina wê re wê ne tenê wê kurd wê, weke dervî wê pêvajoyê wê werina hiştin wê, di rengekê de wê, piştî wê dervî çerçoveya têgîna ummetitiyê jî wê li ser wê morfolojiyê re wê werina hiştin. Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, aliyê din ê giring ku wê bi wê re wê kurd wê, bi tememî wê dervî têgîna ummetitiyê wê werina hiştin ku wê nêvî wan zêdetirî wê misilman jî bin wê ev têgîna

serdesti û desthilatiyê bê. Di wê temenê de wê, bi wê yekê wê, piştî wê, di aslê xwe de wê, rastiya olê wê weke olî biji wê li jiyanê wê ne mênê. Wê, piştî eyubiyan û pê de wê di aslê xwe de wê, nikaribê bi tememî wê bahsa islamek civakê û teolojiyî wê bikê. Ya ku wê were wê weke islama desthilatî bê ku wê heya roja me wê di wê temenê de wê serdest bê û wê di wê temenê de wê weke karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê.

Di wê çerçoveyê de wê bi wê yekê re wê pêşxistina şîroveyan wê weke çawa wê xwe di wê de wê bidesthilatiyek serdestî bicih bikin wê, kirina wê bi demên osmani jî wê weke temenê rûxandinên wê yên piştre wê biafirênê. Ber ku ew tenê wê bi têgîna serdesti û desthilatiyê wê di rengekê de wê, li wê bihizirê, Ew navbera ku ew di wê de pêşî dihên pêşwazîkirin û hwd wê, piştî ku wan xwe girt wê teqez wê pêşî wê weke marê har wê pêşî wê hêrîşî wê bikin. Ber vê yekê ya ku wê kurd wê hertimî wê bi gotina "baxtê romê nin a" re wê, ew wan wê bi nav bikin û wê di wê temenê de wê, ji aliyê wan ve çawa rastî xiyanetê û bêbaxtiyê hatina wê hertimê wê bi wê yekê û çerçoveyê re wê di rengekê de wê werênina ser ziman.

Dema buweyhidiyan û heya demên eyubiyan wê di rengekê de wê weke demek teybet bê ku wê ji ya demên piştre hem bi nerin, hem bi rengê fahmkirina wê bê, û hem bi rengê pêşketina wê ya teolojiyî bê û hem jî bi rengê têkiliyên wê yên navxweyî ên civakî û hwd jî bê wê karibê wê bi cihêbûnekê teybet wê di rengekê de wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê bikê û wê werênê ser ziman bê. Têgîna ahli-kitap ku wê weke rengê pêşketina wê demê wê bide diyarkirin wê nikaribê wê weke gotinek ji rêzê wê di rengekê de wê şîrove bikê. Ev wê weke morfolojiyek civakî a weke di temenê hevbeşî û têkiliya wekhevan de wê wê weke karibê wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê fahmbikê bê. Ji wê aliyê ve wê, dema ku ev gotin wê bi awayekê de wê bi rastiya wê re wê bi başî newê fahmkirin wê weke nikaribê encamên wê û çawa vaji wê demek piştî wê pêşketiya jî wê baş fahmbikê bê.

Di mantiqê têgîna ahli-kitaptiyê de wê weke têgînek teolojiyî a baweriyêkê wê weke ser ya din ferzkirina wê were redkirin. Wê her baweri wê bi ahli-kitaptiya xwe wê bi ya xwe wê biji. Di wê temenê de wê, misilman bi allahê xwe, êzdayi yazdanê xwe, cihu bi yahovayê xwe, mesihi bi yehweha xwe wê, di rengekê de wê weke xwe biji. Di wê temenê de wê yek wê weke li yên din wê weke wan wê di rengekê de wê weke nejin. Morfolojiya têgîna ahli kitap de wê xwûdayê xwe ser yê din

ferzkkirin wê nebê û weke xwe bi zorê dana jiyankirinê wê nebê. Ber ku ew jî wê weke xwedi ahli-kitap bê wê weke ya xwe wê bawer bikê.

Di rengekê din de jî wê, têgîna ahli-kitaptiyê wê li dijî têgînek weke ya kultê, an putperestiyê û hwd jî wê di hinek morfolojiyan de wê were şîrove kirin û ev di rengekê de wê weke têgînek berê islamê bê. Di dema islamê de wê zêde ew wê newê ser ziman. Yên ku ew dihên ser ziman jî wê weke bîrkirinekê wê weke di temenê ew çawa hatiya diyarkirin de bê.

.

Ji karduyiyan heya dema mazdekiyan û piştî heya dema buweyhidiyan

Li kurdistanê di aslê xwe de wê weke demek teybet bê ku wê karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman wê dema karduyiyan wê weke demek civakî a giring wê xwe bide diyarkirin. Weki din jî wê ji wê zêdeyi wê weke demek pêşketinê dema mazdekiyan û demek pêşveçûnên civakî ên piştre ku wê weke demên gûharinê jî wê werina diyarkirin wê, dema buweyhidiyan bê. Di wê temenê de wê, ev dem wê weke demna giring bin ku wê karibê wê werênê ser ziman bê. Dema buweyhidiyan wê ji wê aliyê ve wê bo kurdan wê weke giring bê ku wê çawa wê weke demek serdestiya kurdistanî jî bê. Ku gotin di cih de bê wê dikarê wê jî wê werênê ser ziman ku wê weke demek ser temenê baweriyên ´ahli-kitap´ ku wê weke demek levkirinê jî bê. Di wê temenê de wê di rengekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê werê diyarkirin.

Pêşketinên dema buweyhidiyan wê di wê demê de wê bi wê rengê wê dîmenekê giring wê weke ku wê li kurdistanê wê bidina diyarkirin ku wê, di wê temenê de wê, di dîmenekê pergale teoloji û civakî a êzdayi de wê dîmenekê û rengekê pêşketinê wê bide diyarkirin. Buweyhi wê çerçoveyek wê ya komplike û an kosmopolitik wê hebê. Di wê temenê de wê, ne tenê wê, çavkaniya keyeniyên kurdistanî lê wê ser temenekê wê keyeniyên ser mireteya sasani wê weke xwe bidina diyarkirin ên irani jî wê bi têgînekê wê di wê demê de wê biafirin. Di wê nûqteyê de wê morfolojiya sasanitiyê û karduyitiyê wê, weke du fektorên ku wê çerçoveya û bingihê wê pêşketina wê ya civakî bi nirxên civakî, baweri û hwd jî wê di şêwayekê de wê biafirênin. Ku em çavkaniyên wê demê li wan binerin wê, di wê temenê de wê, dema ku wê, dûndaniyek xwe ya bi girêdanên xanadanî û an malbatî heya demên berê islamê wê weke bi sasani, karduyi, û an bi girêdanên medî û an parti û an jî wê weke bi urartuyan û an ermeniyan û hwd re wê, di rengekê de wê karibê wê, di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Bo civakên herêmê rewşên

weke ya karduyiyan, sasani û urartu wê weke xwe di demên kevnera de wê weke jinûve wê afireandinekê jî wê karibê wê diyar bikê. Çendî ku wê asûrî wê weke gelekê bi kok û kadim ê herêmê weke wan gelên din jî bê lê wê di wê demê de wê, xwe di rewşek kevnera de wê bi afirandinek kevnerî wê, nede diyarkirin. Lê wê bi civakên herêmê re wê biji.asimlebûnên bi islamî ser asûritiyê wê, di dema wê ya suryanitiyê de wê, zêdetirî wê xwe bi bandûrek neyini jî wê bidina diyarkirn wê weke çawa wê, bi kurd û ermenî û xalkên din re wê bide diyarkirin. Di wê demê de wê weke dîmenê bi civakî ê yekser wê weke serdest bê ku wê karibê wê di rengek de wê di şêwayekê de wê bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê di rengekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Di wê demê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê wê li wê bihhizirê ku wê piştî karduyiyan wê mazdeki û raperina wê û an rewşa wê ya ku wê afirand wê rewşek teybet wê afirand. Di aslê xwe de wê bandûra civakatiya dema sasani jî wê di rengekê de wê di wê demê de wê weke hebê. Lê di şêwayekê de wê, piştî mazdeki wê dema ku wê rabûnek mazin wê di rengekê de wê, li herêmê wê bibê wê piştî wê di rengekê de wê, êdî wê hêzek herêmî a civakî ku wê di wê demê de wê derkeve li pêş wê bibê. Mazdekiti wê çendî wê, xate mitra-zerdetiyê de wê weke bibê jî lê wê, ji morfolojiyên wê yên bi fahmkirinê dikarê wê tê bigihê ku wê, zêdeyi di rengên weke ser têgîna yarsanî-hizirî-maniyî-êzdayi û hwd de wê, xwe bide diyarkirin. Bandûra wê piştî wê xwe di rengekê kûr de wê, bide diyarkirin. Çendî wê weke baweriyek dervî têgîna desthilatê wê bibê û wê weke armanc nekê bibê desthildar jî lê wê gûharinên dîrokî ku wê temenê pêşketinên piştre bi civakî, bawerî û aqilekê rasyonali (bi baweri û felsefi) wê weke di rengekê de wê ji temen û kûr ve wê bide diyarkirin. Wê, têgîna neyini û an nagativ a bi têgihên baweriyê a zerdeştiyê a sasani wê, bixwezê gûharinekê wê ji desthilatê û an ji wê bi ber civakatiyekê de wê bide çêkirin û di ya xwe de wê, ser jî keve. Çendî ku wê, mazdeki wê weke ´raperinek serneketi´ wê bê dayin diyarkirin jî lê bi ya min wê, dema ku em ser encamên wê yên dîrokî bi civakî û hwd re wê, li wê bihizirê wê, karibê wê weke tevgerek serketî wê, di şêwayekê de wê bi rehetî wê diyar bikê. Bı ya min wê, gotina ´raperinê´ jî wê nikaribê wê rastiya wê û tevgeriya wê bênê ser ziman. Vaji wê gotina raperinê weke sernûxûmandinekê jî dibê. Gotina tevgera mazdeki wê rasttir bê ku wê ji wê re wê werênê ser ziman. Wê bi tememî wê ser têgîna vegûharina dîmenekê zerdeştî ê dema sasani wê hanina wê ya ser ziman wê zêdetirî

wê, bi wê çerçoveyek ne dûrî wê, bi baweriyên civakî ên weke dervî wê mana û di wê demê de di nava civakê de wê bi serwerî û serdestî hebin re wê, fahmkirina wê, rastiya wê bênê ser ziman. Wê nikaribê wê bi tememî wê bi têgîna şûnpêya sasani re wê bi tememî wê werênê ser ziman. Di rengekê de wê mazdek di rastiyê de wê, çendî ku wê weke ´serneketi´ wê were diyarkirin lê wê dema ku em li encamên civakê dinerin em vaji wê hem li kurdistanê û hem jî li herêmên din ên li dora kurdistanê heya iranê û deverên din jî wê di rengekê de wê weke dibînin.

Di derbarê destpêka Buweyhidiyan de wê, vegotinên cihê wê werina gotin ku wê di rengekê de wê, yek ji wan wê di wê rengê de wê were diyarkirin. Buyîd ji Penah-Xusrow, Zerdeştîyekî ji Deylêmê, dihatin. Kurekî wî hebû bi navê Buya, masîgirekî ji Lahîcanê ku paşê Zerdeştîtiyê terikand û bû Îslam. Paşê sê kurên Buya hebûn, Ehmed, Elî û Hesen, ku bi hev re keyeniya Buweyhîdiyan damezrandin. Buwweyhîdan xeta keyenî ji Behram V, keyê keyan (şahanşah) ê Împeratoriya Sasaniyan (420–438 hukumdarî kir) îdia kirin. Wê gotin ku wê, buweyhidi aîdî eşîra "Şîrdil Awandan" bûn.

Di rengekê de wê, di aslê xwe de wê, mireteya sasani wê, di rengekê de wê weke bi zerdeştî wê di rengekê de wê weke ku wê xwe di şêwayekê de wê weke ku wê di awayekê de wê, loi herêmê wê bi serdestiya xwe wê bide diyarkirin. Damezrînerê xanedanê, wek 'Elî ibn Buya´, di destpêkê de dihê gotin ku ew wek leşkerek di xizmeta serleşkerê Deylemî Mekan ibn Kakî de bû, (Çav: Nagel, Tilman (1990). "Buyids". In Yarshater, Ehsan (ed.). Encyclopædia Iranica. Vol. IV/6: Burial II–Calendars II. London and New York: Routledge & Kegan Paul. p. 578–586) lê paşê dilsozê hukumdarê Îranî Merdevij bû, ku xanedana Ziyarî damezrand û bi xwe jî bi hukumdarê Gîlanê re xizm bû, (Çav: Kennedy, Hugh (2004) [1986]. The Prophet and the Age of the Caliphates: The Islamic Near East from the 6th to the 11th Century (Second ed.). Harlow: Longman., p; 211) herêmek ku sînorê Deylemê ye. Gêlani wê kurd bin. Paşê du birayên wî yên biçûk, Hesen ibn Buya û Ehmed ibn Buya tevlî 'Elî bûn. Di sala 932an de, federasyona Kerecê ji 'Elî re hat dayîn, bi vî awayî ew karî Deylemîyên din tevlî artêşa xwe bike. Lêbelê, destpêşxeriya 'Elî pir zêde derket, ji ber ku wî plan dikir ku Merdevij bikuje; lêbelê, 'Elî ji hêla wezîrê xwe ve ji plana Merdevij agahdar bû. Bira, digel 400 alîgirên Deylemî, reviyan Farsê, (Çav: Kennedy 2004, p. 212) li wir wan kontrola Arrajanê bi dest xistin. Lêbelê, Buyiyan û generalê Ebasiyan Yaqut ji bo demek kurt ji bo kontrola Farsê şer kirin, û

di dawiyê de Buyiyan bi ser ketin. (Çav: Nagel 1990, p. 578–586) Vê serkeftinê rê li ber fetihkirina Şîrazê jî , vekir.

'Elî her wiha bi xwediyên erdên Farsê re, di nav de malbata Fasanjas, hevpeymanî çêkir, ku paşê gelek dewletmedarên navdar ji bo Buyiyan derxistin. 'Elî her wiha leşkerên din, di nav de komên cihê jî hebûn ku di nav refên siwariyê de hatin peywirdarkirin, erkdar kir. 'Elî birayê xwe Ehmed şand ser seferekê bo Kermanê, lê ji ber berxwedana Belûç û Qafê neçar ma ku paşve vekişe. (Çav: Busse, Heribert (1975). "Iran Under the Buyids". In Frye, Richard N. (ed.). The Cambridge History of Iran: From the Arab Invasion to the Saljuqs. Vol. 4. Cambridge: Cambridge University Press. p. 250–305.) Lêbelê, Merdewîj, ku dixwest xelîfê Ebasiyan li Bexdayê hilweşîne û Împeratoriya Îranî a beri islamê bi şûn ve bênê, ya ku Zerdeştî lê serdest bû ji nû ve ava bike, di demek kurt de Xuzistan ji Ebasiyan girt û 'Elî neçar kir ku wî wekî serwerê xwe nas bike. (Çav: Busse 1975, p. 256)

Bi şensî ji bo Buyiyan, Merdewîj di demek kurt de di sala 935an de hate kuştin, ku ev yek li herêmên Ziyarî alozî çêkir; ev rewşek bêkêmasî bû ji bo birayên Buyiyan; Elî û Ehmed Xuzistan fetih kirin, di heman demê de Hesen paytexta Ziyariyan Îsfahan û tevahiya Cibal fetih kirin, di sala 943an de Ray, paytexta wê, girtin. Di sala 945an de, Ehmed ket başûrê kurdistana iroyin û piştre bi ber baxda ve meşî û kontrola Bexdayê girt; qasra Ebasiyan ji bilî ku wekî hukumdarên de facto teslîmî desthilatdariya wan bibin, ti vebijarkek rastîn tunebû. (Çav: Rustow, Marina (2020). The Lost Archive Traces of a Caliphate in a Cairo Synagogue. Princeton University Press., p; 191) Navê Mu'izz ad-Dawla ("Xurtkerê Dewletê") lê hat dayîn, navê Îmad el-Dawla ("Piştgirê Dewletê") lê hat dayîn, û navê Rukn el-Dawla ("Stûna Dewletê") lê hat dayîn. Bûyiyan li Bexdayê, li bakurê qesra xelîfetê (Dar el-Xîlafa), qesreke keyeniyê (Dar el-Mamleka) ava kirin, ku sembola dabeşkirina desthilatdariyê bû. [..] Di vê navberê de, bandûra xelîfe berdewam kêm bû - êdî wezîrekî wî tunebû û bi bandûr bû kesayetek di bin kontrola Bûyiyan de. (Çav: Kennedy 2004, p. 211)

Ev pêşketinên ku wê piştre wê hinekê jî wê bi têgînek mistikî jî wê li wan wê were tevlikirin û wê werina vegotin wê di demên piştre bin ku ev wê, demên ku wê li dora sedsale 9´min de bê. Di wê demê de wê, di rengekê de wê ev dem wê, di rengekê de wê kengî wê, di rengekê de wê bi wê yekê wê bibê? Piştî ku wê di rengekê de wê, hin bi hin wê tifaqa weke ya di nava têgîna ahli-kitapi wê weke xira bibê de û wê di dema

abbasiyan de bê û an hêzên din ên islamî ku ew dikin werina herêmê û serdest bibin de wê di rengekê de wê bibê. Di wê demê de wê, ev wê, rewşek nû wê bi xwe re wê di rengekê de wê weke ku wê biafirênê û wê weke karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke karibê wê di şêwayekê de wê fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

LÊ demên berê wê demê wê heya wê werina wê demê ku em ji demên mazdekiyan wê bidina destpêkirin wê, di rengekê de wê, dîmenekê cihê wê bi xwe re wê bidina diyarkirin. Di rengekê de wê, piştî wê demê wê, di rengekê de wê, keyeniyên herêmê ên cihê wê weke *mîrgehên bajarî* wê ava bibin û ev wê, xwediyê artişên mazin bin. Di wê demê de wê, di rengekê de wê, morfolojiya wê, demê wê xwe di rengekê de wê, bide diyarkirin. Di rengekê din de jî wê tiştekêê din jî wê weke bibê sedem ku wê di rengekê de wê, di şêwayekê de wê ji herêmên din ên asya wê komên selçûqiyan dihên herêmê û ew talanê dikin û komkujiyên mazin pêkdihênin û ev wê weke valahiyek aşayişê û rewşa parastinê jî wê were dîtin. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, ev wê, weke aliyekê wê yê din bê ku wê karibê wê di şêwayekê de wê, werênê ser ziman. Malbate Ehmed, Eli û Hasan ku wê destpêka buyidiyan wê biafirênin wê, kurd bin û wê, di rengekê de wê, kurdên êzdayi bin. Di rengekê de wê, di wê demê de wê, di aslê xwe de wê, çendî ku wê, nexwezin rewşek weke ya sasani ya berê li wan serdest bibê jî lê wê di rengekê de wê rewşên nû ên ku ew dibin wê çawa wê, xwe di wê de wê bigihênina aramiyê jî wê weke rewşekê wê derkeve li pêşiya wan. Di wê temenê de wê, Deylemi wê, hebin. Lê ew zêde bandûra wan wê nebê. Di wê demê de wê, piştî hatina islamê wê, hinek kurdên ku wê di destpêkê de wê, di cih de wê weke bi malbate Ehmed, Eli û hasan buweyhidiyan re wê, bina misilman wê armancek wan ya ku wê di rengekê de wê, bi rewşa serdestiyekê wê hebê û ku ew di rengekê de wê, bi xwe re wê bidina diyarkirin. Ew wê, di wê temenê de wê, weke bi wê re wê bîrçiçûna bûna desthilat wê, di rengekê de wê bi wê yekê wê bidina diyarkirin.

Di aslê xwe de wê demek piştre jî wê, rewşa buweyhidiyan wê, berfirehtir bibê. Di rengekê de wê, di şêwayekê de wê, di nava xwe de wê, gelek keyeniyên wê yên cihê wê hebin û ev wê, di rengekê de wê, weke li herêmê wê serdest bibin. Di wê temenê de wê, di dîmenê de wê buweyhidi wê, karibin di rengekê de ew keyeni û mirgehên din ên herêmê di bin serwerîya xwe de wê, jinûve ava bikin. Eyeridi wê mireteya mediya piçûk wê di rengekê de wê, ji xwe re wê bina çavkani û

wê ji wê berfireh bibin. Ew wê, di aslê xwe de wê, derketinek mazin a li dîrokê wê pêşbixin û ev pêşketin û pêşveçûnên ku em bahsa wan dikin wê ji aliyekê ve wê, bi wan wê di rengekê de wê bibê. Wan dewleta eyeridi avakirina û sazûmana wê ya civakî çêkirina û hetta pereyên xwe jî derxistina.

Di wê temenê de wê, sazûmanek teybet wê, di rengekê de wê weke ku wê di awayekê de wê, jinûve wê ava bikin. Ev rewşa wan wê piştî seferên li başûrê kurdistana iroyin û heya baxdayê serdestiya buweyhidiyan wê, di rengekê de wê, çendî wê, abbasi wê weke bi dîmenekê şîatiyê wê demê wê weke bide diyarkirn jî wê, di rengekê de wê buweyhidi wê li hemberê wê rabin û wê serdestiya xwe wê, di rengekê de wê li wê çê bikin. Ev serdem wê, piştî wê encamên ku wê bi xwe re wê bênê wê bi wan re wê hinekê din wê weke karibê wê fahmbikê. Dema şedadiyan wê di rengekê de wê, di rengekê de wê bi keyeniyên weke yên hazbani, rawadî û hwd ên kurdistanî re wê bibê û wê, di rengekê de wê, di şêwayekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman. Di wê demê de wê, peymana malbata merwaniyan ku wê di demên abbasiyan de wê bi xanadana fatimiyan re wê çê bikin wê li ser wê re wê di dîmenekê de wê bii wê tevbigerihin. Lê di wê demê de wê, dîmenekê din ê serdestiyê wê xwe di rengekê de wê bide diyarkirin. Serdestiya buweyhidiyan wê ji rojhilat û başûrê kurdistanê wê bi ber bakûrê kurdistanê û herêmên anatolya ve wê berfireh bibê. Herêmên rojavayê kurdistana iroyin wê di rengekê de wê, karibê wê di nava wê xate pêşketinê de wê bihasibênê ku wê, piştre wê ser wê re wê eyubi wê heya şamê û serdestiya wan wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bibê û wê weke karibê wê di şêwayekê de wê di dewama wê d ewê bi wê re wê di awayekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Di aslê xwe de wê, rewşa buweyhidiyan wê di rengekê de wê, bi şedadiyan re wê, di rengekê de wê, derkeve zirweya xwe. Di wê demê de wê serdestiyek mazin wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê bidest bixin. Û wê herêmê giştî heya herêmên qafqasya wê, çerçoveya serdestiya xwe wê berfireh bikin. Şedadî wê di wê demê de wê, herêmên divinê wê weke navend ku wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê, bikarbênin. Ev wê, di rengekê de wê, piştî wê, di rengekê de wê ya ku em dibînin ew dixwezin desthilatiyek ku ew di rengekê berfirehtir were kirin wê were diyarkirin. Piştî wê di aslê xwe de wê, merwani wê, li bakûrê kurdistanê û rojavayê kurdistanê wê xwediyê bandûrê bin wê, di şêwayekê de wê, ji wê çerçoveyê wê karibê wê fahmbikê û wê, bi hev re

wê, bina yek wê, di wê temenê de wê, ev wê, demek nû wê, di rengekê de wê bi xwe re wê bênê. Mirina Adud el-Dewle wekî destpêka hilweşîna xanedana Bûyî dihê hesibandin; Kurê wî, Ebû Kelîjar Merzuban, ku dema mir li Bexdayê bû, mirina xwe veşartî hişt, di destpêkê de ji bo misogerkirina cîgirê xwe û pêşîgirtina li şerê navxweyî. Dema ku wî di dawiyê de mirina bavê xwe ragihand, sernavê "Semsam el-Dewle" lê hat dayîn. Lêbelê, kurê din ê Adud, Şîrdil Ebû'l-Fewaris, desthilatdariya wî pirsî, û şerê navxweyî yê ku hatibû parastin dîsa jî dest pê kir. (Çav: Busse 1975, p. 289) Di vê navberê de, serokê Merwanî yê Kurd Badh ibn Dustak amed girtibû û Samsam el-Dewle neçar kir ku wî wekî hukumdarê wê herêmê nas bike.(Çav: Busse 1975, p. 289) Her wiha, Mu'eyed el-Dewle, kur û cîgirê Rukn el-Dewle, di vê serdemê de mir. Mu'eyed el-Dewle ji hêla birayê wî Fahr el-Dewle ve hat şûngirtin; Bi alîkariya wezîrê Muayyad el-Dewle, Sahib ibn Ebbad, ew bû hukumdarê deverên Muayyad el-Dewle. (Çav: Busse 1975, p. 290)

Çavkaniyên civakî wê rewşê wê bi wê rengê wê radigihênin ku wê di wê demê de wê, serdestiya şedadi wê weke bi wê re wê weke desthilatiyek din a kurd wê, bi ber başûr ve wê berfireh bibê û wê, ji ber herîşên talanê ên ji aliyê hazarê ve dihên wê, bi rengekê ve wê bi wê ve wê meşkul bibin. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, piştî wê, demekê de wê serdestîya van desthilatiyan wê, di rengekê de wê, xwe bide domandin. Piştî wê dema ku wê salahadin wê were bakûr û rojavayê kurdistanê û şamê bigirê wê, piştî amê wî şerkoh wê herêmên heya libnana iroyin wê bigirê. Di wê demê de ew wê, di rengekê de wê, temenê xwe wê li wir wê xort bikê. Bi teybetî wê rêxistiniya herêmên çolemerga iroyin re wê, di bin şêwîrmediya isayê hekariyî û hwd de wê, sazûmanek nû wê, temenê wê ava bikê wê bikê. Selahadin wê, demê wê, ji mrgeh û keyeniyên din ên herêmê wê bixwezê ku ew di bin desthilatiya wî ya nû de bibina yek. Ew wê yekê di rengekê de wê, di de diyarkirin. Piştî wê, di şêwayekê de wê, ev rewş, wê bi sefera wî ya li baxdayê re wê, di rengekê de wê piştî wê bibê. Di wê demê de wê, iskeletên dewletên şedadî û merwani wê li holê wê bimênin. Lê ew wê weke bi wê çerçoveyê ve wê weke girêdayî weke desthilatiyên herêmî wê di rengekê de wê bibin.

Ji hemûyan wê rewşek din a giring wê weke ku wê weke karibê wê fahmbikê wê navend û an weke peytaxtek mazin a dîrokî a herêma botanê ku wê weke navendek peytaxtî a karduyiyan bê wê, di wê demê de jî wê bi wê yekê wê weke diyarkeriya xwe wê derkeve li pêş. Di wê

temenê de wê, ev wê, weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di şêwayekê de wê werênê ser ziman. Selahadin wê, di dema xwe de wê bo ku ew pêşîya şerê navxweyî bigirê wê di rengekê de wê, tifaqe ahli-kitap wê çê bikê.. Di wê temenê de wê ev wê weke di dîmenekê de wê, li herêmê wê serdest bikê. Di wê demê de wê, di bin serwerîya wî de wê, êzdayi, komên din ên bi rengên baweriyên cihê û hwd jî wê hebin. Komên suhrewerdiyî wê di rengekê de wê li başûr, rojhilat û başûr heya rojava wê hebin ku wê karibê di rengekê de wê bi wan re wê fahmbikê.

Artêşa buweyhidiyan bi serbaz û gowdeya wê re jî ji Kurdan pêk dihat; Kurd, ligel komên din ên herêmê, Misilmanên şafîî bûn, lê Deylamî Şîe jî bûn lê wê di rengekê de wê weke karibê wê bênê ser ziman ku ew, ji komên kurdên cihê ên weke êzdayi, zazayi, yarsani û hwd pêkdihatin ku ew ev wê weke komna mazin ên gowdeya wê, diafirandin. (Çav: Busse 1975, p. 287) Li herêmê wê çanda wê, çanda demên kevnera a dema sasaniyan, karduyiyan û an partiyan li wê serdest bê. Mirov nikaribê bêjê ku wê heya demên sedsale 9′min jî wê zêde arabi wê li herêmê wê newê axiftin. Wê kurdi û farisi wê li herêmê wê serdest bê. Di dewama wê de wê bi islamê re wê, serdestbûna wê re hin bi hin wê arabi wê tevli zimanên herêmê bibê û wê bi wê re wê, weke derkeve li pêş. Ev jî wê bi xwe re wê çendî wê weke rengekê serdestiyek nû a weke ya islamî bi xwe re wê bênê jî lê wê ji aliyekê din ve jî wê nakokiyên baweri û civakî jî wê bi xwe re wê hin bi hin wê temenê wan wê di rengekê de wê li herêmê wê temenê wan wê biafirênê. Di wê temenê de wê, di şêwayekê de wê, ev rewş wê weke rewşên ku wê di rengekê de wê weke rewşên ku wê karibê wê di rengelê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di nava herêmê de wê çanda êzdayi, rewşên weke pîrozkirina newrozê û hwd wê, di wê demê de jî wê di rengekê de wê nişanakên wê hebin ku wê di rengekê de wê weke ku wê di şêwayekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê weke bi wê re wê di awayekê de wê, bi wê re wêweke karibê wê fahmbikê û wê di şêwayekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Wê jî dikarê wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wêwerênê ser ziman bê. Morfolojiya buweyhidiyan wê, di rengekê de wê dîmenekê wan ê serdestiyê wê, li giştîya kurdistanê wê karibin wê bi wê yekê wê bidina diyarkirin.

Di morfolojiya zimanê axiftinê de wê li ser demê re wê, niqaşên ku wê werina kirin wê bibin û ji wê aliyê ve Herzig û Stewart ku wê xabatekê li ser dema destpêkê a pêşketina islamê wê bikin wê ser iranitiyê re wê

hinek gotinan wê bibêjin ku ev dibê ku wê hinek encam wê ji wê werina derhanin. Li gorî Herzig û Stewart, ne diyar e çima Buweyhidiyan bikarhanîna farisiya teşwîq nekirine. Li gorî pirtûka dîrokzan Edmund Herzig û Sarah Stewart a bi navê Îrana Îslamî ya Destpêkê, dibe ku sê sedem hebin; mezinên bajêr di dema xwe ya li Bexdayê de bandûr bûne û ji ber vê yekê armanc kirine ku bibin piştgirên girîng ên tîpa erebî; dibe ku farisiya Nû ji hêla kahîneyên Zerdeştî ve hatibe bêhêvîkirin ku hîn jî li herêmên wekî fars Farisiya Navîn dinivîsandin; dibe ku farisiya Nû ji zaravayên rojavayê Îranê pir cûda an nakok bûbe û bi gelemperî tenê li rojhilatê Îranê bi kêr hatî be. (çav: Herzig, Edmund; Stewart, Sarah (2011). Early Islamic Iran. I. B. Tauris, p; 157)

Di rengekê de wê, ji demên ku wê weke sedsale 19′min û pê de wê rewşek nû wê bi rengekê zorê bikarhanin û bi wê serdestbûna wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê were kirin û ev wê, di temenê zimanî de jî bê. Têgîna ′zimanê pîroz′ wê di wê temenê de wê ser morfolojiya olê re wê were pêşxistin û ev wê, weke hin bi hin wê weke bi morfolojiyekê olî jî wê di rengekê de wê weke ku wê ji aliyekê ve wê weke ku wê were lê hizirkirin. Lê, di rengekê de wê zimanê herêmê wê di rengekê de wê, weke ku wê bi wê re wê, di rengekê de wê xwe di şêwayekê de wê weke ku wê bide diyarkirin.

Di rengekê de wê gotinên ku wê weke ′zimanê kurdî ê kevn′ wê weke ′zimanê afsûnî′ û an zimanê sêrbaziyê′ ku wê were dîtin wê hinek morfoloji wê heya roja me wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê were diyarkirin. Di rengekê de wê ev morfoloji wê dema kku wê di di nava vegotinên kurdan de wê were dîyarkirin wê ji wê aliyê ve wê were dîyarkirin ku wê di rengekê de wê weke karibê wê diyarbikê ku wê weke ′zimanê di wê de wê sêrbazî qadaxa′ û zimanê ku wê weke zimanê wê, û bi wê re wê ber ku wê weke zimanê wê bê ew êdî wê weke bi wê newê axiftin jî wê hinek morfoloji wê di şêwayekê de wê were dîyarkirin. Di gelek vegotin û çîrokên kurdan de wê, bo kurdî wê gotinên weke ′zimanê aciniyan′ ku wê were bikarhanin wê ser wê têgînê re wê di rengekê de wê weke bi hinek morfolojiyan jî wê di şêwayekê de wê weke wê were hanin li ser ziman.

Di morfolojiya bikarhanina zimanî de wê, di wê temenê de wê, di rengekê de wê, gotinên qadaxaya sêrbaziyê wê weke di rengekê de wê, rengekê û morfolojiyekê denezendi û an ne denezendi ê ser ziman jî wê bi wê yekê wê weke ku wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê biaxifê û wê di rengekê de wê weke ku wê di şêwayekê de wê werênê ser

ziman. Wê jî dikarê wê di rengekê de wê di awayekê de wê weke karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê giring wê werênê ser ziman.

Di wê nûqteyê de wê, di rengekê de wê tiştekî din wê di wê temenê de wê bi morfolojiyekê wê weke zimanê ´rasyonaliya hizirkirinê´ wê weke bi wê re wê weke bi şêwayekê wê derkeve. Ev wê ser morfolojiya ser li dijêbûna zimanê sêrbaziyê re wê, di rengekê de wê di wê demê de wê weke ku wê di şêwayekê de wê weke bênê ser ziman. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê, weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di şêwayekê de wê di rengekê de wê bii wê re wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Morfolojiya zimanê axiftinê de wê, di rengekê de wê, di rengekê de wê ziman wê di morfolojiyekê de wê weke zimanê baweriyê wê, were dîyarkirin. Minaq kurmancî wê weke zimanê êzdayi wê were diyarkirin û wê, di wê temenê de wê, êzdayiya kurmanci û an kurmanciya êzdayi wê, di rengekê de wê bi wê morfolojiyê wê car bi car wê were dîyarkirin. Di wê çerçoveyê de wê, morfolojiya ziman wê, weke aliyekê wê yê bi serdestî û hebûna civakê û serwerîya wê ya bi pêşketina wê ya civakî û aqili û hwd ve jî wê weke girêdayî bê.

Di wê demê de wê li rex kurdi wê farisi, suryani, ermeni û ziman û zaravayên din ên xalkên herêmê wê were dîtin ku wê di dema buweyhidiyan de wê hê serwerîyek û diyarkirinek bi wan re wê hebê û wê, di wê temenê de wê, di rengekê de wê ev wê, piştre wê, bi çend sedsalên piştre jî wê bi awayekê wê weke bi serwerîya xwe wê di rengekê de wê weke ku wê di awayekê de wê weke bidina diyarkirin û domandin.

Herzig û Stewart lê zêde dikin ku, bi hev re, materyalên berê nîşanên girîng ji bo pirsa nasnameya Îranî ên kevn di serdema Buweyhidiyan de pêşkêş dikin. Di qonaxa yekem de, hukumdar hene ku bê şerm xwe Îranî (navê iranê, bi têgîna aryani û an kesê aryani jî wê karibê wateyekê morfolojiyeî ku bide me. Minaq navê ´pers´ wê di kurdî de wê carna wê weke beremberê gotina ´pers´ û an ´persek´ ku ew di wateyekê kesekê bêtişt û xwe berdayi û hwd wê bide me. An jî kesê persektiyê dikê. Carna jî kurd bi hêrsbûna wê, gotinên di wê maneyê de ên weke ´ew weke navê xwe persek in´ wê, bênina ser ziman. Minaq navê fars beremberê gotina ´gav bi gav´ di morfolojiyekê de wê kaeribê wê fahmbikê. An jî bi têgînên weke fêrbûnê de jî wê karibê wê di rengekê de wê were ser

ziman. An jî hatî fêrbûn bê. Weki din bi wateyên ´keşên bi çavê beloq wê were fahmkirin.) îlan kirine û hewl dane ku bi rêya rêz, sernav û rûmetan girêdana xwe bi dîroka herêmê a berê islamê li Persepolîsê û an akbatana nîşan bidin. Di heman demê de, nîştecihên keyeniyên Buxarî û Îranîyên rojhilat, wekî gelê Îranşehrê, carinan astek bilind a xwebaweriyê ya şermok nîşan didin. (çav: Herzig, Edmund; Stewart, Sarah (2011). Early Islamic Iran. I. B. Tauris, p; 157)

Di sedsalên 10 û 11an de, Bûweyhîdan - hem bi rêya hevpeymanan û hem jî bi rêya şer - bi xanedanên Kurd ên navdar ên ku li herêmê derketine holê re karibê bahsa wan bikê. Minaq, hesenweyhîd ku wê, wek mîrnişînek kurdistanî ku wê bi têgîna baweriya aliyî ya Dûwanzdeh mîrgehên kurdistanî ên dema Îslamê ên Kurd ku li dora çîyayê (cibalê) Dinawar / Kermanşah bicîh bûn û pir caran bi Bûyîdan re şer dikir an jî danûstandinan dikir in. Lê ev rewş wê weke şerekê navxweyi jî wê, di wê demê de wê, piştî wê bê diyarkirin. Kakuyîd ku wê weke xandanek din a kurd a wê demê ku wê, bi bandûr a girêdayî Kurd/Daylamî li hin deverên rojhilatê Kurdistanê û başûrê kurdistanê û herêmên li dora baxda ku bi hukumdarên Bûweyhîdan re dihên dîyarkirn. An jî carna wê weke dervî wan wê bi serê xwe wê weke hinek keyeniyên kurd û kurdistanî wê ji wan wê were bahskirin. Ennazîd û Merwanî wê, dewletên kurdistanî ên mazin ên Kurd ên ku li deverên sînorî yên di navbera Xîlafeta Ebasiyan, herêmên Bûweydîdan û Mezopotamyaya Jorîn û an herênên kurdistana başûr-rojhilat de çalak in.

Temen û bingihê wê di wê demê de wê bi zêdeyi wê hebê ku wê weke bi koka xwe ya civakî wê bide diyarkirin. Lê ji wê zêdetiri wê, weke bi rengekê wê çawa wê bide diyarkirin wê nakokiyên di nava mediya û an karduyiyan û sasani de wê, piştî mazdekiyan wê rengekê diyar wê bi xwe re wê bidina diyarkirin û ev wê, di şêwayekê de wê, karibê dîmenekê bi wan jî wê di şêwayekê de wê li herêmê wê di nava rengê pêşketina civakî û baweri û hwd de wê bibînê. Li ser wê temenê de wê, ev wê, xwe di rengekê de wê bide diyarkirin. Di şêwayekê de wê, di rengekê de wê, di dema buweyhidiyan de wê, êzdayi, yarsani û an komên weke zazayi wê ên kurdistanî wê hebin û ev ne komên piçûk in. Ew wê çanda berê wê, di rengekê de wê bidina diyarkirin. Çendî ku wê ziman wê, di rengekê de wê bi demê re wê ser temenê pirsgirêkkirina bi baweriyan re wê weke bibê pirsgirêk lê wê di rengekê de wê piştî wê çandek ku ew dihê wergerandin wê xwe di rengekê de wê bide diyarkirin.

Di wê temenê de wê, gûharandina ziman û di wê de wê, jinûve wê weke hanina ser ziman wê, di şêwayekê de wê bibê. Di demên dem bi dem ên hêrîşên hêzên islamî de wê pirraniya literatura herêmê wê di rengekê de wê weke ku wê bi tememî wê were tûnakirin weke literatura dij islamê û an wêjeya şeytani. Di wê temenê de wê di rengekê de wê ev rewş wê di rengekê de wê weke li dora sedsale 9′min û pê de wê, xalk û zaneyên herêmê wê hîs bikin ku ev rewşek xirab û nagativ bo wan û herêmê diafirênê û wê êdî wê li ser mijarê wê dest bi ponijinê wê bikin. Lêpirsinên felsefi, û her wusa ên li ser temenê dîroka herêmê re wê, di rengekê de wê werê hanin ser ziman. Zanyarên weke El-şadadî û El-dinwari û piştî wan heya aliyê êsir û an ibnul êsir û hwd ku wê weke du zanyarên kurd bin wê mijarên dîroka kurdistanê wê ser wê temenê bi gelek aliyên din ên weke yên bi felsefeyi û hwd jî wê ji xwe re wê di demên wê demê û an piştre de wê bikina mijar. Fermandar û zanyarê kurd bavê fida wê dema ku ew pirtûka xwe ya ′ardnigariyê′ dinivisê′, bi têgînek wê weke dîroka (′dîroka tam′ û an ′dîroka kamil′) aliyê êsir temem bikê wê binivisê. Di morfolojiya wê têkiliya epistemikî a di wê rewşê de dihê dîtin de wê weke têkiliyek fahmkirnê û rewşa bikarhanina zaninê û bûna xwediyê wê di şêwayekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Di şêwayekê de wê, di rengekê de wê, morfolojiya lêpirsina baweriyên kevnera bi teybetî wê êzdayi û yarsanî wê di wê demê de wê karibê derketinekê bi xwe re wê bide diyarkirin. Yên din jî wê di rengekê de wê di rex wan de wê di wê demê de wê weke xwe bidina diyarkirin. Zedeştî wê tenê bi mireteya wê re wê bimênê û wê, ji wê zêdetirî wê nikaribê wê, tiştekê wê bide diyarkirin. Lê êzdayi, yarsaniti û maniti wê, weke sê ekolên ku wê di demên piştre wê weke bi suhrewerdîyan û hwd re wê, di şêwayekê de wê weke ku wê xwe bidina domandin. Ji wê aliyê ve wê, ev wê weke dîmenên civakê ên wê demê bin ku wê, karibê wê hem ser temenê civakî û hem jî yê bawerî wê weke karibê wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê weke karibê wê di şêwayekê de wê weke bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke li wê bihizirê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Wê jî dikarê wê di rengekê de wê bi wê re wê, bi wê re wê, werênê ser ziman bê. Di morfolojiya serdema buweyhidiyan de wê, di rengekê de wê, divê ku em wê ser temenê du esasan wê hildina li dest. Yek wê bi çîna serdest a kurdistanî û irani re bê û ya din jî wê bi rewşa

civakê re bê. Çîna serdest wê bijartina xwe kiriya û wê, dixwezê wê weke bi wê rengê wê bide domandin ku ew serdestiya xwe weke wê bide domandin.

Li vir wê, di rengekê de wê weke ku wê were dîtin wê buweyhidi wê piştî wê di rengekê de wê, dîmenên cihê wê di nava wê de wê xwe bidina diyarkirin û wê, di şêwayekê de wê weke girêdanên cihê wê pêşkevin. Morfolojiya wê demê wê, di serî de wê, dikarê wê, êdî wê di hinek rewşên şenber ên keyeniyên kurdistanî û serdestiya wan a li herêmê de wê di şêwayekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Rengê têkiliya kurdistanîyan wê di rengekê de wê, ji demên nêvî sedsale 8′min û heya dawiya sedsale 9′min de wê dîmenên cihê wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê, dikarê wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê, di şêwayekê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê.

Li vir bo ku em dimênê wê baştirin wê fahmbikin em pêwîstî bi wê dibînin ku em hinekê din ser rewşa têkiliyên nava herêmê ên keyeniyên kurdistanî û serwerîya wan ve girêdayi wê di rengekê de wê, di şêwayekê de wêwerênê ser ziman.

Damezrînerê xanedana Hesenweyhiyan, Hesenweyh kurê Huseyn bû, ku bi navê Ebû el-Fewaris jî dihat naskirin. Ew ji eşîreke di nava qebîleya Kurd a Berzikanî de bû û serokatiya wê dikir; serokatiya eşîrên din ên Berzikanî jî di destê hin xizmên wî de bû. Mirina du apên wî di salên 960 û 961ê de, û her wiha bikarhanîna hêzê li dijî biraziyekî wî, rê da Hesenweyh ku çend keleh û herêmên parastî ("himayet") li herêma navendî ya çiyayê, li derdora Qermîsînê (Kirmaşan), bixe bin kontrola xwe. (Çav: Minorsky, V. (1986). "Ḥasanwayh". The Encyclopaedia of Islam, Second Edition. Vol. III: H–Iram. Leiden: E. J. Brill. p. 258–259) Xalên wî (birayên dayika wî) Xanîm û Wîndad bûn, ku kurên kesekî bi navê Ehmed bûn; ew ji eşîra Eyşanî (an jî Îşanî) bûn, ku eşîreke Kurd bû û bi Hesenweyhiyan ve girêdayî bû. Wan li herêmên Dînewer, Hemedan û Nehawendê desthilatdarî dikirin. Ev me cardin digihênê vegotina destpêkê ku wê weke di destpêka buweyhidan de wê were diyarkirin. Serokên wan, heta mirina xwe di salên 960-961ê de, ji bo pêncî salan desthilatdarî ji Xîlafeta Ebbasî standibûn û bi dest xistibûn. Nifşê din ê serokên Eyşanî (xanadanak kurd) nekarî kontrola kelehên malbata xwe biparêze; Dîzam kurê Xanîm ji aliyê Bûwehidiyan ve ew hat bêbandûrkirin, û Ebdulwehab kurê Wîndad jî ji aliyê komeke Kurd a reqîb ve hat girtin û radestî Hesenweyh hat kirin. Bi vî awayî,

Hesenweyh kelehên din ên xizmên xwe jî bi dest xistin û xanedana Hesenweyhiyan ava kir. (Çav: Tor, D.G. (2017). The Abbasid and Carolingian Empires: Studies in Civilizational Formation. Brill Academic Pub. p. 54–55)

Di wê demê de wê di nava buwehidiyan de jî wê, tekoşîna komên cihê wê bibê. Bandûra komên derve ên ku ew dihatina herêmê wê zêdetirî wê bibê û wê, bêarami wê zêde bibê. Ev dema ku em bahsa wê dikin wê, di rengekê de wê di dîmenekê şerê navxweyi de jî wê, di şêwayekê de wê weke ku wê bimeşê.

Hesenweyhî, wekî desthilatiyeke Kurd, di nav çend xanedanên xwecihî yên kurdistanî de bûn ku di heyama di navbera dagirkeriyên Ereb û Tirk de derketin holê; ev serdem wekî "navbereya kurdistanî" û an wek serdema navber a kurdistanî û an ya dema wê demê jî) dihê naskirin. Dîroknasê hemdem Ebû Elî Mîskeweyh, Hesenweyhiyan wekî Kurdên ji qebîleya Berzikanî bi nav dike. Di pirtûka dîrokî ya sedsala 12an a bi navê "Mucmel el-Tewarîx" de tê gotin ku dewleta Hesenweyhiyan ji desthilatdarên çiyaû Masabadhanê derketiye holê. Her wiha tê gotin ku ew bi morfolojiyek Şîe yên 12-Îmamî (Şîeyên 12 Îmamî) bûne. Lê di rengekê de wê, herêma wan û rengê çavkaniyên kevneşopîyên wan ku wê bahsa wan wê were kirin wê di rengekê de wê, weke girêdanek teybet wê bi kurdên yarsanên herêmê ku wê di dîmenekê cihê de wê xwediyê baweriya xwe ya teybet de bin wê rengekê fahmkirinê wê bidina diyarkirin. Di nava wan de wê weke mertebeyên olî wê babati wê hebê ku ew wê, piştre wê, weke li giştîya kurdistanê wê were dîtin ku wê di nava yarsaniyan de jî û dîmenekê wê yê bi pîriti di nava zazayan de jî wê were kifşkirin.

Hesenweyh li dijî Samaniyan û hevalbendên wan ên kurdistanî û Îranî, alîkariya Bûveyhiyan kir. Bi vê yekê, wî piştgiriya Rukn el-Dewle bi dest xist, ku ev yek jî rê da wî ku bandora xwe li ser Kurdên herêmî zêdetir bike. Vê yekê cesaret da Hesenweyih ku li hember Sehlen kurê Musafir, waliyê Hemedanê, bi awayekî tund berxwe bide; ev yek piştî aloziyên derbarê bacên ku diviyabû bida, pêk hat. Îbn el-Emîd, ku wezîrê Rukn el-Dewle bû, ji bo êrîşkirina ser Hesenweyih sefereke leşkerî amade kir, lê bi mirina wî re ev hewldan nîvco ma. Kur û cîgirê wî, Ebû el-Feth Îbn el-Emîd, bi Hesenweyih re danûstandin kirin. Di Kanûna 970î de, li hember dayîna baceke salane ya ji 50 hezar dînarî û hejmareke mezin a ajalan, her wiha dayîna mafê komkirina bacan li herêma wî, statuya xweseriyê dan Hesenweyih. (Çav: Minorsky, V. (1986). "Ḥasanwayh". The

Encyclopaedia of Islam, Second Edition. Vol. III: H–Iram. Leiden: E. J. Brill. p. 258–259)

Hesenweyih û an heseneweyid ku wê werina bi navkirin wê weke komek kurdistanî a bi kok bê û wê di wê temenê d ewê bandûra wê, ji kirmanaşan, hemeden û heya xorasanê wê piştre wê karibê mazin pêşkeve. Di rengekê de wan xwe weke şûnpêyên akbataniyan û an mediyan didît in. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê bi şêwayekê de wê, xwediyê têgîmnek baweri a kurdistanî a çavkaniya ji dema kevnera dihat heya wê demê ku em dikarin wê weke rengekê êzdayi ê ku ew bi wê dijin jî wê şîrove bikin.

Hesenweyih bi Sehlen re, ku ew bi xwe jî heta radeyekê serbixwe bû, li hev kir û bi rêya zewacê têkiliyên hevalbendiyê ava kirin. Di şerê navxweyî yê malbata Buveyhiyan de, ku di navbera Îz el-Dîn Bextiyar û pismamê wî Edud el-Dewle de diqewimî, Hesenweyih rê li ber Fexr el-Dewle girt ku rasterast tevlî şer nebe; wî pêşniyar kir ku Fexr el-Dewle tenê kurên xwe Ebd el-Rezzaq û Bedir bişîne û hatina xwe jî paş bixe heta ku Bextiyar têk biçe û were îdamkirin. Ev yek di demekê de bû ku Hesenweyih soz dabû Bextiyar ku alîkariya wî bike, ji ber ku têkiliyên wî bi şaxê Buveyhiyan ê li herêma Cibalê re hebûn. Çend nameyên nehatine weşandin hene ku ji aliyê Ebû Îshaq el-Sabî ve, li ser navê Bextiyar an jî Xelîfe el-Taî hatine nivîsandin û behsa van danûstandinan dikin. Her çi be, Edud el-Dewle cezayek li Hesenweyih nebirî; Hesenweyih di sala 979an de li keleha xwe ya bi navê Sermaj, ku li başûrê Bîsotûnê ye, jiyana xwe ji dest da. (Çav: Minorsky, V. (1986). "Ḥasanwayh". The Encyclopaedia of Islam, Second Edition. Vol. III: H–Iram. Leiden: E. J. Brill. p. 258–259)

Hesenewyid wê, di wê demê de wê, di rengekê de wê demek nû wê piştî sedsale 9´min û pê de wê bijin û ev rewşa wan di aslê xwe de wê gûharinek teybet wê bi xwe re wê weke ku wê dema ku em rewşa keyeni û an desthilatiyên din ên kurd û kurdistanî ên wê demê dikin ku em bi wan re wê fahmbikin em dikarin ku wê çawa wê rengekê gûharinê wê bi xwe re wê, di rengekê de wê weke ku wê bênê li holê û wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Dema Hesenewyidan wê di rengekê de wê weke demek ku wê nişanaka wê bê bê ku wê, gûharinek mazin wê, xwe bi wê re wê, bide diyarkirin bê. Di wê demê de wê, hêzên herêmî weke heseneweyid, kekoyid û anaziyidî û hwd wê, dema ku wê, di rengekê de wê di morfolojiyekê de wê weke bi navên xanadana, keyeni û an desthilatiyên din ên kurdistanî û

an ne kurdistanî wê, bi wê navê weke buweyhiyidi û hwd re wê, girtinek li şûna navê û ´..îdî´ û an ´..yîdî´ wê di wê têgînek teybet wê, di çerçoveya morfolojiya bi navkirina demê û rengê wê de jî wê weke ku wê bi xwe re wê bide diyarkirin bê. Hesenweyîdî ji aliyê malbateke din a eşîrî ya Kurd, Eyşaniyan ('Îşaniya), ve dihatin birêvebirin, ku navenda wan li Çiyayên Zagrosê bû; emîrên wan, Xenim û an Vindad, nêzîkî pêncî salan desthilatdariya Ebbasiyan li Dînewer, Hemedan û Nahawendê bi dest xistibûn. Lêbelê, heta sala 960an, ev xanedana Kurd a berê hildiweşiya. Neviyên Eyşaniyan nekarîn kelehên xwe li hember zexta Bûyiyan û komên reqîb ên Kurd biparêzin. Yek ji van reqîban Hesenweyîdî bûn - û ew ê dewletek nû ya Kurdî di valahiya siyasî ya ku ji ber hilweşîna Eyşaniyan mabû de ava bikin. Rewşa kêmbûna hesenewyhidiyan wê nişanaka wê jî bê ku ew di demekê de wê, weke ku wê dema buweyhidiyan wê, di rengekê de wê weke derbas bibê. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, bênê ser ziman. Lê tiştekê din jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, piştî wê demê jî wê karibin serdestiya xwe bi awayekê wê weke xanadanî û hwd wê bidomênin. Lê gelek hêrîşên bi komên derve ên weke selçûqiyên ku ew ji derve dihatina herêmê û hêrîşên talanê dikiirin wê ji wan hêrîşan wê weke kal bikevin.

Heseneweyhidiyan wê di dema buweyhidiyan a wê dema xwe de wê, tifaqekê wê çê bikin û wê, bi wê re wê, bixwezin ku ew herêmê hem biparêzên û hem jî serdestiya xwe misoger bikin. Jêhatîbûna ramyarî ya Hesenweyh di têgihîştina wî ya li ser hêza Bûweyhidiyan û dema wan de bû. Li şûna ku rasterast bi Bûweyydiyan re rûbirû bibe, wî bi wan re hevpeymaniyek çêkir - piştgirî da wan li dijî Samaniyan li Xorasanê, siwariyên Kurd ji bo seferên wan peyda kir, û hêdî hêdî di berdêla wê de xweseriya wan nas kir. Di nav nifşekê de, deverên wî Luristan, Dînewer, Nahawend, Daqûq, Şehrezor û Hemedan di nav xwe de digirt. Bandûra wê li bakur heta Azerbaycanê û li başûr heta deşta Xuzistanê dirêj bû. Dînewer, bajarekî rêzdar li ser plato û an herêma rojhilatê kurdistanê ya, ku di sedsalên berê de wekî navendeke zanistiya hedîsê û fêrbûna kurdi, farisî û erebî dihat nasîn, bû paytexta wî ya îdarî. Lê ji çavkaniyên civakî wê bi awayekê teqez wê fahmdikin ku wê, di rengekê de wê, kurdi wê weke serwerîya wê, bi şêwa û devok û zaravayên wê yên cihê wê li lê wê serdest bê. Şîrove, nivisandinên pirtûkan bi kurdî û an rewşên niviskî ên weke hadisan û hwd bi kurdî wê, li rex zimanê erebî û farisî û hwd wê, li wê pêşkeve. Çavkaniyên wê herêmê wê ên civakî, di rengekê de wê, bi komên weke bi dergehî û an rewşên din ên weke bi rengê ritualên olî û

hwd ku wê werina kirin re wê, bidina nişandin ku wê bi kurdî bin. Dema ku Hesenweyh mir, û kurên wî tevlî şerê navxweyî bûn. Reqabet ne tenê navxweyî bû: di heman demê de sultanê mezin ê Bûweyhîd Adud el-Dewle jî tê de bû, ku derfetek dît ku pirsgirêka parastina vê dewleta Kurdan li navenda Zagrosê bi awayekî daîmî çareser bike. Adud el-Dewle li kêleka Bedir ibn Hesenweyh, yek ji kurên Hesenweyh, sekinî û alîkariya wî kir ku reqîbên xwe ji holê rake. Bedel pir zêde bû. Adud el-Dewle hemû kurên din ên Hesenweyh îdam kir, û Bedir wekî yekane mîratgirê sax mayî hişt. Sultanê Bûweydîd bi fermî Bedir wekî hukumdarê mîrektiya Hesenweyh tayîn kir - lê wekî xerîdarek Bûweydîd. Birakujî hovane bû, hetta li gorî pîvanên mîratgiriya îslamî ya serdema navîn, û şert û mercên ramyarî yên ku xanedanî dê di bin de bimîne ava kir: desthilatiya Hesenweyh hate parastin, lê tenê di çarçoveya Bûweyhîd de û bi bedelê herî giran, bi xwînê.

Bedir ibn Hesenweyh yek ji navdartirîn hukumdarên dîroka Kurd a serdema navîn e. Di dema serweriya xwe ya sî û pênc salan de, wî dewleta Hesenweyhî ji mîrnişînek sînor veguherand yek ji dewletên Kurd ên herî aram û berhemdar ên çandî di cîhana Îslamî ya serdema navîn de. Çavkaniyên hemdem û yên nêzîkî hevdem - di nav de Îbn el-Esîr, Îbn Misqawey, û dîroknasê Faris Beyhaqî - Bedir bi gotinên awarte rave dikin: dadmend, dîndar, zana, comerd, jêhatî di warê leşkerî de, û jîr di warê ramyarî de. Di dema serweriya Bedir de, dewleta Hesenweyhî heta radeya xwe ya herî mezin berfireh bû. Wî Şapûr-Xwast, Borujerd, Ehwaz, Îlam, Kermanşah, û Hulwan li deverên xanedaniyê zêde kir. Wî kontrola Hesenweyhî li seranserê Çiyayên Zagrosê, ji deşta kurdistanê heta girên rojava yên ku li ser deşta Mezopotamyayê ne, berfireh kir. Di lûtkeya xwe de, dewlet li bakur-rojavayê bi mîrnişîna Merwanî Diyar Bekr (amede iroyin) û li başûr jî bi navenda Iraqê re sînordar bû. Karên Giştî û navenda Bajarî. Bedir avaker bû. Wî li ser axa xwe mizgeft û medrese ava kirin. Nexweşxane û karwansera ava kirin. Li Hemedanê bazarek qezenckar ava kir ku dahata wê ji bo bexşên xêrxwazî bû; kelehên li dilê Zagrosê sererast kirin. Keleha çiyayê Sarmaj, ku bavê wî lê miriye, di bin çavdêriya wî de bêtir hate xurt kirin. Paytext, Dînewer, ji nû ve hate organîzekirin û berfireh kirin. Her çend Hesenweyhî di baweriya xwe de Şîayên Dûwanzdeh imama bûn jî, Bedir bi navenda xwe ya ji bo zanyarên li seranserê spektruma olî navdar bû. Wî hem ji zanyarên şafîîî û hem jî Şîa re teqawid dida, piştgirî dida heciyên ku diçûn Mekke û perestgehên Şîa li li dora baxda û başûrê kurdistanê û li

gorî raporan, mûçe dida malbatên heciyên ku di rêya hecê de dimirin. Tehamûla wî ya olî nîşaneya desthilatdariya Hesenweyhî bû: xanedaneke Kurd a Şîa-şafîî ku bi mijarên xwe yên bi piranî bi wê rengê olî re lihevhatina mezhebî pêk nehanî.

Di nava sînorê wî de wê, yarasani, êzdayi û komên zazayi ên ku ew hebûn wî, di rengekê de wê, bi heman rengê wî herê dikir. Di wê temenê de wî, dergeha babatiyê a yarsani û an ya pîrîtiyê herê dikir. Ev rewş wî, li gorî mantiqê wî yê bi têgîna wî ya ahli-kitap wê rast ba. Bi wê yekê wî, di warê parastina xwe ya herêmê û bi hêza xwe ya leşkerî de wê bi wê yekê wê bê xwediyê temenekê berfireh ê leşkerî jî. Di nava leşkerên wî de wê, yarsani, zazayi û êzdayi û misilman wê, di refekê de wê kariban cih bigirin û ev wî, bingihê wê dabû çêkirin.

BI wê yekê kapasîteya leşkerî zêde mazin bûbû. Mîna Merwaniyan û Şedadiyan, Hesenweyhî li şûna komên tirk ên dihatin herêmê ku wî car bi car ji wan bi leşkerî sûd digirt lê xwe dispêrin siwariya eşîrên Kurd. Minaq hin komên ku wê weke werina herêmê wê di demê de wê di bin serdestiya wan desthilatên kurd de bin. Alpaslan bixwe wê, ku wê di demên hemdem de wê pirr zêde wê ba wî were kirin wê di bin fermandariya şahê kurd yê desthilatiya kurd ya şedadî a fadl de bê. Karina xwe li herêmê girtin û hwd de wê, bi gotina şahê kurd karibin bijin. Artêşa Bedir ji konfederasyonên Kurd ên Barzikanî û yên hevalbend pêk hat û di nav hêzên herî bibandûr ên li Zagros û platoya bakurê Îranê û an rojhilatê kurdistanê hesibandin. Wî li dijî eşîrên Kurd ên reqîb - bi taybetî jî Ennazîdên di bin Şadancan de, ku di dawiyê de dê werin şûna wî - seferên bo serketîna xwe pêk hanîn û serxwebûna xanedaniyê parast, her çend desthilatdariya Bûweyhid piştî mirina Edud el-Dewle di sala 983an de dest bi hilweşînê kir, jî lê wê, piştî wê, ev dewletên kurd wê, li şûnê wê, weke hêza serdemê wê weke ku wê were dîtin û fahmkirin wê derkevina li pêş. Hesenweyhid wê, di rengekê de wê, piştî wê demê wê, bandûra hazbani, kekoyidi û anayizidiyan de wê bimênê ku ew piştre wê weke serdestiya hegomenikî wê bidest bixin û wê, heya serdestiya şedadî, merwani û eyubiyan ku wê, dewama wan wê were.

Di warê rewşa ramyari de jî wê, xwediyê temenekê bi wê rengê bê ku wê, piştî bilindbûna eneyizidi û kekoyidi wê, bandûra wan re wê di hengekê de wê weke hêzek herêmî wê bimênê. Serweriya Bedir a bi qasî sî û pênc salan yek ji dirêjtirîn di dîroka xanedaniya Kurd a serdema navîn de ye. Dema ku ew di sala 1014an de mir, dewleta Hesenweyhîd di

lûtkeya xwe ya axê û çandî de bû. Mirina wî krîzek cîgirtinê derxist holê ku xanedanî nikarîbû jê bijî. Lê ev dema ku ew di wê de wê weke serdest bê û wê ser taxt bê wê, di rengekê de wê weke deme ku wê di wê de wê, serdestîyek kurdistanî wê, piştî wê bi hevgirtinekê şedadî-merwani ku wê bi ber pêşketina mazin a dîrokî a eyubiyan ve wê herê wê bibê. Di wê demê de wê, di rengekê de wê, seferên wî yên xwe serdest kirinê wê, di rengekê de wê, ew wî, li ser hêzê bidina hiştin lê wê hêzên din jî wê bikê hertimî pozisyonek xwe parastinê ku ew hertimî wê, êdî wê, mijare xwe parastinê wê derxina li pêş.

Di wê demê de wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê werênê ser ziman ku wê weke serdemek nû wê, karibê wê diyarkirin. Ji dema destpêka islamê û heya wê demê wê, bi dema buweyhidiyan û heya dema desthilatiyên kurdî ên weke hesenewyhidi, kekoyidi, anayizidi û heya şedadî û hwd wê, di wê temenê de wê, di rengekê de wê, weke demek nû wê biji. Di dewama wê de ku emê hinekê li jêr wê bêhtir ser wê bisekin in û werênina ser ziman wê çawa wê, keyeniyên din ên kurd ên zêdeyî wê weke ku wê di wê demê de wê hebin. Di wê çerçoveyê de wê ev wê weke karibê wê di şêwayekê de wê werênê ser ziman bê. Lê di wê demê de wê, çendî ku wê desthilatiyên wê demê wê, weke yên kurdistanî bin û wê, di wê temenê de wê newina hanin ser ziman û wê weke bi ya serdestên wan ên iro û navê wan wê were diyarkirin jî lê wê, dema ku em li rastiya dîrokê dinerin em vaji wê rewşa ragihandina dîrokê rewşek zelal wê dibînin. Di wê temenê de wê, dîrok wê weke ku me di destpêkê de wê hani ser ziman wê çawa wê weke beşek û qadek wê zêde wê bi civakê wê di wê de wê manipulekiirn wê were kirin û wê bi wê re wê, di wê temenê de wê, di rengekê de wê bi wê re wê were kirin.

Hanina ser ziman, hêza gotinê û rengê wê yê bi wê dihê hanin ser ziman wê weke sê aliyên wê yên ku ew teqez wê weke aliyna giring ên ku wê di wê temenê de wê karibê wê hilde li dest û wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê. BI teybetî wê, morfolojiya serdestiyê wê hinekê jî wê bi wan hersê aliyan û kirdeya bi hizirkirinê a bi wê yekê û rengê di wan de dihê pêşxistin û hwd re wê, di rengekê de wê weke ku wê temenê wê were pêşxistin.

Di wê rengê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê morfolojiya ziman wê, di rengekê de wê weke di demên islamê de wê hêz û rengê wê zêdeyi wê bi wê yekê wê were dîtin. Ji wê aliyê ve wê morfolojiya têgîna civakî wê, di rengekê de wê bibê. Di ya ku wê were dîtin wê, şahên hesenweyhidi wê, di rengekê de wê weke ku wê rewşê wê di rengekê de

wê weke ku wê kifşbikin.Minaq wê dinwerê, hemedenê, kirşaman, xorasan wû bi teybetî wê navendên cihê ên ku wê, her yekê wê bi serê xwe wê weke di wê warê de wê weke dibistandên teybet ên serdemê wê karibê wê diyarbikê wê werênê ser ziman. Minaq wê di wê rengê de wê morfolojiya şehrezori wê di rengekê de wê bitêgînek weke ya mazdeki, maniyî û heya şehrewerdî û şehrezorî û hwd wê, di rengekê de wê bi wê yekê wê di wê demê bi pêşketina hizrên wan û yên weke wan re wê di rengekê de wê bi wê yekê wê karibê wê kifşbikê û wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê bi wê re wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Hesenwayhî wê li dînewer û derdora wê, ku yek ji navendên zanistî yên mezin ên wê serdemê ye, bi rê ve dibe. Xanedan bêî ku zextên cihê ên baweri û mezhebî pêk bîne di qesrên xwe de hem alim û ramanwerên şafîî û hem jî Şîe mazûvanî û parastin kir. Ev hawîrdora azadîxwaz û tolerans ji bo nîqaşên felsefî û mentiqî bingehek guncaw peyda kiriye.

Hesenweyhîdi bi Buweyhiyan re, ku yek ji mezintirîn hêzên ramyarî yên wê serdemê bûn û qîmeteke mezin dida felsefe, teolojiyek rasyonal û rewşenbîriyê. Felsefe, matematîk û astronomî li qesra Buweyhiyan (bi taybetî di nav wezîr û mîrên wek Îbn el-Amîd û Adudûddevle de) pir belav bûn. Hesenweyî jî rasterast di bin bandûra vê baskê çandî de mabûn û li herêma xwe ji pêşketina zanistên rasyonel (felsefe, mantiq, tendurustî û an dermankari) re cih vekiribûn. Di wê temenê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di dema wan de wê, li herêmê wê têgînên weke maşşaiyi ên felsefeyi wê, li herêmê wê belav bibin. Gelek zanyar wê dema ku wê bahsa wan wê bikin wê, bi wê aqilparêzîiya wan re wê, bi gotinên weke ew li ser temenê felsefeyê ên dema zerdeştiyê pêşketî bûn re wê salixbikin û wê werênina ser ziman. Ji wê aliyê ve wê, nikaribê ev wê were redkirin. Lê di wê temenê de wê mireteya demên berê a ji demên med û karduyiyan û heya demên part û hwd wê bibê wê, di rengekê de wê, pêşketinên hizrî ên piştre jî wê di rengekê de wê weke ku wê bi bandûr bikê. Bi tememî wê nikaribê wê, bêjê ku wê di rengekê de wê, weke têgînek weke ya di rengekê teqez ê ummetparêzî de ew tevdigerihin wê karibê wê werênê ser ziman. Nirxên civakî ku wê weke piştre wê li gorî wê werina qadaxakirin ên kurdistanî weke pîrozkirina newrozê û nirxên din wê di dema wan de wê weke wê werina pîrozkirin. Weke wê rewşên weke bi rengê ´cejnên biharê´ û an rewşên weke şahiyên civakî de wê, her demsalê wê, bi hinek musanabatna wê di

rengekê de wê werina li darxistin wê karibê wê di rengekê de wê bi wan re wê di şêwayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke karibê wêwerênê ser ziman bê. El-dinwerî, û an jinên filosof ên kurd ên weke fahr-un Nisa û hwd wê di wê demê de wê derkevina li pêş. Ev wê yekê wê weke nişanayakê wê weke karibê bi xwe re wê bide diyarkirin ku ew di rengekê de wê bi wê yekê wê, bi temenekê civakî wê di rengekê de wê were hanin ser ziman. Di gelek vegotinên kurdan de wê, bahsa ´xwendina pirtûka pîroz a islamê ´bi kurdî´ wê were kirin û wê di wê temenê de wê, were hanin ser ziman. Minaq wê, rewşên weke bi gotina "sirra (sirra wek navê şêwayekê xwendinê ê pirtûka pîroz a islamê bi kurdî´ dihênê ser ziman û ev di wê demê û di demên piştre de jî wê di medreseyên kurdan de wê, serdest bê. Weki din jî wê bi gotina ´hicir´ re wê, bi hûrgilkirin û an kitekirina wê, di rengekê de wê, bi kurdî wê bênê ser ziman.)" ku wê weke xwendinek bi tîpî a ji hev cihê fahmkirinê û bi kurdî wê bahsa wê were kirin. Wekî din wê nivisandinên weke bi farisî û kurdî wê bibê. Minaq wê dema ku wê, wê firdewsi wê perwerdeya xwe wê bibînê wê li cem hin komên weke ´tariqatên kurd´ ên wê demê wê fêrbûnên xwe wê bikê. Kurd wê, ber vê yekê wê dema ku wê, firdewsi di xwênin wê bi gotina ´ew ji ya zanina me dihênê ser ziman´ û an ´ew çanda me ya civakî dihênê ser ziman´ û an vegotinên weke rûstemê zal´ ku wê bi wê rengê wê pênase bikin weke nirxek kurdi û kurdistanî wê bi wê re wê, hanina ser ziman wê, li ser wê çerçoveyê re wê bênina ser ziman.

Di vê serdemê de avahiyek ku tê de zanina olî û felsefe tê de tê de ne ku felsefeya saf bi hev ve girêdayî ne, serdest e. Di serdema xanedaniya ku hesenweyhidi de wan baweriya 12-imaman qebûl kir de, rihê aqil (ramana teolojîk) ku aqil ji bo têgihîştina wehyê wek amûrekê didît, bi hêz bû. Zanayên wê serdemê di şîrovekirina metnên olî û pêşxistina argumanên felsefî de qaîdeyên mantiqê yên Arîstotelî bi awayekî aktîf bikar hanîn.

Serdema Hesenweyhiyê hevdem e bi serdemeke ku mezintirîn navên dîroka felsefeya wê demê, wek mînaq Îbnî Sîna û feylesof/dîroknasê navdar Îbnî Miskaveyh û hwd, wê bi van herêman re jiyane yan jî ketine têkiliyê. Bi rastî jî Îbnî Miskeveyh dema ku dîrok û zihniyeta serdemê vedibêje, pesnê edalet û hurmeta ilmê şah û mîrên Hesenweyî dide. Weki din wê çendî wê li dem û deverek cihê jî wê bibê wê, karibê ibni rûşt û ibni haldun jî ser wê kevineşopîyê wê fahmbikê. Wekî din filosofên weke Razî û heya Kindi û berî wan Farabi û hwd wê, ji wê çavkaniyê ku ew dihizirin û dihênina ser ziman wê weke xatek felsefeyî û an ´maşşai´ wê

di wê temenê de wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Weki din wê morfolojiya fahmkirina weke ya duwanzdeh-imaman wê di rengekê de wê, ne tenê wê weke di wê de wê bi têgîna islamî bi tenê wê bi wê were lê hizirkirin. Hinek morfolojiyên ku wê berê wê di nava êzdayiyê û bi teybetî di nava mitrayiyê de wê weke, piştî ku ew hilkişî azmana wê piştre wê were û wê, bi xirabiyê re wê bê gotin ku wê şer bikê û wê, bi wê re wê were hanin ser ziman. Morfolojiya ji wan duwanzdeh-imaman ´imam mehdi´ wê di wê temenê de wê, di rengekê ne dûrî wê de wê were gotin ku wê were ser ziman û wê, di wê demê de wê deverên weke şamê ku wê diyarkirina bo hatina wî di wê temenêde ku ev wê, weke di xatekê û morfoloji û demografiya desthilatî û rengê serdestiya wê de wê weke heya wê demê wê serdestiya wan bûna wê jî wê weke karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Ji wê aliyê ve wê serdema hesenweyhidiyan û kekoyidi û anaziyidan wê di wê temenê de wê, di çerçoveyek giştî de wê bi hinek xanadan û desthilatiyên ên herêmê re wê girêdayî wê di wê temenê de wê weke karibê wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Di morfolojiya serdestiya hesenweyhidiyan de wê, ya ku wê were dîtin wê serdestiya wan ya li di dema buweyhidiyan de wê, weke aliyekê wê yê ku wê karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, çerçoveya serdema buweyhidiyan wê, bi wê yekê wê weke rengekê serdemî ku wê weke navekê serdemî wê di wê de wê bi demê û mekanî wê weke gelek desthilatiyên di wê de wê weke hebin û an wê werin û herin wê bibin. Di wê temenê de wê weke karibê wê di şêwayekê de wê karibê wê bi wê re wê, di şêwayekê de wê di dewama wê d ewê bi wê re wêweke karibê wê fahmbikê û wê di şêwayekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Wê jî dikarê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê morfolojiya serdestiya hesenweyhidiyan wê, di wê rengê de wê di rengê merwaniya bakûrê kurdistanê de wê weke demek û an serdemek rojhilatê kurdistanê jî wê bi wê re wê di heman rengê û awayê de wê weke ku wê bi wê re wê weke karibê wê di şêwa û rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê werênê ser ziman. Lê em nikarin van desthilatiyên wê demê ji hev cihê di rengekê de wê werênina ser ziman. Ew wê, di şêwayekê de wê, di heman rengê de wê bi wan re wê bibê û wê, têgîna ahli-kitaptiyê wê di rengekê de wê bi wê re wêweke aliyekê

wê yê din ê giring wê weke karibê wê di şêwayekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê.

Di dema hesenweyhidiyan de wê weke ku wê were dîtin wê demek ku wê, hin bi hin wê, serdestiyek nû wê ava bibê. Di aslê xwe de wê, piştî dema şedadiyan û pê de wê nikaribê zêde bahsa raqabetekê di wê demê de êdî wê bikê. Ber ku wê, di rengekê de wê, weke demek nû wê were diyarkirin û wê, keyeni û an desrhilatiyên herêmê wê jinûve wê weke bigihijina dizaynekê. Lê di wê demê de wê, anazzidi û kekoyidi wê weke hêzên nû wê derkevina li pêş. Di aslê xwe de wê, gelek qadên ku wê di demên pêşîn ên sedsale 9′min de ku wê di bin serwerîya hesenweyhidiyan de bê wê, derbasî kekoyidi û anayizidiyan wê bibin. Wekî din jî wê, di rengekê de wê, bandûra wan wê, di rengekê de wê, weke ku wê, bi zêdeyî wê weke karibê wê kifşbikê ku wê kêmtir wê bibê. Di dema bedir de wê weke ku wê, ew desthilatî wê demek dirêj wê biji. Gelek çavkaniyên civakî wê dema bedir wê bi desthilatiya hesenweyhidiyan re wê weke demek zêr û bilind wê diyar bikin. Lê di aslê xwe de wê, di rengekê de wê, di wê demê de wê, ev dema zêr wê bi awayekê wê, keyeniyên herêmê ên kurdistanî weke hesenweyhidiyan wê di şêwayekê de wê weke di ahengekê de wê levkirinekê wê di nava xwe de wê çê bikin. Minaq wê, yekitiya ku wê, bedir di dema xwe de bi desthilatiya hesenweyidiyan wê bi kekoyidi û anaziyidiyan re wê çêkir di salên xwe yên dawi de wê, wê, di dema kurê wî hilal bin bedir de wê, bi domê. Di wê demê de lê wê dema hilal wê di rengekê de wê weke demek kêmtir in. Di rengekê de wê, destpêka sedsale 9′min ve wê, demek nû a serdestiyê wê biafirê û wê, di rengekê de wê, ev wê, di şêwayekê de wê, di rengekê de wê, di dema şedadiyan de wê berheviyek hêzî wê di destê xwe de wê, di rengekê de wê bide diyarkirin. Di wê demê de wê jinek kurd a bi navê dayika anazê ji anayizidiyan wê derkeve ser taxt û wê ev jina hukumdar ku wê di rengekê de wê, serdestiyek xort weke ya bedir wê, ava bikê û wê, dema piştre a kurê hilal jî di nava de wê, ew wê serdestiya wê, jina hukumdar a kurd wê, weke nas bikê. Wê dema ku wê, hinek çavkani wê, bêjin ku wê di demên dawî de wê, kurê bedir wê hîlal wê xwe vekişênê ji taxt û an wê, desthilatê wê winda bikê wê, di aslê xwe de wê vaji wê di rengekê de wê, bi wê rewşa jinûve wê weke di bin desthilatiya anazidiyidan de wê weke berhevbûnê wê di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin.

Hilal ibn Bedir (1014) li pey Bedir hat, lê serdema desthilatdariya Hilal kurt û nakok bû. Hin çavkanî wî bi giranî wekî kesayetiyek veguhêz di

navbera desthilatdariya dirêj a bavê wî û hilweşîna xanedaniyê de tomar dikin; yên din jî dibêjin ku desthilata wî ji ber destwerdana desthilatiyên din ên Bûweyhidiyan ji başûr û zexta Ennazîdan ji rojava ve sînordar bû. Di nav salekê de piştî ku ew hat ser text, Hilal an mir an jî hate dûrxistin. Text derbasî kurê Hilal bû - neviyê Bedir - Zahir ibn Hilal ibn Bedir, ku bû emîrê dawîn ê Hesenweyhî dihê hasibandin. Serdestiya Zahir tenê çend mehan dom kir. Emîrê Bûweyhî Şems el-Dewle ew ji deverên xanedaniyê derxist, û Zahir di demek kurt de hate kuştin. Tê diyarkirin ku Hesenweyhîdê dawîn di sala 1015an de li Sermajê, heman keleha çiyayî ku Hesenweyh sî û şeş sal berê lê miribû, mir; tam dema ku yekem hatinên Selçûkî ji rojhilat dest bi ketina herêmê kirin. Di aslê xwe de wê, di rengekê de wê, hinek çavkaniyên din jî wê di dewama wê de wê bi wê rengê wê werênina ser ziman ku wê, desthilatiya hesenweyhid wê, demek dirêj di bin pêvajoya hêrîşên komên selçûqi ên tirkmen de wê bimênê û wê, talan û komkujiyên mazin wê bênina serê herêmê. Hinek dibêjin ku wê, ev rewş wê heya ku wê ´dawiyê li desthilatiya hesenweyhidiyan wê werênê wê, bidomê. Lê hinek çavkani jî dibêjin ku wê, desthilatiya hesenweyidi wê, di rengekê de wê, xwe bide domandin lê wê nikaribê weke berê bi hêz xwe bide diyarkirin.

Di wê temenê de wê, di rengekê de wê dîmenekê diyarkirinê wê bi wê re wê were hanin li ser ziman. Di wê demê de wê, dema ku rewşa demografiya herêmê dinerin wê di rengekê de wê weke zêde ne bi derfet bê ku ew bi tememî dawî li wê were. Di demên piştre jî wê, weke ku wê serdestiya wan wê, li herêmê wê, dawî li wê were, çendî ku wê bi wê rengê wê were diyarkirin jî. Rewşa civakî a herêmê wê, piştî wê jî di rengekê de wê xwe bide diyarkirn û em ji çavkaniyên demên piştre wê têdigihijin ku wê herêm wê hê bi desthilatiya kurd a hesenweyhidiyan re wê, xort bê. Ya ku wê weke nişanaka wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê piştre wê bi ragihandinên weke bi civakî wê serdestiya wan a civakî ku wê çawa wê xwe heya bakûrê kurdistanê wê bi berdewamî wê bidina diyarkirin û domandin jî bê.

Lê ev rasta ku wê di wê demê de wê herikinên xater wê li herêmê bibin û wê, ev wê, pêvajoyek bi wêran, talan û komkujiyên weke ji dîrokê birinê ên mazin wê bi xwe re wê bênê. Di wê demê de wê, di aslê xwe de wê, di rengekê de wê weke dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di dema ku wê, kêmbûna wê bibê wê, piştî wê li dora salên 1020an û hwd de ku wê bibê wê ev dem wê, weke demek kêmbûna bandûrê a weke desthilatê û an bandûra wê bibê. Lê di wê demê de wê, şahên kurd ên şadadî wê di

rengekê de wê serdest bin û wê, di rengekê de wê dikarê werênê ser ziman ku wê seferên wan ên li herêmê li hemberê van koman heya hazarê ku wê bibin wê karibê bahsa wan bikê.

Cîgirên rasterast ên Hesenweyhîyan li Zagrosên rojava û navîn, Ennazîd bûn, xanedaneke din a Kurd ji konfederasyona eşîra Şadancan. Damezrînerê Ennazîd, Ebû'l-Feth Mihemed ibn Ennaz (1010), hevdem û reqîbê Bedr ibn Hesenweyh bû; piştî kêmbûna desthilatdariya Hesenweyhîd, cîgirên wî beşên rojava yên şahtiya berê ya Hesenweyhî girtin, û desthilatiya Ennazîd heta sala 1117an bi awayên cûrbecûr hebûna xwe domand - hem Merwanî û hem jî Şedadîyan dirêjtir dom kirin. Beşên rojhilat ên axên berê yên Hesenweyhî derbasî Bûweyhidiyan bûn; beşên başûr ji hêla Kakuyiyan ve hatin girtin, xanedaneke Deylem a Îranî ku navenda wê li Îsfahanê bû. Di nav nifşekê de, tevahiya herêmê - Hesenweyhîd, Ennazîd, Bûyîd, Kakuyîd - dê ji hêla împaratoriya Selçûkiyan a hildikişiya bin serokatiya Tughril Beg ve were dagirkirin. Serdema mîrekti û wan desthilatên kurd ên serbixwe (kurd ku ew di serweriya civaketiya xwe demê de wê, keyeni û an desthilatên bi mîrgehî ên herêmî wê weke ava bikin. Lê çendî ev di dîmenekê de wê weke perçebûnekê wê bê dîtin û wê karibê wê bi wê rengê bibînê û fahmbikê jî lê wê dema ku wê, hevbeşîya bi serweriya aqilê giştî ê civakî ku ew bi wê dijin ku em di wî çerçoveya wê de mijarê bikin wê fahmbikin wê weke vaji wê di dîmenekê de wê weke xwe bide diyarkirin. Ber ku wê di wê demê de wê, ew mîrgehên herêmî wê, bi wê çerçoveyê wê, bi nirxên wê bên avakirin û wê, dema ku wê, dikeve derbe xwe de wê di cih de wê karibin wê konfederesyonên mazin ên giştî û an herêmî di nava xwe de bi wê ava bikin. Minaqên wê jî em rasti wê dihên ku em rastiya dîroka wan a civakî li wê dinerin û wê, dikin ku wê fahmbikin. Rewşên weke desthilatiya hesenweyh, anazzidi, şedadî, merwani û heya eyubiyan jî wê, çendî wê weke desthilatiyên giştî jî bin lê wê di cewherê xwe û di hundurê xwe de wê weke dîmenekê bi wê rengê ê konfederesyonî ku ew bi wê bûna û an hena wê, bi wê re wê bibin û wê karibê wê bi wê yekê wê rehetî wê fahmbikê. Li vir wê, di temenê wê çerçoveya pêşketina konfederesyoni de jî wê çerçoveya civakî û nirxên wê yên serdest ên çandî, bawerî û hwd wê hebin. Weke çawa di demên berê islamê de ew bi wê rengê bû wê di demên piştî islamê de jî wê ev wê bi wê yekê wê rasti dîmenek wê yê yê zelal wê karibê were.) yên Kurd li Çiyayên Zagrosê di nîvê sedsala yanzdehan de bi dawî bû, lê xanedanên Kurd li

ser sînorên rojava û bakur berdewam kirin (heya Merwanî heta 1085, û Şedadî heta 1199).

Ev bi dîrokkirinên weke dawîiya wan lê dihê wê di rengekê de wê, di şêwayekê de wê çawa wê di çerçoveya dîroka herêmê de wê weke karibê wê fahmbikê? Di aslê xwe de wê ne bi şedadîyan û jî wê weke bi merwaniyan re wê weke karibê wê weke bi dawîbûnekê wê werênê ser ziman. Di şêwayekê de wê weka heya wê demê jî wê kurd wê, weke ku wê bi hêz bin û wê karibin wê di nava xwe de wê tevî hemû reqebeta wan wê dest bigûharênin û di rengekê de wê bi hev re wê derbas bikin. Lê em wê jî bêjin ku ev rewşên ku wê weke hatinên li herêmê ên şelçûqiyan wê di rengekê de wê weke rewşek mayinda a neyini wê li herêmê wê bi xwe re wê bênê ku wê di sedsalên piştre de wê, bo jiyane xalkên herêmê wê çawa wê, wêraniyê wê werênê dikarê wê dem bi dem wê bi wê re wê ser wê bisekinê û wê di rengekê de wê di şêwayekê de wê dii dewama wê de wê bi wê rewê werênê ser ziman.

Di demên piştre wê, di rengekê de wê, di rengekê de wê, weke hewlek kurdistanî a dawî wê piştî merwani, şedadî, hesenweyhidi, kekoyidi, anazidi û hwd re wê, piştî wê bi eyubiyan re wê di rengekê de wê xwe di şêwayekê de wê weke ku wê bide domandin.

Lê rewşên serdestiya keyeni û desthilatî û an mirektiyên kurdan ên piştre wê li herêmên din jî wê weke hinek fektorên din ên giring ku wê karibê wê bi berdewamî wê di rengekê de wê hê jî wê di şêwayekê de wê li rex van desthilatiyên kurdistanî wê weke pêwîst bê ku em li ser wan bisekin in û emê li jêr hewl bidin ku em hinekê ser wan bisekin in.

Sermaj—li başûrê herêma alîkariya Hexemeniyan li Bysotun, li ser rêya di navbera Kermanşah û Hemedanê de ye—keleha herî girîng a bi hêz a xanedanê bû. Hem Hesenweyh û hem jî Zahir li wir mirin. Her çend keleh niha wêran be jî, cihê Sermaj ji bo mîmariya leşkerî ya Kurd a serdema navîn xalek referansê ya arkeolojîk a girîng dimîne, û cihê wê yê ku rêya derbasbûna navendî ya Zagrosê diparêze birhanên ramana stratejîk a Hesenweyhîdan e. Paytexta xanedanê, Dînewer, di sedsalên heştemîn û nehan de navenda zanistiya maşşai-felsefeyê bû, ku wê filosofên kurd ên weke el-dinweri wê di wê demê de wê bibê û ji wir bê, û paşê navenda xanedana Kurd a wê demê di bin Hesenweyh û Bedir de bû. Di serdema Hesenweyhîdan de, jiyana rewşenbîrî ya bajêr geş bû: medrese, mizgeft û weqfên akademîk; teqawid ji bo ulemayên kevneşopiyên pirjimar; û bazarek birêkûpêk ku xêrxwaziyan fînanse dike. Her çend Dînewer piştî fetihkirina Selçûkiyan kêmbûnek tûj dît û

niha herêmek wêranbûyî ye (nêzîkî Bisotun li parêzgeha Kermanşahê), pêşkeftina wê ya serdema navîn di serdema Hesenweyhîdan de di kronîkên kurdî, farisî û Erebî de hatine belgekirin. Hesenweyhî yekem xanedana mezin a Kurd bûn ku wê, id wê dema nû a Îslama Şîe ya bi baweriya Duwanzdeh imaman wekî girêdayîbûna xwe ya olî ya şexsî qebûl kirin. Ev ji hêla dîrokî ve girîng e: her çend xanedanên Kurd ên paşê (Eyûbî, Memlûkî, nifûsa Kurdên şafîî a piştre diyarkirin) bi piranî hem şafîî bûn û hem jî bi hinek baweriyên êzdayi weke yersani ên herêmê jî bûn, Hesenweyhîyên Kurd ên Şîe ji bo nifûsa Kurdên Şîe yên îroyîn ên mayî (bi taybetî li Kurdistana rojhilat (Îran) û ya başûr (Iraqê), û di nav Kurdên Feylî, kakayî, şebekî, û her wusa nifûsa Kurd a li korîdora Kirmaşan-Îlamê de) wekî mînaqek dibin dihên dîtin. Hesenweyhîyan nîşan dan ku nasnameya ramyarî ya Kurd û nasnameya mezhebî ya Şîe ya baweriya Duwanzdeh imaman dikarin wekî çarçoveya dewletek mezin a serdema navîn bi hev re bijîn.

Di aslê xwe de wê dema ku wê, piştre wê têgîna mezhebî a şafîî ku wê weke ´betal bûya´ wê were diyarkirn yanî wê weke di jiyanê de ew êdî nayê bikarhanin wê, piştî ji holê rakirina eyubiyan û hwd re wê bibê. Ev wê, aliyekê wê yê ku wê, li ser têgîna olê re wê weke dîmenekê bi wê çawa wê morfolojiya wê ya civakî wê di rengekê de wê weke ji holê wê were kirin ve jî wê weke girêdayi bê. Di rengekê de wê morfolojiya şafîîtiyê û gotina ´betalbûna wê´ bi rengekê wê, bi tememî ji nava baweriyê der û dûrkirna navê kurd û civake wê ve jî wê di rengekê de wê weke girêdayî bê. Çendî ku wê şafîî wê mezhebekê islamî jî bê lê wê di wê demê de wê, şîroveya wê ya civakî a nava kurdan wê, wê, ew wê bi xwe wê pêşbixin. Di rengekê de wê, li gorî gelek zanyarên kurdan wê imamî şafîî bi xwe jî wê weke kurd bê. Di wê temenê de wê li xwedî derkevin û wê, di şêwayekê de wê, şîroveyek baweri wê bi wê re wê werênê ser ziman. Di wê de wê civakati, û têgîna ahli-kitaptiyê wê zêde wê li pêş bê. Rengekê baweri ku wê bi têgîna civakî û an jiyane wê re wê were li hev sentezkirin wê di wê temenê de wê were diyarkirn û wê, di wê çerçoveyê de wê, cihêbûnên bi baweriyên cihê wê, werina diyarkirin. Di morfolojiyek ku kurd wê bi balulê din re wê werênina ser ziman ku wê bê gotin ku wê, rojekê ji birayê xwe re dibêjê ´ezê hemû gûnahên de hildima ser xwe, hingê hêjê dikir. Piştre dihê gotin ku ew dema ku ew dihê ber devê deriyê qasabekê ku wê mehek gûrandiya û bi lingê wê ve dalaqandiya wê hingê wê bahlul wê qêr bide û wê baz bide û wê were cem birayê xwe û wê ji wî re wê bêjê ku ez nikarim gûnahê te hildima ser

xwe, wê her meh bi lingên xwe wê were dalaqandin û herkesek wê, çi kiriya wê beremberê ew wê tenê wê bibînê. Ev vegotin morfolojiya wê, di wê temenê de wê, bi wê rengê wê, herkesekê wê bi rewşa xwe ve wê berdê ku wê ti kesek zorê li ti kesekê û baweriya wan nekê re wê were diyarkirin ku ew wê, bi xwe re wê ji wê berpirsiyar bê. Ji wê aliyê ve wê bi wê yekê wê bi wê re wê were lê hizirkirin. ..

Di demên wê demê de wê baweriyên kurdistanî ên cihê wê bibin û wê islam wê bê yek ji wan. Lê kurdan wê, di rengekê de wê ji ber ku wê, xwe di wê de wê ne bina xwediyê ti aidiyetê wê, xwe di wê de wê bi wê re wê weke ji wê û an xwediyê wê nebînin. Ber vê yekê wê morfolojiya baweriyên kurdistanî ku wê çendî wê di bin zorê de jî bin wê bi wê hêstê wê lê xwedi derkevin û wê bijin. Di dema hesenwehiyan de wê, baweriyên wan wê dema ku ew şîrove dikin wê têgîna duwanzdeh imamtiyê bê û an rengê din ên baweri bê wê, bi têgînek weke ´li gorî kevneşopîyê´ wê bi wê re wê li wê bihizirin û wê werênina ser ziman. Lê di têgîna duwanzdeh imamtiyê wê ji wê zêdetirî wê morfolojiyek ku ew bi hêstiyariya xwe wê di wê de wê bijin re wê ew wê, diyar bikin. Wê bi tememî wê nikaribê wê weke ya di rengê şîatiya ku wê piştre wê weke heya roja me wê pêşkeve wê di rengê wê yê bi wê ê fahmkirinê de wê fahmbikê. Ew ji wê pirr zêde wê cihê bê. Morfolojiya Ali jî ku ew wê li wê xwedî derkevin wê, di wê de wê kirdeyên xwe yên civakî û kevneşopîyên xwe yên ku ew di wê de wê bi cih bikin û wê bi wê bijin ve wê di rengekê de wê girêdayi bê. Di wê temenê de wê, morfolojiya Ali ku wê weke ji çar Xalifeyên pêşî ê islamê bê, wê di rengekê de wê, ew di rengekê de wê, di wî de wê sentezek mistisk ku wê, islam wê, nikaribê bi wê re wê, diyarbikê wê bijin. Di wê temenê de wê ev sentez wê giring bê ku wê, bi wê werênê ser ziman. Di rengekê de wê, fahmkirina Ali wê weke di rengekê de wê ne dûrî wê kevneşopîya hizirî wê bi wî li wê were lê hizirkirin. Ji wê aliyê ve wê morfolojiya duwanzdeh imamiyê wê bi wê re wê li wê bihizirin. Di wê çerçoveyê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, çerçoveya imamtiyê ku wê, şîroveytên nava wê, weke caferiyê ku wê ji cafer es sadik ku wê weke kesekê ji herêma kurdistanê a serhadê û hwd bê wê, pêşkeve. Ev wê, ne têgînên di nava islama piştre a sunnitiyê de jî wê werina redkirin. Wê aligirên aliyi, û na komên nuseyfi û hwd wê, di wê çerçoveyê de wê bibin. Çerçoveya caferitiyê wê weke çerçoveya civaketiya dema eyubiyan weke ya têgîna fatimitiyê û duwanzdeh imaman re wê, weke têgînekê wê pêşkeve. Hizra aligiriya aliyi wê di wê demê de wê were pêşxistin û serdest kirin. Di demên piştî eyubiyan de

wê bo kevneşopîya hizirî a kurdistanî were ji holê rakirin wê were bikarhanin. Ev wê êdî wê nişanaka wê bê ku wê, demek nû wê li kurdistanê û bi baweriyên li wê diijn re wê dest pê bikê jî bê. Li ser wê çerçoveyê re wê destpêka niqaşkirinên weke kijan baweri ali kitap a û an kijan ne ahli kitap a wê, dest bi niqaşkirina wê were kirin. Bi wê niqaşê wê baweriyên ku wê, islam wê bi wan re wê biji û yên weke ´dijberî wê´ werina pênasekirin û ev wê, êdî wê, pêvajoyek xirab û nagativ wê bi xwe re wê piştre wê bênê. Bi têgîna aqili û ya imamtiyê wê bigihênina hev. Morfolojiyên cihê ên duwanzdeh imamiyê wê, werina ji holê rakirin. Di wê temenê de wê bixwezin çerçoveyek hizirî wê bi wê re wê biafirênin û wê aqilparêziyê wê di şêwayekê de wê derxina li pêş. Ew di zawacê de wê têgînek weke ya ´muta´ ku wê, pêşîya zawacê wê demekê bide diyarkirin wê bide diyarkirin û ev kevneşopî, bi pêvajoyên zawacê ê weke di nava kurdan de dihê diyarkirin re wê, heya roja me wê weke dîmenekê wê were dîtin. Ew li ser têgîna duwanzdeh imaman û ragihandinên wan wê bi kevneşopîya gotinê ve wê girêdayi wê di rengekê de wê weke bihizirê. Ev kevneşopîyên hizirkirin wê, piştî hesenweyhiyan wê zêdeyi wê li herêmê wê pêşkevin. Di rengekê de wê, pêşketinên cihê ên bi şîroveyên baweri li kurdistanê wê di wê demê de wê, zêdeyi wê pêşkeve. Ev wê weke şîroveyên weke komên civakî ên wê baweriyê wê werina diyarkirin û wê, serbestiyek bi têgîna ahli-kitabi wê hebûba. Di rengê morfolojiya caferiyan de wê, komên rohniparêz û an suhrewerdiyî jî wê hebin ku ew di nava xwe de wê weke şaneyên komî ên civakî û weke di demên piştre wê were diyarkirin ku ew li derve girtibin wê bibin. Lê ew di demên pêşî de wê bi wê rengê wê weke wê were diyarkirin ew girtibin û an na jî ew jî wê, di aslê xwe de wê ne diyar bê. Lê dibê ku ew piştre wê ji ber pêşketina têgîna ummatparêziyê ku ev rengên cihê ên bi baweri pêşdikevin wê werina pêşîya wan girtin û wê, di bin zor û tûndûtûjiiyê de wê werina hiştin ew, dibê ku ew ji ber wê bê. ji vê aliyê ve ku em bi wê bihizirin em dikarin wê werênina ser ziman ku wê, dema hesenweyhiyan wê di rengekê de wê, çerçoveya wê, weke dîmenekê berfireh ê bi rengê baweriyê re jî wê bide diyarkirin. Yanî wê ji çerçoveya têgîna baweriyekê wê zêdetirî wê pêşketinek wan ya ku ew dikarê were kifşkirin bi civakî wê di rengek de wê di wê çerçoveyê de wê weke ku wê hebê. Ev jî wê weke aliyekê wan ê bi pêşketinê re wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Wan çerçoveya têgina duwanzdeh imamiyê wê, di rengekê de wê, werênê ser ziman û wê morfolojiya imamtiyê wê, di nava têgîna şafîî û an fatimitiyê

de wê bêî dijberiyekê wê xwe bide diyarkirin. Minaq di nava kurdan de wê, têgînên weke bi navê imamtiyê wê, gelek keseyetên bi demê re weke minaq ´imamê rabanî´ û hwd wê werin û wê bibin. Di aslê xwe de wê gazali (kurd weke ´imamê gazalî´ bi nav dikin) bi xwe jî wê ji wê kevneşopîyê wê were. Lê ew piştre wê bi hizirkirinên xwe re wê dîmenekê cihê wê di şêwayekê de wê weke ku wê bide diyark**irin**. Gotina imamtiyê wê di aslê xwe de wê, di morfolojiya wê de wê, ne dûrî morfolojiyek bi zimanê kurdî bê ku wê di kurdî de bi wê wateya weke ´ya aidi me´ û an ê(yê) me´ û hwd jî wê di rengekê de wê bi xwe re wê di wateya xwe ya bi fahmkirinê de wê di kurdî de wê bide. An jî bi morfolojiyên weke ´ya em bi wê re dijin´ jî wê di rengekê de wê, di hinek morfolojiyên bi fahmkirinê wê di kurdî de wê weke karibê wê bide. Hê di destpêka islamê de wê bi morfolojiyên weke ´kerbela´ hwd re wê, bi kuştina hasan û huseyi ku wê weke ´ahli-beyt´ wê were diyarkirin wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê, bingihê gelek pêşketinên bi wê re wê di rengekê de wê bide diyarkirin. Tenê ser trejedi û an morfolojiya kerbeleyê re wê, diyarkirina têgîna imamtiyê û an rewşa pêşketina temenê wê yê zêhni wê, nikaribê wê werênê ser ziman. Di rengekê de wê, di şêwayekê de wê, ev wê, di rengekê de wê, piştre wê tenê wê weke qalibekê ku wê hundurê wê bi wê re wê were tişîkirin jî wê bibê.

Di aslê xwe de wê dema ku em dema hesenweyidiyan dinerin wê gelek rengên pêşketinê wê bi dîmenî wê bi serdestiya yarsaniyan ku wê, weke xwe bide diyarkirin. Yarsaniti wê, di wê demê de wê derkeve li pêş. Ev di dema hesenweyidiyan de jî wê were dîtin. Têgîna wan ya weke pirtûka pîroz ´saranjâm´ wê çerçoveyek pirtûka pîroz a giştî wê bide diyarkirin û ev wê, bi hinek morfolojiyên weke ya kevntir jî wê bibê wê di serê mirov de wê bide çêkirin. Mianq wê, di wê demê de wê bi zêdeyi wê li pêş. Kurdên zazayî wê navê malên wan ên bergê weke ´malên cem´ ku wê were diyarkirn wê, di morfolojiyekê de wê ji wê were girtin ku wê, gotina cem wê ji ya ´... jâm´ ku wê, bi têgîna navê ´saranjâm´ê re wê temen û çerçoveya xwe wê bide wê karibê wê bi wê re wê di şêwayekê de wê bi şêwayekê de wê fahmbikê. Em dibînin ku ev wê, weke malên saranjâmê´ û an pişrta bi kurtkirinê wê weke ´malên jâm´ê wê werina diyarkirin. Ji wê morfolojiyê wê di rengekê de wê ew wê were û wê, di wê temenê de wê, di wê demê de wê, weke ji navendîtîya wan a kirmaşan û xorasanê wê, heya dinwerê û hwd wê, di rengekê de wê bibê. Ev herêmên ku wê di wê demê de wê bi sazûmanek civakî wê bi wê yekê wê

bibê wê, di rengekê de wê, herêmên wê demê wê, di bin serwerîya hesenweyidiyan de bin.

Li vir wê morfolojiyek din jî wê xwe bide diyarkirin wê navê Ali û duwanzdeh imaman wê di wê temenê de wê bi wê yekê wê, ew wê, temenekê wê çê bikin û wê, di aslê xwe de wê, bi temenekê zêhni ê ku wê di wê demê de wê tenê wê bi islamê re wê nikaribê bi tenê wê fahmbikê wê, xwediyê reng û morfolojiyek fahmkirinê bê. Ji wê aliyê ve wê ev wê, di rengekê de wê, karibê wê werênê ser ziman ku me, weke li jor li deverekê wê hani ser ziman wê, kirpendinên di morfolojiya fahmkirina ´mehdî´ de wê di rengê ya mitra û an rengekê têgîna xilaskerê weke ´mesihî´ û an jî di şêwayekê ku wê taqabûlî têgîna ´şaoşyantê sêyem´ ku wê were û wê, mirovatiyê wê ji bindestiyê wê xilasbikê wê, di wê temenê de wê bi morfolojiyek ne dûrî wê di şêwayekê de wê bi wê re wê weke li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Ji wê aliyê ve wê, ev aliyên ku wê, di rengekê de wê di wê demê de wê werina dîtin wê, di rengekê de wê bi baweriyên din re jî wê, weke hevbeşîyekê wê weke di fahmkirinê de wê weke ku wê bi xwe re wê, di şêwayekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Ev jî wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê weke karibê wê di şêwayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê û wê werênê ser ziman bê. Di wê temenê de wê, ev dem wê karibê wê weke demek ku were munasebetkirin ku wê bi wê gelek aliyên din jî bi temenekê civakî û baweri wê bi hev re wê bi wê re wê werina fahmkirin. Mazdek wê, berê wê demê wê dîmenekê sazûmmanî ê civakî wê bênê ser ziman û wê, di aslê xwe de wê dîmenê mazdek wê, di rengekê de wê, bi zêdeyi wê, li pêş bê. Di hinek şîroveyên weke di caferitiyê de wê were dîtin ku wê, bi têgîna ´li dora hizirên dihên diyarkirin wê weke kombûnê wê di rengekê de wê werênê ser ziman wê dîmenekê wê bide diyarkirin. Ew wê weke temenê hukmên olî û an baweri wê, aqil û ya bi rêya aqil wê were bi dest xistin ku wê bide diyarkirin wê, bi wê re wê, weke dîmenekê wê bi wê re wê werênê ser ziman. Piştre wê weke aliyekê wê yê din ê duyem wê ser morfolojiya imamtiyê re wê, weke aliyekê wê yê nepeniparêz wê, têgîna çavkaniya duwanzdeh imaman wê bidina diyarkirin û di wê nûqteyê de wê, ew wê, ser temenekê aqili wê bi temen bikin û wê di şêwayekê de wê weke ku wê bi wê re wê werênina ser ziman. Weki din jî ya li dordora hizirkirinên me dibin û bi têgînek weke ya hebûnî ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin (´İsnâaşerî´) wê di şêwayekê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Di wê demê de wê têgînek civakî ku wê di rengekê de wê

weke karibê wê bi wê re wê, li wê bihizirê wê, bi nirxdayinekê wê were diyarkirin. Minaq wateyên ji navê yarsani wê karibê weke ´ya rê dizani´ û an ´ya rê şanî (didê)´ ku wê werênê ser ziman wê di dewama wê de wê hinek morfolojiyên din jî wê ser temenê hevsengiya civakî jî wê karibê wê ji wê bigirê û ew jî di wê temenê de wê karibê wê bi wê re wê werênê ser ziman. Minaq yarsanî ji wê aliyê ve bi wateya peyvê weke di morfolojiyek din a fahmkirinê de wê bi rengê ji peyvên "yar" (wek di wateya rêheval) û "san" (wek di wateyên weke gel, û civak de) tê û tê wateya "kesên ku di rêya rastiyê de rêhevaltî û hevaltiyê parve dikin." Di bingeha wê de biratî û hevgirtina mirovan heye. Weki din wê di rengekê de wê kirpendinê wê ser li hemberê hev başbûnê wê bi wê re wê bikê û ev wê weke nirxek pîroz a baweri jî wê di morfolojiyekê de wê bi wê re wê were diyarkirin. Di dema hesenweyhiyan de wê ev wê, weke morfolojiyekê wê xwe di têkiliyan de wê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê weke derkeve li pêş. Morfolojiya têgîna duwanzdeh imaman wê, di aslê xwe de wê di rengekê de wê, di wê de wê, weke çerçoveyek zêhni wê di wê demê de wê li pêşîya ya morfolojiya bi navê ali re wê, derkeve li pêş. Wê Ali wê tenê wê weke yek ji wan wê were dîtin. Di wê temenê de wê, weke bi gotina ´imam Ali´ wê ser wê re wê, di rengek de wê were diyarkirin. Ev wê, bi wê gotinkirinê wê di rengekê de wê weke di nava nirxên wê, demê de wê weke salixkirinekê jî wê weke ku wê jinûve wê bi xwe re wê bide kirin. Ev wê ji têgîna xalifetiya Ali wê zêdetirî wê rewşekê wê bi xwe re wê bi wê re wê bide diyarkirin. Ev wê weke hinek morfolojiyên ku wê heya roja me wê, di nava kurdan de wê, bi şêwayekê wê, di nava vegotinên wan de wê werina diyarkirin. Wê dema ku em van ragihandinan dikin û dinivisênin em di rengekê de wan jinûve bîr dihênin û bi gotinên ku ew hatina hanin ser ziman, dikin ku em weke wan di rengekê de wê jinûve bi têrî û netêrî, û rastî û ne rastiyên wê re wê, dikin ku wê werênina ser zi**man**.

Lê di aslê xwe de wê di rengekê de wê gûharinên ku wê di dema hesenweyhidiyan de wê werina dîtin wê di rengekê de wê pêwîst bê ku wê ne tenê wê ser têgiha islamî a şîa û hwd re wê bi tenê wê werênê ser ziman. Ji wê zêdetirî wê baweriyên kurdistanî ên berê wê di wê demê de wê bijin û wê, morfolojiya baweriya duwanzdeh imaman wê, di rengekê de wê, şêwayekê wan ê teybet ê şîroveyê wê bi wê re wê bibê. Di rengekê de wê, şîroveyên olî ên minaq yên far-un nisa ku wê çendî wê di demên piştre wê werina dewşîrmekirin û gûharandin jî li gorî nerinek

sunnî a piştî sedsalên 15´nin û pê de wê pêşkeve jî lê wê ji wê zêdetirî û pirr cûda wê weke di rengekê şafîîyi de wê bibê û wê, di rengekê de wê, bandûra baweriyên weke yên xwecihî ên herêmên kevntirîn jî wê di rengekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê li wê û ji ragihandinên wê di rengekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di wan deman de hê mirov nikaribê bahsa têgînek ´sunni´ bikê. Ber ku wê, sûnniti wê hebê. Wê têgînên mezhebî ên weke şafîî, hemberî, malikî û hwd wê hebin. Şîati bi demê re wê ser têgîna duwanzdeh imaman re wê, weke morfolojiyek bîrdoziyî a di rengê çawa wê weke di dema sasani de wê, zerdeştî wê were kirin birdoziyek fermî wê bi wê rengê wê şîati wê ser wê têgîna ´duwanzdeh imamtiyê´ re wê, were pêşxistin. Piştî sedsale 15´min û pê de wê sûnnti wê, bi wê rengê wê weke bîrdoziyekê ser têgînek weke di rengê bîrdozi de wê, çerçoveya temenê hebûna komên selçûqi û hwd a şer li herêmê li hemberê şîatiyê, şafîîtiya nava kurdan û rewşên din ên baweri wê were pêşxistin. Sunniti wê, di wê temenê de wê, ne tenê li hemberê rengê baweriya dema eyubiyan wê were pêşxistin wê bi wê re wê li hemberê şiatiyê û şêwayên baweriyên din ên kurdistanî ku wê, xwe li dora têgîna duwanzdeh imamtiyê wê bigrin jî wê bibê. Weki din rewşa şîatiyê jî wê hê wê wusa ne di rewşek xort de bê. Lê bi demê re wê bi temenê van xanadanên kurd ên weke hesenweyhiyan wê di rengekê de wê pêşkeve. Morfolojiya duwanzdeh imaman wê ji ya weke piştre wê bi şîatiyê wê were diyarkirin û şîrovekirin wê hinekê cihê bê. Di wê demê de wê ne li gorî baweriyên yarsanî, êzdayi û hwd bê. Wê ne li dijî têgînên zerdeştî bê. Ji wê yekê wê, ew wê, bi cihêrengiyekê di nava xwe de wê bi wê yekê wê pêşkeve. Lê piştî wê ku ew zêdetirî bo weke têgînek ´fermi´ a dewletî wê, rêya weke xwe kirinê û yeknavendîtî bi mezhebî ku ew derxist li pêş wê êdî wê ji wê rastiyê wê dûrkeve. Weke sunnitiyê ev dîmenê şîatiyê ku wê karibê wê werênê ser ziman wê, bi zêdeyi wê, li dora sedsale 14´min û pê de wê dest pêşketina xwe bikê û wê beremberê sunnitiyê wê di rengekê weke beremberê ê navendî wê pêşkeve. Ji wê aliyê ve morfolojiya sunnitiyê wê pêwîst bê ku em wê hinekê berfireh wê ser wê bisekin in. Emê li jêr emê ser wê bisekin in. Lê li vir di çerçoveya mijarê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê bi w re wê, di şêwayekê de wê weke bi wê re wê, di rengekê de wê bi wê re wê, fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Di wê nûqteyê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, morfolojiya hesenweyhidiyan re wê, di wê rengê de wê weke morfolojiyek kurdistanî

ku wê di rengê ya kurdistana bakûr a botanê de wê li herêmê heya ber zagrosan wê bi serwerîyekê wê, di rengekê de wê weke karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê, di reng û awayekê de wê bi wê re wê, fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê. Di wê temenê de wê dikarê wê di rengekê de wê bi wê re wê, werênê ser ziman ku wê morfolojiya hesenweyhidiyan wê, pêşketinek mazin û baştirin wê li herêmê wê bidina diyarkirin û wê, serdemek serdestiya kurdistanî a piştî karduyan wê weke bi kurdyi wê di rengekê de wê, di şêwayekê de wê, weke demezrênê û wê, di rengkeê de wê, bide diyarkirin. Lê morfolojiya hesenweyhidiyan em wê dema ku em wê dihênina ser ziman em di rengekê de em wê ji dîmenê giştî wê cihê û cûda wê nayênina ser ziman ku wê bi rewşa serwerîya desthilatên ên kurdistanî re wê, weke di rengekê de wê bi hev re wê weke dîmenekê wê karibê wê bide me. Bi heman rengê wê weke dîmenek û morfolojiyek pêşketinê wê bi wan re wê bibê û ev wê sedema wê ew bê ku ew ber ku wê bi hev re wê, di rengekê de wê, çendî di nava reqebetê de jî bin wê karibin di rengekê de ew bi hev re wê, bidina domandin û bimeşênin. Di wê temenê de wê, desthilatiyên din minaq ên weke ya kokuyidi û an anazidiyan wê di rengekê de wê bi wê rengê wê li herêmên din kurdistanê ên ku ew li wê serwer bin wê dîmenê serdestiya xwe wê di rengekê de wê weke ku wê bidina diyarkirin. Ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku wê karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê, di reng û awayekê de wê bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Minaq wê, piştî wê demê kêmbûna bandûra hesenweyhidiyan de wê di dema hilal bin bedir de wê, di rengekê de wê piştî wê bilindbûna anazidiyî, kekoyidi û an eyeridi û hwd wê, di wê temenê de wê, bi wê re wê weke karibê wê, di rengekê de wê, karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Ev wê weke aliyekê wê yê giring wê, weke di dewama hev de wê weke karibin wê desthilatiya xwe wê bidina domandin û ev nişanaka temenekê civakî ê mayinda ku ew li ser wê dikarin bi wê pêşkevin û hebûna wê dide diyarkirin bê.

Hesenweyhî di diyarkirinên dîrokî yên Kurdan de cihekî cuda digirin. Li gel Merwaniyên amedê (dîyarbekirê), Şedadên (başûrê kurdistanê û Qefqasyayê) wê, cîgirên Ennazî û Eyûbiyên destpêkê, ew dilê "hevbeşîya Kurdî" pêk tînin, serdemek di navbera salên 950 û 1150an de ku xanedaniyên Kurd li ser beşên mezin ên cîhana Îslamî ya serdema navîn serdest bûn. Di nav van xanedanan de, Hesenweyhî ji ber çend sedeman girîng in. Ya yekem, ew hêza sereke ya Kurdan li Çiyayên Zagrosê yên

navendî bûn, dilê erdnîgarî yê nifûsa Kurdîaxêv a kurdistana serdema navîn û nûjen dide diyarkirin. Dema ku Merwaniyan sînorê rojavayê Mezopotamyayê û Şedadiyan Qefqasyayê kontrol dikirin, Hesenweyhî navenda çiyayî digirtin ku ziman û nasnameya Kurdî ji wê demê ve parastiye. Ya duyemîn, ew çendî wê weke Şîa jî bûn lê wê weke morfolojiyek cihê û bi rengê islama şîa, û hinek baweriyên kurdistanî weke yarsanî, êzdayi û hwd wê, di dema wan de wê karibê kifşbikê ku ew wê re jî wê bibin. Dema ku piraniya xanedaniyên din ên Kurd ên wê serdemê bi bawerî cihê bûn, Hesenweyhî bi Şîayên Duwanzdeh imama ve girêdayî bûn, û navendiya wan a toleransdar a zanyarên din. Şîa pêşbîniya pirrengiya olî ya dewletên Kurdî yên serdema navîn ên paşîn dikir. Di aslê xwe de ku em bêjin yê ku wê pêşxist ev xanadan û desthilatên kurd bûn wê ne şaş weke ragihandinekê jî wê bibê. Sêyemîn, serdema zêrîn a wan di bin serokatiya Bedir ibn Hesenweyh de yek ji dirêjtirîn, aramtirîn û ji hêla çandî ve berhemdartirîn serweriyên dîroka xanedaniya Kurd a serdema navîn e - ku tenê bi Merwanî Nasr el-Dewle û Şedadîd Ebû'l-Eswar Şavur I re tê berhev kirin. Ji bo nasnameya Kurd a nûjen, Hesenweyhî xanedaniyek girîng in, digel Kirmaşan, Dînawe û dilê nifûsa Kurd a rojhilatê kurdistanê. Bajarên ku wan hukum kirin - Kirmaşan, Hemedanê, û heya yên başûrê kurdistanê weke Silêmanî, Kerkûk - di nav navendên bajarî yên sereke yên Kurd ên îroyîn de dimînin. Navê eşîrê Barzikanî hîn jî di wateya xwe ya Kurd a nûjen de heye. Û bîra dîrokî ya Bedir ibn Hesenweyh - dîndar, dadperwer, zanyar - ji sedsala yanzdehan vir ve beşek ji kanona dîroknûsiya Kurdî maye.

Di rengekê de wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê hesenweyhid wê, giringiya wan wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê ew bê ku ew wê, bi desthilatî wê weke demek gûharinê wê bi xwe re wê bidina diyarkirin. Wan di dema nû a piştî hatina islamê de wê, weke desthilatiyek xort a kurdistanî wê ser çavkaniyên wê avakirin. Lê di wê temenê de wê, bi çavkaniyên wê yên civakî re wê, di rengekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê di rengekê de wê werênê ser ziman.

Di morfolojiya serdestiya desthilatiyên kurdistanî ên wê demê de wê, di rengekê de wê, dîmenekê din jî wê bi wê rengê wê bide me ku wê ji herêmên rojhilatê kurdistanê ên hesenweyhidiyan û heya yên başûr û rojavayê kurdistanê wê di wê demê de wê, hevgirtinek wê hebê û wê, aramiya ku wan çêkir wê, dîmenekê serkevtinê wê ji wan re wê hem bi civakî û hem jî desthilatî wê bênê. Herêmên ji dinwerê û heya an

kirmaşan û heya şehrezorê ku wêê çawa wê weke navendên ekolên felsefeyî û an têgînên zanyari ên demê wê bibin wê, di demên wan de wê bibin û wê di wê temenê de wê, ev wê, di demên wan de wê, herêm wê bi wê yekê wê zaneyên mazin wê bidin. Di rengekê de wê di şêwayekê de wê bandûra pêşketina hizrî a wê demê wê, di rengekê de wê, bide diyarkirin. Tiştekê din wê zêde wê bale me bikişênê ku wê hemû zanina felsefeyi û an maşşai a wê demê wê, di rengekê de wê, di demên wan de wê weke ku wê bibê. Piştî wan wê di rengekê de wê, weke ku wê nebê. Minaq wê marwazî wê weke filosofekê kurd ê ji herêma li dora xorasanê û an kirmaşanê ê wê demê bê ku wê, bi têgînên matamatikê û hwd re wê, kûr wê ser wê bisekinê bê. Wekî din wê, el-dinwerîî wê, mijarên weke mantiq û cebirê li rex zaninên din ku ew dihilde li dest wê, di rengekê de wê ser wan bisekinê. Ev wê ne tenê wê weke xosletê herêmê bi tenê bê. Ji wê zêdetir wê weke xosletekê herêmî bê ku wê, li giştîya kurdistanê wê weke karibê rastî dîmenên bi wê rengê wê were. Lê di wê demê de wê, minaq wê, zaneyên weke Rawandi jî û hwd jî wê li wê herêmê wê di rengekê de wê weke ku wê bibê.

Nêzîkî 959–961 PZ Hesenweyh ibn Huseyn kelehên li navenda Zagrosê bi dest xist û xanedaniyê ava kir. Nêzîkî 961–970 Hesenweyh kontrola Luristan, Dînawer, Nahavend, Daqûq, Şehrezor û Hemedanê xurt kir; li dijî Samaniyan bi keyeniyên diin ên Bûweyhi re hevpeymaniyek çêkir. Nêzîkî salên 970an Hesenweyh li Hemedanê waliyê Buxarî Sehlan ibn Musafir têk bir; bandûra wî heta Azerbaycanê herêmên qafqasya dirêj bû. 979 Mirina Hesenweyh li keleha Sermajê. 979–982 wê, şerê desthilatdariyê di navbera kurên Hesenweyh de; Adud el-Dewle destwerdan kir, ji bilî Bedir hemû kurên wî îdam kir û Bedir wek hukumdar tayîn kir. 983 Mirina Adud el-Dewle; Bedir hukumdariya xwe ya hema hema serbixwe xurt kir. Nêzîkî 1000–1014 Lûtkeya herêmî ya Bedir; Xanedaniyê Şapûr-Xwast, Borucerd, Ahwaz, Îlam, Kirmaşan û Hulwan, ji bilî herêmên xwe yên berê, kontrol dikir. 1010 wê, damezrînerê reqîb ê Ennazîd, Ebû'l-Feth Mihemed ibn Ennaz, dimire. 1014 wê, Bedir ibn Hesenweyh dimire; Hîlal ibn Bedir cihê xwe digire. ji 1015, demek kurt a Hîlal; Zahir ibn Hîlal cihê xwe digire. Di heman salê de wê, Bûweyhîd Şems el-Dewle Zahir ji desthilatdariyê derdixe; Zahir tê kuştin; xanedanî li Sermesê bi dawî dibe. Nîvê sedsala yanzdehan êdî Ennazî, û Kakuyîd herêmên berê yên Hesenweyhî dabeş dikin. Lê di wê demê de wê, komên selçûqî wê werina herêmê û wê, di wê demê de wê, di rengekê de wê, bixwezin ku ew li herêmê serdest bin. Di aslê xwe de

wê, di wê demê de wê bi destûra xanadan û desthilatiyên herêmê ên kurd wê karibin li herêmê derfetê bibînin ku ew bijin. Ew bi levkirinên dihên kirin dijin. Lê piştî ku ewê, xwe bigirin wê, piştre wê, di rengekê de wê bixwezin serdest bibin û wê di wê demê de wê, êdî wê werina bi ser kurdan de. Pêşî di qasrên kurdistaniyan û an buweyhiyan û hwd de wê, fêrî baweriya herêmê, zanin û felsefeyê jî wê bibin. Ji wê yekê jî wê sûd bigirin. Piştî wê, di rengekê de wê êdî wê bi kurdan re wê, di rengekê de wê, demekê wê bi wê rengê wê bijin. Minaq wê, di demên piştî wê demê bi wê piştgîriya kurdan ku wê, li herêmê êdî wê bi xwe bawer bijin û wê, bizans wê ji wê aciz bibê û wê bide pey wan ku ew ji herêmê derhênê wê, bi wan re wê, dema ku wê bizans bide pey wan wê li Malazgirê bi hêzên kurd ên merwanî û şedadî re wê rû bi rû wê were, ku wê di demê de wê, kesekê bi navê alpaslan di bin fermandariya şahê kurd ê şedadî ê demê de bê wê, di rengekê de wê, bi wî û wê piştgiriya hêzên kurd wê, di wê demê de wê, karibê li hemberê wê rabê. Di wê demê de wê, di rengekê de wê, rewşa şahê kurd ê fadl II (1067–73) ku wê di demê de wê, ser taxt bê wê bi peymana ku wê di nava wan de wê were çêkirin wê di dema wî de bê û wê, ew wê, bi saya serê wî alpaslan ku wê karibê bibê fermandar û an wê, karibê weke kesekê derkeve li pêş bê. Ew Fadl II (Di dema ku wê fadl II li ser serê şadadî wê weke şah bê, wê li merwani jî wê weke şah wê, kurê nasr- el-dewle wê şahê wê bi navê Nizām al-Dawla Nasr [1061–1079] bê.) ku em dema Ashot şahê kurd jî bihasibênin wê di dema wan de wê, selçûqî ew komên ku ew ji wan dihên herêmê ew demekê wê ji wan wê bi leşkerî wê sûdbigirê. Rewşa alpaslan jî wê di aslê xwe de wê bo wî ew di wê temenê de bê. Di rewşa şerê malazgirê de ku wê bahsa wê were kirin de wê di aslê xwe de wê, pirraniya wan wê kurd bin. Ew rewşa bizansiyan a weke bi kurdan re wê bi pirsgirêk wê li bakûrê kurdistanê bi merwaniyan re wê di dema nasr el-dewle (1011-1161) de wê bibê. Di wê demê de wê di pirsgirêka ´edessa´ de wê, şahê kurd ê merwani nasr-el-dewle û hêzên bizansê wê ser wê, rewşa edessa wê werina hemberê hev. Rewşa piştî wê, di aslê xwe de wê, di rengekê de wê, aliyekê wê yê bi wê ve jî wê weke girêdayi wê, hebê. Wê dema ku wê bizansî wê di xwe de bibînin ku ew werina hemberê kurdan li herêmê wê hinek bedewariyên wan wê hebin ku ew wê karibin ji hinek aliyan ve wê, alikariyê wê ji wan re wê bê bê. Ku ew di wê şerê de serketiban wê, hingê wê edessaya ku wê, ji dest bidin û wê generalê kurd ê bi navê bal bi ferman şahê kurd Nasr-el-dewle wê herê di rengekê de wê ew pirsgirêk wê weke barî dema şerê malazgirê jî wê were kirin.

Mesela û an pirsgirêka Reha jî wê bi wê rengê bê ku wê, Nasr el-Dewle kurê sêyemîn ê şahê Merwan bû ku li ser text hilkişiya. Ramyarivanekî jîr, ew bi jêhatî di nav hêzên mezin ên li dora xwe de geriya: şahê Bûweyhî Sultan el-Dewle, xelîfeyê Fatimî yê Misrê el-Hekîm, û Basîl II. Elias ê Nisêbînê nivîsandiye ku "şahê serketî" Nasr el-Dewle Ehmed ibn Merwan di sala 1011an de li amedê Ibn Dîmna bindest kir. Wî bi Împeratoriya Bîzansê re peymanek ne-êrîşkar a hevbeş îmze kir, her çend wî carek an du caran ew binpê kir. Navûdengê vî mîrê Kurd ewqas mezin bû ku nîştecihên el-Ruha (Edessa, îro Şanli Urfa) li rojava gazî wî kirin ku wan ji serokê Ereb rizgar bike. Nasr el-Dewle di sala 1026an de bajarê Edessa girt û ew li milkên xwe zêde kir. Ev bûyer ji hêla nivîskarê navdar ê Suryaniyên Rojavayî Bar Hebraeus (1226–1286) ve tê vegotin. Bi vî awayî Nasr el-Dewle Edessa girt kir, lê bajar di sala 1031an de ji hêla generalê Bîzansî George Maniakes ve hate vegerandin. Di sala 1032an de, wî artêşek ji 5,000 siwaran di bin fermandariya generalê xwe Bal de şand da ku bajar ji eşîrên ereb ên ku ji hêla Bîzansî ve dihatin piştgirî kirin û dana ajotin bi ser herêmê ve pêşîya wan bigirê û bajar vegerînê. Fermandarê kurd Bal bajar girt û serokê eşîra ereb kuşt, dûv re ji şahê xwe şahê xwe (şahmê merwani) re nivisî û piştgirî xwest û got, "hêzekê ji min re bo alikariyê bişênin, heke hûn dixwazin Mîrektiya xwe li Kertestan (Kurdistan= weki din ev wê weke gotina kurdistanê ku wê bê gotin ku wê care pêşî wê ji hêla şancar sultanê salçûq ve wê were bikarhanin jî wê, berê wî weke bi nêzî asrekê pêşî ku wê were bikarhanin jî bê. Lê ev nişanaka wê jî ya ku wê berê wê demê û pirr demên kevntir jî wê bi morfolojiyên bi heman rengê bê û an cihê bê wê ev gotin wê were bikarhanin.) rizgar bikin." Reha di dawiyê de di sala 1033an de ji hêla Bîzansî ve hate vegerandin.

Ji wê rewşa rehayê a bi şahê merwani û heya dema şerê malazgirê wê di rengekê de wê weke têkiliyek bi wê rengê a teybet wê bê. Wê di aslê xwe de wê, çendî ku wê weke were gotin ku ew sefera bizansê bo komên selçûqî ji herêmê derxê ku ew çendî rast jî bê lê wê aliyekê din ê wê seferê wê bi wê aliyê ve wê weke girêdayi bê. Heya xwe gihandina malazgirê û li wir ketina şer wê, di rengekê de wê, hewldanaka mazin a bi hewldana dagirkirina edessa û hinek herêmên din ên merwani bê ku wê, bi wê yekê wê, merwani mecbûrî vekişinekê mazin ji wê herêmê bikê ku wê, bizans biwê ve wê girêdayi wê, di rengekê de wê li wê bihizirê. Pirsgirêka nava selçûqîyan û kurdan de wan di rewşekê de bi hev re dikir yek. Ew jî wê rewşa xwestina wan a li herêmê bijin bê û wê,

waxta ku wan xwestiba bijin jî bêî kurd û piştgirîya kurdan wê nikariban bijin. Wê demê wê, di rengekê de wê, bi wê yekê wê mecbûrî kurdan bin. Di wê demê de wê, şahên kurd wê, bi hêza wan ya leşkerî wê xort bin. Di wê demê de wê şerê malazgirê wê ne tenê şerekê ku wê tenê wê derî ji selçûqîyan re li anatolya wê vekê wê, bi wê yekê wê, xwestekên vekişîna bi tememî ji herêmên ji edessa wêdetirî jî ku wê şahê merwani xwest wê, ji wê vekişihin. Wê, di rengekê de wê sînorên rojavayê kurdistanê û bbajarên keviya wê ên anatolya jî bi wê yekê wê, weke bajarên ji serdestiya merwaniya re wê werina hiştin. Herêmên ku wê selçûqîyên girêdayi kiyaseddin keykobat wê, di wê demê de wê, herêmên xwe jî wê bi wê yekê wê bi temenê girêdayi desthilatiya kurd wê weke misoger bikin. Navê keykobatitiyê wê navekê kurdî bê û wê di wê temenê de wê, ev wê, hinek morfolojiyên din wê, weke di serê me de wê karibê wê di rengekê de wê bide çêkirin. Kobat di kurdi de wê wateya kesekê fermandar jî wê bide. Di şêwayekê de wê, derkeve li pêş. Wekî din ev herêmên ku ew wê li wê weke keyeni li herêmê wê bijin wê, li wan wê aşîrên kurd wê bijin û dibê ku ew di nava wan de wê weke cihgirtibin û an bi rengekê ew ji wan hatibê diyarkirin. An jî bi wê yekê ser morfolojiya baweriyê re li hev bişavtinek bi wê bûbê.

Pirsgirêka nava marwanî û bizansê wê di rengekê de wê çendî wê dem bi dem wê bi peymanên aşîtîyê wê di rengekê de wê weke wê, çê bikin jî wê di rengekê de wê bi deh salan ev pirsgirêk wê bi ermanca serdestiya li herêmê wê di temenekê hegomenikî de wê her demê wê weke ku wê bimênê. Ev di rengekê de wê, di rengekê de wê, heya ku ev pirsgirêk bi temenekê olî û baweri wê, bi têgîna ´seferên xaçiyan´ re wê, xwe bi dîmenekê din jî wê bide domandin. Ji wê aliyê ve wê, dema ku em vê temenê pirsgirêkî ê bi zêhni ku wê ramyariya herêmê wê bide diyarkirn em çerçoveya wê baş fahm nekin emê pirsgirêkên ser edessa û heya şerê malazgirê ku wê di dewama wê de wê bi kurdan re wê werin jî wê nikaribê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê bê.

Di wê demê de wê weke hêza hegomenikî a serdest wê kurdistanî û kurd bin û wê di wê temenê de wê, ev wê di rengekê de wê, çendî bi mezhebî û baweri rengên cihê jî wê di nava wan de wê hebin jî lê wê di şêwayekê de wê karibin temenekê tifaqê pêşbixin. Kurdan di wê demê de jî wê têgîna tifaqê û ya raqabatê wê bi hev re wê di ahengekê û an dengeyekê de wê bi hev re wê bi yekê wê bimeşênin. Ev wê, di rengekê de wê, xwe bi wê re wê bide diyarkirin.

Aliyekê din ê sêyem wê weke di temenê wê pirsgirêkê de wê karibê wê fahmbikê wê morfolojiya rengê têgîna baweri a dema şedadiya, merwaniya û piştre eyubiyan de wê bi têgîna ehli-kitap û encamên wê yên li herêmê ên civakî û baweri ku wê bibin bin. Di wê temenê de wê ev wê, di rengekê de wê weke aliyekê ku wê, şêwayekê de wê weke eyubi û an keyeniyek din a kurdistanî û an bi baweriya islamî wê di dema wan de wê nikaribê wê, baweriya xwe ser yek din wê farz bikê. Wê têkiliyek wê bi hev re wê hebê û wê, di wê çerçoveyê de wê karibê wê bibê. Di wê demê de wê di morfolojiya kurdistanî de wê, têkiliya di dema baweriya duwanzdeh imaman de wê, di aslê xwe de wê, ji rengê dîmenekê şîatiyê zêdetirî wê weke dîmenekê islamî û êzdayi ku wê weke tifaqekê li ser temenê baweriyên kevn ên weke ahli-kitap ya islamê ku wê di rengekê de wê weke ku wê bi hev re wê weke çê bikin bê. Di wêtemenê de wê, di şêwayekê de wê weke karibê wê di dema wê de wê, di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Pirsgirêka abbasiyan wê pêşî wê bi du rengan wê li vir wê karibê wê bi gotin bikê. Yek wê di destpêkê de wê, çendî wê “weke li gorî civakên kurdistanî û baweriyên wan bi wan re di têkiliyê de” wê bi wê rengê wê bibê jî lê wê piştre wê, di şêwayekê de wê weke gûharin bibê. Piştî demên xaro-reşîd û bahlulê zana û an weke kurd bi nav dikin ´bahlulê din´ wê, di rengekê de wê gûharin wê bibin. Pêvajoya hêrîşên li ser babakiyan, baba mislimê xoranî û xalk û herêma wî, û herîşên ser kurdên êzdayi ên Daşni ku wê girêda mîrên weke ´mîr caferê Daşni´ bin wê, di rengekê de wê, destpêka binketinên abbasi jî wê bide diyarkirin. Piştî wê pêvajoyek ku wê gav bi gav wê li şûna wan ev rengên civakî û baweri di wê de wê bijin wê dîmenekê weke ya buweyhi wê pêşkeve û wê, di wê temenê de wê bi demê re wê, li giştîya herêmê wê li kurdistanê jî wê belêav bibê û an wê serdest û an serwer bibê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê di şêwayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê fahmbikê bê. Buweyhi wê weke bi desthilatên kurdi ên weke hesenweyhidi, kekoyidi, anazzidi û hwd re wê, bi hinek desthilatiyên din ên weke wan re wê çerçoveya wê serwerîyê wê bidin diyerkiirn û wê weke me li jor wê hani ser ziman wê, têgina bi baweriya ´duwanzdeh imaman´ wê pêşbixin û wê, di wê temenê de wê barî heya baxda jî wê bikin.

Di morfolojiya xanadana kurd a wê demê de wê weke ku wê di rengekê de wê, gûharinên mazin wê bidina nişandin. Di wê temenê de wê jî dikarê wê werênê ser ziman ku wê morfolojiya xanadaniya wê demê a hesenweyhidiyan wê, di rengekê de wê, weke bi zêdeyi wê weke demekê giring wê derkeve li pêş. Lê wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, bi çerçoveya giştî û dîmenê giştî re wê dema ku mirov wê dikarê wê fahmbikê wê, hingê wê baştirin wê di rengekê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê werênê ser ziman bê.

Di morfolojiya têgînên weke minaq hesenweyhidiyan û hwd de wê karibê wê bêjê ku ew di rengekê de wê, weke di temenê mezhebeki islamê de wê fahmbikê bê? Di aslê xwe de wê bersiva wê pirsê wê weke hinekê zor bê ku wê bide. Ber ku wê, di wê demê de wê, çendî ku wê di gîştîya islamê de wê weke têgînek mezhebi wê ji her aliyê ve wê serdest bibê û wê, dema ku wê li wêê bê nerin wê tenê wê dîmenê wê yê weke mezhebekê wê were dîtin û wê, giştîtîyek wê di rengekê de wê newê dîtin wê bibê. Her mezheb wê xwe weke navend wê bibînê û wê ser yê din wê farz bikê û an wê bo tûnakirna wê di rengekê de wê şer û pevçûnê wê bikê. Di wê temenê de wê, islamek ku wê bi têgînek ser mezheban re wê dîmenekê wê nikaribê wê bide diyarkirn. Wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê ti rêgezên wê yên navendî ku wê bêjê wê mezheb wê ji mezhebiya xwe wê li leyha wê, nêzîkatiyê wê bidina nişandin wê zêde nebê. Ev wê, di wê temenê de wê weke morfolojiyek wê ya bi dîmenî wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Di rengekê de wê di wê demê de wê, rewşa hesenweyidiyan bê û an xanadanên din ên kurdi û kurdistanî bin wê di rengekê de wê ser wê re wê xwe bigihênina dîmenekê. Di wê temenê de wê dîmenê wê yê giring wê weke karibê wê werênê ser ziman ku wê, di nava wê, de wê, li şûna têgînek ummetparêzî wê, ahli-kitap wê di rengekê de wê weke li berçav wê were girtin û wê bi wê re wê di dîmenekê de wê, bi wê re wê weke derkeve li pêş. Ji wê aliyê ve wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê weke ku wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Di morfolojiya hesenweyidiyan de wê, di rengekê de wê, têgînek weke ya di çerçoveya civakî û ya baweri de wê weke têgînek bi tifaqî wê di rengekê de ku wê li wê serdest bê û wê, di wê temenê de wê karibê wê ser cihêyiyên civakî û baweri re wê bi wê tev bigerihê wê hebê. Ev feresat wê, di rengekê de wê, serwer bê û wê di şêwayekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê weke

aliyekê wê yê ku wê, temenê gotina ´pêşwazîkirina cihêrengiyên wê´ re wê, di rengekê de wê xwe bide diyarkirin. Wê jî dikarê wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, morfolojiya giştîtîya kurdistanî û dîmenê aqilekê hevbeş ê civakî û an aqilekê navendî ku wê bi wê di temenê civakê de wê bi wê re wê tev bigerihin. Di wê çerçoveyê de wê ev aqilê navendî wê bi zêdeyi wê weke di dîmenekê civakî de wê di rengê wê û serwerîya wê de wê xwe di şêwayekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê di şêwayekê de wê bi wê re wê xwe bide diyarkirn. Ev wê di rewşa xanadan û an desthilatiyên kurdi û kurdistanî ên weke hesenweyidi, kakoyidi, anazzidi û an eyeridi û hwd de ji wê di rengekê de wê weke ku wê xwe bide diyarkirin. Di wê temenê de wê, çendî wê di nav wan de wê weke reqebetek wê weke hebê jî lê wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Di wê temenê de wê jî dikarê wê werênê ser ziman ku wê, hesenweyhidi wê ji sedsale 8´min ve wê, weke bi zêdeyi wê weke xanadanî û hwd wê derkeve li pêş. Di demên piştre ên weke heya dema bedir bin hesenweyhid û hwd re wê, di şêwayekê de wê weke demên xwe wê biji. Di şêwayekê de wê weke dema hesenweyidiyan wê piştî dema zahir û hilal jî wê nikaribê wê bêjê ku wê weke desthilatî wê ji holê wê herê. Ku gotin di cih de bê wê karibê wê rewşa wan wê bi şibênê rewşa lullubiyan ku wê çendî wê di demên gutiyan de wê weke demek bi keyeni û an imparatori wê dîmenekê wê bi xwe re wê bidina diyarkirin û wê piştî akadîyan û pê de wê weke navê wan wê zêde wê newê ser ziman. Di dema kassitan de jî wê navê wan wê newê ser ziman. Lê wê keyê keyeniya lullubiyan ê ´dawi´ wê li dore salên 681´ê ê beriya zayinê de wê, were kifşkirin. Ji demên destpêkê û heya wê dema weke dema ´keyê dawi´ wê were diyarkirin wê ser du hezar sal re wê demek wê derbas bibê û wê di wê demê de wê ti nivisarê de wê zêde wê di rengekê de wê weke bahsa wan wê newê kirin. Di wê temenê de wê piştî wê di nava rewşa keyeniya kasstê û hwd de wê heya wê demê wê xwe di rengekê de wê bide domandin. An jî piştî hêrîşên dema akadê û piştî wê ên dema asûrê û hwd jî wê karibê hebûna xwe wê bide domandin.

An jî rewşek wê weke wê di dema kassitan de wê bi wan re wê were dîyarkirin. Ku wê bê gotin ku wê li dora sedsale 11´min a berîya zayinê

wê, weke dawî li wan wê were wê, were bahsa wê were kirin jî lê wê, çavkaniyên niviskî wê heya sedsale 3´min a beriya zayinê dema hatina iskender û dagirkirina wî ya medya de jî wê di rengekê de wê weke bi wê re wê karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê, fahmbikê. Di rengekê de wê, dema ku wê bahsa dagirkirna iskender a mesepotamya wê were kirin wê gotina persiya wê newê bikarhanin. Wê gotina mediya wê were bikarhanin. Bi ya min wê ev ragihandina di rengê morfolojiyê de wê weke dîmenekê cihê wê di şêwayekê de wê weke ku wê bi wê re wê, karibê wê, bi teybet wê di wê rengê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Wekî din wê, di dema hesenweyidiyan de wê, xanadaniya wan wê weke bi mrîrgehên wan ên herêmê re wê di dema kekoyidi û anazzidiyan de jî wê di rengekê de wê xwe bidina diyarkirn û domandin. Di wê temenê de wê, di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê wê werênê ser ziman. Yan jî wê, di rengekê de wê weke piştî kêmbûna hesenweyidiyan wê serdestiya kekoyidi û anazzidan wê di rengkeê de wê diyarkirina wê, di aslê xwe de wê ne di wê demê de wê kokoyidi û an anazzidi wê hebin. Wê berê wê jî wê hebin û wê weke çawa wê bi hesenweyidiyan re wê bijin û wê piştî serdestiya wan wê hesenweyidi jî wê bi wan re wê di rengekê de wê bijin. Di dîmen û morfolojiyek bi wê rengê de wê fahmbikê wê weke ku wê rasttirin wê dîmenekê fahmkirinê wê wekeku wê di rengekê de wê bi xwe re wê di şlwayekê de wê weke bi de diyarkirin û wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê weke karibê wê fahmibkê û wê di şêwayekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Wê jî dikarê wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê di wê demê de wê, ev dem wê demek wê weke ku wê, di rengekê de wê, gûharinê jî wê di rengê baweriyê de wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Di şêwayekê de wê, dîmenekê bi wê rengê wê bi baweriyên kurdistanî re wêxwe di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê bide diyarkirn, weke em di dema hesenweyidiyan de wê dibînin. Ew jî wê di wê temenê de bê ku wê di rengekê de wê weke li şûna ji baweriya xwe bi şûn hiştinê û bûhûrîna li baweriyek din wê weke çawe wê di temenekê bi şîrove û gûharinên ku ew di zikhev de dikin re wê, di rengekê de wê weke bi hev re wê,, di şêwayekê de wê weke ku wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bidina diyarkirin. Ev wê weke aliyekê wê yê din bê ku wê karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê. Di rengekê de wê di dema hesenweyidiyan de wê derketina têgîna baweriya duwanzdeh imaman wê di rengekê de wê girêdanek bi wê rengê

wê ser baaweriyên kevnera ên kurdistanî weke mitrayi re wê hebê. Di wê temenê de wê di morfolojiyên weke minaq di morfolojiya hatina mehdî bi şûn de wê di kirdeya wê de wê weke morfolojiyek wê weke di rengekê ya mitra de wê weke wê were diyarkirin. An jî di rengekê de wê, di şêwayê de wê li Ali xwedi derketin jî wê di rengekê de wê weke moorfolojiyek ku wê girêdanên wê yên ser baaweriya hizirî û an kevneşopîya hizirî a ku wê di wê demê de wê li kurdistanê wê zêde wê serdest bê wê karibê wê dii rengekê de wê, bi wê re wê di şêwayekê de wê bi wê rengê wê bi wê re wê fahmibkê bê. Ev êw weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku wê karibê wê di şêwayekê de wê weke ku wê bi wê re wê, di rengekê de wê weke karibê wê di awayekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê di rengekê de wê, bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Wê jî dikarê wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê, kevneşopîya hizirî wê, di rengekê de wê weke kevneşopîyek hizirî wê, di wê demê de wê, di rengkeê de wê derkeve li pêş. Di wê demê de êw têgînên weke di rengê pîrozkirina newrozê û an rewşên weke rituelên weke têgînên weke bi ´zêw´ ên weke bi xwarinê ku wê weke ´xwarina hizir´ wê di rengekê de wê were diyarkirin wê kevneşopîyên wê li herêmên bakûrê kurdistanê ên botanê wê heya demên dawî jî wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê xwe di şêwayekê de wê bide diyarkirin.

Di wê nûqteyê de wê, dikarê wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê morfolojiya kevneşopîya hizirî wê, di aslê xwe de wê di wê demê de wê derkeve li pêş û wê ser temenê teolojiya wê re wê, di rengekê de wê rengê wê yê diyar wê weke ku wê di rengekê de wê weke were diyarkirin. Lê gotinek din ku wê piştre wê bi têgînek nebaş wê were şîrovekirin wê di rengekê de wê, were diyarkirin wê derkeve li pêş wê bibê. Wê gotina ´em bi heman xwûdayî bawer dikin´ jî wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê, bi wê yekê wê, di dema islamê de wê, derkeve li pêş û ku wê çavkaniya wê gotinê wê baweriyên kurdistanî ên kevntirin bin wê, bi wê yekê wê baweriyên berê jî wê weke di wê temenê de wê weke bi baweriya wê, di rengekê de wê bi wê yekê wê werina şîrovekirn û wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê derkevina li pêş. Di wê temenê de wê morfolojiya ´baweriya bi heman xwûdayi´ wê di rengekê de wê, di şêwayekê de wê, li hemberê wê, tenê êzdayi komek ji wan wê, weke li dijî wê, bi navê yazdanî wê piştî wê derkevin û wê, di temenê baweriya xwe ya bi êzdayi wê di rengekê de wê şîrove bikin. Ev kom wê navenda wê laleş bê û wê di rengekê de wê piştî wê ji ber wê jî wê êdî

wê, di dema pêşketina têgîna ummetparêziyê de wê rasti komkujiyên pirr zalimane û xadar wê werin ji ber rengê baweriya xwe.

Di wê temenê de wê dikarê wê di rengekê de wê, bi wê re wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê morfolojiya ummetparêziyê wê yeknavendîtîya wê, di dîmenên hemdem de jî û wan demên berê de jî wê di rengekê de wê weke ku wê di şêwayekê pergalên zêhni ên metingeri ên weke bindestkirinê de wê weke ji wê re jî wê xismet bikin wê di dîmenekê de wê bibê. Di wê temenê de wê ber ku wê weke baweriyek desthilatî wê bibê wê demê wê serdesti û bindestkirina desthilatê wê weke ya wê bibê û wê bi wê yekê ew wê li wê metingeri û koledériya ku wê di destpêkê de wê bi navê wê baweriyê wê were mahkumkirin wê li wê xwedî derkeve, ku ew piştre jî çendî wê di gotinê de wê weke wê bênê ser ziman û wê weke ´li wê xwedî derkeve´ jî lê wê, di piratikê de wê di wê mantiqê bindestkirinê û koledériyê de wê tev bigerihê. Ev wê, di rengekê de wê, weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di demên piştî wê de wê karibê wê werênê ser ziman bê. Emê piştre wê hinekê ser wê bisekin in. Lê nûha ya giring wê weke dema hesenweyidiyan û hwd em li wê vegerihin û wê di wê demê de wê pêşketinên di wêê demê de wê, çawa wê di rengekê de wê ser temenê civakî û baweri û hwd re wê bibê û encamên wê yên xanadanî û desthilatî wê di rengekê de wê weke karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Gelek gotinên ku wê di rengekê de wê wê demê wê di nava dualiteya ya şîatiyê û yan jî bi gotinek weke ya ´sunnitiyê´ de wê şîrove bikin jî wê di rastiyê de wê nikaribin rastiyê wê werênina ser ziman. Ber ku wê di rengekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di wê demê de wê dîmenê wê weke şîatiya wê weke di rengê yeknavendî wê pêşkeve wê hê di wê demê de wê, di rengekê de wê pêşketina wê di wê demê de wê nebê. Sunniti jî wê piştî sedsale 15´min û pê de wê weke têgînek olî û desthilatî a birdoziyî û hwd wê, pêşkeve û wê weke dîmenekê olî ê weke yê giştî´ ku ew xwe pênase dikê wê bide diyarkirin wê derkeve li pêş. Çendî ku wê xwe ser gotina ´ahli-sunnet´ de wê bi temen bikê jî lê wê di asta dawî de wê bi têgînek weke ya sunnitiyê de wê piştre wê weke ferzkirinek desthilatî û têgînek weke ya di kirdeya wê ya bi navê ummetparêziyê de wê were diyarkirn de wê bibê. Di gotinê de navê bêjê yên weke sunni. Di gotinê de dibêjê yên ku ew girêdayi wê baweriyê na û li gorî rituelên wê dijin. Ev wê, li ser temenekê giştî ku ew nikaribê wê bi wê rengê ser temenekê mezhebî karibê wê fahmbikê bê.

Ji wê aliyê ve wê di rengekê de wê weke ku wê karibê wê bi wê re wê, di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di rengekê de wê, morfolojiya serdema hesewnweyidiyan wê, di rengekê de wê, di rengekê de wê, weke demek giring bê ku wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê, di şêwayekê de wê weke bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê bi wê re wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê werê ser ziman bê.

Di morfolojiya pêşketina wê demê de wê, pêvajoya têgîna aqilê hevbeş ê bi çerçoveyek civakî û baweri de wê bibê wê, di rengekê de wê xwe bide diyarkirin. Di wê temenê de wê, morfolojiya tenê baweriyek û an beşek ji wê baweriyê wê serdest nebûna wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di şêwayekê de wê bi wê re wê bide diyarkirin. Wê jî dikarê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê di şêwayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke wê werênê ser ziman bê.

Di morfolojiya serdestiya wê demê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Serdestiya baweriyekê wê di wê demê de wê, di rengekê de wê, bi mezhebi wê nebê. Di rengekê de wê ne di dema hesenweyidiyan de bê û ne jî di dema kekoyidi û an demên anazzidan û hwd de wê, bi têgînek mezhebî wê nikaribê wê di rengekê de wê, bi tememî wê fahmbikê bê. Divê ku wê derkeve dervî wê. An jî wê, weke ku me berê morfolojiya gotina civakê wê di rengkeê de wê derxist li pêş wê ser wê re wê bi çerçoveya wê aqilê wê demê ê hevbeş ku ew bi wê di çerçoveya baweriyên giştî ên kurdistanî de wê di rengekê de wê nêzî mijarê bibê. Ev jî wê çawa wê bibê? Ev jî wê di wê temenê û rengê de wê weke karibê wê bibê ku wê di rengekê de wê karibê wê werênê ser ziman ku wê, morfolojiya wê, demê a ku mirov wê weke karibê wê di rengekê de wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Wê jî dikarê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê di awayekê de wê bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê bi wê re wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê morfolojiya hevbeşiya kurdistanî wê di wê demê de wê derkeve li pêş. Em nikaribin bêjin u wê baweri wê di rengekê de wê bi wê û li wê were serdest bûn. Ji xwe wê aliyekê ku wê weke temenê

pirsgirêkê wê di rengekê de wê weke ku wê biafirênê jî wê di wê temenê de wê weke ku wê bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê çerçoveyê de wê bênê ser ziman wê weke ku wê bibê. Ew jî wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke karibê wê karibê wê fahmbikê ku wê, di çerçoveyek sazûmana wê ya civakî ku wê bi gotina ´kevneşopîyên me´ re wê were bi temen kirin û wê ser temenê civakatiyekê giştî a bi baweri wê weke cihêrengî zêde di nava wê de wê weke hebê wê, di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Di wê çerçoveyê de wê weke ku me li jor wê li deverekê wê diyarkir wê di civatên xwe de wê, kesên weke ji baweriyên ji hev cihê wê karibin li hev rûnihin. Ev wê di çerçoveya têgînek civakî û wê morfolojiya bigotina kevneşopîya me de wê weke aliyekê ku wê di wê temenê de wê weke ku wê bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê weke ku wê bi wê re wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

.

Baweriyên kurdistanî û weke pirsgirêk derketina wan li pêş û bi wê re bûna pirsgirêk hebûna civakê

Pirsgirêka civakî bê û an ya baweri bê wê li kurdistanê wê mejuyek wê ya ku wê karibê wê bi teybetî wê ser wê bisekinê bê wê hebê. Di wê temenê de wê di serî de wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê ser wê bisekinê û wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê, werênê ser ziman bê, Di demên serdema navin de wê demaku mirov wê dinerê wê, çendî wê di rengekê de wê weke hinek pêşketin wê bibê jî lê wê ji aliyekê din ve jî wê weke pirgirêkên civakî wê di rengekê de wê zêdetir wê bibê. baweriya berê wê, wê bi zêdeyê wê weke pirsgirêk wê were diyarkirin. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê nakokiyên bawerî wê, di demekê de wê ji nakokiyên nava du mezheban û hwd wê derbas bibê û wê weke nava têgînên baweri ên weke ya êzdayi û ya semitikî wê, di rengekê de wê, bistênê. Şîroveyên Rawandi wê hinekê jî wê di rengekê de wê di wê nûqteyê de wê berhev bibin. Ew wê di wê temenê de wê vê morfolojiya weke di temenekê dijberiya têgînek bawerî a semitikî ku wê li ya êzdayi wê were pêşxistin de wê, pêşî wê bikê mijare rexneyê. Di pirtûkên xwe de wê mijarê wê hilde li dest. Ew yek ji wan kesan bê ku wê morfolojiya têkçûna pergale hevsengiya civakî û baweri a li herêmê ku wê pêşî bibînê bê. Ji wê aliyê ve wê, di rengekê de wê, di rengekê de wê, di demên piştre ew wê weke bi hizrên wî re wê weke ´li dijî olê bûya´ û hwd re wê, di rengekê de wê bê pênasekirina û wê ser wê were nûxûmandin.

Di wê temenê de wê, di aslê xwe de wê temenê pirsgirêka civakî wê, di rengekê de wê, di olê de wê were were çandin û temenê pirsgirêka di olê de jî wê bi desthilatî wê bibê. Fêrsên hegomenikî ên serdestiyê ve wê girêdayi bê. Gotina fetihkirinî ku wê piştre wê derkeve li pêş wê ser wê temenê wê karibê wê fahmbikê. Di wê temenê de wê, têgînek baweri ku wê ´fetihkirina dûnyayê´ wê bi hegomenikî wê dênê pêşîya xwe wê bi xwezayêî wê di wê rengê de wê êdî wê dijberên xwe jî wê bibînê. Di wê temenê de wê, piştî wê ser heman esasê wê, pêşketina xiristiniyatê bi roma pêşî û piştî wê bi rojava û bizansê û hwd wê, di wê temenê de wê karibê wê werênê ser ziman. Morfolojiya rewşa seferên xaçiyan wê yek ji wê helwestê bê. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Morfolojiya ola hegomenikî wê dîmenekê wê yê di wê temenê de wê di rengekê vekirî de wê bi xwe re wê di şêwayekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê dikarê wê di awayekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê, dema ku em vê rewşê wê werênina ser ziman wê bêgûman wê, kurdistan û an herêma asya nêzik û an rojhilata navin wê weke di rengekê de wê herêma navendî bê. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din bê ku wê di serdema navîn de wê bi wê yekê re wê weke ku wê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê, dema ku wê di demên serdema navin de wê bahsa baweriyê wê were kirin wê weke kes wê bi helwesta xwe û reng û awayê xwe li alliyekê bisekinê jî wê bi wê re wê, di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê ev bi wê re wê di şêwayek de wê weke ku wê bi wê re wê derkeve li pêş. Pirsgirêkên civakî wê di wê temenê de wê xwe di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke karibê wê di şêwayekê de wê werênê ser ziman bê.

Di wê nûqteyê de wê, di demên wê demê de wê di aslê xwe de wê, navendîtîya kurdistanî wê, dîsa wê bi nirx û mejuya xwe wê demên piştre jî wê weke ku wê di rengekê de wê, weke ku wê bide diyarkirin. Pêşketinên wê yên desthilatî wê di dema nû de wê, hem ser temenê civakî û hem jî ser temenê bawerî wê gûharinên ku wê di wê de wê bibin wê di rengekê de wê, weke ji aliyekê ve wê pozisyona wê di rengekê de wê weke ku wê, bi gûharinê. Di rengekê de wê, di dema nû de wê keyeniyên kurdistanî û desthilatiyên wê yên dema nû wê di rengekê de wê wekeku wê bibê û wê di wê temenê de wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Di wê demê de wê xanadanên

kurd ên weke hadbanî û an hozwanî wê di rengekê de wê derkevina li pêş li rex hesenweyhidi, kokuyidi û anazzidiyan. Di wê demê de wê, hadbani wê, weke çerçoveyek berfireh a serdestiya herêmê wê di destê xwe de wê weke ku wê bigirê. Li gorî çavkaniyan, Hedbanî, û an Hedbanî wê were diyarkirin wê weke Hozabān, û an Hozwan (Di nava kurdiya bakûrê kurdistanê û ya rojhilat û hinekê başûrê kurdistanê re ku wê ser zaravên wê re wê bê diyarkirin wê carna wê li şûna tîpa b′ wê ya ′w′ wê were bikarhanin. Minaq wê, gotina ′biherê′ wê karibê wê weke ′weherê′ jî di wê rengê de ji herêmê li herêmê wê bi gûharê. Aliyê wê yê bi wê rengê wê, weke Hozabān, û an Hozwan û hwd wê diyarkirina wê aliyekê wê yê bi wê re jî wê weke hebê.) jî wê werina nasin, konfederasyoneke eşîrî ya serdema navîn a Kurd bû ku ji herêma Mûsil û Hewlêrê derketibû, bi ber herêmên Azerbaycanê i royin ve heta Mûsilê dirêj bû. Ev konfederasyon bi xanedanên curbecur ên wekî Rewwadî, Şedadî û Eyûbî ve girêdayî bû, ji gelek eşîrên wek Rewadiyya, Hekamiyya û Benu Maran pêk dihat. (Çav: James, Boris (2006). Saladin et les Kurdes: Perception d'un Groupe au Temps des Croisades (in French). Paris: p; 44-45)

Li gorî Vladimir Minorsky, navê eşîrê ji têgeheke erdnîgarî ya herêma Hewlêrê tê girtin; ev têgeh di navê pîskoposiya Nestûrî ya bi navê Adiabene de hatiye parastin. (Çav: Minorsky, Vladimir (1953). Studies in Caucasian History. New York: Taylor's Foreign Press. p. 129) Lêbelê, ev nêrîn ji aliyê lêkolînerên nûjen ve tê redkirin; li gorî Wanli û Zekî, eşîr navê xwe ji "Khezan-Hezan"ê girtiye. [...] Di zimanê Kurdî de, navê wan wekî "Hezan" dihat bilêvkirin. [...] Lêkolînerên din diyar dikin ku "Khezan-Hezan" navê xwe ji eşîrê girtiye, ne berevajî vê yekê. Bi îhtîmaleke mezin, ev nav ji têkelbûna peyvên "Hoz" (bi wateya eşîr) û "Bān" an "Wān" (bi wateya serok an rêber) pêk hatiye, ku tê wateya "serokê eşîrê". (Çav: James 2006, p. 44–55.)

Di sala 906an de, Muhemmed kurê Bîlal ê Hedbanî, herêma gundewarî ya Mûsilê wêran kir. Fermandarê Hamdanî, Ebu'l-Heyca Ebdullah kurê Hamdan, ew şopand lê têk çû. Xelîfeyê Ebbasî yê Bexdayê hêzên alîkarî şandin, û Ebu'l-Heyca bi hevkariya 5000 malbatên Kurdên Hedbanî, şopandina Muhemmed kurê Bîlal berdewam kir. Di encamê de aştiyek pêk hat û Muhemmed kurê Bîlal neçar ma ku hemû axên xwe yên li bakurê Mûsilê radestî eşîrên Dasenî û Humeydî bike. (Çav: E.J. Brill's First Encyclopaedia of Islam 1913-1936. BRILL. 1987. p. 1136)

Di destpêka sedsala 10an de, Hedbaniyan xakên ku ji başûrê Azerbaycanê heta herêma Cezîreyê dirêj dibûn, di bin kontrola xwe de

girtibûn; her wiha li Hewlêr, Şarezûr, Meraxe û Oşnewiyê jî hebûna wan hebû. Meraxe wekî keleheke sereke ya eşîrê li Azerbaycanê iroyin xizmet dikir. Di vê heyamê de, konfederasyon ber bi bakur ve, ankû ber bi Azerbaycanê ve berfireh bû, di heman demê de hebûna xwe li herêmên Hewlêr û Şarezûrê jî parast. Komên Hedbani, bi taybetî eşîra Rewadiyan, ketin xizmeta xanedana Kurd a Şedadîyan; xanedanek ku ji sedsala 10an heta ya 12an li herêmekê desthilatdar bû ku heta bajarên Anî û Dvînê (li Ermenistana îro) dirêj dibû. (Çav: James 2006, p. 44–55.) Di salên 1020î de, Ebûlheyca kurê Rebîb el-Dewle – ku hem serokê eşîra Hedbaniyan bû û hem jî desthilatdarê Urmiye û keleha Barkariyê bû – têkiliyên wî bi xalê wî, Wasûdan (desthilatdarê herêma divinê û dordora wê ku ew dibin serwerîya şedadîyan de bû) re, nebaş bûn. Di salên 1033/1034an de, Împaratoriya Bîzansê kelehê bi dest xist. Xelîfeyê Ebbasiyan El-Qaîm (serweriya wî: 1031–1075), Rewadî û Hedbanî qanî kirin ku bibin yek û Barkariyê ji nû ve bi dest bixin; wan ji bo demek kurt bajar dîsa kontrol kir, lê paşê ew bi temamî ji dest dan û kete destê Bîzansiyan. (Çav: Madelung, Wilferd (1975). "Minor dynasties of northern Iran". In Frye, Richard N. (ed.). The Cambridge History of Iran: From the Arab Invasion to the Saljuqs. Vol. 4. Cambridge: Cambridge University Press. p. 198–250.) Di salên 1037/1038an de, pêleke mezin ji eşîra Tirkên Xûz (Ghuzz) a bi navê "Iraqiyye (bi wateyên yên ji devera dûr,)", di bin serokatiya serokên xwe Bûqa, Mansûr û Dana de, gihîşt Azerbaycanê. Komên Iraqiyye zû dest bi talankirina herêmê kirin û di sala 1039an de bajarê Meraxeyê talan kirin. (Çav: Peacock, Andrew (2017). "Rawwadids". Encyclopædia Iranica, online edition. New York.)

Di sala 1041ê zayînî de, piştî têkçûna Tirkên Xûz ên dagirker û komkujiya ku li Urmiyeyê ji aliyê Rewadî û Kurdên Hedbanî ve li dijî wan hat kirin, dagirker reviyan herêma Hekariyê û li wir jî wêranî pêk hanîn. Di dawiyê de, ew ji aliyê Kurdan ve hatin têkbirin (derfetek mazin kurdê êzîdî bûn, ber ku wê di wê demê de ew herêm di bin serwerîya kurdên êzîdî bin); 1500 endamên eşîra Xûz hatin kuştin û yên sax man jî ji aliyê Kurdan ve hatin bindestkirin (li gorî heman çavkaniyê wê gotina bindestkirinê wê li şûnê gotina ´kolekirinê´ wê were bikarhanin. Lê ji ber ku wê di wê demê de wê ev têgih wê weke zêde derfeta wê, nebê li herêmên kurdan, min gotina bindestkirinê li şûnê bijart û wê bikarhani). (Çav: Houtsma, M. Th (1993). E. J. Brill's First Encyclopaedia of Islam, 1913-1936. BRILL. p. 1138)

Eşîra Hedbanî xwedî çend şaxan bû; ev şax ev bûn: Hekamiyye ku li Hewlêr û Şehrezûrê bi cih bûbûn; Rewadiyye ku bi piranî li herêmên kurdistanê ên weke urmiyê, başûrê kurdistan û heya azerbaycanê iroyin lê dijiyan; Mihraniyye ku li herêmên Colemêrg (Hekarî) û Zozanê bûn; û Banû Maran ku li başûrê Mûsilê bi cih bûbûn. (Çav: James 2006, p. 44–55) Mihranî an jî Mihraniyye, yekîneyeke navdar a Kurd a bi navê "Mihraniyye" di nava Artêşa Eyûbiyan de pêk hanîn. (Çav: Humphreys, Stephen (1977), From Saladin to the Mongols: The Ayyubids of Damascus, 1193–1260, SUNY. p.430) Eşîra Zerzarî dibe ku şaxek ji eşîra Hedbanî be ku li Uşnu û Rewandizê dijiyan; her wiha beşek ji Zerzariyan li Şingalê bi cih bûbûn. (Çav. Brill, E. J. (1993). E.J. Brill's First Encyclopaedia of Islam: 1913-1936. Ṭā‘if - Zūrkhāna. BRILL. p. 1049)

Şedadî, Eyûbî û dibe ku Rewadî jî, hemû ji yek ji şaxên eşîra Hedbanî hatine. (Çav: Kennedy, Hugh (2016). The Prophet and the Age of the Caliphates. Routledge. p; 221).

Lê wê jî dikarê wê bi ser gotinê ve wê bikê ku wê di wê demê de wê, herêm wê, hê jî wê bi dîmenekê wê weke bi rengê ya têgîna ahli-kitap wê were bi rêvebirin. Ji herêmên ku wê, weke hadbani wê lli wan bicih bin û wê, serwerîya wan li wan wê were bahskirin. Ji van herêmên rojhilat û başûrê kurdistanê û heya herêmên bakûrê kurdistanê weke hakariya wê, di rengekê de wê, di temenê baweri de wê, cihêrengiyek wê ya teybet wê hebê. Di wê demê de wê ev herêm wê nêvî bi nêvî wê, di bin serwerîya desthilatiyên êzdayi de bin. Hetta ku wê dema ku wê bahsa Şêx Adî wê were kirin wê gotinên weke ji herêma hakariya-colemergê bûya jî wê di wê temenê de wê were diyarkirin û wê were hanin ser ziman. Ev gotin wê heya roja me jî wê di nava kurdan de wê were diyarkirin û wê, ne tenê wê weke gotinna ku wê werina gotin bitenê bin. Wê weke gotinna ku wê bi rastî jî wê bo dîmenê serdestiya wê demê wê were diyarkirn jî wê were diyarkirin wê bi wê re bê. Lê di wê demê de wê, kurdên şafîî jî wê lli wê hebin û wê, eyubi wê, bi wê yekê wê, bi tifaqe nava herdû aliyan wê di rengekê de wê, li herêmê wê, serdest bibê.

Di wê temenê de wê, herêmên hakariya wê, di rengekê de wê, desthilatiyên êzdayi wê, di demên piştre de jî wê heya demên keseyetên weke ´mîrên êzdayi´ dihên diyarkirin weke ´mîr mirza´ ku wê bahsa wan wê were kirin di sedsale 18´min de jî wê di wê temenê de wê ev serwerîya wan wê di rengekê de wê, di şêwayekê de wê karibê wê bahsa wê bikê. Di wê demê de jî wê mîr mîrza wê bi hêzek weke ser 10 hezar

sûwarîya re bê û ku wê di hinek çavkaniyan de wê weke 5 hezar sûwariyên bijarti û yên li dora wê weke bi artişî kombûna wê bahsa wê bê kirn jî wê di wê demê de wê ji hêzên êzdayi wê di rengekê de wê di wê demê de wê xwe di şêwayekê de wê weke ku wê bi wê re wê bide diyarkirin.

Di rengekê de wê biqasî ku em wê dibînin wê di dema Şêx Adî û piştî Şêx Faxrê Adiya de wê herêm wê di rengekê de wê din serwerîya êzdayiyan de bê û wê, di wê temenê de wê, ji wir heya rojava û şengalê wê, di xatekê de wê, weke xwediyê serwerîyek herêmî a berfireh bin. Di wê temenê de wê, ev yek wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku wê weke karibê wê di şêwayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê, hadbani wê, di wê demê de wê, biqasî ku em ji morfolojiya diyarkirinê wê tê digihijin wê hevyeki û an tafaqek wê di nava êzdayiyan û kurdên bi baweriyên din de jî wê weke hebê ´. Di wê temenê de wê hadbani wê, di aslê xwe de wê, çerçoveyek wê ya berfireh wê weke bi xweseriiyi wê hebê û wê komên desthilati ên yarsani û zazayi jî wê di nava wê de wê hebin. An jî wê, di rengekê de wê komên hesenweyhiyî jî wê hebin.

Di wê demê de wê, ev dem wê, di rengekê de wê, piştî, serdestîya eyerîdî û an anazzidan û keuyidiyan û pê de wê zêdeyi wê weke di rengekê konfederesyonekê di nava kurdistanê de wê bi rewşa hadbaniyan re wê, di şêwayekê de wê weke ku wê xwe bide diyarkirin.

Di morfolojiya serwerîya hadbaniyan de wê di wê demê de wê, rewşek nû jî wê bi deysemiyan re wê weke ku wê rûbide. Ji wê aliyê ve wê çavkaniyên herêmê wê bahsa reqabetek mazin a di wê demê de wê li herêmê wê bo serdestiyê wê were kirin wê bahsa wê were kirin û di wê demê de wê, pêşketinên nû wê derkevina li pêş. Minaq Deysem ibn Îbrahîm (an jî Deysemî), ku carinan jê re Deysem ibn Îbrahîm el-Kurdî jî tê gotin (nêzîkî sala 957an mir), fermandarekî Kurd bû ku di navbera salên 938 û 955an de di dema şerê desthilatdariyê yê piştî hilweşîna xanedana Secîdan de car caran li ´edzerbecanê´ hukum kir. Deysem Xaricît bû ku ew Kurd bû (Çav:Madelung, Wilferd (1975). "Minor dynasties of northern Iran". In Frye, Richard N. (ed.). The Cambridge History of Iran: From the Arab Invasion to the Saljuqs. Vol. 4. Cambridge: Cambridge University Press. p. 198–250) ji dayik bû; wî dema ku xizmeta hukumdarê Secîd Yusuf ibn Ebî'l-Sac dikir navdar bû. (Çav: Bosworth, C. Edmund (1994). "Daysam". In Yarshater, Ehsan (ed.). Encyclopædia Iranica. Vol. VII/2: Dastūr al-Afāżel–Dehqān I.

London and New York: Routledge & Kegan Paul. p. 172–173.) Bi piştgiriya Kurdan, wî di sala 938an de karî Edzerbecanê û heya ermenistana roja me bigire. Rewşa wî ya li Edzerbecanê di demek kurt de ji aliyê Leşkerî ibn Merdî (bi wateya kurdi), Gilîtekî ku di xizmeta Ziyarîdan de bû, ve hate tehdîtkirin. Artêşa Gilît û Deylamît a Leşkerî Deysem ji Edzerbecanê derxist, lê wî bi alîkariya Vûşmgirê Ziyarîdan ew parêzgeh ji nû ve bi dest xist. (Çav: Bosworth 1994, p. 172–173)

Di sala 941 an 942an de, Ebû'l-Qasim Ce'fer ibn 'Elî, wezîrê Daysamê, ji ber komployek li dijî wî reviya cem Sellarîdên Tarûmê. Li wir wî Merzuban ibn Muhammed (di navbera salên 941/2-957an de hukumdarî kiriye û şahekê kurd bûya) razî kir ku Adharbaycanê ji Dayamê bistîne. Daysam li meydanê rastî artêşa Merzuban hat (kirêgirên Daylamît (wî ev leşker ji bo hevsengkirina hêza leşkerên serhildêr ên Kurd kirê kiribûn)), çû cem Sellarîdan û neçar ma bireve qesra keyê Vaspurakan ê Arzrunid. (Çav:Madelung 1975, p. 232) Ce'fer ibn 'Elî piştî fetihkirina Adharbaycanê bû wezîrê Merzuban, lê di demek kurt de ji pozîsyona xwe tirsiya. Ew çû Tebrîzê û Daysam vexwend ku vegere parêzgehê. Dema ku gihîşt bajêr, piştgiriya Kurdên wir bi dest xist. Lêbelê, artêşa wî ji hêla artêşa Merzuban ve têk çû û Sellarîdan li Tebrîzê ew dorpêç kirin. Di vê gavê de, Ce'fer dîsa Deysam terk kir, lê Deysam karî ji Tebrîzê bireve û bikeve Erdebilê. Merzuban ne dûrî wê ma û Erdebil dorpêç kir. Di dawiyê de, wezîrê nû yê Deysam, ku ji hêla Selariyan ve bertîl wergirt, Deysam razî kir ku teslîm bibe. Merzuban bi nermî li Deysam mêze kir. Û piştî ku Merzuban daxwaza keleha xwe ya li Tarumê kir, Deysam da wî. (Çav: Madelung 1975, p. 233.) Di sala 949an de, Merzuban ji hêla Buyiyan ve hate girtin, ku artêşek di bin fermandariya Ebû Mensûr Mihemed de şandin da ku Ezarbeycanê fetih bikin. Birayê Merzuban, Wehsudan ibn Mihemed, Deysam şand Ezarbeycanê da ku berjewendiyên Selariyan biparêze. Nêzîkbûna Ebû Mensûr Mihemed Deysam neçar kir ku vekişe Arranê, lê piştî paşvekişandinê, Ebû Mensûr Mihemed vekişiya û destûr da ku Deysam kontrola wîlayetê bigire destê xwe. Merzuban di sala 953an de ji Buyiyan dûrket û hewl da ku erdên xwe vegerîne. Deysam li nêzîkî Erdebilê ji aliyê artêşa Sellarî ve hate têkbirin, û serokên Deysamiyan ew terk kirin. Ew reviya Ermenistanê, li wir ji aliyê Xiristiyanan ve hate alîkarîkirin. Lêbelê, salek şûnda ew ji Ermenistanê hate sirgûnkirin; ew çû Bexdayê, li wir Mu'izz el-Dewlayê Bûyîd bi rûmet pêşwazî lê kir. (Çav: Madelung 1975, p. 234) Piştî ku Bûyîdan bi Sellarîdan re aştî çêkirin, wê hingê Deysam fahm kir ku ew

nikare ji wan alîkariyê bistîne da ku Azerbaycanê vegerîne. Ji ber vê yekê, wî ew ji Hemdaniyan re hiştin; bi alîkariya Seyf el-Dewlayê Helebê, wî di salên 955/956an de wekî vasalekî Hemdaniyan Selmas dagir kir. Merzuban ji wir hate derkirin, û Deysam dîsa li cem Arzruniyên Vaspurakan penageh girt. Lêbelê, keyê Arzruniyan, bi gefên Merzuban re rû bi rû ma, Deysam girt û ew radestî Sellarîyan kir. Deysam kor bû û hate girtin. Piştî mirina Merzuban di sala 957an de, ew ji aliyê hin alîgirên wî ve hate kuştin. (Çav: Madelung 1975, p. 235.)

Deysem wê dema ku wê bahsa wî wer kirin ku wê di hinek çavkaniyan de wê, bahsa wî were kirin û wê bê gotin ku "Daysam wekî kurê dayikeke Kurd û bavekî Ereb tê wesifandin, ku di dema xelîfetiya el-Mu'tezed (279-89/892-902) de li Mûsilê alîgirê Xaricîtî Harûn Wezeqî bû." Lê çavkaniyên civakî ên nava kurdan wê, agahiyê wê teqez wê red dikin û wê di temenê de wê weke ragihandinek ne rast wê didina diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê, di rengekê de wê, bahsa wê were kirin ku ew wê, ji male zêdeganekê kurd bû wê, bahsa wî were kirin lê wê zêde di wê warê de jî wê agahi wê newina diyarkirin.

Lê di wê demê de wê bahsa raqabetek mazin di nava kurdan de wê, bi desthilatî wê bibê bahsa wê were kirn û wê were hanin li ser ziman. Di dema serweriya hesenweyhiyan de wê, anazzidi wê derkevina li pêş. Ku wê, di wê demê de wê, weke serdestê wê, demê wê piştî wê, heya dema bilindbûna şedadîyan wê di rengekê de wê weke bahsa wan wê were kirin. Ennazîd, ku wekî Eyyarî an Banû-Annaz an Banû-Ayyar jî têne nasîn, xanedaneke Kurd bûn ku li herêmeke ne aram hukum kirin ku paşê bû serwerê deverên sînorî di navbera rojhilat û başûrê kurdistanê de. Ennazîd ji 990-991 heta nêzîkî 1117 hukum kirin, lê heta sedsala 12an sax man. Wan şûna xanedana Hesenweyhî girtibûn. [...] Piştî hilweşîna Ennazîdan, axa wan ji aliyê xanedana Xorşîdî ve hate dagirkirin. (Çav: Minorsky, V. (1986). "ʿAnnāzids". Encyclopaedia of Islam. Vol. I (A-B) (2nd ed.). Leiden: E. J. Brill. p. 512–513)

Elî ibn el-Exîr diyar kir ku navê "ʿEnnaz" ji peyva "ʿanz" hatiye, ku tê wateya "bizina mê", û ew behsa xwediyê bizinê, bazirgan an şivan dike. Lêbelê, Şerefxan Bidlîsî û Hemdellah Mustewfî xanedaniyê wekî "Banû ʿEyyar" bi nav kirin, û argûman kirin ku peyva erebî "ʿeyyar" tê wateya "aqilmend" an "zîrek" û wekî leqeb di malbatên kurd de dihat bikar anîn, û peyvên "ʿanz" û "ʿennaz" di ferhengên kurdî de nayên dîtin. Minorsky îdia kir ku "ʿEyyar" nivîsandineke xelet a "ʿEnnaz" ye. (Çav: Minorsky, V. (1986). "ʿAnnāzids". Encyclopaedia of Islam. Vol. I (A-B) (2nd ed.).

Leiden: E. J. Brill. p. 512–513) Weki din gotina ´eyar´û an ´eyyar´ wê di kurdî de wê, bi morfolojiyî wê wateyên weke ´a li lê dide diyarkirin (bibê)´ û hwd jî wê karibê di rengekê de wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Di wê rengê têgîna eyeri û an eyerid ku wê weke navenekê xanadana kurd jî wê piştre wê were bikarhanin wê, di wê çerçoveyê de wê hinek fahmkirinên ji wê ên di kurdî de jî wê karibê bi wê re wê li lê tê bigihijê û wê fahmbikê wê hebê.

Di rewşek din de jî wê gotina banû wê di kurdi de wê were wateya banûyê û an ´droning (queen)´ ku weke hevjina key dihê hasibandin. Têgîna eyeriyê di kurdî de wê, were bikarhanin û wê weke kesê di cihê xwe de nasekinê û wê weke di wateya tinazakan bi kesên din dihê û bi wê yekê wê weke ji xwe re kiri kar. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke wateyekê wê bide me. Lê di aslê xwe de wê navê ennaz´ wê weke di kurdi de wê nikaribê bi tememî wê bêjê ku ew newê bikarhanun. Wê were bikarhanin. Ew wê, di serî de wê weke aliyna wê yên bi rengekê wê weke, di kurdî de wê wateyên wê weke ´bi wateyên weke ´ji dûr hanî, lê meyzê´ û hwd jî wê wateyna bi xwe re wê bide diyarkirin. Di rengekê de wê, weke kesek ji kesekê din ê duyem re wê diaxifê û kesekê sêyem ji dûr ve dihê û ku wê weke tiştekê wê weke pêşî qewlkirina ku ew wê bi xwe re wê bênê û yek ji yên din re wê, weke gûmanê bikê ku ew newênê û yê din jî nişan bibê û bibêjê meyzê wa haniya û bide nişandin. Di wê temenê de wê di rengekê de wê têgînekê wê bi xwe re wê, weke bide diyarkirin.

Anazî wê rengekê de wê weke ji herêmên kurdistana rojhilat û heya herêmên bakûrê kurdistanê herêmên wê yên weke çolemergê û hwd wê di rengekê de wê bi aşîrî û serwerî li wan wê hebin. Di wê temenê de wê, di rengekêde wê, karibê wê werênê ser ziman ku wê, di rengekê de wê, weke wateyên weke dihên wateya çiyabûnê jî wê di rengekê de wê di navê xwe de wê bidina diyarkirin. Di şêwayekê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê annazî wê, di rengekê de wê, bi têgîna weke ´jê haninê´ û an wateyên weke bi morfolojiya weke ´bi gotina ´dayika me ji wê (deverê?)´ û hwd jî wê weke wateyekê wê di rengekê de wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê, di têgînekê de wê bi xwe re wê, di rengekê de wê morfolojiyek fahmkirinê wê weke ku wê bide diyarkirin.

Ennazîd wek xanedan û an desthilateke Kurd dihatin hesibandin ji ber ku hem bilindbûn û hem jî hêza wan li ser eşîra Şadhancanê ya Kurdî bû. Minorsky diyar kir ku karhanîna hevpar a nav û sernavên Erebî dibe ku girêdanên Erebî di nav malbata serdest de nîşan bide. Wekî xanedaneke

Kurd, ew yek ji çend xanedanên xwecihî yên kurdistanî bûn ku di serdema "di navbera Ereb û kurdan de", ku wekî hevbeşîyekê ya kurdistanî tê zanîn, bi taybetî dema ku Bûweyhîd ber bi rojava ve berfireh dibûn, rabûn. Ennazîd li herêma ku paşê bû sînorê di navbera başûr û rojhilatê kurdistanê de bi cih bûn. (Çav: Minorsky, V. (1986). "ʿAnnāzids". Encyclopaedia of Islam. Vol. I (A-B) (2nd ed.). Leiden: E. J. Brill. p. 512–513) Nişтecîhên sereke yên ku Ennazîdiyan kontrol dikirin urmiya, Kermanşah, Hulwan, Dînaver, Şehrîzor, Daqûq, Daskara, Mandalî û Numaniya bûn.

Du serdemên sereke yên dîroka Ennazîd hebûn. Di serdema yekem de, malbat di navbera navendên derveyî Bexda û Reyyê de guherî, ku bi rêzê ve ji hêla neviyên Adud el-Dewle û Rukn el-Dewle ve dihatin rêvebirin. Li rojava, Kurdên Şadencan di karûbarên eşîrên ereb ên Benû Uqeyl û Benû Mezyad de beşdar bûn. Li rojhilat, ew ji aliyê Kurdên Hesenweyhîd ve ji Reyy veqetiyan. Kurdên hesenweyh wê zêdeyi wê, bi aliyekê ji wê rengê islamî wê weke cihê bê. Di serdema duyemîn de, dagirkirina Selçûkiyan jiyana wan bi tevahî têk bir, û ew an xwe dispêrin Selçûkiyan, an jî Buyeydan, an jî bi kombînasyonên eşîrî yên cûrbecûr xwe diparastin. (Çav: Minorsky, V. (1986). "ʿAnnāzids". Encyclopaedia of Islam. Vol. I (A-B) (2nd ed.). Leiden: E. J. Brill. p. 512–513)

Damezrênerê Ennazîdan Ebû el-Feth Mihemed bin Ennaz bû, ku li Hulwanê hukum dikir. Hilal bin Muhasîn ku wî bi sernavên "hacib" û "necib" bi nav dike, nîşan da ku ew bi Baha' el-Dewle ve girêdayî ye, û bi riya wî di sala 991an de xwe li Hulwanê bicîh kir û heta sala 1010an hukum kir. Di sala 997an de wî Dequqa ji Benû Uqeylê demek kurt teqawid kir, û di sala 999an de, wî malbata Zehman bin Hindî, waliyê Xaneqînê, ji holê rakir. Di sala 1002an de, ew beşdarî sefera ku ji hêla Hacjac bin Hurmuz ve li dijî Benû Mezyad hatibû birêvebirin bû, û di dawiya wê salê de ket xizmeta Amîd el-Cuyûş. Di sala 1006an de, Ebû el-Feth Mihemed bin Ennaz ji hêla Bedir bin Hesenweyh ve ji Hulwanê demkî hate derxistin û vekişiya Bexdayê, her çend Îbn el-Esîr îdîa kir ku ew li Hulwanê miriye. (Çav: Minorsky, V. (1986). "ʿAnnāzids". Encyclopaedia of Islam. Vol. I (A-B) (2nd ed.). Leiden: E. J. Brill. p. 512–513) Her çend Ennazîd û Hesenweyhî bi zewacê xizmên hev bûn jî, her du xanedan jî reqîbên dijwar bûn. Herdû jî kurdi û kurdistanî bûn. Ennazîd û Hesenweyhî bi rêzdarî ji eşîrên kurd ên Şadencan û Berzikanî bûn, û di navbera eşîran de pevçûn hebûn wekî ku di navbera xanedanan de hebû. (Çav: The Prophet and the Age of the Caliphates: The Islamic

Near East from the Sixth to the Eleventh Century, Hugh Kennedy, 2015, p. 215–217)

Kurê Ebû el-Fetih, ku wekî Husameddîn Ebû el-Şewq Faris tê nasîn, li Hulwanê cîyê wî girt, her çend birayê wî Muhelhil bin Muhammed li Şehrizorê li Kurdistanê xweser bû, her weha birayê wî yê din Sorxab li Mendaliyê ku wekî sînor di navbera eşîrên Kurd ên başûr û Luran de xizmet dikir. Nenavendîbûn ji bo Ennazîdan bû sedema gelek zehmetiyan. Di sala 1014an de, Şems el-Dewle, walîyê Bûweyhîd ê Hemedanê, bi Hîlal bin Bedir ê Hesenweyhîyan re şer kir, Hîlal kuşt û kurê wî Tahir dîl girt. Dema ku Şems el-Dewle li Reyê nema, Ennazîdan Qermisîn (Kermanşah) ji desthilat kurd a hesenweyhd girtin dest, û dema ku Şems el-Dewle vegeriya Hemedanê, wî Tahir berda ku wî zû Ennazî têk bir. Ebû el-Şewk radestî Tahir bû û keça xwe da wî lê ji nişkê ve ew kuşt. Şems el-Dewle bi xwe ber bi Ennazîdan ve meşiya lê li nêzî Kermanşahê têk çû, û şer ji hêla Ibni Sina (Avicenna) ve hat dîtin. (Çav: Minorsky, V. (1986). "ʿAnnāzids". Encyclopaedia of Islam. Vol. I (A-B) (2nd ed.). Leiden: E. J. Brill. p. 512–513)

Di sala 1007an de, dema ku desthilata Buveyhiyan li Reyyê derbasî destê xizmê wan ê ji aliyê dayikê ve, Elaedewle yê ji xanedana Kakûyiyan bû, Enaziyan sînorên xwe heta Dînewer û Şapûrxast (Xuremabad) berfireh kiribûn; herêmên ku paşê ji aliyê Elaedewle ve hatin dagirkirin. Di sala 1020an de, di dema nakokiyên navxweyî yên Buweyhiyên rojava de, Ebû Şewq piştgirî da Celaledewle li dijî Ebû Kalîcar, lê di heman demê de israr kir ku divê ew bi hev re li hev bên. Di heman salê de, dema ku Tirkmenan Mûsil dagir û talan kirin, ew amade bû ku alîkariya Celaledewle bike. Di sala 1039an de, wî careke din Kirmanşah dagir kir û kelehên Xulencan û Aranbayê ji Kurdên Kûhî yên ku girêdayî federasyona Hesenwehiyan bûn, bi dest xistin. (Çav: Pezeshk, Manouchehr; Negahban, Farzin (2008). "ʿAnnāzids". In Madelung, Wilferd; Daftary, Farhad (eds.). Encyclopaedia Islamica Online. Brill Online.)

Di sala 1040an de, li derdora Dînewerê di navbera Muhalhil û Ebû Feth (kurê Ebû Şewq) de şer derket. Ebû Feth dîl hat girtin, û Ebû Şewq jî ji bo şerê li dijî birayê xwe Muhalhil, ber bi Şehrezûrê ve çû. Muhalhil serî li Elaedewle da; Elaedewle jî Kirmanşah û Dînewer xistin bin kontrola xwe. Ji ber ku birayê wî yê din, Sûrhab, bi Kurdên Caf re peymanek çêkiribû, Ebû Şewq ji bo alîkariyê serî li Celaledewle da. Elaedewle ber bi herêma Mercê ve pêşve diçû, û Ebû Şewq jî xwe spart keleha Sîrwanê.

Elaedewle bi Dînewerê razî bû, lê di Îlona 1041ê de mir. Di sala 1042an de, Ebû Şewq êrîşî Muhalhil kir û ew neçar ma bireve; Ebû Feth di dema girtîbûnê de mir û di dawiyê de birayan aştiya xwe bi hev re pêk hanîn. (Çav: Minorsky, V. (1986). "ʿAnnāzids". Encyclopaedia of Islam. Vol. I (A-B) (2nd ed.). Leiden: E. J. Brill. p. 512–513)

Di sala 1043an de Celaledewle mir, lê di heman demê de Enaziyan dijminekî nû peyda kirin. Di sala 1045an de, Tûxril Beg birayê xwe yê ji dê, Îbrahîm Yînal, şand rojava. Di vê navberê de, dema ku axa wî dihat dagirkirin, Ebû el-Şewq xwe di keleha Sîrwanê de girt û xwe parast. Ew di meha Nîsana 1046an de, di dema Remezanê de, mir. Kurdan li dora Muhalhil kom bûn; ew di sala 1047an de bi lez çû da ku Kirmanşah û Dînewerê ji nû ve bi dest bixe û Bedr kurê Hîlal – yê ku ji aliyê Îbrahîm Yînal ve hatibû tayînkirin – ji wir derxist. Dibe ku Muhalhil pişta xwe dabû eşîrên din ên Kurd ên ji Şarezûrê; çimkî biraziyê wî û cîgirê wî, Se'adî kurê Ebû el-Şewq, hîs dikir ku ew bi xwe û Kurdên Şadhanjanî ji aliyê Muhalhil ve hatine paşguhkirin. (Çav: Minorsky, V. (1986). "ʿAnnāzids". Encyclopaedia of Islam. Vol. I (A-B) (2nd ed.). Leiden: E. J. Brill. p. 512–513)

Se'adî di derdora Îlona 1046an de çû cem Îbrahîm Yînal û hêzên alîkarî yên Tirkmen wergirtin; her wiha li Hulwanê xutbe bi navê Îbrahîm Yînal xwend. Se'adî her wiha Mandalî jî dagir kir. Apê wî, Sorxab, çû cem eşîra Kurd a Dilo li "Diz-i Deloya" (di navbera Xaneqîn û Şerebanê de) û xwe spart wan; lê paşê ji aliyê Se'adî û hevalbendê wî – serokê Kurdên Caf – ve hat têkbirin û dîl girtin. Lêbelê, eşîrên Lurî, ku di bin desthilata Sorxab de bûn, ew radestî Îbrahîm Yînal kirin. Îbrahîm Yînal çavekî Sorxab kor kir, lê Se'adî ji aliyê kurê Sorxab ê serhildêr ve hat azadkirin. Ji ber ku Îbrahîm Yînal pêşwaziyeke baş li Se'adî nekir, ew vegeriya Daskerayê (nêzîkî Şerebanê) û ji Bexdayê alîkarî xwest. (Çav: Minorsky, V. (1986). "ʿAnnāzids". Encyclopaedia of Islam. Vol. I (A-B) (2nd ed.). Leiden: E. J. Brill. p. 512–513)

Îbrahîm Yînal xizmê xwe li ser axa Sorxab tayîn kir û Sorxab jî radestî wî kir da ku pêvajoya teslîmbûnê hêsan bike; lê nûnerê wî ji aliyê Kurdên Caf ve – ku hevalbendên Se'adî bûn – hat têkbirin. Tirkmenan Se'adî têk birin û li perava çepê ya çemê Dîcle belav bûn; Se'adî jî çû xwe spart Erebên eşîra Benû Mezyad. Keleha Sîrwanê, ku kela dawî ya Enaziyan bû, hat bidestxistin. Muhalhil jî li dora sala 1047an ji Şehrezûrê reviya. Lêbelê, di sala 1048an de, di dema dorpêçên wan de, di nava Tirkmenan de nexweşiyeke belayî (taûn) derket; Îbrahîm Yînal jî ew vexwendin

Mahîdeştê. Muhalhil careke din Şehrezûr bi dest xist, lê di sala 1050an de neçar ma ku xwe radestî Tuxrul Beg bike. Tuxrul Beg bi awayekî dilovanî pêşwaziya wî kir û Enazîd (xanedana Enazîdî) dîsa li ser desthilatê hiştin: Muhalhil li Sirwan, Daquq, Şehrezûr û Şamxanê; Sa'dî li herdu Rewendan (li nêzî Nihawendê); û Sorxab jî li Dîj-i Mahakiyê (ku girêdayî Kurdên Mahakî yên li bakurê rojavayê Luristanê bûn). Di Adara 1053an de, Sa'dî fermandariya hin leşkerên Tuxrul Beg girt ser xwe û ber bi Nûmaniyeyê ve çû, li wir apê xwe Muhalhil dîl girt. (Çav: Minorsky, V. (1986). "ʿAnnāzids". Encyclopaedia of Islam. Vol. I (A-B) (2nd ed.). Leiden: E. J. Brill. p. 512–513)

Di heman demê de ku Bexda ji aliyê El-Besasîrî ve hatibû dagirkirin, Bedir çû cem Tuxrul Beg da ku daxwaza azadkirina bavê xwe Muhalhil bike. Tuxrul pêşniyar kir ku Muhalhil bi kurê Sa'dî yê ku di destê wî de dîl bû were guhertin. Lê Sa'dî ji vê pêşniyarê aciz bû, ji nişka ve aliyê El-Melik El-Rehîm ê ji xanedana Bûwehyîyan girt û li dijî Tuxrul seferek da destpêkirin. Ew ji aliyê Bedir û fermandarên Tuxrul ve hat têkbirin; di wê demê de îhtîmal e ku Muhalhil jî jiyana xwe ji dest dabû. Bedir ber bi Şehrezûrê ve çû, lê Sa'dî li keleha Rewşan-Qûbad ma û heta sala 1054an jî Tirkmenan nekarîn wî ji wir derxînin. (Çav: Minorsky, V. (1986). "ʿAnnāzids". Encyclopaedia of Islam. Vol. I (A-B) (2nd ed.). Leiden: E. J. Brill. p. 512–513)

Bêgûman yê ku tuxrul li herêmê gihand wê, hêzê wê xanadana kurd a bedir bû ku ew wê bo ku ew wan çawa dixwest weke hêza leşker bo xwe bikarbênê. Di wê temenê de wê di rengekê de wê, piştî wê jî wê, êdî ew demekê wê wusa wê bibê. Bedir encamên wê demek kin de wê ji xwe re dîtin. Lê di demek dirêj de wî xanadana xwe jî di wê demê bi destê hêzên tuxrul hin bi hin ji dest da û windakir. Ber ku ew li herêmê dibûn hêz. Ev rewş wê heya dema ku wê ku wê eyubi wê mudahaleyê rewşê bikin wê, rewş bidomê. Ber ku wê tuxrul wê di wê demê de wê, tehdîda wî merwani jî, şedadî, weke anazidan û xanadanên din ên kurd wê hîsbikiran.

Piştî ku Bexda di sala 1055an de ji aliyê Tûxril ve hat dagirkirin, êdî di çavkaniyên dîrokî de behsa Enaziyan nayê kirin, her çend behsa hin kesên ji vê xanedanê ku sax mabûn tê kirin jî. Îbn Esîr vedibêje ku Qerebûlî, ku fermandarekî Salxurî bû, li Xuftîdexanê êrîşî Sorxab kurê Bedir kir û xezîneya wî desteser kir; piştre ji wê xezîneyê diyariyek ji Berkyaruq re şandin. Wan hemû axa di bin desthilata Sorxab de, ji bilî Daqûqa û Şehrezûrê, dagir kirin. Paşê Xuftîdexan ji nû ve radestî Sorxab

hat kirin. Ew di sala 1006an de mir û kurê wî Ebû Mensûr şûna wî girt. Îbn Esîr behsa dewlemendiya mezin û hejmareke zêde ya siwarên Sorxab dike û her wiha diyar dike ku Enaziyan heta wê demê 130 salan desthilatdarî kirine. (Çav: Minorsky, V. (1986). "ʿAnnāzids". Encyclopaedia of Islam. Vol. I (A-B) (2nd ed.). Leiden: E. J. Brill. p. 512–513)

Derbarê Ebû Mensûr de agahiyek berdest nîne û tê gotin ku Enazî heta sala 1117an hilweşiyane. Lêbelê, di pirtûka ´Tarîx-i Guzîde´ de, û paşê bi awayekî zelaltir di ´Şerefname´yê de, tê gotin ku di nîvê duyemîn ê sedsala 12an de, li Luristanê kesek bi navê Sorxab desthilatdar bûye; ev yek di bin fermana waliyê Xûzistanê de bûye ku navê wî Şuhla an Şumla bûye. Dema ku ew waliyê Tirk li dora sala 1174an mir, di navbera Sorxab û Şucaeddîn Xurşîd (damezrînerê xanedana Xurşîdiyan) de têkoşîna desthilatdariyê derket. Di encamê de Sorxab têk çû û li Manrûdê, di bin desthilata Şucaeddîn Xurşîd de, bû "şihne" (berpirsê ewlehiyê/rêveberê herêmî). Mînorskî lê zêde dike ku Sorxab bêguman neviyê wî Sorxabê berê bû ku Mandelî û Dîjê Mahakî birêve dibirin; bi wî re, nûnerê dawî yê xanedana Enaziyan jî ji dîrokê winda bû. (Çav: Minorsky, V. (1986). "ʿAnnāzids". Encyclopaedia of Islam. Vol. I (A-B) (2nd ed.). Leiden: E. J. Brill. p. 512–513) Derbarê Enaziyan de, Franz îdia kir ku "wisa xuya dike ku wan ne piştgiriya gelên herêmî bi dest xist û ne jî mîrateyeke çandî ya girîng li pey xwe hiştin. Heke di çarçoveyeke berfirehtir a taybetmendiyên wê serdemê de were nirxandin, nakokiyên zêdebûyî yên di navbera Bûweyhî, Kakûyî û Selçûqiyan de, rê li ber avakirina aramiyeke ramyarî û sosyo-aborî girtin; aramiyeke ku bi ya rejîmên Kurd ên berê – ankû Merwanî, Şedadî û ya Bedrê kurê Hesenûye – ve dişibiya." (Çav: Pezeshk, Manouchehr; Negahban, Farzin (2008). "ʿAnnāzids". In Madelung, Wilferd; Daftary, Farhad (eds.). Encyclopaedia Islamica Online. Brill Online).

Çavkaniyên civakî wê didina diyarkirin ku wê di wê demê de wê, serdestîya anazziyan wê, di demên piştre jî wê bidina domandin û wê, li herêmên xwe wê weke ´mîrgeh´ wê di rengekê de wê hebûna xwe wê bidina domandin. Di wê nûqteyê de wê, di şêwayekê de wê çendî di lêkolin û çavkaniyên hin niviskiyê li ser wê demê de wê gotinên weke têgîna aşîrî´ û hwd wê were bikarhanin jî lê wê, gotina aşîrîyê wê nikaribê bi tememî wê weke ya aşîrî wê fahmbikê. Wê bi têgînek weke ya mîrgehê wê fahmbikê wê weke rasttir bê. Ew wê di wê temenê de wê di nava rewşa xw eya bajarî, û jiyanî de wê bi rêgez û rewşên xwe yên

jiyanê û sazûman û rejimên kurdên wê demê de ku em di rengekê de wê bi wê li wê binerin wê di aslê xwe de wê, ev wê, weke têgînek rasttir bê ku em bo wê di rengekê de wê bikarbênin. Di wê demê de jî wê, di şêwayekê de wê rewşa van xanadandên kurd wê, bi rengekê de wê, bi têgîna hatina selçûqiyan li herêmê ku mirov bi wê li wê dinerê wê dikarê wê du gotinan teqez wê ser wê bibêjê. Yek wê, pêşbazî û an raqabate nava wan xanadanên kurd wê, di rengekê de wê, dem bi dem ew bo ku ew li hemberê hev zêdeyi bi hêztir bibin wê ji hêzên wan hêzên ji derve dihên wê bikin ku wan li leyha xwe bikarbênin û wê rewşa tuxrul bixwe jî wê di aslê xwe de wê, di wê temenê de wê pêwîst bê ku wê di rengekê de wê fahmbikê bê. Di wê temenê de wê, ev di rengekê de wê heya demên li dora sedsale 12´min jî wê di wê rengê de wê, weke hêzên leşkerî wê bi wê yekê wê werina bikarhanin û ev bi demê re wê, wan bigihênê kevneşopîyek bi jiyane herêmê re jî. Di aslê xwe de wê rewşa dawî a ku wê karibê wê di rengekê de wê diyarbikê wê rewşa şedadîyan bê ku wê, di rengekê de wê, weke karibê wê li ser wê bisekinê bê. Di aslê xwe de wê, rewşa şadadîyan wê hinekê din wê hem bo rewşa anazzidan jî, hesenweyhiyan jî û kekoyudiyan jî wê di rengekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê weke rewşek berhevî wê di şêwayekê de wê bibînê. Morfolojiya bi reqabeta di nava kurdên hesenweyidiyan û anazzidan de êw, di rengekê de wê dikarê wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê, di wê demê de wê weke rewşek diyarker jî wê di şêwayekê de weke karibê wê di rengekê de wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Di wê demê de wê rewşa kakuyidan wê dema ku wê li wê dinerê wê weke rewşek din a xanadanî wê, li kurdistanê wê bê û ev wê bi zêdeyi wê bi ser aliyê hesenwehiyan ve diçêt. Di wê temenê de wê, li gorî hinek çavkaniyan wê weke demek nû a desthilatî a bi wan jî wê were diyarkirn. Lê di rengekê de wê, ser rewşa wan ya baweri re wê, zêdeyi wê weke di rewşek di nava buweyhi û hesenweyhi de wê ev xanadana kurd wê were diyarkirin. Kakuyîdî (biratî) û an ku wê wek Kakuwayhid (biratekan), an Kakuyah jî tê gotin xanedaneke duwanzdeh imami yên bi eslê xwe ji kurd û deylemi bûn ku li rojavayê Faris, ´Cibal´ û Kurdistanê (li dora 1008- 1051) desthilatdarî girtin. Paşê ew ji nêzîkî 1051 heta 1141 bi Yezd, Îsfehan û Ebarkuh serwer bûn.

Bi rengekê wê navê kakuyidi û an kakuyi wê, were wateya ´birayê te´ û an têgîna ´biratî´ di wê temenê de wê têgînekê bi morfolojiyekê xort wê bide. Gotina ´keko´ û an ´keku´ wê temenê wê biafirênê ku wê were

wateya bira di kurdî de. Wekî din morfolojiya gotinê, wê di kurdî de wê wateyên din jî wê di rengekê de wê weke bide me ku wê, bi rengên weke di wateya ´kijan demê´ de jî wê wateyên bi xwe re wê bide me wê bibê. Wekî din wê di dewama wê d ewê, têgînek weke rabirdûyek demî û an mejuyi wê di morfolojiya gotinê de wê bi wê yekê wê bi xwe re wê weke ku wê bide diyarkirin wê hebê. Morfolojiyên weke kekoyi, kekuyid, û an kakuweyhid û hwd wê, têgînên li ser wê morfolojiyên bi rengên cihê wê di kurdi de wê bi xwe re wê karibin bi temen bikin û bidina diyarkirin. Morfolojiya têgînên weke bi navê hesenweyhi, kakuweyhi, anazziyid, û heya buweyhid wê, di rengek ne dûrî morfolojiyên fahmkirina zaravayên kurdî weke sorani, hewramî û an goranakan. Morfolojiya kurmancki jî wê ser wê re wê, di rengekê de di dewama wê de wê karibê wê fahmbikê.

Damezrînerê xanedana Kakuyiyan Ala el-Dewle Muhammed dihê diyarkirin, ku rêberê leşkerî yê Deylem ku li Cibalê di bin destê emîrê Buweyhiyan de xizmet dikir. Bavê wî, Rustem Duşmanziyar, jî xizmeta Buweyhiyan kiribû û li Alborzê erd wergirtibû da ku wan li dijî hukumdarên herêmî yên herêma cîran a Tabaristanê biparêze. (Çav: Bosworth 2010, p. 359–362) Rustem apê Seyîda Şîrîn bû, prenseseke ji xanedana Bawend, ku bi emîr (hukumdar) Buyiyan Fexr el-Dewle (hikûmdarî 976–980, 984–997) re zewicî bû. (Çav: Bosworth 1970, p. 74) Ji ber vê girêdanê, Ala el-Dewle Muhammed pir caran wekî Ibn Kakuya an Pisar-i Kaku tê binavkirin, ku tê wateya "kurê apê". (Çav: Bosworth 1970, p. 74) Heta sala 1008an, ew bûbû waliyê bajarê Îsfehanê, ku Seyîda Şîrîn garantî dabû wî. Lêbelê, rapora dîroknasê herêmî yê Îsfahanê yê sedsala 11an Mafarruxî destnîşan dike ku Ala el-Dewle Mihemed herî kêm heta sala 1003an bajar kontrol kiriye. (Çav: Bosworth 1970, p. 74) Bi demê re, ew bi bandûr ji kontrola Bûweyhiyan serbixwe bû. Carinan, Mihemed ibn Rustem Duşmanziyar wekî hevalbendê Bûwehyhiyan xizmet dikir; mînaqî, dema ku Şems el-Dewle li Hemedanê bi serhildanekê re rû bi rû ma, wî ji Qakuyiyan alîkarî xwest. Demek kurt piştî mirina Şems el-Dewle, Sama' el-Dewle li şûna wî hat; lêbelê, Qakuyiyan di sala 1023 an 1024an de hêrîşî Hemedanê kirin û kontrola wê girtin. Ji vê yekê mirov wê fahm dikê ku ew bi wê bi hêza leşkerê û hwd wê kakuyidi wê zêde xort û bihêz bin. Piştre ew pêşve çûn û Hulwan ji Ennazîyan girtin. Muşerîf el-Dewle yê Bûyiyan, ku li herêmên Fars û herêma başûrê kurdistanê û heya baxdayê hukum dikir, kakuyidiyan (Qakuyiyan) neçar kir ku ji Hulwanê vekişin, lê wan

Hemedan parast. Aştî di navbera her du aliyan de hate damezrandin, û di dawiyê de hevpeymaniyek zewacê hate damezrandin.

Di sala 1041an de kurê wî Feramûrz li pey Mihemed ibn Rustem Duşmanziyar hat text. Li Hemedanê, Kakuyidekî din, Garşasp I, hat ser desthilatê. Di sala 1095an de, Garşasp II bû emîrê nû yê xanedana Kakuyid û paşê di sala 1141an de di Şerê Qetwanê de hat kuştin. (Çav: Bosworth, Clifford Edmund, Historic cities of the Islamic world, (BRILL, 2007), 562) Serweriya Feramûrz kurt bû, ji ber ku Selçûkiyan piştî dorpêçeke salekê di sala 1051 an 1052an de Îsfahan girtin. Lê nekarin li isfahanê serwer bibin. Di wê demê de wê, kakuyidi wê di parastina wê de bin û wê, karibin heya dawî wê, di dest dest bigirin. Digel vê yekê, Selçûkiyan Feramûrz Yezd û Abarkuh wekî feyle dan wan. Kakuyid heta nîvê sedsala 12an wekî waliyên van parêzgehan man; serweriya wan di vê serdemê de bi avakirina mizgeft, kanal û kelehan dihat nasîn.

Rewşa wê demê ku em hinekê din bi şûnve herin wê bi giştî wê karibê di rengekê û çerçoveyek bi wê rengê de wê werênê ser ziman ku ew wê çawa wê, di rengekê de wê bibê. Ji wê aliyê ve wê, hatina komên selcûqî li herêmê jî wê weke aliyekê din ê ku em dikarin wê weke pirsgirêkek mazin a herêmê ku wê weke rûbide wê, di wê temenê de wê, diyarbikê. Ji wê aliyê ve wê, dikarê bi sereka wê bi wê rengê wê hinekê din wê diyarbikê û wê werênê ser ziman.

Piştî ku bavê wî, Rustem Duşmanziyar, wekî kirêgir û vasalê Buwehyhiyan li Reyê xizmet kir, Mihemed jî ket xizmeta wan û ji dora sala 1008an vir ve bajarê Îsfehanê birêve bir. Her du malbat bi zewacê ve girêdayî bûn. Dema ku hukumdarê bihêz ê Buweyhiyan Fahr ad-Davula Elî di sala 997an de ji hêla kurê wî yê qelstir Mecd ad-Daula Rustem ve hate guhertin, Mihemed ev yek bikar hanî da ku desthilatdariya xwe berfireh bike. Bi vî rengî, ew karîbû bandûra xwe ji Îsfehanê hem li bakur û hem jî li rojava, di hin rewşan de li derveyî qada bandûra Buweyhiyan, berfireh bike. Wî li dijî mîrektiyên reqîb ên wekî Ennazîdên Kurd li rojava şer kir û di sala 1020an de li Hemedanê serhildanek kirêgir ji bo Buxarîyan tepeser kir. Dema ku pirsgirêk di derbarê cîgirtina hukumdarê Buxarî de derketin holê, Mihemed derfetek baş dît û ber bi bajêr ve meşiya. Bi vî rengî, wî herêmên Hemedan, Dînawer û Horramabad girêda, di heman demê de ku efendiyê wî Mecd ad-Daula bêçare temaşe dikir. Mihemed kurê xwe Garşasp wek waliyê Hemedanê tayîn kir. Di salên piştre de, Mihemed bi giranî bi ewlekirina desthilatdariya xwe re

eleqedar bû; ji ber vê yekê, ew bi berdewamî bi serwerên din ên herêmî re pevçûn kir. Di sala 1028an de, ew di dawiyê de karî dijminên xwe di Şerê Nahawendê de têk bibe û bû zilamê herî bi hêz ê herêmê; wekî serwerekî serbixwe yê de facto, lê bi kêmanî bi navê Buweyhiyan. Ramyariya berfirehbûna êrîşkar a Gazneviyan (geznewi di kurdî de wê xwediyên wateyên weke ´geşene wî´ û an ´pirsgirêka wî´ û hwd jî. Di rengekê de wê, geznewî wê di wê demê de jî wê navekê kurdistanî bê bi bi wateya gotina ji wî û an ´kesna ji wî´ û hw djî wê karibê wê fahmbikê. Wateyên weke gazîkirina ji wî jî wê bi rengekê wê di wateya xwe de wê bide diyarkirn. Yanî gazikirinek û an gaznewî hinek gazêkirnên weke ji wî û an ji kesekê wê bi wê rengê wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê gotina gazîkirinê wê di rengekê de wê di kurdî de wateyên weke bakirinê û hwd wê bide. Lê di rengekê wê gaznawî de wê, gazkirinek ji wî û an jî bi rengekê din wê weke gazincên ji wî´ û an gazinkirinê û hwd wê weke di temenê gilehkirinekê de wê wateyekê bi morfoloji bi xwe re wê bide diyarkirin. Li ser temenê têgînek bi gotinî weke rengekê lakabî wê di şêwayekê de wê têgihiştinekê wê bide me. Heya roja me wê li kurdistanê ku wê were navê xeznewî wê weke ji wê di rengekê bi wateyek ´xizmtiyê´ û an ´xizmê wî´ de jî wê were fahmkirin û ev wê, di kurdî de wê karibê bi wê yekê wê bi gelek wateyên cihê ên li ser wê re wê dîyarbikê û wê werênê ser ziman jî bê. Weki din wê ser wê morfolojiya dawî a bi gotina xewnewî û fahmkirina wê morfolojiyên weke ser têgîna dûndaniyê û hwd jî wê karibê wê ji wê tê bigihê jî bê.) gefek cidî li ser Kakuyiyan çêkir: Siltanê Gaznî Mehmûd di sala 1029an de Buweyhiyên Rey ji holê rakirin, û ev yek rê da kurê wî Mesûd ku piraniya Cibalê fetih bike; ji ber vê yekê, Mihemed demkî ji Hemedan û Îsfehanê hate sirgûn kirin û ji Buwehyiyên başûrê kurdistan û baxda alîkarî xwest. Lêbelê, dema ku Mehmûdê Gaznî di sala 1030an de mir û Mesûd Cîbal ji ber vê yekê neçar ma ku biçe (ankû, Şîhab ad-Daula wekî sultanê nû bû Mesûd I), Mihemed vegeriya Îsfehanê û desthilatdariya xwe berfireh kir ber bi Rey û Yezdê ve. Lêbelê, paşê ji aliyê Mezûd I ve ji van axan hate derxistin û neçar ma ku teslîmî Xeznewiyan bibe. Mihemed yek ji keçên xwe wek jin da Mesûd I, lê her tim dilsoziya xwe li ser hêza Xeznewiyan ava dikir. Bi vî awayî, her gava Xeznewiyan qels bûn an li rojhilatê belav dibûn, wî bajarên li rojava fetih dikir, û dema ku Xeznewiyan di dawiyê de li dijî wî derketin, Mihemed di sala 1036an de reviya Deylemê. Bi dagirkirina komên Tirkî bo rojhilat û tacîzkirina Xeznewiyên bihêz, avahiya desthilatdariyê li kurdistan û

Îranê bêtir alozî û veguherîn derbas kir. Hin ji komên Tirkî, ankû Selçûkî, di demek kurt de li seranserê kurdistan û Îranê belav bûn. Pêşî di bin serwerîya xanadanên kurdistanî û iranî de bin. Lê piştre wê, li hemberê wan jî wê hêrîşên talani wê pêkbênin. Mihemed karîbû dewlemendiyên rojava bikar bîne da ku hêzên kirê ava bike û erdê ji Xeznewiyan bigire. Di demên ne diyar de, wî paytexta xwe, Îsfahan, bi dîwarên bajêr dorpêç kir, rê li ber salçûqiyan girt ku di destpêkê de wê bigirin. Ev di cih de wê dest gûharand bi serdestiya kakuyidiyan re.

Kurê wî yê mezin, Feramûrz, li şûna Ala ad-Daula Muhammed hat girtin, di heman demê de Garşasp li Hemedanê hukumdarî kir. Di vê navberê de, Selçûkiyan di Şerê Dandanqanê (1040) de Gaznewî têk birin û Rey kirin yek ji paytextên xwe. Serokê Selçûkiyan Toxrîl-Beg artêşek şand Îsfahanê da ku dilsoziya Kakuyiyan misoger bike. Kakuyiyên Hemedanê, ku bi Buxarî û Ennasiyan re hevpeymaniyek çêkiribûn, di sala 1047an de ji hêla Selçûkiyan ve hatin têkbirin, û bi vî rengî beşek mezin ji Cibalê rasterast ket bin detê selçûqiyan bo demek pirr kin jî bê. Garşasp I salên xwe yên dawî li Xuzistanê wekî emîrê Bûweyhiyan heta mirina xwe di sala 1052an de derbas kir. Gava ku Selçûkî vekişiyan li dora Xorasanê, Feramûrz bi Bûweyhiyan re li dijî Selçûkiyan hevpeymaniyek çêkir. Di sala 1047an de, Toxrîl-Beg Îsfahan dorpêç kir û Feramûrz ji nû ve girt. Her çend Feramûrz ji wê gavê ve dilsoz ma jî, di sala 1050an de dîsa Îsfehan hate dorpêçkirin û di sala 1051an de radestî Selçûkiyan bû. Di berdêla ku wê wêran û talanê nekin bi hev re di levkirinekê çê bikin. Lê li wê ne hisandin û wan dîwarên bajêr hilweşandin, Îsfehan kirin paytexta xwe ya nû û bajarên Yezd û Abarkûh bi Feramûrzê guhertin; paşê Kakuyiyan bi aştiyane van bajaran wekî bi selçûkiyan re birê e birin. Feramûrz bi navên rûmetê yên Zahir ad-Dîn (Ẓahîr ad-Dîn, "Piştgiriya Olê") û Şems el-Mulk (Şems el-Mulk, "Roja Împeratoriyê") bû rêveberekî rêzdar li ser herêmê.

Feramûrz piştî sala 1063an mir; kurê wî Elî li şûna wî text hişt. Wî bi Arslan-Hatun, keça Çagri Beg, ku berê bi xelîfe el-Qaîm re zewicî bû, re zewicî. Elî di sala 1095an de li Reyê di şerekî di navbera hukumdarên Selçûkî yên hevrik Tutûş I û Berk-Yaruq de mir. Kakuyîdî dê di pevçûnên navxweyî yên Selçûkiyan de berdewam bin. Bo nimûne, tevî têkiliyên baş bi Selçûkiyan re, kurê Elî Garşasp II bala xwe kişand ser xwe, û Siltan Mehmûd II di dawiyê de Kakuyîdî girtin û zindan kirin. Lêbelê, Garşasp karîbû xwe li cem apê Mehmûd, Ehmed Sancar, penageh bibîne. Wekî vasalê xwe, ew di Tebaxa 1119an de beşdarî Şerê Sawehê

bû, ku Sancar li hember Mehmûd II wekî sultan bi ser ket. Bi mirina Garşasp di 9ê Îlona 1141an de, di şerê li dijî Qere-Çîtayî de li deşta Qetvan (nêzîkî Samarend), xanedana Kakuyîdî di xeta mêran de bi dawî bû. Lêbelê, yek ji her du keçên Garşasp II bi Atabeg Sam ibn Werdanruz re zewicî, bi vî rengî desthilatdariya Kakuyîdan derbasî Yezdiyan bû. Lê di wê demê de wê bi rêya zawacan û an rewşên weke yên di wê rengê de wê daxili nava civakatiya herêmê bin. Lê, di wê demê de wê demê de wê serdestiya kurdistanî wê zêdetirî wê hebê. Wê, selçûqî, bi serdestiya kurdistanîyan ve wê girêdayi wê karibin bijin û ev ji morfolojiya serdestiya hesenweyhi, kakuyidi, anazzidi, şedadî, merwani û piştre bi teybetî heya serdestiya eyubi wê bi teybetî wê karibê ji wê bi rehetî wê fahmbikê bê. Piştî demên hesenweyhi, anazzid, kakuyid û hwd wê, demek nû wê di aslê xwe de wê bi serdema şedadî-merwani re wê di rengekê de wê bibê. Wê di wê temenê de wê, ev serdem wê piştî wê di dewama wê de wê bi eyubiyan re wê, karibê berdewamiya wê bênê ser ziman û wê weke demek bi xosletên wê yên teybet wê, di rengekê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di wê temenê de wê ev dem wê weke demek bi serdestiyek giştî a hegomenikî ku wê çerçoveya wê bi desthilatiyên ser desthilatiyên herêmî, xanadanî û hwd re wê, di rengekê de wê bibê. Di wê temenê de wê, nikaribê ne şedadî, ne merwani û ne jî eyubi wê, di wê temenê de wê di rengekê de wê şîrove bikê. Ku em dema pêşî a weke di temenê avakariya buweyhi, hesenweyhi, anazzidi û heya kekuyidiyan wê weke bi çerçoveyekê wê destpêka wê ji demên li dora sedsale 8′min û pê de wê bi serdema wê û bilindbûna wê, werênê ser ziman wê, êdî wê piştî nêvî sedsale 9′min a dawî û pê de wê, gûharinek çerçoveya wê ya desthilatî-hegomenikî ku wê di rengekê de wê çawa wê bi wê re wê bibê wê, bi wê re wê di şêwayekê de wê bi şedadî, merwanî û eyubiyan re wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Di rengekê de wê morfolojiya rengê sazûman, zihniyet û çerçoveya têgîna rengê morfolojiya baweriyê wê ji ya berê wê cihê bê. Di rengekê de wê, dema pêşî wê bi zêdeyi wê, ser temenê ahli-kitap û cihrengiyên baweri û herêkkirina wan û bi hev re jiyankirina wê re wê weke bimeşê. Dema duyem jî wê çendî ku wê destpêka wê bi wê re wê bibê wê hin bi hin wê, di wê de wê niqaşên ku wê di wê de wê weke ser têgîna maşşaiyan û hwd re wê bibê û an ser têgîna tasawufvanan û an sofismê û hwd re ku wê werina kirin ku em li wê binerin em dikarin wê bênina ser ziman ku wê weke di wê de wê weke gûharinek bibê. W li rex wê,

têgînek ummetparêzî wê hin bi hin wê, destpêka pêşketina wê bibê û wê, di wê temenê de wê, ev wê, di rengekê de wê, karibê wê, werênê ser ziman. Bi teybetî wê di dema eyubiyan wê morfolojiya wê de wê, dîmenê têgîna ahli-kitap wê çendî wê serdestîya wê hebê jî di wê de wê, pêşketinên cihê wê bibin û wê di wê temenê de wê, xwe bide diyarkirin. Di aslê xwe de wê, rewşa qatilkirina Rawandî û heya ya Suhrewerdî wê ser wê temenê jî wê bi hinek morfolojiyan wê karibê wê di rengekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Ev dîmenê gûharinê wê di rengekê de wê, di nava wê demê de wê dualiteyek ku wê weke bi hev re di şer de bê wê, bi dema eyubiyan re wê rengê wê zelali wê were dîtin wê ser morfolojiya têgîna ahli-kitaptiyê û ya ummetpêarizyê û hwd re wê, xwe bide diyarkirn. Di aslê xwe de wê, rewşa pêşketina tevgerên weke ya baba ilyas wê, di nûwe û cewherê wê de wê, serdestiya têgîna ahli-kitaptiyê wê hebê û wê di morfolojiya wê de wê civakatiyên cihê û baweriyên cihê ku wê di rengekê de wê bi hev re wê bijin wê bibê û wê ev kurdistanî **bê**.

Li vir tiştekê din wê ser navê sultantiyê re wê karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê, ev navê kurdi û kurdistanî û yên baweriyê wê bê. Heya ku wê kesekê selçûqî wê, ev wê navê li xwe bikê wê pêwîst bê ku ew di nava wê kevneşopîyê de wê were herêkirin. Di wê demê de ev nav ku wê ne weke rewşek ne rast a li ser navê dîrokê re wê li kesekê were kirin bê wê demê dikarê wê weke rewşek ku ew di nava wê kevneşopîyê de ew girêdayi bibin û bijin wê weke bi wê pêwîst bin. Di aslê xwe de wê di wê demê de wê ev rengê bi navkirinê wê bide diyarkirin ku wê serwerîya çanda kurdistanî wê hê serdest bê. Di wê temenê de wê ev rewşên raqabate nava xanadanên *kurd* de jî wê di wê demê de wê rewşek baş wê bo wan komên hatina herêmê wê biafirênê ku ew wê, bi leşkeriya xwe û xismeta xwe ya ya leşkerî a ji wan re wê bi wê yekê wê derkevina li pêş. Di wê temenê de lê ev wê, di rengekê de wê pişre wê weke rewşek din a teybet jî wê xwe di şêwayekê de wê bide diyarkirin. Di wê nûqteyê de wê, ev kom wê, di rengekê de wê, di nava baweriyên herêmê de wê, bi rêngên wê re wê, baweriya xwe wê bigûharênin ku ew karibin di wê temenê de ew bi wan re bijin. Di wê demê de wê, di nava serdestiya yarsaniyan de ku wê piştre wê bahsa komên tirkman û an selçûqi wê wer kirin wê hinekê jî wê bi wê gûharandina baweriyê û xwe tabîî wan kirina wan re wê di rengekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê bê.

Weki din wê di wê temenê de wê, morfolojiya têgîna girêdana bi têgîna baweriyên herêmê û di nava wê de wê, cihgirtina wan wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê yekê wê bibê û wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê bê. Ew wê, di rengekê de wê xwe tabîî wê bikin. An jî wê wusa wê bidina nişandin.

Di wê demê de wê raqabate nava xanadanên kurd wê di rengekê de wê di wê demê de wê, bi zêdeyê wê di wê morfolojiyê de wê weke aliyekê wê yê giring wê weke ku wê were dîtin wê derkeve li pêş. Di wê demê de wê, ev rewş wê, di demên şedadîyan de wê weke dawî li wê were hanin. An jî wê di rengekê de wê ser wê wer girtin û an jî wê, di dîmenekê nûxûmandi de wê were kirin. Di rengekê de wê, zêde wê dernekeve li pêş. Di wê demê de wê, şedadî wê, di aslê xwe de wê, di rengê *Atropatane* berîya zayinê û an dema *mediya piçûk* ku wê ji herêmên başûr û rojhilatê kurdistanê bi ber qafqasya ve wê vebê û wê bigihêjê serdestîyê û wê navenda wê herêma wê *mannea* berê bê û serwerîyekê wê di rengekê de wê weke karibê wê di awayekê de wê bi wê rengê wê di şêwayekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Wê jî dikarê wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê serwerî wê demê wê di rengekê de wê, di rengekê de wê, bidomê. Ev xanadanên kurd wê, di rengekê de wê, di rengekê de wê, di rengekê de wê, piştî wê demê de wê were dîtin ku wê, tifaqae ku ew ser temenê şedadî wê bi hev re wê çêbikin wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê, weke aliyekê wê yê giring wê, di rengekê de wê, karibê wê bikirpênê û wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke karibê wê werênê ser ziman. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku wê karibê wê di rengekê de wê di wê temenê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê, şedadî wê weke demek nû bê ku wê di wê çerçoveyê de wê werênê ser ziman. Wê nikaribê wê tenê wê weke xanadanekê û an desthilatiyek piçûk wê bihasibênê û ev wê, di rengekê de wê, mirgeh û desthilatiyên weke yên kurdistanî ên weke anazzidi, hesenweyhi, kakuyidi û hwd jî wê bigirê li nava xwe weke bi gelek mîrgehên din ên herêmî.

Şedadî xanedaneke Kurd bû. Wan ji 951 heta 1199 li ser herêmên cûrbecûr ên Ermenistan, Arran û heya kurdistanê hukum kirin. Ew Dvînê wek navend bikardihênin. Lê demezrendina wan wê bi xanadanên kurd ên ku me navê wan diyarkir wê bi hinek xanadanên din re wê werina ba hev û wê demezrênin. Di dema mayîna xwe ya dirêj li Ermenistanê de, wan gelek caran bi malbata keyenî û an şahî ya Bagratûnî ya Ermenistanê re zewicîn. (Çav. Kennedy 2016, p. 215)

Wan li bajarê Dvînê dest bi hukumdariya xwe kirin û di dawiyê de bajarên din ên mezin ên wekî Barda û Gencayê hukum kirin. Xêzek alî ya Şedadîyan bajarên Anî û Tiflîsê wergirtin. Ji 1047 heta 1057, Şedadî beşdarî şerên cûrbecûr li dijî artêşa Bîzansê bûn. Herêma di navbera çemên Kura û Aras de ji hêla xanedaniya Şedadî ve dihat birêvebirin.

Lê di wê demê de wê, weke aliyekê wê yê din ê giring jî wê karibê wê werênê ser ziman ku şedadî wê, di rengekê de wê, weke xanadanadek kurdistanî a çerçoveya wê berfireh bê. di morfolojiya mazinbûna wê de wê dîmenê atropatane med wê, bigirê û wê, di wê rengê de wê ji heman herêmên ew li wê serwer bûn wê serwer bibê. Wê heya ber çiyayên uralan wê, di rengekê de wê serwer bibê. Di rengekê de wê, xanadanên kurd wê, li herêmê ên dibin wê, bi wan re wê, di hevpeymaniyê de wê tevbigerihin.

Di wê demê de wê, gelek seferên şedadîyan wê bibin ku ew herêmên hazarê bi tememî dikin bin serwerîya xwe de. Di wê demê de wê, di rengekê de wê, hezar wê, di rengekê de wê di bin serwerîya wan de bê. Ev wê, di wê temenê de wê, weke herêmek ku wê ji wê hatina komên nû ji asya mazin ê bi wê re wê pêşîya wan bigirin ku ew bêna herêmê û pêşîya hêrîşên wan ên weke yên selçûqiyan bigirin.

Şedadî bi eslê xwe Kurd bûn û ji eşîra Hedhabanî dihatin. Dîroknas Andrew Peacock destnîşan dike ku Şedadî "ber bi eslê xwe yê bi rûmettir ji eşîrên Kurd ve meyla wan hebû." Hin endamên malbata Şedadî, wek Manûçîr, Anûşîrvan, Guderz û Erdeşîr, navên şahanşahên Sasanî yên berî-Îranî (224-651 PZ) yên bênav girtin, û xanedaniyê îdia kir ku ew ji Sasaniyan e. [..] Îdiakirina girêdanên bi rabirdûya Îranî ya berî-Îslamî re, ji ber ku wan "hewl da ku xwe wekî mîratgirên kevneşopiyên kurdistanî yên berî-Îslamî rewa bikin", taybetmendiyek bû ku Şedadî bi gelek xanedaniyên hemdem re parve dikir. Ji bilî bandûrên kurdistan û Îranî, di xanedana desthilatdar a Şedadî de bandûrên Ermenî yên bihêz jî hebûn; ev yek bi rastiya ku endamên malbatê navên Ermenî yên wek Aşot hildigirtin, tê îspat kirin. (Çav: Peacock 2011.)

Di wê rengê morfolojiya fahmkirina şedadîyan de wê, di rengekê de wê, lêpirsina li ser koka karduyan a demên berê islamê jî wê di rengekê de wê, karibê wê di rengekê de wê, li wê bihizirê bê. Di şêwayekê de wê ev herêmên ku ew wê li wê serwer bin wê, cihrengiyek berfireh a civakî ku wê, ermeni, êzîdî, kurd û hin komên faris jî wê bi xanadanî bi tifaqî wê bi wan re wê tevbigerihin. Ew wê di rengekê de wê li herêmê wê serdest bin. Morfolojiya hesenweyhiyan a ku ew di rengekê de wê, bi wan re jî

wê xwe di rengekê de wê bi şêwayekê din wê bide diyarkirin. Ew wê di kevneşopîya xwe ya olî de wê çendî wê weke islamî û bi şahtiyek islamî a kurdistanî wê rabin jî lê wê di rengekê de wê ew wê were dîtin ku ew, mejuyek berî islamê wê bi wê yekê wê bi wê re wê, rabin. Wê, di nava civakati û hêza wan de wê hin artişên wan wê, ji kurdên êzîdî û hwd bin. Di wê temenê de wê, di wê demê de wê kurdên êzîdî wê ji herêmên ew li wan serwer bûn wê heya çolemerga bakûrê kurdistanê wê bi şêwayekê zêde xort wê kariibê bahsa wan bikê. Di wê temenê de wê ew di rengekê de wê, bi têgînek wê weke ya destpêkê a weke êzdayi-islamî di temenê ahli kitap de wê, di rengekê de wê di morfolojiyekê de wê weke karibê wê fahmbikê. Mirov nikarê wê weke şunni wê bênê ser ziman. Ber ku wê têgîna sunnitiyê wê di wê demê de wê nebê û an ne li pêş bê. Wê şafiiti bê ku wê weke bi rengekê şîroveyek wê ya li kurdistanê bê. Di wê temenê de wê di rengekê de wê weke karibê wê di şêwayekê de wê di rengekê de wê weke bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di wê temenê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê, morfolojiya şedadîyan wê, di rengekê de wê, çerçoveya wê ku weke me li jor wê li deverekê wê diyar wê çawa wê di rengekê de wê weke bi dîmenekê imparatori a bi hêzî wê di rengekê de wê karibê wê werênê ser ziman. Di dîmenê bawerî de wê, bandûra mazdeki, maniyi, zerdeştî, û bi teybetî kevneşopîya karduyiyan a hizirî wê, bi zêdeyi wê weke bi civakên kurdistanî ên weke yarsaniyan û hwd re wê li wê hebê. Di wê temenê de wê dikarê wê di rengekê de wê bi şêwayekê wê werênê ser ziman bê.

Şedadîyan di rengekê de wê heya astekê wê dawî li pêşbazî û raqabeta nava xanadanên kurd jî wê di bin sêwana xwe de wê bênî. Di wê temenê de wê di rengekê de wê dîmenekê wê yê giring wê weke karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê hadbani wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê werênê ser ziman. Lê di wê temenê de wê, dema ku wê kurdistanî wê bahsa desrtpêka şedadî bikin wê bi morfolojiyekê wê bikin. Ew jî wê weke banuyek kurd a jin bi navê dayika anazzê ku wê bibê û wê, eyeridiyan û an dewleta eyeridiyan wê hemûyê wê bi serwerîya wê ya li axa xanadanên wê demê ên mazin weke ya hesenweyhiyan jî wê pêşbixê û wê di bin şahtiya xwe de wê bikê yek wê, temenê şedadî wê biafirê. Ew dihê hanin ser ziman ku wê di wê demê de wê mihemedê kurê şadadî ku wê, temenê avakirin û demezrendina şedadî wê bikê wê, di rengekê de

wê ew wê piştgiriya wê bikê û wê, jina şah û kurd wê, di rengekê de wê, weke serdestîyek mazin ku wê pêş didît wê, bi wî re wê pêşbixê. Wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê, li gorî hinek vegotinan jî wê, di aslê xwe de wê hê demên berê demezrendin şedadî de jî wê, ev jina kurd wê dawiyê li raqabeta nava xanadanên kurd wê bê gotin ku wê werênê. Ji wê aliyê ve wê navê wê derkeve li pêş û wê di şêwayekê de wê weke bahsa wê were kirin.

Piştî wê ne bi geleki re wê dema ku wê şedadî wê pêşkeve wê, rojhilatê kurdistanê û heya başûrê kurdistanê wê, bi ber herêmên qafqasya ve wê berfireh bibê û wê, serwerîya xwe mazin û berfireh bikê. Di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku wê karibê wê di rengekê de wê di şêwayekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Di sala 951an de, Mihemed kûrê şedad li Dvînê bi cih bû. Ji ber ku nikarîbû Dvînê li hember dagirkirina Musafiriyan bigire, ew reviya Keyaniya Ermenî ya Vaspurakanê. Kurê wî, Leşkerî I, di sala 971an de Genca girt û bandûra Musafiriyan li Arranê bi dawî kir. Piştre ew ber bi Transqefqasyayê ve berfireh bû, ber bi bakur ve heta Şamê û ber bi rojhilat ve heta Barda (Azerbaycana îroyîn). Serdestiya birayê wî Merzuban jî tenê çend salan dom kir. Kurê sêyemîn ê Mihemed, Fadl I, di dema serdestiya xwe ya dirêj de deverên xwe berfireh kir. Di sala 1022an de, wî Dvîn ji Bagratîdên Ermenî girt û seferên wî yên li dijî wan bi astên cûda yên serkeftinê bi dest xistin. Wî di sala 1030an de hêrîşî Xazaran jî kir û hin beşên Arranê (Azerbaycana îroyîn) girt. (Çav: Bosworth & Buchner 1997, p. 157) Di heman salê de, piştî ku ji sefereke serketî ya li Gurcistanê vegeriya, artêşa wî rastî hêzên Gurcistan û Ermeniyan hat û têkçûnek biryardar xwar. Piştî têkçûna Fadl I, herêm ket nav kaosê; Împeratoriya Bîzansê zext li ser mîrên Ermenî kir, û Tirkên Selçûkî piştî hêrîşeke nû ya Selçûkiyan li ser Dvînê bandor li dordora li ser Arranê bi dest xistin. Ev hêrîş ji aliyê xazarê ve hat.

Ebû'l-Fet'h Mûsa di sala 1031an de cîyê Fadl I girt û heta mirina wî di sala 1034an de bi destê kur û cîgirê wî, Leşkerî II, hukum kir. Helbestvan Qetran Tebrîzî pesnê Leşkerî II da ji bo serketinên wî yên li dijî mîrên Ermenî û Gurcî di dema xwe de li Gencayê. Leşkerî II panzdeh salan hukum li Arranê kir, serdemek ku ji hêla dîroknasê Osmanî Münejjim Başi ve wekî serweriyek bi pirsgirêk tê binavkirin. (Çav: Minorsky 1953, p. 18, 46–49) Dema ku ew di sala 1049an de mir, Anuşîrvan cîyê wî girt, lê ew hîn jî negihîştibû temenê xwe, û hêza rastîn di destê odevan (hacib)

Ebû Mensûr de bû, ku wekî naip tevdigeriya. (Çav: Minorsky 1953, p. 18)

Rejîma nû zû ji hêla beşek mezin a nifûsê ve hate dijber kirin. Munejjim Başî, kurteberiya kronîkeke herêmî ya niha windabûyî dike û radigihîne ku sedema vê yekê ew bû ku Ebû Mensûr tavilê razî bû ku çend kelehên sînor radestî Kakhetî, Gurcî û Bîzansî bike, bi vî awayî "çavbirçîtiya wan a ji bo Arranê tepeser kir." (Çav: Peacock 2011.) Ev biryar kesayetên pêşeng ên Şemkorê, bi serokatiya el-Heysem, serokê çermfiroşan, teşwîqî serhildanê kir. Li gorî Vladimir Minorsky, ev tevger serhildanek eşrafên bajêr li dijî kasta burokratîk a pilebilind temsîl dikir. Ebû Mensûr, ku wê demê li Şemkorê dijiya, hewl da ku el-Heysem bigire, lê el-Heysem û xulamên wî "xencerên xwe kişandin" û piştgirî dan Ebû'l-Eswar Şavûr, hukumdarê Dvîn û apê mezin ê Anûşirvan. (Çav: Minorsky 1953, p. 18–19, 49–50)

Ebû'l-Eswar Şemkor dagir kir, rewşa aloz a li wir çareser kir û li paytext Genca bi cih bû. Du meh şûnda, wî Anûşirvan û Ebû Mensûr û xizmên wî girtin, ku ji nişka ve bi dawî bû. (Çav: Minorsky 1953, p. 19) Serdema dirêj a Ebû'l-Eswar (nêzîkî 1049–67) lûtkeya Şedadiyan bû. (Çav: Peacock 2011.) Dema ku Tûxrîl I hat Gencayê û daxwaza mayin û serdestiya li herêmê kir, ew hukumdarê serbixwe yê dawîn ê mîrnişîniya Şedadiyan bû. Şahê kurd wê, demê wî destûr da ku wî, dixwest ew ji hêza wan ya leşkerî sûdbigirê. Ber ku wê di wê demê de planên wî hebûn ku ew di wê demê de ew bizansê bi tememî li herêmê bişikênê. Li gorî Ebû'l-Eswar wê, destûrdayina hin komên selçûqî wê, di rengekê de wê, kariba wê bi wê yekê wê sûdê ji wan bigirê. Ew pirsgirêkên navxweyî ên weke di dema Abû mensur de wê rûbidin wê, di aslê xwe de wê, ne ji ber radestkirina çend kanalên sînor û radestkirina wan bi tenê bê. Aliyekê wê yê bi pirsgirêk wê di aslê xwe de wê, di nava şedadîyan de ku wê weke bibê temenê pirsgirêkê wê, destûr dayina şahê kurd ku ew selçûqî jinûve werina herêmê û karibin bi cih û serdestbûna wan bê. Pirsgirêk wê ji wê yekê wê rûbide. Ev pirsgirêk wê, di wê demê de wê rûbide û wê piştî wê, çendî wê weke bi dema serdestbûna şahê kurd re wê weke dawî li wê were jî lê wê piştre ev pirsgirêk wê ti carî wê dawî li wê newê. Her ku wê kurd û kurdistanî wê encama wê, bijin bi xirabî û hêrîşên komên selçûqiyan wê di rengekê de wê, hingê wê ew wî şahê kurd ku wî destûr da wan wê gûnahbar bikin. Di wê temenê de wê, ev wê, di rengekê de wê, di şêwayekê de wê, berî wê demê wê, di dema şahên kurd ên berî Ebû'l-Eswar de wê, seferên li herêmê bo pêşîya hêrîşên selçûqan girtinê

wê bên kirin. Lê li gorî wan wî hemû hewldanên bi wê yekê dana nişandin vala derxistina. Di wê temenê de wê di rengekê de wê, ev wê, di aslê xwe de wê, bê temenê pirsgirêkên mazin ên navxweyî ku wê weke ji wan re wê, weke zor bin ku ew wê herê bikin.

Di Tîrmeha 1068an de, Fadl II, kurê Ebû'l-Eswar Şavur, bi 33,000 leşkeran hêrîşî Gurcistanê kir û gundewarê wê wêran kir. Key Bagrat IV ê Gurcistanê ew têk bir û hêzên Şedadiyan neçar kir ku ew vekişihin. Di rêya ber bi Kakhetiyê de, Fadl ji aliyê hukumdarê herêmî Agsartan ve hate girtin. Di berdêla radestkirina çend kelehên li ser Çemê Îorî de, Bagrat Fadl fîdyeyê da û radestkirina Tiflîsê ji wî wergirt; li wir wî emîrekî herêmî di bin şert û mercên vasal de tayîn kir. (Çav: Minorsky 1993, p. 754) Di dema dîlgirtina Fadl II de, birayê wî yê mezin Aşot Arran heşt mehan (Tebax 1068 - Nîsana 1069) hukum kir, heta bi navê xwe û yê şahê xwe, pereyan jî çap kir. (Çav: Minorsky 1953, p. 6, 24) Şedadiyan heta sala 1175an, dema ku Fadl III derket ser textê şedadîyan wî, li Anî û Tiflîsê û navendên din şahtir kir. Di encama peyman û an levkirina Abu´l Aswar de ku wê selçûqî wê werina herêmê wê, piştî wê, li herêmê wê zêde bibin. Lê di wê demê de jî wê, serwerîya şahê kurd wê, hebê. ji wan wê weke hêza leşkerî wê sûdbigirin.

Di sala 1085an de, Fadl III serhildanek da destpêkirin û Genceyê girt. (Çav: Bosworth 1968, p. 95) Şahê kurd di sala 1086an de seferek din jî da destpêkirin. Lê di wê demê de wê bi hinek sedemên nexweşîyê ku ew hê li jiyanê bê wê, bikeve nava nivinan û wê, şûnê wê weke şahê şedadî Manûçîhrê wê were ser hukumdarîyê.

Dîroknas Andrew Peacock destnîşan dike ku Şedadiyan "xwe dispêrin esleke bi heybettir ji eşîrên Kurd." (Çav: Peacock 2011.) Hin endamên malbata Şedadiyan, wek Manûçîhr, Anûşîrvan, Guderz û Erdeşîr, navên şahanşahên Sasaniyan ên berî-Îranî (224-651 PZ) yên bênav girtin, û xanedaniyê îdia kir ku ji Sasaniyan e. (Çav:Vacca, Alison (2017). Non-Muslim Provinces under Early Islam: Islamic Rule and Iranian Legitimacy in Armenia and Caucasian Albania. Cambridge University Press, p; 7-8) Îdiakirina girêdanên wan bi rabirdûya wan a Îranî ya berî-Îslamî wekî hewldanek ji bo rewakirina xwe wekî mîratgirên kevneşopiyên Îranî yên berî-Îslamî dihat dîtin; taybetmendiyek hevpar a Şedadîyan bi gelek xanedanên hemdem re.(Çav: Peacock 2011.) Ji bilî bandûrên kurdistanî û Îranî, di xanedana desthilatdar a Şedadîyan de bandûrên Ermenî yên bihêz jî hebûn; ev yek bi rastiya ku endamên

malbatê navên Ermenî yên wekî Aşot hildigirtin, tê îspat kirin. (Çav: Peacock 2011.)

Di aslê xwe de wê dema ku mirov wê dema dîroka herêmê wê werênê ser ziman wê, demek teybet wê, ser temenê keyeniya kurdistanî a berê wê di rengekê de wê weke karibê wê, werênê ser ziman. Di heman demê de wê girêdanên bi çanda berê ve a civakî wê hebê û wê di wê demê de wê kevneşopîyên berê islamê wê hê li wê serdest bin. Wê kevneşopîya baweriya êzdayi wê resen wê serdest bê û wê di wê demê de wê nikaribê wê paşguh bikê bê. Wekî din wê, di rengekê de wê ev rewşa civakatiya kurdistanî wê bêgûman wê bandûrê li şedadîyan jî wê bikê. Di wê demê de wê, morfolojiya yarsaniyan wê, di rengekê de wê li pêş bê û wê gelek aşîrên selçûqî ên ku wê, werina herêmê wê weke xwe tabiîî wan bikin. Kevneşopîya kurdistanî a baweri wê hê jî wê xort bê. Minaq wê, di heya roja ku wê, weke têgînek nav lê kirinê li kesên serdest ên nava islamê ên serdest û an zane de wê, têgîna ´abu´ ku wê li pêşîya navê wan wê were danin ev wê, weke girtinek *ji kevneşopîya babatiyê (wek mertebeyek pîroz a baweriyên kurdistanî) ku wê weke mertebeyekê di nava baweriyên kurdistanî de wê bicih bibê* û wê di dema yarsaniyan de jî wê, bi xanadanên demê û morfolojiya baweriyên wan de wê zêde wê derkeve li pêş bê. Ev kevneşopî, wê ber ku wê xort û zêde li berçav û mazin wê bi diyarî wê hebê wê, êdî wê girtina ji wî û an bi wê jiyankirinê wê bibê. Weke çawa wê, ji baba mislimê xorasanî re wê bê gotin ´abu mislimê xorasanî´ û hwd. Kevneşopîya babatiyê wê, di rengekê de wê, ji yarsaniyê, û pîritiya êzdayiyî û heya nava pîriti û an babatiya nava zazayiyên kurd wê karibê wê ji wê di morfolojiyekê de wê werênê ser ziman. Ev kevneşopî wê, di wê temenê de wê, di rengekê de wê derkeve li pêş. Di rengekê de wê, yarsaniti wê di wê demê de wê bi serê xwe wê hema bêja wê weke ´baweriyek ahli-kitap´ û an weke baaweriyek weke bi serê xwe a bi kitap û an pirtûk wê derkeve li pêş. Di wê temenê de wê piştî wê, bi dema sultan sahaq bi xwe re jî wê demek wê ya nû wê pêşkeve û ew wê ser wê çerçoveya wê ya pêşketina wê re wê di rengekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Wê dema ku em wê kevneşopîyê û serdestiya wê, baş fahm nekin emê nikaribin wê bi tememê wê demê jî bi gelek pêşketinên wê karibê wê fahmbikê bê.. Ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring jî wê weke karibê wê di şêwayekê de wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê di wê demê de wê bi wê yekê wê, deerkeve li pêş. Morfolojiya têgîna baweriyê wê, di wê temenê de wê hinekê jî wê bi wê yekê wê piştî sasaniyan wê, ji dema Mani û

mazdek û heya yarsaniyan û êzdayitiya wê demê wê çerçoveyek berfireh a ku wê karibê wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Morfolojiya xwe aidi dûndaniyek ber islamê diyarkirin û bi wê hanina ser ziman jî wê bi wê re wê weke temenekê wê yê kûr û civakî wê weke hebê ku wê karibê wê di rengekê de wê bii wê re wê di dewama wê de wê werênê ser ziman bê. Wê, di rengekê de wê, li herêmê wê, di rengekê de wê, were dîtin. Ya ku wê, di rengekê de wê, girêdanekê wê bi wan re wê bi kurdan re wê çê bikê wê ser wê temenê bê. Piştî wê demê de wê dema ku wê eyubi wê, peymanekê wê di nava eyubi û selçûqiyan de wê çêbikin ev rewşên weke ya di dema levkirina dema Abu´l Aswar û rewşên weke ya di nava çanda kevneşopîya baweriya herêmê de wê xwe bicihkirina wan wê kevneşopîya civakî û baweri a herêmê de jî bê. Lê bicihbûna selçûqîyan wê kurdên herêmên din jî wê car bi car wê aciz bikê. Heta ku wê komên weke di roja me de wê weke ´komên hasan sabbah´ wê weke li hemberê wê, pêşkevin ku ew, weke dîmenekê şerkirinê ê li hemberê şelçûqiyan jî wê karibê wê di rengekê de wê fahmbikê bê. Di rastiyê de wê weke ku wê were gotin ku ew ´haşhaşîyê´ bikarnayênin weke madeya hişbir. Ev gotina ´haşhaşî´ wê tenê wê weke gotinek dij propaganda û reşkirinê bê. Di rastiyê de wê di rastiya wê nebê. Ev gotina reşkirinê ku wê bi wê çawa wê ev tevgera civakî wê bi wê ji rastiya wê ya civakî û koka wê dûr wê were diyarkirin û sernûxûmandin wê ji aliyekê ve jî wê bi wê ve wê girêdayi bê. Manipulasyonek zêde xirab û qirêt a ser dîrokê re bê. Di rengekê de ew wê, weke komek civakî a di qasran de û an deverên din de wê weke ji nava civakê ku ew xwe weke di bin dagirkirinekê de dibînê wê, weke bertekek wê ya kurdistanî jî wê werênê ser ziman. Ev komên hasan sabahî wê kurdî û kurdistanî bin û wê di wê temenê de wê karibê wan di rengekê de wê di şêwayekê de wê werênê ser ziman. Lê ew ne bi tememî weke misilman bin. Ew wê, bi rengekê din ê baweriyek cihê a kurdistanî a kevn bê. Di wê temenê de wê weke bertekek li xwe xwedi derketinê jî wê, di rengekê de wê weke karibê wê di şêwayekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Ew wê ne komên terorê bin û an şêwayekê din ên bi wê rengê, weke ji kêfê re mirovan dikujin bin. Ew li diji teroreke li hemberê civakê û beşên wê dihê meşandin disekin in û tekoşîn dikin. An jî wê bi ti awayê wê weke komên cihadist ên roja me wê ti carî wê nikaribê weke wan şîrove bikê û werênê ser ziman bin. Di demên li dora dayinê de wê, komên weke ´zeolat sicari (li dora sedsale 1´min a piştî zayinê)´ ku wê, dema ku wê keleha wan were dagirkirin ji hêla romayiyan ve û wê li hemberê dagirkeriya roma wê bi xencerê wê,

şer bikin wê, di demên berê de wê bibê. Di wê rengê de wê rewşa hasan sabahiyan bi xencerê şerekê li hemberê dagirkirina ku rengê wê hin bi hin bi hatina selçûqiyan re diyar dibê şer dikin. Morfolojiya tevgera hasan sabahiyan ku em di çerçoveya şertûmercên demê, xosletên pêşketina civakê a wê demê û dîrok û pêşveçûnên weke bi rengê dagirkirinên herêmê û wêran û kavilkirina jiyane herêmê ku em li ber bigirin bi wê re em pêwîst in wê werênina ser ziman. Ew di nava şertûmercên xwe yên civakî de dikarê were fahmkirin. Di wê demê de wê civak li ser wê çi rengên hêrîşan wê hebin û bi çi telukeyan re wê rû bi rû bimênê wê, bi wê re wê karibê wê di rengekê de wê fahmbikê bê. Weke dihê gotin ku ev ji keyeniya himyari a li Yemenê a wê demê wê were jî wê di aslê xwe de wê weke gotinên ku wê nikaribin rastiya wan piştrast bikin bin. Ev teqez bi xosletên civakatiya wê demê a herêmê re were fahmkirin.

Ew, di wê demê de wê, piştî çêkirina peymanekê ji aliyê şahê kurd a Abu´l- Aswar ve ku wê, selçûqî wê karibin werina herêmê wê, ev wê, ne razibûnan wê bi xwe re wê bênê û wê piştî wê, di encama wê de wê weke ku wê rûbidin rewşekên weke wê. Ev komek ku wê bi wê rengê wê li hemberê selçûqiyan û kesên weke serekên wan bin û an sûwarî û an serleşkerî û an kesên ku ew hatina wê di naqînin û wan dikin armanc. Ev di encama pêvajoyên hêrîş, talan, wêrankirinên bi hêrîşên komên selçûqî re wê, li kurdistanê wê, di rengekê de wê weke pêşkevin bin. Lê di roja me de wê, wê, bi dîmenekê cihê wê weke ´komek teorist a di dîrokê de a pêşî´ û an weke ´komên haşhaşî´ dihên diyarkirin. Ev ne komên madeyên hişbir bikardihênin bin û ev komna bi bawerî û xwedi nirxên civakî û bi awayekê canfideyane bûn. Ew weke parastina xwe, civakatiya xwe û baweriya xwe wê, bo wan wê sedema fedabûna wan na. Ew ne bi madeyên hişbir canfida bûn. Ew bi baweriya xwe canfida bûn. Gotinên bi wê rengê ên bi karhanina ´haşhaşê´ jî wê, weke gotinna dij-propaganda wê, di rengekê de wê, di rengekê de wê bên dîtin. Biqasi van gotinên dijpropaganda wê, gotinên manipulekirinê ên weke, ´suiqast li salahadinê eyûbi jî kirina´ wê, bên diyarkirin. Hasan sabahi bi morfolojiyekê tevdigerihin ku ew dikin ku ew pêşî şerê mar bi parçiqênin. Di wê temenê de wê, ji navendî deverên dagirkirinê diyar dikin li herêmê wê dikina armanca xwe. Ew weke tevgeriyek xalkên herêmî kurdistanî û an iranî a li hemberê dagirkirinê wê, pêşkeve bê. Ji encam û armancên wê dikarê wê yekê bi rehetî wê bi wê re wê fahmbikê. Weki din em dûbare dikarin wê werênina ser ziman ku wê, wê, gotinên weke ´haşhaşîyê

bikardihanin´ jî wê, ji rastiyê wê dûr bin. Agahiyên bi wê rengê wê ti temenê wan ê dîrokî jî û hwd jî wê nebê. Di aslê xwe de wê ji vê rewşa derketina komên weke yên haşhaşî wê binerê wê rewşa hatina selçûqîyan li herêmê wê çawa wê nerazîbûn û nexweşîyan wê biafirênê wê ji wê karibê bi dîmenekê wê bi rehetî wê fahmbikê û wê werênê ser ziman jî bê. Li kurdistanê jî hasan sabahi wê, di wê rengê de wê li hemberê selçûqiyan wê, pêşkevin û ev dema ku wê hin bi hin ew bi morfolojiya dagirkeriyê hin bi hin derdikevina li pêş wê bibê. Morfolojiya hasan sabahi wê şêwayê wê yê bertek nişandinê wê cihê bê. Lê weke tevgerek civakî bê ku em dikarin di rengê ya baba ilyas de wê weke li hemberê mogol û selçûqîyan wê pêşkeve wê karibê wê di rengekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman jî bê. Tevgera baba ilyas wê, li hemberê mogol û selçûqiyan wê pêşkeve û wê, di rengekê de wê, li herêmên kurdistanê ji rojhilat û heya bakûr û rojavayê kurdistanê wê pêşkeve û wê serwer bibê. Wê ser temenê civakatiya eyubiyan û têgînek tevgerî a weke ya ahli-kitabi wê, di şêwayekê de wê li hemberê pêvajoyek dagirkirinê a ser herêmê pêşdikeve wê karibê wê di rengekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Ev wê, di aslê xwe de wê, bi wê yekê wê weke tevgerek kurdistanî bê. Wê, encamên wê jî wê bi civakatiya kurdistanî re wê karibê wê şîrove bikê û wê dema ku em li rengê demografi û morfolojiya wê binerê jî wê karibê wê werênê ser ziman ku wê weke dîmenekê civakî wê bi xwe re wê, di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin bê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku wê karibê wê werênê ser ziman bê. Morfolojiya baba ilyas li jêr emê hinekê din wê ser wê bisekin in. wê ji aliyekê ve jî dikarê di dewama pêvajoyên seferên dema eyubiyan ên dema elezizi, elafdal, abufida ku ew weke “babê fida´ dikarê were fahmkirin û bi teybetî dema sultana jin a kurd Deyfê sultanê wê karibê wê fahmbikê bê. Lê li vir wê, di çerçoveya wê nûqteyê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, weke tevgerek civakî a ji temen ve wê pêşdikeve wê karibê wê diyar û pênase bikê bê. Ji yarsaniyan heya manitiyan, mazdekiyan, zerdeştîya, û komên durzi ên heya roja me dihên jî di wê çerçoveyê de wê karibê ku wê werenê ser ziman wê, bibin. Di rengekê de wê, morfolojiya zazayiyê û baweriya wê ya piştre wê bi navê elewitiyê wê pêşkeve jî wê di rengekê de wê karibê wê werênê ser ziman bê. Pêşxistina elewitiyê bi wê rengê wê, di rengekê de wê, ser tepisendinek piştre a vê tevgerê û an tevgerên wê weke weke tolhildanekê jî wê di rengekê de wê, pêşbixê. Ev tevgera ku wê mogol ji herêmê derxistin û wê serketi bê wê piştî wê, peşî bê armanca salçûqiyan

û dûv re bê ya osmaniyan. Bi wê ji rastiya wê ya civakî û baweri wê were kirin. Di roja me de jî wê li ser wê morfolojiyê re wê, hewldanên bi wê ji hev cihê dana nişandin a beşên civakî li şûna di yekparatiya wê de wê werênê ser ziman wê weke bi wê aqilê wê were kirin bê. Civakek wê bi beşên wê re wê hev tememkirina wan re wê tamiya wê hem bi dîrokî û hem bi dema wê ya jiyane wê ya civakî û hwd re wê bibê. Di wê temenê de wê, civaketi wê, têkiliya wan beşên bi hev re wê, bûna wê re wê çerçoveya wê biafirê. Lê wê dema ku ew beşên wê ji hev cihê hatina diyarkirin wê, bi xwezayî ew wê weke helwest û armancek ji hev felişendina civakê a ku ew bi wê dihê pêşxistin jî bê. Her beşên civakê di nava giştîtîya wê ya civakî de wê, kifşkirina wê, cihê wê, wûcana wê, û rewşa wê ya jiyanê bi rengê wê weke aliyekê wê civakê jî wê bibê. Di wê temenê de wê *aqilê civakî* wê bi *giştîtîya wê* û *teybetiya wê û an jî herêmiya wê*, û an bi gelemperîya wê, teybetîya wê û an herêmîya wê re wê hebê û ev herdû ali wê bi wê yekê û rengê wê hev temem bikin. Ber ku wê bi aligiriya aliyi weke elewi wê, ji temenê wê yê civakî û teolojiya wê, were dûrkirin. Ji xwe ew wê piştî tepisendina wan raperinên civakî û her wusa weke xeleke wê ya dawî minq tepisendina raperina şêx bedredin û hwd wê, di rengekê de wê, di rengekê de wê yan wê xwe wê weke mihemedî û aliyî wê bidina diyarkirn û wê ji wê zêdetirî wê derfet ji wan re wê newê nişandin. Wê bi wê yekê wê gotinên weke tenê ser teolojiya islamê re hewldanê pênasekirina wan, wê bi temenê kevneşopîya wan ya civakî a hizirî û hwd û tûnakirina wê re wê, weke encama wê bê. Weke çawa wê, bi gotina ´kesekê du êzîdîyan bikujê wê herê bihuştê´ û an bo hizirîyan ew ku ew tenê dikarin weke aligiriya aliyi xwe tenê diyar bikin û an weke sunni bin wê ji wê û pê de wê ti rê ji wan re wê newê hiştin. Bi wê yekê wê, wekî din wê were qatil kirin. Morfolojiya kuştina nesimi û hallac wê, dîmenekê pêşîn ê ku wê karibê bi wan re wê, di rengekê de wê, werênê ser ziman bê. Bi wê yekê li şûna hizir bi cihkirina ali û bi wê yekê ji rastiya teolojiyî û hwd re wê bi zêhniyetek sunni ku wê piştî sedsale 15´min û pê de wê were pêşxistin wê karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê. Ku em tenê li navê gotina ´male cem´ a weke malên elewiyên iro binerê jî wê, ji morfolojiya gotinê wê têkiliya wê ya bi têgîna *serencamê* (di morfolojiya çavkaniya male cemê, li jor wê li jor wê ser wê were sekin in, ber vê yekê emê li vir tenê bi wê gotinê bi sînor re xwe bihêlin) a yarsaniya wê demê re wê çawa wê hebê wê karibê wê di rengekê de wê bi rehetî wê fahmbikê bê. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê dikarê wê di şêwayekê de wê

weke aliyekê wê yê din ê giring wê werênê ser ziman bê. Lê wê jî di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê herêmên qafqasya wê, hê çendî wê weke di bin serwerîya şedadîyan de bin lê bi rengekê wê, demografiya wê hin bi hin wê, bigûharî. Hatina komên selçûqî li wan deveran destûrdana bi cihbûna wan û hwd wê, di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê ku wê karibê wê, bi teybetî wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê.

Di morfolojiya serdestiya şedadîyan de wê, piştî wê, di rengekê de wê, bi rengekê wê, bi ber herêmên navin ve wê, di rengekê de wê herikina wan wê bibê. Ji demên piştî sedsale 11´min û pê de wê bandûra wan wê di rengekê de wê weke kêm bibê. Lê wê di rengekê de wê, weke êdî wê piştî wê ew komên leşkerî dihatin bikarhanin ên selçûqîyan wê paşê bina rastiyek civaketiya herêmê jî. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê ev wê, rengê wê di sedsale 12´min de wê baştirin wê di rengekê de wê weke ku wê were dîtin. Minaq di sala 1072an de, Selçûkiyan Anî dan Manûçîr, şahê û mîrê Şedadiyan. Manûçîr dîwarên Aniyê rastore û berfireh kirin. Şedadiyan bi gelemperî li hember nifûsa bajêr a ku piraniya wê Ermenî û Xiristiyan bûn, siyasetek lihevhatî dimeşandin û di rastiyê de, bi çend esilzade Bagratî re zewicîn. Kur û cîgirê Manûçîr, Ebû'l-Eswar, ji hêla dîroknasê Ermenî yê hemdem Vardan Areveltsi ve bi zilm û zordariya li ser Xiristiyanan û hewldana firotina Aniyê ji mîrê Qersê ve hate tawanbarkirin. Desthilatdariya wî ji hêla key Dawid IV ê Gurcistanê yê vejandî ve hate bidawîkirin; Anî di sala 1124an de bê şer radest bû. Ebû'l-Eswar Şavur wekî girtiyekî Gurcî jiyana xwe ji dest da, di heman demê de Anî ji hêla Dawid IV ve hate dayîn generalê wî Abuleti. Kurê Ebû'l-Eswar Şavûr, Fadl IV, dê bikaribe di sala 1125an de desthilatdariya Şedadiyan li Aniyê ji nû ve ava bike. (Çav: Peacock, Andrew (2011). "SHADDADIDS". In Yarshater, Ehsan (ed.). Encyclopædia Iranica (Online ed.). Encyclopædia Iranica Foundation.)

Di sala 1130an de, Gurcistan ji aliyê şahê şedadîyan ve (nêzîkî 1128-1183) ve rastî hêrîşê hat. Ev şer bi girtina Aniyê ji aliyê Gurciyan ve dest pê kir; Demetrius I ji ber şert û mercên vasaltiyê û bêparbûna dêrên Xiristiyan neçar ma ku Aniyê bide Fadl IV. Fadl desthilatdariya xwe dirêjî Dvîn û Gencayê kir, lê ew nekarî van bajaran biparêze. Piştî ku Dvîn ket destê emîrê şedadî Qurtî, ew li dora sala 1030an ji aliyê qesran ve hate kuştin. Birên wî Mehmûd û Xuşçikr demek kurt hukum kirin, û dû re mîrnişîn ji aliyê biraziyê Fadl, Fakreddîn Şedad ve hate girtin. (Çav: Peacock 2011.)

Di sala 1139an de, Demetrius hêrîşî bajarê Gencayê li Arranê kir. Wî deriyê hesinî yê bajarê têkçûyî anî Gurcistanê û ew da Manastira Gelatiyê li Kutaisî. Tevî vê serkeftina geş, Demetrius tenê çend salan karîbû Gencayê bigire. (Çav: Rayfield, Donald (2013). Edge of Empires: A History of Georgia. Reaktion Books. p. 100.) Di bersivê de, sultanê Eldiguzdî çend caran hêrîşî Gencayê kir, û di sala 1143an de bajarok dîsa ket destê sultan; sultan emîrê xwe tayîn kir. Fekredîn Şedad destê keça Saltuk II xwest, lê Saltuk red kir. Vê yekê di Şedad de nefretek kûr li hember Saltuk çêkir. Di sala 1154an de, wî komployek çêkir û bi Demetrius I re hevpeymaniyek veşartî çêkir. Dema ku artêşek Gurcî di kemînê de bû, hukumdarê Erzerumê bac da Salçuqiyan (?) û jê xwest ku wî wekî vasal qebûl bike. Di salên 1153-1154an de, Emîr Saltuk II ber bi Aniyê ve meşiya, lê Şedad fermandarê xwe, Keyê Gurcistanê, agahdar kir. Demetrius ber bi Aniyê ve meşiya, emîr têk bir û ew dîl girt. Ew bi berdêla 100,000 dînarên fîdye ku ji hêla hukumdarên Misilman ên cîran û zavayên Saltuk ve hatibûn dayîn, hate berdan, û Saltuk sond xwar ku ew ê li dijî Gurcî şer neke.

Di sala 1156an de, nifûsa Xiristiyan a Aniyê li dijî Emîr Fakreddîn Şedad serhildan kir û bajar da birayê wî Fadl V. Lêbelê, xuya ye ku Fadl nekarî gelê Aniyê razî bike, û vê carê bajar pêşkêşî Key George III yê Gurcistanê hat kirin; George pêşniyar qebûl kir, Aniyê bindest kir û di sala 1161an de generalê xwe Îvane Orbelini wek hukumdar tayîn kir. Koalîsyonek ji hukumdarên Misilman, bi serokatiya Şemsedîn Eldîguz, hukumdarê ´Adarbadagan´ û hin herêmên din, di destpêka sala 1163an de seferek li dijî Gurcistanê dest pê kir. Şah-Armen Sokmen II, hukumdarê Maragayê Ak-Sunkur û yên din tevlî wî bûn. Ew bi artêşek ji 50,000 leşkeran ketin Gurcistanê. Ev artiş din bin fermandariya şadê şadedê de bê. Û hêzên Ermen sokmen jî wê girêdayi bindestiya şadê şadadî û di bin gotina wî de wê, ew wê bikin. Artêşa Gurciyan têk çû. Ji bilî çêkirina aştiyê, ti çareyek din ji George re nema.

Di demê de bajar di destê şahê şedadê de bû. Şedadîyan nêzîkî 10 salan bajar hukum kir, lê di sala 1174an de wan key George Anî ji nû ve xwest bajêr dagir bikê. Lê ew hêz di xwe de nedît. Di wê demê de wê, rêya levkirinê ser temenê civakatiya herêmê re wê, çêbikin. Ev levkirin wê, piştî wê, di rengekê de wê di bin serwerîya şedadîyan û şahê wê de wê, di temenê hevbeşîyekê de wê bajar were rêvebirin. di encama wê de wê, Îvane Orbelî wekî waliyê bajar hate tayînkirin. Di sala 1175an de, wîlayetên başûrê Gurcistanê iroyin dîsa ji hêla artêşeke hevbeş a

şedadîyan ve hatin girtin. Ev yek destpêka têkoşîneke dirêj a din ji bo Anî nîşan da. Kronîk rê nadin ji nû ve avakirina vê têkoşînê, lê em dikarin texmîn bikin ku bajar û herêm pir caran diguherîn. Gurciyan çar caran Anî girtin; 1124, 1161, 1174 û 1199. Di sê carên pêşîn de ew ji hêla Şedadiyan ve hate vegerandin û an di temenekê hevbeş rêvebirinê de wê, bi sazûmanekê wê, rêveberiya wê were tayinkirin. Di sala 1199an de, Şahbanûya Gurcistanê Tamar Anî girt û bajar da malbata Armeno-Gurcî Mkhargrzeli. (Çav: Peacock 2011.).

Di wê demê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê, malbatên xanadanên ermeni wê, di rengekê de wê, li herêmê wê, dem bi dem wê bi şedadîyan re wê, tev bigerihin û wê, di rengekê de wê, bi wê yekê wê, karibê wê werênê ser ziman. Di aslê xwe de wê, di wê demê de wê, serdestîya wê demê a şedadîyan li herêmê wê, di rengekê de wê, piştî wê jî wê, çendî ku wê dem bi dem wê dest gûharandin wê bibin jî wê bibin û ev wê, di carna wê di temenê bi levkirinekê re de wê bibin û carna jî wê, di rengekê de wê, bi seferên leşkerî wê bibin. Lê di rengekê de wê, di şêwayekê de wê, ev rewş wê, bi wê yekê wê xwe bide diyarkirin û domandin.

Di morfolojiya sedadîyan de wê dikarê wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku ew di şêwayekê de wê serwerîyek mazin wê li herêmê wê bidina diyarkirn. Di wê demê de wê, Mihemedê kûrê şedad wê, di encama levkirinek mazin a weke konfederesyonî ku wê hink xanadandên demê ên mazin ên kurd weke hesenweyhi, anazzidi, kakuyidi, hadbani û hwd bi hinek xanadanên re wê di nav de wê bin wê, bi wê re wê derkeve li pêş û wê, di wê demê de wê karibê wê, di rengekê de wê, bi wê serwerîyê derketina li pêş wê werênê ser ziman bê. Ew kesekê torin bê û wê weke kesekê perwerdeyek baş hildayi wê were diyarkirin di nava kurdan de. Di wê demê de wê, federesyona ku ew di bin sêwane mihemedê kûrê şedad de wê were avakirin de wê, xanadanên ermeni jî wê di nava wê de wê hebin.

Mihemed ibn Şedad, ku wekî Mihemed ibn Şedad ibn Qurteq ku ew bi kurdi wek Muhemmedê kurê Şedadê kurê Kurto jî tê nasîn, serokê eşîreke Kurd bû, damezrîner û yekem hukumdarê xanedana Şedadiyan bû. Wî di sala 951an de Dvîn ji Sallaridan girt, lê xuya ye ku keleh di destê garnîzoneke Daylemî ya dilsozê Sallaridan de maye. Wî karî heta sala 954an, dema ku Sallaridan bajar ji nû ve girtin, kontrola xwe biparêze. Mihemed, malbat û alîgirên wî çûn Vaspurakanê, ku di sala 955an de li wir mir. Mihemed ibn Şedad serokê eşîreke şivantiyê ya

şadadê yên Kurd bû. Vladimir Minorsky diyar dike ku bavê Mihemed, Şedad, bi eslê xwe ji Cezîra li herêma Heseniye bû. (Çav: Peacock, Andrew (2000). "Shaddadids". Encyclopedia Iranica. Retrieved 2025-03-29) Mihemed ibn Şedad serokê eşîreke bin-eşîrê eşîra Hedhbāni a kurd bû.

Mihemed ibn Şedad di sala 951an de bi saya qelsbûna di keyeniya Sellarîd ku ew hem kurd û hem jî faris jî di wê de hebûn de karîbû Dwinê bigire. Weki din wê gelek komên derve hatina weke selçûqî jî wê di nava sînorê de wê bicih bin û wê girêdayi wan bijiyan ban. Ji ber nebûna desthilatdariyê, ew, malbata wî û eşîra wî ji aliyê xelkê Dwinê ve hatin pêşwazîkirin; da ku wan ji êrîşkarên Deylemî û Ermenî yên ku pir caran herêmê dorpêç dikirin biparêzin. Hukumdarê Sellarîd Îbrahîm ibn Merzuban (marzûban di kurdî de dihê wateya parastvan, sînor, û an kesê sînorê welêt diparêzên jî) pêşî hewl da ku Dwinê ji paytext Erdebîlê (erdebil di wê demê de wê di bin serwerîya gêlaniyên kurd de bê) vegerîne, pêşî gelê Ermenî û gelên din ên li derdorê teşwîq kir ku Dwinê ji nû ve bigirin. Lêbelê, ev hewldan bi ser neketin. Mihemed ibn Şedad li derveyî dîwarên bajarê Dwinê ji bo xwe û eşîrên xwe çaryekek ava kir. Di sala 954an de, hukumdarê Sellarîd Merzuban bi saya çûyîna garnîzonên Deylemî karîbû bajarê Dwinê ji nû ve bigire. Mihemed ibn Şedad piştî serwerîya xwe li wir misoger kir wê, êdî wê herê mîrektiya Vaspurakanê, ku Kurd û Ermenî li wir bi hev re di aştiyê de dijiyan. (Çav: Hugh Kennedy (2004-02-01). The Prophet and the Age of the Caliphates: The Islamic Near East from the 6th to the 11th Century. p. 222–223)

Gelek seferên ku wê, di dema mihemedê kurê şedad de wê werina diyarkirin wê di dema kurê wê Lashkari bin mihemed û an laşkerê kûrê mihemed de wê werina domandin û serxistin. Leşkerî ibn Mihemed ibn Şedad hukumdarekî Kurd bû, kurê Mihemed ibn Şedad bû, ku di sala 971an de li şûna bavê xwe bû textê Şedadiyan. Li gel birayên xwe, di sala 971an de wî Gence ji Selariyan girt û herêma Arranê bi dest xist. Piştî mirina wî di sala 978an de, birayê wî Merzuban ibn Mihemed li şûna wî text girt. Di salên 971/972an de, piştî ku hewldana Selariyan a ji bo girtina Genceyê di sala 971an de bi ser neket, Îbrahîm ibn Merzuban ku wê weke mîrekê herêmê bê wê bixwezê ku ew serdest bibê û wê piştî levkirina wî bi şahê demê ê şedadê re wê, di encama levkirinekê de wê, li herêmê ew jî wê, karibê pozsyona xwe din serwerîya şahê şedadî de biparêzê. Piştî îmzekirina peymanek aştiyê ku bi bandûr serxwebûna

xanedana Şedadiyan herêmê mazin hat nas kirin û ew jî wê bi wê yekê wê, di wê çerçoveya wê, peymanê de wê weke xanadana desthilatiyên şedadê wê cih bigirin. (Çav: William Bayne Fisher, ed. (1968). The Cambridge History of Iran. Vol. 3, Part 1. Cambridge University Press. p. 240) Lê wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, rewşa pêşbaziya xanadaniyên herêmê wê di wê demê de wê, piştî peymanê jî wê di rengekê de wê, xwe bide domandin. Minaq di dema salaridiyan de wê, hewldanên bi wê rengê wê, bibin. Di wê temenê de wê, hewldanên weke xanadandên serdest û an weke dewlet xwe girtin wê bibin. Ev peymanên aşîtîyê ên bi şedadîyan re wê, di rengekê de wê bi wê re wê sînorê wê jî wê berfireh bikê. Salaridi jî wê di aslê xwe de wê, sûdbigirin. Lê ew di nava xwe de wê komên cihê wê hebin. Di rengekê de wê, di şêwayekê de wê, peyman wê armanca wê ew bê ku ew di serî de di serdema Birehim weke hukumdarekê salaridi de ku ew pêşî di bin serwerîya wî de wê, yekparatiyekê jî li herêmê bi desthilatiya sedadê ve wê bide çêkirin bê.

Weki din di derbarê jiyane Leşkerî I weke şahê şedadî de wê di nava kurdan de wê hinek ve gotinên bi wê rengê jî wê werina vegotin ku ew di demê de wê, bi rewşna nexweşî û an birindarbûnê ku ew wê êdî wê nikaribê taxt rêvebibê wê, birayê wî hê ew li jiyanê wê derkeve ser taxt. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê were hanin ser ziman. Merzuban kurê Mihemed kurê Şedad, desthilatdarekî kurd û birayê Leşkerî kurê Mihemed bû. Ew di sala 978an de, piştî birayê xwe, bû desthilatdarê Şedadiyan. Lêbelê, ew bêşiyan bû û desthilata wî tenê heta sala 985an dewam kir; di wê salê de ji aliyê birayê xwe yê biçûktir, Fezl kurê Mihemed ve ew dihê gotin ku ew hat kuştin. Çendî ku wê gotinên bi wê rengê wê werina diyarkirin jî hêla çavkaniyên civakî ên nava kurdan ve ev ji hinek aliyan ve wê weke ´rast newê dîtin´ re wê were diyarkirin. Di wê temenê de wê, di şêwayekê de wê, di rengekê de wê, di hinek vegotinên weke ´ ew di encama birindarbûnekê di seferekê de wê, piştî demekê wê bimirê´ ku wê were hanin ser ziman jî lê wê di rengekê de wê, di derbarê wê, gotina ´seferê´ ku ew wê weke di wê de wê, bahsa birindarbûna wî were kirin de jî wê di destê me de wê zêde çavkani û an agahi wê nebin. Lê ji ber ku ev di dîmenekê teqez û pê bawer de wê were diyarkiirn de me li vir wê hani ser ziman.

El-Fezl (fadl) kurê Mihemed Şedadî, ew her weha wek El-Fezl kurê Mihemed, Fezl kurê Mihemed, Fezlûn kurê Mihemed, Fezlûn kurê Mihemed, an jî Fezlê Yekem jî ku ew dihê diyarkirin, di navbera salên 985 û 1031ê de şah û emîrê Şedadî yê Arranê bû. El-Fezl ku bi eslê xwe

Kurd bû, ji aliyê Îbn el-Esîr (dîrokzanê wê demê bi aslê xwe kurd a) û dîroknasên din ên Ereb ve wekî "Fezlûnê Kurd" hatiye binavkirin. El-Fezl yekem emîrê Şedadî bû ku pereyên xwe lê da; wî pêşî li Partavê (Berde) û piştre jî li Genceyê navenda lêdana wê ava kir û pirrên mazin da çêkirin (çav: "Shaddadids". iranicaonline.org. Retrieved 2021-04-10) El-Fezl bi mebesta têkilidanina bi herêmên Rewadiyan re, pirek li ser çemê Arasê ava kir û li dora sala 1030yî jî li dijî Xezaran seferek pêk hanî. (Çav: C.E. Bosworth, "Shaddadids", The Encyclopedia of Islam, Vol.IX, Ed. C.E.Bosworth, E. van Donzel, W.P.Heinrichs and G.Lecomte, (Brill, 1997), 169) Tê gotin ku Xezaran 10.000 leşkerên wî kuştine. Ji ber ku Xaqanatiya Xezaran di sala 969an de hatibû hilweşandin, ne diyar e ka ev Xezar ji keyaniyeke li Kafkasyayê bûn, ku Îbn el-Esîr peyva "Xezar" wekî têgeheke giştî ji bo gelê deşta mezin bi kar haniye. Di sala 993yan de, artêşa Fezlê Yekem bajarên Berde û Beyleqanê bi dest xistin. (Çav:"Welcome to Heydar Aliyevs Heritage Research Center". lib.aliyev-heritage.org. Retrieved 2021-04-10) Di dema desthilata wî de, li dijî keyên Gurcistanê, Bîzansiyan (1037-1038), Alan û Rûsan şer û pevçûn qewimîn. Bi Rewadiyan, Şîrwanşahan û Emîratiya Tîflîsê re têkiliyên dostane hatin domandin. Vê yekê jî serwerîya wî, zêde pêşxist û wî kir şahekê wê serdemê ê mazin û bi nav û deng. Di salên 1003/1004an de, piştî mirina Grîgorê desthilatdarê Farîsosê, El-Fezlê Şedadî kurê wî Fîlîp girt û herêmên Şaşvaş û Şotxê ji axa Grîgor bi dest xistin. (Çav: William Bayne Fisher, ed. (1968). The Cambridge History of Iran. Vol. 3, Part 1. Cambridge University Press. p. 240)

Di sala 1026an de, keyê Gurcistanê – ku bi îhtîmaleke mezin Gîorgîyê Yekem bû – hêrîşeke li dijî Şamkûrê da destpêkirin û bajar careke din dorpêç kir. El-Fezl di şer de rûbirûyê hêzên Gurcî bû û ew têk birin; bi vî awayî dorpêç hat rakirin û 10.000 ji wan hatin kuştin. (Çav: Fisher, William Bayne; Frye, R. N. (1975-06-26). The Cambridge History of Iran. Cambridge University Press)

Li gorî Îbn el-Esîr, dîrokzanê kurd, Fezlê Yekem di sala 1030î de li dijî Xezeran sefereke leşkerî da destpêkirin. (Çav: "The Shaddadid State – Azerbaijan". www.azerbaijans.com. Retrieved 2021-04-10. ("Государство Шеддадидов - Азербайджан". www.azerbaijans.com.)) Fezlumê kurd wê di rengekê de wê seferên dema wî, zêde bibin û wê, desthilatiya şedadî heya sînor, baş-kurdistana iroyin a nava sînorên rusya iroyin de wê, berfireh bikê. Navê kurdistanê û an baş-kurdistanê wê ji wê

demê wê li wê herêmê wê were kirin û wê, di wê temenê de wê wer kirin. Wê bi wê yekê wê heya sînorê çîyayên uralan wê dirêj bibê. Navê başkurdistan wê ji wê demê wê bimênê ku ew wê, weke girêdanê xanadanek kurdistanî û an şedadî a wê demê bê. Di wê demê de wê, demografiya wê, kurd, ermeni û cihu ji wê li wê hebin ku wê bijin bi hev re. Navê başkurdistanê û an weke başkurd´ û hwd ku wê were diyarkirin jî wê ser wê temenê wê diyarkirnê wê di wê demê de wê were diyarkirin. Di wê çerçoveyê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê, serwerîya şedadîyan wê, heya başkurdistana iroyin a nava konferesyona rusya wê, dirêj bibê û bi wê demografiya xwe wê, li herêmê wê sedsalên piştre jî wê, di rengekê de wê karibê hebûna xwe bide domandin. Fezlum wê, di rengekê de wê piştî wî kûrê wî di sala 1031ê de ku ew pêşî wek mir û piştre weke şah derdikeve ser taxt bi navê Mûsa şûna wî girt. Mûsa di sala 1031ê de, piştî bavê xwe El-Fezl kurê Mihemed, bû desthilatdarê Şedadîyan û heta sala 1034an, dema ku ji aliyê kur û cîgirê xwe Leşkerî ve hat kuştin, desthilatdarî kir. Di dema desthilatdariya xwe de, wî ew Rûsên Kîevê yên ku hêrîşî Bakûyê kiribûn, têk birin. (Çav: Minorsky (1953). Studies in Caucasian History. p. 17)

Piştî Musa wê, kurê wî ku wê weke Leşkerê kurê Musa û an Leşkerî II jî wê were diyarkirin wê were ser taxt û wê, di wê demê de wê, di dema wî de wê, di dema wî de wê ser şûn û şopa fedl I wê weke seferên wî yên li herêma xazerê ku ew dikê wê bahsa wan wê were kirin. Wusa dihê fahmkirin û ji çavkaniyên dîrokzanên demê ên weke Îbn el-Esîr wê fahmdikê ku ew wê, di rengekê de wê bi seferên dema xwe re wê, di rengekê de wê, derkeve li pêş. Wekî din wê di dema xwe de wê, bahsa kiryarên wî yên leşkerî ên xort wê were kirin. Li gorî çavkaniyan wê dema leşkerî II şahê şedadî wê şedadî wê demek pêşketî û weke zirweya xwe wê biji. Di wê temenê de wê, di demên piştî wî, wê di dema kûrê wî Anuşirwan de jî wê, di rengekê de wê di dewama wê de wê bahsa wê were kirin ku ew wê, demek bi wê biji û wê dema wî jî wê weke dema zirweya şedadiyan û an dema serdema şedadiyan a zirweya wê bi wê re wê were diyarkirin.

Anuşîrvan ibn Leşkerî kur û cîgirê Leşkerî ibn Mûsa bû û di sala 1049an de ji bo demek kurt bû heftemîn şahê Şedadiyan. Anuşîrvan kurê duyemîn ê Leşkerî ibn Mûsa bû, dibe ku ji jina wî ya yekem be, û sê birayên wî hebûn. (Çav: Minorsky 1977, p. 6, 46) Leşkerî di dema ku dîroknasê Osmanî Munejjim Başî wekî serweriyek bi alozî bi nav dike de panzdeh salan li Arranê hukum kir. (Çav: Minorsky 1977, p: 18, 46–49)

Dema ku ew di sala 1049an de mir, Anuşîrvan şûna wî girt, lê ew hîn jî negihîştibû temenê xwe, û hêza rastîn di destê kemerhane (hacib) Ebû Mensûr de bû, ku wekî naip tevdigeriya. (Çav: Minorsky 1977, p. 18) Rejîma nû bi lez ji hêla komeke mezin a nifûsê ve hate dijber kirin. Munejjim Başî, kurteçîrokek herêmî ya ku niha winda bûye, radigihîne ku sedema vê yekê ew bû ku Ebû Mensûr tavilê razî bû ku çend kelehên sînor radestî Kakhetî, Gurcî û Bîzansî bike, bi vî rengî "çavbirçîtiya wan a ji bo Arranê tepeser kir". (Çav: Peacock 2011.; Minorsky 1977, p. 18, 2731 (note 11), 49.) Ev biryar bû sedema serhildana zilamên pêşeng bi serokatiya el-Heysem ibn Meymûn el-Beys, serokê çermçêkerên Şemkurê. Li gorî Vladimir Minorsky, ev tevger serhildana eşrafên bajêr li dijî kasta burokratîk a pilebilind temsîl dikir. Ebû Mensûr, ku wê demê li Şemkurê dijiya, hewl da ku el-Heysem bigire, lê el-Heysem û xulamên wî "xencerên xwe kişandin" û ji ber Ebû'l-Eswar, hukumdarê Dvîn û apê mezin ê Anûşirvan, derbas bûn. (Çav: Minorsky 1977, p. 18–19, 49–50) Ebû'l-Eswar Şemkur dagir kir, rewşa aloz a li wir çareser kir û li paytext, Gencayê bi cih bû. Du meh şûnda, wî Anûşirvan û Ebû Mensûr û xizmên wî girtin, ku ji nişka ve bi dawî bû. (Çav: Minorsky 1977, p. 19) Serweriya dirêj a Ebû'l-Eswar (1049–67) lûtkeya Şedadiyan bû. (Çav: Minorsky 1977, p. 64: Peacock 2011)

Ebu'l-Eswar (an jî Ebu'l-Eswer) Şawur kurê Fezl kurê Mihemed kurê Şedad, ku bi navê "Aplesphares" jî tê naskirin, endamekî xanedana Şedadî a kurd bû. Di navbera salên 1049 û 1067an de, ew bû heştemîn desthilatdarê Şedadî li Arranê û ji bajarê Genceyê hikûm dikir. Beriya wê, ji sala 1022an ve, ew li bajarê Dvînê (ku niha dikeve Ermenistan û bakûrê kurdistanê) wekî mîrekî xweser desthilatdar bû. Ebu'l-Eswar ku şervanekî jêhatî û desthilatdarekî zana û hûr-bîn bû, di gelek pevçûnan de li dijî piraniya cîranên xwe cih girt. Di dema desthilatdariya xwe ya li Dvînê de, ew bi piranî di karûbarên mîrnişînên Ermenî de cih digirt. Wî di sala 1045an de, di dagirkirina bermayiyên dawî yên Ermenistana Bagratî de, bi Împaratoriya Bîzansê re hevkarî kir; lê gava Bîzansiyan piştre rûyê xwe zivirandin dijî wî, ew karîbû li hember sê êrîşên li pey hev ên ku armanca wan bidestxistina Genceyê bû, li ber xwe bide û serkeftî derkeve. Di sala 1049an de, serhildanek li Genceyê pêk hat û di encamê de neviyê-neviyê wî yê biçûk, Anûşîrwan, ji desthilatê hat dûrxistin. Serhildêran ji Ebu'l-Eswar xwestin ku serokatiya malbatê (emîrtiyê) bigire ser xwe, lewma ew ji Dvînê çû Genceyê. Di dema desthilatdariya wî de, desthilata Şedadî gihîşt lûtkeya hêza xwe. Wî

seferên serkeftî li dijî Gurcistan û Şîrwanê pêk hanîn; her çend sînorên hêza Şedadî bi têkçûna wî ya di bidestxistina Emîrtiya Tîflîsê de û bi hêrîşên wêranker ên Alanan ve eşkere bûn jî. Di heman demê de, di serdema desthilatdariya wî de, Selçûqî bi lez bilind bûn û kontrola xwe li ser mîrnişînên Transkafkasyayê hin bi hin berfireh kirin. Ebu'l-Eswar di salên 1054/1055an de bû bi selçûqiyan rû bi rû hat. Her çend di sala 1065an de, bi saya piştgiriya Selçûqiyan, wî karîbû kontrola bajarê Aniyê (paytexta berê ya Ermenistanê) bi dest bixe jî, ev têkilî di heman demê de bû sedema destpêka hilweşîna xanedanê piştî mirina wî di mijdara 1067an de.

Di dema xwe de wê, Ebu´l Aswar wê, levkirinekê bi selçûqiyan re wê çê bikê ku ev wê, di encama wê de wê, karibê ji hêzên wan ên leşkerî jî di hin waran de sûdbigirê. Lê piştî wê, di rengekê de wê ev têkili ku wê di nava kurdan bixwe de jî wê bê temenê ne razîbûna û wê tevgerên dijber ên weke hasan sabahiyan jî wê li hemberê xwe wê bide afirandin jî lê wê, pêşkeve û wê, piştî wê, bi encamên wê yên neyinî wê kurd wê, bahsa wê bikin. Ev wê, piştî wê, di rengekê de wê weke karibê wê di şêwayekê de wê wernê ser ziman bê. Çavkaniya sereke ya dîrokî derbarê Şedadîyan de, berhema dîroknasê Osmanî Muneccîm Başı (mirin 1702) ye.(Çav: Ter-Ghewondyan, Aram (1976) [1965]. The Arab Emirates in Bagratid Armenia. Translated by Garsoïan, Nina. Lisbon: Livraria Bertrand., p; 119) Muneccîm Başı dihesiband ku ev malbat bi eslê xwe Kurd e; ev wek nêrînek ku di nav lêkolînerên nûjen de bi berfirehî tê qebûlkirin. (Çav: Bosworth 1968, p. 34; Peacock 2011.; Minorsky 1977, p. 33–34.) Damezrînerê malbatê, Muhemmed kurê Şedad, di destpêka salên 950î de ji bo demek kurt kontrola bajarê Dvînê bi dest xist. Paşê malbat çû Genceyê, ku bajarê sereke yê şedadîyan li herêma Arranê bû; ev bajar dora sala 970î ji aliyê kurên Muhemmed – Leşkerî, Merzuban û Fezl – ve hat zeftkirin. Piştî wê, birayan li pey hev wekî emîr li vî bajarî desthilatdarî kirin. (Çav: Ter-Ghewondyan 1976, p. 119.: Peacock 2011.) Ebûl-Eswar Şawûr kurê duyem ê Fezl bû; Fezl jî kurê herî biçûk ê wan her sê birayan û desthilatdarê çarem ê Şedadîyan bû. Di serdema xwe ya dirêj a desthilatdariyê de (985–1031), Fezl kontrola malbatê li ser beşeke mezin a Arranê û her wiha li ser hinek deverên Ermenistanê berfireh kir û herêma Sûnyîkê jî bi dest xist. (Çav: Peacock 2011.) Piştî Fezl, kurê wî yê mezin Mûsa (desthilatdarî 1031–1034) bû emîrê Genceyê; Mûsa jî paşê ji aliyê kurê xwe Ebûl-Hesen Leşkerî II (desthilatdarî 1034–1049) ve hat kuştin(?). (Çav: Peacock 2011.) Navê Ebûl-Eswar Şawûr ji

têkeliya Erebî û kurdi pêk dihê: "Şawûr" guhertina navê kevn ê kurdi û Farisî de jî wek rengê "Şapûr" hin dîrokzan ku diyar dikin, di heman demê de di kunyeya wî de guhertina ya kurdî dişibihê wê weke Deylemî bê. "Eswar" heye ku bi peyva "sewar" ankû "siwar, şovalye" re têkildar e. (Çav: Minorsky 1977, p. 50) Lê gotina sawar di kurdî de wê wateyên weke taqabûlî têgîna ´sûwaritiyê´ wê bikê. Yanî wê, sûwar wê weke kes û an şerwanê ser hasp. Morfolojiya gotinê wê ji wê aliyê ve wê weke karibê têgînek baştirin bi xwe re ew di rengekê de wê weke ku wê karibê wê di rengekê de wê weke karibê wê bide diyarkirin.

Muneccim Başi tomar dike ku dema ku di sala 1067an de mir, serdema desthilatdariya Ebûl-Eswar – hem li Genceyê û hem jî beriya wê li "hin herêmên din" – bi giştî 46 sal domiyabû. Ev "hin herêm" bi zelalî behsa desthilatdariya wî ya li ser bajarê Dvînê dikin (ku ji çavkaniyên din jî tê zanîn); ev jî tê wê wateyê ku ew dora sala 1022an de bûye desthilatdarê şedadîyan. (Çav: Ter-Ghewondyan 1976, p. 120–121.) Her çend bajar beşek ji Keyaniya Bagratî ya Ermenistanê bû jî, piştî mirina Gagikê Yekem ê Ermenistanê di sala 1020an de û nakokiyên di navbera kurên wî de li ser mîrasê, bêparastin mabû. Di sala 1021ê de, bajar rastî hêrîşeke wêranker a selçûqiyên ku wan di nava herêmên Deylemaniyan bicihbûn hat, ku di rastiyê de ew ji mayîna Keyaniya Ermenistanê qut kir. Di encamê de, wisa xuya dike ku bajar xwe spartibû parastina Şedadiyan û Ebûl-Eswar bû desthilatdarê wê. (Çav: Ter-Ghewondyan 1976, p. 120) Ji vê bingehê, wî siyaseteke hema bêje serbixwe ji ya birayê xwe (û piştre ji ya biraziyê xwe) ku li Genceyê bûn, meşand; wî zêdetir bala xwe da ser Ermenistanê ne li ser Arranê. (çav: Minorsky 1977, p. 44) Ebûl-Eswar têkiliyeke nêzîk û baş bi malbatên mîrên Ermenî re danîbû, ji ber ku wî xwişka Dawidê Yekem Anhoghîn, Keyê Taşîrê, hanîbû zewacê. Kurê wî yê duyem jî navê Ashot (ashot di kurdi de jî dihê wateya weke êgir û an bi şawatê, dijwariyê û an sot. Lê weki din di kurdî de tawabûlî gotina aşîtîyê jî dikê bi hin morfolojiyên xwe yên fahmkirinê. Wekî din morfolojiyên weke dilarami û başîyê jî wê karibê bide diyarkirin.) hildigirt, ku navekî taybetî yê Ermeniyan e. (Çav: Minorsky 1977, p. 51) Ji ber ku wî bala xwe dabû ser karûbarên herêma xwe, Muneccim Başi heta sala 1049an – dema ku ew dest danî ser navenda sereke ya malbatê li Genceyê – behsa wî nake. Derbarê çalakiyên wî yên di navbera salên 1022 û 1049an de, agahiyên sereke ji dijberên wî, ango ji Ermenî û Bîzansiyan tên wergirtin. (Çav: Minorsky 1977, p. 50)

Navê Ebûl-Eswar cara ewil di dîroknivîsiya Meteyê Rihayî (Matthew of Edessa) de, di sala 1040an de derbas dibe; di wê demê de, mîrê Ermenî Abîrat – ku tevlî nakokiyên di navbera kurên Gagikê Yekem, Ashotê Çarem û Hovhannes-Smbatê Sêyemîn de bûbû – hatibû Dvînê. Abîrat, ji ber ku ditirsiya ew kesê din (yê ku behsa wî hatibû kirin) jê aciz bibe, bi 12.000 siwariyên xwe ve çû û xwe spart parastina Ebûl-Eswar. Ebûl-Eswar di destpêkê de pêşwaziyeke baş li Abîrat kir û pileke bilind da wî, lê zû guman jê kir û ferman da ku ew were kuştin. Li ser vê yekê, alîkarê Abîrat, Sarê, bi alîgirên Abîrat re berê xwe da bajarê Aniyê. (Çav: Ter-Ghewondyan 1976, p. 121) Tevî xizmtiya di navbera wan de, di heman demê de Ebûl-Eswar êrîşî Dawidê Taşîrî kir. Artêşa Şedadîyan – ku li gorî gotina Meteyê Edesayî (edasa ku wê, di wê demê de wê di bin desthilatiya merwaniyan de bê. Piştî sefera generalê kurd bal ku wê li edesa wê bikê û wê serwerîya xwe û an serweriya merwani wê li wê xort bikê û pê de wê, li hewirdora wê, zêdeyi wê, pêşketinek wê bibê. Bizans, xwest ku ew li wir serwer bibê. Lê di wê demê de wê ser edesa wê di nava merwani û bizansê de wê peymankirinek aşîtiyê wê were mohrkirin û wê, piştî wê, demek ku ew zêde ne dirêjbû û heya wê demê wê zêde bi pirsgirêkên zêde mazin re wê weke rû bi rû wê newê. Lê bizansê wê, dem bi dem wê, rêgezên peymana aşîtîyê a nava wê û merwani wê binpêbikê. Ev rewş wê, di demên piştre wê weke zêdetirî wê bibê.) hejmara wan digihîşt 150.000 kesî (hejmareke ku ne pêkan e) – beşeke mezin a Taşîrê dagir kir; lê Dawid karî li dijî Ebûl-Eswar hevalbendiyeke berfireh ava bike. Dawid bi xwe 10.000 leşker hanîn qadê; Hovhannes-Smbatê Sêyemîn ê Aniyê 3.000 leşker şandin; Keyê Kapanê 2.000 û keyê Gurcistanê jî 4.000 leşker şandin; her wiha Dawid piştevaniya eşkere ya Katolîkosê Albanîyayê jî bi dest xist. Di encamê de, Ebûl-Eswar têk çû û ji Taşîrê jî mecbûr ma ku ew derkeve. (Çav: Ter-Ghewondyan 1976, p. 121: Minorsky 1977, p. 51.)

Di aslê xwe de wê dema Abul-Aswarê wê, weke demek teybet bê. Di wê demê de ew wê bi zêdeyi wê li ser rewşên zêde yên leşkerî wê zêdetirî wê bi rewşên ramyari û levkirinên nava civakê a herêmê re wê, alaqadar bibê. Wî, di dîmenekê de wê weke ramyari wê weke derxê li pêşîya rêbaza leşkerî wê di rengekê de wê bibê. Levkirinên bi bizansê re bê, piştre levkirinên bi selçûqîyan ku wê neraziyan li kurdistanê giştî wê biafirênê û an hin levkirinên din wê, di wê temenê de wê, weke hinek nişanakên wê rewşê wê karibê wê bi dema wî re wê, di rengekê de wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê.

Di wê demê de wê, xanadaniyên herêmê wê, di dema wî de wê, zêdeyi wê, derfetekê baş wê ji xwe re wê bibînin. Lê di wê demê de wê, bi têkiliyên wî yên bi xanadanên kurd ên herêmên din re bê, bi xanadanên ermeniyan re bê, bi xanadanên cihu û hwd re bê wê karibê wê bahsa têkiliyekê û rewşekê wê bi wî re wê werênê ser ziman. Di nava axên desthilatiya Abul-Aswar de wê, serwerîyek civakî wê bibê û li qafqasya wê heya herêmên başkurdistana iroyin wê, di rengekê de wê karibê bahsa wê bikê. Di rengekê de wê, di şêwayekê de wê, Abul Aswar wê têkiliyên xwe bi xanadanên êzîdî û her wusa heya dewleta merwaniyan re wê baştir wê bikê. Di wê demê de wê, rewşek baş wê, di dema wî de wê biafirê. Li herêmên colemerga iroyin a bakûrê kurdistanê ku wê di demê de wê, serwerîya êzidiyan wê zêdeyi wê hebê wê, di wê demê de wê têkiliyek wî ya baş wê bi herêmê re wê hebê. Lê ji têkiliyên bi ermeniyan re ku em di dema wî de wê dibînin wê, baştir bê. Di aslê xwe de wê, di dema Mihemedê kurê şedad û heya şahên din û her wusa dema Abul Aswar û hwd wê, ev têkili wê, di dîmenekê baştirin de wê bimênê.

Ashotê IV û Hovhannes-Smbatê III hema hema di heman demê de (nêzîkî 1040/41) mirin; kurê Ashot, Gagikê II (serwerî: 1042–1045), bû şûngirê herduyan û dest bi xurtkirina pozîsyona xwe kir. Gefa herî mezin li ser textê wî, Împaratoriya Bîzansê bû, ku di destpêka sedsala 11an de her tim hêrîşî mîrnişînên Ermeniyan, şedadîyan û merwaniyan dikir û axa wan dagir dikir. Hovhannes-Smbat desthilatiya xwe ji Împaratoriyê re hiştibû (wesiyet kiribû); piştî mirina wî, Împarator Mîxailê IV Paphlagonî (serwerî: 1034–1041) leşker şandin da ku bajarê Aniyê dagir bikin. Gagik karîbû vê hêrîşê paşve bide sekinandin. Ji ber aloziyên ramyarî yên li Konstantînopolîsê, Gagik çend salan derfet dît ku bêhna xwe vede, lê di sala 1042an de împaratorekî nû, Konstantînê IX Monomachos (serwerî: 1042–1055), hat ser text. Ew biryardar bû ku ew, serdestîya Bîzansê li Ermenistanê misoger bike. (Çav: Ter-Ghewondyan 1976, p. 121–122: Minorsky 1977, p. 52)

Ji bo vê armancê, wî têkilî bi Ebûl-Eswar re danî û ji wî xwest ku ji aliyê paş ve serwerîya Ermeniyan bike. Bizansê di xwest serweriya ermeniya bikê destê xwe. Ji wê aliyê ve wê, ya ku ew wê li wê bileyizê jî wê ew bê. Ebûl-Eswar ev daxwaz qebûl kir, lê di nava hewldana ku ew ê karibe herêmên bi serwerîya hena di destê xwe de bihêle; ev daxwaz di fermaneke împaratorî de (ku bi mohra zêrîn hatibû morkirin) hate diyarkirin. Çend sal piştre dema şerê li malazgirê bixwe jî ku wê di sale 1071ê de wê bibê wê, bi wê, hizrê ku ew li wir dixwezê wê serkeve wê,

bi wê re bê. Şerê çardiranê wê ji dualiyan ve wê giring bê ku wê piştî di wê de wê, şahê kurd wê, bizansê bişikênê wê, bi tememî wê, herêmên dagirkirina wê ji wê bixwezê ku ew bi şên ve vekişîhê. Lê şahê kurd ku ew çendî ew hêza wî hebê ku ew bizansê bidest bixê jî wê, ew wê, peyman bikê ku ew wê, nekeve bizanê û an peytaxta wê, konstantinopolisê. Di wê demê de wê, ji ber ku rûbirûyê hêrîşeke ji du aliyan ve bû, Gagik neçar ma ku biçe Konstantînopolîsê. Li wir ew wekî rehîne hate girtin û di sala 1045an de bajarê Aniyê radestî Bîzansiyan hate kirin. (Çav:Ter-Ghewondyan 1976, p. 122: Minorsky 1977, p. 52–53) Tevî sozên xwe yên berê, împarator piştî ku dest danî ser Aniyê, ji Ebûl-Eswar xwest ku ji kelên ku dagir kiribûn derkeve. Dema ku Ebûl-Eswar ev yek red kir, artêşeke mezin – ku di bin fermandariya Mîxail Îasîtês û magistros Konstantînê Alanî de bû û gelek Ermenî jî tê de bûn – ber bi bajarê Dvînê ve çû. Abul Aswar, xwesteka wî ya ser ermeniyê, serwerîya çê bikê wê sedema wê ew bê ku ew bi hêzên bizansê re li hemberê dernekevin. Ebûl-Eswar hişt ku ew nêzîk bibin, paşê kanalên avdanê vekirin û deşta li derdora bajêr di bin avê de hişt. Dorpêçkerên ku di heriyê de asê mabûn, ji bo tîravêjên Şedadî bûn armanceke hêsan; Şedadiyan di nava hêzên Bîzansê de ziyaneke mezin a canî dan çêkirin. (Çav:Ter-Ghewondyan 1976, p. 122.: Minorsky 1977, p. 53) Konstantînê IX di bersiva vê yekê de, Katakalon Kekaumenos û ´parakoimomenos´ (berpirsê odeya xewê ya împarator) Konstantîn ji bo birêvebirina Ermenistanê erkdar kirin. Lêbelê, rêveberiya nû ya Bîzansê li şûna hêrîşkirina li ser Dvînê, hewldanên xwe li ser vegerandina wan kelehên ku ji aliyê Ebûl-Eswar ve hatibûn bidestxistin, sekinandin. Kelehên Surmarî, Anberd û Xor Vîrap ketin destê artêşa Bîzansê, lê Çelîdonîon (Yerewana îro) heta Îlona 1047an li ber xwe da; di wê demê de, serhildanek bi pêşengiya Leo Tornîkîos derket û ev yek bû sedem ku artêş vegere Konstantînopolîsê. Peymaneke aştiyê bi lez û bez hat îmzekirin; li gorî vê peymanê, Ebûl-Eswar qebûl kir ku hêrîşî axa Bîzansê neke û desthilata împarator nas bike. (Çav: Ter-Ghewondyan 1976, p. 122–123; Minorsky 1977, p. 53–54)

Rewşa kurdistanê bi çerçoveya xanadanên wê weke hesenweyhi, anazzidi, kekuyidi, hadbani û gelek xanadanên û heya şedadî û merwanî wê di wê demê de wê dîmenekê imparatori de wê xwe bide diyarkirin û Di wê temenê de wê bizansê wê, di wê rengê de wê weke ku wê bi kurdan û desthilatiyên wan re wê di wê temenê de wê, weke ku wê bikeve nava pêşbaziyê de. Hatina bi ser herêmê de wê, di rengekê de wê,

li herêmên li dora wê ve wê, di rengekê de wê, bikarbênê. Di wê temenê de wê têkiliyên rama rojhilat bi gurciyan û an bi ermeniyan re wê, bi wê temenê bê. Di rengekê de wê, ermeni wê ser morfolojiya baweriyê re wê, di rengekê de wê, nêzî wan bibê û di wê temenê de wê morfolojiya ´dijberiyek ser temenê baweriyê re´ ku wê bikê bikarbênê wê weke bi wê re wê rabê. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, di rewşa herêmên rojavayê kurdistanê û heya edesa jî wê têkiliyên bi hin xanadanên arab û hwd re wê bibê. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, bixwezê bikarbênê. Di rewşa sefera generalê kurd bal a li ser edesa ku wê, di wê demê de wê, ew bi rû bi rû wê were jî wê di aslê xwe de wê weke rewşek ku wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê. Di wê temenê de wê, ev rewş wê, di wê demê de wê, weke pirsgirêkekê wê derkeve li pêş. Merwani bi wê yekê re wê rû bi rû bimênin. Di rengekê din de wê şedadî wê bi pirsgirêkên weke ji aliyê gurciyan û hwd re ku wê, di rengekê de wê, bi têkili û teşwîkên bizansê re wê di rengekê de wê bibin. Rewşa ramyariya Abul Aswar wê, di rengekê de wê, dema ku em van rewşan dinerin û wê ramyariya wî ya çêkirina peymanên wî yên bi selçûqîyan re bê û an bi komên din ên herêmê re bê ku ew li herêmê di nava sînorê desthilatiya wî de bijin wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê. Peymana ku wê bi selçûqiyan re wê çê bikê wê, di rengekê de wê ji hêza wan ya leşkerî wê sûd bigirê. Di wê temenê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê çendî wê di wê demê de wê weke gelek dordorên wê demê ên kurdi û herêmî wê weke li dijî wê jî bin lê wê di wê demê de wê, encamên wê piştre wê, bo desthilatiya kurdan wê were. Di wê temenê de wê, ji aliyekê ve wê, li ser wê bingihê wê, herêmên ku wê, bizansê dagirkirina û heya keviyên anatolya wê, bi wê encama wê bi dest bixin. Wê wekî din wê, bizans wê weke dewletek piçûk wê li anatolya wê bi wê re wê bimênê. Lê merwani û şedadî wê piştî wê sînorên xwe wê bigihênina li hev. Ev wê, di rengekê de wê, xwe bide diyarkirin. Di wê demê de wê, di şêwayekê de wê, rewşa encamên wê şerê wê, selçûqi jî wê bi encamên wê karibin bi rehetî di bin parazvaniya hêzên kurd ên demê de bijin. Alpaslan bixwe jî wê weke fermandarekê selçûqî ku wê di bin fermandariya şahê kurd de wê, di wê demê de wê bibê. Wê di wê rengê de wê, di nava wê rewşa wê ya giştî de ku wê morfolojiya hebûna fermandariya alpaslan wê hilde li dest wê, karibê wê baştirin wê fahmbikê. Di wê temen de wê bi saya şedadê û an

şahê wê, weke fermandarekê serkevti wê bibê û wê bandûra wê, xwe piştre wê bide diyarkirin.

Serkevtinên şedadîyan wê piştî wê, di rengekê de wê, zêdeyi wê, bi encamên wê re wê bibê. Di rengekê de wê, dîmenê sazûmana civakî û stretejiyên ku wê Abul- Aswar wê di dema xwe de wê pêşbixê wê, di çerçoveyek giştî a kurdistanê û herêmên iranê de wê, gihandinek li hev jî wê bide çêkirin. Di wê temenê de wê, şahtiya kurd wê, di wê demê de wê, zêdetirî wê bandûra wê li herêmê wê derkeve li pêş. Şahtiya kurd wê di dema keyê kurd medik de jî wê weke di demên sasaniyan de wê hebê. Medik wê, artişên ardêşêr wê, di qada şer de wê, têk bibê li gorî ´karnamag i ardaşîr î papagan´ an jî ´pirtûka ardêşîr.´ Karmanag yê ser serê kurdan weke ´şahê kurd´ bi nav dikê. Ev şahê kurd ku ew bahsa wî dihê kirin û mijare gotinê bê wê, şahê kurd ê dema sasaniyan ´Madik´ bê ku wê li dora sedsale 3´min wê biji. Ev şer û an rûdawên bi şahê kurd Madik re wê werina diyarkirin wê, piştre di şahnema firdewsî de jî wê werin diyarkirin. ..

Di aslê xwe de wê, demek ku wê piştî wê demê wê, dema ku wê, piştî şerê malazgirê wê, demek civakî a teybet wê bi wê re wê di nava kurdan de wê li kurdistanê wê bi serkevtina wê bê jiyandin. Li herêmên xazarê û asya mazin û her wusa gurcistanê û hwd wê, zêde tevgerên leşkerî wê piştî wê re wê kêmtir bibin. Ev wê, weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê, di şêwayekê de wê weke wê fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Rewş û encama şerê malazgirê emê hê li jêr wê hinekê din wê ser wê bisekin in. Ev wê, di rengekê de wê weke rewşek teybet bê ku wê karibê wê werênê ser ziman bê. Li vir wê, bi çerçoveya desthilatiya rûniştî a ser ardê a kurdistanê re wê di rengekê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê, di şêwayekê de wê weke karibê wê fahmbikê bê. Ji wê aliyê ve wê, di rengekê de wê, ev serketin wê encama stretejiya şahê kurd Abul Aswar de wê bibin û wê di rengekê de wê, karibê wê bi peyman, levkirin û stretejiyên wî de wê, di şêwayekê de wê karibê wê fahmbikê bê. Ji wê aliyê ve wê, ew wê, bi xwe re wê, bide diyarkirin ku Abul Aswar wê weke xwediyê têgîihiştinek bi dehayiya leşkerî bê. Wê di rengekê de wê weke ku wê bi xwe re wê, bide diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê, dikarê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê, di rengekê de wê weke şahekê bizane wê dîmenekê wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Wî, ser têgîna ummetparêziyê tevnegeriya. Wî têgîna ahli-kitabi esasgirt û di wê temenê de wê, cihêyiyên din ên civakî û baweri bi wê yekê wê bi

levkirinên ku ew çêdikê re wê weke pêşwazî bikê. Wî baweriyên cihê li derve ne hiştin. Wî weke ku wê weke kevneşopîyekê di dema mihemedê kûrê şedad de wê were dîtin wê, piştî wê jî wê, di rengekê de wê, werênê ser ziman. Ew ji wê aliyê baweriyê ve wê, farzkirine xwe û baweriya wê zêde dernexina li pêş. Ev wê, weke aliyekê wê yê ku wê karibê wê di şêwayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê weke karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê werênê ser ziman bê.

Berxwedana serkeftî ya li Dvînê, pêşveçûna Bîzansiyan a li Ermenistanê rawestand û alîkarî kir ku serxwebûna mîrnişînên Ermenî yên biçûktir, wekî Syûnîk, Taşîr û Xaçenê, were parastin. (Çav: Ter-Ghewondyan 1976, p. 119.) Piştî demek kurt, bi yekem hêrîşa berfireh a Selçûqî ya di bin fermandariya Qutlumuş kurê Arslan Îsra´îl û Îbrahîm Înal de bo ser Ermenistana ku weke keyeniyek niv bi niv serbixwe û girêdayi şedadîyan bû, derfet da bizansê ku ew hewl bide ku ew hewlek din a serdestbûnê li wê herêmê di sala 1048an de bide kirin, hevsengiya hêzê ya herêmî bi awayekî mayînde guherî.[..] Her çend dibe ku Şedadîyan di Selçûqîyan de hevalbendên baş ên li dijî Bîzansiyan dîtibin jî, (Çav: Ter-Ghewondyan 1976, p. 119.) lê di heman demê de ew dikaribûn bibin gefek jî li wan; wekî ku di hêrîşa Qutlumuş a li ser Genceyê ya di salên 1046/47an de derket holê. (Çav: Bosworth 1968, p. 34: Minorsky 1977, p. 18, 48)

Piştî demek kurt, di dawiya sala 1048an an destpêka 1049an de —her çend hin nivîskar dîrokeke derengtir, ankû derdora sala 1050î (A.F. Gfrörer û hwd) an jî heta derdora salên 1055/56an (E. Honigmann) diyar kiribin jî (Çav: Minorsky 1977, p. 55, 60–61)— Bîzansiyan, di bin fermandariya "rhaiktor" (payebilindekî Bîzansî) Nîkêforos de, hêrîşeke din birin ser Dvînê. Li gorî dîroknasê Bîzansî yê wê serdemê John Skylitzes, sedema vê yekê ew bû ku Ebûl-Eswar (yê ku Bîzansiyan jê re digotin "Aplesphares") peymana berê binpê kiribû û hêrîşî axa Bîzansê kiribû. Di wê nûqteyê de wê çendî wê, rewş wê weke şedadî wê peymanê binpê bikin wê hin dîrokzan bidina nişandin jî lê rabirdûyên wê demê û ragihandin wê, karibin vaji wê jî dîmenekê di wê rewşa bizansê a gelek caran di cariban ku ew ser herêmên bakûrê kurdistana iroyin ber gola wanê û hwd ku ew dixwest li wê serwer bibê wê, hewlên wê bide nişandin, wê bê diyarkirin. Bi vê yekê wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, derfeta ne carekê gelek caran bi wê yekê binpêkirina bizansê wê,

peymana aşîtîyê zêdetir derdikeve li holê. Minaq şerê malazgirê wê, ser axa şedadî wê di sale 1071´ê de wê bibê. Ev rewş jî wê, di rengekê de wê weke karibê wê, di şêwayekê de wê, weke têgînek ku wê diyarkirinê wê weke karibê wê piştrastbikê bê. Rêberê Şedadîyan li Dvînê ma, lê Bîzansiyan derdora bajêr "heta Pira Hesinî û Genceyê" wêran kirin. Di encamê de, Ebûl-Eswar neçar ma ku soza xwe ya girêdayîbûnê nû bike û biraziyê xwe Ardaşîr (kurê Ebûl-Hesen Leşkerî) wekî rehîne radestî wan bike. (Çav: Ter-Ghewondyan 1976, p. 123: Minorsky 1977, p. 48–49, 54–56, 59–64)

Di wê rewşê de wê, çendî ku wê şahê şadadî wê ji du aliyan ve wê weke peymana aşîtîyê çêkiribû jî lê wê weke her peyman jî wê li wî weke çekekê wê weke vegeriyan. Yek bi salçûqiyan re bê. Yan jî wê peymana aşîtîyê ku ew ya naskirina sînorên hev wê, di wê temenê de wê karibê wê bi navbikê. Di wê temenê de wê, şahê şadadî wê, armanaca wî ya bi peymana bi selçûqiyan û herêkirina wan a li herêmê wê, di rengekê de wê, bi armanca wê bê ku ew ji hêza wan ya leşkerî sûdbigirê. Ber ku wê, di wê demê de wê, bi zêdeyi wê ne tenê wê ji wan wê hêrîşên li dora xazarê û hwd wê, li wan wê bibin û wê, li herêmên din jî wê bibin. Di wê temenê de wî dixwest ku wê bi peymankirina bi selçûqiyan re wê, ji du aliyan ve wê bi wê armancê bigirê. Yekê pêşîya herîşên ji xazarê ve dihên bigirê û ya din jî wan li şûna weke tehdidekê ew bikê firsendek hêza leşkerî ku ew li hemberê ´telukeya bizansê a ser desthilatiya şedadî´ wê, ji holê rabikê. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, ev wê, weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke ku wê xwe bide diyarkirin. Di rengekê de wê, bizans wê, di rengekê de wê di mejuya xwe ya li herêmê de wê, di rengekê de wê, di wê demê de wê, bixwezê ku ew di rengekê de wê, weke di dema atropatanê de a beriya zayinê de wê, çawa tevgeriya û hat herêmê dixwest ew bi wê rengê wê dûbare were herêmê. Di wê temenê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di wê temenê de wê, di rengekê de wê werênê ser ziman. Di wê demê de wê, rewşek wê weke ya karduyiyan ku ew bi wê re wê têkilidar bê û wê di nava nakokiya wan û sasani de wê, li herêmê wê karibê di rengekê de wê ji xwe re wê pozisyonekê ew di rengekê de wê bibînê. Lê di wê demê de wê ya ku wê, bi serwerîya herêmê re wê bibînê wê, di dewama karduyiyan de bin û ev wê, dîmenekê din bê Ew civake kuew berê li pey serdestiya xwe digeriya a karduyiyan ku ew di wê demê de wê, serwerîya wê, vê carê roma demê wê dikê armanc. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, dîmenê wê demê wê di wê temenê de wê, derkeve li pêş. Di wê demê de wê, li

kurdistanê wê, giştî wê serwerîya wê, di rengekê de wê,, xwe di rengekê de wê bide diyarkirin. Di şêwayekê de wê, li herêmên li dora şedadî û herêmên merwani ên weke edesa ku wê bizans dixwezê bikeve wan de wê, weke aliyekê ku wê di wê temenê de wê karibê wê, di şêwayekê de wê, fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di wê demê de wê, di aslê xwe de wê, bizans wê, di wê demê de wê bi zêdeyi wê, serwerîyek giştî a leşkerî wê bixwezê li herêmê. Lê wê bi serê xwe jî nikaribê wê dibînê. Ber vê yekê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Di wê temenê de wê, piştî weke baweriyek fermi ku wê weke çawa wê, sasani bi zerdeştiyê re wê kir ku wê roma jî wê, bi xiristiyaniyetê re wê bikê wê, piştî wê, ramyariyekê wê ser wê re û keyeniyên bi wê baweriyê re wê, di rengekê de wê hem li herêmên kurdistanê û dora wê û hem jî ên li deverên din wê bi wê re wê, di rengekê de wê weke ku wê bikê.

Di wê temenê de wê, ramyariya wê demê ku wê weke di rengekê de wê, bi navendîtîya baweriyê wê were meşandin wê, di wê çerçoveyê de wê were hemberê hebê. Wê dema ku em wê rewşê û rengê wê yê hizirkirinê bi ramyari di wê temenê de wê li wê dinerin wê demê em giringiya stretejiya ramyariya şahê kurd Abul- Aswar wê baştir wê weke di rengekê de wê kifşdikin. Di wê temenê de wê, ew wê, di rengekê de wê, li ser temenê ramyariyek ahli-ummetê zêdetirî wê ramyariyek ahli-kitap ku wê baweriyên din wê bi wê yekê wê weke xwe wê, di rengekê de wê bi wê re wê herê bikê û wê pêşwazî bikê wê di wê temenê de wê karibê wê werênê ser ziman. Vaspurakan minaq wê weke keyeniyek ku wê weke numine ku wê di wê demê de wê kurdên misilman, û ermeniyên xiristiyan û hinek êzîdî û heta ku wê li gorî çavkaniyên civakî ên nava civake kurd (di vegotinên wan de) wê, hinek cihu jî wê bijin wê ji wan wê were bahskirin. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, di şêwayekê de wê, ev wê, weke aliyekê wê yê ku wê karibê wê di wê temenê de wê, di şêwayekê de wê werênê ser ziman bê.

Weki din wê jî dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê ramyariya wê demê wê, di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke karibê wê bi dîmenê wê yê rast wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, mirov wê nikaribê li gori hinek şîroveyên bi niyet ku wê piştre wê di demên hemdem de wê şedadî û merwani wê weke du xanadan û an keyeniyên piçûk ên herêmî ku wê bide nişandin bi wê rengê wê fahmbikê bê. Ev wê, di rengekê de wê, di çerçoveyek berfireh a aqilekê civakî ê

giştî û hevbeş a kurdistanî de wê çerçoveyek berfireh de wê karibê wê fahmbikê. Ne tenê wê şedadî û merwani lê wê hesenweyhi, anazzidi, kekuyidi, hetta buweyhi û keyeniyên din ên weke yên herêmê ên weke ya waspurakanê û hinek keyeniyên din jî wê, bi xanadanî û hwd re wê di wê çerçoveyê de wê karibê wê werênê ser ziman bê. Wê dema ku ev rewşa wan keyeni û desthilatiyan dervî wê aqilê hevbeş ê bi wê ew hena li herêmê û serdest din û temenê wan ê civakî fahmbikê wê nikaribê wê di rengekê baş de wê fahmbikê. Ev wê weke aliyekê wê yê din giring bê ku wê weke karibê wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Di wê temenê de wê,, dema ku wê di rengekê de wê, têkiliya şedadî û bizansê wê li wê bihizirê wê têkiliya merwani û bizansê wê dervî wê nikaribê wê li wê bihizirê. Di wê temenê de wê di rengekê de wê, ev wê, weke çerçoveyek giştî de wê weke ku wê bi wê re wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê di wê çerçoveyê de wê karibê wê werênê ser ziman bê. Ji wê aliyê ve wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê morfolojiya rewşê de wê di wê temenê de wê weke karibê wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Wê dema ku wê, Abul Aswar wê peymanê bi selçûqiyan re wê çê bikê ku ew ji wan sûdbigirê wê, ne tenê wê bi hêza xwe wê bi bawer bê. Wê her wusa wê bi wê çerçoveya wê, civakî, herêmî, ramyari û giştîya herêmê bi civakî û aqiliya wê re wê, di rengekê de wê li berçav bigirê. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê bi wê yekê wê şahên şedadî wê weke ku wê were dîtin ew xwe weke şahên giştî ên kurdistanî dibînin û ser wê temenê xwe weke bi gotin, soz û biryar dibînin û wê mafê di xwe de dibînin ku ew wê levkirinê di rengekê de wê karibin bidina çêkirin.

Di wê temenê de wê morfolojiya wê rewşê bi ya min wê nikaribê wê tenê wê ser temenekê baweriyê û bi sînorê wê ve wê girêdayi ku wê weke piştre wê ser temenê islamî û an xiristiyani û hwd re wê were fahmkirin wê nikaribê wê bi wê re wê werênê ser ziman. Bi wê rengê wê hanina ser ziman ne bi nêzîkatiyek bi niyet a bi armanca ser hinek tişt û rewşan nûxûmandinê bê wê ne bo tiştekê din bê. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Di demên piştre wê, bi zêdeyi wê desthilatên herêmê wê zêde xwe bikina nava girdabaka çerçoveya olî û wê di wê temenê de wê bi wê re wê bi tememî wê di rengekê bi gotina ´serweriya olî´ de û an ´desthilatiya

olî´ de wê bizêdeyi wê derxistina li pêş wê hinekê jî wê bi wê rewşa civakî ve wê girêdayi bê. Wekî wê bi wê rewşa serdestiya wan ve wê girêdayi bê. Ber ku ew bi dîmenekê metingeri serdest bûn û nedikarin pişta xwe bidina civaketiyekê li hherêmê. Li şûna wê teqez wê weke rêya ku ew pişta xwe bidinê wê tenê û tenê wê têgîna ol û baweriyê serdestkirinê wê hebê û wê di wêê temenê de wê di rengekê de wê weke karibê wê di şêwayekê de wê weke ku wê bi wê ree wê di rengekê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê weke karibê wê, di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê.

Di morfolojiya serdestiya herêmê de wê ya ku wê weke denkleme ramyari û olê wê weke dîmenekê hevsengî ê teqez wê bide diyarkirin û wê bi israrî wê bi wan re wê bê xwestin were domandin wê di wê temenê de wê bi temenê re wê weke karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê. Weke ku mirov wê karibê di demên piştre jî wê di rengekê de wê baştirin wê fahmbikê wê, di şêwayekê de wê, li kurdistanê wê desthilatiyên kurdistanî wê çawa wê xwe li hemberê wê, bi sipartina temenekê civakî ku ew vaji wê biramyari û baweri wê teqez wê derkevina li pêş, li hemberê wê. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê ku wê di dema şedadîyan de jî wê di wê temenê de wê bibê û wê di demên piştî şedadîyan de jî wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê, di awayekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Morfolojiya olê ku wê kengê wê ji rewşa rengê ol û baweriyekê wê derkeve û wê tenê wê weke bîrdoziyek desthilatî wê bibê û wê di wê temenê de wê bo serdestiyê wê di wê temen de wê were dizaynkirin û bi gotinkirin û pê de wê temenê pirsgirêkên bi tengezeriyên herêmê ên civakî û bawerî jî wê di rengekê de wê weke ku wê xwe bide diyarkirin. Morfolojiya têgîna ummetparêziyê wê li herêmê wê di rengekê de wê ji wê fahmkirna cihanek bi wê baweriyê zêdetirî wê di wê temenê de wê bi refaransên ku ew bi wê çawa dikin ku ew xwe bikina desthilatdar û di wê temenê de wê bi wê re wê weke bi gotinên ´hem hemû birayê hev ê misilman in´ û an ´em ji heman baweriyê na´ û hwd wê bikarbênin wê, li ser wê temenê re wê, di rengekê de wê weke dîmmenekê bi xirab bikarhaninê wê di wê temenê de wê bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di morfolojiya serdesrtiya herêmê de wê, di wê temenê de wê, di levkirinên ser temenê berjewendiyên parastina desthilatiya xwe a ku wê şedadî wê bi wê selçûqiyan re wê dênin wê di wê temenê de wê, di rengekê de jî wê karibê wê di rengekê de wê bi aliyna wê fahmbikê. Lê ya şedadîyan wê, di rengekê de wê, çerçoveya cihane hegomenikî a serdest ku ew li herêmê ne tenê bi baweriya dema nû a islamê lê bi baweriyên xwe yên civakî ên kevntirin û kevnera jî ku ew di wê demê de wê bi awayekê wê hê serweriya wan di nava civakê bi hebûna wan re wê hebê wê bi wê çerçoveyê wê karibê wê werênê ser ziman. Wê ew di çerçoveya aqilekê hevbeş ê ramyari, hegomenikî, serdemî û civakî a wê demê bi aqiliya wê re wê weke karibê wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Di nava çerçoveya wê ya civakî û hevbeşiya wê ya civakî û aqiliya wê de wê rewşa xanadanên kurd û kurdistanî ên weke hesenweyhi, anazzidi, kekuyidi, û heya deylemi, buweyhi, şedadî, merwani û hwd jî wê di rengekê de wê weke karibê wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê karibê wê bi wê re wê fahmbikê. Islam wê di destpêkê de wê dema ku ew pêşkeve wê pêşî wê bixwezê ku ew bibê baweriyek wê cihanê û çerçoveya wê ya hegomenikî. Ew wê, pêşî wê weke baweriyek ahli- kitap dixwezê pêşî ew were herê kirin. İslam wê hemû şerê wê yê destpêkê ku ew dikê wê ser wê temenê ku ew xwe çawa wê weke baweriyek ahli kitap wê di wê temenê de wê bide herêkirin bê. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê ser wê re wê, di rengekê de wê, di dîmenekê de wê, di nava tevgerinekê de bê.

Di wê temenê de wê, pêvajoyên weke olekê bûnê ên islamê wê di wê temenê de wê bi hinek morfolojiyên cihê wê bibê. Wê di serî de wê weke olek desthilatî û hwd wê bibê û wê bi wê yekê wê di rengekê de wê weke ku wê di şêwayekê de wê derkeve li pêş. Di wê temenê de wê dikarê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê, di şêwayekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê çerçoveyê de wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê. Di demên piştî karduyiyan de wê li kurdistanê wê pêvajoyek bi wê rengê wê bibê. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê kengî ku wê desthilatiyên serdest ên kurdistanî wê weke bi awayekê wê, ew wê weke baweriyekê wê bipejirênin wê piştî wê di rengekê de wê êdî wê weke baweriyek mazin wê karibê wê pêşkeve û wê derkeve li pêş.

Di wê demê de wê, di wê temenê de wê, kurdistanî jî wê di aslê xwe de wê di destpêkê de wê, li ya wan wê were ku ew wê herê bikin. Ber ku ew

di rengekê de wê di destpêkê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê bi wê re wê, dîmenek nû a desthilatî wê bi wê re wê pêşbixin û wê bi baweriyên xwe yên civakî wê di wê temenê de wê, werênina ser ziman. Wê weke baweriyên xwe yên berê wê werênina ser ziman. Di wê temenê de wê weke wan pênasekirin û an bi refaransên bi wan diyarkirinê wê di mejiyê wan de wê weke baweriyek ji wê aidiyetê wê di destpêkê de wê, bide diyarkirin. Heya ku wê piştî ku wê islamê rengê xwe afirand û xwe ji wê cihê kir û ku ew hêsta aidiyetê wê winda bibê piştre wê di rengekê de wê êdî wê bi wê re wê bi herêmê re wê temenê pirsgirêkên nû ên li herêmê wê di rengekê de wê weke ku wê xwe di şêwayekê de wê weke ku wê bidina diyarkirin.

Di morfolojiya baweriyên kurdistanî de wê, bo ku wê çerçoveyê wê baş fahmbikê wê weke pêwîst bê ku mirov wê di rengekê de wê, pêşî wê çerçoveya dîmenê baweriyên kurdistanî bi hemû çerçove û têgînên wê re wê di rengekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê. Wê çawa wê serdest bin û wê bi serdestiya wê re wê di rengekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê weke bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Çerçoveya baweriyên demê ên kurdistanî ku wê piştî karduyiyan jî wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bidina domandin wê pêwîst bê ku ew bi hebûna wan û civakatiya wan re wê, pêşî wê kifşbibkê. Di rengekê de wê, gotinên weke, di demên hemdem de wê bi rengê wê weke ´dema ku islam hat wê baweriyên kurdistanî wê berê wê hebin û ew wê bi wan re wê bikeve şer de´. Ev baweriyên ku ew berê hebin û çawa hebin û wê, di rengekê de wê bi wê re wê weke pêwîst bin ku ew di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê, di şêwayekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê. Di morfolojiya baweriyên kurdistanî de wê, fahmkirina wan wê piştî wê têgînên ´mezhebî´ bê û an gûharinên bi rengê olî ên weke yên kurdistanî wê bi wê re wê çawa wê bibê wê, di rengekê de wê ew jî wê weke pêwîst bê ku ew di şêwayekê de wê bi wê re wê fahmbikê bê. Di demên buweyhi û an deylemiyan, hesenweyhi û an anazzidiyan û hwd de jî wê, heya demên şedadî û merwani û hwd de wê, di wê temenê de wê morfolojiyek ku wê karibê wê di rengekê de wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman wê hebê. Rewşa şedadîyan wê di wê demê de wê weke ku wê were dîtin wê di rengekê de wê, derkeve li pêş. Di wê nûqteyê de wê, dibînin ku wê, bi pêşketinên dema Abul Aswar de wê, di rengekê de wê, weke ku wê demek teybet wê biji. ..

Di sala 1049an de, Lashkerî – kurê xwişka Ebûl-Eswar û emîrê Genceyê – piştî serweriyeke 15 salî ya tijî pirsgirêk, jiyana xwe ji dest da. Kurê wî yê hêj pitik, Anûşîrwan, bû şûna wî; lê desthilata rastîn di destê karmendê wî yê payebilind (şêwirmend) Ebû Mensûr de bû. Piştî tenê du mehan, komek ji rûspiyên ku li dijî ramyariyên rêveberiya nû bûn, dema ku Ebû Mensûr li Şamkûrê bû, ew ji desthilatê dûr xistin û ji Ebûl-Eswar xwestin ku kontrola Genceyê jî bigire destê xwe. (Çav: Minorsky 1977, p. 18–19.) Ebûl-Eswar ev daxwaz qebûl kir û bajarê Dvînê, ku ew êdî li hemberî Bîzansiyan pir bêparastin mabû, terikand. Bajar heta sala 1053an di destê çend walî û rêveberên cuda de ma; di wê salê de, Ebûl-Eswar kurê xwe Ebû Nesr Îskender wekî desthilatdarê bajar û herêmên derdora wê tayîn kir. (Çav: Ter-Ghewondyan 1976, p. 123) Desthilatdarê Şedadî pêşî rewşa Şamkûrê sererast kir, paşê kete Genceyê û kontrola "hemû axa Arranê û kelehên wê" bi dest xist. (Çav: Minorsky 1977, p. 19)

Di vê qonaxa jiyana xwe de, Ebûl-Eswar hem wekî desthilatdarek û hem jî wekî şervanekî xwedî nav û dengekî mezin bû. Mîrê Ziyarî Keykavûs (serweriya wî: 1050–1087) – yê ku paşê pirtûka navdar a bi navê "Qabûsnâme" (ku ji bo perwerdekirina mîran hatiye nivîsandin) amade kir – piştî ku heşt salan li qesra Mewdûdê Xeznewî mabû, hat Genceyê û çend salan li qesra Şedadiyan ma da ku beşdarî cîhada li dijî Xiristiyanan bibe. (Çav: Minorsky 1977, p. 56.: Bosworth 1968, p. 35) Li gorî gotina Keykavûs, kesê ku ew mêvan kiribû "şahekî mezin, mirovekî bi biryar û zîrek, [...] dadperwer, wêrek, axaftvanekî zîrek û xwedî birhanên xurt, xwedî baweriyeke paqij û dûrbîn" bû. (Çav: Minorsky 1977, p. 56) Ev nirxandin ji aliyê Bîzansiyan ve jî dihat parvekirin; Skylitzes wî wekî "stratejîstekî pir jêhatî, ku dikare taktîk û siyasetên dijminan pûç bike" bi nav dike. (Çav: Minorsky 1977, p. 56) Di heman demê de, Muneccim Başi dinivîse ku piştî bidestxistina Genceyê, "Ebu'l-Eswar [...] navê xanedanê, ku ber bi tunebûnê ve çûbû, ji nû ve vejand. Hêza wî zêde bû û rewşa gel û artêşê ket rêzê." (Çav: Minorsky 1977, p. 19)

Di aslê xwe de wê ev rewşa gotina tevlibûna li cihada li hemberê komên xaçiyan ku wê hin bi hin wê werina herêmê bê. Lê wê bi tememî wê weke tevlibûna şedadîyan li nava çerçoveya cihadê wê, diyarbikê wê weke zêde mijarek ku wê niqaşê wê bi xwe re wê bide kirin bê. Lê di demên piştî wê demê de wê di demên salahadin de wê weke dîmenekê bi wê rengê wê, karibê wê kifşbikê. Şedadîyan wê, di rengekê de wê, di wê emê de wê, demekê li ser wê rewşê wê, weke di nava xwe de wê niqaş

bikin. Di nava wan de yên ku ew wê weke rast nabînin jî wê hebin. Lê em wê, bêjin ku wê, şedadî wê di aslê xwe de wê, şikeştinek mazin wê bi ramyari û morfolojiya xwe ya desthilatê re wê bi wê re wê bixwê. Ev şikeştin wê bi hatina seferên xaçi wê encamên wê xirabtir bibin. Ber ku wê, tundrewiyekê wê bi xwe re wê bênê û wê, mêylê ji têgîna ahli kitaptiyê bi ber têgînek ummeti ve wê bide birin û wê, encamên wê, ji desthilatî zêdetirî wê bi civakî bi xirabi, neyini û pirr zêde rûxinêr bin. Morfolojiya pergale, civakî û baweri a rengê wê yê berê ku wê weke dîmenekê berê ê ji demên berê islamê jî wê dîmenekê di xwe de wê bi hawênê wê bi wê re wê li herêmê wê bê xistin pêvajoyek tasfiyebûnê. Morfolojiya hatina berhevdû ser temenê baweri û olî wê, ev wê, bi wê yekê wê, dem û an serdemek nû wê bi xwe re wê bênê, bi ya min ev bi pêvajoya seferên xaçiyan re wê ne tenê encamên wê yên rojava wê li rojhilat jî wê, çawa wê bi awayekê tûndûrewî û ji pergale civakî bi dûrketinê û ketina xatek xirab a ummetparêzî de ku wê bi xwe re wê bênê bi wê re wê, di şêwayekê de wê pêwîst bê ku wê, di rengekê de wê, li ser wê bisekinê bê.. Ev wê, bi awayekê wê, di pêvajoyên tasfiyebûna eyubiyan de jî wê karibê wê, di rengekê de wê fahmbikê û wê weke fektorekê wê hilde li dest. Di dewama wê de wê weke fektorekê ku wê pêşîya pêşketina ronasanse herêmê jî wê di rengekê de wê, bigirê û an wê ji destê wê bigirê jî wê di şêwayekê de wê fahmbikê bê. Tenê bi serkevtina di qada şer a bi hêzên selahadin re wê, hildana li dest wê, ji rastiyê dûrkirinakê bi morfolojiya wê çerçoveyê re wê bi xwe re wê bênê. Piştî Eyubiyan û an li ser temenê tasfiyakirina eyubiyan û an xate sefewiyan ku wê, rengekê çandên civakên kevnera wê di wê de wê hebin û di dewama wê de pêşketina osmani li ser temenekê ummetparêzî wê, weke encamên wê yên neyini û pirr zêde xirab ên ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Çendî ku wê bi serketina hêzên selahadin re wê weke serkevtina rojhilat wê were diyarkirin jî lê piştre wê, encamên wê têkçûna hêzên rojava li hemberê hêzên selahadin jiyankirin wê, piştî wê, bandûra wê, ji ser xwe biavêjin. Lê di wê derûniya serketinê de wê rojhilatî wê pêvajoyek têkçûnê ku wê êdî wê piştre wê ti carê bi van encamên wê re wê bijin re û wê dawî li wê newê wê bijin.

Li rex wê pirsgirêkên bi têgîna ´fetihkirinê´ ku wê bi morfolojiyek metingerî wê were pêşxistin û diyarkirin bi encamên wê yên nagativ û xirab li wê bihizirê wê hê zêdetirî wê weke karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê. Ji wê aliyê ve wê weke karibê wê di rengekê de wê di dewama

wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê. Dema şedadîyan wê têkbirina wê, bi wê re wê piştre wê were kirin. An jî wê morfolojiya wan ya bi sazûmana wan a civakî re wê were tûnakirin. Di dema eyubiyan de wê dûaliteya dijber a ku wê li ser wê temenê wê biafirê wê, têgîna tasfiyekirina baweriyên ahli kitap re wê, piştre wê bi xwe re wê bênê. Di wê temenê de wê bi têgîna wê ya civakî û ahli kitap a dema eyubiyan jî wê bi wê yekê wê were tûnakirin. Li ser wê morfolojiyê re wê, di aslê xwe de wê morfolojiya ummetparêziyê wê weke beremberê gotina rûxîna rojhilat û bi çêkirina temenê wê re wê, di dîmenekê de wê xwe bide diyarkirin. Çendî ku wê weke rojhilat wê weke aliyê serketi jî bê wê encamên wê yên xirab wê ji yên rojava wê zêdetirî ew wê biji. Weke encama pêşî wê, têgîna ahli kitabi ku wê weke sazûmanek civakî a çerçoveya wê ji dema karduyiyan ve wê hebê wê, were ji holê rakirin û wê, têgînek ummetparêzî ku wê li ser temenekê mezhebî wê piştre wê were pêşxistin û wê bi wê re wê, bi morfolojiya ola desthilatî û û bêî perspektife têgînek civakî bi rengekê ummetparêzî wê pêşkeve. Encamên wê ji her herêmê û deverê zêdetirî wê kurd û kurdistan bi xirabî û nagativi wê rastî wê werin. Ya ku wê, di wê demê de wê bizansa bi kurdan re wê şer bikê wê newênê serê kurdan wê, piştî wê selçûqîyên ku wê alikariyê wê ji kurdan wê bigirin û wê bi piştgiriya wan wê li herêmê wê karibin bijin wê bênina serê kurdan. Bizans wê piştî wê demê jî wê, têkiliyên xwe bi kurdan re wê, ser temenê du keyeniyên di asta hev de wê pêşbixê. ..

Kurd wê, bi morfolojiya baweriyên xwe yên berê û kevn re wê, bi tememî wê, wê têgîna ummetparêzî ku ew dihê pêşxistin wê dervî wê werina bicihkirin û wê bi wê re wê, dîmenekê wê yê bi sedsalan ê bi wê re yê şerkirinê wê heya roja me ku wê bibê wê were pêşxistin. Selahadin, kurd û kurdistanî wê weke aliyê wê, serkevtinê wê bi tememî wê piştî wê ji wê çerçoveyê wê werina dûrkirin. Wê çawa dikarê wê fahmbikê? Bi ya min wê tenê wê, bi hinek pêşketinên serdestiya piştre wê, were û bibê wê bi tenê re wê, nikaribê bi tenê wê were fahmkirin. Ku wê ser wê temenê re wê, levkirina qasrî-şîrîn wê piştî wê were kirin wê piştre wê di demên hemdem de wê lozan wê ser wê re wê were dûbare pêşxistin. Di rengê ku wê di wê de wê were hizirkirn û dizaynkirin wê ser wê temenê bê. Di wê temenê de wê, bi wê yekê wê ber ku wê bi encamên xirab wê navaroka wê were diyarkirn wê piştî wê hertimî wê, bê temenê pirsgirêkên xirab. Bi wê yekê wê ji sedsale 12´min û piştre wê heya roja me wê pêvajoyek bi trejediyan re tişî wê heya roja me wê ser wê temenê wê were hanin.

Wê dema ku ev dîrok baş newê fahmkirin wê nikaribê nerînek baş bo paşeroja herêmê jî ji iro û pê de jî were pêşxistin. Ber vê yekê ev wê, weke aliyekê ku wê, weke pêwîst bê wê were hinekê li ser wê sekin **in bê**.

Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di wê temenê de wê ramyariya weke ya bi sazûmana civakî a ahli-kitabi ku wê di meşand wê piştî wê rengekê bi ber ya rengê ummetparêziyê ve wê weke biçê û wê ev ne tenê di dema wê de lê wê weke temenê hinek pirsgirêkên piştre ên di dema eyubiyan de jî wê di rengekê de wê biafirênê. Hetta ku wê di rengekê de wê filosofê kurd ku ew bi baweriya xwe di wê demê de wê weke cihê suhrewerdî wê, di rengekê de wê, qatilkirina wî jî wê, di dema eyubiyan de wê, weke bi wê munasebetê wê weke wê were kirin. Di wê temenê de wê, ev rewş wê, êdî wê, dîmenekê din ê cihê jî wê bi xwe re wê, di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin.

Li gorî Muneccim Başi, di sala 1053an de, Ebu'l-Eswar keleha Basrayê (ku cihê wê tam nayê zanîn) ji Gurciyan stand; wî keleh ji nû ve xurt kir û hejmareke mezin leşker tê de bi cih kirin. (Çav: Minorsky 1977, p. 19) Di salên 1054/5an de, ligel gelek rêveberên herêmên cîran, ew jî derket li pêş. Di wê demê de wê, pirsgirêka Selçûqîyan weke di dema Toğrul (serweriya wî: 1037–1063) de wê, xwe hin bi hin wê, bo şedadîyan û keyeniyên din ên herêmê wê bide diyarkirin. Her çendî ku wê hê jî wê çerçoveya desthilatiya şedadî û an konfederesyona hadbani ku wê gelek xanadanên din wê di nav wê de bin wê serwer jî bê lê wê weke pirsgirêkek demê a nû wê bo şedadîyan jî wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Her çend di destpêkê de bandûra serweriya Selçûqiyan kêm xuya bike jî —ji ber ku di wê demê de ne navê Toğrul û ne jî yê şûngirê wî Alp Arslan (serweriya wî: 1063–1072) li ser herêmên Şedadîyan xuya dikin (Çav: Peacock 2011.: Bosworth 1968, p. 35.)— ev rewş wisa bû. Di aslê xwe de wê, Tuxrul jî û Alpaslan jî wê, di bin desthilatî û serwerîya şedadîyan de wê, di dîmenekê de wê, bibin. Tevgerên wan ên li herêmê jî wê bi çerçoveya diyarkirna wan de wê bibin. Weki din jî Alpaslan ne sultan bû. Sultanti wê, weke mertebeyek baweriya kurdistanî a weke ya yarsaniyan bi baweri û civakî û hwd bê. Ti têkiliya gotinê bi salçûqiyan, berî wê demê, ne di wê demê de û ne jî piştre wê hebê. Ew tenê fermandarek di çerçoveya serwerîya şedadîyan de ku ew weke bi wan ve girêdayi bû, lê ew weke selçûqî bû. Di çerçoveya serweriya şedadîyan de wê, ew wê hebê. Lê di aslê xwe de

wê, çerçoveyek giştî a serwerîya kurdistanî wê bi hegomenikî ku wê şedadî jî, merwani, hesenweyhi jî, kekuyidi jî, anazzidi û xanadandên din ên kurdistanî jî wê weke li wê tabîî bin wê hebê. Ev weke desthilatiyên herêmî bin. Lê di asta giştî û rewşa giştî a gelemper de wê bi hev ve wê bi awayekê di nava tifaqî û girêdanekê de jî bin, ku ew çendî dem bi dem bi hev re wê weke di nava raqabetê de jî bin. Wê dema ku em wê rewşa giştî a sazûmana ramyari wê kifşnekin wê ev keyeni wê weke bi serê xwe di rewşek li ser temenê dîrokê û ardnigari û demografiya civakî de wê weke qût di dîmenekê de wê bên dîtin û wê hingê wê nikaribê wan di çerçoveyek baş a dîrokî de wê karibê baş bi rewş û wûcana wan a herêmî û wateya wan ya di nava ramyariya giştî û hwd de wê, baştirin wê fahmbikê bê. Selahadin wê ser wê re wê, bilind bibê. Ku selahadin em tenê wê bi çavkaniya ser olê re wê tenê wê weke bilind bibê wê, diyarbikê wê di serî de wê weke fahm nekê bê. Yan ji wê weke bi zanebûnî bê û an ne bi zanebûnî bê wê weke bi şaş dana nişandin û an fahmkirinê bê.

Di sala 1062an de, Ebu'l-Eswar şandeyek ji Emîrtiya Tîflîsê qebûl kir; Tîflîs di nava şahtiyê de Gurciyên Xiristiyan, wekî keleheke misilman a tenêmayî mabû. Şedadîyan hem ji xiristiyaniyên wê herêmê re bê, hem ji êzîdîyên herêmê heya şengalê re bê û her wusa ermeniyên ermeniya û herêmên din wê weke ew bi rengê xwe bidina nişandin wê, weke di rengekê de wê, bide nişandin. Piştî mirina Emîr Ce'fer kurê Elî, xelkê herêmê kurên wî yên ku tim di nav nakokiyê de bûn ji bajêr derxistin û ji Ebu'l-Eswar xwestin ku kontrola bajêr bigire destê xwe. Rêberê Şedadîyan dixwest vê pêşniyarê qebûl bike, lê wezîrê wî Baxtiyar kurê Selman, bi hişyarkirina ku ev gav dê bibe sedema belavbûna hêzên wî yên sînorkirî, ew ji vê biryarê vegerand. Piştî ku Ebu'l-Eswar ev daxwaz red kir, Tîflîs ji aliyê Gurciyan ve hat dagirkirin, heta ku di sala 1068an de ji aliyê hêzên şedadiyan ku wê komek selçûqi jî bi alpaslan re wê bi wan re ref bigirin herêm cardin werê kirin bin serwerîya şedadî de. (Çav: Minorsky 1977, p. 19–20, 56–58) Ev bûyer, sînorên desthilata Şedadîyan derxist pêş, (Çav: Peacock 2011) ku ev yek di heman salê de bi hêrîşeke Alanan a bi serkêşiya Durgulelê Mezin, ku ji Derbasgeha Darialê re derbas bûbûn, bêtir hate piştrastkirin: li gorî vegotina Muneccim Başı, zêdetirî 20,000 nîştecihên Arranê wekî kole hatin birin. Wekî bersivek li hember gefa Alanan, Ebûl-Eswar li dora taxeke derveyî (rabad) a paytexta xwe Genceyê, dîwarek û xendeqek mazin û dirêj (ku wê, kurd wê bêjin wê, tişî av jî bikê), çêkir. (Çav: Peacock 2011.: Minorsky 1977,

p. 20) Deriyên ku Ebûl-Eswar ji bo vê berheviya parastinê ya nû çêkiribûn, di sala 1139an de ji aliyê Gurciyan ve, di bin fermandariya Demetriusê Yekem de, hatin birin; ev derî niha jî li Manastira Gelatiyê ya li Gurcistana îro tên parastin. (Çav: Minorsky 1977, p. 31 (note 14)) Di salên 2012–2014an de, kopiyên van deriyên resen li Muzexaneya Arkeolojî û Etnografyayê ya Genceyê hatin bicihkirin.

Di heman demê de, têkiliyên Ebûl-Eswar bi cîranê wî, Şîrwanşah Ferîburzê Yekem (serweriya wî: 1063–1069) re, ji nişka ve xirab bûn. Di navbera her du xanedanan de girêdanên malbatî hebûn —pêşrewê Ferîburz, Sellar (serweriya wî: 1050–1063), bi keçeke Ebûl-Eswar re zewicî bû— lê niha serokê Şedadî rêze-hêrîşek li dijî Şîrwanê da destpêkirin. Di bihara sala 1063an de, Ebûl-Eswar keleha Qûylamiyanê bi dest xist, ber bi paytexta Şîrwanê, Şemaxiyê ve çû, hêzên Şîrwanşah di şer de têk birin, nişteciha wan bidest xist û keça xwe bi xwe, xezîneya wê û kesên pê re bûn, dîl girtin. Di çavkaniyên kurdan de jî ev rewş bi wê rengê dihê vegotin ku "wê, demê abul Aswar şîrwanê hingê têkiliyên wî bi wan re hebê û wê, di wê demê de wê ser xizmtiyê re wê, ew wê tevli desthilatiya xwe bikê. " Bi wê yekê bahsa rabatekê bi hêzî dihêkirin ku wê di wê demê de di nava kurdan de wê bibê. Wê jî di wê çerçoveyê de dihênina ser ziman. Piştre ew vegeriya Arranê, lê di meha Tîrmehê de ji bo sefereke çû Şîrwanê. Salek şûnde, wî careke din seferek li Şîrwanê kir û çendîn keleh bi dest xistin û restore kirin, di heman demê de eşîrên Kurd ên herêmî jî tevlî wî bûn. Piştî vegera wî ya bo Genceyê, di Hezîran/Tîrmeha 1064an de peymaneke aştiyê bi Şîrwanşah re hat îmzekirin; li gorî vê peymanê, Ebûl-Eswar keleha Qûylamiyanê li şûna 40 hezar dînarên zêr vegerand. (Çav: Minorsky 1977, p. 20–21, 31–32 (notes 15–18), 58) Di sala 1064an de, di wê demê de Selçûqîyan di bin fermandariya Alp Arslan hêrîşî Ermenistana iroyin ku ew di wê demê de wê, hê di nava sînorê şedadê de bê. Dihê gotin ku ew di rengê seferekê ku wê şahê kurd li hêzên bizansê ên li dora wê, were kirn. Di wê demê de wê, şahê kurd dihê gotin wî hêzek zêde mazin li Aniyê bicihkir, ku wê hizir dikir bizans bi derfet wê, hêrîşêkê ji wê aliyê ve plan dikê. Li gorî ragihandinan wê, hêzên şahê kurd ku wê di wê demê de wê, di bin fermandariya alpaslan de wê, seferekê li wir bikin wê, hêzên bizansê wê bi şûn bixin û li dora Aniyê wê serdestiya xwe wê, xorttir bikin. Hinek vegotin dibêjin ku wê di wê demê de wê, bajarê aniyê wê weke Bizans li wê serwer bûbê wê diyar bikin û wê piştî wê, seferê wê, êdî wê, cardin wê Ani wê weke bê vegerandin li axa şedadî. Bi wê yekê wê gotinên

weke Ani ji bizansê bidest xist wê bê hanin ser ziman. Minorsky jî wê, di wê intibayê de wê gotinên xwe wê, di rengekê de wê bênê ser ziman.

Ebûl-Eswar bi xwe jî çû wê herêmê kirin û keleha bi navê Wîjîn (ku li gorî Muneccîm Başı "yek ji baştirîn kelehên Ermenistanê" bû) li wê bicih bû demekê li wir ma. Muneccîm Başı her wiha diyar dike ku Alp Arslan kontrola Aniyê radestî wî kiriye; Îbn el-Esîr behsa radestkirina wê bo emîrekî bê-nav dike, lê Vardan Areveltsî dinivîse ku ew keleh tenê ji kurê Ebûl-Eswar û cîgirê wî, Fedl re hatiye dayîn. (Çav: Peacock 2011: Minorsky 1977, p. 21) Lêbelê, di Cotmeha 1065an de, yekser piştî vegera wî ya Genceyê û belavbûna artêşa wî, Alanî careke din ji Derbasgeha Daryalê derbas bûn û bi hevkariya nişтecihên Şekiyê, dihê gotin hêrîşek li Arranê û an li hin deverên li dora weke bajarokên Diwinê kirin. Li Şemkûrê, wan zêdetirî 200 xalkên sivil hatina kuştin û heta deriyên Genceyê bi xwe çûn, piştre jî berê xwe dan derdora Berdeeyê. Ebûl-Eswar û leşkerên wî tercîh kirin ku di nava parastina bajarên bi dîwar de bimînin, li şûna ku li qada vekirî rûbirûyê hêrîşkeran bibin; Alanî heta çemê Arasê çûn û piştre bi dîlên ku girtibûn re, vegeriyan bakur. (Çav: Minorsky 1977, p. 22, 59.)

Ebûl-Eswar di 19ê Mijdara 1067an de mir û li mizgefta mezin a Genceyê hat veşartin. (Çav: Minorsky 1977, p. 22, 59.) Piştî wî, kurê wî yê mezin Fezlê Duyemîn bû desthilatdar; kesê ku berê wekî mîrasgirê xwe ragihandibû û malbat û xanadana Şedadî, artêş û xelkê Arranê sozê dilsoziyê (bey'et) dabûnê. (Çav: Minorsky 1977, p. 22–23, 59) Ji bilî Fezl, çar kurên din ên Ebûl-Eswar hebûn — Aşot, Îskender, Manûçihr û Merzuban — her wiha keçeke wî jî hebû ku navê wê nayê zanîn û hevjîna Şîrvanşah Sellar bû. (Çav: Minorsky 1977, p. 6, 21, 22)

Serdema desthilatdariya Ebûl-Eswar lûtkeya xanedana Şedadî bû, lê hilweşîna wan hema hema yekser piştî mirina wî dest pê kir: Selçûqiyan kontrola xwe ya li ser Arran û mîrnişînên din ên herêmê xurt kirin, û Alp Arslan bi xwe çû Genceyê da ku baceke pir mezin bistîne. Serdema desthilatdariya Fezlê Duyemîn bi pirsgirêkan re derbas bû — di demekê de ji aliyê Gurciyan ve hat girtin û heşt mehan di destê wan de ma — lê wî karîbû bajarê Derbendê bi dest bixe. Fadlê II di sala 1073an de ji aliyê kurê xwe Fadlun (Fadlê III) ve ji desthilatê hat dûrxistin; Fadlun jî di sala 1075an de ji aliyê xulamê wî yê tirk Sav Tegin ve, ku Selçûqiyan kontrola Arran û Derbendê dabûn wî, ji desthilatê hat xistin. (Çav: Peacock 2011: Bosworth 1968, p. 35: Minorsky 1977, p. 64–68.) Bi vê yekê desthilata vê malbatê li ser Arranê bi dawî hat, lê şaxeke din a

malbatê – ku kurê sêyem ê Ebûl-Eswar, Manûçihr, serkêşiya wê dikir – li Aniyê wekî emîr desthilatdariya xwe domand; ew di destpêkê de di bin serweriya Selçûqiyan de, û piştre jî di bin serweriya Gurciyan de bûn. Peacock 2011: Bosworth 1968, p. 35: Minorsky 1977, p. 79–101.) Ev şaxa dawî ya Şedadiyan, heta dawiya xanedana xwe ya li dora sala 1200an, serxwebûneke pir lawaz û neewle parast. Peacock 2011: Bosworth 1968, p. 35: Minorsky 1977, p. 79–101.)

El-Fezl kurê Şawûr an jî Fezlê Duyem, di navbera salên 1067 û 1073an de, desthilatdarê nehem ê Şedadîyan bû. Ew kur û cînişînê Ebûl-Eswar Şawûr kurê Fezl bû. Her wiha, Fezlê Duyem kurxalê (an kurxaltiyê) Kiurîke bû, ji ber ku ew kurê xaltiya wî bû. (Çav: Vladimir Minorsky. Studies in Caucasian History.) Ew ji xanedana Şedadiyan dihat. Ew kurê Ebû'l Eswar Şavur, Emîrê Genceyê û şedadî bû. Li ser çalakiyên wî hindik tişt têne zanîn. Di sala 1060an de, ew wekî emîrê el-Tefelisê derket li pêş. Lêbelê, ew nekarî desthilatdariya xwe biparêze; dibe ku di sala 1063an de ji hêla sahê Gurcî Bagrat IV ve hate beremberê hev, û piştre Seîd ji xanedana Caferiyan li ser text bi wî re ketin berberiyê. Di sala 1065an de, ew û bavê wî li dijî sahê Kakhetî Agsartan I derketin, lê bi ser neketin. Ya paşîn di dawiyê de hêrîşek da destpêkirin. Piştî mirina bavê wî di sala 1067an de, ew bû emîrê Genceyê. Di sala 1068an de, ew derket ser textê el-Tefelis. Lêbelê, piştî çûyîna Selçûkiyan di sala 1069an de, şerekî nû bi sahê Gurcî re dest pê kir. Di vê heyamê de, birayê wî Aşot desthilatdariya Genceyê girt destê xwe. Pêwîst bû ku ew bê ram kirin û ji nû ve kontrol were sazkirin. Di sala 1070an de, Fadl II dîsa ji aliyê Gurcan ve ji el-Tefelisê hate hemberê hev û Saîde hate vegerandin. Emîrê wî dîl hate girtin. Lê piştre di encama levkirinekê de ew hate berdan, lê neçar ma ku keleha Gaga radestî şahê Gurcan bike. Heta dawiya jiyana xwe li dijî Gurcistan û Kakhetiyê şer kir, lê bê encam ma. Kurê wî Fadl III li şûna wî hate danîn ser taxt û di sala 1075an de ji aliyê Selçûkiyan ve hate hilweşandin.

Ashot ibn Ebu'l-Eswar Şawur ibn Fedl şahekî Şedadî bû û kurê duyemîn ê Ebu'l-Eswar Şawur ibn Fedl bû. Di sala 1068an de, dema ku birayê wî yê mezin Fedl ibn Şawur ji aliyê Gurciyan ve ket şer û li gorî diyarkirinan ku ew derbeyek xwar, ew li şûna wî heşt mehan (tebaxa 1068an – nîsana 1069an) wekî emîrê şahê şedadî û desthilatdarî wî şahti kir; wî her wiha bi navê xwe û bi navê serwerê xwe, şahê xwe û an birayê xwe fadl, pere lê xistin. (Çav: Minorsky 1977, p. 6, 24: Peacock 2011)

Lê di wê demê de wê weke ku mrov wê dibînê wê serwerîya şedadî de wê, di rengekê de wê, pirsgirêkên mazin wê bibin û wê di wê demê de wê, derkevin. Lê di wê demê de wê, di aslê xwe de wê, malbate Abul Aswar û zaroyên wî, nikaribin weke bavê xwe bi şehrezetiyekî û baş welat bi rêve bibin. Di wê temenê de wê, bi wê re wê, rê li kêmesîyên mazin wê bi xwe re wê bênê û wê di wê demê de wê, pirsgirêkên ku ew di wê demê de wê bijin wê, cih li pêşketina selçûqiyan li herêmê vekê ku ew zêdetirî wê bibina xwediyê hêzekê. Di wê temenê de wê, ev pvêajo wê piştî wê di rengekê de wê, piştî wê, serwerîya wan wê di rengekê de wê hin bi hin wê li herêmê wê, ji temen ve wê bê dîtin ku wê hin bi hin wê were parvekirin. Alpaslan wê weke fermandarekê selçûqî zêdetirî wê weke kurdekê wê, derkeve li pêş û wê, bi wê yekê wê, bi kiryarên xwe wê, di rengekê de wê, bide diyarkirin. Heta ku wê, di dema Ashot kurê Aswar wê were ser taxt ku wê bi navê xwe pere derxê wê, di wê demê de wê, bi wê yekê weke xwe wê navê wî jî wê, derxê li pêş. Ev derxistina wî ya li pêş ji aliyê şahê kurd ve wê, nişanaka pêşketinek din jî wê di rengekê de wê bi xwe re wê bênê. Minaq wê, navê sultantiyê wê, di rengekê de wê, li xwe bikê ku ew navekê kurdi û kurdistanî bê ku wê di rengekê de wê weke karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê, di awa û şêwayekê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di wê demê de wê, piştî salên 1075´an û pê de wê, di rengekê de wê, pirsgirêk wê, di rengekê de wê, di nava şedadî û an kurd û selçûqiyan de wê, derkevin. Di wê demê de wê, ev pirsgirêk wê di dema melik şah ku wê di rengekê de wê, gelek bajar û bajarokên kurdan wê, bi tememî wê wêran bikê û wê tûna bikê wê bi wî re wê bê diyarkirin. Di wê demê de wê, di dema şahê şedadî ê kurd bi navê Fadlê sêyem de wê ev wê, were dîtin.

Fadlun kurê Fadl, an jî Fadlê Sêyem, hukumdarê dawî yê Şedadîyên Arranê bû ku navenda wan li Genceyê bû. Wî di navbera salên 1073 û 1075an de desthilatdarî kir, heta ku Siltanê Selçûqî Melik Şah ew ji desthilatê dûr xist[...] û herêma Esterabadê da wî.[...] Piştre, ev ax ket bin kontrola Selçûqiyên Mezin û ewî Sav-Tegin wekî waliyê Genceyê tayîn kir. (Çav: Peacock 2011) Piştî mirina Sav-Tegin di sala 1085an de, Fadl serhildanek da destpêkirin û kontrola Genceyê bi dest xist.[...] Melik Şah di sala 1086an de hêrîşek pêk hanî û Fadl careke din ji desthilatê xwest dûr bixê (li gorî çavkaniyên civakî ew bi sernakeve).[...] lê Ibn el-Esîr behsa kesekî bi navê Fadl dike ku di sala 1091ê de li Bexdayê bêî ku ti dewlemendiyeke wî bimîne miriye; lê ne diyar e ku ev kes ew bi xwe

bûye an bavê wî. Şaxeke din a malbata Şedadîyan, bi rêya Manûçihr kurê Şawûr, li bajarê Aniyê desthilatdariya xwe domand. (Çav: Peacock 2011.)

Lê di wê demê de wê, rewşa şedadîyan wê, di rengekê de wê, tevi hemû pirsgirêkan jî wê, hê karibê bahsa serdestiya wan wê bikê. Di wê demê de wê, serwerîya wan wê li herêmê wê bidomê. Lê wê rast bê ku wê, piştî şerê malazgirê wê, pirsgirêkên nû wê bo wê desthilatiya kurdan wê rû bidin. Di wê demê de wê çendî ku wê kurd wê, di wê demê de wê, weke bi hevkariya wan wê bizansê wê, têkçûnekê wê bi wê bidina xwarin jî lê wê piştî wê, di rengekê de wê, li herêmê wê, pirsgirêkên wê, di wê demê de wê, bi serdestîya melikşah û hatina wî ya li herêm re wê di rengekê de wê weke ku wê rû bidin. Di wê temenê de wê dikarê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di şêwayekê de wê werênê ser ziman. Kurd wê dema ku wê bahsa hêrîşên Melikşah wê bikin wê bi gelek zarin û dilêşîyên mazin ku wan jiyankirina wê bahsa wê bikin. Wê bahsa wêran û komkujiyên ku wî hanina serê wan wê di rengekê de wê bênina ser ziman. di wê temenê de wê, ev wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê, di şêwayekê de wê bi wê re wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Di wê demê de wê, pêvajoyek komkujiyan wê piştî wê, di rengekê de wê, bo kurdan wê di rengekê de wê bibê. heya demekê wê selçûqî wê bi kurdan re wê, di wê demê de wê bikin ku ew bi başî tevbigerihin. Hetta ku wê Alpaslan wê weke fermanderekê kurd wê, tev bigerihê û wê bi wê yekê wê piştgiriyê jî wê di gelek waran de wê ji hev cihê wê, ji kurdan wê bigirê. Di wê temenê de wê di rengekê de wê dîmenek wê xwe di rengekê de wê weke ku wê di şêwayekê de wê bide diyarkirin.

Hinek dîrokzan wê dihênina ser ziman ku wê şerê malazgirê wê, di rengekê de wê weke deriyê anatolya wê ji tirkan re wê piştre wê bide vekirin. Ev wê, çendî wê rast jî bê, wê piştî wê, wê raqabet û pirsgirêkên ku wê, berê bi bizansê re wê, desthilatiyên kurdistanî wê bigirin wê şûna wan wê di rengê ne dûrî ya hêrîşên bizansê ên dem bi dem de wê, bi selçûqîyan re wê, bijin. Wê bi wê yekê wê weke bizansa nû a demê wê selçûqî wê di wê demê de wê di rengekê de wê derkevina li pêş. Di wê çerçoveyê de wê di rengekê de wê weke ku wê xwe di şêwayekê de wê weke ku wê bi wê re wê, di awayekê de wê weke ku wê bide diyarkirin.

Şahtiya kurd wê, di wê demê de jî wê weke aqilekê giştî û hevbeş wê hebê. Ji xwe wê, di wê temenê de wê, hewldana li herêmê bicihbûnê wê,

pêşî wê di wê morfolojiya şahtiya kurd de wê, girtina pozisyonê ve wê girêdayi wê di dîmenekê de wê weke ku wê xwe di rengekê de wê bi wê re wê weke ku wê bidina diyarkirin. Ev wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke ku wê di şêwayekê de wê bi wê re wê xwe di awayekê de wê weke ku wê bide diyarkirin.

Piştî Fadlê sêyem û Ashot wê, di rengekê de wê di dema şahtiya kurd a Manûcihr de wê, di rengekê de wê, ev pirsgirêk û rewş wê xwe di rengekê de wê baştirin wê bidina diyarkirin. Manûçihr kurê Şawûr, emîrekî Kurd ê Şedadî bû ku ji dora sala 1072an heta 1118an li bajarê Aniyê desthilatdarî kiriye; ew yekem kes ji vê xanedanê bû ku li vî bajarê girîng, ku berê paytexta şahiya Ermeniyan bû, hikum kiriye. Manûçihr kurê Şawûr, desthilatdariya xwe di dema hêrîşên melikşah de wê bibê. Di dema hikumdariya wî de, bajarê Aniyê rastî birçîbûnê û zextên leşkerî yên ji aliyê Selçûqiyan ve hat. Manûçihr piştgiriya çend projeyên avakirinê kir, ku di nav wan de mizgeftek, birc û sûrên parastinê, hemameke mezin û karwanserayek hebûn. Her wiha, wî piştgiriya helbestvan Esedî Tûsî jî kir. Piştî wî, kurê wî Ebûl-Eswar Şawûr kurê Manûçihr bû desthilatdar. (Çav: Peacock, Andrew (2011). "Shaddadids". Encyclopædia Iranica Online. Archived from the original on 6 July 2015. Retrieved 18 June 2015)

Ebûl-Eswar Şawûr kurê Menûçihr, emîrê Kurd ê Şedadî yê Aniyê bû, ku ji dora sala 1118an heta 1124an desthilatdarî kiriye. Ebûl-Eswar, ku kur û cînişînê Menûçihr kurê Şawûr bû, ji aliyê dîroknasê Ermenî yê wê serdemê, Vardan Areveltsî ve hat tawanbarkirin ku wî zilm li Xiristiyanan kiriye û hewl daye Aniyê bifiroşe emîrê Selçûqî û di dewama wê de dihê gotin ku wî, destûr daya ku wê selçûqî li Qersê bicih bibin û wê, piştgirî bide wan ku ew keyeniyekê mazin ava bikin ku ew heya Qersê. Desthilatdariya wî ji aliyê Key Dawidê IV ê Gurcistanê ve, ku hêza xwe ji nû ve bi dest xistibû, hat bidawîkirin; di sala 1124an de Anî bêî şer radestî wî bû. Ebûl-Eswar Şawûr rojên xwe yên dawî wekî şahekê wê heya Abxazyayê serwerîya wî bibê û wê, di wê demê de wê, karibê bahsa serwerîyek mazin a di dema wî de çendê nekê jî lê wê di rengekê de wê, rengê xwe wê bide diyarkirin. Lê wê dem bi dem bi gurciyan re wê were hemberê hev lê wî ne dixwest ku ew şerekê bi wan re bikê. Di wê demê de wê, gurci wê, heya sînorê Aniyê wê werin û wê di wê demê de wê di serkêşîya hêzek ku ew dihê gotin ku gurci bû Abûlat dikir wê bixwezê bikeve bajarê Aniyê. Lê di wê demê de wê, wê dema ku wê, Abûlat ji Dawidê IV dinivîsê ku ew dikê bikeve bajarê Aniyê wê

demê kurê şahê kurd Ebûl-Eswar Şawûr, Fedl, karîbû di sala 1125an de desthilatdariya Şedadî li Aniyê ji nû ve bide destpêkirin. (Çav: Peacock 2011)

Di wê demê de wê, di aslê xwe de wê, fadl wê weke demek nû wê weke kûrê şahê şedadî wê, bidest pêkirin û li gorî gelek ragihandinên bi çavkaniyên civakî ên nava kurdan û kurdistanî wê, bê diyarkirin ku wî dem û an serdemek nû da destpêkirin. Tevî wê jî wê li gorî wê mazin diyarkirina bi wî û navê wî, di rengekê de wê beremberê wê zanin di destê me de wê tûna bin. Lê wî, bo demekê jî bê wê, pêşîya selçûqyan wê bigirê. Wê li hin herêmên keviya sînor û heya xazarê wê seferna jî wê weke dihê diyarkirin û ku em zêde di derbarê wê de ne xwediyê zêde zaninê de wê bê gotin ku wê bikê.

Fadl kurê Şawûr kurê Manûçihr, di navbera salên 1125 û 1130an de emîr û şahê Şedadî yê Aniyê bû. Fadl kurê emîr Ebûl-Eswar Şawûr bû, yê ku ji desthilatê hatibû dûrxistin. Fadl bajarê Aniyê ji Gurciyan ji nû ve bi dest xist, lê soz da ku mafên nifûsa wê ya Xiristiyan biparêze. Fadl desthilata xwe berfireh kir û gihand Dvîn û Genceyê, lê nekarî van bajaran di bin kontrola xwe de bihêle. Piştî ku Dvîn kete destê emîrê Tirk Qurtî (nêzîkî sala 1130an; lê çendî wê, ev emir bi navê Qûrtî wê weke tirk wê were diyarkirin jî wê ne tenê wê bi navê xwe lê wê di hin ragihandinan de ku wê weke were diyarkirin wê weke "kurd" bê wê were diyarkirin.), Fadl ji aliyê karbidestên qesra xwe ve hat kuştin. Birayên wî, Mehmûd kurê Şawûr û Xoşçikr, ji bo demek kurt li pey hev desthilatdarî kirin; heta ku emîrtî kete destê birazayê Fadl, Fexr el-Dîn Şedad kurê Mehmûd. (Çav: Peacock 2011)

Mirina Fadlê çarem ku wê çendî wê di hinek waran de wê ne zelal jî bê lê wê weke bi pirsgirêk wê karibê diyar bikê bê. Gotinên weke di qasrê de wê ji aliyê endamên malbata wî ve wê, were kuştin jî wê, çendî ku wê were diyarkirin jî lê wê weke gotinên ku wê bi pirsgirêk wê karibê lê binerê bê. Piştî wî li dûv hev pêşî Mahmud (?–1131) wî hat ser taxt ku wî, heya 1131 ku wê weke li dora 11 salan li ser taxt wê bimênê û wê piştî wî kûrê wî yê din bi navê Khushchikr (1131–?) wê ji salên 1131´ê û heya 1155an pê de wê, were ser taxtê şahtiya şedadîyan.

Fexredîn Şedad kurê Mehmûd, emîrê Şedadî yê Kurd ê Aniyê bû, ku ji demekê piştî sala 1131-ê heta sala 1155-an desthilatdarî kiriye. Fexredîn Şedad kurê Mehmûd, piraniya dema desthilatdariya xwe ji bo parastina axa xwe li hember Gurcên ku ji nû ve hêz girtibûn, derbas kir. Ji bo vê armancê, wî xwest bi rêya zewacê hevalbendiyekê bi Salçuqiyên re çêkir

û selçûqî ji wê sûdbigirin û heya erzingan û Erziromê wê, bi piştgriya wî, werin û bi cih bibin. Wê, hewl da Aniyê jî kir bajarekê navendî ku wê, li wir arami wê çawa wê hebê. Wî ew dever kir navend. Di dema wî de wê, keyê Gurcistanê Demetriusê Yekem. hewldanek li Aniyê bû sedem ku Fexredîn Şedad neçar bimîne ku ew bikê seferekê li herêmê bikê. Di wê demê de ku wî wê alikari ji hêzên eyubi ên li dora amide a bakûrê kurdistanê û rojavayê kurdistanê xwest. Piştî wê, keyê Gurci daxweza aşîtîyê û levkirinekê kir û wî herê kir. Piştî wê, Ani aramiya wê, cardin hat sazkirin. Piştî wê, şahê kurd wî salên xwe yên dawî li nêzîkî Aniyê derbas kirin heya dema ku wî fezle pêncem wê piştî wî were ser taxtê desthilatiyê ê şedadîyan li herêmê. (Çav: Peacock, Andrew (2011). "Shaddadids". Encyclopædia Iranica Online. Retrieved 18 June 2015.)

Di heman çavkaniya ku wê bahsa wê dema şahê kurd Fexredin şedad wê bikê de wê bahsa wê bikê û wê wê bêjê ku wê di salên wî yên dawî de wê ti desthilatiya wî li Aniyê nema bê. Lê ku ew desrthilartiya wî li wir nema bê wê çawa wê, li wir wê karibê bi berdewamî ew biji? Lê wê dikarê wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê, di wêdemê de wê, desthilatiya şedadiyan wê di dema wî de wê, serwerîya xwe wê bi awayekê bi sînorê eyubiyan re wê xorttir bikê.

Fadlê pêncemîn kurê Mehmûd, di navbera salên 1155 û 1161ê de emîr û şahê Şedadî yê Aniyê û herêmê bû. Fadlê pêncemîn şûna birayê xwe Fexruddîn Şedad kurê Mehmûd girt; Fexruddîn dema wî de wê deverên ku wê, weina ji dest windakirin wî hewlda ku ew wan bi şûn ve bigirê. Serdema desthilata Fadlê pêncemîn bi hêrîşa keyê Gurcistanê Georgê IIIemîn bi dawî hat; Georgê IIIemîn di sala 1161ê de Anî zeft kir û fermandarê xwe Îvane Orbelî wekî desthilatdarê bajêr tayîn kir. Di salên piştre de, Anî çend caran dest guherand, ji ber ku Gurcî rastî berxwedana Salcuqî, Artuqî û Eldiguziyan hatin; lêbelê, di derbarê rola Şedadiyan di van bûyeran de wê, dikarê wê bêjê ku ew wê di wê demê de wê, li herêmê wê, serdest bin û wê bi piştgiriya wan wê, hê di dema fexredinê şedad de wî, ramyariya ku wî, da destpêkirin û zaroyên wî heya fadlê pêncem dabûn domandin de wê, bi bandûra wan re wê bibê. Di wê demê de wê, dikarê wê bêjê ku wê bi wê ramyariyê wê şahê şedadî û qasra wê, bi Salcuqî, Artuqî û Eldiguziyan wê, serwerîya xwe karibê bide bi berdewamî herê kirin. Li ser wê re wê, dema ku wan li herêmê hewl didan nişandin wê, bi wê yekê wê, bi wê piştgiriyê wê, weke bidina nişandin. Birayê Fadlê pêncemîn, wek Şahanşah kurê Mehmûd, di sala 1164an de bû emîrê Aniyê û şahê taxtê şedadî. (Çav: Peacock, Andrew

(2011). "Shaddadids". Encyclopædia Iranica Online. Retrieved 18 June 2015.)

Di wê nûqteyê de wê nûqteyekê din jî wê karibê wê balê li wê bikişênê. Ew jî wê di wê temenê de wê weke ew bê ku wê, morfolojiya şahtiyê wê, di şedadîyan de wê, weke ku wê heya şahê fadlê pêncem û birayî wî ku wê bi navê şahanşah wê, were ser taxt wê, hertimî wê morfoloji û unwaniya *şahanşahtiyê* wê, weke bikaerbênin. Ev wê piştre wê weke unwaniyek bi wê rengê wê derbasê şahên sefewi jî wê, piştê wê bi wê rengê wê derbas bibê. Ev wê weke şahên mazin û giştî wê, di morfolojiyekê de wê, di rengekê de wê weke ku wê bi wan re wê di rengekê û şêwayekê de wê weke karibê wê, bi wê re wê, werênê ser ziman bê.

Li herêmê wê, komên Salcuqî, Artuqî û Eldiguziyan wê, piştre jî wê, çendî wê car bi car wê bi serê xwe wê tevgeriyan wê bikin jî lê wê girêdayi wê şahanşahiya şedadî bin. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê, bi wê re wê, di şêwayekê de wê bi wê re wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Şahanşah kurê Mehmûd, di navbera salên 1164 û 1174an de emîrê Şedadî yê Kurd ê Aniyê bû. Bi hatina Şahanşah kurê Mehmûd a ser desthilatê, Şedadî li Aniyê ji nû ve hatin damezrandin; bajarek ku ji sala 1161ê ve bi piranî di bin kontrola Gurciyan de bû. Ev rewş encama serkeftina Eldiguz bû – Li dwinê şedadîyan weke jinûve bidest xist – yê ku piştî çend hewldanan Anî ji destê Gurciyan derxist û bajar di bin şertên girêdayîbûnê de radestî Şahanşah kir. Şahanşah ku nekarî pêşî li hêrîşên din ên Gurciyan bigire, di sala 1174an de Anî ji dest da û, li axa Eyûbiyan, jiyana xwe ji dest da. (Çav: Peacock, Andrew (2011). "Shaddadids". Encyclopædia Iranica Online. Retrieved 18 June 2015)

Di wê demê de wê, di aslê xwe de wê şahanşahê şedadê wê, di rengekê de wê alikariyê jî eyubiyan wê bixwezê. Di wê demê de wê biqasî ku wê, di rengekê de wê, di nava çavkaniyên kurdan de wê were diyarkirin wê, di wê demê de wê alikariyek wê herê. Lê di wê demê de wê ev alikari wê bikeve şer û an ne de wê, zêde agahi wê di derbarê wê de wê di destê me de wê nebin. Lê, rewşeka bi wê rengê dihê diyarkirin ku wê, di wê demê de wê, hêzên gurciyan wê demê wê, dema ku ew dibînin hêz dihê wê, li şûna şerkirinekê wê, di dema şahanşah de wê, werin û wê levkirinekê wê bi şahê şadadê re wê bikê. Di wê demê de wê, piştî wê demê wê, hinek vegotin wê werina diyarkirin ku wê, di wê demê de wê ev hêza eyubi wê,

di renngekê de wê, bê gotin ku wê demekê wê bo aramiyê wê li herêmê wê bimênê.

Hinek vegotin jî wê di rengekê de wê bênina ser ziman ku ev hêz ji xwe hê ji dema fadlê pêncem ve wê li herêmê bê. Di wê demê de wê, di rengekê de wê, ew wê, alikariya wê herêmê a şedadîyan wê bikê. Di wê demê de wê, serdema şedadî wê weke bi dema Sultan ibn Mahmud (?–. 1198/9) re wê weke ´dawî li wê were´ wê bê diyarkirin. Lê xanadana şedadî wê piştî wê bi serdemek nû ku wê weke wê, serdema kurdistana ardalanê û an "Kurdistân-e Ardalân" destpê bikê. Ji wê yekê wê fahmdikê ku wê bi xanadanî û serwerîya kurdistanî wê, piştî şedadîyan re wê, weke demek û serdemek wê weke dawî li wê were lê wê di dewama wê de wê, bi serwerîya wê re wê, piştî wê demek nû wê destpê bikê. Lê dema xanadana kurd a ardalanî de wê ev herêmên qafqasya wê çendî wê, hê jî wê bandûra wan wê weke li wê hebê jî lê wê, di dema kurdistana ardalanê de wê, sînorê wê zêdetirî bi ber rojhilat û başûrê kurdistanê ve wê, were birin.

Sultan ibn Mehmûd, emîr û şahê Şedadî yê ´dawî´ yê naskirî yê Aniyê bû, ku ji sala 1174an heta nêzîkî sala 1199an li beşek ji axên di destê vê xanedanê de desthilatdarî kiriye. Agahiyên derbarê wî de tenê ji nivîsarên li ser kevir (epîgraf) tên bidestxistin. Di dema Sultan û pêşiyên wî yên nêzîk de, Anî bû armanca ramyariyên berfirehxwaz ên şahên Gurcistanê. Desthilatdariya Sultan li ser beşek ji axên xanedana wî – yên ku her ku diçû kêm dibûn û li aliyê din ê çemê Arasê (Araxes) bûn – bi nivîsareke li Kela Daştademê (li Ermenistana îro) hatiye belgekirin; dîroka vê nivîsarê vedigere meha Sefera Îlona sale 1174an. Nivîsareke din a li Aniyê, ku dîroka wê sala 1198/1199ê zayînî ye, nîşan dide ku wî desthilatdariya Şedadî li Aniyê ji nû ve zindî kiriye. Vladimir Minorsky ew wekî heman kesê ku di çavkaniyên wêjeyî de bi navê Şahanşah ibn Mehmûd derbas dibe, destnîşan kiriye. Nivîsara Sultan a li Aniyê, şopa dawî ya Şedadiyan e ku heta roja me maye. Heta sala 1200î, Anî ji aliyê artêşên Şahbanû Tamara Gurcistanê ve hatibû dorpêçkirin; wê jî bajar radestî malbata Zekaryan a kurd û Ermenî kiribû, ku di bin fermana wê de bûn û dilsoziya xwe nîşan dabûn. (Çav:Peacock, Andrew (2011). "Shaddadids". Encyclopædia Iranica Online. Retrieved 18 June 2015)

Erdelan , bi navê Erdelaniyan, Mala Erdelan, Xanedana Erdelaniyan, an jî Kurdistana Erdelan û an jî Kurdistân-e Ardalân, ji derdora sedsala 14-an heta sala 1865-an, bi paytexta 1865-an mîrîtîyeke kurdan a mîrasî li rojhilatê kurdistanê û herêma urmiyê bû. Ev demên wê yên zêrin in.

Dewleta Erdelan heta sala 1617'an bi temamî serbixwe bû, wê demê weke parêzgeheke sînorî ya nîvserbixwe ya bi navê Erdelan di nava Împaratoriya Sefewî de hate binavkirin. Ev ax hema hema bi parêzgeha Kurdistana Îranê ya îroyîn ve digunce. Baban hevrikê wê yê sereke bû. Goranî zimanê wê yê edebî bû. Dema mîrnişîniya Erdelan ket, karê edebî di Goranê de rawestiya. (Çav: Maisel, Sebastian (2018). The Kurds: An Encyclopedia of Life, Culture, and Society. p. 166.)

.

Xanadanên kurd û kurdistanî; Rawadî, merwani, heya demên eyubiyan hin xanadanên din ên kurdi li kurdistanê

Gelek caran wê bahsa têgîna hadbani wê weke aşîr û an êlek kurdi ku wê li herêmê wê weke serwer bibê wê bahsa wê were kirin. Lê ev êl û an xanadana kurd wê, weke ku wê were diyarkirin wê ji sedsale 9´min û pê de wê bi awayekê aktiv û ku wê piştt çengê wê bibin wê di rengekê de wê were dîtin ku wê derkeve li pêş. Di wê temenê de wê dikarê wê di rengekê de wê bi wê re wê, di şêwayekê de wê werênê ser ziman ku wê hadbani wê, weke çerçoveyek "konferesyoni a kurdistanî" a wê demê jî wê di rengekê de wê were diyarkirin û wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê bahsa wê were kirin. Ji wê aliyê ve wê, di rengekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di şêwayekê de wê serwerîya wan wê di demên hesenweyhi, anazzidi, kekuyidi û heya şedadîyan û hwd de wê di rengekê de weke ku wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin û an wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê, di şêwayekê de wê fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Di wê temenê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din jî wê werênê ser ziman ku wê, piştî hesenweyhi û anazzidan û raqabeta nava wan û pê de wê demek nû wê bi giştî wê li kurdistanê wê rûbide. Di wê temenê de wê, ev dem ku wê di rengekê de wê, heya başûr û bakûrê kurdistanê wê werênê ser ziman wê bibê. Xanadana kurd a merwanî ku wê bakûrê kurdistanê wê giştî wê bikê bin serwerîya xwe de jî wê di rengekê de wê weke karibê wê di wê çerçoveyê de wê di rengekê de wê weke karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke karibê wê di awayekê de wê werênê ser ziman bê. Wê jî dikarê wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê, hadbani wê, di rengekê de wê, derkevina li pêş. Di demên wan de wê weke di zikhev de wê, şedadî, anazzidi, kekuyidi û heya rawandiyan wê di rengekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Îro jî wê dema ku wê bahsa wê dema dîrokê wê

were kirin û an wê bahsa minaq eyubiyan wê were kirin wê weke ´ji rawadiyan dihên´ wê di rengekê de wê bahsa wan wê were kirin û wê bê diyarkirin. Ev morfolojiya fahmkirinê wê têgînek bi wê rengê wê, di serê me de wê weke ku wê biafirênê ku ew wê di wê demê de wê çendî wê weke serwerîyek wan ya çerçoveya wê berfireh bê wê karibê wê bi wê re wê werênê ser ziman. Kurdan di wê demê de wê ji rojhilat, başûr û heya bakûr û rojava wê, serwerîya wan di her demê de wê di wê çerçoveyê de wê karibê wê werênê ser ziman ku wê hebê. Di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê weke karibê wê werênê ser ziman ku wê, serwerîya wan wê di wê demê de wê xorti wê hebê. Lê em di bînin ku wê di wê demê de wê serwerîya wan wê, di demên weke buweyhi, hesenweyhi, anazzidi û hwd de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê weke karibê wê bi wê re wê, werênê ser ziman bê.

Di morfolojiya serwerîya xanadanên kurd ên wê demê de wê çerçoveyek wan a berfireh wê di rengekê de wê weke ku wê xwe bi wê re wê bide diyarkirin. Di wê çerçoveyê de wê, bi vê yekê wê, emê bikin ku em bi kortasî jî bê wê dîmenekê wê yê ku ew bi wê were fahmkirin wê bi wê re wê werênina ser ziman. Ev wê, weke aliyekê wê yê din ê giring ê dîroka herêmê jî wê di wê temenê de wê bi wê re wê weke karibê wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Di morfolojiya rawadiyan de wê, dîmenekê berfireh ê hem konfederesyonî wê xwe bide diyarkirin û hem jî wê weke dîmenekê wê yê din ê berfireh ê civakî bi rengê pêşketina wê re wê weke xwe di şêwayekê de wê weke bide diyarkirin.

Rewadî, ku wekî Revend an Rewendî, an Banû Rewwad (Çav: Dabashi, Hamid (2012). The World of Persian Literary Humanism. Harvard University Press. p. 318) jî têne nasîn, xanedaneke bi eslê xwe kurd bûn ku di dawiya sedsala 8an û destpêka sedsala 9an de Tebrîz û bakurê rojhilatê Azerbaycanê iroyin jî kontrol dikirin. Neviyên wan, ku paşê bûn kurdên şedadî û an merwani û an eyubi werin û di çavkaniyên serdema navîn de wekî çavkaniya kurd serdestîya kurd a wê demê têne binavkirin, di nîvê duyemîn ê sedsala 10an û piraniya sedsala 11an de li ser hin beşên Azerbaycan û Ermenistanê hukum kirin. (Çav: Peacock 2017: Christoph Baumer, History of the Caucasus: Volume 1: At the Crossroads of Empires, (Bloomsbury Publishing, 2021), 265: Hamilton

Alexander Rosskeen Gibb, ed. (1991). The Encyclopaedia of Islam: Volume 6, MAH–MID. Brill)

Gelek zanyar (Bosworth, Kasravî, Madelung, McDowall) bawer dikin ku eslê wan bi navê Rewwad ibn Muthanna (nêzîkî 200/815) ve girêdayî ye, ku serokê eşîreke ereb bû û parêzgarê Ebasiyan ê Tebrîzê bû. Hugh Kennedy eslê Rewwadiyan wekî 'hinekî sir' bi nav dike. Ew destnîşan dike ku Banû Rewwad malbateke Ezdî bûn ku di serdema destpêkê ya Ebasiyan de li Azerbaycanê bi cih bûn, lê dibêje ku ne diyar e ka ew bi xanedana paşîn a Kurd ve girêdayî bûn an na. Ew zêde dike ku 'bi awayekî maqûl tê texmînkirin' ku Rewadî malbata pêşeng a Kurdên Hedhbanî bûn, ku Rewanduz navê xwe ji wan girtiye. (Çav:Hugh Kennedy (1 February 2004). The Prophet and the Age of the Caliphates: The Islamic Near East from the 6th to the 11th Century. p. 221) Ismet Şerîf Vanli her du serdemên xanedaniyê bi tevahî ji hev cuda dibîne; di demekê de ku Kurdên Hedhbanî Meraxa û Tebrîz wekî xanedaniyek ne wekî artêşek yekgirtî girtin, Vladimir Minorsky îdîa dike ku di her du serdeman de heman malbat bû. (Çav:James, Boris (2006). Saladin et les Kurdes, Perception d'un groupe au temps des Croisades. Études kurdes, N° hors série II (in French). Paris: Fondation Institut Kurde de Paris / L'Harmattan. p. 49.)

Piraniya zanyaran îdîa dikin ku Rewadî bi eslê xwe Ezdî bûn, ku ew di nîvê sedsala 8-an de gihîştin herêmê, lê di dawiya sedsala 10-an de bûn Kurd û dest bi karhanîna formên Kurdî yên wekî Mamlan ji bo Mihemed û Ehmedîl ji bo Ehmed kirin. Lê li vir nakoki li ser wê nûqteyê wê, xwe bidina diyarkirin ku wê, di wê demê de wê bo ku ew bi kurdî asimle bikin weke dihê diyarkirin bi kurdi biaxifin jî wê pêwîst bê ku ew herêm dîsa weke herêmek kurdî û kurdistanî di bin serwerîya kurdî, zimanê kurdî û çanda wê ya civakî de bê. Ev wê, yekê wê, êdî wê di rengekê de wê, weke aliyekê wê yê din wê, bide diyarkirin. Wekî din jî wê di rengekê de wê carna ser wê nûqteyê de wê manipulasyon wê ser kurdên êzîdî re wê were kirin wê weke ji ´yezidê destpêka islamê dihên´ re wê, were diyarkirin û ev ne diyarkirin rast in. Di serî de wê, di derbarê koka rawandiyan jî wê, dema ku em binerin wê, bi kurdî wê xwe bide diyarkirin. Gotina Rawadi bixwe di kurdî de wê wateyên weke "yê rê ya xwe dît´, ´yê rê dîtin´, û an ´ya ji wê koka (ra) wan dihê´û hwd re wê weke karibê wê bi hinek morfolojiyan jî wê fahmbikê bê. Boris James vê yekê wekî nêrîna herî gelemperî radigihîne û nêrînên dijber ên Minorsky û Vanli vedibêje, û dipirse ka forma Rewand di Şerefnameyê de navek

orîjînal e ku ji hêla nivîskarên Faris an Ereb ve hatîye guhertin, ku pêşniyar dike ku dibe ku her du form jî belav bûne. Ew bav û kalên Eyûbiyan wekî Kurdên Hedbanî yên ji koma Rewâdiyê dihesibîne, ku muhtemelen ji Azerbaycanê koçî Ermenistana Şehdadlî kirine. (Çav: James, Boris (2006). Saladin et les Kurdes, Perception d'un groupe au temps des Croisades. Études kurdes, N° hors série II (in French). Paris: Fondation Institut Kurde de Paris / L'Harmattan. p. 48–9)

Kronîkên kurdî (wek Îbn el-Esîr, Îbn Xelîkan, el-Dehabî) Kurdên Rewâdiyê wekî şaxek (batn an fehdh) ya Hedbaniyan diyar dikin. (Çav:Ibn Khallikān, Abū al-ʿAbbās. "al-Sulṭān Ṣalāḥ al-Dīn". In ʿAbbās, Iḥsān (ed.). Wafayāt al-Aʿyān wa-Anbāʾ Abnāʾ al-Zamān (in Arabic). Vol. 139. Beirut: Dār Ṣādir. p. 139.: History of Islam′ (ed. Tadmurī) - Letter 'Yā' - Al-Maktaba al-Shāmila.,Vol. 41 - p. 352 ": al-Dhahabī, Shams al-Dīn. Tadmūrī, ʿUmar ʿAbd al-Salām (ed.). Tārīkh al-Islām wa-wafayāt al-mashāhīr wa-al-aʿlām. Vol. 41. Beirut: Dār al-Kitāb al-ʿArabī. p. 352) Îbn el-Esîr wan wekî yên herî esilzade yên Kurdan wesifand. (Çav: Ibn el-Esir: ′Al-Kāmil fī al-Tārīkh′ (The Comple History), ed. Tadmurī – Then began the year 564 AH – Al-Maktaba al-Shāmila, Vol. 9, p. 342) Şerefname forma Rawende bi heman rengê dide. Li gorî Fisher û Boyle, helbestvanê herêmî Qetran Tebrîzî pesnê wan da ji ber eslê wan ê Erebî. Di pesnên xwe de, Qetran dibêje ku neseb (esab) a Wehsûdan wî dikişîne ber bi ʿecem (ne-Ereb), lê eslê wî (gawhar) wî dikişîne ber bi Ereban, û neseb (nesab) a Memlanê ji ʿecem tê, lê şerefa wî (ḥesab) ji Ereban tê. (Çav: Fisher, William Bayne; Boyle, J. A. (1968). The Cambridge History of Iran. Cambridge University Press. p. 32.. the local poet Qatran (1072) still praised them for their Arab ancestry)

Çendî ku wê Fisher û Boyle wê bi rengekê wê weke me li jor hani ser ziman de lê ew wê kirpendinekê bi şêwayekê fonolojiyî a di gotinê de wê di şêwayekê de wê bikin û wê bi gotina ′..bi kişandina bi ber erebitiyê′ ve wê, bi gotin bikê û wê werênê ser ziman. Ev morfolojiya wê gotinê wê di wê rengê de wê weke têgînekê zelal wê di wê rengê de wê bi xwe re wê weke ku wê bide diyarkirin ku ew ′ne ereb jî bê wê weke ereb dana diyarkirinê wê, weke di morfolojiyekê de wê bibê wê bênê ser ziman. Ya ku wê di wê temenê de wê derkeve li pêş jî bi bandûra morfolojiya baweriyê re wê weke wê ev bê. Ev niqaşkirin wê di dema şahê kurd û eyubiyi Bavê fida (li dora sedsale 12′min a pişrtî zayinê de) û an ebul fida de jî wê were diyarkirin û wê were ser niqaşkirin. Morfolojiya gotinên weke di dema bavê fida de wê bên diyarkirin wê di wê rengê de

wê weke wê di temenê ´şibandinekê´ de bê û an wê weke ´weke wê dana nişandinê´ û an jî wê ´weke wê kirinê´ wê di şêwayekê de wê di dîmenekê de wê bi xwe re wê bide diyarkirin.

Lê li vir wê, tiştekê wê di rengekê de wê di nava çavkaniyên civakî ên kurdistanî de wê bi zelalî wê hebê ku ew wê, rawandî wê weke bi kok û morfolojiya xwe wê di wê demê de wê weke kurd bin û wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê werênê ser ziman.

Ji wê aliyê ve wê, diyarkirnên ku ew dihên diyarkirin wê di wê temenê de wê, karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê. Li ser morfolojiya weke li şûna kurdbûnê re wê weke erebkkirinê re wê, di aslê xwe de wê di rengekê de wê derkeve li pêş û ev morfoloji wê, di temenê têgînek ummetparêzî ku wê piştî sedsale 12´min û pê de wê derkeve li pêş wê di aslê xwe de wê li wê gorî wê were kirin. Redkirina koka wê ya rastin wê ne tenê wê bo redkirina kokê bi tenê bê. Wê ji wê zêdetirî wê di rengekê de wê weke têgînek ku wê bi temenê redkirinên baweriyên kevn ên berê bê û ev di wê temenê de wê, li gorî têgîna teoloji a serdest wê ev wê weke ´pêwstîyekê´ wê di rengekê de wê êdî wê piştre wê were dîtin.

Li vir wê, piştî sedsale 10an û pê de wê rewş û dîmenekê cihê wê xwe bi wê re wê bide diyarkirin û wê weke derkeve li pêş. Ew jî wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê xwe di şêwayekê de wê bi wê re wê bide diyarkirn ku wê çawa wê, weke baweriyên kevnera ên heya wê demê nişanakên wê dihên wê werina ji dîrokê birin. Di wê temenê de wê, morfolojiya ´redkirina dîrokê a berî islamê´ jî wê, di wê temenê de wê di morfolojiyekê bi wê rengê de wê bibê. Li vir wê redkirna dîrokê wê ne bi mantiqê têgînek miladî û an zayinî bê. Ji wê zêdetirî wê weke yên berê wê di rengekê de ku ew hatina jiyankirin ew bi ti awayê ew newina hiştin li jiyanê û newina hanin ser ziman. Bi wê yekê wê, di rengekê de wê morfolojiyek wê were pêşxistin. Di wê temenê de wê, niqaşên di wê demê de wê, di temenê lêpirsina ahli kitaptiyê de wê werina kirin wê hinekê jî wê bi wê nûqteyê ve wê girêdayi wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bidina diyarkirin. Ji wê demê û pê de wê, nivisandinên ku ew dihên kirin jî wê werina gûharandin. Minaq kesekê ku ew hatiya qatilkirin ji aliyê têgîna islamî ve wê, dema ku ew bi navê wî, nivis û an tiştek hebê wê yan wê weke ya hallac û an suhrewerdî wê bi gûharênin û destûrê bidin werê roja me û yan jî wê weke ya rawandi wê werina bi tememî tûnakirin û an ji holê rakirin. Ber ku ev di her demê de bûya wê bi wê re wê ne tenê wê temenê pêşketinek civakî û ronasansî a herêmê ji holê wê were kirin wê bi wê re wê temenê pêşketinên din ên

civakî û hwd wê çawa wê bi wê were tûnakirin wê karibê wê bi wê re wê di şêwayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê, di wê temenê de wê di rengekê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Morfolojiya niqaşên ser koka rawandiyan re wê hinekê jî wê, bi rewşa raperinên wê demê ên bi rengê baweriyên cihê ve jî wê di rengekê de wê girêdayi bê. Di rengekê de wê dema ku ew wê weke xwe bidina diyarkirin û herêkirin wê demê ew bi wê dihizirin ku wê pêşîya dijberiyê û hwd û an raperinê jî wê bi wê bigirin wê bi wê mantiqê li wê were lê hizirkiirn. Ew wê weke temenê têgînek weke ´meşrû´ dîtinê û an ´ne meşrû´ dîtinê jî bê.

Şêweya herî kevin a navê di Şerefnameyê de wekî "Rewend" hatiye nivîsandin. Li gorî Kasrawî, Rewadiyan di sala 979an de li Edzerbeycanê erdên hukumdarê Musafirî Îbrahîm I ibn Merzuban I fetih kirine. Ebû Mensûr Wehsûdan el kurdi (1019–1054) hukumdarê Rewadiyan ê herî navdar e û ji hêla Îbn Esîr ve behsa wî hatiye kirin. Li gorî Ehmed Kasrawî, şêst odên penegîrîk ên ku ji hêla helbestvanê Qetran ê sedsala 11an Tebrîzî ve ji Wehsûdan re hatine veqetandin, hatine parastin. Piştî hêrîşên oxuzan li dijî Mehmûdê xaznî (998-1030) li Xorasanê di sala 1028an de, bi qasî 2,000 malbatên Oxûz ber bi rojava ve reviyan. Wehsûdan hin ji wan parast û destûr da wan ku li erdên Rewadiyan bicîh bibin (Çav:V. Minorsky, « A Mongol Decree of 720/1320 to the Family of Shaykh Zāhid », Cambridge University Press, vol. 16, no 3, 1954, p. 524: The Encyclopaedia of Islam, vol. 6, Brill, 1991) . Wî erd da wan û ew kirin vasal, plan kir ku wan di şerên li dijî Împeratoriya Bîzansê de bikar bîne (Çav: V. Minorsky, « Studies in Caucasian History », Taylor's Foreign Press, 1953). Kelehên Tebrîz, Meraxa û Çiyayê Sehendê di bin kontrola wî de bûn. Di sala 1029an de, wî alîkariya Kurdên Hedhabanî yên Meraxa kir ku eşîrên Tirkî yên Oxuz ên dagirker paşve bixin. Li gorî Îbn Esîr, Wehsûdan el kurdi bi koma yekem a Tirkî ya Oxuz re ku ji bo li dijî dijminên wî tevbigerin hatin Azarbaycanê, hevpeymaniyek zewacê çêkir. Vê hevpeymaniyê dijminatiya serokê Şedadîyan Ebûl-Hesen Leşkerî Ku ew weke şah û şerokekê din ê kurd derxist holê. Di navbera salên 1037-1038an de, komeke din a Tirkî gihîşte azarbeycana iroyin. Piştî talankirina Meraxê, Wehsûdan el kurdi û biraziyê wî Ebûl-Heyja el kurdi nakokiyên xwe danîn aliyekî û li dijî Tirkên Guzz hêzên xwe kirin yek. Yên paşîn vekişiyan Ray, Îsfehan û Hemedanê. Komek Tirk li Urmiyê man; Wehsûdan el kurdi serokên wan vexwend xwarinekê û di salên 1040-1041an de ew kuştin. (Çav: Peacock 2017.)

Erdhejeke wêranker di salên 1042-1043an de piraniya Tebrîzê, tevî dîwarên wê, xanî, bazar û beşek baş ji qesra Rewadid, wêran kir. Her çend Îbn el-Esîr îdîa dike ku 50,000 kes li Tebrîzê mirine jî, Nasir Xosrew, ku çar sal şûnda ji bajêr derbas bû, hejmareke 40,000 mirinan dide û dibêje ku bajar di dema serdana wî de geş bû. Wehsudanî bi xwe ji karesatê xilas bû ji ber ku ew li baxçeyek li derveyî bajêr bû. (Çav: The Cambridge History of Iran, Том 4, Cambridge University Press, 1975)

Selçûkiyên di bin serokatiya Tughril de di sala 1054an de mîrektiyê fetih kirin, û Tughril mîrê Tebrîzê, Wehsudanî ibn Memlan têk bir, (Çav: P. Blaum, Diplomacy gone to seed: a history of Byzantine foreign relations, 1047-57 A.D. [archive], International Journal of Kurdish Studies, Jan. 2005, p. 15) kurê wî, Ebû Nasr Memlan, dîl girt. Di sala 1071an de, piştî vegera Alp Arslan ji sefera xwe ya li dijî Împeratoriya Bîzansê, wî Memlan ji ser textê xist. (Çav: Peacock 2017.) Cîgirê Wehsûdan, Ehmed bin Wehsûdan, Xwediyê Meraxê, di sala 1110an de beşdarî sefera Malik Şah a li dijî li hemberê bizansê a li rojavayê kurdistana iroyin bû. (Çav: « Kurds and Kurdistan », dans Martijn Theodoor Houtsma, Encyclopaedia of Islam, vol. 4, Brill, 1913–1936, 1st éd.) Navê wî yê tevahî Ehmedîl bin Îbrahîm bin Wehsûdan el-Rewwadî el-Kurdî bû. (Çav: The Supreme Muslim Council: Islam Under the British Mandate for Palestine by Uri M. Kupferschmid) Lê li vir ragihandinekê divê ku em wê sererast bikin ku wê dema ku wê alpaslan wê bahsa wê seferîya li wan herêmên rojavayê kurdistanê û herêmên li dora wê anatolya wê bikê wê, ew weke fermanderê di wê seferê de di bin şahtirya Ehmedîl bin Îbrahîm bin Wehsûdan el-Rewwadî el-Kurdî de bê. Ehmedîl di Sefera Xaçperestan a Yekem de jî li dijî xaçperestan şer kir. Joscelin di dema dorpêçkirina Tell Beşîr (ku li herêmên bakûrê kurdistana îroyîn, li başûrê rojhilatê antepê û li dora deverek nêzî afrîne rojavayê kurdistana iroyin) de bi wî re peymanek aştiyê îmze kir. Ehmedîl di sala 1117an de li Bexdayê ji aliyê Îsmaîliyan ve hate kuştin. Neviyên wî heta dagirkirina Mongolan a sala 1227an wekî hukumdarî li ser Meraxê û Tebrîzê kirin. (Çav: P. Bearman, Th. Bianquis, C.E. Bosworth, E. van Donzel, W.P. Heinrichs (editors), Encyclopaedia of Islam (Second Edition), "Marāgha [archive]", Brill Online: Minorsky, La Domination des Dailamites [archive], presented in a Conference of the Societé des Etudes Iraniennes, Paris, 28 May 1931. Also see Minorsky, Daylam in the Encyclopaedia of Islam, 1962, p. 189–94)

Ev sefera ku wê bê mijare gotinê ku wê, di bin serokatiya şahê kurd Ehmedîl bin Îbrahîm bin Wehsûdan el-Rewwadî el-Kurdî de wê bibê û wê, piştî şerê malazgirê ku wê weke fermandarê xwe wê herê bikê alpaslan wê, din şahtiya xwe de wê wê, bibê wê seferê wê, bibê. Di aslê xwe de wê, şahê ku wê li hemberê sefera xaciyan a pêşî ku wê, serkefti 1096an de wê bibê wê, Ehmedîl bin Îbrahîm bin Wehsûdan el-Rewwadî el-Kurdî bê. Piştî wê, serkeftina wî û dema ku wê, hêzîn wî li hemberê hêzên Pierre l'Ermite wê serkeve wê, demê şahê kurd wê, êdî serdestîyek teqez wê, denezenê. Papa Urban II li Konseya Clermontê bangek ji bo Sefera Xaçperestan kiribû di 27ê Mijdarê 1095an de. Ev piştî pêvajoya şerê malazgirê û têkçûna bizansê wê bê kirin. Şahê kurd Ehmedîl bin Îbrahîm bin Wehsûdan el-Rewwadî el-Kurdî ev bihîstibû û tifaq û konfedestonek hêzî ji hêzên herêmê ên xanadanên kurd wê, bide avakirin. Komên selçûqî jî wê, di bin fermana wî û fermandariya Alpaslan de wê, bi wê çerçoveyê wê bibin. Di wê demê de wê, ev wê, piştî wê demê a şerê malazgirê ku wê, piştî wê serketinek mihtemel a biazansê wê, ew jî wê, ji gelek aliyan ve wê biketan axa wan de wê, demê wan li hemberê wan sefer kir. Di wê temenê de wê ew sazûmana wan wê dawi li wê were hanin. Piştî wê, reşa berheviya komên xacî û dawi li wê hanina wê, hêzên kurdistanî wê, di wê demê de wê, peymanek nû ku wê şertên xwe bi bizansê wê, bidina herkiirn û wê di berdêla wê de ku ew wê, bizansê wê, sînorê wê nas bikin û ew wê hêrîşî wê nekin. Ev peymana ku wê di dema şahê kurd ê rawandî Ehmedîl bin Îbrahîm bin Wehsûdan el-Rewwadî el-Kurdî de wê bibê wê, di dema eyubiyan de jî wê, were parastin û wê, di rengekê de wê, were esas girtin. Merwani jî wê, xwe di wê demê de wê dervî wê negirin. Çavkaniya xanedana Rewadî bi navê serokê eşîra Rewadî ve girêdayî ye. (Çav:Bosworth 1995, p. 469-470.) Rewadî di nîvê sedsala heştemîn de gihîştin herêmê. Malbata Rewadî di nîvê sedsala heştemîn de li Kurdistanê bûna û di sedsala dehemîn de wek serokên Rewadiyê, şaxek ji eşîra Hedhabaniyê ya Kurd in.

Rewşa piştî salên şerê malazgirê wê li herêmê li kurdistanê jî wê demek nû wê, di aslê xwe de wê destpê bikê. Di wê demê de wê, di rengekê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê serketina ku wê dibê wê, piştî wê, di aslê xwe de wê, dikarê wê weke destpêka pêvajoyek ku wê di wê de wê şerên bi şeferên xaçiyan jî wê bi xwe re wê bênê wê bibê. Di wê temenê de wê, di wê demê de wê, roma rojava wê, hemû hêza xwe wê, bikarbênê ku ew cardin roma rojhilat wê di rengekê de wê weke karibê

wê di rengekê de wê, dîsa serdest bikê. Lê di wê demê de wê, seferên xaciyan ku wê were wê demê wê, bizans wê, bi peymana bi kurdan re wê çê bikê wê, bi wê yekê wê êdî wê, zêde bikaribê tevgerên weke berê bikê. Ji hemû mafên xwestina serdestbûna li herêmê bi şûn ve gav avêt.

Di wê demê de wê di aslê xwe de ku em di demên piştre wê weke bahsa salahadinê eyubi û mazinayiya wî dikin wê, bi rewşa xwe û serkevtinên ku ew bidest dixê û stretejiyên ku ew piştî şerê malazgirê pêşdixê wê şahê kurd Ehmedîl bin Îbrahîm bin Wehsûdan el-Rewwadî el-Kurdî wê weynek nekêmî wê di rengekê de wê bileyizê. Di wê demê de wê, ew wê, weke şah û şahanşahê serdemek nû wê, derkeve li pêş. Di aslê xwe de wê, dema ku wê, bahsa hatina tuxrul li herêmên merwani wê di bin kontrola wî de bin û gotinên weke ji merwani xwestina wî ya wasaliyê jî wê, dema ku em li rewşa demê û pêşketinên wê dinerin wê weke gotinên ku wê nikaribin di awayekê de wê werina piştrastkirin bin.

Şahê kurd wê di aslê xwe de wê, hê berê hatina dema eyubiyan wê weke pekparastiyekê ji herêmên şedadî, merwani, hensenweyhi, anazzidi, kekuyidi û hinek xanadanên din ên kurd wê, di bin serwerîya xwe de wê, di wê demê de wê weke çê bikê. Di wê temenê de wê, rewşek xort wê, di wê demê de wê were afirandin û ev rewş wê, temenê serkeftina şahê kurd Ehmedîl bin Îbrahîm bin Wehsûdan el-Rewwadî el-Kurdî a li hemberê sefera xaci a pêşî bê. Piştî wê, di rengekê de wê pêlên wê yên ku wê werin wê di dewama wê de wê, werina pêşwazî kirin. Ev wê, di rengekê de wê, weke aliyekê wê yê giring bê ku wê, karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di wê demê de wê, nikaribê wê tenê wê bi serwerîya wê re wê, bahsa tenê rawadiyan bitenê wê bikê. Di rengekê din de jî wê di aslê xwe de wê gelek xanadanên kurd wê hebin ku wê, xwediyê weynek giring a di ramyariya demê de bin. Di wê demê de wê, têkbirina sefera pêşî a xaciyan ji aliyê kurdan ve di pêşîengiya wahsudan el kurdi de wê, di wê demê de wê, karibê weke pêvajoya di dewama ya serketina wan ya li hemberê bizansê de wê, di dewama wê de jî wê di rengekê de wê fahmbikê. Lê di wê demê de wê, di rengekê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di demên piştî şerê malazgirê de wê, di rengekê de wê heya wê demê ku wê, binpêkirinên sînorê merwani û hwd de wê bibê wê, piştî wê zêde ew nebê û hetta ku wê, merwani wê, di rengekê de wê sînorê xwe li giştîya bakûrê kurdistanê û rojavayê kurdistanê wê di rengekê de wê berfirehtir bikin. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, di wê demê de wê, piştî wê demê wê, encama wê ya herê mazin û giring wê

yekparatiya li kurdistanê wê bibê û wê di wê demê de wê, ev wê, piştî wê ser wê re wê, bi wê yekparastiya di nava xanadanên kurd re wê li kurdistanê wê bi ber aqilekê hevbeş ê ku ew di çerçoveya imparatoriyek kurdistanî ku ew wê were avakirin de wê, di rengekê de wê weke wê were diyarkirin bê. Çendî ku wê gelek dirokzan wê bi eyubiyan re wê pêvajoya imparatoribûnê bi navê islamê wê dihênina ser ziman jî lê wê dema ku em di rengekê de wê, li rewşa demê binerin em nikarin wê bi tememî wê di wê rengê de wê, bi tememî wê fahmbikin. Ji wê aliyê ve wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê rewşek teybet wê di wê temenê de wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê, di şêwayekê de wê karibê wê werênê ser ziman ku wê, di wê temenê de wê, rewşek teybet wê xwe bide diyarkirin.

Tiştekê din ku me çend caran li jor li çend deveran wê hani ser ziman wê, mijare aqilekê hevbeş ku wê li kurdistanê wê hebê û ev hertimî wê weke aqilekê civakî û an bi rêgezek weke ya çerçoveya civakî ku ew wê xwe li wê serdest bikê bê. Hinek wê di temenê rêgezên baweriyê de wê şîrove dikin, hinek wê di temenê aqilekê civakî ê serdest de wê fahmdikin û hinek jî wê weke çerçoveyek serdestiya desthilatiyên demî û serdestiya wan a bi xanadanî û hwd re wê, di rengekê de wê diyar bikin û wê werênina ser ziman.

Di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê, di şêwayekê de wê morfolojiya eyubiyan wê, di rengekê de wê, dema ku em li bakûr û rojavayê kurdistanê wê weke navend wê hildina li dest wê demê em dikarin wê di rengekê de wê çerçoveya merwani wê hinekê din wê ji ya ku ew dihê diyarkirin wê mazintir wê fahmbikin û çavkaniyên me wê yekê bi hem bi aliyên çavkaniyên civakî û hem jî yên lêkolinî û hwd wê, mazintir wê weke didin diyarkirin.

Xanedana Merwaniyan, ku bi navê "Dostekî" jî tê naskirin (983/990-1085), xanedaneke Kurdan a wê demê bû ku li herêma amedê (diyarbekirê) ya Mezopotamyaya Jorîn (başûrê kurdistanê û bakûrê kurdistana iroyin) desthilatdar bû û navenda wê bajarê Meyafariqînê bû.(Çav: Kennedy, Hugh (2004-02-01). The Prophet and the Age of the Caliphates: The Islamic Near East from the 6th to the 11th Century. p. 214–228) Dewleta Merwaniyan li herêma amedê ya kurdistana bakûr û an Mezopotamyaya Jorîn li başûr û bakûrê kurdistanê heya rojavayê kurdistanê û herêmên Ermenistanê iroyin belav bûbû û navenda wê bajarê Amid (Diyarbakır) bû. (Çav: Encyclopedia of the Peoples of

Africa and the Middle East "In the West were the Marwanids, based at Diyarbakr..") Her wiha wan li ser Xelat,(Çav: Bosworth, C.E. (19 July 2011). "AḴLĀṬ". Iranica Online. Retrieved 30 May 2017.) Bidlîs, (Çav: Jwaideh, Wadie (2006). The Kurdish National Movement: Its Origins and Development. Syracuse University Press. p. 15) Melezgir, (Çav: Tekin, Rahimi (2000). Ahlat tarihi. Osmanlı Araştırmaları Vakfı. p. 35.) Nisêbîn, (Çav: "Nusaybin". İslam Ansiklopedisi. 33. Türk Diyanet Vakfı. 2007. pp. 269–270) Erciş, (Çav: Tekin, Rahimi (2000). Ahlat tarihi. Osmanlı Araştırmaları Vakfı. p. 35.) Muradiye, (Çav:Tekin, Rahimi (2000). Ahlat tarihi. Osmanlı Araştırmaları Vakfı. p. 35.) Sêrt, (Çav: Jwaideh, Wadie (2006). The Kurdish National Movement: Its Origins and Development. Syracuse University Press. p. 15) Cizîr (botan) û Heskîfê jî desthilatdarî kirin; her wiha demekê li ser Mûsil (Çav: az, Arafat (2020). "Mervânî Devleti'nin Kurucusu Bâd b. Dostık". Turkish Studies (in Turkish). 15 (2): 724-726.) û Rihayê (Edessa) (Çav: "ŞANLIURFA - TDV İslâm Ansiklopedisi".) jî hukum kirin. Merwanî ji eşîra Kurd a Humeydî bûn (çav: Mulder, Stephennie (2019-08-06). Shrines of the 'Alids in Medieval Syria: Sunnis, Shi'is and the Architecture of Coexistence. Edinburgh University Press); ev eşîr ji aşîrên kurd ku ew şafiî û beşên din ên baweriya kurd weke bi kevneşopîya hizirî jî ku ew di nava wan de hebûn bûn û beşek ji konfederasyona eşîrên Kurd a bi navê "Çar-bûxtî" (Cahar-bukhti) bûn. (Çav: James, Boris (2006). Saladin et les Kurdes: perception d'un groupe au temps des croisades (in French). Harmattan. p. 33–37)

Damezrînerê vê xanedanê şivanekî bi navê Badê kurê Dostekî (Badh ibn Dustak) bû. Wî dev ji pez û dewarên xwe berda, çek hilda destê xwe û bû serokekî şer ê wêrek û navdar. Dema ku emîrê Bûweyhî, Adud el-Dewle, yê ku Iraq di bin desthilatdariya xwe de digirt, di sala 983an de mir, Badê bajarê Meyafariqînê bi dest xist. Wî her wiha amed û gelek bajar û cihên din ên li peravên bakurê Gola Wanê jî dagir kirin.

Di dema serhildana Bardas Phokasê Ciwan de li Împaratoriya Bîzansê, Badê ji vê rewşa ramyarî ya aloz sûd wergirt û deşta Mûşê ya li herêma Taronê dagir kir; Taron mîrnişîniyeke kurd-Ermenî bû ku di sala 966an de ji aliyê Împaratoriya Bîzansê ve hatibû dagirkirin û tevlî împaratoriyê hatibû kirin. (Çav: Catherine Holmes, Basil II And the Governance of Empire, 976-1025, (Oxford University Press, 2005), 309) Eliasê Nisîbînî, ku dîroknivîsekî xiristiyan ê suryanî bû, behsa jiyana Ebû Elî el-Hesen kiriye. Piştî mirina apê wî Bedh, kurê mezin ê Merwan vegeriya Hîsn

Keyfayê û bi jina wî serokê şervan ê pîr re zewicî. Wî li dijî nûnerên dawî yên malbata Hemdanî şer kir, ew têk birin û hemû keleh ji nû ve bi dest xistin. Elias behsa dawiya trajîk a vî mîrî dike, ku di sala 997an de li Amidê (Diyarbekir) ji aliyê nişteciheˆn serhildêr ve hat kuştin. (Çav: Marwanids, Carole Hillenbrand, The Encyclopaedia of Islam, Vol. VI, ed. C.E. Bosworth, E. van Donzel, B.Lewis and C. Pellat, (Brill, 1991), 626.) Birayê wî Ebû Mensûr Seîd, bi navê Mumehîd el-Dewle, şûna wî girt. Di sala 992an de, piştî mirina Bedh û rêze-êrîşên cezaker ên Bîzansiyan li derdora Gola Wanê, Împerator Basîlê Duyem (serwerî: 976–1025) karîbû aştiyeke mayînde bi mîrnişîna kurd re pêk bîne.

Li gorî çavkaniyên me yên civakî wê di dema avabûna xanadana kurd a merwani de wê, pêvajoyek nû wê destpê kirin û wê di wê demê de wê li gorî ragihandinên civakî wê demê wê xanadanak kurd a xort ku wê tenê kurd ji wê re dibêjin ´mîrgiha mîrê bota´ wê li herêmê wê serdest hebê û ev navenda ku wê ji wê xanadanê wê bahsa wê were kirin wê weke navenda desthilatiya kurd û kurdistanî a dema karduyiyan a dema kevnera jî bê. Di aslê xwe de wê weke ku wê di vegotinên kurdan û ragihandinên di civatên wan de wê weke wê were diyarkirin û wê were hanin ser ziman wê di şêwayekê de wê, mîrgeha mîrê bota wê ji mîrgehkê zêdetirî wê weke di wê de wê hebê. Ew wê, serwerîya wê ti carî wê weke bi sînor mîrgehekê wê newê dîtin û wê di rengekê de wê serwerîya wê herdemê wê weke serdestiyek ´destlênedan´ wê were dîtin û wê, di wê temenê de wê heta ´pîroz´ û ´pirr kevn´ jî wê were dîtin. Mîrgehên mîrên bota wê, di rengekê de ku wan jî car bi car di gotinên xwe de wê dihanina ser ziman û wê bi navê wan wê di civatên nava civakê de jî wê werina ser ziman wê di rengekê de wê ew wê weke bi şûnpêyeka ku wan xwe digihand karduyiyan wê di rengekê de wê bidîtan. Di wê temenê de êw bahsa wê were kirin. Herêma mîrgeha botanê wê hinek morfoloijiyên wê yên ku wê bi navlêkirina ardnigariya ku ew li wê serdest a kurdistanê jî wê bi teybetî wê gotina ´nîvgirava botanê´ wê bo wê were diyarkirin û bikarhanin. Ev gotin wê ne tenê wê di kurdî de wê weke gotinek bi cih bê û wê, di zimanê erebî ê dema islamê de wê serdest bibê jî wê di rengekê de wê, bicih bibê. Minaq gotina ´cizira bota´ ku wê di rengekê de wê, tercume û an wergera ji navê wê wateya nivgirava botanê wê bide me wê, were bikarhanin. Li gorî hinek ragihandinên nava kurdan wê, bi wê rengê wê werênina ser ziman ku wê dema ku wê gotina ´nivgirava araban´ wê were bikarhanin wê ji wê rewşa gotina nivgirava botanê ku wê weke sûd were girtin û wê ew

gotin wê bibê peyxam wê di rengekê de wê bi wê rengê wê were bikarhanin. Di wê temenê de wê bi gotinên bi rengê “gotina nivgirava araban, wê ji gotina nivgirava botanê´ were girtin” jî wê, di wê çerçoveyê de wê were diyarkirin û were hanin ser ziman. Wê di wê temenê de wê dema ku wê, bahsa herêma botanê wê were kirin wê tenê wê nava diclê û firatê wê qadek piçûk wê newê qastkirin. Wê herêmên rojavayê kurdistanê heya qamişlo û afrinê û hwd jî wê di nava wê de wê, di rengekê de wê were hasibandin. Di wê temenê de wê çerçoveya wê, weke ku wê ji nava vegotinên kurdan wê were dîyarkirin wê sînorên wê pirr zêde wê beerfireh wê hebin û wê, dema ku em van gotinan li berçav digirin em dikevina zorê ku em sînorê wê di rengekê de wê diyar bikin. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, sînorê wê, hertimî wê berfireh wê were diyarkirin. Wê di hinek vegotinan de wê, li ser zembilfiroş lehengê vegotin û destanaka kurdi de wê bahsa wî were kirin ku ew çawa wê, herê zaxoya iro a sînorê başûr û bakûrê kurdistanê bimênê ku wê di hinek vegotinan de wê ew jî wê heya silopiya û an xaburê û hwd jî wê girêdayî wê mîrgeha bota û an herêma serwerîya wê a bi gotina nivgirava botanê re wê di rengekê de wê weke wê were hanin li ser ziman. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku wê weke karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke karibê wê di şêwayekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman û wê werênê ser ziman bê. Di wê temenê de me berê hinekê li ser wê morfolojiya goitna nivgirava botanê wê sekinî û wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê ev morfoloji wê weke di rengekê ku wê çawa wê di demên berê islamê de wê weke civakatiya karduyi wê bi beşên wê re wê, di nava sînorekê demografiyî de wê bi wê re wê were hanin ser ziman wê morfolojiyek ne dûrî wê de wê weke di şêwa û awayekê de wê weke ku wê were hanin li ser ziman. Di mejiyê her kurdi de wê gotina botanê wê bi wê yekê wê ne tenê wê, herêmek navendî wê tenê wê were diyarkirin. Wê heremê bi dîroka wê re ku ew pirr zêde kevn a, xwediyê nirxek civakî û çandî a ku wê bi wê were fahmkirin û çerçoveyek desthilatî ku ew berê islamê jî wê li wê hebê û heya wê demê jî wê xwe di rengekê de wê bide diyarkirin û an domandin wê bibê wê bi wê re wê werênina ser ziman. Kurd bahsa wê nakin û an wê herê nakin ku wê di demên islamê de wê, rûxînek desthilatî wê li wir wê bibê û wê piştre wê carek din wê ava bibê. Di wê çerçoveyê de wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê di awayekê de wê bi wê re wê were hanin li ser ziman.

Di dema merwani de wê, weke navendîtîya wê, di rengekê de wê, weke weynek giring wê ev navendîtîya botanî ku wê weke bi gelek awayên bi nirx wê bahsa wê were kirin wê weke weynek jî bileyizê wê bahsa wê were kirin û wê di rengekê de wê weke bahsa wê were kirin. Wê di wê temenê de wê di rengekê de ew wê di şêwayekê de wê were hanin li ser ziman.

Di wê temenê de wê ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê di şêwayekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. di morfolojiya desthilatiya merwaniyan a li bakûrê kurdistanê de wê bi têgînek navendî a weke botanê-merwanî wê di çerçoveyekê de wê were hani ser ziman û wê carna ku wê bahsa gotina merwani wê were kirin ew morfolojiya ku ew jî di çerçoveya wê de hebê wê di rengekê de wê bahsa wê were kirin. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê heviyekiyekê wê di gotinê de wê weke ku wê bi wê re wê were kirin.

Ji awayekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê gotina merwani wê, di kurdî de wê wateyên weke ´ya bi me re bi diyarî heya´ û an ´me re wanî´ û an jî ya bi me re heya´ û an ya em bi wê hena re wê, di rengekê de wê bi hinek fahmkirinên ku ew dikarê bi wê re wê, di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman wê di şêwayekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke wê karibê wê fahmbikê û wê di şêwayekê de wê werênê ser ziman bê.

Weki din wê hinek morfolojiyên din jî wê di kurdî de wê gotina merwanî wê bide me. Minaq wê, ´mêraniya we´ û an ku wê hinek kesna wê qast bikê wê ´mêraniya we kesan´ wê weke qast bikê wê di rengekê de wê weke dîmenekê de wê weke têgînekê fahmkirinê wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Di wê çerçoveyê de wê dîmenekê weke ya bi gotina ´marîanû´ a ku wê weke çîneke serdest a ji leşker û komên dewlemend a di dema mitanniyan de ku wê bahsa wê were kirin wê di heman rengê û morfolojiyê de wê weke weke dîmenekê fahmkirinê wê bi xwe re wê di şêwayekê de wê weke ku wê di serê me de wê karibê wê bide çêkirin. Di wê temenê de wê di wê morfolojiyê de wê weke gotina merwanî wê morfolojiyek wê weke serdestîyek leşkerî û kesên weke desthilatdar jî wê di rengekê de wê weke bi xwe re wê bi wê yekê û wateyê wê di morfolojiyekê ku em bi wê ji wê digirin wê karibê bide diyarkirin.

Di wê temenê de wê jî dikarê wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê, di kurdî de wê, gotina merwanî wê gotinek ´mamikî (bi

rengê ´merewanî´ û an ´merewaniyê´)´ weke di rengekê bi zimanekê xoşbêş (û an jî xoşbêj) dihê diyarkirin de wê, weke bi dengbêjî ku ew dihê diyarkirin di rengekê ragihandina botanê de jî wê weke xwediyê hinek morfolojiyên wê yên bi fahmkirinê bin. Ku kurdên botki ji wê rengê re wê ´mêranikî´ û an ´mêrewanîkî´ jî dibêjin.

Di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring jî wê, di wê temenê de wê, ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê wê werênê ser ziman ku wê navê merwanî wê, di kurdî de wê hinek wateyên wê yên din jî wê hebin. Minaq wê weke ´bi me re bûnê´ û an di temenekê weke bi têgîna yekparatiyekê serdestiyekê, desthilatiyekê, civakatiyekê û an çandekê û hwd de ku wê di şêwayekê de wê bihevrebûnekê re wê, têgînekê wê di fahmkirina xwe re wê, di wê temenê de wê di rengekê de wê weke bi xwe re wê di şêwayekê de wê weke ku wê karibê wê di rengekê de wê bide diyarkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê merwani wê di wê temenê bi têgînên wê weke kirpendinekê wê weke bikê bi têgîna ´ew jî bi me re na´ û an bi me re tev digerihin û hwd re wê hinek fahmkirinan wê bi xwe re wê di wê çerçoveyê de jî wê weke bi wê re wê bi wateya gotinê û an morfolojiya gotinê û hwd re wê weke ku wê karibê wê di rengekê de wê di kurdî de wê bide me. Lê morfolojiya herî zêde wê were berçav di fahmkirinê de wê ya ku wê weke şibandinek xort wê weke di têgîna nava gotina merwani û ya ´marîanû´ a çîna serdest a dema mitannî de ku wê were diyarkirin de bê. Di wê temenê de wê ev wê weke dîmenekê wê yê giring wê di şêwayekê de wê weke ku wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê.

Di dawiya sedsala dehemîn de, şivanekî bi navê Badh ibn Dustak pez û dewarên xwe hiştin, çek hilda destê xwe û ji bo xwe padişahiyek ava kir. Di nava çend salan de, ev şervanê eşîrî yê Kurd ji eşîra Humeydî, desthilatdariya herêmeke ku ji amedê heta peravên Gola Wanê dirêj dibû bi dest xist — ev herêm di serdema navîn de li Rojhilata Nêzîk yek ji cihên herî girîng bû ji aliyê stratejîk ve. Xanedaniya Merwaniyan ku wî ava kir, sedsalekê li amedê desthilatdarî kir; ew ji paytexta xwe Meyafarîqînê (Silvan) ve bajarên wekî Amîd (Diyarbekir), Meyafarîqîn, Heskîf, Xelat, sêrt, Bedlîs, çolemerg, Melezgir, şirnax, Nisêbînê û herêmên din ên botanê heya qamişlo û afrînê jî birêve dibirin.

Çendî ku wê bo Badê kûrê dostik wê weke şivanekê wê gotin wê werina gotin jî lê di aslê xwe de wê, weke ku wê, di nava civatên kurdan de wê were ser ziman wê, "ji malbatek ji male mîr dihat" ku wê were diyarkirin

wê bahsa wî were kirin. Hinek wî digihênina male mîrê bota û hinek jî wî dihênina male mîrê ê wê demê ê amedê ku wê zêde bi nav û deng bê. Ku mirov wê tenê wê li ser dîmen û têgînek bi wê rengê wê bênê ser ziman wê di morfolojiyekê de wê weke ji xate wê ya dîrokî a ku ew ser wê bi derfet pêşdikeve û an pêşkeve jî wê weke ji wê dûr were fahmkirin. Bêî temenê wê yê civakî û bingihên zêhni ên çandî, baweri û civakî û hwd wê nikaribê pêşketina wê ya demê wê rava bikê û wê werênê ser ziman bê. Weki din wê, di nava rewşa giştî a civakî û serdestîya wê ya kurdistanî a wê demê de wê di rengekê de wê pêwîst bê ku wê, pêşketina wê re wê fahmbikê. Ji çavkani û şertûmercên wê yên demê cihê wê nikaribê wê li wê bihizirê bê. Di rengê ku wê bahsa badê kûrê dostik dikin wê weke ku ew ji azmana bi zembilekê hati jêr wê, di dîmenekê bê temen de wê bahsa wî were kriin. Merwani wê di wê demê de wê di encama çi şertûmercê de wê pêşkeve û wê li ser çi temenê wê pêşkeve wê bi wê re wê pêwîst bê ku wê bi wê re wê fahmbikê. Ji wê aliyê ve wê ne tenê temenê wê yê civakî û pêşketinên demê, her wusa rewşa rengê baweriya herêmê bi xoslet û teybetiyên wê, serwerîya ramyari a kurdistanî ku wê hebê wê, di çerçoveya wê de wê li wê bihizirê û wê pêwîst bê ku wê fahmbikê bê. Ku em wê ji şertûmercên wê yên demê ji wê cihê li lê bihizirê emê nikaribin wê fahmbikin û wê di wê temenê de wê werênê ser ziman. Her wusa morfolojiya ku wê şahên merwani wê navê weke adude dewlê û an nasr û dewle û hwd wê, bi wê rengê nav li xwe kirina wan jî wê, di wê rengê de wê karibê li ser wê re jî wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê. Morfolojiya pêşketina buweyhiyan wê, di rengekê de wê, weke aliyekê wê yê kurdistanî wê hebê ku wê, bi xanadanên kurdistanî re wê herêmên wê di rengekê de wê werina rêvebirin. Ev wê weke xoslet û rengê demekê wê bi wê re wê xwe bide diyarkirin û ne şedadî û ne jî merwani wê nikaribê wê dervî wê, di şêwayekê de wê karibê wê fahmbikê bê. Li şûna li ser çîrokekê re wê vegotina wê bikê wê li ser xate dîrokî re wê fahmbikê û pêşketina wê kifşbikê û wê werênê ser ziman wê weke aliyê wê yê rastir wê bê. Her wusa çîrokên wê jî wê, di nava şertûmercên wê yên civakî, baweri û ramyari de wê, karibê di ahengekê de wê bi rengê pêşketina wê re werina fahmkirin. ..

Merwanî, di serdema navîn de, beriya Eyûbiyan, xanedaniya Kurd a herî girîng in. Ew li ser sînorê di navbera cîhana kurdistanî û Bîzansê de desthilatdar bûn, li dijî xanedaniya Ereb a dawî ya Hemdaniyan şer kirin, bi Împaratorê Bîzansê Basilê Duyemîn re peymana aştiyê îmze kirin û di

guhertinên jeopolîtîk ên merwani li herêmê didin kirin ew ku rê li ber dagirkirina Anatolyayê ji aliyê Tirkên Selçûqî ve vekirin de, roleke pir girîng leyîstin. Dewleta wan wekî "dewleteke bi baweri û rengê wê yê bawerî wê zêde xwediyê dîmeneke kozmopolît bê. Lê wê jî dikarê wê bi ser ve wê zêde bikê ku wê di nava sînorê wê de wê baweriyên cihê ku wê di çerçoveya têgînek ahli kitap de wê, ji hiziriyî û an yarsaniyî, êzdayi û heya xiristiyani û hwd wê hebê. Islamiya wan nikarê weke sunni ku wê piştre pêşkeve rava bikê. Wê, dîmenekê şafîî ku wê, ne dûrî têgîna duwanzdeh imamê a hesenweyhiyan, yarsanitiyê, kevneşopîya hizir, û hwd re wê, di ahengekê de wê karibê wê fahmbikê. Mirrayi. Zerdeştî, maniti, û mazdeki jî wê li herêmê wê hebin. Lê gûharinek epistemolojikî û teolojiyî wê bi hev re wê di rengekê de wê weke ku wê bibê. Ev wê weke baweriyên ahli kitap wê werina hasibandin. Di wê demê de wê weke çawa wê li rex êzdayiyê wê, têgîihên weke hizrî û yarsani û hwd wê hebin wê, bi heman rengê wê, li rex musewitiyê û tawrata wî, xate dawud-suleyman li ser morfolojiya zabûrê re wê, were û biafirê ku ew wê ji van herêmên keviya rojhilatê kurdistanê heya afriqa wê, ji hev belewele wê aligirên wê hebin. Herêmên ku ew wê weke serwer bin wê, civakatiya wan wê zêdeyi wê êzdayi bin. Ku mirov ji wê çerçoveya wan civakî û bawerî a cihêrengi dûr wê weke têgînek paşê pêşketî a sûnni şîrove bikê wê ne tenê wê weke qatilkirinek dîrokî wê bibê wê her wusa wê, ji wê zêdetirî wê weke rewşek ji rastiya dîrokê a wan û demê dûr jî bibê bê. Yekser wê weke rengekê teolojiyî ji ya islamê zêdetirî wê weke ya hizirî ku ew îro rengê li jiyanê nemaya wê di dema wan de wê bi civakî û baweri wê hebê. Û ev yek ji mîrnişîn û an xanadanek Kurd ên herî mezin a wê demê bê û yên ku herî dirêj domandine, di dîrokê de ye. Çendî ku wê bê diyarkirin ku wê, li dora 985an de wê were avakirin jî lê wê pêşîya wê jî wê hebê ku ew di nava civakê de wê, zêde bahsa wê were kirin. Weki din wê nikaribê wê, di rengekê de wê, piştî wê dema wê ya ku ew wê dihê gotin ku wê bi rûxê jî wê nikaribê wê fahmbikê bê. Ku gotin di cih de wê çawa wê lullubiyî wê di dema gûtîyan a di hezarsalên salên 4´min û an 3´min ên b.z de wê bijin û li wan wê piştre wê, ti agahi wê, di demên piştre wê nebê û em di demên piştre pirr dereng ên li dora bilindbûna mediya de kifşdikin ku wê keyeniya lullubi û bi navê keyê wê yê weke yê ´dawî´ bi navê ´key Larkutla´ ku wê li dora sale 681´ê wê were kifşkirin wê karibê wê di rengekê wê weke wê de wê kifş bikê û di dîmenekê wê weke wê de hem hinek demên berê wê û hem piştî wê bi

wê re kifşbikê. Piştre wê, bi wê rengê wê di awayekê de wê weke bi awayekê wê weke bêdeng wê hebûna xwe wê bidina domandin.

Dîroka Merwaniyan bi yek ji bilindbûnên herî balkêş û dramatîk ên di dîroka Kurdan de dest pê dike. Badh ibn Dustak, ku li nêzîkî Hîzanê, di çiyayên li bakurê Gola Wanê de ji dayik bûbû, di eslê xwe de şivanek bû û serkêşiya komeke biçûk a şervanan dikir. Dema ku desthilatdarê bihêz ê Buweyhiyan, Adud el-Dewle, di sala 983an de mir û kontrola Buveyhiyan li ser herêmê lawaz bû, Badh vê derfetê bi kar hanî. Wî meyafarîqîn bi dest xist, piştre li herêmê pêş ve çû û di demek kurt de Diyarbekir, Erciş û bajarên li derdora Gola Wanê jî xistin bin kontrola xwe.

Badh di warê bikarhanîna derfetan de kesekî gelekî jêhatî û zîrek bû. Dema ku Împaratoriya Bîzansê bi serhildana Bardas Phokasê Ciwan ve hejiya, Badh ji vê aloziyê sûd wergirt û hêrîşî deşta Mûşê ya li herêma Taronê kir — mîrnişîneke Ermenî ku di sala 966an de ji aliyê Bîzansê ve hatibû dagirkirin. Wî sînorên welatê xwe ber bi bakur ve, ber bi deverên ku di bin kontrola Bîzansê an jî Ermeniyên Xiristiyan de bûn, berfireh kirin û li herêmeke sînorî ya stratejîk desthilata Kurdî ava kir. Lê di aslê xwe de wê, di rengekê de wê, çîrokek bi vê rengê a weke ya bi ya badê kûrê dostik re wê nikaribê rewşa merwani û avabûna wê bide rawakirin. Wê dema ku em rewşa demê, rengê pêşketina civakê û rewşên rengên serdestiya xanadanî û hwd wê li berçav bigirin wê, di wê demê de wê, di rengekê de wê, weke ku em çawa di dema mihemedê kûrê şedadî de wê, çawa wê konfedesyonek hadbaniyî wê were avakirin û wê gelek xanadanên kurdi wê di wê de wê cih bigirin û wê temenekê wê ava bikin wê bibê. Ku ne bi tememî bi wê rengê jî bê lê rewşa merwani wê, di rewşek ne dûrî wê de wê, pêwîst bê ku ew di rengekê de wê fahmbikê. Di wê temenê de wê, dakû ew karibê di demek kin de ew hêzek leşkerî ava bikê ku ew karibê di rengekê de serdest bibê. Ji ya ku wê, bi demek kin de zû pêşketina badê kûrê dostik wê werê fahmkirin wê ew bê ku ew temenekê wî yê pê bawerî a weke bi mîrgihî wê hebê. Ew pêşî divê ku ew bi temenekê xanadanî a ku ew weke berê wê demê jî bi serwerî heya wê kifş bikê û wê ser wê re wê di rengekê de wê weke pêwîst bê ku wê di şêwayekê de wê werênê ser ziman bê.

Armancên Badh di dawiyê de ji derfetên wî zêdetir bûn. Wî hewl da Mûsilê dagir bike lê bi serket, û di sala 990 an jî 991ê de, tevi ku wê di dema sefereke leşkerî ya li wir de were kuştin jî. Lêbelê, xanedana ku wî ava kiribû, piştî wî jî berdewam kir. Bingehê ku wî danî — mîrnişîneke

Kurdî ku kontrola rêyên girîng ên amedê û li dora wê di destê xwe de digirt — nêzîkî sedsalekê bi dema xwe ya zêrin ma. Piştî mirina Badh, desthilatdarî derbasî biraziyê wî Eliyê kurê Merwan bû — ew kesê ku xanedan navê xwe jê digire. Eliyê wî, desthilatdariya xwe xurtir kir; piştre jî bala xwe ya leşkerî ber bi bermayiyên dawî yên xanedana Ereb a Hemdanî ve zivirand, ku beriya wan li bakurê kurdistanê û heya rojavayê kurdistanê hêza serdest bûn. Şerên di navbera Merwaniyan û Hemdaniyan de (989–990) bi serkeftina yekalî ya Merwaniyan li dijî hevrikên wan ên Ereb bi dawî bûn û Merwaniyan kontrola kelên Hemdaniyan ên mayî jî bi dest xistin. Lê ev hevrikbûn ne bi rengekê ku wê ser temenekê nijadî wê karibê wê fahmbikê bê. Di rengekê de wê aliyên wê yên ol û bi têgîna serdestiyê û an desthilatiyê ve girêdayi wê hebin. Di wê temenê de wê, baweriya merwaniyan wê, weke baweriyek kurdistanî wê, di rengê yê heyi de wê, tenê bi têgihek teqez a islamî jî wê diyarbikê wê weke ne bi tememî wê rast bê. Wê, di rengekê de wê, morfolojiyek giştî a bi baweriya nava sînorên wê de wê hebê ku ev wê baweriyên weke êzdayi, û an yarsani û mesihi û komên cihu û hwd jî wê hebin. Di wê temenê de wê, komên din ên bi baweri ku wê li herêmê wê hebin wê karibê wan kifşbikê û werênê ser ziman. Em wê jî dûbare wê hêjayi gotinê dibînin ku em wê werênina ser ziman ku wê, di wê demê de wê, baweriyên kurdistanî ên ne islamî wê weke yarsani û êzîdî wê, derketinên dîrokî bi serkêşîya şêx Adî û sultan Sahaq û hwd re wê bikin. Kevneşopîya pîritiyê û an babatiyê wê, bi civaki wê ji rojhilatê kurdistanê, başûr û heya bakûr û rojavayê kurdistanê wê karibê wê were û xwe bide diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê, morfolojiya merwaniyan di aslê xwe de wê, pirr zêde wê, pêwîst bê ku wê ji wê aliyê ve bê kirin mijare lêkolinên giring. Wê tenê wê hema wê ber ku wê di wê demê de wê ew baweri wê li wê demê serdest bê ku wê bi wê re wê, di yekrengiyekê de wê werênê ser ziman wê ne rast bê û wê weke helwestek nezanî jî bê. Minaq wê hinekê piştre wê dema ku wê tevgerên weke yên baba ilyas wê ji xorasanê destpêkê û ser rojhilatê kurdistanê heya bakûr û rojavayê kurdistanê û hwd wê, di rengekê de wê, bi wê çerçoveyê re wê karibê wê di rengekê de wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di wê morfolojiyê de wê yekrengiyek bi baweri nebê. Wê yekrengiyek bi civakî û çandî jî wê nebê. Di wê temenê de wê, dikarê wê di wê temenê de wê, bi wê tevgera kurdistanî re wê, dîmenekê wê yê civakî ku em ji wê aliyê ve wê hinek kirpendinan ser wê bikin jî wê di rengekê de wê weke karibê wê kifşbikê û wê di wê temenê de wê werênê ser ziman bê. Şêx Adî wê

bê gotin ku wê, ji herêma çolemerga bakûrê kurdistanê wê were. Di wê dema wî de wê, serwerîya xanadanên êzîdî wê lê zêde wê hebin. Wekî din wê, ev ne tenê wê li wê herêmê wê li herêmên botanê jî wê, karibê wê werênê ser ziman bê. Minaq wê, di morfolojiya girnawazê a berî islamê de wê kifşkirinên ku wê di demên kevnera de ku wê bi wê werina kirin wê rastî nişanakên rituelên êzdayi wê were. Piştî wê, navendên weke deverên êzdayi ên weke bacinê û hwd wê di wê demê de wê, li herêmê wê hebin û ev ne weke dever û an nîştecihna ku wê di demek nêz de wê werin û ava bibin bin. Mejuyek herêmên bi wê re wê di şêwayekê de wê hebê ku wê karibê wê bi wê re wê, di rengekê de wê fahmbikê bê. Ev wê weke hinek ji wan têgihên di derbarê baweriya dema merwaniyan de ku wê karibin hinek têgihan wê bi xwe re wê bidina me bin. An piştî tevgera baba ilyas wê li bakûrê kurdistanê wê weke pêwîstîya baweriya wê, malên cemê ku wê bi çavkaniya ser pirtûka serencama yarsaniyê re wê karibê wê fahmbikê wê bibin û wê li wê hebin ku wê di wan de wê rituelên hizirî wê werina kirin bin. Kevneşopîya hizirî ku wê ji wan deman wê hê bimênê heya demên piştre wê li herêma botanê wê bicih wê hebê û wê gelek reng û rituelên weke kevneşopîyên civakî wê heya roja me wê, werina hanin. Ev wê weke têgihna dema merwaniyan ên ku wê serdest bin ku ew ji demên berê wê hatina heya dema wê jî. Di wê temenê de wê ev di demên merwaniyan de wê civakatiya wê di rengekê de wê weke karibê wê fahmbikê bê.

Eliyê kûrê merwan bi xwe di sala 997an de li Amidê (Diyarbekir) ji aliyê nîştecihên serhildêr ve hat kuştin — ev bûyer bîrhanînek bû ku rêvebirina bajarên dagirkirî, bi qasî dagirkirina wan bi xwe jî xeternak e. Birayê wî Ebû Mensûr Seîd şûna wî girt û navê "Mumehîd el-Dewle" li xwe kir. Di dema desthilata mensur de, Merwaniyan kontrola xwe ya li ser amedê û heya Reha û gelek deverên din xurtir kirin û li dora sala 992an bi Împaratorê Bîzansê Basilê Duyemîn re aştiyeke mayînde pêk hanîn; bi vî awayî mîrnişîna Merwaniyan li ser sînorê kurdistan-Bîzansî wekî hêzeke naskirî cihê xwe girt.

Dewleta Merwaniyan li ser sînorê herî girîng ê cîhana serdema navîn, ankû sînorê di navbera dewletê kurdistanê dewleta kurd û Împaratoriya Bîzansê de, cih digirt. Weki din jî di nava herêmek weke ya cihane islamê û bizansê de jî cih digirt. Bajarên ku di bin desthilata wan de bûn — Manzikert, Xelat, amed, Reha, Sêrt, colemerg, Erciş û Mûş — ew cihên stratejîk bûn ku paşeroja Anatolyayê tê de dihat diyarkirin. Merwaniyan bi jêhatîbûneke dîplomatîk a mezin li ser vî sînorî

tevgeriyan; wan hem bi Konstantînopolîsê û hem jî bi Bexdayê re têkilî danîn, di heman demê de desthilatiya xwe jî diparastin. Merwaniyan di seferên leşkerî yên li herêmê pêşengî kirin û di pêvajoya berfirehbûna Îslamê ya li ser sînorê rojhilat de roleke krîtîk leyîstin. Dema ku Tirkên Selçûkî di nîvê sedsala yanzdehemîn de gihîştin herêmê, ax û binesaziya Merwaniyan weke dewletek mazin a serdest dijiya. Ev pêvajo di sala 1071ê de bi Şerê Malazgirtê encam da; şerekî ku deriyên Anatolyayê ji bo bicihbûna Tirkan vekir û tevahiya Rojhilata Nêzîk guherand. Desthilatdarê Merwaniyan ê ku herî dirêj hikum kiriye û herî zêde hatiye naskirin, Nesr el-Dewle Ehmed bû; wî di nîvê sedsala yanzdehemîn de bi dehan salan desthilatdarî kir. Di dema desthilata wî de, desthilatiya Merwaniyan bû navendeke çand û zanistê. Wî piştgirî da helbestvan, zanyar û mîmaran; li seranserê welatê xwe mizgeft û avahiyên giştî ava kirin. Qesra Merwaniyan rewşenbîrên ji çar aliyên cîhanê dikişand cem xwe.

Paytexta Merwaniyan, Meyafarîqîn (Silvana îro), di vê serdemê de bajarekî geş û pêşketî bû; xwedî mîmariyeke mezin, bazarên zindî û nifûseke pir-etnîkî ya ji Kurd, Ereb, Ermenî û Xiristiyanên Suryanî bû. Merwaniyan ev dewleta pir-etnîkî bi awayekî pragmatîk birêve birin, ku ev yek bû sedem ku wekî "dewleteke sînorî ya kozmopolît" bên binavkirin. Ew desthilatdarên Kurd bûn ku bi zimanê kurdi û ji ber erebi weke zimanê olî ê islamî jî bi Erebî hikum dikirin, bi navê xelîfeyê Ebbasî pere lê didan, têkiliyên xwe bi Bîzansê re diparastin û li yek ji herêmên herî stratejîk û nakokîbar ên cîhanê, dewleteke xebatkar ava kiribûn. Dawiya xanedana Merwaniyan ne bi têkçûna li qada şer, lê bi xiyanetê hat. Wezîrekî berê yê Merwaniyan bi navê Îbn Cehîr, ku kîneke wî ya şexsî hebû, çû Bexdayê û Sultanê Selçûqî Melîk Şahê Yekem û wezîrê wî yê navdar Nizamûlmulk qanî kirin ku destûrê bidin hêrîşeke li ser Meyafariqînê. Hêzên Selçûqî hêrîşek xadar lê kirin lê bi dest nexistin û lê tevi wê jî Îbn Cehîr xezîneya Merwaniyan ji bo xwe bi dest xist û vegûhest. Ji Emîrê dawî yê Merwaniyan, Nasirudewle Mensûr, hema hema hemû axa wî hat standin. Tenê bajarê cizrabota — yanî Cizîra îro, heman bajarê ku du hezar sal berê beşek ji herêma kevnar a Gordyeneyê bû — di destê wî de ma. Heta sala 1085an, xanedana Merwaniyan bi rêve bir. Amed ne kete bin desthilata rasterast a Selçûqiyan; lê bi vî awayî, serweriya Kurdan a ku sedsalekê li herêmê nêvî bi nêvî kêm bû. Piştî wê, ev wê ji hêla eyubiyan ve wê bi şûnve wê bê hanin.

Di aslê xwe de wê, morfolojiya merwaniyan wê hinekê berfireh bê. Ew bi civakî wê xwediyê çerçoveyek civakî a berffireh bin. Di wê demê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê, dema ku wê, komên selçûqî li herêmê ji herêmên şerdadî, hesenweyhi, anazzidi û heya merwani wê, hebûnê wê bidina nişandin ku wê hê desthilatiyên kurd dawî li wan ne hatiya lê ku ew di bin xateriyên mazin de bûya wê demê wê pêşketina eyubiyan wê di aslê xwe de wê, bi seferên wî yên serdestiyê ên li kurdistanê wê bi giştî wê serkeve û wê, di wê demê de wê, rewşek nû wê di rengek de wê, werênê li holê. Di wê temenê de wê dikarê wê, di rengekê de wê, werênê ser ziman ku wê, di wê demê de wê komên weke yên hasan sabahi û civake wî wê li hemberê selçûqîyan wê weke ´tevgerê xencerê´ wê pêşkevin. Di wê temenê de wê di rengekê de wê ev wê weke aliyekê wê yê ku wê karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Di wê demê de wê morfolojiya serwerîya merwani wê, di aslê xwe de wê, dawî li wê newê. Lê di demek nû de wê, di rengekê de wê vê demê wê dîmenekê nû wê derkeve li pêş. Di şêwayekê de wê mirgehên mazin û xort ên herêmê wê ava bibin. Di wê demê de wê, mirgeha botanê wê, di rengekê de wê weke ya amedê wê, di rengekê de wê hebûna xwe wê biparêzê. Di şêwayekê de wê, di wê demê de wê, deme ku wê dihê hizirkirin ku wê di wê demê de wê dawî li desthilatiya merwaniyan wê were wê, eyubi wê, herêma mayafarqinê û heya amaedê û reha wê weke navendgeha xwe ya herêmê a hem leşkerî û hem jî ya ramyari wê di rengekê de wê, di rengekê de wê hilbijêrên û wê di wê demê de wê bi wê re wê, derkevina li pêş. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê di wê demê de wê seferên eyubiyan li hemberê komên selçûqî wê ne tenê wê li kurdistanê wê heya qonya jî wê bidomê. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, ev di rengekê de wê karibê wê binê wê xat bikê bê.

Merwanî, di navbera Medên kevin û Eyûbiyên Selahedîn de, xanedana Kurd a herî girîng bûn. Ber ku wê gelek kevneşopîyên ji dema kaerduyiyan wê, di wê demê de wê, bi wan re wê, xwe bidina domandin. Lê merwani tenê wê, biserê xwe wê hildana li dest wê ne rast bê. Wê di nava dîmenê giştî ê kurdistanê de wê hilde li dest û wê werênê ser ziman. Wê hingê wê weke karibê wê weke rastiya wê, di şêwayekê de wê, bide diyarkirin. Wê dema ku wê, ji dîmenê giştî wê, dûr wê li wê bihizirê wê, ne ew karibê were fahmkirin û ne jî wê karibê dema wê û giringiya wê bi rastin were fahmkirin. Wan li herêma ku di serdema navîn de li Rojhilata Nêzîk xwedî girîngiya stratejîk a herî mezin bû — ankû li xeta sînorî ya

di navbera kurdistanê-Îslam û Bîzansê de — desthilatdarî kirin. Ber ku wê herêmên wan stretejikî bin wê, ne zor bê ku wê pêşbibînê ku wê, hêzên herêmê wê hertimî wê werina bi ser wan de ku ew li wir serwer bibin û dawiyê li wan bênin. Wan ev yek sedsalekê domandin; bi têkeliyeke ji hêza leşkerî, jêhatîbûna dîplomatîk û piştgiriya çandî, ku di tevahiya cîhana kurdistani de rêz û hurmet ji wan re hanî. Ew bajarên ku di bin desthilatdariya wan de bûn — Amed, Silvan, Heskîf, Cizîr, Bedlîs û Melezgir û hwd — îro jî wekî dilê herêma Kurdî ya li bakûrê kurdistanê dimînin. Eşîra Badikan, ku kokên xwe digihîne Badê kurê Dostekî, hîn jî li heman herêmê heye. Çîroka Merwaniyan — çîroka şivanekî ku padîşahiyek ava kir, lê paşê ew padîşahî bi hêrîşên komên Tirk û xiyaneta navxweyî demek wê dawi li wê hat, lê ez nikarim bi tememî bêjim dawî li wê hat û hilweşiya — yek ji wan vegotinên bingehîn e ku dîroka ramyarî ya Kurdan diyar dike. Merwanî xanedaneke Kurd a şafîî, bûn ku ji nêzîkî sala 983an heta 1085an li herêma amedê (li Mezopotamyaya Jorîn û ankû bakûrê kurdistana iroyin) desthilatdarî kirin. Ev xanedan ji aliyê şervanekî ji eşîra Humeydî, Badê kurê Dostekî ve hat damezrandin. Navenda desthilatdariya wan bajarê Meyafariqîn (Silvan) bû û bajarên wekî Amed, Heskîf, Xelat, Bedlîs û Melezgir di bin kontrola wan de bûn. Xanedana Merwaniyan di sala 1085an de, dema ku wezîrekî wan ê berê xiyanet li wan kir û ew radestî Tirkên Selçûqî kirin, hingê hat ber hilweşînê ku wê, eyubi wê, dest biavêjênê. Melîk Şahê Yekem paytexta Merwaniyan xwest dagir bikê. Lê ew zor bû. Lê dîsa bi hêrîşên xadar li wê hatina kirin. Di wê demê de wê, piştî wê jî em weke ji herêmên botana iroyin û mayindabûna desthilatiya wê fahmdikin ku ew wê, xwe bi berdewamî wê bidina domandin. Piştî vê yekê, herêma amedê kete bin desthilatdariya rasterast a eyubiyan. Merwanî, di navbera Medên kevin û Eyûbiyên Selahedîn de, xanedana Kurd a herî girîng bû. Wê weke çawa wê, şedadî wê weke desthilatiyek kurd û kurdistanî ku wê sentezekê bi xanadan û demên berê re wê di xwe de wê, bide çêkirin wê bi wê rengê merwani ji wê bi heman rengê sentezeka mazintir wê bi xwe re wê di rengekê de wê weke ku wê bide çêkirin û diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê, merwani wê, demek wan ya giring wê hebê. Wê, nirxên dema wê, bi dîmenekê wê baweriya wê demê çendî wê karibê wê weke wê fahmbi wê re wê, pêwîst bê ku wê weke di dîmeenekê heterodoks de wê, bi baweriyên kevnera ên herêmê re wê, dem û serdemek civakî wê li herêmê biji. Çerçoveya merwani ji ya ku em dikarin îro wê fahmbikin û wê werênina ser ziman wê berfirehtir bê. Wan sedsalekê sînorê di

navbera cîhana kurdistanî û Bîzansê de kontrol kirin û li ser bajarên ku Şerê Melezgirê (1071) lê qewimî, desthilatdarî kirin. Her wiha, ew piştgirên çandê bûn û dewleteke kozmopolît û piralî (pir-etnîk) ava kirin.

Rewşek weke ya merwani wê bi carekê wê bi hêrîşêkê wê dawî li wê hatina wê, di aslê xwe de wê, di rengekê de wê di pêvajoya şerê malazgirê bixwe de jî ku ew hinekê were lêkolinkirin û bi rastin were hanin ser ziman wê bi wê were fahmkirn ku ew ne bi derfet bê wê weke ku wê bê gotin ku wê piştre wê, di rengekê de wê karibê bêjê ku wê dawî li wê were.

Di rengekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê serweriya merwaniyan wê, di rengekê de wê di wê demê de wê ya şedadîyan, anazzidi û hesenweyhiyan jî di nav de wê dîmenekê wê bi gûharênê. Di wê temenê de wê, di wê demê de wê, di rengekê de wê, serwerîya eyubiyan re wê, reng bi gûharênê. Ev xanadanên kurdi ku me navê wan diyarkir wê bi awayekê wê di nava wê de wê hebûna xwe wê weke kevirekê wê temem dikê û an weke çerçoveyek konfederesyoni de ku ew weke diji de wê di rengekê de wê weke ku wê karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê di awayekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di demên piştî şerê malazgirê wê, dema ku wê di bin şahê kurd ê demê wasûdan el kurdi de wê, sefer wê were kirin û wê di wê demê de wê, selçûqî jî hin komên wê weke yên di bin fermana alpaslan de wê, bi wî ve wê girêdayi û di bin fermana wî de bin wê karibê wê bi wê re wê, di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Lê em wê dikarin wê bêjin ku wê di çerçoveyek dîmenekê giştî de wê ev wê bibê û wê, di rengekê de wê weke ku wê karibê wê fahmbikê ku wê, çerçoveya serwerîya giştî a civakî û serdestiya kurdistanî de wê, bibin û wê, eyubi wê weke xalaka wê ya dawî wê bi xwe re wê di rengekê de wê weke ku wê bidina diyarkirin. Di wê temenê de wê, dikarê wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Wê, piştî wê jî wê, kurdistanî wê serwerîya wan wê bibê. Em nikarin bêjin ku wê ji holê herin. Lê wê serwerîya xwe ya giştî wê di wê demê de wê di rengekê de wê weke ji dest bidin. Di wê temenê de wê, serwerîya giştî û ya herêmî a bi xanadanan wê di rengekê de wê hev temem bikê û wê dema ku ev herdû dîmen bi hev re baş newina fahmkirin wê nikaribê wê di rengekê de wê bi wê re wê di rengekê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Di wê temenê de wê morfolojiya fahmkirina çerçovaya baweri a dema merwaniyan de wê, di rengekê de wê, were diyarkirin ku wê weke li gorî

têgihên baweri ên piştre wê pêşkeve wê weke ´sunni´ diyarkirina wê bahsa wê were kirin. Lê ev teqez wê nikaribê wê li gorî rastiya wê ya civakî û dîrokî û herêmê wê were herêkirin. Di wê temenê de wê, di wê temenê de wê pêwîst bê ku wê, merwaniyan wê di rengekê de wê, weke têgînek pirr baweri wê di rengekê de wê karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Di morfolojiya eyubiyan de jî ew wê were dîtin ku ew piştî merwaniyan wê di rengekê de wê were dîtin. Di rengekê de wê, di şêwayekê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê dema eyubiyan jî wê nikaribê wê bi çerçoveya têgînek sunni de wê diyar bikê. Wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê morfolojiya cihê a hesenweyhi, anazzidi, kekuyidi, şedadî û merwanî û hwd wê, di rengekê de wê, rengê xwe li wan jî wê bide diyarkirin.

Di wê temenê de wê weke aliyekê wan ê giring wê weke karibê wê di şêwayekê de wê weke kku wê karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di wê temenê de wê weke ku wê karibê wê fahmbikê û wê di wê çerçoveyê de wê di rengekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê, di rengekê de wê weke karibê wê di awayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Wê jî dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di demên merwaniyan de jî û piştre de jî wê dema ku em li rengê demografiya herêmên serdestiya merwani û rengê baweriya wê binerê wê karibê wê di wê temenê de wê, di wê temenê de wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê weke karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê Hebûna baweriyên kurdistanî ên weke yarsani û piştre wê di demên sefewitiyê de wê li herêmê ku wê car bi car wê weke ´ismaili´ û hwd were diyarkirin wê dîmenekê cihê bê. Gelek caran ev dîmen wê di bin dîmenê şîatiyê de wê were bi cihkirin û wê were hanin ser ziman. Lê wê dîmenê wê bi tememî wê bi wê rengê wê nikaribê di wê rengê de wê bi tememî wê werênê ser ziman. Ku gotin di cih de bê wê morfolojiya tevgera baba ilyas ku wê ji xorasan û heya bakûrê kurdistanê û hwd wê çawa wê bibê û wê dîmenekê civakî û hwd wê bi xwe re wê, di rengekê de wê bide diyarkirin wê weke karibê wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê di şêwayekê de wê bi wê rengê wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê.

Serwerîya kurdistanî wê di wê demê de wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê bi civakî wê xwe di şêwayekê de wê bide diyarkirin. Di rengekê de wê, baweriyên kurdistanî bi êzdayiya wan re wê, dîmenekê wê karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Lê li vir dîmenekê din jî wê xwe bide diyaerkirn ku wê çendî wê merwani wê weke desthilatiyek kurdi ku wê weke di dîmenekê islama demê de wê were hanin ser ziman jî lê wê bi tememî wê di wê rengê de wê şîrovekirin wê weke bi tememî ne rast bê. Ber ku wê di rengekê de wê, weke aliyê wê yê giring wê bi civakî û baweriyek wê ya cihê wê bi wê re wê weke di rengekê de wê bi wê re wê weke hebê ku wê karibê wê di rengekê de wê di şêwayekê de wê werênê ser ziman bê. Wê jî dikarê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê werênê ser ziman bê.

Morfolojiyên bi fahmkirinên civakî wê dîmenekê cihê wê bi wê re wê bidina diyarkirin. Di wê temenê de wê dikarê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê werênê ser ziman ku wê bibê. Minaq wê, di rengekê de wê, di şêwayekê de wê, di awayekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, serwerîyek desthilati ku wê di wê demê de wê, cihêrengiyên herêmê wê, di dema wê de wê bi başî wê karibin xwe bidina domandin. Di dema merwaniyan de wê, komên cihê ên civakî wê karibin di rengekê de wê bidina domandin. Ev wê bo komên bi baweriyên wan ên cihê jî bê. Ew wê weke bi gotina bi baweriya ahli kitap wê werina diyarkirin û wê di wê temenê de wê werina herêkirin. Di wê çerçoveyê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku wê karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê. Di wê nûqteyê de wê, bi têgînek ummetparêzî jî wê fahmkirina wê, bi ya min wê weke zêde wê şaş bê. Di wê temenê de wê, çavkaniyên civakî û tevgerên civakî ên piştre wê di rengekê de wê dîmenekê cihê wê bi wê re wê weke ku wê bidina diyarkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku wê weke karibê wê di rengekê de wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê weke ku wê bi wê re wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Ev jî wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku wê weke karibê wê di rengekê de wê weke ku wê di dewama wê de wê bi wê re wê kaeribê wê werênê ser ziman bê.

Di morfolojiya rewşa merwaniyan de wê, weke xanadanaka kurdistanî ku wê li herêmên wê ciherengiyên civakî û baweri wê zêde wê hebin. Wê

weki din wê rewşenbîrîyek teybet ku wê weke di dema wê de wê pêşkeve wê karibê wê bahsa wê bikê. Di wê temenê de wê, xwe di rengekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Di rengekê de wê, di aslê xwe de wê dîmenê ku wê were dîtin û fahmkirin wê ew bê ku wê heya sedsale 10´min wê piştî karduyiyan wê li kurdistanê wê bi merwaniyan û xanandanên din ên kurdistanî re bê wê weke pêşketinek mazin wê xwe direngekê de wê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê, ev wê bo merwaniyan jî, hesenweyhiyan jî, kekuyidiyan jî, anazzidiyan jî û heya herêmên şedadîyan jî wê karibê wê di rengekê de wê, bi wê re wê di rengekê de wê weke karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Ev jî wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê bi wê re wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku wê weke karibê wê bi wê re wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê. Di wê temenê de wê dikarê wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê, morfolojiya serdestiya merwaniyan wê, di rengekê de wê, bi ciherengiya wê ya ku ew dide diyarkirin wê di rengê ya baweriyên demên berê islamê ên demên kaerduyiyan de jî bê. Di wê temenê de wê dikarê wê dûbare wê bibêjê ku wê karduyi wê sazûmana baweriya ku wê bi wê rengê wê piştre wê pêşkeve wê di rengekê de wê dîmenekê wê di rengekê de wê weke ku wê biafirênin û wê karibê wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

.

Di dema şedadî û merwani û eyubiyan de rengê pêşketina civakî

Ku em bahsa pêşketinên civakî ên demê bikin wê di rengekê de wê bo pêşketina civakî û an weke tevgerek civakî wê tevgera babai û an baba ilyas wê karibê wê weke minaqek baş bê. Ji wê emê piştre werina ser pêvajoyên pêşketinên demên piştre di demên piştre wê ev wê weke tevgerek ku wê di rengekê de wê, di ragihandinên wê bi xwe de jî wê bi zanebûnî û an ne bi zanebûnî bê wê bi şaşî wê hanina wê ya ser ziman wê bibê. Çendî ku wê tirkmen wê weke komna civakî wê di nava wê de wê hebin jî lê wê nikaribê wê weke tevgerek tirkmenî wê bênê ser ziman bê. Di çavkaniyên wê de wê, di serî de wê, dema ku em bahsa pêşketina wê ya wê demê wê bikin wê, pêşketinên ji xorasanê û heya kirmanaşênê ku wê di dema hesenweyhi û heya kekyuidi û hwd de wê weke derkeve li

pêş wê di aslê xwe de wê, dîmenekê wê yê giring wê karibê wê bi wê re jî wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Ev wê weke tevgerek civakî û kurdistanî bê ku wê li hemberê dagirkeriya selçûqî û mogolan a di wê demê de wê weke pêşkeve û wê, ji rojhilatê kurdistanê û heya bakûrê kurdistanê û rojavayê kurdistanê wê karibê wê weke qadên wê yên pêşketinê wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Baba Îlyasê Xorasanî (1240) mîstîkekî bibandûr ê ji Xorasana Mezin bû. Ew keseyetek Babai bû, û yek ji pêşengên sereke yên baweriya yarsanitiyê a babatiyê bê. Piştî baba ilyas wê, bi wî re wê bahsa Baba Îshaq were kirin ku ew weke pêşengekê tevgerê bê. Di dawiyê de, Baba Îlyasê Xorasanî ji ber wê serhildana ku ji aliyê Baba Îshaqê Kefersûdî ve hatibû organîzekirin wekî berpirsiyar hat dîtin; lewma ji aliyê Mubarizudînê Ermaxan Şah —fermandarê giştî yê artêşên Rûmê (di kurdî de wê weke navekê li tirki dihê kirin bê)— ve hat îdamkirin.

Ku em wê werênina ser ziman wê, ev tevger wê, di rengekê de wê temenekê wê yê civakî wê hebê ku wê karibê wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman wê bibê. Di wê tevgerê de wê weke aliye wê yê giring wê, têgînek civakî a li hemberê dagirkeriya selçûqî û mogolan wê derkeve li pêş bê. Di wê temenê de wê, di aslê xwe de wê ev tevger wê, çendî wê weke tevgerekê civakî jî bê lê wê tenê bi sedemên civakî wê nikaribê wê bi tenê wê fahmbikê bê. Ji wê zêdetirî wê weke bi sedemên ramyari ên demê ve wê girêdayi ser wê temenê re wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Serhildan bi xwînrijandineke mezin di gotin hat tepisandin. Lêbelê, ji ber veguhestina çavkaniyên ku ji bo tepisandina serhildanê hewce bûn, artêşa Selçûkiyan gelekî zirar dît. Parastina parêzgehên rojhilat bi piranî hat paşguhkirin û piraniya Anatolyayê hat talankirin. Selçûkiyan koloniya xwe ya bazirganî ya bi qîmet li Kirimê, li bakurê Deryaya Reş, ji dest dan. Fermandarê Mongolan Baycu Noyan ev yek wekî derfetekê dît ku Anatolyaya Rojhilat dagir bike, û di sala 1242an de Erzirom bi dest xist. Di sala 1243an de, wî di ´Şerê Kose Dağê´ de artêşa Keyxusrew têk bir û Selçûkî bûn bindestên Mongolan.

Herwiha, ev tevgera ramyarî, civakî û olî ya ku di sedsalên piştî vê bûyerê de derket holê, ku wekî tevgera Babai, baweriya Babai, an Babaîyîti (Babayiti wê li ser koka gotina baba bê ku wê ev gotin di baweriya kurdistanî a êzdayi-yarsani- û an jî di nava hizirî û hwd de wê weke mertebeyekê bilindbê. Ew bixwe wê weke kesna bi baweri, bi zane

û pêşeng û an weke civak wan bi navê dikê, ´kesên navserî xwe´ ku wê di wateya kesên bi zanina xwe mazin bibin û an xwe bidina diyarkirin. Minaq bi wê re ku em bi yarsanitiyê re bibêjin wê, di Yarsanitiyê (Ehlî Heq/Yarsan) de, avahiya kevneşopî hiyerarşiyeke civakî û manewî nîşan dide ku li ser rêberiya manewî û rêzbendiyê (xanedaniyê) hatiye avakirin, ne li ser dabeşkirineke îdarî ya hişk, ligel qonaxên pêşkeftina manewî.) tê zanîn, bandûrek mayînde bi salan hişt. Di aslê xwe de wê dema ku em tevgera babai wê di rengekê de wê bi çavkaniyên wê yên civakî wê, dahûr bikin wê ji gelek aliyan ve wê dîmenekê baş ê fahmkirinê wê di derbarê wê demê û pêşketinên wê demê de wê weke ku wê bi xwe re wê bide diyarkirin ku wê karibê wê xosletên demê jî wê di rengekê de wê fahmibkê û wê werênê ser ziman. Wê nikarê wê weke ´mezhebekê´ islamê û an rengekê ji wê ê baweri tenê bi cihê wê şîrove bikê bê. Ew wê weke baweriyekê kurdistanî a cihê ku wê bi tememî wê xwe dervî wê bibînê û wê, di wê temenê de wê bi çavkaniyên xwe yên civakî û dîrokî û bawerî wê hebê û wê ser wê temenê wê, xwediyê rewşek tevgerî a ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê di şêwayekê de wê werênê ser ziman bê. Tevgera babai wê, ji navê wê ku wê gotina ´baba´ wê were bikarhanin wê dikarê wê hinekê wê ser wê bisekinê. Navê baba wê navekê wê weke bi têgînek mertebeyî wê di baweriyên kurdistanî ên weke êzdayi-yarsani de wê, weke di mantiqê pîritiyê de wê were diyarkirin û wê bi wê re wê derkeve li pêş. Di wê temenê de wê ev wê, di rengekê de wê, weke gotinên weke sultan, baba, pîr, û hwd wê weke gotinên wê tevgerê û an çavkaniya wê û baweriya wê bin ku wê di rengekê de wê bi wê re wê weke karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Heta demek berê, li gorî nivîsên dîrokî yên minaq Îbn Bîbî, dihat qebûlkirin ku Baba Îshak hem rêberê fiîlî û hem jî yê piratikî ê tevgerê were dîtin. Baba ilyas wê weke serokê bîrdoziyi bê. Paşê, lêkolîna çavkaniyên din ên hemdem eşkere kir ku rêberê bîrdozîkî, ku îdîa dikir ku pêxember e û xwe wekî "Resûlê Xwedê" bi nav dikir, Baba Îlyas bû. Xebata Îbn Bîbî tekane çavkaniya ku Baba Îshak wekî rêberê tevgerê ê piratikê destnîşan dike ye. Her çend St. Quentin behsa têkiliyek di navbera Baba Îshak û Baba Îlyas de nake jî, minaq Ebû'l-Ferec bi eşkereyî dibêjê ku Baba Îshak cîgirê Baba Îlyas bû.

Ku em bi gotinek kin bahsa çavkaniya wê bikin em dikarin wê bêjin. Zanîna bingehîn a rêgezên wê (yarsani/êzdayi) yên kesekî ku di malbateke Yarsan de ji dayik bûye an jî nû bi hînkirinan re hatiye

nasandin. Qonaxa hewldana ji bo têgihîştin û temamkirina hînkirinên Sultan (sultan weke kesê ji wê baweriyê bi mertebeyek bilind bê). Qonaxa destpêkirina ezmûnên Sufî/avdali (carna jî weke di êzdayiyê de dihê diyarkirin weke mertebeye´faqir´îyê dihê bi navkirin. Li vir gotina faqiriyê ne di wateya kesekê bêkes û bêtişt de bê. Wê di wateya kesekê gihiştî wê, zanin û fahmkirina wê ya mistikî de bê.) û ezoterîk, ji zanîna pirtûkan wêdetir. Gihiştina gihîştina gihîştinê ji bo gihîştina rastiya dawîn û rêberiya yên din li ser vê rêyê. Rêberên ruhanî yên civakê malbatên pîroz (xanedan) in ku tê bawerkirin ku ji damezrînerên ocaxê ne. Rêberî û rêberiya olî li ser vê rêzê ye. Pîr /baba endamê civakê yê asayî ye ku soza dilsoziya bi rê (Yarî) dide û baweriyê qebûl dike. Baba wek rêberê ruhanî ye ku baweriya Yarsan, gotinên wê (helbest/gotinên pîroz) û çawaniya lêdana tenbûrê dizane, û ji hêla ruhî ve ronakbûyî ye. Her Yarsanekî Pîrekî heye ku ew pê ve girêdayî ye. Alîkarê Pîr û an baba di kombûn û merasîman de (wek soza dilsoziyê, sar-sepordan) bi Pîr/baba re dibe û piştgiriyê dide rola rêberiyê.

Hinek gotinên weke ku em di rengekê de wê, bi têgîna filosofê kurd ê weke qudat hemedenî ku wê bênê ser zimn wê weke bi rengê ´yê weke mihemed dihê diyarkirin xwûdê û yê weke xwûdê dihê diyarkirin mihemed a´ ku wê werênê ser ziman wê, di rengekê de wê têkiliyek bi hebûna mirov û pênaseyekê wê di wê temenê de ku wê bi gotina weke salixkirinek bi gotina ´resulê xwûdê´ wê bi wê re wê were diyarkirin a bi baba ilyas re jî wê di dîmenekê de wê weke têgînekê wê weke karibê bide diyarkirin. Baba Îlyas bi wan re di têkiliyê de bû, têgînên weke Evdali bûn. Avdali wê, weke ku wê minaq di nava kurdan de wê bi rengê wê weke avdalê zeynikê dihê bi navkirin wê, kesên bi xosletekê û qudretekê bi zane hebin wê, di rewşa xwe ya asayi a di nava civakê de bi wê dijin re wê were gotin. Avdal wê weki din kesekê xwe daya baweriya xwe û xwe ji mal û tiştên dûnyawî vekişandiya û ne xwediyê ti tiştê ya wê ji wî û an wê re jî wê were gotin. Ku ev wê weke li gorî van kevneşopîya baweriyên kurdistanî ên wê demê wê resen wê karibê di rengekê de wê başin wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Biqasî ku ji nîşanên di çavkaniyên dîrokî de tê fahmkirin, dihê îdîakirin ku qadroya sereke ya serokatiya tevgera Babaiyan, di nav de Baba Îlyas û Baba Îshak, ji tevgerên wek yarsanyan bûn. Ev tevger wê li ser nava kesên weke baba û an pîr re wê weke di rengekê tevgerên ji wê dihên ên herêmî ên cihê jî wê bibin. di wê temenê de wê, dema ku em li wê dmenê dinerin wê têgîna weke ya têgîna dergahi a kurdistanî û rengê pêşketina wê re

wê, di levkirinekê de wê weke karibê wê fahmibkê û wê werênê ser ziman bê. Wê jî dikarê wê werênê ser ziman ku wê tevger wê, li herêmên bi teybetî ên merwaniyan û eyubiyan wê bi zêdeyi wê, temenê wê xwe bide diyarkirin. Wê di nava kurdên hizirî ên demê de jî wê weke çengekê êzdayi-yarsani ku em dikarin wê diyar bikin wê bi wê re wê bibin. Li gorî çavkaniyan wê, baba ilyas bixwe wê, li deverên weke samasate iroyin li herêmên weke gundên keferud û hwd wê, bimênê. Lê ew di rengekê de wê, ji herêmên xorasanê û hwd wê, di rengekê de wê were. Li gorî Îbn Bîbî îdîa dike ku ew di çarçoveya erkên xwe de di nav van herêmên kurdistanê de wê, bigerihê û wê, bo ku ew wan qezenc bike bi pirsgirêkên wan ên civakî-aborî re mijûl bûye û niviştçêkirina û an tiştên weke amulatan û hwd çêkirina û dana wan. Ev kevneşopîya ku wê bi wê rengê wê bahsa wê were kirin wê heya demên dawî jî wê di nava kurdan de wê, weke kevneşopîyek bi baweriyên wan ên kevn re wê rûniştî ew hebin.

Ji Tevgera Babayî heta roja îro, tu belgeyên nivîskî yên ku bîrdozî û nêrînên wan nîşan didin, nemane. Yan jî piştî demek bi tûndûtûji a xirab hemû çavkaniyên wan hatina tûnekirin. Ji ber vê yekê, em nikarin baweriyên wan, rêgez û armancên tevgera ku wan rêberiya wê kiriye ji çavkaniyên sereke bibînin. lê ji çavkaniyên civakî ên kurdistanî em dikarin wê fahmbikin ku wê weke dihê hanin ser ziman ku ew wê ser çi xatên baweriyê wê werin û pêşkevin wê karibê wê fahmbikê û werênê ser ziman. Lêbelê ku tevahiya kevneşopiya Tevgera Babayî hatina mîras girtin, paşê kevneşopek bi şiklê efsane, vegotin û têgîniyên bêhênan nivîsandine. Tê texmînkirin ku ev pergala baweriyê nêzîkatiya têgînî û bîrdoziyi a tevgera Babayî ye û, wekî wusa, divê taybetmendiyên heterodoks nîşan bide. Tê gotin ku sê taybetmendiyên hevpar di pergalên baweriyê yên weha de - baweriya bi Mehdî wekî xilaskar, tevlihevkirin û parastina baweriyên pêş-Îslamî bi baweriyên Îslamî re, û xwedîbûna avahiyek mîstîk a bihêz - di çarçoveya baweriya Babayî de jî têne dîtin. Minaq di demên islamê de wê gotina ´abu´ ku wê weke ji zimanê arabi wê were diyarkirin, di rengê wê yê li pêşîya navan bicihkirina û bikarhanina wê, dîmenekê wê weke serwerîya wê têgîna gotina babatiyê weke mertebeyekê di baweriyên kurdistanî de wê bibê, nişanakên wê bide diyarkirin. Ji wê morfolojiyê em fahmdikin ku wê di demên pêşî ên hatina islamê de wê çanda babatiyê wê, li kurdistanê wê weke mertebeyekê wê zêde li pêş bê. Ji wê, bûhûrînek li erebi jî bûya ku ew êdî wê, were bikarhanin. Di arabi de bikarhanin wê tenê di wateya gotinekê û

kirdeya wê de wê, weke bikarbênê. Wê zêde ji wê fahmkirinên weke di rengê ya di şêwayê fahmkirina a di nava kurdan û an li herêmên kurdan dihê bikarhanin de wê, ew fahmkirin di wê de wê nebê. Di morfolojiya babatiyê de wê kesekê pîr, bi zane, û xwerdiyê mertebeyekê bi zanin û baweriya xwe û bi zanina xwe pêşengiyê dikê û an dikarê pêş herê wê, hebê. Di rengê piştre bi wê rengê bikarhaninê ku wê gotin weke ji erebi jî bê wê têgih û rengê bi morfolojiya bikarhaninê ne ji wê bê. Lê gotina babatiyê ji kurdî bê. weke çawa bêjê baba tahirê uryani, û an baba mislimê xorasanî û an jî baba ilyas. Di morfolojiya baba ishaq de wê têgînek bi wê rengê wê bi rengekê wê bide ku wî weke mertebeya babatiyê weke piştre bidest xistiya wê, bide diyarkirin. Bi wê yekê babati wê weke kesekê ku herkesek weke li ser serê xwe û an mazinê xwe herê bikê. Mertebeya ser babatiyê û an babaiyê re wê mertebeya sultantiyê bê ku wê weke minaq ´sultan sahaq´ û an piştre wê bi gotina ´pîr sultan avdal´ û hwd. Di kurdî de wê çendî wê gotina baba wê, têkiliya bav û zaroyan wê bide diyarkirin jî lê di hinek wateyên ji wê ên bi morfolojiyî di kurdî de wê bi wateya têgînên weke ´ba bê´ û an li cem wî û an wê bê. An were li cem. Di morfolojiya hatina li cem (ba) de wê, têgînek weke ya kesekê navendî ku ew wê weke li dorê kombûnê wê bide diyarkirin wê bide hanin ser ziman. An jî weke gotinek weke şîretkirinekê ku ew hertimî li ba bê û an li cem bê.

Herêma Anatoliya Navîn, ku enteb, samsat, Sêwas û hwd, dihewîne, yek ji du herêmên sereke ku tevgera Babaiyan lê belav bû, bi saya veguhestina navneteweyî û bazirganiya herêmî, ku ew lê gihîştibû asta xwe ya herî pêşketî, di bajarên xwe de gihîştibû astek bilind a jiyanê. Lê ji rojhilatê kurdistanê ji xorasan-kirmaşanê û heya bakûrê kurdistanê û rojavayê kurdistanê wê ser wê temenê wê, qadeka berfireh de wê bi civakî, baweri û ramyari wê pêşkeve û belav bibê. Li derveyî bajaran, komên civakî ên kurd ên ku koçî wir kiribûn. Kurdên koçer bi xwezayî ji vê rewşê bandûr bûn. Ji aliyekî din ve, tevgerên Xiristiyan û kurdistanî ên heterodoks di sedsalên berê de li herêmê derketine holê û bandûr li ser beşek berfireh a nifûsê kirine. Bi taybetî li herêma di nav çemê sor de, di sedsalên 8 û 9an de pergalek baweriyê ya heterodoks ku hêmanên Manî û Xiristiyaniyê dihewîne derketiye holê, bandûr li girseyên mezin kiriye. Piştre mazdek li wê zêde bû. Baweriya wê ya bingehîn ew bû ku cîhan qada têkoşîna di navbera hêzên baş û xerab de ye, û rojekê xilaskar dê derkeve holê da ku serdestiya hêzên baş ava bike. Li gelek deveran dêr û malên weke yên male cemê (li ser çavkaniya pirtûka wê ya pîroz re navê

´cem´ digihijê têgîna serencamê) ên bêhempa hatin avakirin. Herêma duyemîn a ku tevger lê çalak bû, Bakûrê kurdistanê bû ku ev berê û di demê de wê civakatiya merwani ku ew di wê rengê de jî wê karibê wê fahmbikê wê li wê serdest bê. Berî her tiştî, ev herêm sedsalek di navbera Selçûkiyên Anatoliyê û Eyûbiyan de qadeke pevçûnê bû. Ji ber vê yekê, şert û mercên jiyanê yên hem nifûsa nişteçî û hem jî kurdên herêmê cûrbecûr in. Herêmên li derveyî bajarên wekî Amedê, Reha û Mêrdînê ew dever in ku civakên koçer ên şivantiyê komên serdest in.

Baweriyên heterodoks ên bi kokên pir kevnar li van herêman belav bûne. Ya herî kevin a ku tê zanîn ev e ku di sedsala 2-an de, kesayetiyek olî bi navê Marcion pergalek baweriyê ya ku ji Zerdeştîtiyê û manitiyê peyxama (îlhama) xwe girtiye, li ser bingeha têkoşîna di navbera hêzên baş û xerab de belav kiriye. Baweriya heterodoks a herî dawî Îsmaîliti ye. Derbarê Herêma Bakûrê kurdistanê de, divê ev jî were hesibandin ku civakên êzdayi-yarsani û an duwanzdeh imam-mehdi û hwd wê, li wê goç bikin wê bibê. Di wê temenê de wê rewşa baweriyên kurdên zaza û pêşketina wan bi çavkaniya wan jî di wê rengê de wê weke di dîmenekê belavbûnê de wê kaeribê wê fahmibkê û wê werênê ser ziman bê.

Rasta ku wê tevgera babayiyan wê, di rengekê weke tevgerek ku wê di rengekê de wê, li giştîya kurdistanê wê li hemberê selçûqî û mogolan wê derkeve. Di wê demê de wê, di aslê xwe de wê, di rastiyê de wê weke bertekek li hemberê dagirkeriya van hêzan ji nava civakê û bi baweriya wan jî wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê, di şêwayekê de wê fahmbikê û wê weke karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Lê wê jî dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di dema merwaniyan de jî wê, di rengekê de wê, di ahengekê de wê bi baweriyên din re wê, di rengekê de wê, di ahengekê de wê bijin. Ev wê, di serî de wê, baweriyên êzdayi ên demên berê islamê wê di wê demê de wê çawa wê, bi rengekê wê êdî wê pêşkevin û wê reng û awayekê wê bistênin wê êdî wê ser wê re wê, di şêwayekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Tevgera babaiyitiyê wê bi wê navê ´baba´ wê hanina ser ziman wê, hinek morfolojiyên ku wê bi wê re wê ji wê karibê wê fahmbikê wê di wê rengê de wê hebin. Babatî wê, di rengekê de wê navê têgihekê wê têkiliya bav û kûr zêdetiyê û an weke baviktiyekê malbatî zêdetirî wê weke têgînek ku wê di rengê metebeyekê olî a di nava baweriyên wê demê ên kurdistanî de wê bibê û wê bi zêdeyi wê, bi çerçoveyek berfireh wê êzdayi-yarsaniyi-hizirî wê bi hev re wê sentezekê bi wê re wê, di rengekê de wê karibê wê bi wê re wê, werênê ser ziman

bê. Lê pirsinên ser gotina baba ilyas xwe weke ´resulê xwûdê´ diyarkirna wî, di aslê xwe de wê koka wê têgînê wê heya demên berê islamê bi têgîn û kevneşopîya hiziriyê re wê heya dema karduyiyan û hwd wê herê. Di wê temenê de wê, di wê têgînê de wê, di rengekê de wê, gotina pîritiyê wê, çendî ku wê di hevyekitiyekê de wê bi wê re wê were bikarhanin jî lê wê, carna wê weke ku wê were fahmkirin û diyarkirin wê di rengekê de wê, weke ku wê, were fahmkirin û diyarkirin wê di rengekê de wê wateyên cihê jî wê bi kirdeya gotinan re wê di hinek têgînên baweri wê di rengê mertebî a baweri de wê were hanin li ser ziman. Warsiyonên yarsani, wê piştre wê, kakayi, şebekî, feyli û hwd ku wê çendî wê weke navê hinek civakî ên kurd û kurdistanî ên wê demê jî bin lê wê di aslê xwe de wê, di rengekê de wê, li baweriya wan komên civakî jî wê car bi car wê ew nav li wan wê were kirn û wê di wê temenê de wê were hanin li ser ziman.

Di morfolojiya baweriyê de wê, pêwîst bê ku em di rengekê de wê têgiha hem demê û hem jî ya mekanê û an ardnigariyê wê di rengekê de wê bi wê re ku em li berçav bigirin wê ji demên hesenweyhi, buweyhi, kekuweyhi û an kekuyidi, anazzidi û an anazeweyhi û hwd wê, di rengekê de wê bi wê re wê weke pêwîst bê ku wê, di şêwayekê de wê bi wê re wê, werênê ser ziman. Ev nav wê weke navna bi demê re dibin ên hinek xanadanên kurdî bin ku wê di rengekê de wê, di şêwayekê de wê di dema xwe re wê, weke bi hesenweyhiyan re wê, were dîyarkirin wê bi rengê baweriya wan weke çawa wê ´duwanzdeh imaman´ re wê were diyarkirin wê di wê temenê de wê bi baweriya xwe re wê di şêwayekê de wê weke ku wê werina diyarkirin û wê di wê temenê d ewê weke karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Di wê temenê de wê, di rengekê de wê ji hesenweyhiyan û heya şedadîyan û ji şedadiyan heya merwaniyan wê ew pêvajo wê di wê ahengê de wê xwe bide diyarkirin. Merwani wê, di wê denklemê de wê weke çerçoveyek û têgînek ku wê weke karibê wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê, di şêwayekê de wê bi wê re wê weke karibê wê di rengekê de wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê. Ew wê çendî wê ji aliyekê ve wê weke girêdanekê wê bi têgîna wan û şedadiyan re wê bi kurditiya wan re wê hebê wê, bi baweriya wan û civakatiya wan wê ji aliyekê ve wê heya hesenweyhi-buweyhiyan û ji aliyê din wê heya têgînên weke bi fatimiyan û hwd jî wê, gihandinên bi wan re wê bê kirin. Ew wê di wê navberê de wê ne tenê wê bi ardnigarî wê bi baweri û

têgihiştina xwe jî wê di nûqteyek stretejiyî a diyarker de wê weke cih bigirin û wê di wê çerçoveyê de wê werênê ser ziman bê.

Minaq ku me berê çend caran wê diyarkir wê, herêma botanê ku wê, di dema berê islamê û an dema kaerduyiyan de wê weke ´nivgrava botanê´ de wê di rengekê de wê, weke bi rengê di nava vegotinên kurdan û civakatiya wan de wê were diyarkirin wê bibê. Lê di rengekê din de jî wê weke karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku ev gotina nivgiravtiyê a botanê wê ji aliyê navendîtîya wan a bi têgîna civakî û bawerî ve wê girêdayi bê. kengî ew wê weke wê têgîna nivgiravtiyê wê weke ji dest wê winda bikin. Kengî ku wê islam wê, weke têgînek navendî wê bi mekke û medinê re wê, navendîtîya wê li herêmên ereban wê bê bi cihkirin ew li dora wê têgîne xwedigiravî û an nivgiravî ku wê piştre bi gotina ´nivgirava araban´ re wê were diyarkirin wê ser wê têgihiştinê û pêşketinê re wê bi wan re wê êdî wê were diyarkirin. Di wê nûqteyê de wê têgîna nivgravtiyê wê di rengekê de wê morfolojiyek navendî wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke di xwe de wê bide diyarkirin. Lê piştî wê jî wê gotinên weke ´niv-girava arab´ ku wê kirpendinek li wê têgîna ´nîv´ û na wê têgiha li nava gotina nîv û giravê wê di rengekê de wê were xistin wê bi wê re wê, di rengekê de wê têgînekê û rengekê fahmkirinê re wê were hanin li ser ziman. Ev wê weke aliyekê wê yê giring bê ku wê karibê wê werênê ser ziman bê. Lê di dema merwaniyan de wê, dema ku wê, ew bi gotina nîvgrava botanê wê were kirin wê di morfoloji û kirdeya gotina botanê de wê berfirehbûnek zêde mazin wê were hizirkirin û wê, ne tenê herêmên bakûrê kurdistanê lê wê yên rojavayê kurdistanê jî wê bi hişmendiyekê ku wê di nava wê de wê were hasibandin wê weke karibê wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê di şêwayekê de wê bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê karibê wê werênê ser ziman bê. Ji wê aliyê ve wê morfolojiya merwani û fahmkirina wê û navendîtîya wê û stretejikbûna wê hem bi têgînek ardnigari, hem baweri û hem jî civakî û pêşketina wê û hwd re wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke karibê wê di şêwayekê de wê weke ku wê bi wê re wê, di aslê xwe de wê di şêwayekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê.

Minaq di morfolojiya tevgera babaiyiyan de wê têgînek di demên hemdem de wê bi zanebûnî ku wê şaş wê were hanin li ser ziman wê hebê. Ew jî wê gotina raperinê bê. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, di şêwayekê de wê rastbê ku wê civakên herêmê wê bi gelek

ciheyiyên xwe re wê bi wê re wê rabina ser pîyan. Lê ev tevgerek bê. Wateya tepisendina wê çi bê? Di wê temenê de wê, di demên hemdem de wê ber ku wê, navê kurd û kurdistanê ji nava literetura nivisandina dîrokê wê were derxistin ku ew navê wan di wê de newê ser ziman. Wê li şûnê wê yan tirkmenti û yan jî wê islam û yan jî wê, gotina osmanî carna û li rex wê carna ya sefewî wê piştre wê di rengekê de wê were bikarhanin. Çendî ku wê eyubi wê kurd bixwe jî bin lê wê di hinek morfolojiyên manipulekirinê de wê, navê eyubiyan bixwe jî wê di wê temenê de carna wê li hemberê morfolojiya civakî a kurdistanî bi wê yekê wê were diyarkirin û hanin ser ziman.

Di wê nûqteyê de wê bi rastî jî wê dema ku mirov dîroka herêmê dixwênê wê, bi rehetî kifşdikê wê ser baweriyê û têgînên civakî û hwd re wê pirr xafkên bi gotinê wê werina pêşxistin û kesekê ku ew zêde ne xwedi zanin bê wê bi rehetî wê karibê bikeve wan de. An jî bo xwe dana herêkirinê li hêzên serdest bizanebûn xwe kirina xafkekê gotinê de wê, hertimî wê karibê bibê bê. Ev li ser baweriyê re û an têgînên desthilatî û hwd re wê bi rehetî wê karibê wê kifş bikê û wê werênê ser ziman bê.

Di wê nûqteyê de wê weke pirseke ku min li paragrafa li ser vê de kir a bi rengê wateya tepisendina tevgera babaiyiyan wê çi bê wê hinekê ser wê bisekinê bê. Di wê temenê de wê, karibê wê hinekê bi encamên wê yên li kurdistanê re wê di rengekê de wê di şêwayekê de wê li ser wê bisekinê. Di serî de wê têgîna civakatiya ku ew ji nava têgihê bi israri hatiya dûrkirin û bi wê re hatiya mahkumkirin wê civakatiyek herêmê a kurdistanî bê ku wê bi wê dervî statûya piştre wê were hiştin. Ev wê, di rengekê de wê, piştre wê, herêmê wê tenê di nava lapên têgînek bi baweriyê a bê civakî bi wê dihê hizirkirin de wê were tepesendin. Wê di wê temenê de wê di dema ku wê cihan li ber demek weke ya ronasansê ya wê, di wê temenê de wê, bi wê re wê di aslê xwe de wê, ji aliyekê ve ji wê weke temenê wê yê ku ew bi derfet wê bi wê bijiya jî wê teqez wê were ji holê rakirn. Ber vê yekê wê tenê wê weke raperinekê wê diyarkirin wê ne tenê wê şaş fahmkirinekê bê. Wê bi zanebûnî wê weke şaş diyarkirina dîrokê jî wê di wê temenê de wê weke karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke karibê wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê.

Ji wê aliyê ve wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê bahsa dema merwaniyan wê were kirn wê bahsa zanina berhevbûyi a di dema wan de wê were kirin. Awadanî û an mimariya dema wan, rewşenbîrî û an pirtûkxaneyên dema wan û hwd wê, di rengekê de wê bahsa wê were

kirin. Di wê temenê de wê tenê li pirtûkaxaneya li amedê de wê, di wê demê de wê bahsa berheviyek weke li dora 1040000 pirtûkî wê di rengekê de wê weke wê were kirin ku wê di rengekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê were kirin. Bi wê re wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê herêma botanê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke bi wê re wê, karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê ku wê çawa wê pêşketinek li wê hebê. Herêma botanê wê, ji demên merwaniyan û piştre wê tevî gelek herîşên li wê dibin jî wê ew navendîtîya wê, di rengekê de wê, li wê dawî li wê newê û li dora sedsale 12´min de ku wê di rengekê zaningeha pêşîn de wê li herêmê wê bi navê ´medreseya sor´ wê li herêmê wê temenê wê were avêtin û wê di wê de wê gelek zaneyên herêmê ên mazin wê cih bibin û wê di rengekê de wê werê hanin li ser ziman. Wekê wê li deverên din ên ku wê weke navendên xwendin û fêrbûnê wê bibin wê hebin, Bazid, werezuz, heskif û hwd wê gelek deverên din ên weke wan ku wê piçûk mazin wê bahsa wan wê were kirin wê, were bahskirin ji wan û wê herêma botanê û an cizira bota wê weke navende hemûyan û an weke navendek zaninê û fêrbûnê a weke ´ser hemûyan re´ wê di rengeê de wê bahsa wê were kirin û wê bi wê re wê di şêwayekê de wê were hanin li ser ziman.

Li gori çavkaniyên civakî wê dema ku em li wê binerin wê li herêmên kurdistanê wê, ji destpêka hatina islamê û pê de wê, di rengekê de wê, demek nû wê, di rengekê de wê bi civakî wê xwe bide diyarkirin. Di wê temenê de wê pêvajoyek gûharinê wê, di rengekê de wê bibê. Lê ev gûharin wê, bandûra wê li herêmê giştî wê xwe bide diyarkirin. Hatina islamê wê, di rengekê de wê, ji aliyê pêşketinek civakî ve wê, dema ku mirov wê hilde li dest wê, di şerî de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê, di wê demê de wê, di rengekê de wê, karibê wê werênê ser ziman ku wê, çawa wê, di rengekê de wê, bibê. Civak wê di rengekê de wê, di nava beşên wê de wê, berxwedan wê bibê. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, di şêwayekê de wê di rengekê de wê ev li herêmên li dora botanê bê, heya herêmên babekiyên kurdistanî û mîr cafrê daşni û an daşniyan wê di rengekê de wê karibê wê werênê ser ziman bê. Daşni wê weki din wê ne tenê wê ji navê kesekê bi tenê bê. wê weki din wê navê êlek mazin û bi nav û deng a kurdên êzdayi jî bê.

Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, ev wê, ji bakûrê kurdistanê herêmên botanê û çolemergê û heya başûrê kurdistanê ber rawanduzê wê,

di rengekê de ji şengelê heya herêmên qamişlo û afrînê ên rojavayê kurdistanê wê di wê temenê de wê karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman.

Di wê demê de wê demek piştre wê weke bi xanadanan wê xwe di rengekê de wê bide domandin wê di rengekê de wê bibê û wê derkeve li pêş bê. Di rengekê de wê, piştî şedadîyan û an hinekê piştre di demên merwaniyan de wê, xandanên nû wê, navê wan wê derkevin. Ev jî wê di rengekê de wê di wê demê de wê, serdest bin. Di wê demê de wê ev wê, di rengekê de wê, li dora hêzên kurdistanî ên mazin wê bigihijina hev. Wê dema ku wê demê de wê, lêkolin dikin wê weke minaq ê navên xanadanên nû ên kurdistanî wê karibê wê kifşbikê. Minaq wê xanadana burakani ku wê piştî daşniyan wê li herêmên li dora şengalê û hwd wê navê wan derkeve li pêş wê bibin. Lê ev xanadana ku wê, bi êzdayi wê, bibê wê, heya herêmên li dora amede bakûrê kurdistanê û an navenda merwani wê li dora wê jî wê serwer bin.

Baduqanî û an burakani (nêzîkî 1049–1864) xanedaneke Kurd bû ku li dora bajarê gelê mîrnişînek hukum dikir, ku ji hêla Pîr Mansûr (z. 989) ve hatibû damezrandin, û li dora sala 1049an bajar fetih kiribû. Pîr Mansûr îdia dikir ku ew ji Mihemed e û di sala 1049an de ji Hekarî (li dora Çiyayên şengalê) li herêmê bi cih bû. Neviyên wî nêzîkî heşt sedsalan li gelê hukum kirin. Di dema serweriya Emîr Mihemed de, mîrektî ber bi başûr ve heta Çiyayê Karajdaşê, ber bi bakurê Palu û Elazîzê, ber bi rojava ve heta Çermikê, û ber bi rojhilat ve heta herêma di navbera Xanî û Licê de berfireh bû.

Di serdema Merwaniyan de, Kurdên ji eşîrên Humeydiye, Beşneviye, û Zuzaniye li gelê hebûn û serdest bûn, û pêkhateya herêmê guherand da ku nifûsa Ermenî, Yewnanî û Suryanîaxêv paşê gûhartinên din jî bûhûrand. Di vê serdemê de, Pîr Mansûr li bajarê Dîcleyê bi cih bû, ku ji hêla Kurdên ji eşîra Mirdesan ve dihat nişтecîkirin. Pîr Mensûr di dawiyê de bû serokê wan. Pîr Mensûr jî bû murşid; kur û cîgirê wî ev statu parastin. Mîrektiya gelê di dema serdestiya du mîrên din de - Pîr Mûsa, kurê Pîr Mensûr, û neviyê wî Pîr Bedir - hate damezrandin (ku ew ji kevneşopîua pîrtiyê dihên). Ev yek bi piştgiriya ku wan ji eşîrên cûrbecûr, di nav de Mirdesan, û serokatiya wan di sofismê de wergirt, ve girêdayî ye. Serdestiya Pîr Bedir kurt bû ji ber ku ew di dema dorpêça Selçûkiyan a sala 1087an de hate kuştin. Kurê wî, Emîr Baduk, piştî mirina Pîr Bedir li sirgûnê ji dayik bû, hate şûna wî. Diya Baduk piştî zayînê mir, û ew ji hêla eşîra Mirdesan ve hate mezin kirin. Dema ku

Emîr Îbrahîm bû Emîrê gelê, Mirdesan sernavê "Pîr" hişt û da "Emîr". Piştî mirina Emîr Îbrahîm, mîrektî di navbera sê kurên wî de hate dabeş kirin.

Di sala 1441an de, hukumdarê Akkoyunluyan Cehangîr (di navbera salên 1444-52an de hukumdarî kiriye) bi Baduqaniyan re hevpeymaniyek çêkir, lê ev ji peymanek konkret bêtir rehetiyek bû. (Çav: Woods, John E. (1999). The Aqquyunlu: Clan, Confederation, Empire. New York., p; 71) Di heman salê de, birayê û cîgirê Cehangîr, Uzun Hesen (di navbera salên 1452-78an de hukumdarî kiriye), bi keça hukumdarê Baduqaniyan Dewlatşah re zewicî. (Çav:Woods, John E. (1999). The Aqquyunlu: Clan, Confederation, Empire. New York. , p; 186) Tevî têkiliyên malbatî, kurê Dewlatşah Îsa di sala 1457an de beşdarî Şerê Dîcleyê li dijî Uzun Hesen bû. (Çav: Woods, John E. (1999). The Aqquyunlu: Clan, Confederation, Empire. New York., p; 91) Baduqanî, bi taybetî keça Dewlatşah, beşek ji komekê bû ku kurê xwe, Ughurê Mihemed, wekî serokê Akkoyunluyan li dijî nîv-birayê wî Sultan Xelîl (di navbera salên 1478an de hukumdarî kiriye) bi cih bike; ev serhildan ji 1474-1477an dom kir. (Çav: Woods, John E. (1999). The Aqquyunlu: Clan, Confederation, Empire. New York. p; 121)

Paşê mîrektî ji aliyê Sefewiyan ve hate girtin, lê ji aliyê Sefewiyan ve ji Selîm I. winda kir. Osmaniyan destûr dan xelkê herêmî yê mîrektiyê ku xwe bi xwe birêve bibin û destwerdan nekirin; ev yek ew ji sîstema timarê azad kir. Lêbelê, ji ber ku Osmaniyan dest bi windakirina axa li Nîvgirava Balkanan kirin, wan dest bi wergirtina leşkeran ji Egilê kirin û di dawiyê de statuya wê ya taybet bi dawî kirin. Di sala 1864an de, hemî îmtiyazên wê hatin betalkirin û mîrnişîn jî hate hilweşandin.

Xanadana badukiyan wê di rengekê de wê, bi xosletên xwe wê ne dûrî rengê pêşketinên civakatiya di dema baba ilyas de wê, bibê a civakên yarsanî ku wê li herêmê weke civakên kurdistanî ên piştre wê serdest bibin. Wê tevgerekê wê li hemberê dagirkeriya li ser herêmê wê bidina diyarkirin. Di aslê xwe de wê tevgera baba ilyas wê, di rengekê de wê, di deme ku wê şikeştinek dîrokî wê li herêmê bibê de wê, weke bertekek li hemberê wê bê û wê di wê temenê de wê weke karibê wê di rengekê de wê di şêwayekê de wê bi wê re wê, di awayekê de wê fahmbikê.

Wê jî dikarê wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê ev dema ku wê di wê de wê weke demek teybet wê xwe di rengekê de wê bide diyarkirin û wê derkeve li pêş wê di wê temenê de wê weke karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê, di awayekê de wê weke karibê wê

fahmbikê û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Wê jî dikarê wê werênê ser ziman ku wê, ev civakên demê wê, di rengekê bi xanadanî wê serdest bin lê wê dema ku wê pêwîst bê wê weke ku wê bi tevgerî wê karibin bi hev re wê, tev bigerihin. Ber ku ew hişmendî wê serdest bê ku ew bi hev re wê bi hêz bin. Di rengekê de wê, di şêwayekê de wê, li herêmê wê di demên her demê de wê, di rengekê de wê, weke ku wê were dîtin wê, serwerîya kurdistanî wê di rengekê de wê, karibê wê serwerîya wê, di rengekê de wê fahmbikê. Minaq wê di demên hinekê berê merwaniyan de wê, di rengekê de wê çendî ku wê piştre wê weke xanadana hemdaniyan ku wê weke bi kokek arabi (?) wê were diyarkirin jî lê wê hemû gowdeya wê kurd bê. Wê serokê wê bi olî wê werin û wê, hinek ji wan wê ne kurd bin. Lê di wê demê de wê, dema ku wê, di rengekê de wê, bibê wê, serwerîya li herêmê wê, di rengekê de wê, di wê yekê de wê bi xosletekê din jî wê weke ku wê kifşdikê Wê, di temenê levkirinekê de wê bibê. Di rengekê de wê dema ku wê ji navenda xanadanekê wê herêkirin nebê wê zêde xwe dana hemberê wê nebê. Ber ku wê dema ku wê biryara şer da wê, were zanin ku wê, xanadanên wê, biwê re wê tev bigerihin. Di wê temenê de wê ev wê, hêzên bi armanca dagirkerî dihên kurdistanê de jî wê di rengekê de wê hebê. Di demên pêşî ên hatina selçûqîyan de jî wê di rengekê de wê ev wê, di şêwayekê de wê weke hebê û wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê, di awayekê de wê bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê. Di dema merwaniyan de wê dema ku wê merwani wê serdest bibin wê, di rengekê de wê, di wê temenê de wê, ev wê, bi hevgirtina xanadanên kurd û bi teybetî çîna serdest a ji serî ve wê weke bi dest dana hev re wê di rengekê de wê bibê. Di wê temenê de wê, tifaqa nava mîrgeha botanê a ku wê weke keyeniyek mazin bê û têkiliya wê ya bi merwaniyan re wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke karibê wê di şêwayekê de wê bi wê yekê jî wê di rengekê de wê fahmbikê ku wê çendî herdû ali jî wê kurd bin.

Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din jî wê kaeribê wê werênê ser ziman ku wê keyeniyên kurdistanî wê di wê demê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din wê karibê wê werênê ser ziman ku wê çendê wê ciheyiyên çandî û baweri wê di navê de wê hebin jî lê wê di rengekê de wê aqilekê civakî ku ew bi wê tevdigerihin wê hebê. Ew wê weke aqilekê serdest bê ku wê, rêya wan wê weke diyar bikê bê.

Bi heman rengê wê li herêmên din ên kurdistanê wê bibê. Minaq wê li herêmên weke xorasanê wê di demên merwaniyan de wê weke ku wê xanadanên weke yên hazarhaspî wê bibin û ev wê, weke xanadanên kurd ên serwerîya wê demê û herêmê wê di rengekê de wê, bibin. Wê di dema wan de wê selçûqiyên di bin serkêşîya timur de wê, rastî wan wê werin û wê, di nava wan de wê, şer û pevçûn wê bibin. Hazarhaspî wê, xanadanek kurd wê bi xosletên wê yên kurmanci û an kurmancki wê zêdeyi wê, di rengekê de wê, xosletên ji herêmên botana bakûrê kurdistanê wê bi civakatiya xwe re wê bi xwe re wê bide diyarkirin.

Hezarespî, ku wekî Fadlîd an Fadlewî jî têne zanîn, xanedaneke navaroka wê cihêreng wê were ditin wê çendî wê kurdên şafîî wê hebin wê yên bi baweriyên din ên weke yarsanî, duwanzdeh imami û hwd jî wê hebin. Wê di navbera salên 1115–1424 de ku wê li herêma Çiyayên Zagros (Çav: Spuler, B. (1987). "Atābakān-e Lorestān". In Yarshater, Ehsan (ed.). Encyclopædia Iranica. Vol. II/8: Aśoka IV–Āṭār al-Wozarāʾ. London and New York: Routledge & Kegan Paul. pp. 896–898.) li başûrê rojavayê Îranê, bi giranî li ser sînorên Luristanê, hukum kirin û di serdemên paşîn ên Selçûkî, Îlxanî, Muzaffarî û Tîmûrî de geş bûn. (çav: Bosworth, C. Edmund (2003). "HAZĀRASPIDS". Encyclopedia Iranica. XII.)

Hezarespî cîranên xanedana Xorşîdî bûn, ku li herêma Luristanê ya piçûk hukum dikir. [...] Hezarespî ji ber deverên xwe yên berfireh û kontrola rêyên ragihandinê yên girîng ji hêla ramyarî ve girîngtir bûn. (Çav: Spuler 1987, p. 896–898) Her çend damezrînerê wê Ebû Tahir ibn Mihemed bû jî, xanedan navê xwe ji kur û cîgirê wî, Malik Hezaresp, digire. Navê xanedanê bi eslê xwe kurmanci ya ye û tê wateya "hezar hesp". Xanedaniyê paşnavê Fażlūya (Fażlawayh) bikar hanî, (Çav: Spuler 1987, p. 896–898) ji ber vê yekê di hin çavkaniyan de wekî xanedana Fadluyid an Morewayhid tê binav kirin. (Çav: Garabet K Moumdjian, Ph D. "THE KURDS, THE ARMENIAN QUESTION, AND THE HISTORY OF ARMENIAN-KURDISH RELATIONS, VAHAN BAIBOURTIAN", 2013)

Hazaraspî neviyên serokekî eşîreke Kurd a li bakûrê kurdistanê herêma botanê û an rojavauê kurdistanê ên bi navê Fedlewî bûn. (Çav: Spuler 1987, p. 896–898) Fedlewî ligel eşîra xwe ji van herêmên bakûr-rojavayê kurdistanê koçî Luristan û Xuzistanê kir; ew di rêya xwe de ji Meyafariqîn û ser herêmên şedadiyan û serwerîya wan re derbas bûna. Dema ku li şedadê bû, wî bi desthilatdarê Gîlanê re hevalbendiyek pêk

hanî. Di sala 1006an de, Fedlewî gihîşt bakurê Luristanê; li wir, Baba Tahir, ku neviyê wî yê nehemîn bû, xwe wekî desthilatdarekî serbixwe yê Luristanê bi cih kir. (Çav: Minorsky 1986.)

Baba Tahir, ku di destpêkê de fermandarekî Salxuriyên Farsê bû û wekî waliyê Kûhgîlûyeyê hatibû tayînkirin, di dawiyê de li Luristanê serxwebûna xwe bi dest xist. Wî axa xwe heta Îsfehanê berfireh kir û unvana bi rûmet a "şahtiyê" wergirt. (Çav: Spuler 1987, p. 896–898) Kurê wî, Melik Hazarasp, di sefereke serkeftî de li dijî Salxuriyan şer kir û di têkoşîna li dijî Mongolan de alîkariya Celaledîn Xwarezmşah kir. Desthilatdarekî din ê Hazaraspî bi navê ´tekle´, di dema sefera Hûlagû ya ber bi Bexdayê ve pê re çû, lê piştî ku xelîfeyê dawî hat kuştin, ew ji artêşê veqetiya. Di dawiyê de ew hat girtin û bi fermana Hûlagû hat îdamkirin.

Yûsif Şahê Yekem, ji aliyê Îlxan Ebaqa ve di desthilatdariya xwe de hat pejirandin û Xuzistan, Kûhgîlûye, Fîrûzan (nêzîkî Îsfehanê, firuzên kurd) û Golpayegan xistin bin desthilata xwe. Efrasiyabê Yekem hewl da ku desthilata xwe heta peravên Kendava Farsê berfireh bike, lê rastî berxwedaneke tund a Mongolan hat; Mongolan artêşa wî li Kûhrûdê, nêzîkî Kaşanê, têk birin. Ew careke din ji aliyê Îlxan Geyxatû ve hat ser desthilatê, lê di Cotmeha 1296an de ji aliyê Gazan ve hat îdamkirin. (Çav: Spuler 1987, p. 896–898)

Paytexta Hazaraspîyan li Îdajê bû, ku îro li bakurê Xuzistanê dikeve. Yûsif Şahê Duyem di nîvê yekem ê sedsala çardehemîn de bajarên Şûşter, Hewîze û Besrayê xistin bin desthilata xwe. (Çav:S. Lane-Poole, The Mohammedan Dynasties: Chronological and Genealogical Tables with Historical Introductions, 412 pp., Kessinger Publishing, 2004 (originally 1894), p.174) Di dema desthilatdariya Şemsedîn Peşeng de, xanedan rastî hêrîşên Muzeferiyan hat û paytext Îdec demeke kurt kete destê wan; heta ku dagirker neçar man ji ber şerên navxweyî yên di nav xwe de vekişin. Di sala 1424an de, desthilatdarê Tîmûrî Şahrux Mîrza, desthilatdarê dawî yê Hezaraspiyan Giyasedîn ji ser desthilatê xist û bi vî awayî dawî li vê xanedanê hanî. Hezaraspiyan ku di serdemên Selçûqî, Mongolî û heta radeyekê di serdema Tîmûrî de jî desthilatdariya xwe parastin, di parastina nasnameya Îranî de di dema serdestiya biyaniyan de rolek leyîstin. (çav: Spuler 1971, p. 336–337)

Li gor C. Edmund Bosworth Hezaraspîyan wekî xanedaneke bi eslê xwe Kurd bi nav dike ku bi taybetî li Luristanê û Farsên cîran hukumdarî kiriye. Ew rave dike k u wê, şahtiya (ew gotina ´atabeg´ jî bikardihênê) li

vir sernavê xanedaniyê bû: hukumdaran bi rastî mîrên ciwan perwerde nedikirin. (Çav: C. Edmund Bosworth, Hazaraspids, Encyclopaedia Iranica XII/1 (2003), p. 93; origins, titles and Hazarasp.) Luristanê Mezin navekî ramyarî û erdnîgarî yê serdema navîn bû. Dîroka wê divê bi navendên herêmî, têkiliyên eşîrî û deverên guherbar were xwendin. Nifûs Lor (kurd), Kurd û civakên din dihewîne, û Atabegên Luristanê Mezin rêzek cûda ji yên li Luristanê Biçûk pêk tînin. Li gori Bertold Spuler derketina holê ya hukumdariya serbixwe li dora 550 AH/1155 vedihewîne. Baba Tahir li dijî serokên Şabankara (li ser koka şabankara wê, têgihên cûda wê werina ser ziman. Ku çendî gotin di kurdi de dihê wateya şivaniyê û an kesê bikarê şivantiyê wê were pênasekirin wê weke bi hinek koka xanadanên kurdî re wê were diyarkirin jî lê wê ji aliyekê din ve jî wê bi şahê sasani jî wê di hinek şîroveyan de wê, bê gihandin li heman kokê. Çendî ku wê bi sasani re wê were diyarkirin jî wê, têkiliyek giring wê di nava wan kurdistaniyan de wê were diyarkirin. Weki din Îro li parêzgeha Kirmaşanê eşîreke Kurd bi navê Şabankera heye. Baba Tahir ibn Mihemed, neviyê Şabankera, di sedsala 12an de xanedana Hezaresîbî ya Kurd damezrand. (çav: Oriental Scholars: Gibb, Kramer. Encyclopaedia Dictionary Islam Muslim World, etc, Gibb, Kramer, scholars. 13 vols & 12 vols. 1960-2004.1875.2009.) Li ser van ali û rengê diyarkirinê re wê hertimî wê intibayek bi navê kurditiyê wê li ser sasani re wê pirs wê werina pirsin ku gelo çendî kurd bû û di dema wê de û di nava de wê kurd wê di çi cih û radayê û hwd de wê hebin.) piştgirîya Salguri Sonqor kiribû û Kuhgiluya wekî xelat wergirtibû, paşê desthilata xwe berfireh kiribû nav Luristanê. [çav: Bertold Spuler, Atabakan-e Lorestan, Encyclopaedia Iranica II/8 (1987), p. 896–898; Greater Lorestan, chronology and Timurid end.] Xizmetkirina hukumdarekî bihêztir derfetek ji bo mîrektiyek herêmî peyda kir. Koçberiya berê ya malbatê û tomarên neviyên wê ji vê rêza ramyarî hêjayî baldariyek cuda ne. Kurê damezrîner, Malik Hazarasp, di navbera salên 1203–1204an de wekî hukumdar xuya dike. Bosworth wî wekî kesê ku navê xwe daye xanedanê destnîşan dike. (Çav: C. Edmund Bosworth, Hazaraspids, Encyclopaedia Iranica XII/1 (2003), p. 93; origins, titles and Hazarasp.) Spuler xalên dawî yên di navbera salên 1229 û 1252–1253an de û nezelaliya ka gelo Îmad el-Dîn û Nusrat el-Dîn berî Takla destwerdan kirine, destnîşan dike. (çav: Bertold Spuler, Atabakan-e Lorestan, Encyclopaedia Iranica II/8 (1987), p. 896–898; Greater Lorestan, chronology and Timurid end.) Ev nakokî navnîşek bêkêmasî diafirînin ku

tê de demên serweriya rastîn û bê guman şaş in. Têkiliyên malbatî û bingeha delîlên her dîrokê bi qasî rêzê girîng in. Mayîna xanedanê bi hem mogolanan û hem jî Îlxaniyan re pevçûn pêk hanî. E. G. Browne hewldana Afrasyab a ji bo girtina Îsfahanê piştî mirina Arghun, berî tacgirtinê Gaykhatu di sala 1291an de datîne. (Çav. E. G. Browne, A History of Persian Literature under Tartar Dominion (Cambridge, 1920), p. 37; Afrasiab's 1291 revolt, digitised by Columbia University Libraries.) Weki din Browne armancên berfirehtir ên Afrasyab û darvekirina wî ya dawî di sala 1296an de di dema serweriya Gazanê de vedibêje. Ev beş nîşan dide ku hukumdarekî herêmî hewl dide ku sûdê ji avantaja cîgirbûnê di navenda împaratorî de werbigire. Ji ber vê yekê nêzîkbûna bi Mongolan re têkiliyek ramyarî bû, û ev têkilî dikare hilweşe, û di nav malbata serdest de destwerdan û guhertinan çêbike. Birayê Afrasyab, Nusrat ed-Dîn Ehmed, rêyek hevkartir ber bi Îlxaniyan ve girt. Li gorî Browne û Bosworth bac û diyariyên birêkûpêk, dabeşkirina dahatê wekî yek ji sêyan ji bo saziyên olî, artêş, û malbat û xulamên hukumdar vedibêje. Ew ji bo nîqaşa serokati û rêveberiyê xalek destpêkê ya berbiçav peyda dike. Têkiliya Ehmed bi qasra împaratorî û saziyên olî re dibe alîkar ku rave bike ka rêveberiya herêmî çawa dikare berdewam bike û hêzek bihêztir qebûl bike.

Hezarhespî xanedaneke kurd a şafîî û ku wê bi baweriyên kevnera ên kurdistanî jî bê û weke serdestiyek xanadanî a Kurd bû ku di navbera salên 1148 û 1424an de li herêmên Luristan, Fars û Xuzistanê hukum kirin. Ew wekî şahtiyek Mezin a Luristanê jî têne zanîn. Hezarhespî, peyvek ji komek peyvên Kurdî hatiye wergirtin, tê wateya "Hezar Siwar" û an ´hezar haspî´. Xanedan di sala 1148an de (an jî li gorî hin çavkaniyan di sala 1155an de) ji hêla baba Tahir ibn Mihemed, fermandarekî leşkerî ji eşîra Şivankara ve hate damezrandin. Paytexta dewletê bajarê Îdaj (Malamîr) li herêma Xuzistanê ya îroyîn bû. Di dema serweriya kurê wî Malik Hezarhespî de, ku cîyê Baba Tahir girt û navê xanedanê da wê, sînorên dewletê berfireh bûn heta Îsfahanê. Ji hêla çandî û etnîkî ve, ew gelên Kurd û Lûrî yên herêma Luristanê dihewîne. Ji ber cihê xwe yê erdnîgarî, xanedana Xwarezmiyan bi Selgûrî û Mongolan (Îlxaniyan) re têkiliyên nêzîk diparast û bi dayîna bacê û şandina leşkeran bo van hêzên mezin, ew karîbûn hebûna xwe ji bo demek dirêj biparêzin. Xanedaniya ku bi qasî 276 salan dom kir, di sala 1424an de ji aliyê Şah Rux (kurê Tîmûr), hukumdarê Împeratoriya Tîmûrî ve hate hilweşandin.

Di navê şahên xanadanê de wê ya ku wê bala me dikişênê wê ew jî wê navê ´baba´ wê di rengekê de wê li pêşîya navê wan wê were bicihkirin. Ev wê, di rengekê de êw ji aliyekê din ve jî wê weke li ser çavkaniya wan û girêdana wan a li herêmê û di rengekê de wê, ber çi wan ew herêm ku ew weke dihê gotin ku ew rast bê çûbin û çima çûna wê herêmê wê karibê wê, weke pirsên ser wê nûqteyê re wê bi wê re wê li wê bikê bê. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê ku wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê, di şêwayekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê, di şêwayekê de wê di awayekê de wê weke bi wê re wê karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke karibê wê fahmbikê û werênê ser ziman bê.

Di wê nûqteyê de wê, ser temenê têgîna kevneşopîya civakî wê weke kurdên herêma botanê wê di nava vegotin û ragihandinên xwe de wê ser hezarhaspiyan wê bibêjin ku ew di rengekê de wê, weke girêdanek bi kevneşopîuya hizirî re wê ser wan re wê bênina ser diyarkirin. Di wê temenê de wê, kevneşopîya hizirî wê, di rengekê de wê, di wê xatê de wê ji herêma botanê û heya herêma ku ew li wê dibina xanadan wê, li wê di nava wê navberê de wê serwer bê û wê, heya roja me jî wê di wê temenê de wê rastî bermehiyên bi çanda wê ya civakî û baweri û rengên bi vegotinên mistikî ên ser hizir re ku ew dihê gotin li wan rû dide û alikariyê dide wan wê bi zêdeyi wê di rengekê de wê bi wan re wê hebê û wê bê ser ziman. Weki din jî Efrasiyab I kurê xwe Nusretuddîn Ehmed ku wê were gotin ku ew wek rehîn şand qesra Îlxan wek sozek dilsoziyê. Piştî mirina Îlxan Argûn (1291) û kuştina waliyê Îsfahanê, wî hewl da ku axên xwe ber bi Kendava Farisî ve berfireh bike, pêşî bi erêkirina Mongolan, û dûv re tevî dijberiya wan a tund. Mongolan artêşek şandin Şîrazê, ku artêşa Efrasiyab li nêzî Kaçan têk bir. Efrasiyab xwe li kelehekê girt lê neçar ma ku teslîm bibe. Îlxan Geyaxatû lêborîn da û îmtiyazên wî vegerand. Ew heta ku Îlxanên Xezan Mehmûd hatin ser text bêdeng ma; vê malbatê Efrasiyab girt û di 26ê Cotmeha 1296an de ew darve kir. [...] Waligirên Efrasiyab dê dersa xwe fêr bibin. Ew ê ji beşdarbûna di seferên leşkerî de dûr bisekinin û li şûna wê li aştiyê di nav sînorên xwe û li derveyî wan bigerin. Cîgirê wî, Nusretdîn Ehmed, kurê Afrasiyab, demek dirêj li qesra Mongolan derbas kir. Wî sêyeka budceya xwe ji bo xwedîderketina artêşê, sêyeka din ji bo malbata xwe û mayî jî ji bo xebatên olî yên baş terxan kir; vê yekê hin îlahiyatnas teşwîq kir ku xebatên xwe ji wî re terxan bikin. Di sala 1300 an 1333an de, kurê wî Rukneddîn mir û Yusuf Şah şûna wî girt. (çav: Spuler 1971, p. 336–337)

Rûkendîn Yusuf Şah bi aştî hukum kir û di sala 1340an de mir. Muzeferdîn Efrasyâb cîyê wî girt; nayê zanîn ku ew kurê Rûkendîn Yusuf Şah bû an birayê wî. Di dema hukumdariya wî de, Împeratoriya Îl-Xanid bi mirina Ebû Seîd di sala 1335an de hilweşiya. Cîgirê wî yê diyarkirî kurê wî Newar el-Ward bû, ku di sala 1355an de ji hêla Mubarîz ed-Dîn Mihemed ê Muzeferî ve kor bû. Piştî mirina Muzeferdîn, kurê wî Newar el-Ward cîyê Efrasyâb girt, ku demekê hukum kir. Pismamê wî, biraziyê wî, an jî apê wî (eger ew kurê Rûkendîn Yusuf Şah bûya) Şemsdîn Paşang di sala 1355an de cîyê wî girt. Êrîşên Muzeferî berdewam kirin. Şemsdîn Paşang bajarê Îzajê (Îzeh) winda kir, lê nakokiyên navxweyî yên di navbera Muzeferiyan de hişt ku Şemsdîn Paşang serdestiya xwe ji nû ve bi dest bixe. Dema ku ew di sala 1378an de mir, kurê Şemsdîn Paşang (an jî Newar el-Ward?), Pîr Ehmed, cihê birayê xwe, Malek Hûşeng girt. Yê paşîn zû mir, û herêm ji bo Pîr Ehmed vekirî hişt. Muzeferiyan Pîr Ehmed derxistin û kesayetiyek navdar bi navê Malek Uweys li şûna wî danîn. Pîr Ehmed bi destwerdana Timûrlan hate vegerandin ser kar; di sala 1393an de, wî Timûrlan ji axa xwe derxistin. Tevî vê yekê, her du birayên wî neçar man ku biçin dadgeha Timûrlan li Samarramarkandê. Paşê, Timûrlan axa Pîr Ehmed parve kir, beşek da birayê xwe, Afrasiyab III. Ji 1405 heta 1408, Pîr Ehmed dîlê Pîr Mihemed ibn Omer, neviyê Timûrlan û waliyê Şîrazê bû. Pîr Ehmed tenê ji ber ku ji aliyê serhildaneke gel ve hate hilweşandin, padîşahiya xwe tenê ji nû ve bi dest xist. (Çav: (çav: Spuler 1971, p. 336–337)

Di salên 1408/1409an de, kurê Pîr Ehmed, Ebû Seîd, ji bavê xwe dest danî ser text. Wî heta sala 1417an hukumdarî kir û kurê wî Şah Huseyîn şûna wî girt; Huseyîn di sala 1424an de ji aliyê Giyas el-Dîn, neviyê Malek Hûchang(bi kurdî hoşeng), ve hate kuştin. Giyas el-Dîn ji aliyê kurê Tîmûrleng, Şah Rux ve hate tasfiyekirin, bi vî awayî xanedanî di sala 1424an de rûxi. (çav: Spuler 1971, p. 336–337)

Di nava navên şahên hezarhaspî de wê di rengekê de wê navên weke Efrasyâb wê, di rengekê de wê weke navê ku wê li gorî çanda berê islamê wê bi serdesti derkevina li pêş. Ev di Zerdeştiyê de wê weke navên ku wê di morfolojiyê de wê weke taqabûlî navên çandek zerdeştî a ku wê bi wateyên cihê wê were ser ziman bê. Ev wê di nava çanda kurdistaniyên wê demê de jî wê were diyarkirin. Di rengekê de wê weke di hinek vegotinan de wê girêdanê bi navê wê bi têgînek xirabi wê, bi ahriman re wê bi keyeniyek bi wî dihê avakirin a ser rûyê ardê re wê di rengekê de

wê were diyarkirn. Lê di wê nûqteyê de wê, di şêwayekê de wê, di kurdî de jî wê wateyên weke rêya di wê de dihê meşandin û hwd de jî wê hinek wateyna wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Di wateya gotina di avêsta de wê weke bi rengê "frangrasyan" ku wê wateya tirsê dide dijminê xwe û an tirsê diafirênê û hwd re jî wê bide diyarkirin. Lê di kurdi de wê wateyên weke wêrektiyê dide, şer dikê, digurd û hwd jî wê bi wateyna wê xwe di rengekê de wê weke karibê wê bide diyarkirin. Weki din wateyên weke bi têgîna rabûnekê wê weke bi têgînek ku wê weke bi destpêkekê û hwd jî wê di xwe de wê di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê, ev di rengekê de wê, bide diyarkirin. Di nava çanda kevnera a berî islamê de wê di rengekê de wê li kurdistanê wê were dîtin ku wê serdest bê û wê, di wê temenê de wê di nava têgihên wên bi vegotinên weke çîrokî de wê bi wê yekê wê di şêwayekê de wê weke navekê bi wateyên cihê û herênî jî wê di wê temenê de wê were diyarkirin û wê were hanin ser ziman. Di rengekê de wê kesekê ku ew xwe ispatkirî û dikarê tiştekê mazin bikê jî wê ji kesekê bi wê rengê re jî wê di şêwayekê de wê weke bi hinek morfolojiyan wê di şêwayekê de wê weke ku wê were dîtin ku wê were bikarhanin. Di wê temenê de wê ev bi wê re wê di rengekê de wê bi wê re wê, di wê temenê de wê xwe di rengekê de wê weke bide diyarkirin.

Di aslê xwe de wê di wê demê de wê dema ku em li rewşa civakî dinerin wê, di rengekê de wê, dîmenekê cihê wê hebê. Minaq wê, di rengekê de wê, di demên merwaniyan û eyubiyan de jî wê keyeni û an rêveberiyên weke mîrgehên êzîdî û an êzdayi wê li herêmê wê li bakûr û rojavayê kurdistanê wê bi serwerîya wan re wê, di rengekê de wê karibê bahsa wan bikê. Di aslê xwe de wê jî dikarê wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê, di nava dîmenê rengê têgiha baweri de wê, bi zêdeyi wê ne tenê wê di dema merwaniyan de wê di dema eyubiyan de jî wê derkeve li pêş. Ji wê aliyê ve wê, rengekê de wê, têgînek baweri li ser kevneşopîyên demên beriya islamê wê heya wê demê wê bi serwerîya xwe wê di rengekê de wê were dîtin ku wê bê dîtin. Êzîdî wê di wê demê de wê, hê wê weke baweriyek zêde çerçoveya wê berfireh û diyarker bê. Weke şengalê wê çolemerga iroyin a bakûrê kurdistanê jî ku wê karibê wê diyar bikê wê, bi wê rengê baweriyê ku wê weke li wê serwer wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Li herêmên rojavayê kurdistanê heya qamişlo û afrînê wê mîrgehên êzdayi ên weke navenda Kîlîs bê wê bibin. Yek ji wan mîrgehan wê mîrgeha

Kîlîsê ku wê, di rengekê de wê karibê wê bahsa wê bikê wê derkeve hemberê me. Mîrektiya Kilîsê mîrnişînek Kurdî bû ku heta hilweşîna xanedana Eyûbiyan di bin serwerîya eyubiyan de wê, herêmên Kilîs û Efrîn û heya herêma Antakyayê iroyin hukum dikir bibê. (Çav: Açikyildiz, Birgûl (2014). The Yezidis: The History of a Community, Culture and Religion. Bloomsbury Publishing. p. 63) Hukumdarên vê mîrektiyê neviyên Şêx Fehradîn bûn, yek ji mezintirîn fîlozofên Êzîdî û kesayetiyên pîroz ên herî girîng a. Ola sereke ya vê mîrektiyê Êzîdîtî bû. Hukumdarên Kilîsê neviyên Şêx Mend, serokê eşîrekî ji Hekarî û kurê Şêx Fehradîn bûn. Di dawiya sedsala 12an û destpêka sedsala 13an de, ji ber têkiliyên baş bi xanedana Eyûbiyan di bin serweriya eyubiyan de, Şêx Mend, ku bi xwe Kurd bû, wekî hukumdarê mîrektiya ku ji Efrîn heta Kilîs (Meraş) li herêmên bakûr û rojavayê kurdistana îro dirêj dibû, hate tayînkirin. Şêx Mend paşê wekî "Mîrê Mîran" û "Emîrê Kurdan" hate nasîn. (Çav: Yumpu.com. "mythos-und-legende-der-sex-mend-und-das-symbol-der-schlange". yumpu.com (in German). Retrieved 2021-06-15) Dema ku xanedana Eyûbiyan li dora sala 1260an hilweşiya, Memlûkiyan Mend Qasim wek hukumdarê mîrektiyê tayîn kirin. Memlûkiyan di dawiyê de piştgiriya xwe dan Îzzeddîn, lê ew bi piştgiriya Memlûkiyan nekarî Qasim ji desthilatdariyê dûr bixe. Piştre ku wê, dema ku Siltanê Osmanî Selîm I împaratoriya xwe berfireh kir û herêm fetih kir, wî piştgirî ji Mend Qasim wergirt. Lêbelê, dema ku serdana Stenbolê dikir, piştî ku raporek ji Sultan Karaca Beg, Waliyê Helebê, û Îzzeddîn li ser nearamiyên muhtemel ên ku heke Qasim vegere Kilîsê wergirt, ji hêla Qasim ve hate îdamkirin. Piştî ku bi salan xizmeta Sultan kir, kurê Qasim Canpolat di sala 1515an de mafê hikûmkirina Kilîsê bi dest xist (Çav: T.A., Sinclair (1990). Eastern Turkey: An Architectural & Archaeological Survey. Vol. IV. Pindar Press. p. 114) û heta mirina xwe di sala 1572an de hikûm kir. Kurê wî Huseyîn karî mîrektiyê ber bi Helebê ve berfireh bike lê piştî ku bi kuştinê hate tawanbarkirin, ji hêla paşayê herêmî ve hate îdamkirin. Dûv re mîrektî ji hêla biraziyê Huseyîn Elî ve hate rêvebirin; Elî piştî mirina apê xwe li dijî reqîbên xwe seferek tolhildanê da destpêkirin. Ji ber vê yekê Osmaniyan artêşek şandin da ku Elî ji desthilatdariyê dûr bixin; ew neçar ma bireve Konstantînopolîsê û di sala 1610an de hate îdamkirin. Malbata Druz Jumblatt neviyên vê malbatê ne. Malbata Jumblatt di dîroka Lubnanê de malbateke girîng e û hîn jî di ramyariya Lubnanê de beşdar e. (Çav: Bidwell, Robin (1998). Dictionary of Modern Arab History: An A to Z of Over 2,000 Entries

from 1798. Routledge. p. 219) Li gorî Şerefnameya Şerefxanê Bidlîsî ev mîrgeh ji Menteşe, ê ku di sedsala 11an de ji devera Colemêrg hatibû ye Kilîsê ve hatî bû damezirandin. Du birayên Meteşe hebûne. ji vanan yek Şemsedîn, damezrînerê mîrgeha Şemsoyan Colemêrg , û yek jî Badînan damezrîner mîrgeha Behdînan, bû ye. Mîrê vê mîrgehê inwana Mend girtî bû ne. Bi danûstandinên rind yên ligel xanedana Eyûbiyan vê mîrên vê mîrgehê karibûne erdnîgara fermandariya xwe berebere ji Kilîs û Cûmê li alîye Helebê û Elbistanê fireh bikin. Paşê Eyûbiyan Mirên Kilîsê dikin Mîrên Mîran ên Heleb û Şamê. Piştê hilveşandina dewlata Eyûbiyan mîrên mendî serweriya Memlûkan dabiland nekin û di şerê Împeratoriya Osmanî ê hember Memlûkan de li hember Memlûkan şer dikin. Wê demê li Kilîsê mîr Şêx Îzedîn mîritiye kirî bû ye.

Lê em di dîmenê giştî de wê kifş dikin ku ev mîrgeh wê çerçoveya wê ser temenekê civakatiya wê ya êzdayi re wê berfireh bê û wê, tenê wê bi herêmêkê re wê bi sînor wê weke nikaribê wê di rengekê de wê bahsa wê bikê. Hinek vegotinên nava kurdên botanê ku wê weke bi destanên êzîdî ên weke ´destana dewrêşê ewdî´ re wê were dîyarkirin re wê di wê de wê bahsa çerçoveyek konfederesyonî ku wê 33 aşîrî û mîrgehên kurd û kurdistanî ku wê were avakirin wê, û di wê demê de wê yekitiyekê di nava xwe de wê, di bin serwerîya timur paşayê (gotina ´paşa´ ku wê di destanê de wê were bikarhanin ew bi rengê ´padşa´ ku wê di êzîdîyê de wê weke nirxekê wê were diyarkirin divê ku wê fahmbikê. Ev wê têgihek binirx û car bi car bi pîroz wê were diyarkirin bi gotinên weke ´padşayê min´ û hwd re wê were ser ziman. Di rengekê de wê weke navekê ji wê hatibê derhanin wê bê dîtin û wê bisekinê. Her wusa gotina paşa wê di wê rengekê de wê weke ji wê were derhanin. Lê gotina padşa wê zêde wê weke mertebeyek bi asta herî bilind bê. Gotina ´padşa´ di kurdî de wê wateyên weke di aste bilind de wê bi ´pê şabûnê´ û an gihiştina dilxweşîya wê, di rengekê de wê bi xwe re wê bênê ser ziman. Ev wê weke bi rengekê wê weke berê mirov wê weke li rojê bê wê bi têgînek weke bi şabûnê wê morfolojiyekê wê di serê mirov de wê bide çîkirin û wê fahmkirinekê bi morfolojiya wê re wê biafirênê.) mili de wê çê bikin û navên ji wê mîrgeh û aşîrên êzîdî wê di wê de wê zêde wê derbas bibin. Di wê temenê de wê jî dikarê wê direngekê de wê werênê ser ziman ku wê, di navaroka destana nav derbas bûyi de wê bahsa têkiliyek çûnûhatinê a zêde aktiv ji van herêmên kurdistana rojava û bakûr bi ber herêmên şengelê û colemergê de wê bi zêdeyi wê bikê.

Di morfolojiya wê herêmê de wê mejuya wê jî wê, dîmenekê berfireh wê di rengekê de wê weke karibê bide me ku em li wê binerin. Kîlis bi nişтecihi pir nêzîkî sînorê bakûrê kurdistanê û rojavayê kurdistanê a iroyin de ya, li binê Çiyayê Kefîz li quncikê bakur-rojavayê deştek bi heman navî wekî bajar, û 650 metre li jor asta deryayê ye. Hebûna gelek girên li dora bajêr nîşan dide ku herêm cîhek nişтecihbûnê ya pir kevnar e. Di demên kevnar de, ew di bin desthilatdariya Hîtîtan de bûya. Di dema keyê Asûrî Tîglatpîleserê I de, di sala 1100 b.z de, ew ket bin desthilatdariya keyeniya Asûrî. Berê wê, weke keyeniyek mitanni kaşka û an muska li wê serwer dihijin nêzî hev wê li wê herêmê bin. Her çend belgeyek ku bi nivîsa bizmarî ya Asûrî ji serdema vî keyeniî hatiye nivîsandin behsa nişтecihek bi navê ´kilizi´ dike, ku diyar dike ku ew dikare Kilisa îroyîn bê, ne derfet e ku ew ji damezrandina xwe heya roja îro li heman cîhî maye; xuya dike ku Kilis bajarekî veguhastinê ye. Martin Hartman diyar dike ku Kilisa kevin dibe ku ne li cîhê Kilisa îroyîn, lê li herêma Tarzîmê ya li başûrê rojavayê wê bûbe. Berevajî vê, nexşeya Helebê ya Richard Kiepert cihekî bi navê "Baxçeyê Îlîzî" (Îllizi Baghtshesi), ku bi qasî 3 km li başûrê rojhilatê Kilîsê ye, wekî cihê bajarê kevnar nîşan dide.

Piştî serdema Asûrî, Kilîs û derdora wê di bin desthilatdariya medan bû. piştî wê pers û di dewama wê de dû re jî Seleucidan lê serdest bûn. Piştî bidawîbûna desthilatdariya Seleucid ji aliyê Romayiyan ve (64 b.z), desthilatdariya Romayiyan li herêmê dest pê kir. Di dema Împeratoriya Romayê de, navê bajêr wekî Ciliza sive Urmagiganti xuya dike. Piştî dabeşkirina Împeratoriya Romayê li du beşan (li dora 395), ev erd ketin destê Împeratoriya Romayê ya Rojhilat. Lê zêde ser wê zêde dirêj serdest nema. "Şêweya" vê herêmê, ku yek ji yekîneyên îdarî yên Bîzansê bû, Kilis û derdora wê di nav xwe de digirt.

Çavkaniyên civakî ên kurdistanî wê têgihê wê ji demên berê islamê wê di derbarê herêmê de wê weke ku em ji herêmên ji dora nisêbînê wê kifşdikin wê weke serwerîya êzdayi wê li wê hebê. Li girnawazê wê, ritualên êzdayi ku ew dihên kirin wê nişanakên wê ku me berê çend caran wê ser wê sekinî û hani ser ziman û diyarkir wê, bi wê rengê wê li herêmê wê bibê. Di dîmenekê de wê, ev çerçoveyek çerçoveyek berfireh a bi têgîna êzdayi wê di rengekê de wê weke ku wê bi xwe re wê, di şêwayekê de wê weke ku wê bi wê re wê, di wayekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Di morfolojiyekê bi fahmkirinê re wê, ev herêm bi herêma botanê a navê wê derbas bû û herêmên çolemergê û heya şengalê

wê di nava şikekê de wê di rengekê de wê karibê wê, di rengekê de wê karibê wê werênê ser ziman. Wusa dihê fahmkirin ku wê Şêx Adî, Şêx faxrê Adiya (ku wê weke şêxê şêxan û an weke mîrê mîran jî wê were bi navkirin) û şêx Fexredin wê, li dûv hev di demên nêzî hev de wê bijin û an jî wê di rengekê de wê, demên hev wê bi derfet wê weke ku wê bibînin. Şêx Fexredin wê, di wêê demê de wê biji û wê, di baweriya êzdayi de ew wekî nivîskarê Kitab-i Celve, ku yek ji metnên pîroz ên baweriya Êzîdî ye, an jî wekî kesayetiyek girîng a pîr/şêx ku bi vê kevneşopiyê ve girêdayî ye, tê bîrhanîn. Ew di bawerî û nava Êzîdiyan de cihekî rêzdar digire. Weki din di heman demê de wê, derketina şêx Adî jî wê weke di rengekê de wê, bi afirandina têgîna qewl û metnên pîroz wê bahsa wî were kirin. Di wê temenê de wê, çerçoveya têgîna êzdayiyî a weke ya têgîna ahli kitap wê di wê demê de û an bi metnên niviskî ên berê hebûna wê bi wan re wê êdî wê weke wê were diyarkirin. Êzdayi bi wê yekê wê weke baweriyek ahli kitap wê were herêkirin. Em ji wê morfolojiyê wê baş fahm dikin ku wê êzdayi wê di demê de wê weke baweriyek çerçoveya wê berfireh û bi teolojiya xwe zêde wê serdest bê û wê xwediyê têgîhiştinek baweri û civakî a wê serdemê bê. Di wê temenê de wê, di demên civakatiya demên merwani-eyubiyan de wê li kurdistanê wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê ev wê weke dîmenekê berfireh ê fahmkirinê wê weke aliyekê wê yê giring wê biafirênê. Di wê çerçoveyê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, mîrgehên êzdayi wê, di wê demê de wê, hebin û wê, bi hêz û xortbûna wan wê di wê temenê de wê karibê wê kifşbikê. Her wusa weke şêx mend wê weke emîrê mazin wê ê herêmê herêkirina wî dikarê weke nişanaka hebûna civake êzdayi a di rengekê mazin de wê fahmbikê û wê di wê rengê de wê bi wê re wê karibê wê werênê ser ziman bê. Di morfolojiya diyarkirinê a ser şêxên êzîdî ên wê demê re wê, pêwîst bê ku wê jî bê bêjê ku wê çendî wê ´mîrti´ wê weke mertebeyekê jî nava wê baweriyê jî bê lê wê dervî wê, di rengekê de wê bi civakî wê, derkevina li pêş. Minaq wê, dema ku wê, li morfolojiya Şêx Mend paşê wekî "Mîrê Mîran" û "Emîrê Kurdan" were diyarkirin wê bi heman rengê wê, di heman demê de wê di dema şêx Adî de wê biji wê, şêx faxrê Adîya jî wê bi wê rengê wê weke ´şêxê şêxan´ û an ´mîrê mîran´ wê were diyarkirin. Ji bandûra şêx faxrê Adiya a li herêma çolemergê û ragihandinên li ser wî dihên diyarkirin wê ji ya ku em di wê temenê de wê bi navê wî fahmbikin wê weke zêdetirî û maztirî jî wê dîmenekê bi fahmkirinê wê weke karibê bide diyarkirin.

Dema ku wê bahsa têgîna êzdayiyê wê were kirin wê di dema merwaniyan de wê weke demek wê ya teybet wê weke ku wê karibê wê kifşbikê wê bi wê re wê were dîtin. Di rengekê de wê, dema ku wê bahsa Şêx Adî kûrê misafir wê, di rengekê de wê were kirin wê, di şêwayekê de wê, di wê demê de wê were û bibê û wê di wê temenê de wê, weke li gorî demê wê weke avakariyekê wê di wê temenê de wê were hanin li ser ziman.

Lê di wê temenê de wê, weke baweriyek ahli kitap wê di rengekê de wê were dîtin û wê, bi awayekê wê, demên pêşî de wê, êzdayi-islam ku wê di rengekê de wê, ser temenekê civakî wê, were bibê wê di dîmenekê levkir de wê bibin. İslam wê, di wê temenê de wê ji wê û waryantên pêşketina êzdayiyê wê, girtinên ku ew digirê wê, zêde bê.

Wê xwe bi wê re wê biafirênê û wê di wê temenê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê weênê ser ziman ku wê, di şêwayekê de wê weke ku wê xwe biafirênê û wê karibê wê werênê ser ziman bê. Di dema merwaniyan de wê, di wê temenê de wê sazûmana ramyari, civakî û teolojiyî a êzdayiyê wê, di wê temenê de wê serwerî û serdestiya wê di rengekê de wê weke karibê wê di şêwayekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Wê di wê çerçoveyê de wê, di demên piştî islamê de wê bi gotinên nû û jinûve wê weke salixkirinên li gorî temenê ên teolojiyî wê bibin. Lê di dîmenekê ser ya kevnera re wê, di rengekê de wê bibê.

Li gorî çavkaniyên me wê di rengekê de wê di wê demê de wê, têgînên baweriyê ên weke zerdeştiyê, mitrayiyê, manitiyê, mazdekiyê, hiziriyê û gelek têgînên din ên weke wê di rengekê de wê weke karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê kifşbikê ku wê di wê demê de wê hebin.

Êzdayiti û an êzîdîti wê ne baweriyek ku wê ji derve wê were kurdistanê bê. Wê weke baweriyek kurdistanî bê û wê demên wê yên cihê wê weke ku wê hebin ku wê karibê. Di rengekê de wê, pêşkeve û wê, demên xwe wê bi civakî wê derxê li pêş. Li gorî çavkaniyên civakî wê, di rengekê de wê, pêşketina wê, di rengekê de wê, bi gotinên ji nava gel wê weke ´pêşketina wê diçê demên berê mitra´ jî. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê bi wê re wê were diyarkirin. Mitra li ser wê temenê dihê bawer kirin ku wê were û wê di wê de wê weke ku wê, demek yekxwûdayi û an yekyazdani wê di şêwayekê de wê were diyarkirin. Di morfolojiyek ritueli a nava êzitiyan de wê di cejna laleşê de wê, gayekê wê bigirin û wê bi qastî ji dest berdin û piştre wê ew wê bigirin û wê piştre wê bi gûrênin û wê bi wê ´sofraya yazdan´ wê ava bikin. Ji wê rituelê wê têgînek bi wê rengê wê hebê Ew jî wê di wê temenê de wê, ku wê

morfolojiya wê bi mitra re jî wê girêdanek were ditin. Mitra wê di rengekê bi wê rengê de wê weke piratikek wê biji. Li gorî ku wê di nava kurdan de wê were diyarkirin wê, bê gotin ku wê, di rengekê de wê, mitra bi ga bawer dikir û di male xwe de wê devera herî xweş wê ji gayê xwe re wê binaqênê. Rojekê ku ew derî vekiriya wê gayê wî herê derve. Wê di wê demê de wê mitra wê dema ku ew dihê malê dibînê ku ew gayê wî ne li mal wê demê ew di dikê ku ew wê, biparêzê. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê piştre wê gayê xwe bibînê û wê bibêjê ku "yazdanek min jî û te afirandi heya". Li ser wê, êdî dihê gotin ku mitra digihijê têgînek yazdanî a giştî û an yekxwûdayi. Di wê temenê de ew gayê xwe digûrênê û dikê boraq ji yazdanê mazin re. Di wê temenê de wê, ev rituel wê di demên berê de wê her demê wê were dûbare kirin. Lê di aslê xwe de wê ev rituel wê di rengekê de wê hinek dîrokzan wê bi şibênina rewşa gilgamêş û inanna ku ew gayê bihuştê di gûrênê û piştre inanna ji wî re dibêjê ku wê ew ji goştê ga ziyefetekê bo wê bide. Ew jî wê piştî wê bide. Di wê temenê de wê girêdanekê ontolojiyi wê di nava rewşê û rûdawê de wê were diyarkirin.

Piştî wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê karibê wê werênê ser ziman ku wê, rewşa êzdayitiyê wê, di rengekê de wê, di demên piştî mitra re wê, morfolojiya hizir wê berî demên musa û hatina wî ya li welatê mediya wê bibê û wê, di wê temenê de wê kevneşopîya hizir wê li wê zêde bibê ku wê piştre wê ilyas wê li wê were zêde kirin û wê bi gotina "xidir-ilyas′ wê di rengekê de wê bi wê re wê were bi gotin kirin. Di wê temenê de wê, piştî wê, zerdeştî dihê wê, di rengekê de wê zerdeşt wê ser wê xatê wê hizrên xwe bi avêsta wê werênê ser ziman. Avêsta ku wê bi gotinî wê di kurdî de wê wateya wê, weke were wateya ′ev a ji te′ û an ′ew a ji te dihê′ ku wê di morfolojiyek epistemolojiyî a weke ji yazdanî dihê wê di rengekê de wê werênê ser ziman de jî wê bi wê re wê, hizrên xwe wê werênê ser ziman. Lê ne tenê wê ji ber kiryarên ser zerdeştiyê re wê bi tenê wê li hemberê civake êzdayi wê bi xirabî wê desthilatên demên piştre wê bi xirabî tevbigerihin lê ji ber hinek levnekirinên bi têgînî jî wê di nava zerdeştî û êzdayiyê de wê, levnekirin wê were û bibê. Ev wê ji aliyê gelek şîrovevanan wê weke pêvajoyek xwenûkirinê û an ′reformê′ wê ser wê pêvajoya pêşketina zerdeştiyê a ser wê demê re wê bibê re wê were hanin li ser ziman.

Di wê temenê de wê jî dikarê wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê zerdeştî wê di rengekê de wê, piştî wê di rengekê de wê, weke pêşkeve û wê, bi zimanekê felsefeyi û têgînê ên felsefeyê wê weke bi etikî û hwd re jî wê pêşkeve. Morfolojiya bi têgîna civake rewîstê û an civake etikî wê di wê temenê de wê pêşkeve. Di wê temenê de wê têgîna lêpirsinên ser aqilekê lêpirsiner a di wê temenê de wê hizrên hizir bixwe jî wê di rengekê de wê weke ku wê ji wê re wê weke bibê temenekê baş. Ev wê weke ku em dibînin wê, di nava êzdayiyê de wê, piştî wê hatina wî dijberi û an gotinên li dijê wê newina ser ziman. Li rengê hanina ser ziman jî wê di rengekê de wê ahengekê û levkirinek epistemikî û hwd wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê werênê ser ziman. Ev wê bi xwe re wwê kevneşopîyên baweri-civakî wê di zikhev de û an bi hev re wê biafirênin û wê bidina domandin.

Di wê temenê de wê jîdikarê wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê têgîna êzdayiyê wê, di wê temenê de wê, pêşketina wê, di rengekê de wê ser navê êzda û an yazdan re wê bibê. Li gorî navaroka avesta wê navê ´yazata´ wê di rengekê de wê weke navekê bi depelendinê ji navê yazdan wê were derhanin jî lê ev nav wê weke weke bi wateya têgînek ku wê taqabûlî navê nebi û an pêxemberiyekê wê di rengekê de wê bikê. Di wê temenê de wê di rengekê de wê were dîyarkirin. Em ji navaroka fahmkirinên civakî wê dibînin ku wê gotina pêxemberi wê di demên pêşî de wê berê wê, morfolojiyek bi gotina nebitiyê wê zêdetirî ji ya pêxemberiyê wê weke bi mistikî ku ew di wê de wê bi wê were hizirkirin wê bibê. Di wê temenê de wê ev wê were hanin ser ziman ku wê nebiti wê weke di rengekê de wê di kirdeye xwe ya weke heyi a weke kes û hwd de wê têgînek yazdanî wê biji. Di wê temenê de wê di keseyetiya mitra de wê, di wê rengê de wê piştre wê weke yazdanîkirina bi gotina yazata û hwd re wê di wê temenê de wê di rengekê de wê were diyarkirin. Ew wê, morfolojiya li ser arabokekê ku ew du ga wê hilkişênina li azmana û wê li wir wê biji jî wê bi wê re wê di rengekê de wê were hanin li ser ziman. Di wê temenê de wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê ku wê karibê wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Piştî wê demê wê di rengekê de wê morfolojiya êzdayi wê bi wê re wê pêşkeve. Di demên piştre wê, nakokiyên ser manitiyê û zerdeştiya piştre wê were re jî wê hinekê wê weke ku em ji navaroka rengê diyarkirinan û

têgihên ku ew dihên ser ziman wê weke aliyekê wê bi wê aliyê ve jî wê weke ku wê girêdayi bê. Heman tiştê wê weke mazdeki jî wê weke di rengekê de wê biji. Di wê çerçoveyê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din di rengekê de wê werênê ser ziman. Mitra û zerdeştiyê wê, herêmên asya nêz wê di rengekê de wê pêvajoyek felsefekirinê wê di demên pirr zûr de wê berî demên kevnera wê li wê temenê wê bide pêşxistin. Wê di wê temenê de wê piştî wê ser wê re wê pêvajoyên wê bide diyarkirin û wê pêvajoyên wê yên pêşketinê wê piştre jî wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke ku wê bide diyarkirin.

Di rengekê de wê, pergale êzdayiyê wê, di rengekê de wê, di şêwayekê de wê weke ji rengê diyarkirina di nava islamê de wê weke bi navê ezrail, esrafil, mikeil, azazil û hwd re wê were ser ziman wê, di rengekê de wê bi wê were fahmkirnê ku wê islam wê pirr zêde wê ji wê têgîna êzdayiyê wê di rengekê de wê bigirê. Di wê temenê de wê, xwe ji wê morfolojiya wê û teolojiya wê di rengekê de wê bi girtina ji wê xwe biafirênê û wê di rengekê de wê pêşketina xwe wê di rengekê de wê weke bide diyarkirin.

Ber vê yekê wê, dema ku em di demên pêşî ên weke yên destpêkê ên hatina islamê de wê, di rengekê de wê, hewldanên fahmkirina êzdayiyê û şîrove û tercume û an wegerendina ji êzdayiyê li wê, di wê temenê de wê di rengekê de wê bibê. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê dema ku em wê aliyê wê li berçav bigirin wê demê di demên pêşî de wê, di rengekê de wê weke di temeneê zû û civakî de wê weke islamî pêşketina li kurdistanê û an di rengê weke pêşketina civake islamî û ne dinava nakokiyek mazi de bûnê jî wê di wê temenê de wê di regekê de wê karibê wê baştirin wê fahmbikê.

Di wê temenê de wê ber ku wê êzdayiyên kurdistanî wê ew wê, weke ji xwe û ji fahmkirinên xwe dibînin. Di wê temenê de wê di rengekê de wê, karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di wê demê de wê di dema abbasiyan de jî wê hatina xalifeyên weke destpêka wan bi merwan re wê were wê kurd bin. Ev jî wê weke bandûra wê di rengekê de wê weke li kurdistanê wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin.

Êzîdîtî wê di rengekê de wê di dema islamê de wê ne pêşketinek ku wê tenê wê di dema islamê de wê pêşkeve wê karibê wê werênê ser ziman bê. Hinek şîroveyên bi niyet ên weke girêdanên bi yezidê islamê ve girêdana wê, jî wê di rastiyê de wê, ne tenê wê bi zanebûn û an ne bi zanebûnî wê şêwayekê şaş fahmkirinê bê wê, her wusa wê weke

dîmenekê hêrîşkirina li wê jî wê piştî wê di rengekê de wê weke ku wê bi xwe re wê bide diyarkirin.

Êzîdî di nava civakatiya demên berê islamê de di nava civake karduyiyan û hwd de wê biqasê ku em ji çavkaniyên weke ya girnawazê bê û an rewşên weke bi vegotinên çîrokî ên berê islamê ên kurdan bê ku wê ji wan wê were fahmkirin wê di rengekê de wê, di demên berê de wê pêvajoyek pêşketinê a bi rengê civakatiya wê ya hemdem a wê demê re wê pêşkeve û wê derkeve li pêş. Di wê temenê de wê, civakatiya serdemê wê, bi xwe re wê bi wê yekê wê biafirênê. Lê êzdayi wê weke têgîne bawerî wê zêdetirî wê bi civakî û çandî û felsefeyî wê encamên wê yên mazin wê hebin û wê, şîroveyên weke bi teolojiyî ên ku ew pêşdikevin wê di hemuyan de wê di pêşketina wan de wê paya wê ji temen ve wê weke hebê.

Ji wê aliyê ve wê, di demên piştî hatina islamê de wê weke baweriya ahli kitap wê di rengekê de wê serwerîya wê bibê û wê di rengekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê di awayekê de wê bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di rengekê de wê di demên piştî hatina islamê de wê morfolojiyên wê yên pêşketinê wê bibin û wê yarsaniti wê yek ji wan waryantên wê xate wê ya pêşketinê bê. Di wê temenê de wê, bi baweriya babai, pîrîti û an avdalî û an jî sultani û hwd re wê, bi mertebeyên bi wê yekê û rengê re wê bibê û wê derkeve li pêş. Di şêwayekê de wê, ev beşên wê yên civakî bin û wê, di rengekê de wê hemû beşên wê di şêwayekê de wê çawa wê dem bi dem wê bibê wê, pêwîst bê ku wê hilde li dest bê. Wê di rengekê de wê, weke bi navê ´xwûdê´ wê, têgîna tawîsî melek wê weke were bawerkirin û ev wê, weke teolojiya baweriya êzdayi a demên kevnera ku wê di rengekê de wê bi civakatiya wê re wê pêşkeve wê, dîmenekê wê jî wê di rengekê de wê bide diyarkirin. Morfolojiyên di dema karduyiyan de wê di rengekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman ku wê, di şêwayekê de wê teqez wê, weke dîmenê wê demê ê civakê wê bi xwe re wê di şêwayekê de wê weke ku wê biafirênê. Di dilê baweriya Êzîdiyan de Xwedê heye, digel heft milyaketên ku ji hêla Wî ve hatine afirandin, û Tawisi Melek ku van milyaketan birêve dibe. Her çend têgeha Xwedê bi eşkere nehatiye diyarkirin jî, Êzîdî baweriya hebûna Xwedayekî hemû-hêzdar dikin, ku navê wî yê herî hezkirî di nav hezar û yekên Wî de xwûda ye, ku heft ezman û erd afirandiye. Li gorî wan, Xwedê bêdawî baş e; Ew cîhanê ji dûr ve birêve dibe û hêza xwe bi rêya milyaket an jî milyaketên xwedayan ên ku alîkariya Wî dikin nîşan dide. Ev milyaket

Ezazil, Derdaîl, Îsrafîl, Mîkaîl, Cebraîl, mikeil û Nûraîl in. Ev kesayetî, bi rêzê ve, di rêberên mezhebî an emîran de têne temsîlkirin: Şêx Adî, Şêx Hesen, Şêx Şemseddîn, Şêx Ebû Bekir, Şêx Secedîn, Şêx Sedredîn û Şêx Fexr ed-Dîn. Ev bawerî bi gelemperî ji hêla civaka Êzîdî ve tê pejirandin, ku bawer dikin ku milyaket carinan dadikevin erdê, nivîsar û rêzikên pîroz tînin da ku rêziknameyê li cîhanê biparêzin, û dûv re, piştî ku şêxan ji bo temsîlkirina wan dihêlin, vedigerin bihuştê. Di nav milyaketan de, milekê Tawis ê mîna tawis bi taybetî girîng e.

Di baweriya êzdayi de wê, xwûdê hemû serdestiya cihanê û jiyanê dikê destê tawisi melek de. Di wêtemenê de wê di rengekê de wê were hanin li ser ziman. Li gorî modela wê ya gnostîk, Xwedê erkên têkildarî afirandinê dispêre xwedayekî duyem û xwe vedikişîne qada serweriya mutleq. Metnên pîroz ên Êzîdîtiyê du pirtûk in ku ew dihên bi wan bawerkirin ev in. *Kitab Celweh* (Pirtûka Wehiyê) û *Mushafe-Reş*. Ya yekem ji van metnan, ku nivîskarên wan nayên zanîn, ji Şêx Fexr el-Dîn (navê wî di kurdî de dihê wateya zaroyê wê dînê û an olê. Û an zaroyê din.) re dihê gotin. Ev pirtûk, ku heta dawiya sedsala 19-an nayên zanîn, cara yekem ji hêla Edward Granville Browne û paşê ji hêla P. Anastase ve ji cîhana akademîk re hatin nasandin. Kitâbe Celve, ku ji pêşgotinek û pênc beşan pêk dihê, dibêje ku Tawisi (gotina tawis di kurdi de morfolojiyên bi fahmkirinê ên weke girtina ji tavê û an rojê bi xwe re wê bi wate bikê. An jî tavê avêt ser û an rojê avêta ser. Di kurdi de wê navekê din ê rojê wê ´tav´ bê ku wê, bi wê weke ´ya ji wê´ bi têgîna ´tavê jê´ û an tew ê ser´ ku wê bi wateya yê li ser hemûyan re bi wateyekê wê bide me.) Melek yê yekem ji hemî hebûnan bû, ku wî mirovahiyê bi rêya vê pirtûkê rêberî kir, ku wî bi axaftina bi mirovê yekem re hêza xwe ya gerdûnî nîşan da, ku ew ê kesên ku guh didin wî xelat bike û kesên ku li dijî wî derdikevin ceza bike. Her wiha nişanak bi vejînê dike û banga rêzgirtinê ji bo wêneyê ku tawisi Melek temsîl dike û guhdana kesên ku xizmetên pê re têkildar dikin dike. Mushafe Reş, ku bi çîroka afirandina Êzîdiyan dest pê dike, girîngiya Melekê Cibrayîl û Fahreddîn tekez dike, navnîşek hukumdarên Êzîdî (navê êzîdî di kurdî de wateyên weke ´min dî´ û an ya min dîtî´, û an jî yaz ez dît´ û an min dît jî bi morfolojiyekê fahmkiriinê wê bide diyarkirin. An jî bi têgîna ´ezê dît´ û an ya min dît´ bê. Weki din bi rengê ´êzdî´ jî wê weke ´min dî´ wê wateyekê bide me.) peyda dike, mijarên ku ji hêla olî ve qedexe ne vedibêje, û dûv re vedigere ser vegotina hukumdaran berî ku bi vegotinek duyemîn a afirandinê biqedîne.

Weki din wê di têgîna êzdayiyê de wê biqasî wan pirtûkên wê yên pîroz wê giring bê wê gotina “qewl” bê ku ev gotin bi serê xwe wê, di hinek morfolojiyên giring de wê pêwîst bê ku wê ser wê bisekinê. Wê ragihandinên metnên pîroz wê, di wê çerçoveyê de wê werina diyarkirin û wê di têgîna vegotinên bi qewli de wê weke levkirin û an ´peymankirinê´ de wê were diyarkirin. Gotina qewl bixwe di kurdî de wê, were wateya peymankirinê bê û wê di wê temenê de wê girêdanê û hwd wê di rengekê de wê bi wê re wê weke di şêwayekê de wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê giring wê weke wê werênê ser ziman.

Di wê nûqteyê de wê, têgîna ´qewl´ wê weke di rengekê de wê bi jiyanê, nebet, pêşketina jiyanê û hebûna nebiyên hatina û hwd re wê bahs dikê. Di wê temenê de wê ya ku wê, xwûdê diafirênê wê herê bikê û wê di wê temenê de ew xwediyê têgihiştinekê bê. Di wê temenê de wê morfolojiya teolojiya êzdayiyê de wê, çerçoveya gotina qewl wê, di morfolojyek fahmkirinê a berfireh de wê, pêvajoyên fahmkirinê ên ser jiyanê û rûdawên dibin û hemûyan bi serborî û hwd re wê di şêwayekê de wê werênê ser ziman. Minaq hinek ji wan qewlan bi wê rengê dikarê werênê ser ziman. Wek ´qewlê haqiqetê´, ´qewlê tawisi melek´, ´qewlê medhê xwûdê´, ´Qewlê P’adşay´, ´qewlê sena´, ´Qewle Çarsema Sor´, ´ Qewlê xwedanê malê´, ´qewlê baweriyê´, ´ Qewlê nasirdin´, ´Qewlê dirra´ , ´Qewlê sirra´, ´ Qewlê t’exte´, ´Qewlê berhra´, ´Qewlê Qere Ferk’an´, ´Qewlê qendîla´, ´Qewlê zebûnî meksûr´, ´Qewlê e’firandina qinyatê´, ´Qewlê e’firîna dinîyayê´, ´Qewlê nijyar´ û hwd bi wê rengê dikarê gelek qewlên din ên ku wê, werina diyarkirin ji wê bênê ser ziman.

Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, ´qewlkirin´ wê weke bi wê yekê di rêya wê ya rastiyê de bê. Carna ku wê kurd wê bêjin ´qewlê xwe xira neke´ An jî ku wê bi şêwayekê din wê bê gotin ku ´baxtê xwe xira nekê´ ku wê weke gotinek civakî û geliri jî wê were diyarkirin wê di aslê xwe de wê weke bi têgînek ji rêya rast a êzdayi dûrnekeve û an dernekeve jî wê di gotinê de wê di xwe de wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Di nava têgîna qewl û baxt de wê têkiliya ku wê dikarê wê were danin wê piştre wê bi morfolojiyek zanina teoloji û felsefeyi jî wê temenê şîroveyên bi qaraktera keseyetê, rewîst û an etikê û hwd re wê bi xwe re wê biafirênin û wê bidina hanin li ser ziman. Ev wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê werênê ser ziman ku wê morfolojiya êzdayiyê û an êzîdîtîyê wê di wê temenê de wê bi têgîna qewlê wê di rengekê de wê bi gotina xwûdê, bawerêya êzda, pirtûkên pîroz ên êzdayiyê re wê bi têkiliya wê ya fahmkiirnê re wê weke karibê wê di

rengekê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê weke ku wê bi wê re wê karibê wê di awayekê de wê bi wê re wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Di Êzîdîtiyê de, berg cihekî girîng digire. Ji bo nimêjên sibê û êvarê, tenê dest û rû tên şuştin. Sibehê, dema rojhilatê rojê, mirov rû bi rû radiweste gotina weke: "Ey roj!. Ey Xudan! Li gelê xwe re dilovan be, wan dewlemend bike, nifşên me biparêze. Şahidê me navê tawisi Melek e." Di morfolojiya parastina civakatiya wê de wê, di wê temenê de wê kirpendinên wê di nava wê de wê bi wê re wê bi wê yekê wê were kirin. Di wê nûqteyê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê, bi wê yekê wê, berga xwe wê bikê. Êzîdî salê du caran rojî digirin: sê rojan di Cejna Rojê de, ku ji Duşemê yekem a Kanûnê dest pê dike, û sê rojan berî Cejna Xidir-Îlyas di dora 18ê Sibatê de. Dema rojîgirtinê ji bo rêberên olî salane digihîje heştê rojan. Cihê hecê gorra şêx Adî kûrê Musafir e, ku li binê çiyaye şengalê li Geliyê Laleşê ye, û ev serdan her sal di navbera 15 û 20ê Îlonê de pêk tê. Êzîdiyên ku tu hincetek wan a derbasdar tune ye mecbûr in ku her sal biçin wir. Di civaka Êzîdiyan de, yên ku li derveyî çîna olî ne wekî şagirt têne binavkirin. Di civaka Êzîdî ya nûjen de, ev rêje zêde têne hesibandin, û bexşên piçûk ji bo rêberên olî tenê di hin bûyerên wekî jidayikbûn, zewacê û hwd berhevkirina berheman de têne kirin.

Li vir ku em di dîmenekê de wê li wê bihizirin wê morfolojiya têgîna baeriya êzdayi wê, di şêwayekê de wê bi têgînên kevneşopîyên wê re wê di rengekê de wê bi serwerî û serdestîya wê ya civakî re wê, di rengekê de wê, karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Di demên piştî karduyiyan û heya demên hinekê piştî hatina islamê bixwe de jî wê, êzdayi wê weke baweriya gelemper û giştî a serdest û serwer bê. Di wê temen de wê di rengekê de wê, fêrbûnên ku wê ji têgînên êzdayiyê wê werina kirin wê piştî wê, di bin navê zerdeştiyê bê û an hiziriyê de bê û an navê manitiyê û hwd de wê were diyarkirin. Ji wan jî wê were bûhûrandin.

Di wê çerçoveyê de wê, ev çerçoveyên wê yên wê demê wê di rengekê de wê pêşkeve û wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê, derkevina li pêş. Di serî de wê, çerçoveya wê ya civakî û nirxên wê yên giştî wê pêwîst bê ku ew bi meju û dîroka wê ya civakî û baweri re wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Pêvajoya êzdayiyê wê nikaribê wê bêjê ku wê ne bi islamê re wê dest pê bikê, ne bi mesihiyê re , ne jî bi musewitiyê re wê dest pêbikê. Li gorî çavkaniyên ku wê, dikarê wê bi nirxên nava wê, were dîyarkirin wê karibê wê bi rehetî wê kifş bikê ku wê xateka dîrokî a berî

wan diçê wê bi wê re wê, hebê. Lê di demên piştre wê, di rengekê de wê bûhûrandinên ji wê di wê demê de wê di demên cihê de wê bibê. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê ev hersê baweriyên semitikî ku me navê wan diyar kir jî wê di rengekê de wê fêrbûnên mazin wê ji teoloji û baweriya êzdayiyê wê bigirin. Di wê temenê de wê, têgîna teolojiya islamê bi xwe jî wê binerê wê, diyarkirinên weke bi têgînên weke melekên weke jiyanê digirê, baranê dibarênê, û an jiyanê dide û hwd wê, hemû jî wê di wê temenê de wê, di nava wê de wê berê islamê wê hebin. Ev nav ku wê piştî derbasbûna li islamê wê bibin. Ew w ê temen û wateya wê, morfolojiyî a teolojiyî wê, ji demên berê wê bide diyarkirin. Bo fahmkirina wê demê û destpêka serdema navin wê, pêwîst bê bi pêvajoyên civak û baweriya êzdayi werina fahmkirin. Demên karduyiyan werina dahûr û fahmkirin. Êzdayi wê berê islamê û ser wê re (yanê berê wê hebê) wê hebê. Yanê wê berê wê hebê. û piştî wê dema ku islam pêşket ku ew bi dahûrek têgîihiştinî were fahmkirin wê were dîtin ku ew wê bi wê yekê wê ser wergerên ji êzdayiyê re wê xwe pêşbixê. Ya ku wê temenê wê serdemê û pêşketina wê, bide diyarkirin wê nirxên civakên êzdayi û an karduyiyan ên berê wê demê hebûn ku wê heya wê demê bi serwerî û serdestî hebin bin.. Di wê temenê de wê, di wê qad û ahenga dîrokê de wê ev wê çawa wê weke pêvajoyekê wê bi wê re wê weke ku wê bibê wê karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê, di rengekê de wê bi wê re li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman bê. Lê di wê temenê de wê, dema ku em, li kevneşopî êzdayi dinerin wê di wê temenê de wê weke baweriyek mazin a serdest û bi pêvajoyên dîrokê ên dirêj re wê weke hebê wê karibê wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di roja me de wê weke çawa wê, civaka kurd wê di nava rengên beşên wê de wê weke were beşkirin wê baweriyên ji wê çerçoveyê dihên jî wê di rengekê de wê bi demê re wê, ew qatbûn û ji wê dûrkirin wê were diyarkirin Morfolojiya u wê qatkirina civakî a civake kurd beşên wê yên kurmanci û zazayî wê di rengê nava têgîna yarsani û êzdayi de jî wê di dîmenekê de wê bi cihêkirinekê û an cihê nişandinekê re wê were diyarkirin. Ev wê di wê temenê de wê bi heman rengê wê di nava baweriya kevneşopîya hizirî û an êzdayiyî. An jî baweriyên din ên kurdistanî ku wê di wê temenê de wê karibê wê werênê ser ziman bê. Lê di wê temenê de wê çavkani û temen û ahenge xate dîroka wê di wê temenê de wê bi demê re wê çawa wê bibê ew pêşdikeve û wê bi demê re wê çawa wê, pêşkeve wê karibê wê bi wê re wê di rengekê de wê, bi şîrove û rengê pêşketinên wê yên demê re wê di rengekê de wê bi wê re

wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Ev wê, çerçoveyek fahmkirinê a gişti a civakî jî wê bixwe re wê di rengekê de wê bi teybet wê bi giringiya wê re wê karibê wê bide diyarkirin.

Ku em di roja me de bahsa ´pirsgirêka kurd´ dikin wê ne tenê wê ji aliyê bindestiya civakê ve wê bi tenê bê. Wê ji aliyê civakî û baweri û hwd ve wê ew qatkirinên ji wê û hwd jî wê weke aliyna wê yên ku ew dikarê wê bi wê re wê di wê temenê de wê di rengekê de wê karibê wê bi wê re wê di rengekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di demên abbasiyan de hatina selçûqîyan wê di rengekê de wê, li herêmê xwe girtina wan di rengekê de wê hinekê jî wê bo abbasiyan wê bi wê morfolojiyê ve jî wê girêdayi bê. Li herêmê wê ev wê weke komên şerker û an leşkerî li hemberê civakê wê werina bikarhanin û wê, bi wê re wê, bidina hêrîşkirin li ser nirxên civakê, Di demên cûda ên weke hulago, melikşah, tuxrul û hwd de ku wê karibê navna din jî li wan were zêdekirin wê di serî de wê, bi pêvajoyên wêrankirinên kirinên ku ew li kurdistanê dikin de wê, navê wan wê bi ibret wê hertimî wê di nava civake kurd de wê were diyarkirin. Her wusa wê, di rengekê de wê piştî sedsale 10´min û pê de wê ev wê zêdetiri wê weke kevneşopîyek olî a hêrîşkirinê wê werina diyarkirin. Di wê temenê de wê ne tenê wê, civak bi komên wê di şûr de wê werina derbaskirn û tûnakirin. Wê bi wê re wê gelek çavkaniyên dîrokî û niviskî ên weke literatura êzdayi û civakî a kurdistanî a wan deman jî wê weke ´ya şeytan´ wê were pênasekirin û mahkumkirin û wê bi wan wê were tûnakirin. Gotinek di nava kurdan de wê bo melikşah wê were gotin ku kurd wê bi ibret her demê dihênina ser ziman. Wê ev jî wê ew bê ku wê bê gotin ku ´wî dema ku wî hêrîşî bajarekê kurdistanê dikir wê li medreseyên wê çi niviskî hebê wê li hewşa wê bide berhevkirin û wê bide berêgir ku wê agirê wê li ber arşê xwûdê disekinî´. Wê bi wê rengê wê were hanin li ser ziman. Li gorî ragihandinan wê, hulago wê hêrîşî şengalê û herêma çolemerga iroyin a bakûrê kurdistanê wê bikê, û goristan û gelek deverên pîroz wê werina tûnakirin ku ew, paşê ji nû ve hate çêkirin, ji bo Êzîdiyan bû qible, cihe laleşa nûranî ya. Piştî hêrîşa Hulagu li ser Hekarî û Şengalê di sala 1259an de, ku van herêman wêran kir û Fahreddîn, şêxê Adawiye ê êzîdî bi xadarî kuşt. Lê êzdayi wê li herêmên başûrê kurdistanê, rojhilat û bakûrê kurdistanê û heya rojavayê kurdistanê û herêmên anatoluya berfirehiya xwe parast. Agahiyên girîng ên li ser Êzîdîtiyê bi piranî di berhema Şerefxanê betlisî de, bi navê *Şerefname*, têne dîtin, ku agahdarî li ser dîrok, eşîr û cihên Kurdan ên demên cihê dide.

Piştî wê, di sala 1260an de, hêzên Mongolî bi artêşên xwe li herêmê re meşin û ev di nav wan de artêşa keyeniya Ermenî ya Kîlîkyayê di bin key Hethum I yê Ermenistanê de û Frankên Antakyayê di bin serkêşîya Bohemond VI de wê nesibê xwe ji wan hêrîşan wê bigirin, ku wê rasti hêrîşê werin. Vê hêzê herêmên rojavayê kurdistanê û şamê, ku herêmeke xanedana Eyûbiyan bû, bikê ku wê fetih bikê. Wan Heleb dorpêç kir û lê nekarî bi tememî wê bigirê: Û, di heman demê de wê di 1ê Adara 1260an de meşî ser Şamê ve. Dagirkeriya mogol a bi bandûr wê Eyûbiyan, ku xanedaniyeke bihêz ku heta wê demê li ser beşên mezin ên kurdistan, Levant, Misir û Nîvgirava erebî hukum dikir, bi rûxandinên mazin re rû bi rû hişt. Şahê dawîn ê wê demê yê Eyûbiyan, An-Nasir Yusuf, di heman salê de wê di hêrîşêka ji hêzên Hulagu de wê were kuştin. (Çav: Atlas des Croisades, p. 108) Wê dema ku em wê şideta hêrîşên wê demê ên mogolan wê baş fahmbikin wê demê emê di wê demê de emê tevgera babaiyan ku wê weke tevgerek civakî wê li herêmê bo dawî li wan li herêmê bênê wê baş karibê wê fahmbikê bê. Bi heman rengê seferên leşşkerî ên ku wê, hukumdara jin a kurd Deyfê Sultan ser serê wan a û li herêmê dikê. Di wê demê de hêjayi gotinê ya ku mirov wê bibêjê ku wê navê sultana jin a kurd Deyfê sultan wê di wê demê de wê weke jineka kurd a hem sultantiya helebê dikê û hem jî weke fermandarek jin a wêrek ku wê di bikarhanina tîrûkavanê de wê navê wê derkeve li pêş wê, navê wê derkeve li pêş. Ew wê weke jin û sultanaka kurd ku wê bi berxwedan û an şerê wê yê li hemberê mogolan wê, navê wê li dîrokê wê bimênê. Ev pêvajoya hêrîşê wê bêgûman wê pêwîst bê ku em li ser wê bisekin in. Emê li jêr ser wê bisekin in. Lê li vir bi gotinekê bêjin û derbas bibin ku wê, di wê demê de wê, bi sedsalan kes wê, werina qatilkirin û dever wê werina wêrankirin û wê, bingêhê pêşketina civakî a wê demê wê bi tememî wê were ji holê rakirin. ..

Lê di wê demê de wê weke demek teybet bê. Wê pêşî wê pergale teolojiyî a serdest a wê serdema berê wê ku wê ji demên destpêka islamê û heya wê demê wê di destê êzdayiyê de bê wê piştî wê, hin bi hin wê, êzdayi wê ji wê were dûrkirin û wê li wê serwer û serdest bibê. Pirraniya çavkaniyên niviskî ku wê weke li wan bên gihiştin wê werina tûnakirin. Ne tenê pirtûkxaneya baxdayê ku wê bi mazinbûna wê û weke ´pirtûkxaneye dûnyayê a mazin´ wê were pênasekirin lê wê bi wê re wê, gelek deverên din ên kurdistanê jî wê bi wê rengê wê, tûnakirinên ku wê bên kirin wê bibin. Ku wê, pirtûkxanayên herêma şengalê, hekarî û amedê jî wê hinek ji wan wê di nava wan de bê. Di wê temenê de wê

weke aliyekê wê yê ku wê weke karibê wê di rengekê de wê weke karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke karibê wê di şêwayekê de wê werênê ser ziman.

Wê dema ku em li nava civake kurd dinerin wê di şêwayekê de wê ev nişanakên wê zêdeyi wê bi berfirehî wê werina dîtin. Di rengekê de wê xate êzdayi-semitikî ku wê di demên karduyiyan de wê li rex hev û an di nava hev de wê di rengekê de wê bi hev re wê pêşkevin wê di wê demê de wê, ne zor bê ku wê êdî wê li gorî wê pêşketinek bi wê rengê wê temenê wê biafirênê bê. Di aslê xwe de wê, di wê demê de wê civakatiya demê û pêşketina wê li ber kirina şoreşek civakî û zêhni bê. Di wê temenê de wê islam wê ji wê sûdbigirê û wê, derkeve li pêş. Piştî wê, zêde tundrewbûn û an bi dîmenê fundamantelist tevgerin wê, vê rastiyê ne gûharinê. Ew wê tenê wê weke rengên pêşketinê ku wê bi wê ji wê rastiya wê demê bi awayekê dûrketin û an di şêwayekê de wê bi awayekê şoreşî ku wê, pêşkeve wê bi wê weke bikeve pozisyonek weke ya dijşoreşî a li hemberê wê bixwe de. Ev têgîn wê tenê wê weke karibin weke çavkani û nişanaka wê werina fahmkiirn.

Ya ku wê di destpêka islamê de wê ew bi wê biji wê piştî wê hin bi hin wê bikeve hemberê wê de. Bi teybetî em dikarin wê bêjin ku wê du fektorên din jî wê di rengekê de wê weke di wê de wê weyn bileyizin. Yek wê fektora desthilatbûnê û şerê desthilatî ê navxweyi û giştî tê gelemperî jî bê. Di wê temenê de wê wekî din wê fektorên din wê di rengekê de wê, komên selçûqî û an komên weke wan ên ku wê, ji derve wê werina herêmê û wê, hêrîş û talanê wê bikin. Di wê çerçoveyê de wê ev herdû fektor wê, di rengekê de wê, piştî sedsale 10´min û pê de wê bi zêdeyi wê, weke fektorên giring wê xwe bidina diyarkirin Ev herdû fektor wê islamê bixwe jî wê di rewşekê de wê vaji wê bikin û wê bikina dijberi wê xwe bixwe de. Di bin navê islamê de ji islamê dûrketinê jî wê dikarê wê di rengekê de wê bi wan re wê, di şêwayekê de wê, werênê ser ziman. Pêvajoyên civakî û pêşketina wê ên berî sedsale 10´min û pê de wê ji destpêka islamê û heya li dora sedsale 10´min wê karibê wê di bin du pêvajoyan de wê, cihê ji ya piştî sedsale 10´min wê cihê wê şîrove bikê. Yek wê, di rengekê de wê, pêvajoya destpêkê ku wê weke ya dema ´asrî-şeadetê´ jî wê were diyarkirn bê û wê di wê temenê de wê, bi tememî wê pêvajoya destpêkê ê islamî ser temenê xwendina baweriyên kurdistanî ên wê demê wê di rengekê de wê pêşkeve bê. Di wê pêvajoyê de wê pêvajoyek civakî ku wê di şibihê ya dema musa wê, di rengekê de wê di wê demê de jî wê xwe bide diyarkirin. Yekxwûdayiya êzdayi a

weke bi hizirî di demên berê musa de dibin ku wê, musa wê dema ku wê, were herêmê wê biwê re wê hevnasinê wê bikê û wê di wê temenê de wê, piştî wê bi hişmendiyê wê vegerê misra kevn û wê di rengekê de wê, di şêwayekê de wê li hemberê firawun wê, rabê. Di wê morfolojiyê de wê, dikarê wê weke aliyekê wê yê giring a pêvajoyek êzdayi-hizirî a teybet ku ew wê bi wê re wê were diyarkirin jî wê di şêwayekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Morfolojiya kevneşopîya hizirî wê di wan deman de wê kûr wê hebê û wê serdest bê. Di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê wekekaribê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê karibê wê wernê ser ziman bê.

Di wê temenê de wê di rengekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku ev wê, di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Piştî wê, di rengekê de wê kevneşopîya hizirî wê di rengekê de wê, weke xwe bide diyarkirin. Di şêwayekê de wê, li herêmê wê, di rengekê de wê pêşketinên nû wê, di wê temenê de wê xwe bidina diyarkirin. Pêşketina demên nairi-karduya wê di rengekê de wê civakatiya adiabanê û karduyan wê di hevsengiyekê de wê bi hev re wê, di şêwayekê de wê rengê wê bide diyarkirin. Wê di rengekê de wê morfolojiya adiabane-karduya wê di wê temenê de wê, weke demek nû a serdestiya wê ya civakî û teolojiyî jî wê bi xwe re wê bênê û ev dem wê, piştre wê rengê civakatiya demên piştre jî wê di şêwayekê de wê bide diyarkirin. Musewiti wê, piştî wê demê wê, dema ku wê, pêşkeve wê bi herikinên cihutiyê ên ku wê ji misrê wê werê û bibê ku wê li herêmên kurdistanê û an karduya û adiabanê ku wê, gotin di cih de bê wê karibê wê bişibênê ´wergera dehhezaran´ a di anabasisê de wê bahsa wê bikê jî. Di rengekê wê weke wê de jî wê dîmenekê wê di hişê mirov de wê weke bide çêkirin.

Di rengekê de wê ev wê bi demê re wê çerçoveyek civakî a teybet wê di aslê xwe de wê li herêmên bakûr, rojava, rojhilat û başûr wê biafirênê. Minaq wê, li rojhilat û başûr wê, hebûna kurd û cihuyan ku wê bi hev re wê bijin wê ew bi hev re bûn wê heya herêmên ´baş-kurdistana´ iro di nava konfedesyona rusya iroyin de heya wê, herê û wê, di dîmenekê de wê li giştîya herêmê wê, serwer bibê. Di wê temenê de wê, ev wê, di rengekê de wê weke demên ku wê karibê wê bi wê re wê, di şêwayekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê.

Di wê demê de wê, pêvajoyên nû wê ser xate êzdayiyê wê bi jinûve şîrovekirinên bi mitrayi, zerdeştî û hwd re êw pêşkevin û ev wê

pêvajoyek xwenûkirinê û an reformê a li gorî demên kevnera ku wê bi wê re wê bi xwe re wê êdî wê bênê wê di rengekê de wê di şêwayekê de wê bide diyarkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê, di şêwayekê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Ev jî wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Di wê demê de wê ev pêvajoyên mitrayi-zerdeştî-hizirî-musewi û hwd wê, bi hev re wê, li herêmê wê pêşkevin. Em dema ku em li demên karduya-adiabanê dinerin wê bi wê yekê wê weke demek teybet wê bi wê re wê kifşdikin û wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê, di şêwayekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Wê jî dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di demên wê yên kevnera de wê bi wê re wê, li ser temenekê aqilekê rasyonal wê pêşkeve. Morfolojiyên bi aqilê dualismê û metafizikê ku wê di pêvajoyên aqilê demên kevnera ên kurdistana kevnera de wê pêşkevin wê, dîmenekê ji felsefikî ku wê, ji têgîihên mitolojiyî dûr wê bi xwe re wê bênê. Lê wê jî dikarê wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê dualism û metafizik wê di dîmenekê aqili a realist de wê, pêşkevê û wê di wê demê de ku gotin di cih de bê wê, aqilekê realist, metafizikî û dualistikî wê di rengekê de wê bi awayekê zanyariya wê pêşkeve û wê serwer bibê. Di demên hemdem de wê filosofên weke heidegger wê dema ku ew hizrên xwe ser metafizik û hebûnê dihênina ser ziman wê, metafizikê wê dervî têgîna felsefeyê wê di rengekê de w diyarbikin. Di rengekê weke ku em dikarin wê bişibênina wê, di demên kevnera û hinekê berê wê de wê bi mitrayi û zerdeştiyê re wê, were dîtin ku wê, metafizik bi rengekê di wê şêwayê de wê weke bê diyarkirin. Lê em teqez dikarin wê bêjin ku wê bi aqil zaniyekê rasyonal wê bênin ser ziman. Di wê temenê de wê ev wê, dîmenekê teybet bî. Wê dîmenê aqilê platon ku ew wê di dualiteya aqilê ideayê ê teqez û yê ne yê ideayî ku ew ser sofistan re wê bi dîmenekê rexnegir re wê werênê ser ziman wê, dema ku em li aqilê felsefi ê mesepotamikî dinerin wê ew dîmenê aqilê ideayî ê teqez wê weke bi morfolojiyekê zanyari cewherê wê hizirkirina dualist-metafizik-realisma hizirkirina bi zaninên wê demê re wê di rengekê de wê biafirênê. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, bi wê yekê wê, dîmenekê aqili wê di demên hemdem de jî wê çendî wê gotina felsefeyê wê li wê car bi car ku

wê wer bikarhanin jî lê wê zêdeyi bi aqilekê metafizikî û dualistî wê were ser ziman wê di rengekê de wê bi wê re wê were hanin ser ziman wê pêşkeve.

Ev wê weke pêşketinek giring a ku wê bi aqili wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê weke ku wê bi wê re wê di rengekê de wê karibê wê werênê ser ziman bê. Ji wê aliyê ve wê lêpirsinên weke minaq bi aqilê kevneşopîya hizir re wê were dîtin wê di rengekê de wê, ser dîmenekê aqili û zaninî û têgînek teleolojikî wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê di şêwayekê de wê, di rengek de wê karibê wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê, ev wê di demên karduyan de wê bi zêdeyi wê pêşkeve. Wê civaketiya wê teolojiyî û aqilane û an rasyonal wê bi civakî û baweri wê pêşkeve. Di wê temenê de wê vegotinên wê demê wê ji têgînên mitolojiyî wê dûrkevin û wê bi vegotinên civakî ên weke yên rasyonal wê pêşkevin. Morfolojiya bi gotina çîrok û an vegotinên civakî û hwd wê di rengekê de wê weke morfolojiyek ku wê li şûna têgînên mitolojiyî wê di rengekê de wê ppêşkeve û an wê rengekê pêşketinê ku wê weke şûna wê bigirê bê. Wê piştî wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê pêşkeve û wê di awayekê de wê weke ku wê bi wê re wê derkeve li pêş. Di wê temenê de wê di demên karduuyan de wê, vegotinên aciniyan ku wê weke vegotinên çanda kurdistanî yên dema karduyan ên temenî bin wê karibê wê di rengekê de wê, bi têgînên weke aqilekê rasyonal ê di hundurê wan serboriyên bi wê dihên ser ziman weke çîrokan de wê bê diyarkirin. Di wê temenê de wê dîmenekê pirr levhati û rasyonal wê di vegotinê de wê di şêwayekê de wê were hanin ser ziman. Di wê de wê çendî wê weke gotina acinitiyê wê weke gotinek giyanî û mistikî jî bê lê wê di hundurê wê de wê rasyonaliteyek bi jiyaniya civakî û çanda wê û ser wê re hanina ser ziman re wê di rengekê de wê bê kirin û wê bi wê re wê bê hanin ser ziman. Ev wê, temenê teolojiya demê û civaketiya wê jî wê di rengekê de wê biafirênin. Ji demên kevnera û heya demên derketina islamê wê di demek dirêj de wê hewldanê fahmkirina wê aqilê civakî ê di hundurê wê, de wê dihê ser ziman ku ew hem were pêşxistin û hem were fahmkirin wê were dayin. Di rengekê de wê vegotinên cûr bê cûr wê were diyarkirin. Minaq wê weke yê ´bajarê sêrbazan´ bê û an weke ´bajarê tenê di wê de jin dijin ku kurd ji wê re bajarê şadkam´ dibêjin û hwd wê di nava wê vegotinên dihên ser ziman de wê bibê. Ev wê di wê temenê de wê weke wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Di demên

piştî hatina islamê wê pêvjaoyên buhûrîna bi aqili a werina derbaskirin. Di wê temenê de wê, demên weke derketina Mani û piştî mazdek bi xwe jî wê, ser wê temenê re wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê weke karibê wê werênê ser ziman û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Di demên piştî zayina isa de wê, pêşketinên ku wê bi isewitiyê re wê derkevin wê bandûra teqez a mitrayiyê wê li wê hebê. Di rengekê de wê çendî wê pirsgirêkên mazin wê, bi zerdeştiya ´fermi´ re wê bijin jî lê wê di ya civakî de wê ji wê cihê wê karibin di nava arami û başiyekê de wê bijin. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê fahmbikê ku wê bandûra mitrayiyê û manitiyê wê di wê temenê de wê, direngekê de wê, were ser ziman. Di kurdî de wê wateya navê mitra ´koka min´ û ya navê Manî jî wê were wateya ´ya aidi me´ û an ´ya me hani´ û an ya ku me bi gotin kir û wê hani ser ziman jî wê bênê ser ziman. Di wê temenê de wê di rengekê de wê, di wê temenê de wê ev morfoloji wê di fahmkirinê de wê weke dîmenekê fahmkirinê wê werênê ser ziman. Maniti wê, di têgîna ya ku wê, werênê ser ziman û wê bi gotin bikê de ku wê weke têgînek morfolojiyî a din ku wê ji navê Mani wê were fahmkirin wê bi wê re wê di rengekê de wê weke karibê wê bi wê re wê, di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Wê jî dikarê wê di rengekê de wê bi wê re wê, di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê d ewê werênê ser ziman ku wê, di demên helenikî û heya demên derketina islamê de wê di wê navberê de wê pêşketinên mani-mazdek ku wê bi wan re wê di asta civakî de wê bibin wê giring bin û wê şoreşek civakî wê bi xwe re wê bênin. Wê gûharinek mazin wê di aslê xwe de wê di civakatiya karduyan a piştî demê wan de wê bi xwe re wê bênê. Di wê temenê de wê, di şêwayekê de wê, şîroveyên çîrokî ên weke berê wê bi vegotinên rasyonak ên weke çîrokî û hwd re wê werina ser ziman wê, mani wan wergerênê şîrove û vegotin û çîrokên teoloijiyî. Di wê temenê de wê gûharinekê wê bikê û wê di wê temenê de wê dîmenê teolojiyî ê mani wê teqez wê weke aliyekê xort wê derkeve li pêş. Mani wê di aslê xwe de wê weke dîmenekê teologvanekê de wê xwe di şêwayekê de wê bide diyarkirin. Wê şîroveyek yazdanî û an xwûdayi wê ji temen ve wê pêşbixê û wê, gotina ´dewleta xwûdê´ ku wê ser wê re wê, agustinius wê

ji wî bigrê û wê bikê navê hizirkirinên xwe yên piştre jî wê weke ji wê bigirê. Morfolojiya dewleta xwûdê wê, di nava maniya de wê bibê û wê têgîna weke baxçeyê jiyanê ku wê di morfolojiya têgînek bihuştî de wê li wê were lê hizirkirin wê bi wî û hizra wî re wê were ser ziman. Ev morfoloji wê di rengekê de wê di nava mitrayiyê de jî wê bi hinek cûreyan wê were ser ziman. Di hinek vegotinên nava kurdan ên ser mitra de ku wê bê gotin ku ew piştî hilkişîya azmana û bicih bû û pê de wê ber k uwê valahiya cihê wî li dûnyayê wê zêde bibê. Wê mirov wê ji rê derkevin û wê xirabi bibê. Wê şerekê mazin wê di nava başî û nebaşîyê de wê werekirin. Mitra wê were û vegerê dûnyê û wê bi ya xirab re wê şer bikê û wê, serkeve û wê arami û aşîtîuyê wê serwer bikê. Piştî wê dihê gotin ku "wê, deriyê bihuştê li dûnyê wê vebê û wê, dûnya bihuşt wê bê yek. [...] Wê gûrr û meh bi hev re wê bi çêrê lê yek wê ji ya din re wê xateriyê wê bi hebûna xwe wê çênekê." Wê bi wê rengê wê werênê ser ziman. Ev vegotinên hatina mitra cardin li dûnyê wê dîmenekê vegotinên mesihiyê hatina wê de jî wê piştre wê werina xwendin. Hetta ku ew morfolojiya hatina mitra jinûve wê bi vegotinên nû û waryantên nû wê bi isa ve jî wê girê bidin û wê werênina ser ziman. Di wê temenê de wê bi wê rengê wê vegotinek wê were gotin. "Dunya wê xirabibê û wê xirabê rajê serê xwe û wê herê. Ti kesekê wê li hev nehisênê. Wê deccal wê were û wê li hemberê yên baş wê şer bikê. Ti kesek wê nikaribê li hemberê wî û artişa wî bisekinê. Isa wê ji azmana wê were xwerê ku ew bi wî re wê şer bikê. Wê di destê wî de wê rimek wê hebê û ku ew bi dirêjeyiya xwe û rima ancax digihijê guzeke deccal bi dirêjbûna xwe. Lê dîsa deccal wî dibînê û jê di tirsê û di ravê. Lê ew li hemberê şer dikê û wî têk dibê." Wê bi wê rengê wê di vegotinê de wê di rengekê de wê bi isa re wê êdî wê bi wê yekê wê werênê ser ziman. Morfolojiya isa wê, di nav êzdayiyê de jî wê, li ser mitra re wê di qewlekê wê de wê were diyarkirin ku wê di wê de wê were gotin ku wê isa di rêyekê de diçê û wê serê peykelekê wê bibînê ku ew yê mitraya. Isa li cem di sekinê û bi wê serê kevirî ê mitra re diaxifê û hemû pirsgirên di derrbarê yazdan, gerdûn û jiyanê de di serî de heyi wê ji mitra bikê û wê mitra wê bersiva wan wê bide.´ Di wê temenê de wê ev wê weke destanaka demdirêj wê di rengek de wê bi vegotinî wê were domandin û wê were hanin ser ziman. Ev vegotin hemû gelek vegotinên bi wê rengê wê piştî demên helenikî wê piştre wê bicih bibin û wê rengekê teolojiyî wê bi xwe re wê di rengekê de wê weke ku wê biafirênin. Wê di rengekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê isewiti wê di wê temenê de wê di rengekê de wê derkeve li

pêş. Di nava xiristiyaniyên kurdistanî de wê keseyetên astabilind ên teolojiyî ên mesihi wê di demên pêş de wê, bi gotinên ´metrani´ wê werina bi navkirin ku ev wê weke navê bawermendên mitrayi bixwe jî bin. Di wê temenê de wê, gotinên weke ´metra isa´ û hwd wê ser wê nûqteyê de wê weke gotinek ku wê sentezekê wê di fahmkirinê de wê bi wê yekê re wê were diyarkirin wê bibê. Wê bi wê re wê sentezekê têgihiştinî wê di nava mitra-isa de wê bi wê re wê were diyarkirin û wê werênê diyarkirin. Di dema ku wê gotina ´metran isa´ wê were diyarkirin wê di rengekê de wê di morfoloji û wate û an kirdeya gotinê de wê wateyên weke ´isayê mitra´ û an ´isayê aidi mitra´ û hwd wê di rengekê de wê bi xwe re wê, di rengekê de wê bi wê re wê weke wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, ev wê, weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê wê werênê ser ziman wê di nava vegotinên nava civakê de wê li kurdistanê de wê bi wê morfolojiyê wê pirr zê de wê di rengekê de wê haninên ser ziman wê bibin û wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke wê werênê ser ziman bê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê fahmbikê bê.

Têkiliya nava isewtiiyê û manitiyê de wê tenê wê bi morfolojiya çûna augustinius û di nava aligirên mani de demek fêrbûnê derbasbûnê bi sînor re wê nikaribê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê bi tenê wê werênê ser ziman bê. Ji wê zêdetirê wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke karibê wê bi wê re wê di awayekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku wê werênê ser ziman ku wê, morfolojiya têkiliya mitrayi wê di rengekê de wê li ser sê nûqteyan re wê dikarê wê werênê ser ziman. Yek wê bi fêrbûnên wê yên di nava mitrayiyê de bê. Du wê bi fêrbûnên wê di nava manitiyê de bê û sê wê fêrbûnên wê di nava zerdeştîya civakî û êzdayiyê de bê. Bi wê re wê fêrbûnên û çavkaniyên wê ji cihutiyê bê. Wê dema ku em zerdeştiyê wê li vir bi nav dikin em divê ku wê di du rewşan de wê ji hev cihê bikin. Zerdeştiya civakî û ya zerdeştîya fermi divê ku em ji hev cihê bikin. Zerdeştiya fermi ew morfolojiyên weke têgîna maf û azadiyê, wijdanê û hwd ew di rengekê de wê, li leyha desthilatbûnê û hwd wê di rengekê de wê ji deşt wê berdê. Wê gûharinekê wê bi bîrdozikî wê bi

xwe re wê bikê û wê bi zêdeyi wê ji têgînek baweri zêdetirî wê weke bîrdoziyekê serdestiya desthilatî wê karibê wê fahmbikê û ev bîrdoziya bi navê zerdeştiyê wê di aslê xwe de ku wê zerdeştî jî di rastiyê de wê di nav de bê wê hemû baweriyên din wê di bin destê xwe de wê bi tepisênê û wê, di dîmenekê bindest de wê bixwezê bigirê û digirê jî. Di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê werênê ser ziman bê.

Ev pêvajoyên pêşketinê ên bi zêhni û bi rengê têgînên teolojiyî wê giring bin ku ew werina fahmkirin. Ber ku ew di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê bi wê re wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê di awayekê de wê bi wê re wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Wê rengê pêşketinên piştre jî wê di rengekê de wê karibê wê werênê ser ziman wê bide diyarkirin. Bıqasî zerdeştiyê û êzdayiyê wê minaq wê di pêşketina islamî de jî wê maniti wê di rengekê de wê weynek wê ya dîrokî wê hebê. Wê nekemî fêrbûnên li nava mesihiyê ku wê ji wê were girtin wê islam jî wê ji wê bigirê. Ev wê di demên piştre wê di nava baweriyên kurdistanî de wê weke di nava hesenweyhiyan de wê bi morfolojiya mtrayiyê pêşxistina têgîna mehditiyê bê, û an bi têgînên weke yarsaniyên ji wê xatê dihên û hwd re wê karibê wê fahmbikê bê. Di wê temenê de wê di rengekê de wê dema ku em li nava şîroveyê suhrewerdî dinerin wê di wê rengê de wê rastiyê wê teqez wê weke aliyekê wê yê giring wê di wê temenê de wê bi wê re wê kifş dikin û wê di rengekê de wê, bi wê re wê weke kifş dikin û wê dikarin wê fahmbikin. Morfolojiya pêşketina demên civakî ên destpêkê ên demên li dora derketina islamê û piştî wê demên pêşî de wê, ev morfoloji û baweri wê serdest bin û wê pêvajoye fêrbûnê wê bi wan re wê di rengekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Di demên eyubiyan de wê dema ku wê mogoli wê hêrîşî kurdistanê wê bikin wê, komên weke êzdayiyan jî wê herêmên wan ên pîroz wê tarûmar bikin. Di wê demê de wê, tevgera babayiyan ku wê di pêşengiya baba ilyas û hwd de wê bibê ku wê di demên hemdem de wê çendî wê bi gotinên weke di rengê ku ew dihê pênasekirin de wê bê gotin ku ew ser wekneheviyên civakî de wê bibê jî ku ew çendî ne şaş jî bê lê wê bi tememî ne weke gotinek ku ew karibê bi tenê rastiya tevgera babayiyan

werên ser ziman bê. Tevgera babayiyan wê weke tevgerek êzdayi wê weke lefleksa civakî a li hemberê dagirkerî, talan, wêranê û kevilkirinê û hwd wê pêşkeve û wê, di wê temenê de wê derkeve li pêş bê. Di demên ku wê bahsa seferên sultana jin a kurd Deyfê Sultanê wê were kirin de wê ev tevger wê pêşkevê. Armanca seferên sultana kurd a jin Deyfê Sultanê bi seferên wê yên leşkerî û ya tevgera babayiyan wê yek û wekehev bê. Wê li heman nûqteyê wê bihizirin û wê, di heman hevrastê de wê xwediyê xatek pêşketinê de bin.

Ev morfolojiya fahmkirinê a civakî û an tevgera civakî wê pêwîst bê ku wê hinekê din wê di wê nûqteyê de wê ser wê were sekin in. Ber ku ev wê weke aliyekê pêşketina civakî a demê wê biafirênê û wê pêwîst bê ku wê ligorî rastiya wê ser wê temenê wê fahmbikê bê. Ku mirov pêşketina civakê a wê demê wê baş fahm nekê wê nikaribê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê di şêwayekê de wê fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman. Di wê rewşê de wê, têgîn û çerçoveya baweri û a wê demê û têgîn û çerçoveya wê demê a civakî wê di şêwayekê de wê pêwîst bê ku ew hem di zikhev de û hem jî cihê û cihê werina fahmkirin. Ji wê aliyê ve wê, di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di wê çerçoveyê de wê pêwîst bê ku wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Di morfolojiya têgîna civakî a demê de wê, weke ku em li kurdistanê dibînin wê, di rengekê de wê sazûmana wê ya baweri û civakî wê weke ku me li jor wê li çend deveran wê hani ser ziman wê, di rengekê de wê weke karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Morfolojiya civakî û baweri a herêmê wê di şêwayekê de wê bi pêşketina wê re wê, di rengekê de wê, karibê wê fahmbikê. Di rengekê de wê, pêşketinên nû ên baweri wê, di rengekê de wê pêşî hebin wê serdest bin. Li herêmê civakatiya kurdistanî wê, di şêwayekê de wê, serdest bê. Ji çavkaniyên demê û rengê ragihandin û şîroveyên wê di rengekê de wê karibê wê di şêwayekê de wê werênê ser ziman bê. Filosofên kurd ên weke el-dinwerî wê li dora sedsale 8´min de wê biji û wê, di rengekê de wê di nivisandinên xwe de wê li ser zaninên felsef û mantiqê biavêjê dîrokê weke dîroka civake kurd jî. Di wê temenê de wê, ev wê, di wê demê de wê bibin. Dînwerî, bi eslê xwe kurd bû, li bajarokê Dînwer (ku niha wêran bûye) li rojhilatl kurdistanê ji dayik bû. Ew xwedî girîngiyeke erdnîgarî bû; ew wekî deriyek ji bo herêma Cîbal û xaçerêyek di navbera çanda Îranî û an kurdistanî û çanda nişteciheên li aliyê din ê Çiyayên Zagros de xizmet dikir. Dîroka jidayikbûna Dînwerî

bi tememi ne diyar e; ew muhtemelen di dehsalên yekem an duyem ên sedsala 9an de ji dayik bûye. Ew bi du kevneşopiyên sereke yên rêzimanî yên Ebasiyan perwerde bûye: el-Banhra û el-Kûfah. Mamosteyên wî yên sereke Îbn el-Sîkît û bavê wî bi xwe bûn. (Çav: Pellat, Charles. "DĪNAVARĪ, ABŪ ḤANĪFA AḤMAD". ENCYCLOPÆDIA IRANICA. Retrieved 27 April 2016) Wî rêziman, fîlolojî, geometrî, aritmetîk û astronomî xwendiye, û wekî kevneperestek pêbawer dihat nasîn. (Çav: Nadim (al-), Abū al-Faraj M. i. Isḥāq (1970). Dodge, Bayard (ed.). Al-Fihrist. New York & London: Columbia University Press. p. 172) Beşdariya wî ya herî navdar Pirtûka Nebatan e, ku wekî bingeha botanîkê dihê hesibandin.

Berhema Dinawarî, Kitāb al-akhbār al-ṭiwāl (Dîroka Giştî), ku ji perspektîfeke kurdîya wê demê hatiye nivîsandin, dibe ku mînaqa herî zû ya hewldanek ji bo yekkirina dîroka kurdistanî a kevnera û Îslamê a wê demê jî be. Her çend dîroknasên wekî el-Tabari û Bel'ami pêşgotina berhemên xwe ji bo nîqaşên dirêj li ser dirêjahiya cîhanê veqetandin jî, Dinawarî hewl da ku girîngiya Îranşehr ("axa Îranê") wekî navenda cîhanê destnîşan bike. (Çav: Herzig & Stewart 2011, p. 61–62)

Di derbarê şîroveyên El-dinwerî de wê di nava kurdan de jî wê gûmanak bi wê rengê jî wê were dîyarkirin ku ew wê, di dema destpêkê de wê, ku wê rastî dema wî wê were tevgera hurremdin ku wê bi xwûnê wê were tepisendin wê bandûra wê li wî jî wê were kirin. Di hinek vegotinan de wê bahsa gûharandina hizrên wî were kirin. Çendî ku wê zêde bahsa mihemed û hwd wê nekê jî wê dîmenê wê weke misilmanekê sadik diyarkirina wî, kurd wê weke ji misilmantiya wî zêdetirî wê bi gotina ´gûharandinên bi leyistina ser berhemên wî re ku wê bibê´ re wê bikin bi gotin bikin û wê werênina ser ziman. Tevgera babek hurremdin wê, di rengekê de wê weke tevgerek ku wê di wê demê de wê bandûra wê, di rengekê de wê zêde pêwîst bê ku wê diyar bikê û wê werênê ser ziman. Di rengekê de wê di hinek şîroveyan de wê weke komek piçûk a bi baweriya xwe wê raperinê wê bikê wê bê diyarkirn. Lê ev wê ne rast bê. Ew wê, weke raperinek giring bê ku wê di rengekê de wê weke pêwîst bê ku wê ji hinek aliya ve wê ser wê bisekinê bê. Babek Xuremdîn (795 an 798 - Çile 838) yek ji rêberên şoreşger ên Îranî û kurdistanî yên Xurem-Dînan ("endamên ola şad"), serhildanek herêmî li dijî Xîlafeta Ebasî bû. Xuremdîn (xûremdin´ di kurdî de dihê wateya baweriya xûrem û an dinê xûrem) wekî pêkhateyek ji "ortodoksî" ya durustdîn û "ola baş" a Behdîn (Zerdeştî) xuya dike, û wekî şaxek neo-

Mazdekîsmê jî dihê hesibandin. (Çav: C. E. Bosworth, Afshin; accessed March 15, 2007) Serhildana Babek, ku li rojhilatê kurdistanê û heta herêmên Azerbaycanê iroyin li rojhilatê kurdistan ye, (Çav: M. S. Asimov and C. E. Bosworth. Paris: UNESCO Publishing, p. 41–60) daxwaza vegera rûmeta ramyarî ya rabirdûya kurdistanî û iranî kir. Tevgera Xuremdîn li Babek belavî rojava û navenda Îranê bû û zêdetirî bîst salan dom kir, piştî ku Babek dema ku xiyanet lê hat kirin têk çû. Serhildana Babek hêza berdewam a hestên herêmî yên Îranî û kurdistanî yên bav û kalan li herêmê nîşan da.

Tevgera babek wê dema ku em li wê dinerin wê di wê rengê de wê dêmenkê wê yê teybet wê di wê rengê de wê weke karibê wê werênê ser ziman ku ew wê, li ser çanda êzdayi a ´babatiyê´ re wê, were û bibê. Di wê temenê de wê weke çendî wê, di rengekê de wê weke karibê wê, di dewama têgînên weke bi tevgera mazdeki û hwd re wê, weke di rengekê de wê weke karibê wê fahmbikê jî lê wê di rengekê din de jî wê weke piştî wê tevgerên babai û an babayiyan ên xate êzdayi-yersani û hhwd re wê bibê wê karibê wê bi wê re wê, weke pêş-dîroka wê jî karibê wê di rengekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Ji wê aliyê ve wê tevgera babekî wê, li ser kevneşopîya têgîna babai dihê û di rengekê de wê, weke di şêwayekê de wê, xwe di rengekê de wê, karibê wê werênê ser ziman.

Di aslê xwe de wê mertebeya babai û an babati wê weke weynek giring wê bileyizê û wê dema ku em wê weyne wê bikin ku em wê salix bikin em dikarin wê bişibênina ya ´maguyên medi. Di wê temenê de wê, ew di demên giring de wê pêşengiyê, piştî dema pêşî a mediya wê, ji tevgerên civakî re wê bikê. Di tevgerên bi wê rengê de wê bibê. kevneşopîya babatiyê wê weke were fahmkirin bi navê babatiyê wê weke çîneke serdest a bi navê babatiyê a rûhani wê karibê wê di nava civakê de wê şîrove bikê û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Di wê rengê de wê zûmreya serdest a babatiyê wê, ne zûmreyek ku wê weke hinek kesên bi demê re wê, weke bi zanina baweriya xwe di nava civakê de wê tenê wê derkevina li pêş bê. Di dîmenê babatiyê de wê dîmenekê zêde tevlihev wê di wê rengê de wê xwe bide diyarkirn. Di dîmenekê de wê weke di dîmenê sofist-avdal û an sultantiyekê ku ew bi mertebeyên cûr bê cûr wê bide diyarkirin. Di dîmenê din ê duyem de jî wê weke xwediyê dîmenekê kesên weke serdest ku ew di nava civakê de wê weke bi sazûmanî rûnîştî

û temenê wê yê civakî bi çand û destûrên/rêgezên/zagonên civakî û etikî/rewîstî û hwd ku ew çerçoveya wê û bingihê wê diafirênin û wê bi wê rêve dibin wê bibin. Ji wê aliyê ve wê weke kesna wê erkên wan ên rûhani wê wan bikê pêşeng û an serokna xwezayî ku wê teqez wê, di nava civakê de wê bi wê yekê wê li wan wê were lê hizirkirin û wê di wê temenê de wê bi wan re wêwere dîyarkirin û wê were hanin li ser ziman bê.

Ji xwe wê navê babek bixwe jî wê ne navê kesê wê weke yê ser serê tevgerê bê. Ev wê weke navekê mertebeyî û rohani bê. Li gorî çavkaniyên cihanî wê hinek têgînên bi wê rengê wê li herêma kurdistana bakûr a botanê wê were dîyarkirin ku ew bi navê ´hesen´ wê carna wê were dîyarkirin. Ev nav wê weke navekê dema islamê bê. Lê dibê ku ev navekê ku ew di wê temenê de wê di wê morfolojiye de bê ku ew piştre bi wê rengê jî hatibê diyarkiirn. Lê ji morfolojiyê wê dihê fahmkirin ku ev kesê bi navê hasan wê weke xwediyê mertebeye babatiyê bê û wê weke baba wê bi serokatî wê derkeve li pêş wê weke pêşengê civakî û wê wek serokê tevgerê wê, êdî wê, rê şanî mirovan bi girseyî wê bikê.

Babek di sala 795 (an 798)an de li navçeya Bilalabad a herêma Mîmadh a Erdebilê, ku beşek ji herêma rojhilatê kurdistanê a urmiyê û dora wê jî bê, ji dayik bûye. (Çav: Crone, Patricia (2012). The Nativist Prophets of Early Islamic Iran: Rural Revolt and Local Zoroastrianism. Cambridge University Press. p. 1–543) Herêma Mîmadh di dema fetihkirina Îranê û kurdistanê ji aliyê Misilmanan ve di salên 633-654an de leşker ji bo marzbana ("marggraph") Sasanî ya Erdebilê peyda kiribû; ev pêvajo bi hilweşîna Împeratoriya Sasanî û fetihkirina rojhilatê kurdistanê û heya Azerbaycanê iroyin gihîşt lûtkeyê. Herêm di navbera salên 730-731an de ji aliyê Xazaran ve demek kurt hate dagirkirin û ji nîvê sedsala 8an û pê ve ji aliyê artişên arab ve hat kontrolkirin. Lê di wê demê de wê kurdên rawadî jî wê têkiliyê wê bi wan re wê dênin û wê, biqasî ku wê were diyarkirin ew wê, misilmantiyê wê di wê demê de wê hilbijêrên û wê bi wan re wê, tev bigerihin. Herêma urmiya rojhilatê kurdistanê ji aliyê gelê Îranî û kurdistanî yê bi navê Adharî ve hate bicihkirin, ku bi kurdan re xizm bûn û ji wan ne cuda bûn. Ew bi zimanê kurdî a Adharî diaxivîn. Adharî wê weke navekê teybet ku wê li kurdiya ku wê devokekê cihê ya zazayên iro bi kirmancki di axiftin bê û wê, di wê temenê de wê, karibê zimanê adharî wê weke têgina kirmancki û an zazayiya iro wê, di rengekê de wê bihasibênê û wê werênê ser ziman bê. Herêmên mijare gotinê ên iro weke azerbeycan dihên diyarkirin bin û yên

ku ew li ser wan axan iro dijin re ew bi wan re nikaribê weke hev fahmbikê. Ew tenê piştre ên dagirkeriyê axa wan bin. Ev zaravayê kurdi wê devikên wê yên weke teliş, karingani û herzandi jî wê hebin ku ew wê, li wan herêmên rojhilatê kurdistanê wê di wê demê de wê, serdest bê. Devokên weke herzendi wê di nava rawadiyan de jî wê were axiftin.

Babek muhtemelen ne ji eslê xwe kurdî bû û dibe ku zimanê wî yê dayikê Adharî (zazayi û an kirmancki) bûya. (Çav: Bahramian, Ali; Hirtenstein, Stephen; Gholami, Rahim (2013). "Bābak Khurram-Dīn". In Madelung, Wilferd; Daftary, Farhad (eds.). Encyclopaedia Islamica Online. Brill Online.) Diya wî Mahru (ku navê wê tê wateya "(yek) bedew". û an di kurdi de wê wateyên weke rûyê bi rûdêna berfireh. û an jî rûdêna me û an ya berê rûyê me li lê.) pîrkek (alikariya tendurustî dida jinên zarokan di welidênin) ji herêma rojhilatê kurdistanê a urmiyê bû. Di çavkaniyên misilmanan de, ew wekî "yekçav" dihê wesifandin, û el-Tabari dibêje ku ew piştî tecawiza ji aliyê kirêgirekî ve bi kurê wê ducanî bûye. Lêbelê, ev çîrok bi îhtîmaleke mezin çêkirî ne ku ji aliyê nivîskarên dijmin ve hatine çêkirin da ku Babek bêrûmet bikin. (Çav: Milligan, Mark (2026-09-04). "9,000-year-old copper workshop unearthed at ancient Çayönü (in kurdish: qote-berçem) settlement in Türkiye". HeritageDaily - Archaeology News. Retrieved 2026-09-05.) Di derbarê nasnameya bavê Babek de gelek vegotinên nakok jî hene. Wekî ku ji hêla Ibn el-Nedim ve hatî ragihandin, el-Waqidi dibêje ku ew bazirganek niftê ya ji el-Mada'in (Ctesiphon) bû ku li herêma urmiyê bi cih bû. (Çav: Hauptmann, Andreas (2022). "Making Copper: Processing in Early Bronze Age Arslantepe (VI B2)". Metalla.) Dinwari (filosofê kurd), ku dîroka xwe di dawiya sedsala 9-an de nivîsandiye, dibêje ku birhanên berfireh hene ku piştgirî didin îdiaya ku navê rastîn ê bavê wî Mutahhar bû û ew bi rêya keça xwe Fatîme ji neviyê baba Muslimê xorasani, rêberê kurdistanî/babai yê tevgera civakî a li diji Ebasiyan bû. C. E. Bosworth îdîa dike ku divê ev vegotina paşîn bêtir bawer were dayîn, û destnîşan dike ku çavkaniyên din dijminane ne û amade ne ku eslê nizm an kêmtir rûmetdar ji bo Babek pêşniyar bikin. Gholamhoseyn Yusofi dinivîse ku ne mimkûn e ku mirov bizanibe ka ew zanyariya di derbarê ku Babek ji baba Muslimê xorasani hatiye rast e, navlêkirinek li ser heman koka baweri û civakî e ku Babek ji bo bidestxistina piştgiran çêkiriye, an jî îcadeke paşê ye. (Çav: Collins, Andrew (2014). Gobekli Tepe: Genesis of the Gods: The Temple of the Watchers and the Discovery of Eden. Simon and Schuster. p. 93.) Di çavkaniyên din de, navê bavê Babek

carinan wekî Abdallah, Amir ibn Abdallah, an Amir ibn Ahad dihê dayîn; ku hemî nîşan didin ku ew Misilman bû. El-Tabari bavê Babek wekî Matar bi nav dike, lê el-Sam'anî jê re Mirdas dibêje. Ev paşnav ji hêla hin kesan ve wekî "mirovxwar" hatiye şîrove kirin û di heman demê de navê bavê xerabkarê efsanewî Zehhak e; ev dibe ku bi Babek ve girêdayî be ku di çavkaniyan de wekî kesekî xwînxwar tê nasîn. (Çav: Haklay, Gil; Gopher, Avi (2019-06-01). "Architectural planning and measuring in the Pre-Pottery Neolithic site of Çayönü (bi kurdî: qota-berçem), Turkey". Paléorient (45–1). OpenEdition)

Baweriya xwemal (orîjînal) a Babek ne diyar e; ew bi navekî Misilman ji dayik bûye, û sê birayên wî, Mu'awiye, Abdullah, û Ishaq, jî navên Misilman hebûn. Li gorî Crone, kesên ne-Misilman dikarin navên Misilman bigirin bêî ku bibin Misilman, lê ev bi gelemperî pratîka elîtên ne-Misilman bû ku "divê di nav civaka Misilman de bi azadî bigerin." Ji ber ku dê û bavê Babek bi îhtimaleke mezin ji cotkarên bêerd bêtir tiştek nebûn (piştî El-Waqîdî, li gorî Crone), ev bi îhtimaleke mezin ne sedema dayîna navên Misilman ji kurên xwe re bû. Di şûna wê de, "ew dizanibûn ku pêşeroja zarokên wan bi serleşkerên Ereb ên li Azerbaycanê (herêma rojhilatê kurdistanê urmiyê û dora wê) serdest ve girêdayî ye, û ji ber vê yekê wan ew mezin kirin da ku xwe wekî Misilman bibînin." (Çav: Taracha, Piotr (2009). Religions of Second Millennium Anatolia. Otto Harrassowitz Verlag. p. 8) Lê ew ne misilman in.

Di morfolojiya fahmkirina çavkaniya babek de wê weke têgînên el-tabari û filosofê kurd El-dinwerî ku em dênina ber hev û bi wan re wê li wê bihizirin wê weke dîmenekê rasttir wê bide me. Lê gotinên weke bi navê misilman lêkirin jî ew jî wê, di rengekê de wê weke dîmenekê bi rastî ji holê rakirina nasnemaya wî dihê dîtin ku ew wê, ne têgînên ku mirov wê karibê bi wan itibarê bênê bin. Ji wê zêdetirî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di rengekê de wê, çavkaniya ku wê bahsa wê dikê ku wê babek wê bi dûndandi wê bigihênê baba mislimê xorasanî min bixwe jî gelek caran bi vegotinî ji nava civatên kurdan bihistiya ku ew hatiya hanin ser ziman. Lê ew ji du aliyan ve wê diyar dikir. Aliyê pêşî wê weke bi gotina babatiyê ku wê weke mertebeyekê wê weke baba li lê gihiştiyê de bê. Piştî ku ew gihiştiya wê mertebeyê êdî wî navê babatiyê wî weke kesekê rûhani qizinckiriya wê bahsa wî bikin. Aliyê din jî wê, vegotinên bi wê rengê wê werina diyarkirin ku ew di rengekê de wê, weke ku ew ji malbate baba mislimê xorasanî wê were û wê bi têgîna xizmtiyê wê were diyarkirin û ev dema ku dara malbatê û an

bavikên malbatî li dûv hev dihên rêzkirin de wê were diyarkirin. Di wê temenê de wê di şêwayekê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke ku wê di dewama wê de wê were hanin li ser ziman. Lê di wê temenê de wê, gelek gotinên qirêt jî wê ser dayika babek re bê û an ser çavkaniya wî û ku ew ji kû hatiya bê wê, werina diyarkirin. Ev jî wê weke aliyekê wêyê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Di rengekê de wê, di wê demê de wê, civake kurd wê piştî ji aşîrên êla rawadi ol gûharandinê wê bikê wê, û bibina misilman wê di nava êlê û an herêmê bixwe de jî wê qatbûnê wê çê bikê. Di wê temenê de wê, êdî wê ev wê bi serê xwe wê temenekê aloziyê wê biafirênê. Aliyê bo misilman wê bi raqabeta desthilatê wê bi alikari û piştgiriya ji hêzên islamî digirê û pê de wê derkeve li pêş û hetta ku ew ew bixwe wê ji beşên din ên ku ew bi civakî ji wê jî bû wê herê bi ser wan de û wê bixwezê li ser wan serwer û serdest bibê û an bindest û binkontrol bikê. Ev şêwayê raqabatê wê piştre wê bidomê û wê, weke rengekê raqabetê a nava xanadanên kurdistanî û iranî de jî wê di rengekê demê de wê xwe bide diyarkirin.

Di ciwaniya Babek de, bavê wî yê rêwî li nêzîkî Sabalanê hate kuştin. (Çav: Crone 2012, p. 48.) Heta diwanzdeh saliya xwe, Babek wek şivan xebitî, dû re li Serabê ket xizmeta serleşkerê ereb ê bi navê Şîbl ibn el-Mûsenna el-Ezdî, li wir wek zava û xizmetkar xebitî. Gîlmanê Şîbl ("koleyan") lêdana lûtê fêrî Babek kir. Babek her wiha bi îhtîmaleke mezin fêrî gotina helbestan bi zaravayê herêmî yê Adharî bû. (Çav: Crone 2012, p. 48.) Li gorî nivîskarê sedsala 11an Ebûl Me'alî, Babek dema ku li gund wek firoşkarekî fêkiyan dixebitî, lûtê lêdixist (ku ev kevneşopîya pîroz a êzîdîtîyê ya) û ji bo xelkê herêmî stran digot. (Çav: Yusofi 1988, p. 299–306) Babek paşê li bajarê Tebrîzê bi cih bû. Li wir, wî du salan ji bo serleşkerê ereb ê din, Mihemed ibn Rewwad Azdî, xebitî heta ku gihîşt temenê mezinbûnê. Li wir, Babek bi Cawîdan, xwediyê erdê dewlemend û bi bandûr, re hevdîtin kir; tê gotin ku ew ji aqilê wî bandûr bû û di encamê de ew bir xizmeta xwe. Berevajî kesên ku berî Babek xizmet kiribûn, Cewîdxan kurdistanî û an Îraniyekî herêmî bû û serokê yek ji du tevgerên Xuremî li dora urmiyê bû. (Çav: Crone 2012, p. 49) Serokê tevgera din a Xuremî baba Îmran bû, ku gelek caran bi hêzên Cewîdxan re pevçûn dikir. Di yek ji van pevçûnan de, Baba Îmran têk çû û hat kuştin, lê Cewîdxan bi giranî birîndar bû û sê roj şûnda mir. Babek cîyê Cewîdxan girt; Babek di vê xizmetê de berê xwe dabû

Xuremîsmê. Dibe ku wî di vê heyamê de navê xwe ji el-Hesen li Babek gûhartiya. (Çav: Crone 2012, p. 49–50.) Lê babek, di aslê xwe de wê, bi wê rewşa xwe re wê, tiştekê din jî ku ew zêde ne hatiya diyarkirin wê, bikê. Di morfolojiya cawîdxan û baba imran de wê, cihêyiyên weke ´nakoki´ ên nava hûrremiyan jî wê, bi wê yekê wê weke ji holê wê rabikê. Babek yekkirinek çêkir. Bi wê yekê wê çerçoveyek civakî a berfireh weke bingih û an temen bi xwe re da çêkirin. Lê tiştekê din jî wê bi morfolojiya babekê û piştre bi hesenweyhiyan re wê karibê wê werênê ser ziman wê hebê. Ku ew têgîn û navlêkirina hesenweyh wê weke girêdanek duwanzdek imamî wê were diyarkiriin jî bê lê wê di aslê xwe de wê, intiba wê di serê me de wê çê bikê ku wê bi çavkaniyekê civakî wê karibê bi babek ve wê girêbide. Rengê kuştina babek wê bo baweriyên kurdistanî û îranî ên wê demê wê rengekê kerbeleyekê de jî wê weke bibê. Û bi ya min wê hesenweyhi wê bi wê morfolojiyê bin. Baba mislimê xorasani têkiliya wî ya bi abbasiyan û hwd re wê, di temenê ku ew wan herê bikin ew jî wan herê bikin bê. Lê morfolojiya civakî a baba mislimê xorasani û çerçoveya wî xort bê û wê, di wê temenê de wê di nava abbasiyan de jî wê bi wê yekê wê, nexweşîyan wê çê bikê. Morfolojiya baba mislimê xorasani wê, bi çavkaniya wî ya baweri wê xort bê. Ku em bi morfolojiyekê bahsa têkiliya nava têgiha babek û baba mislimê xorasanî bikin wê, ji têgîn û temenekê wê yêê baweri zêdetirî wê civakî jî bê. Ber vê yekê têkiliyek civakî û ontolojiyî wê karibê wê di nava babeki û baba mislimê xorasanî de tefkir bikê û wê bahsa wê bikê. ..

Lê li vir wê, ev nav gûhartin wê weke ku me li jor jî wê li deverekê wê hani ser ziman wê, ji gûhartinek weke bi navî zêdetirî wê weke navekê rûhani navê babekî bi ser navê xwe ve wê kiribê. Minaq weke di rengê baba hesen û hwd. Ber ku navê babatiyê wê ne navekê kesane bê. Wê ji wê zêdetirî wê weke navekê rûhani ê baweriyên kurdistanî de bê. Weke navê pîrîtîyê, avdalitiyê, sûltanitiyê, faqiriyê a di nava êzdayiyê û hwd de wê weke navekê rûhani û mertebeyî bê. Li vir wê dema ku em navê babek wê weke hesen wê kifş bikin û wê werênina ser ziman em, dikarin wê weke rasthatinekê wê weke bi navê xanadana kurd a hesenweyh re wê, bi rengekê de wê weke hev bibînin? Di wê nûqteyê de wê pirs wê di serê mirov de wê bibin. Di rengekê de wê dema ku em li ser baweriya dema xanadana kurd a hesenweyh dinerê wê di rengekê de wê dîmenekê wê di wê çerçoveyê de wê weke bi girêdanekê ontolojiyî û epistemikî ser rengê zanina baweriyê ku ew dide diyarkirin re wê weke bi xwe re wê

bide diyarkirin, ku wê çendî wê, piştre wê, hesenweyhi wê bi têgîna ´duwanzdeh imaman´ wê were diyarkirin jî. Lê şîroveyên wan ên duwanzdeh imaman wê weke ser têgih û vegotina ´mehdi´ re bê û an şîroveyên din re wê di rengê ya dîmenê mitrayi û êzdayi û an hizirî û hwd de wê bi hev re wê di dîmenekê baweri ku wê bi wê re wê were pêşxistin de wê xwe di rengekê fahmkirnê de wê bide diyarkirin. Di morfolojiya reqabeta nava xandanên kurd ên weke hesenwey û anazzidan de wê, ew wê weke têgînekê wê xwe bide diyarkirin ku wê anazzidi wê dema ku wê doza serwerîyê ser herêmên hesenweyhiyan wê bikin wê bi kevneşopîyekê wê weke ew wê ji xwe re wê weke ´maf´ dibînin de wê bidina diyarkirin û wê bi wê tevbigerihin. Di wê nûqteyê de wê dema ku em herêmên urmiyê wê weke çanda babekî li wê bi cih bûya a ji demên berê wê li wê bihizirê û berfirehbûna wê ya heya xorasan û kirmaşanê wê, li wê bihizirê wê ev wê weke têgînekê wê di şêwayekê de wê di serê mirov de wê xwe bide diyarkirin. Ji urmiyê heya xorasanê wê, û an weke ji babek heya baba mislimê xorasanî wê, di morfolojiyekê de wê bi wê yekê wê dîmenekê fahmkirinê di pêşketinê a ser ardê di piratikê de wê weke ku wê bide diyarkirin.

Di sala 755an de, baba Mislimê xorasani hat kuştin. Her çend wî alîkariya Ebbasiyan kiribû ku xanedana Emewiyan piştre lê zivirin û ew têk bibin, Xelîfeyên berê, lê Xelîfeyê hukumdar fermana kuştina wî dabû, dibe ku ji ber populerbûna wî ya zêde di nav Îranî û kurdistaniyên ku ew ne-Misilmanan de. (Çav: Yusofi 1988, p. 299–306) Ev bûyer bû sedema gelek serhildanan, bi piranî ji hêla Xuremiya (Xurrem-Dînan) a hêrsbûyî û hin Zerdeştiyan ve. Ev yek xelîfeyan neçar kir ku ji bo parastina kontrola xwe li ser parêzgehên rojhilat, li dijî gelê kurdistan û Îranê tundûtûjiyek hîn bêtir bi tûndûtûji bikar bînin. Di dehsalên piştre de serhildanên berdewam kirin, û gelên kurdistanî û Îranî yê di nav xelîfetê de her tim di bin zextê de ma. Babek tevlî Xuremiyê (Xurrem-Dînan) bû. Çîroka wî ya tevlîbûna tevgera Xuremiyê di vegotina Waqed de wiha hatiye kurtkirin: ´Du zilamên dewlemend ên bi navê Cewîdhan bîn Şehrak (an Şehrak) û baba Emran wê demê li bilindahiyên derdora Çiyayê Bedd dijiyan û ji bo serokatiya gelê çiyayî ê (kurdistani) yê Xuremiyê pêşbaziyê dikirin. Dema ku Cewîdhan di dema vegera ji Zencanê bo Beddê di berfê de asê ma, neçar ma ku li Balalabadê penageh bigire û bi tesadufî ket mala diya Babek. Ji ber ku xizan bû, ew tenê dikaribû agir ji bo wî pêxe, di heman demê de Babek li xulam û hespên mêvan dinêrî û av ji wan re dihanî. Piştre Cewîdhan Babek şand da ku

xwarin, şerab û xwarin bistîne. Dema Babek vegeriya û bi Cewîdan re axivî, tevî kêmbûna axaftina wî jî, wî bi jîrîtiya xwe bandûr li Cewîdan kir. Ji ber vê yekê, Cewîdan ji jinê destûr xwest ku kurê wê bibe rêvebirina zevî û milkên wan, û pêşniyar kir ku mehê pêncî dîrhem ji mûçeya Babek ji wê re bişîne. Jinikê razî bû û ji Babek derket. (Çav: Yusofi 1988, p. 299–306)

Di bin rêberiya rahênerê wî Cewîdxan, serokê yek ji baweriyê Xurremdîn, zanîna Babek a dîrok, erdnîgarî û taktîkên şer ên herî dawî pozîsyona wî wekî namzedê bijarte ji bo fermandariyê di şerên pêşîn ên li dijî dagirkerên Ereb de xurt kir. Morfolojiya pêşketina babek wê di rengekê de wê karibê wê di şêwayekê de wê bişênê wê, weke ya baba ilyas ku wê li hemberê mogol û selçûqiyan wê, piştre pêşkeve û derkeve li pêş, ku ew wê bi wê li hemberê dagirkeriya arabên dihên herêmê wê bi heman rengê wê bi erkekê wê xwe bide nişandin. Di wê temenê de wê, babek bi wê yekê wê, weke di şêwayekê de wê weke dîmenekê wê bi xwe re wê, di rengê pêşketina xwe de wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Wê jî dikarê wê werênê ser ziman ku wê pêşketina babek wê, di rengekê de wê, di wê demê de wê çerçoveyek berfireh de wê, rengê pêşketina xwe wî bi wî re wê weke ku wê bide diyarkirin. Morfolojiya babekê ji raperinekê zêdetirî wê weke tevgerekê civakî û pirrali wê, pêwîst bê ku wê fahmbikê bê. Di wê nûqteyê de wê, weke xwediyê têgihek ku ew hem civakê biparêzê û hem jî sazûmana wê ya bi bawerî û hwd biparastina wê re wê bide domandin. Lê tevgera babek wê weke tevgerek sedsalê a li hemberê dageriya islamî û arabi a li herêmê bê. Babek kesekî gelekî xwedî kûrahiya manewî bû ku rêz li mîrateya xwe ya Zerdeştî û an mazdeki digirt. Wî hemû hewldanên pêkan kirin da ku kurdistani û Îraniyan bîne cem hev û, bi hevkariya rêberên wekî Maziyar, eniyeke yekbûyî li dijî Xelîfeyê Ereb ava bike. Li gorî dîroknasê serdema navîn Îbn Îsfendiyar, ku pirtûka "Tarîx-e Tabaristan" (Dîroka Tabaristanê) nivîsandiye, Maziyar weha gotiye: "Ez (Maziyar) û Babek sond xwaribûn û peymana dilsoziyê dabûn hev ku em desthilatdariyê ji Ereban paşve bistînin û rêveberî û welat radestî ´malbata Xusrewan (malbatek kurdistanî a ji dema sasaniyan ku ew xwe bi çavkani û dûndani digihênê keyê med kyaxeres)´ bikin." (çav: Said Nafisi, Babak Khorramdin [´delawarê urmiyê´] û an Delawar-e-Azerbaijan [Babak Khorramdin, the braveheart of Azerbaijan], Tehran: Tabesh, 1955, p. 57.) Lêbelê, di bin serokatiya Babek de, di navbera salên 816 û 837an de, yek ji serdemên herî dramatîk ên dîroka kurdistan û Îranê pêk hat. Di van salên pir krîtîk

de, ew ne tenê li dijî Xîlafetê şer kirin, lê di heman demê de ji bo parastina ziman û çanda baweri a kurdi/zazayi jî têkoşiya.

Piştî mirina Cawîdan, Babek bi jina Cawîdan re zewicî û bû serokê Xurramiyan, di demekê de di salên 816-17an de di dema serweriya El-Me'mun de. Babek alîgirên xwe aciz kir da ku li dijî xelîfetiyê serî hildin. (Çav: Yusofi 1988, p. 299–306.) Li gorî Vladimir Minorsky, li dora sedsalên 9-10an: Nifûsa rûniştî ya destpêkê ya rojhilatê kurdistanê û ya herêma azaerbeycana iroyin ji komek cotkaran pêk dihat û di dema fetihkirina Ereban de di bin navê nîv-biçûk ê Uluj ("ne-Ereb") de - hinekî dişibihe raya (´raʿiyya) ya împaratoriya Osmanî - de ketibû bin bandûra xwe. Tenê çekên vê nifûsa gundewarî ya aştîxwaz şalwar bûn, (Tabari, II, 1379-89). Ew bi gelek zaravayan diaxivîn (Adharî (Zimanê Azerbaycanî yê Kevin), Talîşî) ku heta niha jî hin giravên ku di nav nifûsa tirkîaxêv de mane (lê ne tirk in). Babek di serhildana xwe ya li dijî xelîfetiyê de xwe dispêre vê nifûsa bingehîn. (Çav: V. Minorsky, Studies in Caucasian History, Cambridge University Press, 1957, p. 112)

Di wê demê de, ji bilî herêmên kurdistanê ên weke urmiye û heya Azerbaycanê iroyin, Xurramî li gelek herêmên din ên kurdistana rojhilat û Îranê belav bûn, li gorî ragihandinên li Tabarestan, Xorasan, Belx, Îsfehan, Kaşan, Qum, Rey, Kerec, Hemedan, Loristan, Xuzistan û her weha li Besra û Ermenistanê jî hene. (Çav: Yusofi 1988, p. 299–306.)

Tabari tomar dike ku Babek îdia kiriye ku ew xwediyê ruhê Cewadanî ye û Babek di salên 816-817an de çalak bûye. Vê têgihê li şûna wê weke têgihek ku wê giyan wê weke ji bedenê derkeve û wê, bê di wî de wê weke biji wê, ji wê zêdetirî wê ser azmûn, fêrbûn û zanina wî ya civakî û bawerî ku ew bi wê rabûya û derketiya li pêş re wê fahmbikê.Têgînek weke ya bi baweriya reankarnasyonê wê, di nava hûrremiyan de wê di aslê xwe de wê hebê. Lê wê nikaribê wê di dîmenekê hişk de wê fahmbikê. Di hinek waran de ku wê weke, ser gotinên zaninê re ku wê di nava kurdan de wê bê gotin ku wê weke ´zanina te hat û di min de bicih bû´ û hwd re wê, di rengekê de wê were diyarkirin. Weki din baweriyê di nav xuramîyan de koçberbûna giyanan (ji nû ve laşguhertin) û bicihbûna giyanê îlahî di laşê mirov de (leşkirin) hebû. Lê morfolojiya wê têgînê wê, rengekê nû ê bi fahmkirinê û rasyonal wê bigirê. Çavkanî nîşan didin ku xuramîyan felsefeyeke rewîstî ya hedonîst (lêgerîna kêfê û an kêxweşîyê) hebû, ku kêfa jiyan û cîhanê diparast. Dilxweşî û dilpaki wê weke nirxna ji jiyankirinê didîtin. Ew li dijî polîtîkayên navendîparêz û zordar ên Xîlafeta Ebbasî derketin; ew ji bo xwedîtiya hevpar a milk û

jiyana civakî parêzvanî kirin. Bi vê yekê wê di rengekê de wê ne dûrî têgihiştina mazdek û felsefeya wî a li ser têgîna rewîst û civakî û an civakek rewîstî ku wî reng û sînorê wê daya diyarkirin bê. Di salên 819-820an de Yehya ibn Mu'adh li dijî Babek şer kiriye, lê nekariye wî têk bibe. Du sal şûnda Babek hêzên Îsa ibn Mihemed ibn Ebî Xalid têk bir. Di salên 824-825an de generalê xelîfe Ehmed ibn el-Cuneyd li dijî Babek hate şandin. Dihê gotin ku Babek ew têk bir û dîl girt.

Tevgera Babek, ku di navbera salên 816 û 838an de bi qasî 22 salan dom kir, Xîlafeta Ebbasiyan ji hêla leşkerî, aborî û îdarî ve bi kûrahî hejand, û bû sedema encamên girîng ku nexşeya ramyariî û pêşeroja cîhana Îslamî guherand. Nekarîna tepeserkirina tevgerê ji bo 22 salan û têkçûna şeş artêşên mezin ên ku ji hêla xelîfetiyê ve hatine şandin, kontrola leşkerî û ramyarî ya Ebbasiyan li parêzgehan qels kir. Di hundurê wê demê de wê babekiyan wê, civakatiya xwe wê biafirênê û wê felsefeya jiyanê wê raxina berçav. Di wê temenê de wê, piştî wê, li şûna şerkirina bi artişan wê bi propagandanî dijber ên ser olê re wê, reşkirinê wê pêşbixin. Gotinên weke "wê dema ku hun çûn ber devê deriyê malekê ku kumek bi deve dêrî ve dalaqandi bê ew nişanaka kesek bi jina malê re di nava nivinan de ya´ bê. Ev gotin wê, di wê rengekê de wê, li rengê jiyane wê ya civakî weke rêyên hêrîş û reşkirinê bin.

Lê di aslê xwe de wê, piştî kuştina babek jî wê felsefeya wî ya jiyanî wê nikaribê hema di cih de wê were ji holê rakirin. Ev wê, piştre jî wê bandûra xwe li şîrove û pêşketinên aqili ên ku wê werina kirin wê li herêmê wê bikê. Gelek dijberî û nakokiyên di navbera herêm û baweriyê de wê biafirin wê, bi wê re wê, bi temenekê mezhebî wê piştre wê kûrtir pêşkevin. Lê bakek xwediyê perspektifek berfireh bê. Wê bi civakên din ên herêmê ên bi baweriyên cihê re jî wê têkiliyên civakî û ramyari wê dênê û ev têkili wê heya bizansê wê dirêj bibin.

Di salên 827-828an de Mihemed ibn Humeyd Tusî ji bo şerê Babek hate şandin. Wî serkeftinek bi dest xist û hin dijminên dîlgirtî, lê Babek neşand, şand cem el-Me'mun. Lêbelê, nêzîkî du sal şûnda, di 9ê Hezîrana 829an de, Babek li Heştedsarê serkeftinek biryardar li hember vî generalî bi dest xist. Mihemed ibn Humeyd jiyana xwe ji dest da. Gelek leşkerên wî hatin kuştin. Yên sax man bi tevlihevî reviyan. Serkeftinên Babek li hember generalên Ereb bi destxistina Keleha Babek li ser Baddê ve girêdayî bûn, ku li gorî dîroknasên Ereb kelehek çiyayî ya negihîştî ye ku behs dikin ku bandûra wî heta herêmên Azerbaycana îro jî dirêj dibe - "ber bi başûr ve heta nêzîkî Erdebîl û Marendê, ber bi rojhilat ve heta

Deryaya Xezar û navçeya Şemaxî û Şervanê, ber bi bakur ve heta deşta Muqan (Mohan) û qeraxa çemê Arasê, ber bi rojava ve heta navçeyên Culfa, Nekcevan û Marendê". (Çav: Crone 2011: Nafisi, Saeed (1963). Bābak-e Ḵorramdīn: Bosworth 1987) Di salên 835–836an de xelîfe el-Mu'tasim generalê xwe yê berbiçav Afşîn şand dijî Babek. Afşîn keleh ji nû ve ava kir. Wî ji bo parastina karwanên dabînkirinê pergalek relayê bikar hanî. Babek hewl da ku pereyên ku ji bo dayîna mûçeyê artêşa Afşîn dihatin şandin, bi dest bixe, lê ew matmayî ma, gelek zilam winda kir û bi zorê reviya. Ew di desteserkirina hin pêdiviyan û zehmetiyan de bi ser ket. Di nav fermandarên Babek de, navên cûrbecûr hatine behs kirin, di nav wan de Ezîn, Rustem, Tarxan, Muawiye û Abdullah hene. (Çav: Said Nafisi, Babak Khorramdin Delawar-e-Azerbaycan [Babak Khorramdin], Tahran: Tabeş, 1955)

Sala din Babek hêzên bindestê Afşîn, Bugha el-Kebîr, têk bir. Di salên 837-838an de, el-Mu'tasim Afşîn xurt kir û talîmatên leşkerî yên zelal da wî. Bi sebir şopandina van, Afşîn keleha Babek, Keleha Babek, girt. Babek reviya. El-Mu'tasim garantiyek ewlehiyê ji bo Babek şand Afşîn. Ev ji Babek re hat birin, ku ew pir nerazî bû. Wî got: "Çêtir e ku mirov tenê rojek wekî serwer bijî ji çil salan wekî koleyekî belengaz."

Wî biryar da ku welêt biterikîne û biçe Împeratoriya Bîzansê. Di rê de, Babek rastî Sehl Smbatean (Sehl ibn Sunbat di çavkaniyên erebî de), mîrê Xaçênê, hat. Girtina Babek Xuremî encama xiyanet û xefika ku ji hêla serwerekî herêmî ve hatibû danîn bû. Babek, ku 22 salan li dijî Xîlafeta Ebasiyan berxwedanek mezin nîşan dabû û gelek artêşên xelîfetiyê têk biribû, bi vî rengî hate girtin. Xelîfeyê Ebasiyan Mu'tasim artêşek mezin di bin serokatiya fermandarê xwe Afşîn (Haydar bin Kavus) de erkdar kir da ku serhildanê bitepisîne. Piştî dorpêçkirinên dirêj û manevrayên stratejîk, Keleha Bezzê, ku navenda sereke ya Xuremiyan bû, di 26ê Tebaxa 837an de ket. Piştî hilweşîna keleha xwe, Babek, digel malbata xwe û hejmareke piçûk ji zilamên dilsoz, reviyan herêmên çiyayî û hewl dan ku derbasî axa Bîzansê bibin. Di vê revê de, wî xwe li erdên Sehl bin Simbat (Sehl ibn Sunbat), mîrê Arranşah ê herêmî ji herêma Şaqî (Arran), ku berê pê re li dijî Ebasiyan hevkarî bi babek re kiribû, girt. Sehl ibn Simbat (navê mîrê xacerê sehl bin simbat weke ermeni jî dihê diyarkirin lê di derbarê wê de ti çavkani nin in ku em bi wê rast bidina nişandin. Gotina simbat, di çanda kurdistanî û iranî de di çêrokên wan de derbas dibê. Lê navê ´sehl´ wê, weke navekê di arabi de jî dihê bikarhanin bê. Sehl, di arabi de wê wateyên weke zelal û an merga rast a

li pêşîya mirov diyar bikê. Dibê ku ev hewldana girêdanê bi navê nijadekê ve wê weke gotinek di rengekê gotinên weke bo babekiyan dibêjin ku ´wê, dema ku hun çûn devê deriye malekê ku kumek bi devê dêrî ve dalaqandi bê, ew dihê nişanaya kesek bi jina malê re di nava nivinan de ya. Ev gotinên qirêt û dij propagandayi wê, dema ku wê, xalife abbasi fahmdikê nikaribê bi hesani babekiyan tê bibê wê, hingê bi reşkirinê wê li hemberê wan wê bi rêya oldarên xwe bide vegotin.) Babek wek mêvan pêşwazî kir nav qesra xwe û baweriya wî bi dest xist. Lêbelê, li pişt perdê, wî bi dizî bi generalê Ebbasî Afşîn re nameyan şand û peymanek çêkir da ku ji xelata mezin a li ser serê Babek sûd werbigire. Dibê ku ew ji ber rastî wêrankirinên ji hêzên abbasi xwe xilas bikê jî bê. Sehl ibn Simbat bi hinceta nêçîrê Babek kişand derve. Leşkerên Afşîn, ku li qadeke nêçîrê ya berê hatibû amadekirin, di kemînê de bûn, Babek dorpêç kirin û girtin. Di berdêla vê de, Sehl ibn Simbat (Navê simbat di ´çîrokên hezar û yek şevê´ de jî weke kesekê berxwedêr derbas dibê.) ji Ebbasiyan xelatek 1 mîlyon dirhem zîv wergirt û serdestiya xwe li herêmê xurt kir û da domandin.

El-Mu'tasim ferman da generalê xwe ku Babek bîne ba wî. Afşîn ev yek ji Babek re ragihand û got ku dibe ku Babek qet venegere û dem hatiye ku careke din lê binêre. Li ser daxwaza Babek, Afşîn destûr da girtiyê wî ku biçe Badhdhê. Babbek heta sibehê di nav keleha xwe ya wêranbûyî de meşiya. Piştre êdî babek wê ji ´kaleya babek´ êdî wê herê. Babekê piştî girtina wî, pirr zêde wê bahsa êşkenceyên mazin ku ew li wî dihênkirin wê were kirin û wê di hinek vegotinên civakî de wê bê gotin ku wê dest û lingên wî bi saxî wê werina jêkirin. Di vegotinek bi wê rengê de wê di nava gel de wê bi wê rengê wê were diyarkirin ku wê dema ku ew dest û lingên wî jê dikin û dikin ku wî ser haspekê bo çavtirsandinê di nava gel de bi wê rengê bidina gerandin. Babek, dihê gotin ku wê berê wê, rûyê xwe di nava xwûna ji laşê wî diharikê wê bixê. Yên ku wê dibînin jê dipirsin ku ew çima wê dikê. Ew dibêjê ku "we, gave ez derxistim hemberê gel wê, xwûna laşê bi herikê û wê sipitî wê bi rûyê min û laşê min keve. Da kesek wê sipitiyê nebînê û nebêjê ku ez ji tirsa rûyê min sipiçûlkî bûya. .." Ev gotina babek wê, tirsê bikê dilê êşkencevanê wî de jî.

Weki din morfolojiya navê fermandarê ew girti ´afsîn dikarê wê hinekê ser wê bisekinê. Di hinek vegotinên kurdistanî de wê weke afsîn kûrê kavûş jî wê were diyarkirin. Bi wê yekê wê dikarê wê bibêjê ku wê, generalê bi navê Afşîn Heydar bin Kavûs, fermandarekî bi eslê xwe dibê

ku ew ji herêmê bê. Navê kavûs di demên sasaniyan de wê, li dora sedsale 2´min a dema derketina mani de û an hinekê piştî derketina Mani de wê, weke navê xanadanak kurdi û kurdistanî a wê demê bi navê ´kavûşî´ û an ´kavûşakanî´ jî bê. Di hinek ragihandinan de wê ne weke ´kavûş´ lê wê weke ´kayuş´ û an bi xandanî weke ´kayûşakan´ jî wê were nivîsandin. Di hinek ragihandinênnava kurdan de jî wê navê keyûş wê weke navê keyê wê demê ê xanadana kevûşakanê jî wê bê diyarkirin. Kavuş bixwe wê weke navê kesekê ku wê li hemberê sasani bi seferên xwe yên leşkerî ku wê, derkeve li pêş û wê, serketinên mazin wê di rengekê de wê weke ku wê, bidest bixê wê weke navê wî jî wê were diyarkirin. Di nava kurdan de wê kavûş wê weke bi navê ´kavûşakan´ wê di wê demê de wê, were diyarkirin. An jî wê, di rengekê de wê di demên derketina Mani û sasaniyan de wê kevûşakani wê, weke hêzek kurdistanî û an keyeniyek kurdistanî a ku wê dihê gotin ku wê, bi seferên wê yên li hemberê sasani re wê, gelek herêmên serdestiya sasani li wan heyi wê dawî li wan wê werênê jî bê. Xanedana kayusiyan, an Kavusakan, keyeniyeke nîv-serbixwe ya Îranî kurdistanî bû ku di navbera salên 226 û 380 PZ de li ser Împeratoriya Sasaniyan li başûrê kurdistana iroyin hukum kir. Keyenî ji hêla malbata kayusiyan ve hate damezrandin û hukum kirin. Navê xwe ji vî keyê herêmî, Kavusakan, digire, ku tê wateya "Mala Qayusiyan". Xanedana Qayusiyan bi rêya peymanekê piştî şerekî du-salî di navbera mîrgeh û keyeniyêk kurdistanî û Împeratoriya Sasaniyan de hate damezrandin. Qayusid, mîrekî kurdistanî yê herêmî, wekî keyê bacgir hate destnîşankirin ku wê, heya ji herêmên rojhilatê kurdistanê li herêmên başûrê kurdistan iro hukum kir. Berî damezrandina Xanedana Qayusiyan, mîrgeh û keyeniyên herêmî yên di navbera Barzan û Hekarî, û Mukrî û Şehrizor de, di bin keyeniya Kirmaşanê ya navenda Kirmaşanê de dihatin birêvebirin. Di sala 224 PZ de, Erdeşîr I, damezrînerê Împeratoriya Sasaniyan a Farisî, bi keyeniya Kirmaşanê re ket şerekî du-salî û dest bi hukumdariya keyeniyên li herêmê kir. Di sala 226 PZ de, Qayusîyan dest bi hukumdariya herêmê wekî keyeniyek nîv-serbixwe kirin. Serdestiya Kayusan di sala 380 de bi dawî bû dema ku Ardeşîrê Duyemîn, piştî ku li ser text hilkişiya, keyê dawîn, keyê kayuşîyan ê dawî Dumbawand Wisamakan kuşt. Mehrdad Izady wê weke xanadanek kurdi wê pênase û diyar dikê. (Çav: Izady, Mehrdad (1992). "Kurds".)

Kavusakan bi kurdî wek Hozi Kavusakan jî ku ew dihên bi navkirin wek keyeniyek serbixwe ya Kurdî bû ku di sala 226an de li başûr-

navendî ya Kurdistanê hat damezrandin. Xanedaniya Kayusan piştî peymanek di navbera serok û keyeniyên Kurd de hat damezrandin, û Împeratoriya sasani piştî şerekî du salan di navbera împeratorî û keyeniiyên herêmî de hat damezrandin. Bi keyeniya kayuşan re wê demek nû wê destpê bikê û wê keyeniyên kurdistanî û herêmî wê têkiliya xwe bi wê weke ji qasra sasani jî wê qût bikin. Kayusan, mîrekî herêmî yê Kurd, wekî hukumdarê Kurdan hat tayînkirin. Li gel Kordûneyê, Kayusan yek ji keyeniyên nîv-xweser ên dawîn ên serdema Sasaniyan bû. Piştî hilweşîna Sasaniyan û fetihkirina Ereban, keyeniyên nû yên Kurdî, wekî Hesenweyhîd, li heman herêmê li dora sedsala 10an hatin damezrandin. Lê ew jî wê bi kevneşopîya keyuşiyan bin.

Berî damezrandina Xanedaniya Kayusan, rêze mîrekiyên yekgirtî û keyeniyên Kurdî, ku ji Barzan û Hekarî bigire heya Mukriyan û Şehrezorê dirêj dibûn, di bin serokatiya keyeniya Kerm (mar) de, ku li Kirmanşahê kom bûbû, dihatin birêvebirin. Ew êdî wê weke keyeniyên ser bixwe bin û wê di rengekê de wê demek dirêj ji demên sedsale 2´min û heya demên piştî hatina islamê jî wê bandûr û kevneşopîya wan keyeniyên kurdistanî bi mirgehî û hwd wê serdestîya xwe wê di rengekê de wê bide domandin. Di sala 224an de, Erdeşîrê Yekem di şerekî du salan de li dijî keyeniya Kirmaşanê derket û parêzgeriya xwe li ser çend keyeniyên Kurd ên li herêmê ava kir. Wî dixwest ku ew cardin keyeniyên kurd bi bacdayinê bi navenda sasani ve girêbidin. Di aslê xwe de wê, pêvajoya ku wê piştî ardêşêrê duyem wê bi şerên xwe yên li hemberê wê keyeniya kurd û an keyeniyên din ên kurd bi wê armancê wê bide dayin destpêkirin wê di morfolojiyekê de wê heya demên derketina tevgera mazdeki jî di ahengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman. Bi ya min wê di wê demê de wê têkiliyek giring di nava wê pêvajoya şer a li hemberê keyeniyên kurd a sasani keyê wê ardêşêrê duyem daya destpêkirin wê bi pêvajoya tevgerên civakî û li hemberê wê rabûnn serpiyan heya tevgera mazdeki wê di rengekê de wê fahmbikê. Di wê temenê d ewê sedemên tevgera mazdeki wê tenê wê ser têgînên olî û hwd re wê nikaribê wê fahmbikê. Ew wê, li gorî wê morfolojiyê wê bandûra serdestiya navendî a sasani jî wê di rengekê de wê weke di xwezê wê bi tememî ji holê rabikê. An jî wê kêm bikê. Xanedana Qayus û an ´kavûşakan´ di sala 226an de hate damezrandin û heta sala 380an, dema ku Erdeşîrê Duyem hukumdarê xwe yê dawî û endamê xanedanê ji text xist, padîşahiyek nîv-serbixwe ma. Demên li dora salên 380´ ku wê hêrîşên sasani keyê wê ardeşêrê duyem wê li

kurdistanê bibin û demên destpêka tevgera mazdekiyan wê di wê rengê wê bigihijê hevdû. Ev pêvajo wê di rengekê de wê piştî wê, bi temenekê tevgerî û civakî wê ji mazdek û heya babek wê di wê rengê de wê di dîmenekê fahmkirinê ê civakî de wê bide diyarkirin. Ji salên 380 û heya li dora salên 400 wê di nava 20 salekên derbas dibin de wê, hêrîşên li herêmên kavuşakaniyan wê werina kirin. Xanedana kayusiyan bi Kurdî wek kâvusakân ku wê were naskirin wê, xanedaneke herêmî û serbixwe bû ku di navbera salên 226 û 380 PZ de li başurê kurdistanê û herêmên rojhilatê kurdistanên ên wek ´herêmên Karduk (Kurdî)´ hukum kir. Navê wê ji damezrînerê wê, Qayus ku Kâvusakân dihê wateya "Mala Qayus" dihê. Ew di dema serdestiya Erdeşîr I de, piştî serdestiya Împeratoriya Sasanî li ser keyeniyên herêmî yên li herêmê, wekî keyeniyeki serbixwe di bin Qayus de hate damezrandin. Di sala 380 PZ de bi kuştina şahê wê yê dawi re wê, xanadan wê weke dawi li lê were. Şah û an keyê wê yê dawî Dumbawand Wisamakan, di dema serdestiya Erdeşîr II de jiya û demek dirêj li ser taxtê keyeniya kavûşakanê rûniştî. Kavûşakani wê dema ku em bahsa wê bikin em weke keyeniyekê wê zêdetirî wê weke konfederesyonekê ji keyeni û mirgehên kurdistanî pêkdihê wê pêwîst bê wê fahmbikê û wê li gorî hinek ragihandinên di nava vegotinên civakî ên kurdan de wê bê diyarkirin ku wê ser 30 keyeni, mirgeh û xanadaniyên kurdistanî ku wê di nava wê de wê cih bigirin wê, dawî lêhanina dayina bacê li sasani wê bênin. Piştî wê, sasani wê pêvajoya şerê bindestkirinê û xwe serdestkirinê ku ew cardin bacê bi wan bide dayin bi wê şerekê dide destpêkirin wê, tevgerên weke yên mazdekiyan wê bi temenekê kurdistanî û êzdayi wê pêşkevin. Serdema kavûşakaniyan wê, sasaniyan wê bênê ber tûnabûnê. Ya ku wê, sasani bikê nava tirsê û bi wê bixwezê ku ew bi kavûkaniyan û an keyeniyên bi wê re di hevkari û di nava konfederesyona wê de na wê, bi wan re wê bide şerkirin wê, ev bê. Ev pêvajo wê bo sasani wê, baş bi rêve neçê. Lê çendî wê seferan wê bikê û wê wêrankirinan wê bikê jî wê, piştî wê, bertekên ji nava civakê wê bigirê û wê, bi wê yekê di aslê xwe de wê, tevgera mazdeki wê ji raperinekê û an serhildanekê zêdetirî wê tevgerek serdemê a giştî bê. Di wê temenê de wê xosletên wê yarsani-hizirî wê li pêş bin. Ev pêvajo wê pêvajoyek serwerîya civakî wê bi xwe re wê bênê û wê, bi mirgeh û keyeniyên wê ên bi serê xwe re ku wê ji navenda sasani wê dûr bibin re wê, xwe bide diyarkirin. Di wê temenê de wê weke şoreşek civakî di wê temenê de wê bi xwe re wê, di rengekê de wê bênê li holê û pêşbixê.

Ev pêvajoya mazdekiyê wê bi serê xwe wê ji gelek aliyan ve wê weke pêwîst bê ku ew were şîrovekirin. Ber ku wê gûharinên piştre û pêşketinên civakî wê ser wê re wê, xwe jinûve bi rêxistin bikin li gorî demê û wê bidina diyarkirin. Di morfolojiya pêşketina babekiyê de wê, di aslê xwe de wê ew civakatiya bi tevgeriya mazdeki pêşketî û gihiştî sazûmane xwe ya civakî û qalibên xwe yên jiyanê û fahmkirinê wê, temenê pêşketina tevgera babekiyê jî wê bi xwe re wê biafirênê û di rengekê de wê dikarê wê bêjê ku wê babeki wê weke tevgera wê, civaketiya piştî tevgera mazdekiyê pêşdikeve wê ji wê bibê jî wê bênê ser ziman bê. Di navbera mazdeki û babek de wê pêvajoya hûrrem wê pêvajoyek civakî bê. Ew wê ser temenê baweriyên kevnera wê, di dema nû de wê xwe jinûve wê bi civakatiya xwe û teolojiya xwe re wê xwe biafirênin. Ji wê aliyê ve wê hûrremî wê weke têgînek zêhni a baweri û civakî a di zikhev de wê bide pêşxistin bê. Wê, dîmenekê baweri ê bîrdoziyi jî wê bo pêşketina baweri û civakî a demên piştre wê bi xwe re wê biafirênê û wê bide diyarkirin. Wê têgîna bi hişmendiya civakî re wê pêwîst bê wê fahmbikê wê weke çerçoveyek zêhni a kûrbûnê bi fahmkirina dîrokî, û çandî ya civakî jî wê karibê wê di rengekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Hûrremi bi wê re wê weke felsefeyek civakî a pirr aliyên wê yên bi fahmkirinê dibin re wê derkeve li pêş. Babek ser wê re pêşdikeve û wê, encama wê pêşkeve wê derkeve li pêş. Wê tevli wê bibê û wê derkeve li pêş. Di morfolojiya hevnasina bi Cawîdxan re wê bahsa babek ku wê werin kirin wê, ev weke morfolojiya tevlibûn û di wê de pêşketina wê jî wê di şêwayekê de wê bide diyarkirin. Me hinekê wê li jor wê kirpend. Lê ev morfoloji wê, bi aliyên wê yên civakê û bawerî û an zêhni wê pêwîst bê ku ew di wê de were kûrbûn. [...] Ji wê aliyê ve bi nerina têgiha kavuşakaniyan û ya mazdekiyan fahmkirina babekiyê wê, bi ya min wê hinek wateyên din ên giring û dîrokî bi rastiya wê ya civakî û dîrokî re jî wê bênê ser ziman û wê bide diyarkirin. Xate dîrokê di dewama wê de, di ahenge wê de wê pêwîst bê ku ew were fahmkirin. Her pêşketin weke perçeyên ku ew hev û an ya giştî temem dikin wê çawa wê xwediyê cih û rengekê bin wê bi wê re wê weke pêwîst bê ku wê di dewama wê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê bi têgîna dîrokê têkiliya qat û tamê û an beşê û ya giştî pêwîst bê ku wê bi têgînek hişmendî û teorikî jî bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê. ..

Di aslê xwe de wê dema ku em bikin ku em pêvajoyên piştî hatina islamê wê fahmbikin wê morfolojiya di nava sêkika mazdek, hûrrem bi

felsefeya wê ya civakî û tevgera babek di dewama hev de wê, weke pêvajoyên pêşketinê ên di dewama hev de wê weke wê werin di rengekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Di wê temenê de wê, ev pêvajo wê weke encamên wê yên civakî wê, li ser pêşketinên civakî wê di rengekê de wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di wê temenê de wê, pêşketinên mazdeki ku wê werina diyarkirin jî wê di rengekê de wê di hinek morfolojiyan de wê weke cihê wê bidina diyarkirin ew jî wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê ku wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Mazdeki wê, çerçoveyek felsefeyi wê, di rengekê de wê dênê li holê û hûrrem wê pêşbixê. Mazdek û hûrrem wê di şêwayekê de wê hev temem bikin. Wê, di rengekê de wê, di çerçoveyek civakî-baweri de wê, xwe di şêwayekê de wê bide diyarkirin û wê, çerçoveya desthilatiya sasani wê, bandûra wê ji holê rabikê. Wê dawîyê li pêvajoya şerê sasani ê bi armanca dîsa danina bacê ser serê civakê wê, bênê û wê, di wê temenê de wê azadiya civak wê ji tahakumma wê rizgar bikê. Di wê temenê de wê piştî ku mazdek ev danakirin wê, hûrrem wê bi felsefeya wê çerçoveyê a civakî re wê, di rengekê de wê weke li wê bihizirê û wê weke karibê wê di awayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Di wê nûqteyê de wê, civakatiya ku wê bi wê yekê wê bi tevgera mazdek re wê piştî wê bi serê xwe wê dest bi jiyanê wê bikê wê bi rêgezên wê û şêwayê wê yê fahmkirinê û şîroveyên hûrremê re wê, di rengekê de wê, kûrbûna wê bibê. Wê di wê temenê de wê, li ser temenekê civakî a giştî wê, pêşkeve. Wê têgiha zerdeştiyê û manitiyê wê di wê temenê de wê dervî wê bigihênê rêgezek civakî ku wê bi wê re wê, di nava civakê de wê, bide pêşxistin ku ew bi wê pêşîya serdestiya sasani jî wê bi wê bigirê. Civaketiya ku ew pêşdikeve wê ji wê aliyê ve wê weke aliyekê wê yê giring bê ku wê karibê wê werênê ser ziman wê bi serê xwe bûnê wê, pêşbixe. Dê wi têmenê de wê, pêvajoya kavûşkaniyan dabû destpêkirin wê bi tevgera mazdek û ser wê re bi felsefeya hûrremê a civakî re wê, bigihijê encamek giring a dîrokî li herêmê. Di wê temenê de wê, di şêwayekê de wê ev wê, weke aliyekê wê yê giring bê ku wê karibê wê werênê ser ziman bê. Pêvajoya wê, temenê ku em heya demên babek wê diyarbikin wê, di wê temenê de wê, bi civakî, desthilatiya herêmî û têgînên baweriyê û civakatiya wê ya herêmî wê, pêvajoya kavûşakaniyan wê weke pêvajoyek destpêkê wê di wê yekê wê pêwîst bê wê fahmbikê. Piştî wê, di demên hêrîşên sasani de wê tevgera mazdeki wê weke

pêvajoya wê ya duyem wê pêşkeve ku em wê dikarin wê weke di demên civakatiya eyubiyan de wê bi tevgera baba ilyasiyan wê li hemberê selçûqî û mogolan wê pêşkeve û wê derkeve li pêş. Hûrremî wê piştî mazdek re wê li ser wê temenê wê, bi şîrove û ragihandinên wê re wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê derkeve li pêş. Di wê temenê de wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê şîrove bikê û wê werênê ser ziman bê. Hûrremî wê, civakatiya wê, giring bê. Mazdek wê, bi rêgezên xwe yên felsefi ên bawerî weke bi Maniyi û hwd wê giringiya xwe wê bide diyarkirin. Lê herdû di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê giring wê weke karibê wê werênê ser ziman. Ev pêvajoya hûrremi wê bi xosletên wê hem wê weke pêvajoyek civakî û zêhni a jinûve demezrendinê bê û hem jî wê weke pêvajoyek civakî a pêşketinê a nû bê. Çendê ku wê têgîna mazdekiyê destpêk û avakariyê wê, bi pêvajoyek pêşketinê wê werênê ser ziman wê, hûrremî pêvajoyek wê ya bi civakbûnê û nirxên wê û pêşketinên wê bide diyarkirin. Babeki li ser wê temenê nirxên ku ew afirîna û hena ên civakî û hwd wê, li ser esasê parastina wan wê pêşkeve. Ev wê, heya dema babek wê pêşkeve û wê û babek ser wê re wê di rengekê de wê weke ku wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bide diyark**irin**. ..

Di morfolojiya pêşketina babek de wê weke aliyekê wê yê din wê weke ku wê bi rehetî ji tevger û serkevtinên wî were fahmkirin wê rewşek berxwedanê a giştî a civakên herêmê bê. Wê weke dihê diyarkirin wê tenê wê weke raperinekê nikaribê wê werênê ser ziman bê. Ji wê zêdetirî jî wê weke dema ku wê bi goitina raperinê wê werênê ser ziman wê weke serdestiyek li ser hebê û ew li hemberê berxwebide bê. Lê rewşek bi wê rengê jî nebû.. Di rengekê de wê, rewşek weke bi vê rengê wê hebê ku wê, civakên herêmê wê, di rewşa xwe de li herêmên xwe wê bijin û hêzek derve dihê ku ew wê, serdestiyê ser wan çê bikê. Di wê demê de wê, hingê wê li hemberê wê li berxwebide. Wê hingê wê li hemberê wê şer bikê. Ya ku ew dihê dîtin wê di wê temenê de bê. Wê jî dibînê ku wê tenê wê weke rewşek weke ya keyeniyekê û an herêmekê jî wê nikaribê wê di rengekê de wê fahmbikê bê. Wê weke rewşek giştî bê. Li rojhilat û başûrê kurdistanê û herêmên din ên iranê û heya urmiyê ên rojhilatê kurdistana iroyin wê li wê serwer bibin. Weki din herêmên erranê jî wê, di dewama wê de wê, di bin serwerîya wan de bin. Ev herêmên ku ew li wê serwer in wê civakên êzdayi û kurdistanî û îranî bin ku wê piştî wê, di bin serwerîya anazzidi û kekuyidan têkeve û wê piştî wê ser wê re wê serwrîya şedadê wê di asta dawî de wê were û ava bibê.

Di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku wê werênê ser ziman ku wê babek wê di temenê xwe de wê, weke têgînek bîrdozikî a giring wê bikarbênê. Ew jî wê di wê temenê de wê têgîna mertebeye babatiyê a baweriya kurd û kurdistanî bê. Li ser wê re wê weke ku em piştre wê bi baba ilyas û hwd re wê dibînin wê pêşkeve. Di wê temenê de wê, tiştekê din jî wê weke wê bi wê re wê karibê wê fahmbikê wê civakatiyên hûrremî ku wê di demên sasaniyan de wê pêşkevin wê di wê demê de wê çawa wê, serwerîya wan wê bi zêdeyi wê xwe bide diyarkirin û wê pêşketina xwe wê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê, weke rewşek weke ya ji mazdek-hûrrem û heya babek wê di rewşekê de wê bide diyarkirin û wê di wê temenê de wê weke di dîmenekê de wê morfolojiyek mazdek-babek bi hev re wê, di têgihekê û hevrastekê de wê di rengekê bi hev re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Pêvajoya pêşî a mazdek-babek wê li hemberê sasani bê û wê serketinek civakî wê bi pêşketinên wê re wê bi dest bixê û heya wê demê wê bi wê yekê wê pêşkevina xwe bi serwerî wê bide diyarkirin û domandin. Piştî wê di dema duyem de wê bi babek re wê li hemberê abbasî û an hatina arabên li herêmê re wê di rengekê de wê weke karibê wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê weke karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê wer ziman bê. Di wê temenê de wê, biqasî ku em dikarin mazdekê wê mejuya destpêkê a babek wê fahmbikê wê babekiyê jî wê weke pêşketina piştre a mazdekiyê wê di şêwayekê de wê li ser wê rengê pêşketinê re wê xwe bide diyarkirin. Ev wê weke pêlên pêşketinê wê di rengekê de wê, weke ku wê karibê wê werênê ser ziman bin.

Di dîmenekê de wê sê pêşketinên bi wê wê rengê wê li herêmê wê bibin û wê xosletên wan wê di wê temenê de wê bi zêdeyi wê bişibihina hev. Yek wê, mazdeki û hûrrem û pêşketin û tevgera civakî a dema wan a li hemberê sasani bê. Du wê, babek û têgiha wî ya huremdin ku wê bi civakîya herêmê wê li hemberê abbasiyan wê li berxwe bide û wê pêşekve. Sê jî wê, tevgera babaiyan a ku wê ji rojhilatê kurdistanê û xorasanê û heya başûr û bakûr û rojavayê kurdistanê û herêmên anatolya jî wê belav bibê ya baba ilyas bê ku wê li hemberê mogol û selçûqîyan wê pêşkeve. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke dîmenekê kevneşopî a weke ku wê di dewama hev de ku wê çendî di demên cihê de wê weke ku wê bibin jî lê wê di şêwayekê de wê weke ji hev dûr û cihê wê weke nikaribê fahmbikê bê. Wê weke li ser temenê heman civakatiya kurdistanî û iranî wê weke karibê wê di rengekê de wê di rengekê de wê

fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di aslê xwe de wê, tevgera babek wê di rengekê de wê çendî wê weke ´pişti wê weke ´têkçûyi´ wê were diyarkirin wê weke çawa wê berê wê bi ya mazdek re wê were diyarkirin jî lê wê di aslê xwe de wê, ku em li rewşa pêşketinên civakî, xanadanî û şêwayên wê yên ku ew bi civakati û baweri di zikhev de bi nirxên baweriyên kurdistanî ên kevnera di demên nû de xwe jinûve dikin ku ew şîrove bikin û pêşkevin û rê li pêşketinên weke ya demên weke buweyhi, hesenweyhi, anazzidi, kekuyidi, hezarhaspi, şedadî, merwani û hwd wê vekê wê di rengekê de wê weke karibê wê di morfolojiyekê de wê ji hev ne dûr wê weke bi wê çerçoveyê re wê pêwîst bê wê fahmbikê bê. Di wê temenê de wê morfolojiyên ser temenê civakî û civakatiya wê demê re wê, di wê rengê de wê weke ku wê bi wê re wê, di rengekê de wê bi wê re wê, di awayekê de wê weke ku wê bidina diyarkirin wê, di wê temenê de wê xwe di rengekê de wê bidina diyarkirin. Ji hev ne cihê wê di rengekê de wê bidina diyarkirin.

Morfolojiya civakatiya babekiyan wê, di wê temenê de wê li kurdistanê û iranî wê serwerîya wê, hebê û wê, bi ya min wê pêşketinên demên buweyhi, hesenweyhi û heya demên şedadî û merwaniyan û tevgerên weke ya baba ilyasan û hwd jî wê ser wê temenê û çerçoveya civakî wê di rengekê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Li gorî çavkaniyên min ên civakî ku ez bo vê nûqteyê esas digirim ev wê weke aliyekê ku mirov wê di rengekê teqez û zelal de wê bi wê yekê û rengê wê karibê wê diyarbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di morfolojiyên pêşketinên civakî û çandî û zimanî de jî wê cihêbûnên ku wê di rengekê de wê bi wê re wê bibê wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman wê hebê. Hê wê di morfolojiyek kûr de wê li ser çand û têgîna civakî a ji wê aliyê ve dahûrên xort wê nehatina kirin bin. Lê wê dema ku ew werina kirin wê girêdanên di wê temenê de wê, bi çerçoveyek berfirehî wê bi wê yekê wê weke karibê wê werênê ser ziman. Lê tiştekê din jî wê di rengekê de em bi wê re wê kifş dikin ku wê civake zazayi-êzdayi û an hizirî wê di wê demê de wê, pêvajoyek xwe ya nû wê, bi pêşketinên xwe yên nû wê biji. Di wê temenê de wê, di çerçoveya tevgera babekê de wê di rengekê de wê bi wê re wê karibê bigihijê morfolojiyek çandî û civakî û baweri a bi wê serwer û serdest jî wê di rengekê de wê bi wê re wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Di demên islamê de wê, tiştekê din jî wê weke karibê wê di rengekê de wê bi civakatî û baweriyên kurdistanî re wê di wê temenê de wê werênê

ser ziman ku wê, ji tevgera babekê û heya ya baba ilyas wê di wê temenê de wê pêvajoyek civakî a teybet ku wê bi dîmenekê heterodoks û an baweriyên dema nû li ser temenê baweriyên demên kevnera wê şîrove dikê û bi wê dijî wê di rengekê de wê were dîtin. Di şêwayên hesenweyhiyan ên li ser têgîna mehdii û an duwanzdeh imamam de wê, morfolojiyên bi gotina ´hatina mehdi´ wê di rengê şîroveyên weke ya mitra û hatina mitra de wê, di rengekê de wê bide diyarkirin. Navê mehdi wê di rengekê de wê, dema ku em ser ´meh..´ her tîpên pêşî re wê li wê bihizirê wê, di morfolojiyek dori ya ´mehr´ ku wê weke navêkê mitrayi a ku wê bo mitra wê were diyarkirin jî wê di şêwayekê de wê weke karibê wê fahmbikê. Ji wê aliyê wê weke aliyekê wê yê din jî wê morfolojiya mitra-mehdi wê, di rengekê de wê bi wê yekê wê weke ku wê di nava wê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke ku wê were fahmkirin û serwer kirin. Di wê temenê de wê, dema ku em van aliyan ji hev dernexênin û fahm nekin emê nikaribê demên wê yên destpêkê ên wê demê jî wê bi başî wê weke ku wê karibê wê fahmbikê bê. Ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê bi wê re wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Ev jî wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman bê Di morfolojiya mitrayi de wê, diyarkirinên ku wê werina kirin wê, di wê demê de wê, bi şêwayê wê weke ku em bi têgihên hesenweyhiyan re dibînin wê di nava baweriya demê a di dema islamê de jî wê weke bi wê yekê wê jinûve wê werina şîrove kirin û ji aliyekê din ve jî wê, bi mesihiya demê a kurdistanê re jî wê, di şêwayekê de wê bi beşên wê yên civakî ên weke ermeni, asûrî û an jî komên nasturî ku wê bi rengekê baweriya wan a bi yên kevn û nû re wê ser wê temenê di nava hevkirinekê de wê xwebide diyarkirin de wê bi beşên din ên kurdistanî ên mesihî û hwd re jî wê were şîrove kirin. Vê yekê wê weke morfolojiyek fahmkirinê wê baweriyên demên berê ku wê bi hev re wê çawa wê heya wê demê wê bi sedsalan û hwd wê karibin xwe bidina domandin ji wê dikarê wê fahmbikê. Di morfolojiyên wê weke gotina ´metran isa´ de wê, weke isayê aidi mitra de ku wê were diyarkirin de wê di rengekê de wê bi wê re wê, were diyarkirin û wê bi wê re wê, di şêwayekê fahmkirinê de wê werênê ser ziman. Ev navlêkirin û rengê diyarkirinê wê heya roja me jî wê di nava vegotin û çîrokên bi wê ser evindariyê û hwd re wê werina vegotin de wê di rengekê de wê bi wê re wê werina hanin ser ziman û wê bi wê re wê bahsa wê were kirin.

Ev di çerçoveyek civakî de wê weke ku wê di rengekê de wê weke derkeve li pêş. Lê ya giring wê ev wê were dîtin ku wê, kesek wê bi rengê baweriya xwe zêdetirî wê weke bi rengê civakatiya xwe, pêşketina xwe ya civakî û herêmîya xwe û hwd re wê pêşî wê were diyarkirin. Di wê temenê de wê, kengî ev rêgez wê weke xirabibê wê hingê wê mirov wê tenê wê bi baweriya xwe wê were pênasekirin û wê êdî wê li ser temenê baweriyê re wê ketina hemberê hev û an dijberî hev de jî wê bi wê re wê êdî wê bibê û ev wê, bi demê re wê weke dijberiyek ser baweriyan re wê, xwe di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Di morfolojiyên destpêkê ên hatina islamê a li kurdistanê de wê, morfolojiya serdestiyê wê bi wê yekê wê zêdetirî li pêşîya weke ya bi baweriya xwe wê were naskirin bê. Lê ev bi demê re wê weke bi gûharê. Wê kengê ku ew bi baweriya xwe hat naskirin û pê de wê êdî wê dijberiya wê li yên din jî wê bi wê re wê weke ku wê pêşkeve û ev wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê xwe di rengekê de wê bide diyarkirin. Di morfolojiya pêşketina civakî û baweri a kurdistanî de wê, ev rengê pêşketinê wê dîmenekê tengezeriyên civakî û baweri jî wê li ser temenê dem û an serdemên dihên û dibin re wê xwe di şêwayekê de jî wê weke bide diyarkirin.

Di rengekê de wê, dema ku em reşa babek li lê dinerin wê hinek pêşketinên civakî jî wê xwe di wê de wê weke ku wê bidina diyarkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê giring wê weke pêwîst bin ku ew werina dahûrkirin. Babek, bixwe kurdekê yarsanî û an zazayi bê ku wê di rengekê de wê weke, di rengekê de wê li hemberê hatina seferên araban li herêmê wê di rengekê de wê weke derkeve li pêş. Di wê temenê de ew wê, civakatiya herêmê a bi baweriya wê ya kevner re wê li wê bihizirê û wê di wê temenê de wê bixwezê ku ew wê, di rengekê de wê werênê ser ziman bê. Lê morfolojiya babek wê di rengekê de wê, dema ku wê, li wê dinerê wê nikaribê wê di rengekê de wê ji rewşa pêşketina mazdek û hûrremê wê dûr li wê bihizirê bê. Di wê temenê de wê navende çanda wî, bi teybetî wê herêma xorasanê bê ku wê, çendî li herêmên rojhilatê kurdistanê yên aeke urmiyê û dora wê, derkeve jî. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, dema ku em wê aliyê wê fahm nekin wê weke aliyekê wê yê giring wê weke kêm bimênê. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, dema ku wê, li wê were nerin wê, Babek wê, di rengekê de wê, di morfolojiya wî de wê, weke demek raperinê a civakî ku wê ne tenê wê bi herêmekê lê wê bi rewşek giştî a kurdistanî de wê xwe bide diyarkirn. Di wê temenê de wê, di dema girtina wî de jî wê, di rengekê de wê xalifê

abbasi mutasim wê di wê demê de wê, bi êşkenceyên xadar wî ew wî qatil bikê. Lê ew bi wê re wê bi sînor wê nemênê. Wê çawa wê, di rengekê de wê, aligirên wî û an civakatiya ku ew bi navê wê di nava raperinê de ya wê, di rengekê de wê çavtirsandi bikê wê di rengekê de wê, weke ´ibretekê´ bixwezê bide nişandin. Lê di rengekê de wê, di aslê xwe de wê, encamên kuştina babek wê weke ku em li kurdistanê wê dibînin wê ya ku wê xalife li bendê bê wê bi wê re wê bidest nexê. Wê ji kû mirov wê fahmdikê? Wê dema ku em pêşketinên civakî ên piştre dinerê wê, di rengekê de wê, piştî wê ji sedsale 8´min û pê de wê, civakên kurdistanî wê xwe ji dora xalifetiyê wê, bi şûn ve wê bikişênin wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê. Piştî wê weke aliyekê wê yê din wê karibê wê werênê ser ziman ku wê, di awayekê de wê morfolojiya civaketiya wê demê wê li kurdistanê û iranê wê bi xanadanên kurdistanî ên weke hsenweyhi, anazzidi, kekuyidi, û hwd re wê, di rengekê de wê xwe di awayekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê ev wê, weke aliyekê wê yê din wê karibê wê werênê ser ziman ku ev xanadan wê weke di dema buweyhiyan re wê bi ser baxdayê ve wê bi meşin. Di wê temenê de wê, desthilatiyê wê bigirina li destê xwe. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke karibê wê, di rengekê de wê werênê ser ziman bê. Di morfolojiyekê de ku em dervî morfolojiya baweriyê wê bi şîrove bikin wê rewşa civakî a babeki wê di şêwayekê de wê, ji demên kavûşakaniyan û heya demên mazdekiyan û ji demên mazdekiyan heya demên hûrremiyan û ji demên hûrremiyan û heya demên babeki û baba mislimê xorasaniyan wê di rengekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê, fahmbikê û wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Di wê temenê de wê jî dikarê wê werênê ser ziman ku wê morfolojiya babekitiyê wê, di wê temenê de wê, rewşek weke ya civakî a giştî bê. Wê di wêtemenê de wê, bi temenê wê yê baweriyê re wê, li ser temenê baweriyên kurdistanî ên kevn re wê, di rengekê de wê bi wê re wê weke ku wê bibê. Di wê temenê de wê, di şêwayekê de wê, werênê ser ziman. Di rengekê de wê, di wê demê de wê, civakatiyek teybet wê hebê. Di rengekê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê, morfolojiya serdestiya demên piştre wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Li vir di aslê xwe de wê, di rengekê de wê dikarê wê, werênê ser ziman ku wê yê ku wê babek wê bide girtin ku wê, babekiyan wê têk bibê wê, kurdekê bi unwana ´afşînê´ bê. Ku ev navê afşîn wê di rengekê de wê

weke navekê ku wê weke unwanî dihê bikarhanin bê. Afşin di kurdî de wê di wateya têgîna ´parastinê´ de wê karibê wê di rengekê de wê fahmbikê bê. Wê weki din wê di şêwayekê de wê weke têgînek ku wê, wateyên weke ´nazikbûnê´, ´dûrûstbûnê´ xweşikbûnê û hwd jî wê di wê de wê weke karibê wê were fahmkirin. Di wê temenê de wê, ev wê weke têgînek ku wê taqabûlî a civaketiya kavûşakaniyan bê. Di wê nûqteyê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di awayekê de wê morfolojiya kavûşakaniyan wê di rengekê de wê, derkeve li pêş. Weki din wê ya bii evînê têgihiştî pêde çûyi wê bide diyarkirin. Di wateyên wê de wê, têgînek weke ya di rengê evinek nepeni û an mistikî de jî wê hinek wateyna wê weke bi rengê hizirkirina hûrremiyan re wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Weki din wê, di kurdî de wê wateyên weke ´ava-şîn´ wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Di hinek têgînan de wê ne dûrî gotina ava kewserê û an ´ava kansavê´ ku wê di nava baweriyên kurdistanî ên berê de wê were bikarhanin de jî wê, were dîtin. An jî bi morfolojiyekê wê, têgînên bi wateyên weke ´ew şîn a´ û an jî ´ew a ´şîn´ jî wê di kurdî de wê karibê bi wê re wê were fahmkirin. Di heman morfolojiyê de wê, têgînên weke ´bi rengî navê ´şîn´ wê çendî wê karibê wê were fahmkirin wê, di dewama wê de wê, bi têgîna ´şîn´ re wê, têgîna şînbûna ji ardê weke bi bûyinê wê werênê ser ziman. Wê, di wê bi têgînekê wê weke kirpendinekê bûyina bi şîanyi û an şînbûnê a ji ardê jî wê bi xwe re wê, di fahmkirinekê de wê bide me. Di wê temenê de wê, li rex wateya ´avaşîn´ wê wateyên weke ´koka dermanî´ ku wê weke derman bo nexweşîyekê wê bê bikarhanin wê, bo wê jî wê di hinek morfolojiyan de wê were bikarhanin.

Ji wê aliyê ve wê nirxek civakî a kurdistanê wê bide diyarkirin. Di wê morfolojiya gotinî de wê weke avşîn, norşîn, aşîn, û hwd wê hinek têgînên ku wê weke wê li kurdistanê di nava kurdî de wê karibê li rex wê kifşbikê.

Li rengekê de wê, li ser têgîna afşînê re wê dikarê wê bi ber têgînek xanadanî a kavûş ve herê ku ew di rengekê de wê weke girêdanekê, wê weke bi têgîna ´kavûş´ û an kavûşakanîyan re wê, di rengekê de wê bide diyarkirin. Ev wê, weke civakek kurdistanê wê li wê biji wê, di şêwayekê de wê, karibê wê, diyar bikê. Lê di wê temenê de wê, di rengekê de wê, berê hatina islamê û di demên piştî wê hatina islamê de wê çawa wê hebê wê, pêwîst bê ku wê di rengekê de wê kifşbikê û an werênê ser ziman. Di wê nûqteyê de wê li dora sedsale 7´min a piştî zayinê de wê weke ku wê, ev keyeniya kurdi û kurdistanî wê, di rengekê de wê, derkeve li pêş. Di

wê temenê de wê, çendî ku ew jî wê weke ji heman çandê bê lê wê li hemberê babekiyan wê weke şer bikê. Di wê nûqteyê de wê hinek pirsên ku wê weke karibê wê, li ser wê bisekinê bê. Li gorî têgînan wê weke kavûş wê weke bi xanadana Osrušana ku wê weke bi koka ´saxt´î dihê diyarkirin. Di wê nûqteyê de wê, ev wê, weke dîmenekê cihê wê bi wê re wê bide diyarkirin. Afshin navekî mîratî yê mîrên Oshrusana ye berî fetihkirina Farisê û kurdistanê ji aliyê Misilmanan ve bê. Ev nav formeke kurdî ya nûjen a ku wê, bi têgîna Pishin û Avesta Pisinah e, û navekî taybet e ku etîmolojiya wê di kurdî diyar e. Minorsky pêşniyar dike ku navekî Afshin bi eslê xwe Sogdî ye. (Çav: V. Minorsky, Studies in Caucasian history, Cambridge University Press, 1957, (footnote on page 111))

Forma afşîn zêdeyi di kurmancî de wê, di rengekê zelal a etimolojiyî de wê karibê xwe bide diyarkirin. Di kurmanciya hemdem de jî wê, di rengeê de wê karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê, diyar bikê û wê werênê ser ziman bê. Li gorî Yaqubî, di dema serweriya xelîfeyê sêyemîn ê Ebbasî el-Mehdî (775–85) de, Efşînê Oşrusanayê di nav çend hukumdarên Îranî û kurdî yên li Transoxiana û deştên Asyaya Navîn de ku bi navê xwe teslîmî wî bûn, hatiye behs kirin. Lêbelê, el-Fadl ibn Yahya el-Barmakî heta serweriya Harun el-Reşîd di salên 794-95an de seferek ber bi Transoxiana ve bir û teslîmbûna hukumdarê Afşîn Xarakana (Wateya Xarakana "cihê roja hilatî" ye. Bi keleha xwe ya serdema Sasaniyan, mînareya xwe ya lerzok û kolanên xwe yên kevnar ên mîna labîrentan tê naskirin jî bê. Weki din wateya cihê lêbûnê, lê çêkirinê û hwd jî wê bide diyarkirin. Weki din di kurdî de wateyên weke kirina karekê û hwd jî wê bide. Weki din wateyên weke yê xira dikê û an bi hêza xwe dikarê wêran bikê jî bi wate dikê.) qebûl kir. (Çav: whose name, by inference from Tabari, III, p. 1066, was something like Kharākana; according to Gardīzī led. Habibi, p. 130) El-Me'mun dema ku waliyê Mervê bû û paşê piştî ku bû xelîfe, seferên din şandin Oşrusanayê. Kurê Efşîn Xarakana, Kawus ibn Xarakhuruh, dilsoziya xwe ji Ereban vekişand. Lêbelê, demek kurt piştî ku Me'mun ji rojhilat gihîşt Bexdayê (817-18 an 819–20), di nav malbata Oşrusanayê de têkoşînek û nerazîbûnek desthilatdariyê derket holê.

Li gorî çavkaniyan wê ev wê weke rewşek bi derfet wê xwe bide diyarkirin ku wê, Oşrusanayê wê di dema harûn-reşîd de wê weke ku wê were radest girtin û an wê weke bê hanin ser baweriya xwe. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke ku wê, bi xwe ve wê weke

girêbide. Di wê temenê de wê, direngekê de wê, di wê çerçoveyê de wê bi derfet di encama têkiliyên nava malbata xaro-reşîd û ya xanadana Oşrusanayê de wê, kavûşî wê karibin wê di rengekê de wê, alikariyê bidina abbasiyan. Lê dîsa di wê demê de wê gelek têkili wê weke ne di zelaliyê de bin.

Di wê nûqteyê de wê ev wê bi zelali wê were dîtin ku ev weke xanadanana kurdistanî û irani ya. Ev li ser çanda kavûşakaniyan a berê ya. Wusa xûyaya ku wê, di nava kofederesyona kavûşakaniyan a li dorsa sedsale 4′min de ku wê li hemberê sasani wê, derkevin û wê têkiliyên xwe hemûyan wê ji wê bibirrin û wê dawî li dana bacê bênin wê ji wan bê. Di wê temenê de wê, ev wê, di rengekê de wê kevneşopîya kavûşakani wê di wê de wê li pêş. Kavûşakani wê di nava wan de wê, kevneşopîya baweriya maniyê wê di nava wan de wê bicih bibê. Ev wê, piştre wê, dema ku wê, mazdeki wê tevgera xwe wê, bide destpêkirin wê, weke nûqteyek ku wê pişta xwe wê bide wê jî bê.

Di rewşa têkiliyên Oşrusanayê bi xanadanî de wê wusa dihê fahmkirin ku wê dîmenekê xort de wê, xwe bide diyarkirin. Wê dema ku wê, rewşa piştî babek dikê ji herêmê herê û wê, bi sehl bin simbat re wê, xwe lê bigirê wê, di wê demê de wê ew wê, hingê wê, têkiliya Oşrusanayê wê bi wan re wê weke baş bê. An jî wê, di rengekê de wê nikaribê wê weke xanadanaka bi hinek komên ji derve dihên kku ew karibin ser hinek xanadanên din ên herêmê bandûra xwe çê bikin wê, bi wê morfolojiyê bê.

Tevî serkeftinên wî, hêza Afşîn dest bi daketinê kir; xuya ye ji ber çavnebariya wî ya li hember Abdullah bin Tahir, waliyê Xorasanê, ku Afşîn wî wekî reqîb û hêzek bilindbûyî li Transoxiana didît. Afşîn dest bi komployan bi Mezyar, mîrê Karenîd û îspahbadhê Tebaristanê li herêma Xazarê kiribû. Tê îdîakirin ku Afşîn bi dizî Mezyar teşwîq kiriye, bi hêviya ku Abdullah bin Tahir ji walîtiyê were dûrxistin da ku Afşîn dest deyne ser desthilatdariyê. Serhildana Mazyar di sala 839an de hate tepeserkirin, û rewşa Afşîn her ku diçû dijwartir dibû, û bû sedema daketina wî ji rûmetê. Rewşa wî bi dîtina nameyên di navbera wî û Mezyar de hîn xirabtir bû. Wekî din, waliyê Xorasanê, Abdullah ibn Tahir, îdia kir ku Afşîn beşek ji Babakê, ku wî di sefereke berê de bi dest xistibû, desteser kiriye, û Afşîn hewl dide ku bi dizî wê veguhezîne erdên xwe yên li Oshrusana. Afşîn dema ku Mazyar gihîşt Samarayê hate girtin.

Mazyar beşdarî lêpirsîna generalê berê bû û îdia kir ku Afshin bi wî re komployek kiriye. Yên din jî pirsên din li ser dilsoziya veguherîna Afshin ji Zerdeştî bo Îslamê kirin. Wî ji Al Wathiq re got, "Ji bilî Xwedê ti Xweda tune!" (Çav: William Hardy McNeill; Marilyn Robinson Waldman (1973). The Islâmic world. Oxford University Press. p. 148) Afshin bersiva hemû îdiayan da. Wî îdia kir ku destnivîs û pirtûkên Zerdeştî yên di destê wî de mîrateyên malbatê yên berî veguherîna wî bo Îslamê bûn. Wî rave kir ku du fanatîkên Misilman ên ku li Ushrusanayê pût hilweşandine hatine cezakirin, û ku wî rêberiya maqûl kiriye ku armanc ew e ku ahenga herêmên xwe yên olî yên cihêreng biparêze. Wî ji dijberên xwe re got ku axaftina li ser bingeha formula ku gelê wî wekî "xwudanê xwudanan" bi kurdi û Farisî nivîsandiye tenê kevneşopiyek e û baweriya wî ya kesane bi yek Xwedayî betal nake. (Çav: Tabari v. 33, p. 187: William Hardy McNeill; Marilyn Robinson Waldman (1973). The Islâmic world. Oxford University Press. p. 144)

Di rewşa Oşrusanayê de wê weke were fahmkirin wê di rengekê de wê weke têgînek zerdeştî-maniyî wê xwe bi wê re wê bide diyarkirin. Li ser wê re wê di wê nûqteyê de wê weke karibê wê fahmbikê. Piştî ku wê gûharandinê wê weke ku wê xanadana Oşrusanayê ji ragihandinan dihê fahmkirin ku wê, derfetên serdestiyekê mazin li kurdistanê û iranê wê li herêmê wê bigirê û wê heya xorasanê wê weke ku wê bixwezê bandûra xwe wê bide diyarkirin. Dîmenekê wê weke ya reqabetê a weke paşê di nava hesenweyhi û anazzidiyan de wê were dîtin wê, di rengekê de wê bi xanadana Oşrusanayê û xanadanên din ên herêmê re wê, di temenê serdestiyê de wê weke ku wê bi wê re wê were dîtin. Ev jî wê weke dîmenekê wê yê din bê ku wê weke karibê wê di rengekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Lê di wê rewşê de wê, xwe di rengekê de wê bide diyarkirin. Wê di wê temenê ser ê berfirehbûna kavûşakaniyên medî ku wê bi wê re wê derkeve li pêş wê, li herêmê wê, bibê û wê, wusa dîhê fahmkirn ku wê konfederesyona ku wê, berê wê, weke li hemberê sasaniyan wê, çê bikin wê bi wê morfolojiyê wê rabin û wê di wê de wê, pêşî ku wê Oşrusanayê weke xanadanekê nava wê konfedesyonê bê wê weke piştî wê di rengekê de wê bixwezê bibê ya serdest a pêşî. Di wê temenê de wê, piştî ku wê baweriya xwe li islamê gûharand wê weke ku wê, xwe bi tememî wê di xismeta abbasiyan û li hemberê komên din û xanadanên din ên herêmê wê di pozisyonekê de wê bibînê. Ev wê di rengekê de wê weke aliyekê

wê yê ku wê weke karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê, di awayekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Lê hêzên xanadana Oşrusanayê wê di wê demê de wê weynek giring wê di dema abbasiyê de wê bileyizê. Ku gotin di cih de bê wê weke atropatane demên helenismê wê weynekê giring û mazin wê li herêmê wê bileyizê. Diwê temenê de wê, ji ragihandinên dihê diyarkirn ew wê weke bi hêzek mazin re wê li herêmê wê, derkeve li pêş. MInaq di nîvê Hezîrana 838an de, Afşîn ji Çiyayên Antî-Toros derbas bû û li keleha Dazimonê ya girîng a stratejîk, di navbera Amaseia û Tokate de, ku Bîzansiyan jî wekî herêmeke pêşwext a amadekariyê bi kar dihanî, kamp danî. Çend roj şûnda, di 19ê Hezîranê de, pêşengiya artêşa sereke ya Ebasiyan hêrîşî axa Bîzansiyan kir, du roj şûnda Xelîfe û hêza sereke li pey wî hatin. (çav: Haldon, John (2001). The Byzantine Wars: Battles and Campaigns of the Byzantine Era. Stroud, Gloucestershire: Tempus, p; 80) Împerator Theophilos, her çend artêşa wî piçûktir bû jî, ji ber gefa qutkirina xetên dabînkirina wî, hilbijart ku pêşî bi Afşîn re şer bike. Di 21ê Tîrmehê de, artêşa împaratorî rastî hêzên Ereb hat û li ser girê Anzen, li başûrê Dazimonê, kamp danî. [...] Di Şerê Anzenê yê piştî wê de, artêşa Bîzansiyan di sibehê de êrîş kir û di destpêkê de pêşveçûnek baş bi dest xist, lê heta nîvro Afşîn bi tîrvanên siwar re hêrîşek dijwar da destpêkirin, pêşveçûna Bîzansiyan rawestand û rê da hêzên Ereb ku ji nû ve kom bibin. Di heman demê de, Theophilos biryar da ku hêzên piştgiriyê bişîne yek ji baskên xwe, û nebûna wî ya ji nişka ve leşkerên wî aciz kir, ji ber ku wan guman kir ku ew hatiye kuştin. Artêşa Bîzansî hilweşiya, hin yekîne bi tevlihevî ji hev veqetiyan, hinên din jî bi awayekî rêkûpêk vekişiyan. [....] Theophilos bi zorê bi hêzên xwe re ji şer xilas bû û li ser girêkî nizm ji hêla zilamên Afşîn ve hate dorpêçkirin. Afşîn ferman da ku katapult werin anîn da ku pozîsyona Bîzansî bombebaran bikin, lê Bîzansî karîbûn xetên Ereban bişkînin û Împerator reviya. (Çav: Haldon, John (2001). The Byzantine Wars: Battles and Campaigns of the Byzantine Era. Stroud, Gloucestershire: Tempus, p; 80)

Pêşvaniya Xelîfe, di bin Aşînas de, di 26ê Tîrmehê de gihîşt Ancyra, ku ji hêla nişteciheên wê ve hatibû terikandin. Afşîn çend roj şûnda gihîşt wir û tevlî artêşa sereke ya Ebasiyan bû; artêş niha ber bi başûr ve ber bi Amorium ve diçû. Afşîn fermandariya hêzên paşîn dikir, dema ku Aşînas dîsa li pêş bû û Xelîfe li navendê bû. Bi pêşketin û talankirina gundan, ew heft roj piştî derketina ji Ancyra gihîştin Amoriumê û di 1ê Tebaxê de

dest bi dorpêçkirina bajêr kirin. (Çav: Bury, John Bagnell (1912). A History of the Eastern Roman Empire from the Fall of Irene to the Accession of Basil I (A.D. 802–867). London: Macmillan and Company. p; 266–267) Sûlheyên bajêr xurt bûn; Dîwarekî stûr hebû ku bi xendekek fireh û 44 birc dihat parastin; li gorî erdnîgarê nûjen Ibn Xurdadbah, xelîfe her yek ji generalên xwe li beşek ji dîwaran tayîn kir. Hem dorpêçker û hem jî motorên dorpêçkirinê gelek makîneyên dorpêçkirinê hebûn, û sê rojan her du alî jî guleyên mûşekan li hev dixistin; sapîerên Ereb hewl dan ku dîwaran xera bikin. Li gorî vegotinên Ereban, girtiyek Ereb ku bûbû Xiristiyan vegeriya cem xelîfe û jê re qala beşek ji dîwar kir ku ji ber îhmalkariya fermandarê bajêr bi lez û bez hatibû çêkirin. Di encamê de, Ereb li ser vê herêmê kom bûn. Parêzvanan hewl dan ku dîwar bi daliqandina tîrên darîn biparêzin da ku şokê vemirînin, lê dîwar hilweşiyan, û du roj şûnda şikestinek vebû. Hêzên afşin û Ereban niha bi dubareyî êrîşan kirin; Afşîn, Aşînas, û Îtax li pey hev leşkerên xwe di êrîşê de rêberî kirin, lê parêzvanan bi israr li ber xwe dan. (Çav: Bury 1912, p. 267–268) Di dawiyê de, bajar di nîvê Tebaxê de bi xiyanetê ket; Wî hewl da ku bi efserê Bîzansî el-Mu'tasim re, ku berpirsiyarê vê valahiyê bû, danûstandinên cuda veke, û Ebasiyan ev navber bikar hanîn da ku êrîşek ji nişka ve bidin destpêkirin. (Çav: Bury 1912, p. 268–270.)

Li vir ya ku ew dihê fahmkirin Oşrusanayê (Osrušana di kurdi de wê li ser girêdana ´...šana´ re wê, ew li ser û rê zana´ û an ew kesê rê dizanê û hwd wê, bi xwe re wê wateyekê bide.) wê weke xanadanek ku wê berê wê demê wê weke bûya misilman. Di wê temenê de wê, çendî ku wê weke bi abbasiyan re wê weke bi têgîn û di çerçoveya hêzek arab a islam ku ew li dijî bizansê şer dikê wê bê diyarkirin jî lê ew ne tenê arab a. Ji morfolojiyên piştre ên diyarkiri de wê, desthilatiyên kurdistanî jî ên ber sînorê bizansê û an deverên jî wê, piştî misilmantiyê dihilbijêrên wê, bi wê ferasetê rabin. Ya ku wê di aslê xwe de wê bo kurdistaniyan wê weke rewşek tengezeriyê a civakî jî wê biafirênê wê di rengekê de wê ev bê. Care pêşî wê, bi wê rengê wê ser temenekê ku wê bawerî bê kirin temenê kiryarekê bi hev re şerkirinê de wê bibê û wê, ev wê di nava kurdan de jî, wê weke yên misilman û ne misilman de wê, werênê hemberê hev. Ev tengezerîyek civakî a bi sedsalan wê bi xwe re wê bênê. Ku wê di roja me de wê kurdên êzîdî wê bahsa harûn –reşîd bikin wê, bi gotinên "seferên harûn-reşîd yên ser êzîdîyan kir" û ku wê bahsa wan wê bikê dibê ku ev pêvajoya seferên dibina mijare gotinê jî di nava wê têgih û kirdeya wê gotinê bin.

Di rewşekê de wê, ji rewşên weke reqabeta nava xanadanên kurdistanî de wê ji wê were fahmkirin wê ji aliyê têgina desthilatî û bûna hêz û serdestiyê ve jî wê di hinek waran de wê li mijarê wê binerin. Ji wê aliyê ve wê dema ku wê ji wê aliyê ve wê li mijarin wê êdî wê di rengeke wê, ne zor bê ku wê, di şêwayekê de ew bi hev re bikevina raqabeta serdestiyê.

Di wê temenê de wê, di wê demê de wê, di rengekê de wê ev wê weke hêzek herêmê a kurdi û farisî wê di rengekê de wê xwe bide diyarkirin. Wusa dihê fahmkirin ku ev xanadan û çend xanadanên din ên weke wê, di rengekê de wê bi serdema nû re wê, di levkirinekê de wê bibin û wê tev bigerihin. Hêzên Oşrusanayê wê di wê demê de wê bo islamê wê di wê demê de wê serdestiyekê wê şerê wê bikin. Lê ev di rengekê de wê, di şêwayekê de wê weke ji wê zêdetirî wê weke şerekê serdestiya xwe wê, di rengekê de wê, weke ku wê bidina bidina diyarkirin. Bandûra Oşrusanayê û hêzên di bin unwana afşîn de şer dikin de wê di demek ne zêde dirêj de wê gûharinek mazin wê li herêmên kurdistanê û iranê û hewirdora wê bidina çêkirin. Di wê temenê de wê, di aslê xwe de wê, piştî wê, seferên wan û hewldanên serdestbûna li herêmê wê, di rengekê de wê, di rengekê de wê weke ku wê bi morfolojiya babek re wê were dîtin wê vegerê şerekê serdestiyê ê hegomenikî ê wê demê. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê di pozisyona ku wê weke babek wê ya kevntirin û an baweriyên kevn li hemberê hêrîşên hêzên arab wê, diparêzê di wê pozisyonê de jî bê wê, di rengekê de wê, di wê nûqteyê de wê tenê wê gotina arab wê bo hêzên dihên bi ser hêzên babek û kelehên babekiyan de wê, ne rast bê. Ji wê zêdetirî wê rewşek weke ya morfolojiya hesenweyhi û anazzidiyan de jî wê xwe bi wê re wê, bi reqabeta xanadanî û serdestiyê wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê li herêmê wê bide diyarkirin.

Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di şêwayekê de wê bi wê re wê weke ku wê bide diyarkirin. Babeki wê, di wê demê de wê çanda wan wê, ji holê wê piştre jî wê neçê. Lê dimenekê wê weke serdestiyê herê dikin wê di wê temenê de wê hebûna xwe ya xanadanî kêm zêde wê karibin li herêmên cihê wê bidina domanin. Di rewşa hesenweyhiyan de wê weke ku em bi morfolojiyekê bi wan ve girêbidin û wê werênina ser ziman wê, weke gûharinên li gorî demê li ser têgîna baweriya dema nû û morfolojiyên fahmkirinê bi baweriya kevner re wê, di rengekê şîrovekirinê de wê weke ku wê bi wê re wê derkevina li

pêş. Ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê werênê ser ziman.

Di wê demê de wê, xanadana Oşrusanayê wê, di rengekê de wê weke xanadanaka kurdistanî û iranî a xort bê û bi derfeta ku wê, hê di demên zû de komên selçûqî û hwd werina herêmê û ew wan bi armanca leşkerî di bin serwerîya xwe de wê bikarbênin. Lê di wê demê de wê hê zêdeyi wê hêzek wusa û an herikinek wusa bi ber herêmê ve hatina wê rastî nişanakên wê newê.

Di morfolojiya babek de wê dîmenekê din ê giring wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Wê di dema abbasiyan û an xaro-reşîd wê serdestiya ku ew di bin destê xwe de di afirênê wê, berfireh bê. Lê di wê demê de wê, civakên herêmê wê nikaribê bi wan re bi tememî derxê û wê rêyên çêkirina tifaqên ser olê re ku wê piştre wê weke di morfolojiya ol gûharandinê de wê weke karibin werina fahmkirin de jî wê pêşbixê. Ev wê, bi demê re wê gûharinên olî wê bi xwe re wê bênê. Di wê temenê de wê ji xwe wê baweriyên herêmê wê, di wê demê de wê, di nava wê hewldanê de bin ku ew xwe weke ahli kitap bidina nişandin bê. Di wê temenê de wê ber ku wê tenê wê karibê derfeta wan a jiyanê wê hebê. Êzdayi wê bi wê yekê wê weke baweriyek ahli kitap wê derkeve li pêş û wê were herêkirin di destpêkê de. her wusa baweriyên din ên herêmê jî wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê werênê ser ziman bê.

Li vir wê, dema ku em wê morfolojiya xanadana Oşrusanayê (weki din wateya ´ew ê ro zane´ jî di morfolojiya gotinê de di kurdî de dihê fahmkirin. Weki din wê hinek wateyan bi gotina ´ruşanî´ re jî bi xwe re wê di zimê de wê bide.) wê, dinerin wê ser navên ku ew bikardihênin ên dema wê ya pêşî wê weke ´afşîn,´ ´kavûş (Ji koka gotina kavûş, ku wê têgînên weke "nêzîkbûn" û an "hevdîtin"ê wê bide diyarkirin. Lê wekî din formeke kurtkirî an jî wergirtî ji navê Keykavus û an Kay Kāvus (king Kāvus) ku wê, nav û an sernavê hukumdarekî efsanewî yê ku wê di Şahnameyê de behs lê hatiye kirin jî bê. Wekî din jî wê, were wateya "Şah", "hukumdar" û an "key" jî.)´, û hwd bin. Lê piştre wê navên weke ´haydar´, ´mehdî´ hwd bin. Ev wê, di rengekê de wê weke serdestîya arabi û an bi ber arabbûnê ve wê di rengê xwe de wê herikinekê wê weke ku wê bide diyarkirin.

Minaq Afşînê herî navdar Xeyzer ibn Kawus el-Afşîn e. Agahiyên li ser malbata serwer a Uşrûşanayê ji vegotinên dîroknasên Misilman ên

wekî el-Tabarî, el-Beladhurî, û Ya'qubî, di derbarê bindestkirina dawiyê ya herêmê ji hêla Xîlafeta Ebasiyan ve û teslimbûna serwerên wê ji Îslamê re, vedibêjin. Dema ku yekem dagirkirina Misilmanan a li ser Farisê û kurdistanê di dema serweriya Quteybe ibn Muslim (712-14) de pêk hat, li Uşrûşanayê nifûseke Îranî (çav: C. Edmund Bosworth (2005), "Osrušana", in Encyclopaedia Iranica. Online Accessed November 2010) hebû. Dagirkirina yekem a Misilmanan nebû sedema kontrolkirina herêmê ji hêla wan ve. (Çav: Kramers, J.H. "Usrūshana". Encyclopaedia of Islam. Edited by: P. Bearman, Th. Bianquis, C.E. Bosworth, E. van Donzel and W.P. Heinrichs. Brill, 2007) Li gorî Ansîklopediya Îslamê: ´Di sala 119 AH/737 PZ de, walî Esed b. Ebdullah el-Gesrî vekişiya Uşrûşanayê (el-Tabarî, ii, 1613). Nasr b. Seyyar di sala 121/739an de welat bi temamî xist bin destê xwe (el-Balādhū, 429; el-Tabari, ii, 1694), û Afşîn dîsa bi navûdeng teslîmî Mehdî bû (el-Yaqūbī, Tarîkh, ii, 479). Di dema serweriya Memûn de, welat dîsa hate fetihkirin, û di sala 207/822an de sefereke nû pêwîst bû. Di vê bûyera dawî de, artêşa Misilmanan ji hêla Heyder (Xedar) ve hate rêvebirin, kurê Afşîn Kawûs, ku ji ber pirsgirêkên xanedaniyê li Bexdayê penaber bû. Ev sefer qediya; Kawûs dest ji text berda, û Heyder li şûna wî hat; ew paşê di dema serweriya el-Mutasim de bû yek ji eşrafên mezin ên qasra Bexdayê, ku li wir ew wekî el-Afşîn hate nasîn. Xanedan heta sala 280/893an hukum kir. Piştî vê dîrokê welat bû parêzgehek Samaniyan û hebûna xwe ya serbixwe bi dawî kir; elementa kurdistanî/îrani di dawiyê de hema hema bi tevahî ji hêla elementên Tirkên paşê dihên herêmê ve hate guhertin. Lêbelê, di dema serweriya Xelîfe el-Mehdî (775-85) de, Oşrusana Afşîn di nav hukumdarên kurdistanî/îranî û Tirkî yên Transoxiana û deştên Asyaya Navîn de tê behs kirin; ew bi navî jê re teslîm bûn. (Çav: Yaqubi, II, p.479) Lêbelê, el-Fadl ibn Yahya yê Barmakiyan heta serweriya Harun el-Reşîd di 794-95an de seferek ber bi Transoxiana ve bir û radestbûna hukumdar Afşîn Karakana wergirt, ku berê qet li ber tu hukumdarekî dilnizmiya nîşan nedabû. Dema ku ew li Mervê waliyê bû û piştî ku ew bû xelîfe, el-Me'mun seferên din şandin Uşrusanayê. Afşîn Kavûs, kurê Afşîn Karakana (navê afşîn, kavûş û karakana wê li gori etimoloji û ragihandina wan wê li gorî kurmanci bin. Afşîn weke avaşîn, kavûş bi wateyên weke ´gihiştina li zirweryê´ û an bi morfolojiya hanina ser ziman weke bi têgîna ´ka bêj´ û an ka bêje û hwd. Em dizanin ku wê di kurdi de wê li gorî herêman wê ´b´ û ´w´ gûharin li gorî zaravayên wê bibê. minaq weke di kurmanci ´biher´ wê weke weher di zaravayên kurdi

ên rojhilat û başûrê kurdistanê weke hewrami û an hinek devikên din ên kurdi de wê were fahmkirin. Weki din karakana wateyên weke ´hinek karên bên kirin´ û an hinek kar bê fahmkrin. Yan jî ´yên di rê de dimeşin´ wê bi xwe re wê bi hinek wateyna wê karibê bide diyarkirin.) û xizmetkarê el-Fadl ibn Yahya, dilsoziya xwe ji Misilmanan vekişand; lêbelê, demek kurt piştî ku Me'mun ji Rojhilat gihîşt Bexdayê (817-18 an 819-20), di nav malbata serdest de têkoşînek ji bo desthilatdariyê û nakokî derket.

Kurê Kavûs, Afşîn Heyder, bû general di artêşa Ebasiyan de û li Azerbaycanê (herêma rojhilatê kurdistanê urmiyê û azarbeycana iro) li dijî Hurramî û serokê wan Babek Horramdîn şer kir (816-837). Di sala 841an de, Heyder li Samarrayê bi gumanbariya komploya li dijî Ebasiyan hate girtin. Ji bo xaçkirina cenazeyên Heyder, Mazîyar û Babek, cihek yekane hate bikar hanîn. (Çav: Donné Raffat; Buzurg ‘Alavī (1985). The Prison Papers of Bozorg Alavi: A Literary Odyssey. Syracuse University Press. p. 85) Piştî mirina wî, Uşrûsana hate Îslamîkirin; Heyder perestgehan ji hilweşînê parastibû. (Çav: Guitty Azarpay (January 1981). Sogdian Painting: The Pictorial Epic in Oriental Art. University of California Press. p. 19)

Di wê demê de wê herêmên kurdistanê jî wê di rengekê de wê, di rengekê de wê weke wê re wê rû bi rû wê werin di şêwayekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê raperinên wê demê wê ser temenê wê têgîna baweriyê re wê, di rengekê de wê bi awayekê re wê weke ku wê bi wê yekê re wê bibê. Di şêwayekê de wê, di destpêkê de wê, di şêwayekê de wê, morfolojiya islamîbûnê wê, li herêmê wê karibê wê di rengekê de wê, ji hinek aliyan ve wê, li lê bihizirê. Kurdistanî wê bi rengê xwe wê bixwezin ku ew bibin. Di wê temenê de wê, di şêwayekê de wê şafîîtiya ku ew di nava xwe de wê pêşbixin wê bi nirx û rengên xwe wê, çawa wê, bi rengê xwe de wê bibin wê ser wê re wê, di rengekê de wê pêşbixin.

.

Rewşa civake kurdistanê di wê demê de bi pêşketina wê re

Ku mirov bahsa rewşa pêşketina civakî a wê demê wê bikin wê weke aliyekê wê yê giring wê weke karibê wê bi wê re wê, di şêwayekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Di wê demê de wê di demên berî islamê de û an di demên hatina islamê de wê, weke pêşketinên hizri wê zêde wê hebin û wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê weke bi wê re wê, di şêwayekê de

wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê di wê temenê de wê li wê bihizirê bê.

Tenê ku em li hizrên filosofên wê demê ênw eke el-dinweri binerin emê karibin ji wê bigihijina dîmenekê. Ew wê di wê demê de wê mijarên matematikê, cebirê, aritmatikê, nebat, û gelek rewşên din ên xwezayî û jiyanî û hwd wê, di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê, werênê ser ziman. Di wê temenê de wê filosofên din ên wê demê jî wê ne kêmî wê di rengekê de wê weke xwediyê dîmenekê pêşketinê bin. Weki din wê di rengekê de wê, El dinweri wê di warê dîrokê de wê xabate wê ya ´li ser koka kurdan´ ku wê nivisandiya wê, di wê temenê de wê, ne tenê wê di derbarê dîrokê de wê weke têgînelê wê xwe di rengekê de wê bide diyarkirin. Dineverî yek zanyarê wê demê bû ku li ser dîrok, etnolojî û eşîrên Kurdan ên wê demê lêkolîn kiriye. Ji ber vê yekê, ew wekî yek zanyarê Kurd di dîroka Kurdan de nivisandî dihê hesibandin. Wî lêkolînên xwe yên li ser Kurdan di berhema xwe ya bi navê "Nîjada Kurdan" , ku wekî ´Ensab el-Ekrad´ piştre li arabi dihê wergerendin jî dihê zanîn, berhev kiriye. Her çend heta roja îro tu nusxeyek ji vê berhemê negihîştiye jî, hebûna wê bi saya gotin û daxuyaniyên nivîskarên ku demek dirêj piştî wî jiyane, hatiye hînbûn.

Filosofên wê demê di rengekê de wê di wê temenê de wê, di aslê xwe de wê, li ser mijara dîrokê wê di wê demê de wê li wê were lê hizirkirn. Di rengekê de wê ji wê aliyê ve wê di aslê xwe de wê, weke morfolojiyekê mejuyî a zaninê wê, karibê wê fahmbikê wê, hizirkirina ji kû ve hatinê û an bavikên xwe yên berê zaninê û hwd wê, di nava kurdan de wê weke kevneşopîyekê wê di rengekê de wê weke derkeve li pêş. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, dema ku wê di wê demê de wê bahsa wê were kirin wê, ji çavkaniyên civakî wê di rengekê de wê were fahmkirin ku wê dûndaniya xwe wê heya berê islamê wê bibin û wê di wê temenê de wê bênina ser ziman. Ji wê aliyê ve wê mejuyek wan ya ku ew bi wê di serê xwe de ew bi wê dijiyan wê di serê wan de wê hebê. Di wê çerçoveyê de wê ji kû hatinê, û hwd wê, weke pirsên ku ew di serê xwe de li wê dihizirin bin.

Ew li Dînawer, Kirmaşan, li rojhilatê kurdistana iro ji dayik bû. Wî li Îsfehanê astronomî, matematîk û mekanîk, û li Kufe û Besrayê li Iraqê fîlolojî û helbest xwend. Ew her wiha li El-Endalus, Spanyaya Misilman jiya. (Çav: « Kurdistanica : Kurdish Encyclopedia [archive] », sur KURDISTANICA (consulté le 21 juin 2023)). Her çend ew xwedî hişek ansîklopedîk bû jî, ew bi giranî wekî botanîstek jî dihê nasîn; piraniya

xebatên wî winda bûne. Ew her wiha wekî yek ji kesên pêşîn tê hesibandin ku li ser koka gelê Kurd nivîsandiye; ev xebat jê re Ensâb el-Ekrâd (Nifşên Kurdan) tê gotin. Ev yek nasnameya wî ya Kurd piştgirî dike. Her wiha balkêş e ku, ji bilî koka Yewnanî ya peyva "botanîk", ev peyv tê wateya baxçe (bi Kurdî: Bostan); ev dikare koka rastîn a peyva "botanîk" be, wê dema ku mirov li ber çavan bigire ku Dînawerî li Endulusê jî demê jiyaye û bi vî rengî huner û zanîna wî li Ewropayê hatiye nasandin, lê tenê bi saya fetihkirina Nîvgirava Îberî ji aliyê Misilmanan ve. Ew di 24ê Tîrmeha 896an de li Dînawerê mir.

Her çend tenê berhema ku bi tevahî maye ´Akhbâr al-tiwâl´ e, ku tê de el-Dînawarî perspektîfek kurdi û kurdistanî a wê demê li ser dîrokê dipejirîne, lê Pirtûka wî ya Nebatan (Kitâb al-nabât) mohra xwe li ser dîroka zanistê hiştiye. Pirtûk, ku ne temam e, li ser bingeha berhemên paşîn ên ku jê îqtibas kirine hatiye temamkirin. Wê dema ku em morfolojiya zanina nebatan û hwd bihizirin wê çawa wê di nava baweriyên kevner ên kurdi de wê weke têgihek bi nirx wê were dîtin wê, karibê wê bi wê munasebetê wê, bibîr jî bênê. Ew wekî ferhengekê hatiye organîzekirin, bi danasînên nebatan, rêbazên çandiniyê û pêşveçûna wan. Her wiha ax û taybetmendiyên wan vedibêje. Ew çavkaniyek bêhempa ya zanînê ye li ser flora Erebistanê, ku el-Dînawarî bi hevberkirina vegotinên devkî yên ji Bedewiyan, monografên kevnar û çavdêriyên kesane karibû berhev bike. Zanyarê Alman Silberberg bû ku bi saya teza xwe ya ku di sala 1908an de li Breslau nivîsandibû, ku tê de wî danasînên 400 nebatan pêşkêş kir, ku tenê sêyeka tiştê ku ji xebata botanîkî ya el-Dînawarî maye temsîl dikin. Li Fransayê, em versiyoneke fransî ya pirtûka el-Dînawerî, ´Ferhenga Botanîkî ya Ebû Henîfe Ed-Dînawerî´, deyndarê Mihemed Hemîdullah in ku ew hatiya wergerandin.

Bruno Silberberg (Lêkolînerê Alman) jî dibêje; “Piştî lêkolînên hezar salî, bêhtir ji pirtûkên Dioskûrîdês û Teofrastos yên grekan sûd dihate wergirtin. Lê di vê mijarê de berhema Dînewerî ji aliyê agahî û naverokê ve berfirehtir e. Dînewerî ne tenê aliyê nebatan yên xuya dike, aliyê wan yên tibî, xwarinê û hemû taybetmendiyên din tarîf dike. Hemûyan tasnîf dike û şert û mercên lê şîn dibin û digihin tarîf dike. Berhema Dînewerî ji berhemên Dioscorides û Theophraste yên yewnan ku wan jî li ser netaban nivîsaniye berfinehtir e."

Di wê demê de wê morfolojiya zaninê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke karibê wê di şêwayekê de wê bi wê

re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Wê jî dikarê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê ku wê têgîna El Dinweri wê di wê temenê de wê weke ne tenê minaqek bêhempa a dema xwe de bê Wê, weke minaqek ku wê di rengê wî de wê, di dema wî de wê çawa wê were lê hizirkirin û wê çi û çawa wê were hizirkirin wê di derbarê wê de jî wê weke hizrekê wê di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê dikarê wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê morfolojiya el Dinwerî wê ji wê aliyê ve jî wê weke aliyekê wê yê giring wê weke ku wê bixwe re wê di şêwayekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Weke wî di dema wî de wê filosofên kurd ên xorasanî marwazi wê ser mijarên matamatikî ên weke trigonometrê û hwd re wê di şêwayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Wekî din wê filosofê kurd battanî ji herêma bakûrê kurdistanê a Rehayê wê mijarên pîvanê wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê di şêwayekê de wê bikê ku wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê ku wê di wê demê de wê zaninek civakî a bi zaninên xwezayê û civakî û hwd wê, çerçoveya wê ya berfireh ku ew bi wê dihê hizirkirin wê weke ku wê hebê. di wê çerçoveyê de wê, di şêwayekê de wê bi wê re wê weke karibê wê, di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê, di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê, di rengekê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê di rengekê de wê weke karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê di awayekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Morfolojiya zaninên civakî wê, di rengekê de wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê ku wê ji morfolojiya mazdeki û heya hizrên babekî ku wê werina ser ziman wê, karibê wê, bi wê yekê tefkir bikê ku wê çawa wê xwediyê dîmenekê fahmkirinê û pêşketinê a di wê demê de bê. Her wusa kûrbûnên ku wê Hûrrem wê di felsefeya civakî de wê bide kirin wê, giring bin ku ew bi serê xwe di rengekê de wê di wê demê de wê werina ser wan sekin in bê. Ev wê di rengekê de wê di çerçoveya tipolojiya wê demê de wê çawa wê, dîmenekê wê yê hizirkirinê û pêşketinê jî wê hebê wê weke karibê wê bi xwe re ew dîmenekê pêşketinê wê bide diyarkirin.

Wekî din wê kesekê ku wê navaroka baweriyên kevner ên kurdistanî ên wê demê jî li wan bihizirê û an lêkolin wê bikê wê bi elementên xwezayî wê zêdeyi wê di wê de wê kifşkirinên wê karibê wê bikê. Di wê temenê de wê ev di kevneşopîya hizirî a zazayî de jî wê di rengekê de wê hebê.

Lê hizirî wê ne tenê wê weke kevneşopîyek baweriyê ku wê tenê wê ser komek ji civake kurd bi tenê re wê werênê ser ziman bê. Di wê nûqteyê de wê dikarê wê werênê ser ziman û wê bibêjê ku wê di demê de ew wê bi zêdeyi wê weke pêşketî bê û wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke ku wê derkeve li pêş. Ev jî wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê bi wê re wê, li wê bihizirê bê. Lê di wê temenê de wê, morfolojiya kurdên kurmancî û an kurmancki wê di rengekê de wê, zêdeyi wê serweriya wan wê hebê û ev wê, di rengekê de wê heya herêmên rojhilatê kurdistanê urmiyê û heya herêmên qafqasya ên weke ermeniya û azerbeycana iro wê herin. Di wê temenê de wê morfolojiya kurdên êzîdî ên heya iro jî li ermeniya hebûna wan wê di rengekê de wê ji wê morfolojiyê wê di rengekê de wê bi kevneriya wê di rengekê de wê weke kaeribê wê di rengekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di wê nûqteyê de wê weke aliyekê wê yê din wê weke karibê wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman ku wê morfolojiya civaketiya demê de wê karibê wê werênê ser ziman ku wê sazûmanek wê ya civakî wê hebê. babek minaq wê di rengekê de wê, dema ku wê bi navê hûrremê wê, li wê dihizirê wê ne tenê wê bi gotina hûrremê wê bênê ser ziman wê, bi têgîna ´hûrrem dîne me ya´ û hwd re jî wê li wê bihizirê bê. Bi gotina navê hûrremê re wê gotina ´hûrrem dinê me ya´ wê, derkeve li pêş û ev wê, di rengekê de wê, weke morfolojiyek teybet wê, xwe di şêwayekê de wê, bide diyarkirin. Gotina ´hûrremdin´ wê di wê morfolojiyekê de wê weke çavkaniyek giring a bi fahmkirinê wê bi rengê wê re wê bide diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê, gotina ´hûrrem dînê me ya´ wê, derketina wê ya li pêş wê, di morfolojiya hûrremê de wê, weke aliyekê wê yê giring wê, bi fahmkirina demê û rengê pêşketina wê re wê were diyarkirin.

Hûrremiti wê weke dîn û an olê wê derketina wê ya li pêş di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring wê, di demên piştre wê bi pêşketina babekê re wê rengê wê bi zelali wê were kifşkirin. Di wê temenê de wê babek wê weke di morfolojiya gotina ´hûrrem dinê me ya´ de wê weke bi wê tev bigerihê û wê di wê çerçoveyê de wê xwediyê dîmenekê pêşketinê bê. Tiştekê din jî ser temenê têgîna zayendî û civakî wê karibê wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê ev hûrrem wê weke jinekê bê û ev wê weke dînê civakê û an ola civakê wê bi wê re wê were kirpendin. Ji wê aliyê ve wê bi wê re wê ev wê weke aliyekê wê yê giring wê derkeve li pêş. Di morfolojiya gotina ´hûrrem din a (hûrrem ol a´ û an hûrrem

baweri ya′)′ û yan jî weke hûrem dînê me ya wê weke aîdîtîyekê wê bi wê yekê wê di şêwayekê de wê weke bi wê re wê ser wê re wê were diyarkirin û wê were hanin ser ziman. Ji wê aliyê ve wê, weke aliyê wê yê civakî û baweri wê bi wê morfolojiyê re wê weke di zikhev de wê xwe bide diyarkirin. Lê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê gotina ku wê bê gotin ku ew ′hûrrem dîn a′ wê di aslê xwe de wê weke denezendinek teybet a baweri bi temenê wê yê civakî wê weke ku wê were diyarkirn. Gotina hûrrem-din′ wê tenê wê weke nav wê divê ku wê fahm nekê û wê di wê temenê de wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê, di şêwayekê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Ji wê aliyê ve wê, navê hûrremdin wê di wê temenê de wê, kirpendinek civakî a weke di wê temenê de wê ser ol û baweriya wê ya ku ew di wê rengê de bi wê heya re jî wê weke ku wê di şêwayekê de wê bi wê re wê weke ku wê bide diyarkirin. Di wê nûqteyê de wê, têgîna hûrrem dîn wê weke dînê civakê wê, di rengekê de wê, bi wê re wê werênê ser ziman. Piştî wê ji xwe wê, navê hûrrem din wê ji navê kesekê wê derbas bibê û wê, minaq wê dema ku wê bahsa babek jî wê were kirin wê gotina ′babek hurremdin′ wê were diyarkirin de wê di wê temenê de wê weke kirpendinek wê weke babekê dînê me hûrremê û an babekê a dilê dînê hûrremê û hwd wê, di wê temenê de wê bi morfolojiyên fahmkirinê wê, di şêwayekê de wê bide diyarkirin. Lê di wê nûqteyê de wê gotina hûrremdin wê di wê temenê de wê di dahûra wê de wê, aliyên civakî û pêşî wê bi çerçoveyek zelal wê di şêwayekê de wê weke ku wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin bibê bê.

Di morfolojiya gotina babek hûrremî de wê têgînek weke aidiyetê wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke ku wê bi wê re wê bide diyarkirin. Wekî din wê jî dikarê wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê morfolojiya babek hûrrem din û an ′ Babak Khorramdin′ wê, di wê temenê de wê, weke morfolojiyek bi gotinek sentezkiri wê di şêwayekê de wê bi xwe re wê, li ser temenê gotina hûrrem dîn a′ û an hûrrem dînê me ya re wê, di rengekê de wê bi têgihiştinekê re wê weke ku wê bide diyarkirin jî **bê**. Ev wê weke morfolojiyek êzdayi jî bê, weke minaq ′şerfedin dînê me ya′ û hwd. Şêwayê gotinê ê rengê fahmkirina êzdayi jî bê.

Peyva Hûrremdin ji peyva ku ew di kurdî de dikarê weke bi wateyên wek ku wê bi wê ser hurremê re wê werina fahmkirin wê bi rengê, ku tê

wateya "dilşad, şad, bextewar" bê.. Dîroknasên kevn ên kurd vê navî bi kêfa endamên tevgerê ji jiyanê û baweriya wan a ku gelek tişt destûr in ve girêdidin. Nêrînek din jî destnîşan dike ku ew ji têgeha Bihdîn tê, ku ji bo Zerdeştiyê tê bikar hanîn, ku tê wateya "ola herî baş".

Di wê temenê de wê, gotina *bihdîn* wê, di rengekê de wê, di kurdi de wê karibê bi rengê wê, bûyina olê û an baştirin baweriyê û an olê re wê bi wê re wê were fahmkirin. Di wê temenê de wê, di nava baweriyên kurdistanî û herêmî ên irani de jî wê bi wê rengê wê, were fahmkirin. Lê wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê morfolojiya baweriya hûrremdin wê, di rengekê din de jî wê weke ji morfolojiya gotinê wê weke karibê wê fahmbikê wê, di kurdî de wê bi gotina ´hûrrem´ wê wateyên ez serbixwe me, ez azad im, ez hema û hwd jî wê weke karibê wê bi wê re wê, werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, dema ku em gotina ´...dîn´ dênina dawî de wê, wateyên weke ola serbixwe, ola azad û an ola heyî û hwd re wê, têgihekê jî wê di rengekê de wê bi xwe re wê bide diyarkirin.

Di morfolojiya wê gotinê de wê di rengeê de wê aliyên wê yên bi wê rengê jî wê di rengekê de wê weke hebê ku wê karibê wê di awayekê de wê werênê ser ziman ku wê çawa wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê wê werênê ser ziman ku wê sazûmanek civak wê bi wê re wê li pêş bê. Li ser wê temenê wê çerçoveya babekê, bi çavkaniyên wê yên berê weke mazdek-hûrrem re wê di rengekê de wê di ahenge wê de wê li wê bihizirê. Piştî wê di dewama wê de wê bi morfolojiya civakatiyên kurdistanî ên weke baba mislimê xorasanî û hwd re wê têkiliyek ontolojiyî wê dênê û wê di wê temenê de wê bi wê re wê bi çerçoveyek civakî a giştî re wê li wê bihizirê. Ev wê weke aliyekê wê yê giring bê ku wê karibê wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke kaeribê wê di şêwayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Di hinek şîroveyên di nava vegotinên kurdan de wê bikarhanina bendê sor di nava kurdan bi baweriyên wan re wê bi wê ve jî wê were girêdan. Minaq wê, gotina ´mû..´ û an mu..´ wê, di wateya ´sor´ û an ´rojê´ de jî wê were bikarhanin û wê ´mûhûrrem´ û an ´ muhammira´ wê, di rengekê de wê bi wê ve wê were girêdan. Di wê temenê de wê, di şêwayekê de wê, dema ku em gotina ´mûhûrrem´ û an ´muhammira´ wê, şîrove bikê wê di kurdi de wê wateyên ´ez hûrem im´ û an ´ez ji baweriya hûrrem im´ jî wê di rengekê bi xwe re wê bide diyarkirin. Weki din ´mu-hûrrem´ û an beremberê wê ku wê were têgîna ´me-hûrrem´ wê, weke di wateya em hûrrem in de ku wê were diyarkirin wê, têgînek ontolojiyî a girêdanê

wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Weki din di têgîna ´me-hûrrem´ de jî wê têgînekê bide me. Gotina muherrem ku wê heya roja me di nava kurdên zazayî de wê were bikarhanin wê, girêdanek bi wê rengê a pirrali wê di xwe de wê bi epistemolojiyî û ontolojiyî jî wê bi civakî û baweri wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Her dema ku wê gotin wê were bilêvkirin wê weke tesdikkirina girêdanekê bi wê re wê, di aslê xwe de wê, bide diyarkirin. Wê weke bîrhaninekê bi navê hûrrem û an baweriya hûrremî û an bi gotina ´dînê hûrrem´ û an ´hûrremdin´ wê were diyarkirin û wê were hanin li ser ziman. Di morfolojiya gotina ´roja mûherrem´ de wê, ne tenê wê têgînek weke ya bi bergî weke rojgirtinekê wê bide diyarkirin. Wê bi wê yekê wê, kevneşopîyek bi navlêkirina wê re wê were diyarkirin. An jî wê di morfolojiya gotinê de wê têgîna ´roja hûrremê´ û an ´rohniya hûrremê´ û an jî ´heyva mû-herremê´ jî wê bi wê re wê were diyarkirin. Weki din wê gotina hûrremê de wê têgînên weke ´çûyinê´ jî wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Bahs û morfolojiya çûyinek mistik jî wê bi wê yekê wê di têgînekê de wê were kirin. Gotina hûrrem wê, bi morfolojiyê ´herremê´ jî wê di xwe de wê salix bikê. Ku em bi wê têgîna ´hûrreme´ û an ´herremê´ wê diyar dikin wê morfolojiyek bi têgînek weke ya fahmkirinê bi rengê ´herêkirina me´ û an ´riza me´ wê di xwe de wê bi wate bikê. Li rex wê, morfolojiyek din jî wê bi têgîna ´her (demê) em´ê jî wê bi wê re wê bi wate bikê. Ev weke morfolojiyekê weke bi têgîna ´ola herî baş´ re wê, têgînek fahmkirinê wê bi temenê hûrremiyê wê bi wê re wê di wê morfolojiyê de wê bi wê re wê weke bide diyarkirin.

Ji wê aliyê ve wê, ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê, weke aîdiyetekê jî wê di wê temenê de wê weke ku wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke ku wê şîrove bikê û wê karibê wê bi wê re wê ji wê fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê werênê ser ziman bê. Weki din wê têgîna ´mû..´ û an ´mu..´ wê di rengekê de wê, dîmenekê duyem û an sêyem bi rêzimanê ê di kurdî de wê girêdana ´ez´ weke ´me´ û an ´min´ û hwd wê bi rengê ku wê di roja me de wê, têgîn ezîtîyê bi ´me´ yarsanên roja me wê diyar dikin jî wê bi xwe re wê bênê ser ziman. Lê wateyên weke rohniyê û rojê jî wê di gotina hûrremê de wê karibin werina fahmkirin. Di kurdi de wê beremberê gotina rûhani wê têgînek hûrremî wê, di dîmenekê de wê şêwayekê fahmkirinê di rengê gotina suhrê ku wê were wateya rohniya ji wê jiyan dibê wê di morfolojiyekê de wê, têgîn û têgihiştinekê jî wê weke karibê bide diyarkirin. Di wê têgînê de wê têgiha

mûherrem wê di rengekê de wê, morfolojiya wê teqez wê wateyê weke ´ez hûrem im´ û hwd re wê wateyekê wê di wê rengê de wê weke ku wê bi xwe re wê di şêwayekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. di morfolojiya têgîna mûhûrrem û an mûhûrremdîn de ku wê karibê wê were fahmkirin wê morfolojiya êz dînê hûrrem û an ji dînê hûrrem im û hwd re wê têgîn û têgihiştinekê wê di fahmkirina xwe de wê bi wê yekê wê weke ku wê bide diyarkirin. Ev wê weke aliyekê wê yê giring bê ku wê werênê ser ziman ku wê, morfolojiya hûrremê wê di rengekê de êw girêdanên wê cihê jî wê bi demên kevnera re wê, ser têgînek navî wê bi xwe re wê karibê wê bide diyarkirin. Minaq wê têgihiştina hûrrem wê ji têgiha nava gotinê a ´hûrr´ û an hûrre´ wê, girêdanek morfolojiyî a bi fahmkirinê bi navê hûrîyan re jî wê di şêwayekê de wê weke ku wê bi xwe re wê weke karibê wê di şêwayekê de wê bide diyarkirin. Di navê hûrrem de wê, dema ku wê, ´..em´ li dawiya hûrre û an hûrr were bi cihkirin wê wateyên weke ´ez hûrîyi me´ û an ez hûrî me û hwd jî wê di rengekê de wê bi xwe re wê di şêwayekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Ev wê weke aliyekê wê yê din jî wê di wê temenê de wê bi xwe re wê, di awayekê de wê bide diyarkiri**n**. Hinek morfolojiyên din jî wê weke ser gotina hûrremdin re wê, ji bili wateya ez ji dînê hûrem im wê karibê bide me. Minaq wê wateyên weke morfolojiya gotinê wê di xwe de wê girêdanek xort wê, bi têgînek ontolojikî bi gotina hûritiyê û an hûriyan ve wê bide diyarkirin û wê di wê nûqteyê de wê weke hûrîtîya te û hwd jî wê hinek wateyna wê di wê rengê de wê bi xwe re wê di şêwayekê de wê weke ku wê karibê wê di rengekê de wê weke bide diyarkirin.

Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê çerçoveyê de wê werênê ser ziman bê. Di morfolojiya civakî de wê, were dîtin ku wê di wê demê de wê çerçoveyek civakî a giring wê di rengekê de wê bi wê re wê, karibê wê li wê were lê hizirkirin bê. Ku wê weke li jêr wê pêwîst bê wê weke li hinek deveran wê zêdeyi wê ser wê bisekinê wê morfoolojiyên vegotinên civakî ên weke ferhed û şîrin (bi wê minasebetê dikarê têgînên baba tahirê uryani jî bi kirpênê ku ew wê, di wê warê de wê ji wê demê wê weke karibin têgihiştinek xort bidina me bin. Baba tahirê uryanî wê kurd bê û wê di wê temenê de wê ji wê kevneşopîyê wê hizrên xwe wê biafirênê û wê bênê ser ziman ku ew bi helbestî bê û an destanî bê.) ên evindariyê ku wê werina ser ziman wê di

wê rengê de wê di çerçoveyekê berfireh de wê, weke bi hizrên di wê de wê bi vegotinî ku wê di nava civatên kurdan de wê were ser ziman re wê, çerçoveyek fahmkiriinê wê bide diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê, ev wê weke vegotinên civakî bin. Lê di wê morfolojiyê de ezê tiştekê bi kirpênin û derbas bibim. Ew jî wê di wê temenê de wwê ew bê ku wê di rengekê de wê, kirpendinek zayendî û zanina civakî bi wê re wê di rengekê de wê ser hebûna jinê re ku wê di rengekê de wê di vegotinên evindariyê de wê weke were kirpendin wê bê kirin. Ev di rengekê de wê weke têgînek ku wê di hizirkirina wê demê de wê weke bi wê re wê karibê hinek têgînên di wê rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirê ku wê çawa wê, dîmenekê wê yê teybet wê bi wê re wê hebê. Wê jî dikarê wê di rengekê de wê ser wê re wê werênê ser ziman ku wê çawa wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê li wê bihizirê û wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Ev jî wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Ev jî wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku wê karibê wê di rengekê de wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê.

Wê jî dikarê wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê morfolojiya têgîna ´evinê´ wê weke hêjkirinê ku wê werênê ser ziman wê di kirdeyekê hebûna zayendî a jinê/zayendî de wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê di şêwayekê de wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê di şêwayekê de wê bi wê re wê karibê wê werênê ser ziman bê. Di wê çerçoveyê de wê, dikarê wê di rengekê de wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê giring di çerçoveya çerçoveya jiyane kurdistanî de wê ji sê aliyan ve wê morfolojiyê karibê ser wê re bigihijê encamê. Yek wê di rengekê de wê ji nirxên wê yên berê ên bawerî jî ku wê jin wê weke kevneşopîyek pîroz wê di rengekê de wê were dîtin û ev di kevneşopîya êzdayi de wê, weke aliyekê ku mirov wê nikaribê wê ji xwe ser wê niqaşê jî bikê bê. Weke aliyekê wê yê din ê duyem wê di wê temenê de wê weke kevneşopîya wê ya civakî ku ew wê weke çawa wê li pêş û diyarker bê. Di wê temenê de wê ne girtî û an di nava çar hêtan de wê weke dil hatibê girtin bê. Ew wê, di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku wê weke karibê wê, di şêwayekê de wê werênê ser zimanbê. Weke aliye wê yê sêyem wê di rengekê de wê, ji têgînên islamî ên bi nerina wê ya li jinê û hwd re wê cihê wê di rengekê de wê bi wê re

wê ev wê weke morfolojiyek baweriw ê bê xwestin ku ew were bûhûrandin li baweriya xwe ya nû jî. Minaq wê, weke vegotinên ferhed û şîrîn bê, vegotinên piştre ên weke mem û zinê bê û an vegotinên weke zembilfiroş û hwd bê ku wê werina vegotin bin ev wê weke yên dema merwaniyan jî bin û wê di rengekê de wê di şêwayekê de wê dîmenekê pêşketinê ê civakê ku wê di wê demê de wê bi xwe re wê di rengekê de wê weke ku wê di rengekê de wê bi rengekê wê bidina diyarkirin bê. Di wê temenê de wê jî dikarê wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê, di rengekê de wê ev morfolojiya weke jin û derketina wê ya li pêş di nava wê pêvajoya civakî û dîroka wê ya kurdistanî de wê bi bandûra baweriyên wê yên kevnera wê di rengekê de wê weke bûhûrandina li demên piştre jî wê karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê di awayekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Wê jî dikarê wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê, di rengekê de wê di morfolojiya van vegotinan û yên weke wan de wê ev wê hebê ku wê di wê demê de wê civaketiyek cihê wê di rengekê de wê weke ku wê di wê demê de wê hebê ku ew dihê jiyankirin û wê hebê bê. di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku wê weke karibê wê di şêwayekê de wê, bi wê re wê weke karibê wê di awayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Wê jî wê dikarê dikarê wê werênê ser ziman ku wê morfolojiya civakatiya wê demê wê di wê demê de wê di dema ku wê abbasi wê herina bi ser civakatiya herêmê de wê hinek pêjnên dijberiyê ku ew bi wan dixwein bi wê bidina çêkirin û wê weke mahkumkirinek civakî wê bi wê pêşbixin wê di dema babek de wê bidina pêşxistin. Gotinên weke çawa wê ser serbestiya jinê û hwd re wê, di renekê de wê werina diyarkirin wê bi wê yekê wê, bi rengê dij propagandayên li hemberê wê dibêjin wê, çawa wê bi wê re wê sînorekê û sernûxûmandinekê û an têgînek weke ya kirina wê ya di herremê de û wê di hûrremê de wê weke wê weke şûbjeyekê zayendî wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin. Ev kevneşopîya hûrremê wê kevneşopîyek teqez kevneşopîya baweriyên kurdistanî a berê bê û wê, di demên piştre de jî ev wê di rengekê de wê bi hinek şêwayan wê were mahkumkirin. Vaji wê, ji vê aliyê ve dikarê bi gelek encamên wê hebûna hûrremiyê û serokatiya wê ya rûhani û civakî wê karibê wê li wê bihizirê û wê kifşbikê û wê werênê ser ziman bê. Di nava kevneşopîya baweriya kurdistanî a mazdeki de wê, dema ku wê bahsa hûrremê wê were kirin ew wê weke serokek rûhani û wê jinek

kurdistanî ji wê bê bahskirin. Piştî kuştina Mezdek, jina wî hurrem serokatiya tevgerê girt ser xwe û ev doktrîna wekhevî/komelayetî veguherî tevgera hurramî (Xurramiye), ku navê wê li ser navê wê hatiye danîn. Ev kevneşopiya berxwedanê bi sedsalan berdewam kir û di serdemên paşîn de, di cîhana Îslamî de (bi taybetî di serdema Ebbasiyan de) bi kesayetên mîna Babek hurramî dîsa derket holê. Ev morfoloji wê karibê gelek tiştan wê bi xwe re wê bide vebêjin. Di wê temenê de wê ev wê, temenê de wê weke karibê wê di rengekê de wê di şêwayekê de wê ji nava vegotin û ragihandinên ku wê weke di vegotinên wê yên civakî ên ku wê weke bi vegotinên ser evinê bê û an rewşên weke yên ku ew bi devki dihên vegotinên ku wê weke mijare ´dengbêjiyê´ û hwd bibin wê bi wê re wê weke karibê wê bi wê re wê bi rehetî wê kifşbikê û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê. Ev wê weke aliyekê wê yê din jî bê ku wê karibê wê di rengekê de wê weke bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê werênê ser ziman ku wê morfolojiya civakê wê di wê temenê de wê bi wê re wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê ku wê çawa wê pêşketina civakê wê demê wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê bi hinek aliyên wê yên din re jî wê weke pêwîst bê ku wê ser wê were sekin in bê.

Vê kevneşopîyê wê hinekê wê ji têgîna hûrremê û heya pêşketinên piştre wê çawa wê pêşkeve wê weke pêwîst bê ku wê di dewama wê de û bi têgîna wê ya civakî û wateya wê ya dîrokî re wê hinekê din wê ser wê pêwist bê ku mirov rawastihê.

Kevneşopîya hûrremê wê di rengekê de wê weke têgînek baweri wê zêdetirî wê bi têgihiştinek û hişmendiyek civakî wê derkeve li pêş. Di wê temenê de wê morfolojiyên bi pêşketina wê re wê ji rojhilatê kurdistanê, başûr û heya bakûr û rojavayê kurdistanê û dora wê jî wê di rengekê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Herêmên weke ermenistan û azerbeycana iro wê li wan hebûna wê, di aslê xwe de wê, weke bandûr û pêşketina wê ya ku wê sînorê xwe wê derbas bibê a civakatiya kurdistanî û îranî wê di rengekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê. Ji wê aliyê ve wê, di awayekê de wê derkeve li pêş. Di rengekê de wê morfolojiya hûrremê wê, di rengekê de wê weke ku wê karibê wê, were kifşkirin wê piştî mazdek wê bi zêdeyi wê pêşkeve. Wê navê Hûrrem wê weke navekê rûhani wê derkeve li pêş. Wê weke bi navê wê ritualên ku ew dihên kirin û an pîrozkirinên dihên pêşxistin wê bibê. Di nava zazayên kurd ku wê heya roja me morfolojiya bi gotina rituela ´mûherremê´ wê karibê wê bi wê ve wê girêdayi wê,

hilde li dest û wê weke pîrozkirineka bi wê ve girêdayi ku ew dihê pêşxistin jî wê di wê temenê de wê weke karibê wê, werênê ser ziman. Ti alaqaya gotina ´mûherremmê´ û an ´mû-hûrremê´ wê bi islamê ve wê girêdayi wê nebê. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê girêdanên ku wê weke piştre bi girêdanên ser rûdawa ´kerbelayê´ re wê, werina kirin wê, bi wê ve jî wê ti alaqa wê nebê. Ku wê bi li kerbeleyê qatilkirina huseyin û hasan ve wê girêdana wê, di rengekê de wê, nikaribê wê bi wê ve girêdayî weke ´roja şîn girtinê´ bi tenê wê şîrove bikê. Di wê temenê de wê, ev wê weke têgînek di şîatiyê dibê ku ew hebê. Dibê ku wê piştre ew li ser wê re wê weke di deme hesenwehiyan de wê were diyarkirin. Lê ew rituel wê berê wê hebê. Lê di wê baweriya kurdistanî ku wê heya roja me wê weke di bin navê ´elewitiyê´ wê were hanin heya roja me wê bi wê re wê nikaribê wê bi wê rengê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Kevneşopîya muherremê wê berê islamê wê, bibê û wê, di demên hûrremê de wê, weke rituelek civakî a weke di rengekê de wê karibê wê werênê ser ziman bê. Di hinek vegotinên kurdan de wê, di demên hûrremê de wê bi munesebeta qatilkirina mazdek ve wê girêdayi wê, di rengekê de wê weke rewşek bîrhaninê û an şînê ku wê were diyarkirin jî wê were hanin li ser ziman.

Li vir di rengekê de wê morfolojiya têgîna bi riituela mûherremê re wê, di rengekê de wê ji têgînên weke ya çêkirina aşûrê û zadên ku ew di wê de dihên çêkirin de wê weke wê morfolojiyê wê, di şêwayekê de wê zêdetirî wê piştrast bikê. Di wê nûqteyê de wê, têgînek wê weke bi morfolojiya xwezayê û zadên wê, û di wê temenê de wê, weke derfetên xwezayê wê weke şûkûrkirinek ji xwezayê re wê, were diyarkirin. Di wê temenê de wê, ev rituelên bi wê rengê ên weke şukurkirina ji xwezayê û derfetdayinên wê re wê, di nava êzdayiyê û baweriyên wê de wê bi rengên cihê wê hebê. Lê di rengekê de wê, ev wê, di şêwayekê de wê morfolojiya baweri wê karibê wê werênê ser ziman. Minaq di baweriya Yarsanî de, kirinên bingehîn ên berg û rojîgirtinê (wek rojiyên Pêwend an Xawandâr) ne li ser bingeha salnameya hûrremî na, li ser bingeha çerxên wan ên sûfî/mîtolojîk û rojiyên zivistanê (Gaxan û Xawandâr) ne.

Di awayekê de wê, dema ku em bahsa têgîna rewşa rituela mûherremê a hûrremiyan ku wê were kirin wê, piştî wê, bi morfolojiyên weke rewşa kerbeleyê a şîayiyan re jî wê di rengekê de wê, weke were girêdan. Li şûna ya hûrremiyan wê ya şîayiyan wê derkeve li pêş. Lê rengê navaroka wê, weke bi têgînên weke aşûrê (ku wê ji gotina ´asara´ wê were û di kurdi de wê di wateya a li ser bê û an ya ser serê bê) û hwd wê, ji wê,

kevneşopîya berî islamî bin. Di wê temenê de wê, ev kevneşopîya rûniştî wê, piştî wê, di aslê xwe de wê bandûrê li ya islamî a şîa wê bikê. Her wusa wê, rojiya wan jî wê, di rengekê de wê bandûrê li ya islamê bikê. Gotinên weke islam wê bandûrê li wê bikê û wê ji wê minaq bê girtin jî wê ne rast bin. Ber ku wê ev wê weke rewşna di nava êzdayiyê û hûrremiyê de wê berê wê jî wê di rengekê de wê hebin.

Di rengekê de wê biqasî ku wê di nava vegotinên kurdan ên di wê warê de ku wê li herêma botanê wê were diyarkirin de wê di wê rengê de wê bibê. Pêşî wê, di nava hûrremiyê de wê hebê û ev wê weke rewşek ´biherê´ û an jî bi hinek munesebetên weke bîrhanina qatilkirina mazdek jî wê piştre wê di wê de wê hinek hişmendi ku wê, bi bawerî wê werina bi cihkirin û werina bîrhanin wê bibin. Lê bi zêdeyi wê weke rituelek rûhani a xwezayî wê, derkeve li pêş. Di vê kevneşopiya gelêrî ya kurdistanî de, di vê rojê de, aşûre, xwarineke şîrîn e ku sembola pirbûn, serfirazî, parvekirin û yekîtîyê ye, tê amadekirin û li cîran û kesên hewcedar tê belavkirin. Di wê morfolojiya parvekirinê wê hevbeşîya civakî a ku wê hûrremî û berê wê mazdeki wê bi wê bawer dikirin jî bê. Piştî wê, dema ku wê, rewşa kerbeleyê wê bibê wê di aslê xwe de wê, ew rewş wê, bi kevneşopîyek bi wê rengê wê nebê. Lê wateya gotina aşûrê wê, karibê bi gelek awayan wê were fahmkirin. Ev weke kevneşopîyek kevntirin wê ji kevneşopîya wê ya li kurdistanê wê kifşdikê. Bi têgîna ´xwarineke şîrîn û bi wê gihiştina zimanekê şîrîn´ re wê, were hanin ser ziman. morfolojiya şîrantiyê de wê dayinên xwezayê û bereketa wê jî wê were diyarkirin. Lê ev çandek kurdistanî a berî islamê bê. Ti têkiliya wê bi dema islamê û ragihandinên wê zêde nin a. Piştî wê di rengekê de wê, ev rewşa hûrremiyê wê di şêwayekê de wê weke ku wê navaroka wê werê gûharandin û an asimlekirin û wê di wê temenê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê were hanin li ser ziman.

Di şêwayekê de wê, ev di rengekê de wê, di morfolojiya şîn û biherê de wê bibê. Di kurdî de wê gotina ´şîn´ wê hem di wateya şîbûnek bi xwezayî re wê çendî ku wê karibê wê bi wê were fahmkirin wê bi heman rengê wê di wateya şînek wê weke piştî kesekê mirî bo bîrhaninê û hwd jî wê were bikarhanin. Di wê temenê de wê heman gotin wê bi wê rengê wê ji herdû aliyan ve wê karibê wê wateyê bi xwe re wê di rengekê de wê weke ku wê karibê wê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê, li gorî hinek kurdan wê, gotina şînê a bi şînbûna xwezayê wê weke şînayiya piştî mirina kesekê re wê were diyarkirin An jî wê şînayiya piştî mirinekê wê bi wê were kirin wê were derxistin li pêşîya ya şînê a bi têgîna şînbûnek

xwezayî. Di wê rengê de wê ev wê weke aliyekê wê yê ku wê weke karibê wê werênê ser ziman. Lê di rengekê de wê morfolojiya kerbeleyê wê, di rengekê de wê, têgîna şîatiyê bê. Lê di rengekê de wê di nava kurdên wê demê hesenweyhiyan de jî wê ew weke ku wê ji hinek aliyan ve wê were lê xwedi derketin. Di rengekê de wê kurdên hesenweyhi wê ew û herêmên wan wê weke herêmên ku wê çanda hûrremî a ku me li jor wê bahsa wê kir a weke bi rituela mûherremê ku wê di wateya ´em hûrremî na´ wê were fahmkirin wê were kirin. Lê piştî wê, di demên serdestiya islamî de wê, gotinên weke bi rengê mûherremê ku wê werina wê wateyê wê ji wê wateya wan wê were dûrkirin û wê, di rengekê de wê, bi rewşa islamê ve wê bi sînor wê were diyarkirin. Ev wê, di encama qadaxayekê de jî wê bibê. Lê ew civaketiya kurd wê ew wê bawerîya xwe wê bi berdewamî wê biji. Minaq wê, bi rewşa bikarhanina benda sor li serî wê, nişanaka wê, girêdanê bê. Di nav hûrremê de wê, wateya gotina sor û an roj wê, hebê ku wê, bi wê ve wê girêdayi wê weke têginekê jî wê were diyarkirin.

Ji wê aliyê ve wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê têgîna hûrremiyê wê di rengekê de wê, di wê demê de wê, weke çerçoveyek civakî wê bi zêdeyi wê, serdest wê biji. Ev wê heya demên babek jî wê di rengekê de wê, bê jiyandin. Piştî şikeştina babek û tevgera wî di rengekê de wê, hewldanên islamîkirinê û an arabkirinê wê di rengekê de wê, zêdeyi wê derkevina li pêş. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê ev wê weke nirxek kevnera bê. Wê kevneşopîya wê ya civakî wê, di rengekê de wê çendî ku wê piştre wê dem bi dem wê were qadaxakirn bi navê hûrremê were ser ziman jî lê wê di rengekê de wê, di nava gel de wê bi vêşarî wê were jiyankirin. Di wê temenê de wê ev wê, di rengekê de wê weke karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Li gorî çavkaniyên min ên li ser mijarê ji nava ragihandinên civakî ên ji herêma botanê wê, bê diyarkirin ku wê, di şêwayekê de wê ev wê, weke xwediyê morfolojiyên ku wê,, aidi berî islamê bê û wê di wê demê de wê, di dema hesenweyhiyan û hwd de wê bi rengekê di bin navê *duwanzdeh imaman* de wê asimlekirinek wê, ji navên wê yên berê islamê wê were kirin. Ji xwe wê piştî şikeştina tevgera babek wê bahskirin jî wê weke ´sûcekê´ ku ew bi wê karibê were qatilkirin jî bê. Di wê temenê de wê di rengek de wê, ev wê, di rengekê de wê weke karibê wê di awayekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman. Li di rengekê de wê ev kevneşopî wê piştî wê demê jî wê di rengekê de wê weke bi nav û wateya xwe wê di nava gel de wê heya demekê wê di rengekê de wê weke ku wê bê domandin. Lê

pêvajoyên asimlekirina wê bi têgihên wê yên baweri û çavkaniyên wê êdî wê piştre wê hin bi hin wê were kirin. Di wê temenê de wê, ev wê, weke aliyekê wê yê ku wê, werênê ser ziman bê.

Lê wê jî dikarê wê werênê ser ziman ku wê, kevneşopîya hûrremiyê wê piştî hûrremê û dema wê jî wê biji. Piştî babek û têkçûna tevgera wî û pê de wê demek wê weke bêdengiyê ku wê were derbaskirin wê piştî wê, civakatiya wê li gorî demê wê xwe jinûve wê derxê li pêş. Di şêwayekê de wê, morfolojiya bi gotina gelemper ku ew dihê nasin a weke ´sersor´an wê di wê temenê de wê ji wê temenê û menewiyetê ku ew dihê û wê heya demên sedsale 12an ku wê di avakirina sefewitiyê de jî wê weynek wê ya teybet wê hebê wê karibê wê kifşbikê û wê di şêwayekê de wê werênê ser ziman bê. Ji wê aliyê ve wê, baweriya wan wê were qadaxakirin. Lê kevneşopîyên wan ên civakî ku wê xwe bidina domandin wê, piştî wê di nava wê de wê nûweyên wê xwe bidina domandin. Ev wê di şêwayekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman. Dema buweyhiyan, hesenweyhi, anazzidi, kekuyidi û heya demên hezarhaspiyan ku ev wê xanadanên kurdi û kurdistanî bin wê di demên wan de wê çandek civakî ku wê weke sentezkirinekê wê di nava wê çanda civakî a berê û ya dema nû de wê weke pêşbixê û wê bide diyarkirin wê bi wê yekê û rengê wê bi wê re wê xwe di şêwayekê de wê bide diyarkirin. Kevneşopîya hûrremiyan a civakî wê, zêde xort bê. ne tenê ji ber ku wê mazdeki wê kirpendinên xort wê berê wê bikê bê. Ji wê zêdetirî wê, di hinek morfolojiyên ku wê di nava kurdên herêma botanê de wê were diyarkirin ku wê bi keseyetîya hûrremê ve wê girêdayi wê hinek ragihandin wê werina kirin û wê di rengekê de wê bi wê rengê wê were hanin ser ziman ku “ew jinek bû û wê hal û rewşa civakê baş fahmdikir”. Û an wê bê gotin “ew jineka pîroz a li gorî kevneşopîya hemawiyê dijiya bû.” *Kevneşopîya hemawiyê* wê kevneşopîyek civake kurd a pîroz bê ku wê ser morfolojiya ku wê bi têgîna hemawiyê wê weke dema ku wê, du mirov pev herin û jinek herê û di nava wan de wê hamawiya xwe biavêjê ardê wê ew wê êdî wê dawî wê li wê pevçûna xwe wê bênin. Wekî din ev wê weke ´destûrek zayendî a jinê ya pîroz´ jî wê were diyarkirin ku ew wê bi wê re wê, were diyarkirin. Vegotinên dirêj wê ser wê destûra pîroz wê werina vegotin û wê di wê temenê de wê, di wê de wê bi nirxbûna jinê wê weke teqez wê were diyarkirin. Wê bi wê têgînek civakî a ji navendîtîya jinê dide destpêkirin wê bi wê re wê di rengekê de wê were hanin li ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê ev wê

weke aliyekê wê yê giring bê ku wê karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Weki din wê, hûrrem wê weke jinekê ku wê, bi serokatiya wê ya civakî û hem jî ya olî weke rûhanî ku wê bi wê derkeve li pêş bê. Di wê temenê de wê, civakatiyekê bi nirxê wê pêşbixê û wê li diji şer û pevçûnên nava civakî jî bê. Di wê temenê de wê, dema ku wê, abbasî wê werina bi ser wan de wê, ew li şûna şerkirinê wê di pozisyona xwe ´parastinê´ de wê bigirin. Di gelek vegotinên ser wê rewşa wan ku wê di nava kurdan de wê werina diyarkirin de wê bê gotin ku ew ber ku ew di rewşa xwe parastinê bûn ew têkçûn. Di hinek vegotinan de wê bê gotin ku ´wan dest bi şerkiriba wê, ne abbasi wê ti kesek li pêşîya wan nikariba xwe bigirta.´

Ji wê aliyê ve wê gotinên ku ew di rengekê de wê bi wê ser wan re wê were gotin wê hebê. Di şêwayekê de wê dema ku ev gotin wê were gotin wê bê xwestin ku ew kirpendinekê li wê rewşa wan ya aşîtîxwez wê were kirin wê bo wê ev gotin wê were bilêvkirin. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê di baweriya wan a êzdayi de wê, xwediyê tefkir û morfolojiyên bi xwezayê û jiyanek asayî/xwezayî a bi xwezayê re bin. Di wê morfolojiyê de jî wê xwediyê kevneşopîyek bi hişmendî a zêde kûr bin. Ew wê, ji tevgerekê zêdetirî wê xwediyê civakaekê, dîrokekê, kevneşopîyekê û bawerîyek bi kokên wê yên xort û kûr bin.

Ji wê aliy ve wê di rengekê de wê bi wê re wê weke karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Hûrremî wê, navê wê ji ser koka hûr wê bi gelek wateyên ku wê weke me li jor li çend deveran wê hani ser ziman wê li rex wan wê di wateya ´jina azad´ de jî wê hinek morfolojiyên ku wê weke were hanin ser ziman bê. Wê weke jina bi serê xwe, ne di bin fermana kesekê û hwd de bê. Wê di wê temenê de jî wê wateyekê û morfolojiyek fahmkirinê wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Hûrremî wê xwediyê têgînek wê weke bi têgînek giyanî a pîroz a cihê wê pê bawer bikin. Ew wê, bahsa giyanên pîroz ku wê di her demê de wê karibin li ser rûyê aerdê bijin û wê hebin wê bikin. Di wê temenê de ew wê, weke pêşeng wê bibin. Di gotinekê de wê morfolojiyek wê weke bi têgîna suhrewerdî re wê weke di cihêkirin û an qatagorizekirina sê pêvajoyên fahmkirinê de wê weke çawa wê ya bi zane, ya ser wê re wê bi zanetir û ya li ser hemûyan re xwediyê zanina gerdûnî ku wê bi rûhaniyekê wê werenê ser ziman wê, dîmenekê wê bi rengê wê xwe bide diyarkirin. Ewçendî wê, nbi girêdaniyek êzdayi jî bin lê wê di nava wan de wê şertê wê weke bi baweriyekê ve wê girêdayî a teqez wê weke zêde dernekeve li pêş. Li gorî wan ku ew ji kijan baweriyê

bê ku ew ji cezayê bitirsihê û ew sewabê hêvî bikê ew di rêya rast de ya. Lê piştî dema abbasiyan wê, di rengekê de wê, piştî şikandina tevgera babek û pê de wê, pirr zêde wê dij propagandayek mazin a dijber wê li hemberê hûrremiyan wê were pêşxistin. Wê ji her aliyê ve wê werina armanc girtin. Wê oldarên islamî jî wê gotinên xirab û gelek gotinên nerast wê di derbarê wan de wê pêşbixin û wê bênina ser ziman ku ew wê piştre wê ne tenê bina temenê xirab nişandina wan wê, bi wê re wê bina temenê dem bi dem ên hêrîşkirinên li wan û li rengê jiyane wan jî. Di wê temenê de wê bi wê re wê piştî wê jiyane wan wê bi rengê wê re wê di bin pêvajoyek hêrîşê a bê navber de wê bibê û wê, ew wê, weke ti carî wê dawî li wê newê. Di demên berê babekê de wê, heya ku wê were dema babek wê raperinên weke li xorasanê ên di pêşengiya şenbaz û hwd de wê bibin. Lê ew ji ber ku wê, di morfolojiyek xwe parastinê û ne ya şerkirinê de wê, tev bigerihin ew wê piştî wê, têkherin. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, çendî ku wê derfeta wan hebê jî wê artişan wê ava nekin û wê nedina hêrîşkirin. Ew tenê wê weke kesên bi hêz û an hêzên ku wan xwe diparast bûn. Li vir wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê werênê ser ziman ku wê, hûrremî wê, di şêwayekê de wê, çerçoveyek wan ya civakî û baweri wê rûniştî wê hebê. Di wê temenê de wê ber vê yekê wê, di temenê bertek nişandinê de wê, ´raperinan´ wê bikin. Di wê temenê de wê ev wê, weke pêvajoyek demdirêj wê bi wan re wê bidomê. Wê nikaribê wê tenê wê weke demekê bi sînor wê fahmbikê. Piştî babek jî wê ew rewşa wan wê bi civakî wê xwe bide domandin. Di wê temenê de wê, hûrrremî wê bandûra wan li ser islamê wê ji gelek aliyan ve wê bibê. Di wê temenê de wê, girtinên teolojikî ku islamiyan ji wan wergerendina li islamê û an tercûmekirina wê, karibê ji gelek aliyan ve kifşbikê ku wê were kirin. Baweriya wan (hûrremiyan) bi vejîn û veguhestina giyanan hebû. Baweriya wan bi ronahiya îlahî di pêxember û rêberên bijartî de dihat. Ji bo edaleta aborî û civakî û baweri, tevî ji nû ve dabeşkirina erd û milk, tekoşîn dikirin. Tevgera Hurremdîn di sedsalên piştî fetihkirina Ereb-Îslamî ya kurdistanê û iranê de roleke mezin di parastina çand û nasnameya civakî de leyîst.

Tevgera hûrremi wê, di rengekê de wê, demên wê yên piştre wê hebin. Piştî hûrremê bixwe re wê bibin. Minaq wê dema ku wê piştî agahiya mirina baba mislimê xorasanî wê were bihiştin wê rabûnek mazin a civakî wê bibê û wê, di şêwayekê de tevgerek mazin wê derkeve li pêş. Weke ya babekiyan bi tevgerên nava babekiyan li rex wê, tevgera kesên

ku wê dîrok navê wan dinivîsênê ên weke sindbad û an send baz û hwd wê derkeve li pêş.

Di derbarê demên piştî dema baba mislim û dervekirina wî de wê, agahiyên ku wê, bên diyarkirin wê bahsa tevgerek mazin a mazdeki-hûrremiyan wê bikin li herêmê. Ji wê aliyê ve wê agahiyên bi wê rengê wê di rengekê de wê werina diyarkirin. [...] Dema ku mirovekî bi navê Sindbad (Senfâd an Senbâz) ji xorasanê û an kirmaşanê, hevalekî wî (hevalê baba mislimê xorasanî) yê kevin, bihîst ku nûçeya darvekirina Ebû Muslim bihîst û bi artêşeke ku ji Mezdeki û hûrremiyan, û Zerdeştiyan ava kiribû, ji Nîşapurê ber bi Reyê ve meşiya. Bi hêzên ku ji Cibal û Tebaristanê tevlî bûbûn, Sindbad îdia kir ku ew ê dawî li desthilatdariya Ereban bîne, Kebeyê hilweşîne û Ebû Muslim dê nemire lê dê di demek nêzîk de wekî Mehdî xuya bibe. Sindbad li Mafaza di navbera Rey û Hemedanê de bi artêşa ku ji hêla Cehwer ibn Marrar, yek ji fermandarên Xelîfeyê Ebbasî Mensûr ve dihat fermandarkirin, ket şer û piştî heftê rojan têk çû, bi vî awayî serhildana yekem a Hurramiyê hate tepeserkirin (Tabari, VII, 495). Lê piştî wê demê wê tevger û raperinên herêmî wê dawî li wê newê. Di wê demê de wê hûremekê bi navê Isaq wê kesekê hûremî û kurdistanî wê tevgerekê din wê bide destpêkirin. Li gori çavkaniyan ew jî wê li Reyê bê. Wê di rengekê de wê piştî wê serdestiya xwe wê biqasî ku wê di nava civatên civakê ên herêma botanê de wê were diyarkirin wê, serdest bibê. Wê, di rengekê de ew wê tevgera wî ne tenê wê tevgerek leşkerî wê weke bi tenê wê bimênê. Ji wê zêdetirî wê weke tevgerek baweri jî bê. Ew wê, bênê ser ziman ku wê, giyane baba mislimê xorasanî wê jinûve wê were ser rûyê ardê weke di rengê yê ku wê bahs wê were kirin weke mehdî û wê, başkirinê û an ´islahkirinê´ wê di rengekê de wê bide çêkirin. Ev tevger wê, di wê temenê de wê, heya herêmên başûr û bakûrê kurdistanê jî wê bahsa wê bê kirin û wê piştî wê di dewama wê de wê tevgerên din ên civakî wê ser wê temenê û xatê wê pêşkevin û wê navê xwe bidin. Di dewama wê de wê karibê wê bahsa tevgereka din a di dewama wê de wê bi navê baba mislimê xorasanî wê derkeve wê bibê. Çalakiyên Mukenna el-Xorasanî, ku bi qasî bîst sal piştî mirina Baba Muslim derket holê, wekî aîdî tevgera Rizamiyê dihat zanîn wî wek rêberiya tevgereke şoreşgerî bibê, bi gelemperî ji hêla çavkaniyên di dema îslamê de wekî dirêjkirinek tevgera Xurramiyê têne hesibandin.

Dema ku wê bahsa hûrremiyên dema islamê de wê were kirin wê, di wê temenê de wê nikaribê wê weke islamîbûyi wê di rengekê de wê werênê

ser zman. Ew wê, di rengekê de wê weke xwe bi têgînek weke di rengê ´ahli kitap´ de wê bijin û wê, di şêwayekê de wê, xwediyê serwerîyek civakî a bi hebûna xwe re bin. Di nîvê sedsala 8an de, Mezdekiyên li rojhilatê kurdistanê û herêmên din ên Îranê jî navê Hurramiyye bi berfirehî bi kar hanîn. Di sala 779an de, Muhemmîre, ku li Cûrcanê serhildan kir, bi Muslimiyeyê re tevlî hêzên xwe bû, bi îdiaya ku Baba Muslim sax e û dê serdema xwe reform bike. Wan neviyê wî yê ciwan, baba el-Xezayê, wekî serokê xwe hilbijartin û karîn heta Reyê pêşve biçin, lê ji aliyê hêzên Umer ibn el-Ela ve hatin têkbirin. Piştî vê yekê, Hurramiyye, ku carinan li Îsfehan, Cûrcan, urmiyê, Hemedan û Reyê serhildanên cûrbecûr dest pê dikirin, nekarîn li hember hêzên abbasi bisekinin. Tevgera Hurramiyê ya li dijî Ereb û Îslamê bi serhildana ku ji hêla Babek el-Hurramî ve di navbera salên 816-838an de li herêmên rojhilatê kurdistanê û û heta Azerbaycanê iro dest pê kir û domand gihîşt zirweya xwe. Ev serhildan, ku di dema serdestiya Me'mun û Mu'tesem de ji bîst salan zêdetir hêzên dewletê dagir kir, heta girtina Kela Bezê ji hêla fermandarê Mu'tesem Afşîn û piştre girtin û mirina Babek berdewam kir. Heta piştî mirina Babek jî, serhildanên cûrbecûr li Îsfehanê heta sala 912-13an bi navber çêbûn. Çavkanîyên me yên civakî destnîşan dikin ku di sedsala 10-an de komên cûrbecûr yên Hurramî li Fars, Ahwaz, Îsfehan, Burç, Saymere, Dînever, Qum, Rey, Kaşan, çiyayên Tebaristanê, Ermenistan, Jurcen û Xorasanê hebûn (Ibn el-Esîr, VIII, 269-10). Hebûna Hurramiyê li urmiya rojhilatê kurdistanê, û heya li bakur-rojavayê Hemedanê, di sedsala 12an de wekî behskirina dawî ya tevgera wê dihê diyarkirin. Di wê demê de wê, di rengekê de wê, di aslê xwe de wê tevgerên weke ya baba ilyas wê temenê wan biafirê ku ew di rengekê de wê, li hemberê selçûqî û mogolan wê derkevina li pêş. Di wê demê de mogol, selçûqî û arab wê weke sê komên ku wê li herêmê seferên dagirkeriyê wê bikin û wê di wê temenê de wê, li hemberê wan wê, tevgerên hûrremiyan wê bibin. Hûrremi di aslê xwe de wê, demên wê ji demên hatina islamê û heya demên li dora sedsale 11´min û an 12´min wê weke demên wê yên raperin, berxwedan û hwd rewşên weke wan ên civakî ku ew pêşevaniyê ji wan re li herêmê dikin bin. Di rengekê de wê, nikaribê wan tenê wê weke komna piçûk û bi morfolojiya şikandinên ´raperinên wan´ ku ew dihê ser ziman bi tenê re jî wê nikaribê wê diyarbikê. Li ser wê temenê xanadanên nû ên bi têgîna hûrremî ku wê di rengekê de wê li gorî pêşketina demê wê xwe bi rengekê bigihênina şêwayekê pêşketinê wê bibin. Ev wê derkevina li pêş.

Hûrremî wê, di wê demê de wê, heya demên piştre ên demên dawî ên eyubiyan jî wê, karibê bahsa wê rewşa wan ya raperinêr a civakî li herêmê bikê. Di wê nûqteyê de ew wê, di rengekê de wê bi pêşketinek mazin re wê li herêmê wê bijin. Piştî têkçûnên ku wê bina mijare gotinê û werina bi navkirin jî wê, di rengekê de wê ser temenê xwe yê civakî wê karibin rêxistina di rengekê zû de wê bikin û xwe li hev bidina hev. Hurramî di nav çend komên cuda de dabeş bûn. Mesûdî (çav: Mes'ûdî, Mûrûcû'ẕ-ẕeheb, III, 305-306) dibêje ku di serdema wî de ew di nav du koman de dabeş bûn: Qurdakî (Qurdşahiyya an Kurdşahiyya) û Ludşahiyya, ku ev her du kom piraniya wan pêk tînin. Mimkun e ku Qudakîyye navê xwe ji Mehdî bîn Feyruz girtibe, ku kur an neviyê keça baba Muslim Fatîme bû û jê re Qurdak-i Dana digotin. Mutehher ibn Tahir el-Meqdisî, ku dibêje wî agahiyên herî pêbawer li ser bawerî û pratîkên Xuremiye, ku tê gotin ji baweriyên kurdistanî û Îranî yên berî Îslamê bûye, bi rêya têkiliyên kesane bi endamên xwe re û xwendina pirtûkên wan bi dest xistiye, huremiye wekî baweriyeke dualîst ku rêgeza ronahî û tariyê qebûl dike û baweriya xwe bi vejînê tîne, bi nav dike. Endamên vê mezhebê îdîa dikin ku giyan li gorî kirinên xwe ji laş derbasî laş dibe, ceza an xelatê distîne. Her wiha tê bawerkirin ku giyan dê bi bicihbûna li laşên heywanan êşê bikişîne. Wekî din, ew baweriya xwe bi cureyek vejînê tînin ku dişibihe têgeha vejînê, ku tê de hemî giyan vedigerin dinyayê. Bêî ku pirtûk û doktrînên wan çi bin, hemî pêxember ji yek cewherê îlhama xwe digirin. Wehya ji bo pêxemberan qet bi dawî nabe.

Di baweriya hûrremiya de wê, di rengekê de wê, têgînek civakî a kevnera wê hebê. Di rengekê de wê, di şêwayekê de wê, piştî hatina islamê û dagirkirna wê di rengekê de wê li hemberê wê, weke têgînek civakî wê yekser wê bo tekoşîna wê xwe di rengekê de wê bide diyarkirin. Morfolojiya hûrremiyê wê ji wê aliyê ve wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê li wê bihizirê ku wê têgîna azadiyê wê li berçav bigirê. Li ser wê temenê wê, rabê tekoşînê. Ew bindestiyê û iteatê wê herê nakê. Di wê temenê de wê dikarê wê bi wê re wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di şêwayekê de wê bi wê re wê werênê ser zman bê. Wê jî dikarê wê di rengekê de wê bi wê re wê, di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku wê karibê wê werênê ser ziman ku wê morfolojiya hûrremiyê wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê, di morfolojiya gotina ´dawî lê ne hatina hatina wahiyê´ de wê, di

rengekê de wê weke têgînek din ku wê, di rengekê de wê bi beerdewamî wê keseyetên rûhani wê, weke wê werin wê bahsa wan wê were kirin. Li hinekê jor ku me bahsa baba mislimê xorasani kir wê, di rengekê de wê, piştî qatilkirina wî ya ji aliyê islamistan ve wê, di wê temenê de wê bi wî were bawer kirin ku ew wê ´weke mehdî wê were´ û an ´giyane wî li jiyanê bê weke hizir´ û yan jî wê, di rengekê de wê hertimî wê weke bi hişmendiyê wê rê şani mirovan di jiyane wan de wê bikê. Di dewama wê de wê bê gotin ku wê, di rengekê de wê were û wê mirovan wê bigiênê hideyetê.

Di awayekê din de jî wê giringiya wan ya dayina jiyanê û mirov bê. Di wê temenê de wê, di şêwayekê de wê, mirov wê, weke bi têgîna azadiyê wê li lê bihizirin û ew wê weke xwediyê wê sîyanê û an qûdretê bê ku wê karibê wê xwe bigihênê ast û mertebeyên bilindtir. Di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê. Di wê temenê de wê, morfolojiya vegotinên weke ser baba mislimê xorasanê bê, babek bê, û gelek babayên din ku wê werin wê, di wê temenê de wê di rengekê de wê ser wan re wê bê gihiştin li morfolojiyeka fahmkirinê. Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di wê demê de wê, bi hûrremiyan re wê, di rengekê de wê, weke ku wê karibê wê li wê were lê hizirkirin wê, di şêwayekê de wê, xwediyê felsefeyek civak a tekûz jî bin. Di wê temenê de wê sazûmane wan ya wê demê a civakî wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku wê weke karibê wê di wê nûqteyê de wê balê li wê bikişênê û wê di şêwayekê de wê, di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Di wê temenê de wê, weke baweriye kevner a berî islamê wê di dema islamê de jî wê, bi wê yekê wê tekoşîna civakî wê bide. Di rengekê de wê, di şêwayekê de wê weke ku me li jor wê li deverekê wê hani ser ziman wê serwerîya civakî a hûrremiyan wê, heya li dora sedsale 12´min wê bibê û wê di her demê wê dema derbas dikin de wê tekoşîna civakî li hemberê komên dagirker ên weke arab, mogol û selçûqîyan wê bidin. Di wê temenê de wê, di şêwayekê de wê bi wê yekê wê weke aliyekê wê yê ku wê weke karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Çerçoveya sazûmane baweri û civakatiya hûrremiyê li kurdistanê û îranê wê belav bê. Di wê temenê de wê di rengekê de wê piştî wê demê wê pêşketinên weke rêveberiyên civakî weke ji buweyhiyê heya hesenweyhi, anazzidi, kekuyidi, hezarhaspi û hinek xanadanên din ên kurdistanî û herêmî wê di rengekê de wê, rengê wan di w de wê, xwe di şêwayekê de wê bide diyarkirin.

Di wê temenê de wê, tenê wan ser têgînek bawerî bi sînor wê werênê ser ziman wê, di rengekê de wê şaş û kêm bimênê. Ew bi çerçoveya wan a civakî re wê pêwîst bê ku wê fahmbikê û wê weke karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê. Ji wê aliyê ve wê civakatiya wan wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê weke karibê wê di awayekê de wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Li gorî hûrremiyan ne rast û xelet e ku mirov kesekî ku zirarê bide civaka xwe. An jî heqaretê li olan wan nake. Zirerê nedê xweza û civak û kes. Ji wê dûr bisekinê ber ku ew hem li gorî wan ne rast û hem jî gûneh û şermeke mazin a. Divê xwînrijandin bi tundî ji holê were rakirin heya ku rewşek wekî serhildanek çênebe. Evîna ku ji bo baba Muslim dihê hîskirin taybetmendiyek e ku di hemî şaxên nava Hurremiye de hene ji wan re jî wê, dîtin. Ew ji Mehdî kûrê Feyrûz, kurê Fatima baba Muslim, rehmet û dua dikin.

Piştî wê demê wê demekê piştre wê têgîna imamtiyê wê ji aliyê wan ve wê were herêkirin û ev wê weke gûharinekê wê di dema wan de jî wê bi xwe re wê bênê. Di rengekê de wê, pêşxistina têgîna imamtiyê wê di rengekê de wê di nava wan de wê, wê, li gorî baweriya xwe wê, şîroveyekê de wê pêşbixin. Ew wê, di rengekê de wê, bi şêwayekê teybet wê werênina ser ziman.

Morfolojiya imamtiyê wê pêşketina wê, piştî wê, di nava wan de wê li kurdistanê û îranê jî wê pêşkeve û wê li herêmê wê belav bibê. Lê ew bi reng û şîroveya xwe wê herê dikin. Weke ku ew çawa îmaman weke "rêberên wan ên olî hene ku jê re ´firişteh´ dihê gotin" bin wê bênina ser ziman. Û weke kesên ku ew dikarin ji bo çareseriyên rêgezî, destûrî û hwd serî li wan bidin. Vexwarina şerab û vexwarinên din ên alkolî wekî kiryara herî baş û pîroz dihê hesibandin.

Her wusa wê, morfolojiyek din jî wê weke ku wê bi navê hûrremiyê wê were diyarkirin wê morfolojiya têkiliyên zayendî bê. Di wê temenê de wê, ev wê, di rengekê de wê, weke wê were diyarkirin û wê bê gotin ku wan ji wê bawer dikirin ku têkiliyên cinsî/zayendî yên azad destûr in ger jin razî bibin, û her tiştê ku giyan dixwaze destûr e heya ku zirarê nede kesî. Lêbelê, agahiyên nava civakê jî wê didin diyarkirin ku wê, hûrremi pergalek li ser bingeha jiyanek weke ya di rengê komunal ava kiriye. Di wê temenê de wê dikarê wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku ew di nava xwe de wê weke xwediyê têkiliyek civakî a di nava xwe de û bi hev re di nava têkiliyek wekhev û başîiyê de bê. Di dema ku

wê kes di nava koma wê ya civakî de wê were herêkirin wê weke herkesek wê weke xwediyê hema maf û azadiyê bê. Wê di rengekê de wê bi rehetî wê tişta ku ew dixwezê wê bikê. Lê ew xwediyê rêgezên rewîstî ku wê, di rengekê de wê kes wê li wan binerê bê. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku wê weke karibê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman bê. Di morfolojiya rewşa civaketiyê de wê bi wê yekê wê, hûrremi wê di nava xwe de wê sazûmanek baş adilandi wê di nava wan de wê hebê. Ji wê aliyê ve wê, rêgezên civakî, serbestiya wê, û dûrûstbûnê wê bi wê re wê li wê bihizirin. Ji wê aliyê ve wê, xwediyê rêgezên jiyanî bin.

Di rengekê de wê, gelek rengên têgihên civakî ku wê weke di nava civatên herêma kurdistanê a botanê de wê bahsa wan wê were kirin de wê, di rengekê de wê li heman herêmê jî wê weke rêgez û an têgînna di nava jiyane wan ya civakî de wê bi awayekê wê were dîtin ku wê were jiyandin. Ev wê yekê wê weke têgînekê û an hizrekê di serê me de wê dide çêkirin ku wê, di rengekê de wê çerçoveyek gîştî a civakî de wê weke xwediyê rêgezên civakî bin. Di rengekê de wê nikaribê wê tenê wê bi beşek kurdistanî bi tenê re wê li wê bihizirê. Di rengekê de wê, ji rojhilat û başûr û heya bakûr û rojavayê kurdistanê wê karibê wê nişanaka wê, fahmbikê.

Morfolojiya hûrremiyan wê, di rengekê de wê, heya roja me wê, di rengekê de wê weke morfolojiyekê civakî û sazûmane wê çawa ew bi wê heya wê, zêde ser wê newê sekin in. Tenê bi pratikên raperinê û hwd re wê, weke di demên berê ên mazdeki de bê, ûiştre pêşketinên dema hûrremê de bê, û an demên babek, baba mislimê xorasanê û an heya demên piştre ên baba ilyasê xorasanî û hwd wê, di rengekê de wê, tenê wê bi wê re wê were diyarkirin. Di dema ku wê bi pratikên raperinê re wê, were dîyarkirin wê, demê li hemberê wê baweriya ku ew li ew desthilatiyên olî ku ew li ew li hemberê wê bûna wê demê dibin wê bi wê yekê wê bi têgîn û baweriya wan jî wê xirab wê werina nişandin. Di wê temenê de wê çerçoveya wan ya civakî di ahenge wê de wê, newê lêpirsin û wê, newê fahmkirin. Wê weke modelek civakî ku ew xwediyê wê na wê, newê hiştin ku ew bi rengê wê û sazûmane wê re wê were diyarkirin. Wê tenê wê bi hin piratikên ku ew wê weke çawa wê bi wê xirab bidina nişandin û an wê, reşbikin û hwd re wê bê diyarkirn. Minaq rewşa ´vexwartina şerebê´ ku wê weke ´xirab wê were nişandin û an bo reşkirinê wê morfolojiya têkiliyên zayendî de wê bi gotinên reşkirinê ên weke ´dema ku hun çûn devê deriyê malekê ku kumek bi devê dêrî ve

dalaqandi bê wê demê ew nişanaka wê ya ku wê kesek bi jina malê re di nava nivinan de bê´ û hwd re wê were diyarkirin. Di dema babek de wê ev gotinên reşkirinê wê di rengekê de wê, li hemberê wê civakatiya wan wê werina diyarkirin.

Di wê demê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengekê de wê werênê ser ziman wê morfolojiya imamtiyê û an ya duwanzdeh imamtiyê bê. Di wê temenê de wê, weke duwanzdeh kesên pîroz wê werina diyarkirin û ev wê, weke kesên ku wê karibin wê derkevina wê asta wahitiyê bigirin. Di wê temenê de wê, li gorî morfolojiya wan a fahmkirinê wê di wê çerçoveyê de wê, di rengekê de wê, derkeve li pêş. Minaq wê di rengekê de wê, piştî Ali wê, di rengekê de wê, navê baba mislim wê derketina wî ya li pêş wê ji babayekê hûrremî û an yarsanî wê zêdetirî wê weke kesekê ku wê bi zanina xwe wê bandûrê li dordora xwe wê bikê û hetta ku wê weke kesekê ku ew dikarê şûna kesên bi wê rengê bigirê û an derkeve li pêş wê li wî were nerin. Di wê temenê de wê di şêwayekê de wê, derkeve li pêş. Baba mislimê xoorasanî wê morfolojiya wî, di rengekê de wê heya roja me wê tenê wê bi gotina ´raperina baba mislimê xorasanî a li hemberê abbasiyan´ bi tenê re wê were dîyarkirin. Lê ev morfoloji wê di hinek waran de wê bo ser hinek rastiyên fahmkirinê ên ku wê bi wî re wê werina ser ziman were nûxûmandin jî wê di rengekê de wê weke ku wê were bikarhanin. Di wê temenê de wê ji wê aliyê ve wê weke karibê wê hinekê wê di dewama wê de wê ser wî bisekinê bê.

Ew dibe ku di sala 718-19 de li Îsfehan an Mervê ji dayik bûbe. Hinek vegotin wî bi wê rengê jî dihênina ser ziman. Lê ji navê wî û bi navê wî ve kirina gotina xorasanê ku ew bi wê dihê nasin wê, bi derfet wê weke ji xorasanê û an li wir bûya wê karibê wî nas bikê. Wekî din jî wê, bi derfet bê ku ew ji xorasanê û heya isfahan û mervê ew serwer û serdest bûbê. Ew gihiştibê wê serdestîyê û hêza pêşengiyê li herêmê. Çavkanî derbarê esl û navê wî de agahdariyên cuda didin. Her çend navê wî li ser pereyên ku wî çêkirine wekî Abdurrahman b. Muslim xuya dike jî, hin çavkanî wî wekî Îbrahîm b. Osman, Gûderz (Gevderz), Îbrahîm, neviyê Buzurgmihr (Buzurgmihr), û Behzadan, kurê Vendad Hormuz tomar dikin. Eslê etnîkî yê baba Muslim ew li gorî çavkaniyên nava kurdan ên herêma botanê ew weke kurdekî jî hatiya diyarkirin. Dihê fahmkirin ku baba Muslim zarokatiya xwe li Kufayê, navenda çalakiyên ramyarî û civakî yên dijî-Emewî, derbas kiriye. Ew di bin parastina Îdrîs b. Meqil, bav û kalê Ebû Dulef, mezin bûye, û xwendiye.

Li vir tiştekê din jî wê di rengekê de wê ji navê wî dikarê wê bahsa wê bikê. Wê navê ´buzurgmihr´ wê di rengekê de wê, têgînek wê weke di temenê girêdane ´... mihr´ de ku wê weke navek mitrayi ê di avêsta de derbas dibê û an di çavkaniyên din ên civakî de wê bi wê re wê were diyarkirin jî wê karibê wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Wekî din morfolojiya bi gotina navê Buzurgmihr wê weke di renge lakabekê de jî wê xwe bide diyarkirin. Navê buzurgmihr wê, di kurdî de wê wateyên weke ´kesekê mazin ê ji baweriya mitra´ û an kesekê pîroz ê ji baweriya mitra´ û hwd jî wê, di rengekê de wê bi xwe re wê bide diyarkirin. An jî kesekê wê, weke di morfolojiya babatiyê ê mazin û bi fêrse pêşengiyê derketiya li pêş weke bi navê mazinê mihr û an mitra´yi wê di rengekê de wê bi wî re wê bi navê wî re wê, bi wê yekê wê weke derkeve li pêş. Buzurg wê weke kesekê ku ew mazin weke baba yê bi mertebe ku wê, di nava civakê de wê, pêşengiyê wê bikê û an mirov serî li wî û zanina wî didin bê. Lê morfolojiyek weke navek teybet jî dide diyarkirin. Weke nawiyê Buzurgmihr diyarkirina wî û an weke ji wê kevneşopîyê hatinê jî wê di rengekê de wê bi xwe re wê di şêwayekê de wê bi wî re wê were diyarkirin.

Di rengekê de wê, weke aliyekê wê yê din jî wê dikarê wê bi morfolojiyek din jî wê bi gotinek wê bo hesenweyhiyan re wê, li wê bihizirê ku wê, di rengekê de wê di dema baba mislimê xorasanî de jî wê were diyarkirin. Ew jî wê gotina alikariya dana kesên çina hecê bê ku wê di dema bedir şahê hesenweyhiyan de wê, were diyarkirin. di wê temenê de wê, ev di rengekê de wê, ew wê di aslê xwe de wê, morfolojiyê wê li şûna wê weke di temenê ew ji wê baweriyê bi wê fahmkirinê zêdetirî wê weke têgînek ku ew di rengekê de wê alikariyê di temenê levkirinekê bê û an rewşek din a bi mirovi û hwd de wê weke karibê wê ji wê aliyê ve jî wê fahmbikê bê.

Di wê demê de wê di rengekê de wê morfolojiya imamtiyê bê. Di aslê xwe de wê di rengekê de wê weke dihê dîtin û fahmkirin wê di renge gotina babatiyê a hûrrem/yarsani/êzdayi de wê di rengekê de wê were dîtin. Ev wê weke kesên ku wê, di rengekê de wê weke di demên piştre wê di morfolojiya imamtiyê de wê were diyarkirin ji wê zêdetirî wê weke têgînekê cihê bê. Di gotina imamê de wê di kurdî de wê wateyên weke ´yê me´ û an yê aîdî me´ û hwd jî wê di hinek wateyna de wê têgînekê wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Weki din wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di wê demê de wê weke di rengê ya babatiyê de wê bi demên weke ya hesenweyhiyê re wê were dîtin ku wê pergalek civakî li ser

temenê gotina imamtiyê wê di wê rengê de wê bi wê re wê were dîyarkirin. Wê ser wê re wê were avakirin. Ji wê aliyê ve wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku wê weke karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Li vir wê ya ku ew dihê dîtin wê di rengekê de wê ew bê ku wê baba mislim wê weke kesekê ku ew nikaribê wê tenê wê weke ji rêzê wî ragihênê bê. Ew wê weke kesekê serwer û serok ê nava civakê wê derkeve li pêş. Ew wê, di rengekê de wê, weke kesekê parazvaniya civakê dikê. Wê ser wê fêrs û morfolojiyê wê were dîtin ku wê derkeve li pêş. Di şêwayekê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di dema baba mislim de wê ji kirmaşanê û heya xorasanê wê weke navendek wan ya diyar a baweriyê bê û wê, di wê temenê de wê ev wê weke navên baweriya wan jî bin. Wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke kariibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Li gori hinek ragihandinan wê, baba mislim wê, di ciwaniya xwe de, ew li Kufeyê wek kole ma. Piştî azadiya xwe, ew ket bin bandûra çalakvanên hûremî, li wir ew bi doktrînên dijî-Umewîyan nas kir. Bi şiyan û dilsoziya xwe dihat nasîn, baba mislim bi rêberiya çalakiyên şoreşgerî yên Ebbasiyan li Xorasanê hate erkdarkirin û navê laqeba baba Muslim qebûl kir. Di sala 747an de, baba Muslim qonaxa eşkere ya serhildana Ebbasiyan dest pê kir, zû Merv girt û di nav gelê Xorasanê de piştgiriyek berfireh bi dest xist. Piştre wî pêşveçûna Ebbasiyan ji deşta kurdistan û Îranê ber bi Şamê ve bir, ku di encamê de desthilatdariya Umewîyan hilweşiya û Xîlafeta abbasiyan hate ragihandin. Piştre ew wekî waliyê Xorasanê xizmet kir û wekî yek ji kesayetên herî bi hêz yê wê serdemê di destpêkê ya Ebbasiyan de derket holê.

Girîngiya zêde ya baba Muslim di nav serokatiya Ebbasiyan de bû sedema fikaran. Her çend xelîfeyê yekem ji girtina tedbîran li dijî wî dûr ket jî, xelîfeyê duyem, el-Mensûr, di sala 755an de fermana darvekirina wî da. Ew bi parastina sempatiyên veşartî yên Zerdeştî hate tawanbarkirin. Mirina wî li kurdistan û Îranê bû sedema nearamiyê bo abbasiyan, û bi sedsalan ew wekî kesayetek nîv-olî û şehîd dihat rêzgirtin. Li gorî Gulam-Huseyn Yusofî, "çavkanî li ser nav û eslê wî yê resen ji hev cuda ne. Hin kes wî wekî Ebrāhîm bi nav dikin, wî wekî neviyê Gōdarz û wezîr Bozorgmehr dibînin; hin kes navê wî didin Behzādān, kurê Vendād Hormoz; yên din jî wî bi Ebasiyan an Eliyan ve

girêdidin. Ev hemû pêşniyar gumanbar in." [...] Ew muhtemelen bi eslê xwe kurd û yan Faris bû, (Çav: Moscati, S. (1960). "Abū Muslim". In Gibb, H. A. R.; Kramers, J. H.; Lévi-Provençal, E.; Schacht, J.; Lewis, B. & Pellat, Ch. (eds.). The Encyclopaedia of Islam, Second Edition. Volume I: A–B. Leiden: E. J. Brill. p. 141) û li Mervê an jî li nêzîkî Îsfahanê ji dayik bû. [...] Dîroka rast nayê zanîn; ne di 718/9 de û ne jî di 723/7 de. (Çav: Yūsofī 1983.)

Li vir li ser gotina li ´kûfeyê wek kole ma´ wê hinekê wê dikarê wê ser wê bisekinê. Dibê ku ew di rengekê de wê, berê hatibê bindestkirin. Lê morfolojiya baba mislim a ku ew di nava kurdan de ew dihê diyarkirin wî weke kesekê torin û ji temen ve wê weke kesekê li ser wê temenê xwe mazin dibê weke ´baba´ wê di rengekê de wî diyar dikin. Di wê temenê de wê, werênina ser ziman ku ew, di şêwayekê de wê, bi wê yekê wê weke kesekê derkeve li pêş. Biqasî ku wê di nava civakê de wê were diyarkirin wê di wê demê de wê xorasan wê weke navendek kurd û faris wê, di rengek de wê, li herêmê wê derkeve li pêş. Lê bi zêdeyi bi baweriya xwe ya cihê wê weke derkeve li pêş û ew wê, di rengekê de wê di her demê de wê, misilmanên arab ku ew hatina herêmê xwestina ku ew li ser wir serdestiyê di rengekê de wê çê bikin. Lê rewşa wê ya civakî û baweri a herêmê ku wê hebûya wê derfet ji wê re wê nedê nişandin.

Di rengekê din jî wê, di dema abbasiyan de wê xorasan wê, çendi ji serî ve wê bi desthilatî wê weke serdestiya abbasiyan wê herê bikê jî lê ew bi baweri wê cihê bê. Wê di rengekê de wê heya demekê wê bi serê xwe wê weke bi wê cihêbûna xwe wê were herêkirin. Lê piştî demekê û pê de wê, ev rewş wê bo abbasiyan wê, nexweş wê were. Baba mislim wê, kevneşopîya bi baweriya babatiyê wê, di rengekê de wê serwerîya wê di rengekê de wê bi wê re wê weke ku wê derkeve li pêş. Rewşa weke ya ´waliyê xorasanê´ a baba mislim jî wê di wê demê de wê, bi wê têgiha baweriyê a wan re wê têkilidanina wî re wê, di rengekê de wê, xwe bide diyarkirin. Lê tiştek wê hebê ku ew di ragihandinê de wê weke şaş wê were diyarkirin. Ew jî wê, dema ku wê, weke baba mislim wê weke bi ´girêdana bi abbasiyan´ re wê were diyarkirin ew wê, di wê demê de wê, weke ku wê, di nava civakê de wê were diyarkirin wê weke herêkirina cihêyiya baweriyê a herêmê re wê ew wê were herêkirin û wê, di wê temenê d ewê baba mislim wê ji wê cihêyiyê re wê bibê serok. Wê nikaribî wê weke ji baweriyek din dihê li ser herêmek bi baweriya xwe dihê dibê serok wî bide diyarkirin. Li vir wê, Baba mislim wê ji kevneşopîya babatiyê dihê û ew wê, di wê temenê de wê, di rengekê de

wê, were diyarkirin. Di wê demê de wê, li ser serdestiya abbasi re wê weke girêdana bi wê re wê weke di heman baweriyê de wê, piştre wê nişandina wî nikaribê wê weke rastiyekê wê herê bikê bê.

Di morfolojiya ku wê, hem bi yane baba mislim re wê were diyarkirin û hem jî vegotinên dihên diyarkirin jî wê di wê rengê de bin ku ew wê, weke kesekî bi civake ew ser serê wê ya wê, bi cihêbûna wan re wê, bi baweriya wan wê derkeve li pêş. Di wê temenê de wê, di destpêkê de wê di temenê çêkirina hinek peyman û an levkirinna de wê, ew beremberê hev wê weke hev wê herê bikin. Lê piştre wê abbasi wê, weke wê levkirinek bi derfet a bi wê yekê û rengê wê weke binpêbikê. Wê li wê gûh nedê. Wê êdî wê, piştî wê ku wê herina bi ser civaketiya wê herêmê û baweriya wê de wê êdî ev wê bibê sedema raperinê.

Di demên piştî qatilkirina baba mislim de jî wê morfolojiya ku wê wî weke keseyetek pîroz wê ragihênê jî wê, vê rastiyê wê piştrast dikê. Di wê temenê de wê, dikarê wê bi wê re wê werênê ser ziman ku ev wê, weke rewşek ne ku wê ji ber rewşek weke ya dijberiya abbasi û an rewşek weke ya di nava islamê de bê. Ev wê weke rewşek wê bi girêdane baweriya kevner a herêmê ve wê girêdayi bê. Di wê demê de wê, pêşketinên nû û an şîrovekirinên nû ên bi baweriya herêmê ve wê girêdayi wê di wê temenê de wê bi wê re wê weke di rengekê de wê weke derkeve li pêş bê. Morfolojiya herêkirina berê wê demê a weke rêveberekê di dema abbasiyan de wê, şaşîya di fahmkirina wê de ku ew wê weke di rengekê wê weke teqez weke bi baweriya abbasi re wê were diyarkirin bê. Li vir wê, di rengekê de wê, ev wê weke aliyekê ku wê bi wê rengê wê nikaribê wê fahmibkê û wê werênê ser ziman bê. Wê jî dikarê wê werênê ser ziman ku wê, civakatiya herêmê wê bi rengê baweriya xwe de wê israr bikê. Lê morfolojiya desthilati û serdestiyê wê, di wê temenê de wê weke pirsgirêk wê derkeve li pêş. Li vir wê, di serî de wê, civakatiya bi baweriya wê re hûrremî û an yarsanî û an jî êzdayi ku wê di wê demê de wê bibê wê çerçoveya wê berfireh bê û wê, zêde mazin bê. Abbasi wê, ber vê yekê wê di destpêkê de wê, li şûna hilde hemberê xwe wê rêya levkirina wê û bi wê weke wê êdî ew wê herê bikê re wê li wê bihizirê. Piştî wê, bi tememî wê, ramyariya yeknavendî wê dema ku wê, li ser wê ferz bikê wê hingê wê bi baba mislim û aligirên wî û baweriya civakatiya wî re wê were hemberê hev.

Di dema ku wê, baba mislim wê were herêmê weke serok wê, herêm wê di nava şer û pevçûnên navxweyî ên nava xanadanan ku wê ser morfolojiya dijberiya baweriyan a li dijî hev re wê pêşbixin bê. Di wê

temenê de wê, dîmenekê aloz wê were diyarkirin. Minaq wê dema ku wê bahsa hatina herêmê a baba mislim wê were kirin wê bê gotin ku dema ku baba Muslim dihê Xorasanê, wîlayet ji ber şerê navxweyî yê Umewiyan ê Sêyemîn Fîtneyê di nav aloziyê de bû; vî şerî reqabeta di navbera eşîrên Yeman û Qeys de ji nû ve gur kiribû: gelek hêmanên Yemanî yên li wîlayetê li dijî parêzgarê demdirêj Nesr ibn Seyyar derketibûn û xwestibûn ku wî bi serokê xwe, Cûday el-Kirmanî, biguherînin. El-Kirmanî li dijî Ibn Seyyar serhildanek da destpêkirin û di dawiya sala 746an de ew ji paytexta wîlayetê Merv derxist; walî reviya Nîşapur, keleha Qeysiyan. (Çav: Hawting, Gerald R. (2000). The First Dynasty of Islam: The Umayyad Caliphate AD 661–750 (Second ed.). London and New York: Routledge., p; 107-108) Li gorî vegotinên paşê, Ebbasiyan di sala 718/9an de hin şandina´ şandine wîlayetê, lê zanyarên nûjen ji van îdiayan guman dikin, û xuya ye ku tevgera Ebbasiyan tenê piştî têkçûna Serhildana Zeyd ibn Elî di sala 740an de dest bi pêşveçûnê li Xorasanê kiriye. Di sala 745an de, Qehteba ibn Şebîb el-Ta'î yê Xorasanî çû rojava da ku soza dilsoziya xwe bide Îbrahîm ibn Mihemed, û Ebû Muslim jî bi wî re şandin rojhilat da ku kontrolê bigire destê xwe. (Çav: Kennedy 2004, p. 125–126)

Di wê demê de wê, di rengekê de wê, rewşa abbasiyan wê di wê demê de wê ji xwe wê, li ser herêmê wê, ne di wê astê de bê ku ew serwer bibê li herêmê. Piştî tepisendina raperina navê derbas bû û pê de wê, piştî wê, abbasi di xwe de wê bibînê ku ew bixwezê serwerî herêmê bibê. Civaketiya herêmê wê, bi zêdeyi wê, ji kiryarên leşkerî zêdetirî wê bi kirin û kiryarên civakî û baweri ve wê alaqadar bê. Di wê temenê de wê, kiryarên şerxwezî wê bi itinayekê wê bixwezin ku ew xwe dûr bigirin.

Di wê demê de wê, derketina baba mislimê xorasanê li pêş jî wê bi wûcana wî ya li herêmê û weke kesekê ji wê baweriyê dihê ku ew dikarê wê serwerîyê bikê wê bi ve wê girêdayi bê. Lê li gorî çavkaniyên me yên hem bi ya civakî û hem jî ên niviskî wê di herêmê de wê alozi wê, di rengekê de wê bi hêrîşên abbasiyan û hatina herêmê komên leşker ên arab ve wê girêdayi bê.

Baba mislim wê di rengekê de wê, di wê demê de wê derkeve li pêş. Ya ku wê, abbasi wê piştî wê bikê hemberê baba mislim de wê derketina li pêş a keseyetiya wî ya rûhani bê. Ku gotin di cih de bê wê di rengekê de wê li herêmê wê weke keseyetiyeka beremberê têgîna pêxemberiyekê wê di wê rengê de wê weke derkeve li pêş bê. Di wê temenê de wê, girêdaniya bi baba mislim re wê ne girêdanek ji rêzê bê. Wê jî wê, di

rengekê de wê, baba mislim ji wan re wê bikê weke armanc. Di serî de wan hizir dikir ku ew wî ji holê rabikin wê bi tememî wê êdî wê weke keriyên bê şivan wê li bawermedên wî were û wê, di wê temenê de wê karibin di nava wê aloziyê de ew li wê serwer bibin. Keseyetiya rûhani a baba mislim wê tirsa ku wê dikir dilê xalifê abbasi de wê, bi wê yekê û rengê wê derkeve li pêş. Lê wê jî dikarê wê werênê ser ziman ku wê morfolojiya serdestîya abbasiyan wê, di rengekê de wê di wê re didîtin ku ew baba mislim ji holê ra bikin û aligirên wî bindest bikin de wê didîtin. Di wê temenê de wê di rengekê de wê, li lê bineriyan. Baba mislim wê weke keseyetiyek rûhani ku abbasi û an xalifê abbasi wê weke ji xwe re artarnatif wê bibênin li herêmê û wê di wê temenê de wê bi wê yekê nêz bibin û wê ji wî tirs wê di wan û dilê wan de wê bibê. Morfolojiya baba mislim wê di wê rengê de wê weke morfolojiyek zêde xort bê. Wê di wê demê de wî, serdestîya civaketiya herêmê derdixist li pêş. Di wê demê de wê, weke bi dema babek re wê were dîtin wê di dema wî de jî wê were dîtin û fahmkirin ku ew wê, hemberê serdestiya dagirkeri ku wê weke ji derve hati wê, bisekinê.

Lê em wê jî di rengekê de wê di dewama wê de wê bênina ser ziman ku wê weke bi serdestiya islamî wê weke ´arabbûnê´ wê were diyarkirin jî wê ne gotinek rast bê. Di rengekê de wê, gelek komên ji herêmê ên misilman bûna wê, werina bikarhanin û ev wê, di hinek literatura ragihandinê de wê weke ´arab´ wê werina diyarkirin ku ev rastiyê nadina diyarkirin. Rewşa kavûş û afşîn weke ´fermandarên abbasi´ dikarê wê bi wê rengê wê ravabikê.

Di morfolojiya fahmkirina baba mislim de wê ev wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe bide diyarkirin ew tenê wê weke kesekê raperinêr wê nikaribê wê bitenê wê were dîyarkirin. Di jiyane wî de wê, rûdawên ku ew bi wan re wê rû bi rû bimênê w rengê keseyetiya wî û jiyane wî reng û awa wê bikin. Ew ji hêla emewiya ve hat avêjin li zindanê. Di rengekê de wê, demek xwe wê, piştî wê, derbas bikê. Piştî wê Piştî bavê çû ber dilovaniya xwe wê, memostê wî Isa ibn Musa ku ew jî wê, ji heman wê civake wî weke pîr û babayekê bê û xwediyê mertebeyekê bê wê, ew wî hilde li cem xwe û wê ew wî fêr bikê. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê piştî wê, demek jiyane xwe wê bi wê rengê wê, derbas bibê. Di wê demê de wê, piştî demek dirêj a fêrbûnê wê di nava gel de jî wê were naskirin. Ji xwe di perwerdeya babatiyê de wê, di nava gel de ba û wê, bi pirsgirêkên wê re wê alaqadar bûba, wê bawerîya wê, û fêrbûba û fêrkiriba. Di wê temenê de wê, di rengekê de

wê, ev wê, weke aliyên ku wî di nava gel de wê ser wê mertebeyê û rewşa wî re wê weke weke babayekê wê bikê otoriteyekê jî. Di wê demê de wê dema ku wê, bahsa wî were kirin wê, di wê temenê de wê derketina wî ya li pêş wê, di wê temenê de wê karibê wê werênê ser ziman.

Lê di vê nûqteyê de wê aliyekê din jî wê, di rengekê de wê weke pêwîst bê ku wê bi wî re wê kifşbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Ew jî wê di wê nûqteyê de wê, çavkaniya wî ya olî bê. Ew wê di wê demê de wê, weke kessekê ji baweriya kevner a kurdistanî bê. Di wê temenê de wê xate hûrremi a wê demê wê serdest bê. Di wê temenê de wê, di şêwayekê de wê, derkeve li pêş. Di wê nûqteyê de wê, serwerîya wê, li herêmê wê bi civakî wê bibê û wê di rengekê de wê, dem bi dem wê rituelên wê di rengekê de wê weke ku wê bibin. Wê, malên wan ên bergê wê weke yên malên cemê ên kurdên zaza ên roja me wê, di rengekê de wê bibê û wê di wan de wê, şêwayên cihê êm rituelên weke bi ´dilşahî´ wê werina kirin. Di wê temenê de wê di rengekê de wê ev wê di şêwayekê de wê, di nava civakê de wê weke temenekê ku wê bi wê re wê karibê kê bihizirê bê.

Baba mislim wê bi aslê xwe de wê ji herêmên weke xorasanê û an kirmaşanê bê. Ber ku wê dema ku em li wê bihizirin wê, sedemên wê yên civakî wê di nava civake kurd de wê bi wê rengê wê werênina ser ziman. Ku ew wê di rengekê de wê, di şêwayekê de wê, bi wê re wê derkeve li pêş. Weki din ev wê ev herdû herêmên wê, di nava baweriyên kurdistanî de wê weke navendna dîrokî bin û wê, weke navendên pîroz bin. Bo islamiya wê mekke û medina wê çi wateya wê hebê wê, bo vê baweriya kurdistanî jî wê di rengekê de wê kirmaşan û xorasan wê bi heman rengê wê wateyek wê ku mirov wê bi teybetî wê kifşbikê wê hebê. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, baweriyên kurdistanî ku wê piştre wê, weke yarsanî jî wê were naskrin wê di rengekê de wê li herêmê wê, di şêwayekê de wê weke bi wê re wê, derkeve li pêş. Di wê temenê de w ev wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê, fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Wê jî dikarê wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê yarsaniti wê piştî wê çendî wê tangbûna wê bibê jî wê kirmaşan wê dîsa wê weke bi berdewamî navenda wê bimênê. Di rengekê de em dibînin ku wê di tevgerên civakî ên kurdistanî de wê pirraniyan wê, ji van herêman wê destpê bikin. Di wê temenê de wê, di morfolojiya navê kirmaşan û xorasan wê, di her demê de wê, giringiyek

wan ya teybet wê, dinava kurdan de wê bahsa wê were kirin. Di rengekê de wê, weke navendek giring wê bahsa wê were kirin. Di wê temenê de wê, ev di dema baba mislim de jî wê di rengekê de wê, derkeve li pêş. Di dema baba mislim de ku ew wê weke babayekê wê derkeve li pêş û bigihijê wê mertebê ku ew dikarê pêşengiyê wê bikê wê, di rengekê de wê, li wir wê weke otoriteyekê wê bibê.

Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê li herêmê serwerîya wê, baweriya kurd wê, tenê wê weke tiştekê piçûk wê nikaribê wê şîrove bikê. Ew wê, di wê temenê de wê, bandûra wê heya bakûr û rojavayê kurdistanê jî wê di rengekê de wê weke karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê, di rengekê de wê werênê ser ziman bê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di awayekê de wê, werênê ser ziman bê.

Di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê, weke baba bûna mislimê xorasanî wê, di rengekê de wê, li gorî ragihandinan wê kevneşopîyek wî ya malbatî wê hebê. Di wê temenê de jî wê bahsa wî û temenê wî were kirin.

Di wê dema ku wê baba mislim wê herê xorasanê dihê gotin ku wê di wê demê de wê, kesekê din wê, bi navê Behafarid Fervardin wê di rewşek serhildanê a li hemberê emewiyan li herêmê. Di wê demê de wî xwe weke serokekê manawi û an serok û babayê pêşeng ê civakê wî ragihandiya. Di hinek çavkaniyan de wê bê gotin ku wê, dema ku wê baba mislim wê were xorasanê wê, di rengekê de wê abbasi wê bo ku wê tevgerê bi tepisênê û an bin kontrolê bikê wê, bi wê armancê wê were şandin. Hinek çavkani wê jî dinivisênin ku wê, baba mislim wê tevgera Behafarid Fervardin a li hemberî emewiyan wê bê bandûr wê bikê. Lê zêde çavkani di wê rengê de wê tûnebûn ku wê, şerekê bi wê rengê wê weke dihê gotin ku wê di nava aliyê baba mislim û tevgera Behafarid Fervardin de wê hebê. Lê li gorî çavkaniyên civakî wê, tevgera Behafarid Fervardin wê ji tevgerek leşkerî wê zêdetirî wê weke tevgerek rûhani bê. Hinek wê tevgera Behafarid Fervardin wê weke tevgerek xwenûkirin û an reformê jî wê di wê demê de wê bênina ser ziman û wê, di rengekê de wê, ew wê, weke di idiaya ku ew pêxember de bê wê, bahs ji jê bikin. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê bi wê re wê, tevgerek civakî wê, di wê demê de wê, xwe di rengekê de wê bide diyarkirin bê.

Li gorîî çavkaniya wê, ji herêma zozanê a xorasanê û nişabûrê wê were dîrokkirin. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, were hanin ser ziman. Di hinek çavkaniyan de wê, bo wî were gotin ku ew wê, demekê wê heya hindistan û çînê wê herê û wê di rengekê de wê piştî wê bi cilên kesk ên li ser re wê were û wê, dest biaxiftinê wê bikê. Di wê temenê de wê, ev wê di rengekê de wê bi wê yekê wê werênê ser ziman. Nêrînên wî hem oldarên Zerdeştî yên kevneşopî û hem jî rayedarên ramyarî yên wê demê aciz kirin. Piştî giliyên oldarên Zerdeştî, ew ji aliyê baba Muslim, fermandarekî navdar ê Xîlafeta Ebasî ve hate girtin û di salên 748-749 PZ de li Nîşapurê hate îdamkirin. Tevî îdamkirina wî jî, rêza "Behafaridiyye", ku bi tevgera wî ve girêdayî bû, demekê hebûna xwe domand.

Di wê demê de wê, weke dîmenekê din jî wê di wê rengê de wê xwe bide diyarkirin ku wê çendî wê baweriyên wan cihê bê wê weke di morfolojiya wê gotinê a li hemberê Behafarid Fervardin were diyarkirin ku wê oldarên hûrremî û an zerdeştî wê gilihê wî bikin û wî bidina girtin wê, weke têgînek ku ew wê, di şêwayekê de wê weke bi otoriteya xwe ew hatina herêkirin weke bi baeriya xwe wê dîmenekê jî wê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê, pêwîst bê li gorî wê, ku ew karibê gilihên wan were pêşgûhkiirn ku ew karibê were lê hizirkirin û li gorî wê were tevgerkirin wê, pêwîst bê ku ew hebûna wan û baweriya wan wê weke otoriteyekê wê were herêkirin. Di wê temenê de wê, ne zelaliyên ku wê dibin wê bi rewşa baba mislim re wê xwe bidina diyarkirin bê. Gotinên ku wê, baba mislim wê bi abbasiyan ve wê girêdayî wê weke rêveberekê wê bidina diyarkirin de jî wê di wê temenê de wê temenê nezalaliyê wê di şêwayekê de wê biafirênin. Di rastiyê de wê, li gori çavkaniyên ku ew dihên diyarkirin wê baba mislim wê, ne li gorî baweriya abbasiyan bê. Ew wê cihê bê. Di wê temenê de wê, çendî wê di hinek çavkaniyan de wê bê diyarkirin ku ew piştre wê heya wî li baweriya hûrremi wê bibê jî lê hinek çavkani jî wê didina diyarkirin ku wê civake hûrremî bê û an komên din ên weke yên yarsani û zazayî ên wê demê bin wê, di bin serwerîya wî de wê, weke girseyên mazin bin ku wê xwe bidina diyarkirin bin. Ev kom jî wê, di rengekê de wê kesekê wê rengê ê ku ew weke ne ji wan bê wê, weke li gotina wî ne hisênin û wê di rengekê de wê ew wî esas negirin. Ji wê yekê wê fahmdikê ku wê weke bi derfet bê ew di demên berê wê demê jî wê weke li ser kevneşopîya baweriya wê demê a kevner û kurdistanî ew pêwîst bê ew xwediyê otoriteyekê bê. Di wê temenê de ew wusa hatibê naskirin. Wekî din hetta

ku ew şandina wî ya li xorasanê bixwe jî wê weke kesekê ji wê baweriyê ku ew dikarê hemûyan di bin serwerîya xwe li hev bigihênê hev û dawî li tevgerên wan ên dijber werênê û herêmê bigihênê aramiyê wê weke di rengekê de wê li lê were nerin. Ya ku wê weke intiba û di rengekê de wê bi wî re wê xwe di morfolojiyekê de wê weke ku wê bide diyarkirin wê weke di şêwayekê de wê weke ev bê.

Bihâferîd wekî Sîsan an Sîs jî tê nasîn. Di çavkaniyan de derbarê jiyana wî de agahîyên kêm hene. Tenê tê zanîn ku ew li herêma Hawafê ya Nîşapurê jiyaye. Ew di sala 747 de wekî pêxember û zerdeştî derketiye holê. Li gorî dema ku ew ji Çînê vegeriya Hawafê, ku ew heft salan li wir mabû, wî îdia kir ku piştî mirinê ji nû ve zindî bûye û ji bihuştê hatiye; li gorî ku wê bi wî were diyarkirin ku ew piştî salekê ji gorê derketiye û ola rastîn a Zerdeştîyê haniye. Wî ji hemî Zerdeştîyan xwest ku dev ji perestina agir berdin û ola rastîn a ku wî îdia dikir ku li ezmanan fêr bûye bişopînin. Wî rêgezên nû yên Zerdeştîyê, ku wî hewl da ku di bin bandûra hin rêgezên baweriya xwe de ji nû ve şekil bide, di pirtûkek ku wî bi kurdi û an farisî nivîsandiye de rave kir. Li gorî vê yekê, wî perestina agir, zewicandina bi dê, xwişk û keça xwe, serjêkirina heywanan berî ku ew pîr bibin, xwarina goştê heywanên mirî û vexwarina şerabê qedexe kir. Ji bilî van, wî ferman da mirovan ku rojê pênc an heft caran bergê bikin, rûyê xwe bidin rojê û li ser yek çokê xwe çok bidin, zekatê bidin, porê xwe dirêj bikin û baweriya xwe bi pêxembertiya Zerdeşt bînin. Ji ber ku gelek Zerdeştîyan vexwendina wî şopand û nerînên wî belav bûn, oldarên Zerdeştî (mubed) dest bi tevgerê kirin û li cem baba Muslim gazind li ser wî kirin.

Bîhaferîd baweriya domandiya û wî ji ber baweriya xwe domandiya wê, piştî wê, were nbi dervekirin. Ew li Nîşapurê ligel hin ji şagirtên xwe hate biderve kirin. (Îbn el-Nedîm, p. 407). Piştî mirina wî, ew bi navên wekî Sîsaniyê (Sisiyya), Ustadiyê, û Bîhaferidiyya hate nasîn, û di dema sedsale 9′min û 10an wî bandûra xwe da domandin. Dihê gotin ku wî, weke mitrayiyan wê li falê dineri. Di wê temenê de dikir ku ew baxtê wan fêr bibê. Peyrewên wî, yên ku çalakiyên xwe heta sedsala 10an berdewam kirin, îdia kirin ku ew li ser hespê zer hilkişiyaye bihuştê (di heman morfolojiyê de wê, ser mitra re jî wê were diyarkirin ku ew ser arabokekê û du ga dihilkişênin li azmana ve diçê) û rojekê dê vegere erdê da ku tola xwe ji dijminên xwe hilîne. Di wê morfolojiya weke bi têgîna hilkişina wî ya li azmana û di rengekê de wê weke bi gotina bi şûn ve wê wevegerê li şûnê bo tola xwe hilênê wê, dîmenekê wê weke ku wê, berê

wê, ji morfolojiya mitra wê bi têgîna mehdî re jî wê werina diyarkirin jî bin. Ev di dema hesenweyhiyan de wê bi zêdeyî wê weke têgînek ku wê di wê demê de wê derkeve li pêş jî bê.

Di wê demê de wê, di aslê xwe de baweriyên kurdistanî wê pêvajoyek gûharinê wê bi hizrî û hwd re wê bi xwe re wê derbas bikin. Wê ser têgîna ahli kitaptiyê re wê, di rengekê de wê, li herêmê derkevina li pêş. Di wê demê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê morfolojiya felsefeyê û zaninên rasyonali wê di wê demê de wê, bi zêdeyi wê derkevina li pêş. Di rengekê de wê di nava baweriyên kurdistanî de wê bi zêdeyi wê, zaninên xwezayêî û civakî wê di rengekê de wê derkevina li pêş. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, di awayekê de wê weke di hevsengiyekê de wê, diyarkirinê de wê bibê. Morfolojiya civakatiyê ku weke me li jor wê li çend deveran wê hani ser ziman wê, zêdetirî wê derkeve li pêş. Wê di têgîna herkesek baweriya wî, di nava wî û xwûdayê wî de ya wê, di rengekê de wê weke morfolojiyekê bê û wê, di wê temenê de wê bi wê yekê wê weke li lê were nêzbûn. Di wê çerçoveyê de wê ev wê weke aliyekê wê yê ku wê weke karibê wê di wê temen de wê, di rengekê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê di şêwayekê de wê bi wê re wê derkevina li pêş. Di baweriya kurdistanê de wê ev ali wê bi zêdeyi wê derkevina li pêş. Herêmên bakûrê kurdistanê ên weke navenda merwaniyan wê di wê demê de wê, bi zêdeyi wê, derkevina li pêş. Minaq wê di wê demê de wê zaneyên êzdayi û maniyê ên weke ku wê ji herêmêna mêrdina roja me wê weke bi navê fexredin ku wê di warê zanina tendurustê û an tibbê de wê bibê wê weke filosofekê demê ê kurd ku wê têkiliya wî bi sûhrewerdî û hwd re wê bibê wê karibê wê, bahsa wan bikê. Fahreddîn (li dora sedsale 11´an de ku wê weke biji. Li gorî ku wê were gotin wê suhrewerdî jî wê di ciwaniya xwe de wê bi wî re wê têkiliyê wê dênê wê, demê wê karibê wê bi wê demê re wê karibê wî werênê ser ziman bê. Weki din dihê gotin ku ew serdana Helebê dikê, li wir rastî sultanê eyubi el-Malik el-Zahir gazî wî kir û bi israra emîr, nêzîkî pênc salan li Helebê beşdarî çalakiyên zanistî bû. Di vê demê de, bi pereyên ku emîr dida wî, jiyaneke xweş jiya.), ku li cem Eminûddevle Ibn el-Tilmiz, bijîşkê sereke yê Nexweşxaneya Adudûddevle ya Bexdayê û yek ji zanyarên herî navdar ên serdema xwe, derfeta xwendina bijîşkiyê bi dest xistibû, di du waran de pispor bû. Bi taybetî, lêkolîn û sererastkirinên ku wî û mamosteyê wî li ser xabatên weke yên´el-Qanûn fî't-Tibb´ a Îbn Sîna û hwd kirin, bûn sedema ku Mardînî wekî pisporek di zagonan de jî were naskirin. Li gorî Îbn el-

Reqîqe el Kayrewânî ku wê di xabate xwe ya bi navê ´ Kitâbû Târîhi İfrîkıye ve'l-Mağrib´ wê bahs bikê, Suhrewerdî, ku wê wek damezrînerê dibistana felsefî ya bi navê Îşraqiye bê, di ciwaniya xwe de bi fexrendin re hevdîtin kiriye, bûye yek ji xwendekarên wî û hem bi aqil û hem jî bi wêrektiya xwe ya rewşenbîrî bala fexredin kişandiye. Li gorî çavkaniyan ku wê bahsa hizrên ibnul rakika wê bikin ku ew fêrbûnên weke yên ibni haldun û ibnul Esêr re wê, têkiliyê dênin re wê, bi derfet wê weke kesekê bi zanina xwe ya felsefî û civakî wê di wê warê de wê derkeve li pêş bê. Fexredin, ku diyar kiribû ku lêkolînên felsefî yên Suhrewerdî, ku bêî berçavgirtina ramanên serdest hatine kirin, dê ji bo wî bibin sedema tengasiyê, got ku tirsa wî bi bihîstina nûçeya kuştina wî rast derketiye. Ji wê têkiliyê wê dikarê wê werênê ser ziman ku ew wê, di wê xatê de wê weke xwediyê dîmenekê fahmkirinê bê. Di rengekê de wê, di hinek vegotinên civakî de ku wê zêde agahiyên berfireh nadin me wê, vî zanyarê kurd wê, bi hûrremî û an manitiyê ve jî wê girêdanên wî bikin. Hinek jî bi êzdayiyê re girêdidin.

Di wê demê de wê ev herêma kurdistanê wê weke navendek mazin a zaninên weke yên positiv jî wê pêşkeve wê bibê. Di wê warê de wê zaninên positiv û rasyonal wê di rengekê de êw nûweyek wan a xort wê di wê demê de wê xwe bi zêdeyi wê bide diyarkirin. Di rengekê de wê, çavkaniyên li ser wê demê wê bi rehetî wê yekê wê weke bidina diyarkirn ku ew di wê demê de wê, çawa êw pêşkeve. Di rengekê de wê, di wê temenê de wê, pêşketinek civakî wê bi wê re wê, xwe bide diyarkirin. Wê baweri û zaninên civakî û xwezayê wê, bi hev re wê, çawa wê têkiliyek wan ya bi fahmkirin û pêşketinê û di xizmeta hev de wê bibin wê di rengkeê de wê di wê demê de wê were dîtin ku wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin.

Di wê demê de wê, di rengekê de wê, piştî sedsale 9´min û pê de wê, herêma şehrezorê wê weke navendek dibistanî a felsefeyê û zanina rasyonal a bi felsefeyê wê derkeve li pêş. Di wê demê de wê di rengekê de wê ev navend wê, di wê demê de wê, bi zaninên weke şagirtên suhrewerdî ku wê heya şehrezorî wê karibê wê bênê ser ziman ku wê li wê bibin. Weki din wê ibni sina bixwe jî wê li wir wê demek fêrbûnê a zanina felsefe û tendurustê û hwd wê, derbas bikê. Ji wê yekê wê dikarê wê bi rehetî wê fahmbikê wê ev dibistan wê di rengekê de wê, li wir wê, weke bi wan aliyên zaninê ve wê zêdeyi wê weke derkeve li pêş. El-kindî û heya farabî û hwd wê, di rengekê de wê, berê wê demê wê li wê herêmê wê were dîtin ku wê derkevina li pêş û Kindî wê bi zêdeyi wê

zaninên tendurustê wê, li rex zaninên din ên ku ew fêr dibê wê di rengekê de wê bikê ku ew pêşbixê. Di wê çerçoveyê de wê, di rengekê de wê bi wê re wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di şêwayekê de wê werênê ser ziman ku wê, morfolojiya fahmkirinê wê bi gelek aliyan ve wê, di wê rengê û temenê de wê were dîtin ku wê bibê û wê derkeve li pêş. Ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê weke bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê bi wê re wê, di şêwayekê de wê werênê ser ziman.

Di morfolojiya zaninê de wê, dikarê wê demê wê ji wê aliyê ve wê bi serê xwe wê weke bi ali û awayekê teybet wê hilde li dest û wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke karibê wê werênê ser ziman. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê bi wê re wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Wê jî dikarê wê werênê ser ziman ku wê zanina wê demê wê, bi zêdeyi wê bi felsefeyi û an nerinek bi felsefeyi bê û wê di wê temenê de wê ev herêmên ku me bahsa wan kir wê di rengekê de wê bi wê ve wê girêdayi wê di rengek de wê karibê wê li wê bihizirê bê. Di wê temenê de wê ne tenê wê dema keseyetên weke baba mislim wê her wusa wê, herêma wan jî wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê bi wê re wê weke ku wê karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê. çavkaniyên me yên herêmî û civakî wê didina nişandin ku wê, herêmên kurdistanê ên ku wê mijare gotinê bin wê, li wan wê, di demên piştî baba mislim û hwd de wê, heya demên hadbanî, û an rawadî, hesenweyhi, kekuyidi, anazzidi û heya demên şedadî û merwani wê di wê rengê de wê, zanina felsefeyi wê, di rengekê de wê, di nava zaninên dihên ser ziman de wê, pêşkeve. Di wê temenê de wê, serwer bibê. Di wê çerçoveyê de wê bi teybetî wê qasra hesenweyhiyan wê bi zêdeyi wê bahsa wê bi morfolojiyekê pêşketî a di wê warê de ku wê bibê wê were kirin û wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê were hanin li ser ziman ku ew çawa wê, di rengekê de wê bi wê re wê pêşkeve û an wê bi wê pêşketine wê re wê di wê rengê û awayê de wê weke derkeve li pêş.

.

Destpêka fetihkirinên islamê li herêmên kurdistan û iranê û morfolojiya baweriyan

Di aslê xwe de wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê weke pêwîst bê ku wê hinekê wê di destpêkê de wê ser wê bisekinê û di

şêwayekê de wê werênê ser ziman. Ber ku ev pêvajo wê weke aliyekê wê yê giring wê di destpêkê de jî wê, pêwîst bê ku wê hinekê din wê ser wê bisekinê bê. Morfolojiya destpêka islamê û hatina wê ya li herêmê wê, di şêwayekê de wê, weke aliyekê wê yê wê bi gûharinek ramyari wê xwe di rengekê de wê bide diyarkirin.

Her çendî wê islam wê weke olekê wê were diyarkirin jî lê wê di destpêka wê de wê, di rengekê de wê weke çerçoveyek imparatori wê, di rengekê de wê karibê wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê morfolojiya serdestîya heya wê demê ku wê weke bi konfedesyona part (med) û sasaniyan re wê, di şêwayekê de wê heya wê demê wê were karibê wê bi wê re wê, werênê ser ziman ku wê minaqekê wê bi wê re wê bide diyarkirin. Di destpêkê de wê, ev minaqe konfederesyona part-sasani wê, di rengekê de wê piştî şerê hurmizganê ku wê serwerîya sasani wê pêkwere wê piştî wê, di rengekê de wê, diyarbikê. Di hinekê çavkaniyên sasani ên weke di ´pirtûka ardêşêr´ de wê weke diyarkirina li ser ardêşêr wê weke´´karduk´ wê were diyarkirin jî wê weke morfolojiyek ku wê di rengekê de wê karibê wê bi wê têgînê û bandûrê wê werênê ser ziman ku wê, bibê temenê herêkirinek bo wê di nava keyeniyên med-parti de jî. Di wê temenê de wê ev wê, di şêwayekê de wê, piştî wê weke ji çavkaniyên herêmê ên civakî û erkolojiyî wê were fahmkirin ku wê sasani wê ser wê temenê wê bikê ku wê bixwezê navenditiyekê wê li herêmê wê ava bikê.

Lê di rengekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê morfolojiya serdestiya sasani wê, di şêwayekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê weke aliyekê wê yê giring wê, heya wê demê wê, bibê. Lê wê, di nava wê de wê hertimî wê bi dualiteya herêmî û navendî wê di rengekê de wê biji û wê di wê çerçoveyê de wê, hertimî wê keyeniyên piçûk mazin wê di rengekê de wê bi wê yekê wê, dervî wê biafirin. Di wê temen de wê, morfolojiya serdestiya navendî ku wê dest sasani de bê wê ya herêmê û an nenavenditiyê de jî wê di destê keyeniyên med-partiyan de bê. An jî wê kardûxî-urartuyi û hinekê keyeniyên piçûk aşîrî ên ku ew xwe li herêmê wê di rengekê de wê bide diyarkirin de bê. Morfolojiya civakatiya sûbarî a di dema hûrî û mitannîyan de ku wê di demê karduyiyan de wê bi têgînek civakatî û navê serdemê wê weke bi naîrî û rengê wê xwe di şêwayekê de wê bide diyarkirin. Wê navê nairi wê tenê wê weke navê keyeniyê û an serdemekê wê tenê wê nikaribê wê werênê ser ziman bê. Ev nav wê ji navê hûrî û morfolojiya keyeniyên hûrî wê weke derhanînekê bê û wê di wê çavkaniyê de wê weke karibê wê di

şêwayekê de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Piştî wê demê jî wê civakatiya karduyi ku wê bahsa wê were kirin wê çendî wê weke bi navenda wê ya botanê û an nivgirava botanê re wê were diyarkirin jî ev morfolojiya navê karduyi wê, piştî wê weke serdema kurduyi de wê bi xwe re wê di rengekê de wê weke destpêka demekê wê biafirênê û wê weke karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Di wê temenê de wê, civakatiya karduyan wê weke morfolojiyek civakî a sentezî bê ku wê di rengekê de wê karibê wê, di şêwayekê de wê werênê ser ziman bê. Ji morfolojiya herêma botanê wê, a weke ´navenda karduyiyan´ ku wê were diyarkirin de jî wê karibê wê fahmbikê ku wê, çawa wê, weke li wê civakên kurdistanî weke kurd, cihu, asûrî û an sûryanî, ermenî, nasturi û hwd wê bi rengekê wê bijin. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê ev wê weke civakên ku wê ji aliyê çandî ve wê weke civakên ku wê nikaribê di rengekê de wê weke ji hev cihê wê li wan bihizirê bê. Ev wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku wê weke karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê weke li wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Karduk (Corduene/gordyene), Adiabane (Adiabene) û Sophane (Sophene) sê keyaniyên piçûk yên serdema kevnar in ku li herêma Bakurê Mezopotamya, Kurdistan û bilindahiyên Ermenistanê ava bûbûn. Di dîroknivîsiya kurdî û gelek lêkolînên dîrokî de, ev herêm wekî şûnwarên proto-kurd an jî qonaxên giring ên damezirandina dîroka herêmê tên qebûlkirin.

Herêma Karduyan (Corduene / Gordyene) dikeve başûrê Gola Wanê û bakurê çemê Dîcleyê (bi piranî herêma Botan û Behdînan a îro). Navê wê ji xelkê "Karduchoi" (ku di pirtûka Ksenofon a bi navê Anabasis de di sala 401 b.z. de derbas dibe) tê. Gelek dîroknas vî navî wekî koka herî kevn a pevva "Kurdistan" jî û civakatiya kurdî a iro jî wê qebûl dikin.

Herêma Adiabane (Adiabene) dibê weke keyaniyeke kevnar bû ku navenda wê Hewlêr (Arbela) û herêma navbera herdû çemên Zê (zap) (Zêyê Mezin û Zêyê Biçûk) bû. Ev herêm di serdema karduk-Partan de gihîşt zerweye xwe û di sedsala 1'ê ya p.z. de malbata keyatî ya vê derê (wekî key Izates û Monobaz) dînê Cihûtiyê qebûl kiribû. Têkiliya navê vê herêmê bi konfederasyona eşîrî ya kevnar a kurdî ya bi navê "Hecbanî" (Hadhbani) re dihê girêdan.

Herêma Sophane (Sophene) ku wê wek herêm û keyaniyeke kevnar bû ku dikeve navbera çemên Firat û Dîcleyê, bi piranî li derdora Dêrsim, Mezre (Elezîz) û Amedê (paytexta wê ya kevn Karkathiokerta / Egîl/gêlê

bû). Ew di navbera împaratoriyên Rom, Part û Ermenistanê de herêmeke stratejîk bû.

Dibe ku em li ser pirtûka bi navê ”Sophene, Gordyene, and Adiabene: Three Regna Minora of Northern Mesopotamia Between East and West" ku ji hêla dîroknas Michał Marciak ve hatiye nivîsandin bifikirin. Pirtûk di sala 2017an de ji hêla weşanxaneya akademîk a navdar Brill ve hatiye weşandin. Û pirtûk wê di wê warê de wê lêpirsinekê wê ser wê çerçoveya têgînên baweri û an pevçûnên mezhebî û hwd de wê çendî wê ji xwe re wê bikê mijar jî lê wê ji wê aliyê ve wê têgihiştinek xort wê ser mijarê, van keyeniyên kurdistanî û rewşa civakatiya wan û çandî û hwd wê, bide me. Ev pirtûk yekem lêkolîna berfireh a dîrok û çanda van sê keyeniyên piçûk li bakurê Mezopotamyayê ye. Pirtûk heya sedsale 7´min a beriya zayinê wê digirê li nava xwe û wê di rengekê çandî û baweri de wê dahûrekê wê di rengekê de wê, bigirê li nava xwe. Di wê nûqteyê de wê nerinên Michał Marciak Wê, weke ku ew di pirtûkê de wê werênê ser ziman wê, di wê warê de wê, herî hindik wê karibê perspektifekê wê di wê warê de wê di derbarê pêşketina wê demê de wê bi xwe re wê bide me. Ev xebat nirxandinek berfireh li ser erdnîgariya dîrokî, çanda maddî û dîroka ramyarî ya van deveran jî pêşkêş dike, ku pir caran wekî herêmeke tampon û qada pevçûnê di navbera hêzên mezin ên kevnar ên wekî Împeratoriya Romayê û Partî/sasanê de xizmet dikirin.

Her wusa wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di şêwayekê de wê, morfolojiya karduyiyan wê, di wê demê de wê weke li herêmê wê serwer bibê. Di rengekê de wê, parti wê di rengekê de wê rewşa wan û nivisandina ser wan wê, di rengekê de wê çendî ku wê hinekê jî wê hebin jî wê di şêwayekê de wê hê rengê pêşketina wan wê di tariyê de bê. Wê yan wê weke keyeniyek helenikî wê ser dagirkirinên iskender/selefkiyan re wê were diyarkirin û yan jî wê, wê, di nava çerçoveya ramyari a sasani de wê weke ´bindestê wê´ di rengekê de wê were diyarkirin ku wê wê herdû ali û têgîh û an rêyên diyarkirinê ên ser wan jî wê nikaribin rastiya wan werênina ser ziman bin.

Di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê dikarê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê morfolojiya karduyan bê, partiyan bê û an kom civakên din bin wê di rengekê de wê, di şêwayekê de wê, weke pêwîst bê ku wê di rengekê de wê bi serê xwe wê, di rengekê de wê werênê ser ziman bê. Di rengekê de wê çendî wê weke serdema sasani wê were diyarkirin jî bê lê wê di rengekê de wê

weke dervî wê, weke dervî navendîtîyê ku wê karibê wê werênê ser ziman bê, ku wê çendî wê di çerçoveya serdema wê de wê di bin navê wê de wê were diyarkirin jî bê.

Wê jî dikarê wê weke aliyekê wê yê din jî wê pêwîst bê ku wê ser wê bisekinê ku wê morfolojiya karduyiyan wê, di rengekê de êw weke di demên li dora sedsale 2´an a berî zayinê û heya demên sedsale 2´an a piştî zayinê de wê, di wê navberê de wê weke demek wê ya teybet w hebê ku wê di wê çerçoveyê de wê weke pêvajoyek civakî û baweri a xwe weke jinûve afirandinê û an adilandinê jî wê di rengekê de wê weke karibê wê bi wê re wê, di şêwayekê de wê bi wê re wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku wê weke karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Di demên sasani de wê di rengekê de wê weke ku wê were dîtin wê, li şûna ku wê weke sasani wê, weke bê diyarkirin wê bi roma re wê were hemberê hev wê zêdeyi wê berê wê li karduyan bê. Di wê temenê de wê, roma bixwe jî wê, di rengekê de wê, têkiliya wê bi karduyan re wê demna wê berjêr wê herê û demna wê berjor wê herê wê, di rengekê de wê, bi roma wê, li herêmê wê derkeve li pêş. Di wê nûqteyê de wê, di rengekê de wê, roma wê, di destpêkê de wê, têkiliya wê ya bi keyeniyên karduyi re wê, di wê temenê de wê ser temenê sûdgirtina ji nava wê têkiliya bi pirsgirêk a nava karduyan û sasanê û ann sasani û parrtiyan û hwd re bê. Di wê temenê de wê ev rewşa têkiliyê wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê xwe di şêwayekê de wê bi wê re wê weke ku wê bide diyarkirin. Di morfolojiya têkiliya roma û karduyan de wê, di rengekê de wê, weke di demên li dora sedsale 2´mina beriya zayinê wê destpê bikê û heya demên li dora sedsale 2´min û an 3´min a piştî zayinê wê were. Di wê navberê de wê têkiliyên wê bi wê re wê bibê. Wê têkiliyên bi partan re wê, demekê wê baş bin û demên din wê bi ber şer ve wê herin. Di rengekê de wê, di şêwayekê de wê, lê roma wê, di rengekê de wê, têkiliyên wê, bi karduyan re wê, ji sê aliyan ve wê li herêmê wê karibê wê di rengekê de wê li ser wê bisekinê bê. Yek wê bi têkiliyên wê yên bi ´mediya piçûk´ û an atropatanê re ve girêdayi bê ku wê ev wê weke herêmên mannea ên berî demên mediya wê bigirê li nava xwe û wê piştî wê herêmên serdestiya wan li herêmên qafqasya wê heya ber çîyayê uralan wê berfireh bibê wê di rengekê de wê weke karibê wê bahsa wan bikê. Aliyê din wê bi karduyan û ku wê navenda wan herêma

botanê bê û wê bakûrê kurdistana iroyin û heya rojavayê kurdistanê û hwd re wê ser xate pêşketina hûrîyan a berê re wê heya zagrosan û an herêmên partan ên keyeniyên wan wê karibê wê li wê bihizirê bê. ya sêyem jî wê bi navendîtiya partan bê ku ev wê weke rojhilatê kurdistana iroyin wê bi herêmên li dora wê re wê bigirê li nava xwe û wê bi ber asya mazin ve wê berfireh bibê wê, di rengek de wê weke karibê wê, di rengekê de wê werênê ser ziman bê. Di rengekê de wê, di dema partan de wê pevçûnên nava part û sasaniyan wê di navenda kendava hurmuzê de wê bibê û ev herêm wê dema ku wê, kê ji wan zêde li wê serwer bûba wê, weke li herêmek berfireh wê di rengekê de wê weke li wê serwer bûba. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din wê bi wê re wê derkeve li pêş ku wê di dîrokê de wê çendî wê dema ku wê bahsa pevçûnên nava sasani û partan wê were kirin de wê, bi şerê hurmuzganê re wê weke li dora 226an û wan de wê bibê ku wê weke bi serdestiya sasani û an ardêşê û artişên wî re wê bi encam bibê jî lê wê bi tememî wê nikaribê wê weke serdestiyekê teqez û nişanaka wê jî wê di rengekê de wê diyar bikê. Sasani wê kevneşopîya axamanêş wê di rengekê de wê, ji xwe re wê bikê temen û wê ser wê re wê di rengekê de êw bi wê re wê, di rengekê de wê bikê ku ew xwe bikê desthilatdar. Di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê weke karibê wê bi wê re wê, di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê, morfolojiya têkiliyên nava sasani û partê de wê, di rengekê de wê bi zêdeyi wê, weke pêvajoyek bi aloz wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Lê di wê temenê de wê di rengekê de wê yekparatiya nava keyeniyên karduyi û parti jî wê di rengekê de wê, di şêwayekê de wê xwe bide diyarkirin. Lê ev dem bi dem wê weke di dema tigranê mazin de wê, di rengekê de wê bi pêvajoyên şer ên bi kardu-partan re wê, bibê wê karibê wê xwe bide diyarkirn. Di rengekê de wê, piştî wê, di rengekê de wê weke ku ew dixwezê wê, rewşa tifaqê a çêkiri ku ew dixwezê wê derbas bibê û bi tememê serdestiyekê li keyeniyên karduyiyan wê bide çêkirin wê piştî wê karibê wê bibê temenê şerê di nava tigranê mazin û hêzên keyeniyên karduyiyan de jî. Tigranê mazin wê, di rengekê de ku wê heya wê demê wê, bijin wê bi hinek keyeniyên karduyi re wê, tifaqe ku ew çê dikê wê di rengekê de wê bixwezê serwer bibê. Karduyi jî wê serwerîya tiriganê mazin wê weke herê bikin. Lê giringiyek din jî wê bi Tirigan re wê hebê ku wê, ku em wê newênina ser ziman wê weke rast nebê ku em wê derbas bibin. Wê weke çawa wê, di dema asûrê û an ´sargonê duyem´ keyê asûr de wê, xwe weke ´bi navê sargonê akadî ê mazin´ wê bi nav

bikê. Wê Tiriganê mazin jî wê di navê xwe de wê girêdanek ku wê di serê part û karduyiyan de wê bi keyê dawî ê gutiyan re ku wê heya wê demê di nava wan de wê, çîrokên wan wê bi xamilênê û wê werê jî wê hebê ku wê fahmbikê bê. Di wê temenê de wê, ev şibandin wê, di rengekê de wê, di aslê xwe de wê, mazinbûna Tiriganê mazin û herêkirina serdestîya wî û hwd jî wê karibê wê bi wê hinekê wê fahmbikê. Li ser wê morfolojiyê wê, pêşbazîya wî ya li hemberê part û karduyiyan jî wê weke ku wê bi wê yekê wê morfolojiyekê wê bi xwe re wê bihawênê, ku ew wê çendî wê, weke bi kiryarên bi zordari jî wê ew wî salix bikin. Morfolojiya serdestî û navê Tiriganê mazin wê bi serê xwe wê weke aliyekê ku wê weke pêwîst bê ku wê ser wê bisekinê bê. Ji wê aliyê ve wê, di rengekê de wê, morfolojiya Tiriganê weke keyê gutiyan ku wê hin dîrokzan weke ´keyê dawî ê guti´ ku ew dihê kifşkirin û an di derbarê keyên piştî wî de ti agahi di dest nin in û ber wê ew weke ´keyê dawî´ dihê diyarkirn wê bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê bê. ev nav wê, di rengekê de wê, di derbarê serdestiya tiriganê mazin a ku wê heya herêmên karduyan û partan jî wê dirêj bibê wê weke têgihiştinekê û morfolojiyek fahmkirinê bi temenê wê yê dîrokî jî wê weke karibê bi xwe re wê bide diyarkirin jî bê. Tenê weke navenekê ku ew bi rasthatinekê dihê bikarhanin wê newênê ser ziman. An jî wê weke ti têkili di nava tiriganê keyê gutiyi û an keyê guti tirigan û tiriganê urartuyi û an weke keyê urartu dihê diyarkirin de wê, weke nebê wê newênê ser ziman. Ev wê weke aliyekê wê yê giring wê weke karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê weke pêwîst bê wê fahmbikê û wê weke aliyekê wê yê giring wê di serî de wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê. Di rengekê de wê tiriganê mazin wê weke di serê part û karduyiyan de jî wê weke di rengekê wê weke ´tirganê mazin´ ku wê bi morfolojiyek fahmkirinê ji wê dema guti û heya wê demê bi fahmkirinekê dihê fahmkirin jî bê. Ji wê aliyê ve wê weke serdema tiriganê mazin wê bi hinek morfolojiyên fahmkirinê ên ser mejuya dîrokê re wê bi wê li wê bihizirê bê. Ber ku wê, wusa wê were fahmkirin ku wê dema ku wê part û karduyi wê herê dikin wê ev têgihek bi wê rengê wê weke di temenê wan fahmkirina wan de jî wê weke hebê. Fahmkirinek bi wê rengê wê têgînek weke bi kevneşopîyî a gutiyan wê weke heya wê demê wê bi serwerî ku ew diji jî wê rengê wê weke bide diyarkirin. Keyek xwe bi bi nav bikê wê weke bixwezê ew bi wê temenê dîrokî û mazinayiya wê civakî serwerîyekê bidest bi**xê**. Karduyi wê ji xwe wê, di dema wan de wê ew wê weke ji gutiyan dihên wê bidina diyarkirin û wê gelek dîrokzanên

piştre ên ku wê dîroka wan wê şîrove bikin jî wê di wê warê de wê, weke bigihijina encamên bi ragihandinê. Di çavkaniyên ser herêmê re wê were diyarkirin ku wê, keyeniya gutiyi wê piştî sedsalên 11´an jî wê, hebûna xwe ku wê bi wê navê wê bidina diyarkirn wê bibin. Ev wê, di rengekê de wê weke hebûna xwe wê, çawa bidina diyarkirin wê weke karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Yanî bi gotinek din wê nikaribê wê, navê gûtî wê weke piştî akadê wê, êdî wê li ser ardnigariyê wê bi serwerî wê nebê wê karibê diyar bikê bê. Vaji wê, di demên piştî wê re wê bi kassit û babilê re wê, dema sumerê a duyem´ ku wê were diyarkirin de wê, weke ´dema guti a duyem jî wê di hinek morfolojiyan de wê were xwendin. Ev wê, weke morfolojiyek ku wê weke piştî wê demê jî wê hebûna xwe bi wê navê wê bide domandin jî bê. Morfolojiyek din jî wê bi navê karduyiyê re bê ku wê ne tenê wê weke bi navê guti û a an kurti û hwd re wê bi têkiliyekê wê bi tenê wê karibê wê werênê ser ziman bê. Wê kassit wê navê kardunias wê weke navê welatbûna xwe wê, bikarbênin û ev nav wê weke piştî wê bi sedsalan jî wê di rengekê de wê, bi morfolojiyek bi serdestiyek civakî wê weke hebûna xwe wê bi wê re wê bide domandin û ev wê bi wê re wê têgînekê bi berdewamî a bi kevneşopî û çanda wê ya civakê û navê wê û hwd re jî wê weke di serê me de wê bi hişmendî wê weke karibê wê biafirênê bê. Bi wê yekê wê weke encamekê wê demê wê bo me wê zor nebê ku wê weke keyekê herêmê wê bi heman navê wê ser wê kevneşopîyê ku wê xwe bide diyarkirin wê weke karibê wê li wê bihizirê bê. Ji wê aliyê ve wê navê tiriganê mazin wê weke girêdanek kevneşopî, çandî û civakî û hwd jî wê bi xwe re wê weke ku wê ser wê temenê wê bide diyarkirin û bi ya min wê parti û karduyi wê, di hişmendiya wê de bin ku ew wê, weke keyê xwe jî wê di hinek aliyan de wê herê bi**kin**.

Di wê demê de wê, ev wê, di rengekê de wê bi fektora roma re wê zêdeyi wê, di rengekê de wê xwe bi şêwayekê de wê zêdeyi bi dîmenekê wê bide diyarkirin. Di rengekê de wê di destpêkê de wê têkiliya serdestiyê ku wî bi roma re dani wî piştî wê ser herêmên ku wê bi têkiliya wî ya bi atropatanê, part û karduyyan re wê bixwezê wergerênê rewşek serdestiyê bo xwe û ev wê, teqez wê bibê temenê şerekê navxweyê ku wê li hemberê tigranê mazin wê rû bide jî. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê ev wê, bi wê re wê dawîya wî jî wê bi xwe re wê bênê.

Morfolojiya karduyan, part û hêzên keyeniyên weke atropatanê wê tenê wê bi morfolojiya serdestiyekê wê nikaribê wê bi tememî wê fahmbikê û wê, ev têgîna weke bi morfolojiya serdestiyê li wan nêzbûn wê ne tenê

wê di wê demê de wê, di demên piştre de jî wê bibê bingihê pevçûnên û rewşên weke şerên nava herêmê ku wê di temenê ´serdestî-bindestiyê´ de wê di şêwayekê de wê xwe bi wan û têkiliyên wan re wê di şêwayekê de wê bide diyarkirin bê. Di wê morfolojiya serdestî-bindestiyê de wê têgina civakî wê ji xwe wê dûr bê û wê, di wê de wê nebê. Wê di wê temenê de wê ev wê fektor wê piştre wê zêdeyi wê bi rengê pirsgirêkên herêmê jî wê xwe bide diyarkirin. An jî wê dikarê wê di wê rengê de jî wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê çawa wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê bi wê re wê, di şêwayekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Serdema sasani wê, di rengekê de wê, tevî hemû pirsgirêkên ku wê di nava wê keyeniyên herêmê de wê piştî wê, şerê hurmuzganê wê di rengekê de wê têkiliyekê bi keyeniyên herêmê re wê dênê. Di rengekê de wê, piştî wê demê wê ji demên li dora sedsale 2´an a berî zayinê û sedsale 2´an a piştî zayinê de wê weke demeka ku wê bi rewşa konfederesyona sasani-part jî wê di rengekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê karibê wê werênê ser ziman bê. Lê hewldan û helwestên navendî ên sasani wê, piştî wê, di rengekê de wê, bi pirsgirêkên weke bi seferên şapur ên li hemberê şengal û herêma karduyan ên herêma botanê ku wê bikê wê, temenê wê tifaqê ("konfederesyona nava sasani û partê") jî wê di rengekê de wê, di rengekê de wê weke ku wê bi rûxênê. Ji wê aliyê ve wê seferên şapur wê, di rengekê de wê, di aslê xwe de wê, weke seferên rûxandinê bi xwe re wê bênin ku ew ne tenê wê bi fizikî ser ardnigariyê lê wê di rengekê de wê bi ramyari û hwd jî wê, di rengekê de wê bi xwe re wê bênê bê. Piştî wê, rewşên ku wê bi dijberi wê pêşkevin wê bibin. Pêşketina baweriya mani yek ji wan bê. Piştî wê di dewama wê de wê morfolojiya pêşketina mazdekiyan wê di dewama wê de wê karibê karibê wê werênê ser ziman bê. Lê seferên şapur wê, tiştekê din jî wê bi xwe re wê bênê wê weke ku wê bi xanadana kavûşakaniyan re wê were dîtin wê serdemek ku wê, bi tememî wê têkiliyên xwe ji navenda sasani wê qût bikin wê bibê. Di wê temenê de wê, kavûşakani wê li herêmê wê bi keyeniyên karduyi-partî û hwd re wê, bi keyeniyên din ên herêmê re wê konfederesyona ku ew bi ramyari çê dikin wê, bixwezin ku ew bi wê weke imparatoriyekê wê rabin û wê, di wê demê de wê, ser wê re wê, şerê nava kavûşakaniyan û sasani wê bi pêvajoyek demdirêj a şer re wê xwe bide domandin. Ji xwe wê di rengekê de wê bi wê yekê wê li hemberê seferên sasaniyan wê, pêşketinên civakî ên weke yên mazdekiyan wê di rengekê de wê bibin û

wê, dema ku em li morfolojiya pêşketina mazdekiyê binerin ku ew gotin di cih de bê wê weke karibê wê bişibênê tevgera baba ilyas a piştî wê demek dirêj wê li hemberê dagirkirinên şelçûqî û mogolan wê pêşkeve wê karibê wê di rengekê ne dûrî wê de wê berê wê fahmbikê. Tevgera mazdekiyan em divê ku wê teqez wê di dewama pêşketina kavşakaniyan re wê di rengekê de wê fahmibkin û wê werênina ser ziman. Ev wê weke tevgerek civakê a konfederesyoni wê biafirênê. Wê weke rengekê civakatiya wê bê. Ji xwe wê, piştî Mazdek wê bi pêşketinên bi hûrremiyê re wê, dîmenekê bi wê rengê ê ku wê weke bi serdestiyek giştî a civakî a di ahengekê de wê bi wê re wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Çendî ku wê mazdeki wê weke ji zerdeştiyê û manitiyê wê weke sûdbigirê û wê pêşkeve jî lê wê çerçoveyek wê weke ya berfireh a serdestiyê wê di rengekê de wê biafirênê. Ku gotin di cih de bê wê piştî pêşketina islamê wê, li rex wê pêşketina ´hilala şîa´ wê di rengekê de wê bi wê rengê wê karibê wê rewşa pêşketina mazdekiyê wê li rex zerdeştîyê û sasani wê di şêwayekê de wê bi wê re wê, li aliyê part, karduyi û an kavûşakaniyan re wê di şêwayekê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wî temenê de êw werênê ser ziman bê. Di aslê xwe de wê morfolojiya gotina hilala şîa bixwe jî wê di rengeekê de wê weke dîmenekê ji wê hati dewşirmekirin a ya pêşketina mazdekiyê ku wê berê wê di şêwayekê de wê bibê wê karibê wê di awayekê de wê fahmbikê bê. Ev wê, di dema islamê de wê, bi rengê bi wê re wê di ahengekê de ku wê têgîihên baweriyên kevnera jî wê di şêwayekê de wê bi wê pêşkeve û an wê di dema nû de wê bi wê re wê weke şîrove bikê wê bi wê re wê di awayekê de wê karibê wê li wê bihizirê û wê di şêwayekê de wê werênê ser ziman bê.

Ji wê aliyê ve wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mazdeki wê encamên wê, tenê wê weke bi têgînek bi sînor a bi baweri re wê nikaribê wê fahmbikê bê. Ev wê weke çerçoveyek serdestiyê a hegomenikî bi têgînek imparatori a di wê temenê de wê di rengekê de wê weke karibê wê bi wê yekê û rengê wê werênê ser ziman bê. Li vir wê şîroveyên mazdeki wê tiştejê din jî wê bi wê yekê wê weke ku wê bi xwe re wê bide diyarkirin bê. Ew jî wê di wê temenê de wê, dikarê wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê çavkaniyên ku ew pişta xwe dide wan û an xwe ser wan re dihênê ser ziman wê dema ku em li wê binerin wê ev yek wê weke bi rehetî wê bi wê re wê weke karibê wê di rengek de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Di wê temenê de wê, serdestîya mazdekiyê wê di demên piştre jî wê di rengekê de wê bibê. Di wê çerçoveyê de wê,

di awayekê de wê, pêşketina wê ya civakî a cihê bi morfolojiyekê ku wê werenê ser ziman wê rast bê. Lê di dîmenekê wê weke têgînek kominali de wê weke hanina wê ya ser ziman wê, weke têgînek civakî a bi wê li pêşîya dema xwe ku ew bi wê dihizirê jî wê bi wê re wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Mazdeki wê, civakên rastin ên zerdeştî, mitrayi û an kevneşopîya hizirî wê di rengekê de wê jinûve wê bi perspektifekê wê di rengekê de wê, bide diyarkirin. Aliyê wê yê civak wê zêdeyî wê derxê li pêş. Ew wê, di morfolojiya wê ya civakê de wê, weke bi pergalek etikî a civakî wê rengê pêşketina wê bi çerçoveyek berfireh wê bênê ser ziman. Piştî mazdek serwerîya wê ya zêrin wê di dema hûrremiyê de wê weke ku wê bi civakî û pêşketinên ramyari wê bibê. Lê di heman demê de wê, ew pêşketina wê ya mazin wê, piştî wê bi pêşketina islamê re wê weke nivcû wê bimênê. Wê di rengekê de wê ew sazûmana wê ya civakî ku wê hin bi hin bi ber dînenekê civakî û ramyariya wê de wê dihê wê di rengekê de wê re wê, di şêwayekê de wê bibê armanca seferên islamistan. Di wê demê de wê, ji rabûna civakatiya mazdek-hûrremiyê serpiyan wê karibê wê bi çerçoveyek berfireh de wê fahmbikê. Wê tenê wê weke hinek tevgerên raperinêr ên herêmî ku wê bibin bi tenê wê nikaribê wê di rengekê de wê bi tenê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Ji wê zêdetirî wê weke pêwîst bê ku wê di rengekê de wê bi wê re wê weke karibê wê werênê ser ziman û wê di wê de wê karibê wê fahmbikê bê.

Bi pêşketina mazdek û hûrremiyê re wê civakatiya herêmê wê di rengekê de wê, bi awayek wê, demek nû wê bide diyarkirin û ku gotin di cih de bê wê hilala xwe ya zêrîn wê bide diyarkirin. Di wê temen de wê, di rengek de wê karibê wê werênê ser ziman bê. Çendî ku wê tevgera mazdek wê weke ´tekçûyi´ wê were diyarkirin jî lê encamên wê bi civakî, ramyari û hwd wê, vaji wê dîmenekê wê bidina diyarkirin. Di wê temenê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê weke çerçoveyek civakî bê. Wê tenê wê weke raperinek li ser temenekê baweriyê jî wê weke ku wê were diyarkirin wê bi tenê wê nikaribê wê di rengekê de wê bi tenê wê fahmbikê bê. Ji wê zêdetirî wê di wê de wê weke aliyên wê yên bi fahmkirinê re wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman wê hebê.

Di morfolojiya hûrremiyê de wê, çerçoveya wê ya civakî a berfireh wê bi awayekê wê, di rengê çerçoveya têgîna gotina hûrremiyê de wê, weke bi têgînên weke aidiyetên ser gotinê re wê werina diyarkirin re wê, di rengekê de wê dîmenekê ramyarî-bawerî û an ramyari-birdoziyî wê di

rengekê de wê bi wêê re wê bide diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê ev wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê giring bê ku wê karibê wê werênê ser ziman bê. Di wê temenê de wê bi demên kavûşakaniyan re wê demek nû a parti û an karduyiyan wê li herêmê wê biji û ev wê, weke demek ku wê piştî wê pêşkeve bê. Seferên sasani ku wê bi armanca ser wê konfederesyona part-kavûşakaniyan serdest bibê jî wê tenê wê hinek rûxandinan wê bi wan re wê bênê lê wê pêşîya pêşketina wan wê, di rengekê de wê nikaribê wê bigirê. Piştî wê, sasani wê rêya levkirinê bi wan re wê li lê bigerihê. Di wê çerçiveyê de wê, di şêwayekê de wê, gotinên weke ´levkirina nava kavûşakaniyan û sasani´ de ku wê werina ser ziman wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê karibê wê weke gotinên ku wê di rengekê de wê weke levkirinek ku wê di wê de wê weke bi pêşketinek nû a weke li herêmê wê bi wê yekê wê temenê wê bi kavûşakaniyan-mazdekiyan re wê xwe bide diyarkirin re wê karibê wê li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman bê. Kavûşakani-mazdeki wê di rengekî de de wê çerçoveyek berfireh a ku wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke karibê wê li wê bihizirê û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Di wê temenê de wê, têgîna kavûşakaniyan û an keyê wê yê navder bi navê kayuş wê di rengekê de ku wê navê xwe li dîrokê bihêlê wê ser wê pêşketina wî re wê bibê. Di rengekê de wê dema ku wê ji çavkaniyên herêma botanê a bahsa kevûşakaniyan wê were kirin de wê gotinên weke ´nêvî sasani bêhtir wê di bin serwerîya kayuş keve´ re wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Di wê temenê de ku em vê gotinê wê weke refarans bigirin wê demê em dikarin wê bi wê re wê li wê bihizirin ku wê pêşketinek mazin wê bi wê re wê, di şêwayekê de wê bide diyarkirin bê. Di rengekê de wê, mazdeki bixwe jî wê piştî bi serwerîya kavûşakaniyan wê kêmbûna bandûra sasani û hwd re wê weke valahiya bi bawerî û ramyari diafirê wê weke ku wê bi têgînekê wê weke bixwezê wê ji aliyê xwe ve wê dagirê. Ev wê, di rengekê de wê, di wê temenê de wê, di wê rengê de wê weke bi morfoojiyekê re wê xwe di şêwayekê de wê bi wê re wê, bide diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê morfolojiya kavûşakaniyan ji nivê sedsale 2´an a piştî zayinê û pê de wê weke pêşkeve û wê piştî wê pêşketina wê ya ramyari, bawerî û civakî ku wê di zikhev de wê bibê wê bi wê re wê, di sazûmanek civakî de wê bi wê re wê xwe di rengekê de wê bide diyarkirin bê. Di wê temenê de wê, dema ku wê, kavûşkaniayn û mazdekiyan û an kavûşakaniyan û hûrremiyan wê serwerîya xwe wê biafirênin wê qada serwerîya wan wê çerçoveyek berfireh wê biafirênê û

wê ser têgîna serdestiyê re wê islam wê bikeve hûcûma wê de. Islam wê di wê nûqteyê de wê ne weke baweriyekê lê wê weke pêşî weke keyeniyekê û piştî wê weke imparatoriyekê wê di wê temenê de wê xwe di rengekê de wê bide diyarkirin û wê beremberê wê, pêşketina kavûşakani-hûrremiyan a civakî û desthilatiya wan û hwd re wê xwe bide diyarkirin. Ji xwe wê, islam wê di pêşketina xwe de wê ser rengê pêşketina wan ku ew ji wa digirê û an bi fêrbûnên ji hûrremî û êzdayiyan digirê û hwd re wê têgih û çerçoveya wê ya fahmkirinê ku ew xwe digihênê wê bi wê re wê were herêmê. Di wê temenê de wê, bi wê yekê wê, di gelek awayan de wê, dikarê bênê ser ziman ku wê, morfolojiya rengê serdestiya kavûşakani-hûrremiyan û an hûrremî-hizirîyan û hwd wê, di rengekê de wê weke ji wan bigirê. Wê xwe daxili hundurê pergal û sazûmana wan ya civakî û ramyarî bikê û wê bi wê re wê bixwezê di wê de ew xwe serdest bikê. Pergale sazûmana civakî a hûrremiyan wê dema ku ew wê bi civakî û bawerî wê pêşbixin wê, islam ji wê bi bawerî û desthilatî wê bixwezê ku ew xwe di wê de wê bi wê re wê serdest bikê. Li şûna gotina civakê wê di islamê de wê têgîna desthilatê wê were bicihkirin. Di wê temenê de wê, morfolojiya gotinî a weke baweri û civakî wê, piştî wê, bi rengê bawerî û desthilatî wê bi wan re wê bistênê. Di wê çerçoveyê de wê, ev wê di serî de wê, di dîmenê xwe yê pêşî de wê bingihê rengekê levnekirinê û temenê nakokiyê ê di fahmkkirinê de wê bi wan re û an di nava wa de wê biafirênê bê.

Wê dema ku em li dema destpêkê a islamê wê binerin wê weke olekê wê pêşketina wê zêdetirî wê weke têgînek imparatori wê di wê rengê de wê xwe bide diyarkirin serdestiyên weke ya sasani, pêşketinên di rengê çerçoveyek imparatori a giştî de li kurdistanê piştî mazdeki-hûrremiyê ku wê bibin û wê serwerîyek teybet wê derxina li holê û her wusa pêşketina imparatori a roma û an piştre bizansê û hwd wê, di wê temenê de wê weke ji wê re wê bina minaq. Di wê temenê de wê, ev wê, weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku wê karibê wê werênê ser ziman ku wê, pêşketina sasani rexekê û ya mazdek-hûremi a li rexekê wê di dîmenekê teybet wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Islam wê weke ku wê sentezekê wê di nava wan herdû aliyan de wê, bi xwe re wê, di destpêkê de wê di fahmkirinê de wê çê bikê. Xwendinên destpêkê ên islamî wê yekser wê ji wan pêşketinên êzdayi ên wê demê bin. Di rengekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, pêşketinên êzdayi û semitikî wê di demên karduyiyan de wê bi zêdeyi wê di dîmenekê zikhev de wê li herêmê wê pêşkevin û wê, di dîmenekê teybet de wê xwe bidina diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê

morfolojiyên weke ser birehim û nemrût de wê, hinekê wê hin bi hin wê têgînek weke ya di rengê nakokiyê de wê di nava herdû aliyan de wê pêşkeve. Lê di wê demê de wê, dernekeve zêde li pêş. Di wê nûqteyê de wê morfolojiya birehim û nemrud û an nakokiya nemrud û birehim wê di aslê xwe de wê, di rengekê de wê, di wê temenê de wê ser temenekê wê karibê wê di şêwayekê de wê fahmbikê bê. Ev nakoki wê, di rengekê de wê, piştî wê, di morfolojiyekê de wê, pêşkeve. Di destpêkê de wê di kirdeya gotina ´dijberiya putperestiyê´ de wê xwe di rengekê de wê bide diyarkirin. Lê piştî wê ev ji wê derbas dibê. Di wê temenê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê xiristiyani wê, nakokiyê wê di demên xwe yên destpêkê de wê, dernexe li pêş. Cihuti jî wê zêde ew bi wê re wê newê dîtin ku wê derkeve li pêş. Ji xwe morfolojiyên bi hev re jiyankirinê ên li kurdistanî û an mesepotamya wê rastiyê wê di rengekê de wê bidê diyarkirin.

Di wê temenê de wê morfolojiya birehim û nemrud wê bi zêdeyi wê di dîmenekê de wê weke ji ya têgîna putperestiyê wê weke bûhûrina baweriya aqilê rasyonal de wê weke dîmenekê wê di destpêkê de wê bide diyarkirin û ev wê, di wê temenê de wê bi fahmkirinekê wê derkeve li pêş. Di wê nûqteyê de wê, morfolojiya dijberiya birehim û nemrud wê, di dema islamê de wê, zêdeyi wê weke bi rengekê tûj wê derkeve li pêş. Û an wê were derxistin li pêş. Ev wê, hinekê jî wê weke bi morfolojiya desthilatiyê ku wê baweriyê wê weke têgînek bîrdozi wê di wê demê de wê bi xwe re wê pêşbixê û wê di dîmenekê serdestiyê de wê bi xwe re wê weke ku wê pêşbixê bê. Ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê weke karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê di awayekê de wê werênê ser ziman bê.

Wê jî dikarê wê di rengekê de wê weke karibê wê di awayekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Di wê temenê de wê ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Lê di wê demê de wê qalikê çerçoveya desthilati a sasani bi rengê wê yê dîrokî û têgîn û çavkaniyên ku ew bi wê pêşkeve û rewşa hemdemiya wê demê a mazdek û hûrremiyê a civakî ku wê di rengekê de wê pêşkeve wê, di şêwayekê de wê, li herêmê wê, weke rê li ber dîmenekê din ê pêşketinê jî wê weke wê vekê. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku wê, bi xwe re wê weke pêşketinek nû jî wê werênê.

Ji wê aliyê ve wê dema ku mirov wê morfolojiya sasani û mazdek û an hûrremiyê wê werênê ser ziman wê, di rengekê de wê, di nava herdu aliyan de wê nakokiyên piştî dema mediya bi rûxandina mediya û hwd re wê bibê û wê, di nava mediya û pers û an kurd û sasani û hwd de wê bibê wê di wê temenê de jî wê rengê xwe li pêşketina demê wê bide diyarkirin. Hinekê jî wê mazdek wê di wê temenê de wê destpêkekê wê bide diyarkirin. Mazdek wê hişmendiya wî ya dîrokî û ciivakî wê xort bê û wê li pêşîya baweriyê wê, xwe di rengekê de wê bide diyarkirin. Ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku wê weke karibê wê di wê temenê de wê, di şêwayekê de wê bi wê re wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Di morfolojiya dijberiya mazdek û sasani de wê, dijberiya axamanî û dema mediya a duyem û an berê wê nakokiya dema mediya û serdema kirusê mazin ku wê bibê jî wê dîmenekê wê û hişmendiyekê bi wê jî di xwe de weke ku wê bihawênê. Lê mazdek wê di wê nûqteyê de wê weke tiştekê giring wê bikê. Ew wê, nakokiyê wê bixwezê wê zêde dernexe li pêş. Bi wê yekê wê gûharinên ku wê ser zerdeştiya fermi re wê, ji axamanişan û heya sasani wê keyên axamanîş û sasani wê, li ser xwe û desthilatiya xwe wê bikin wê morfolojiya fahmkirinê a hati afirandin wê dixwezê wê ji nava têkiliyan dûr bikê. Ber ku ew dijberiyekê li ser baweriyê re wê, bi perspektifa desthilatiyê wê her demê wê di nava wan de wê weke ku wê biafirênê û ev wê di wê demê de jî wê di rengekê de wê bi berfirehî wê were dîtin. Wê zêde wê were dîtin. Mazdek wê yekê wê bi rehetî wê dibînê. Ber vê yekê wê dualiteya dijberiyê jî wê ser temenê civakî wê weke ji holê rabikê. Mazdek wê dibînê ku ew wê, hinekê zor bê wê li ser qalibên baweriyê û an têgihên olî ên ku ew hatina afirandinê wê bi tememî ji holê rabikê. Lê ew dixwezê zordariya zerdeştiya fermi jî li şûn bide hiştin ku ew di wê pêvajoyê de hatiya pêşxistin. Ber vê yekê ew wê, civaketiyekê teybet wê derxê li pêş. Wê bi wê re wê têgînek baweri û metafizikî wê dervî wê di rengekê de ku wê pêşketinên destpêkê ên mitra, zerdeşt û fahmkirinên wê demê ên Manî jî wê li berçav bigirê wê bi wan re wê bigihênê şîroveyekê teybet. Di wê temenê de wê, Hûrrem wê weke kesa li rex mazdek ku wê baş fahmkiriya wê, di wê temenê de wê weke perwerdeyek baş ji wê aliyê ve û bi wê çerçoveya fahmkirinê ji fahmkirinên mazdek girtiya û wê ser wê re wê di rengekê de wê bi hizirê. Di wê çerçoveyê de wê civakatiyek teybet û baweriyek teybet ji ya serdest û fermi bi tememî cihê ku wê bi xosletên civakî wê pêşkeve wê reng û awayê wê derxê li pêş. Ev wê, di wê demê de wê pêşî bi navê mazdeki û piştre hûrremî wê pêşkeve.

Mazdeki û hûrremi jî wê navê herdûyan jî wê weke şêwayna fahmkirinê wê xwe di rengekê de wê bidina diyarkirin. Di wê temenê de wê, ev di şêwayê vegotinê de jî wê weke bi dîmenekê wê bide diyarkirin. Di kurdi de wê mazdeki wê weke dîmenekê ritueli ê weke di ahengek diyarkirina lêxistinek weke ya musikî de tevgerkirin û an gerendinekê weke bi şêwayekê makani a rengekê leyistinê û an ´raksê´ jî wê bi xwe re wê di rengekê de wê bide diyarkirin. Ku gotin di cih de bê wê weke di rengekê elewiyên piştre wê çawa wê semahê wê bigirin wê makanekê bi wê rengê jî wê di rengekê de wê bide diyarkirn. Lê mazdek wê piştî wê bo ku ew were xirab nişandin ew ji wê têgîna wê ya riitueli wê were dûrkirin wê di zimanên piştre de wê weke têgîna ´dansoziyê´ wê were diyarkirin ku ew wê, weke dijberiyekê wê di kirdeya xwe de wê li wê kevneşopîyê wê bide diyarkirin. Di dema islamê de wê were diyarkirin wê têgîna dansoziyê wê weke di demên berê islamê li arabistana siudi ku wê weke kesên bi wê di nava zewk û sefayê de wê bijin wê di rengekê de wê werênê ser ziman û ev wê weke dervî têgîna baweriyê wê were dîyarkirin. Ji wê aliyê ve wê bi wê morfolojiya berî islamê a weke dansoziyê diyarkirina wê di kirdeya wê ya gotinê de wê weke çawa weke bi têgînek ´diji olê´ û an dijberiya baweriyê wê bi wê re wê bide diyarkirin û wê di bin wê d ewê were mahkumkirin wê bi wê intibayekê jî wê, di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke bi wê re wê li wê were lê hizirkirin. Ev jî wê di wê temenê de wê were diyarkirin. Morfolojiya hûrremê jî wê şîroveyek bi makani a bi awazî û hwd wê di wê de wê hebê ku ew wê piştî wê di rituelên pîroz ên piştre di nava yarsaniyan û êzdayiyan û hwd de wê, weke bi dengekê ahengi û makani de wê xwendina nivisarên pîroz bê û an li bilurê xistinê û an tambur û sazê xistinê û li ber wê, civat û an weke piştre dihê girtin şêwayekê semahgirtinê wê bi xwe re wê di wê temenê de wê weke bi wê re wê bide diyarkirin. Di wê nûqteyê de wê, ev şêwa wê, di rengekê de wê, xesasiyeta wê di wê rengê de wê weke ku wê xwe bide diyarkirin û wê çawa wê weke aliyekê ku wê, têgînek dijberiya beşek civakê li ser têgiha zayendî re wê dikê wê bixwezê ku wê di rengekê de wê manipulebikê bê. Di wê temenê de wê weke bo dema mazdek wê bê gotin ku wî gotiya ´hemû mal û milk bevbeş bê´ û di wê de wî gotiya "jin jî hevbeş bê." Ev gotinên manipulekirinê wê bi teybetî wê gotinên şerê dema sefer û dagirkirinên arab-islamê ên li herêmê wê weke şêwayekê hêrîşkirinê ê li ser rengê jiyane herêmê ku wê bi wê re wê were pêşxistin jî wê bide diyarkirin bê.

Di wê temenê de wê, ev morfoloji wê, di rengekê de wê weke ku wê bi xwe re wê bide diyarkirin ku wê çawa wê, şêwayekê hêrîş û seferên araban li herêmê wê bibê. Di wê demê de wê weke di demên piştre ên hemdem de wê were dîtin wê jin wê weke ´genimetê´ wê were dîtin. Di demên hemdem de wê weke çawa wê hêrîşên li şengalê wê bê kirin û wê jin û zaro wê bên berhevkirin û dîzin weke kole wê li bazaran wê were firotin û an wê dest avêtinê wê bi wan çê bikin û an jî wê di rengekê de wê, ´hareman´ wê ji xwe re wê bi wan wê ava bikin wê bi rewşek weke wê ve wê girêdayi bê. Di rengekê de wê, mêr wê weke serdestîya wî, bi wê têgîna zayendî re wê, di rengekê de wê were kirin. Wê di şêwayekê de wê, di wê demên destpêkê ên islamê de wê, ev şêwayên hêrîşê wê zêdetirî wê di rengekê de wê ev şêwayên hêrîşê wê weke ku wê bibê. Di wê temenê de wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Di wê temenê de wê, destavêtin wê weke têgînek desthilatî ku ew di mantiqê genimetkirinê de wê were pêşxistin bê. Di wê çerçoveyê de wê, ev jî wê di şêwayekê de wê weke ku wê were kirin. Ji wê aliyê ve wê, dema ku em wê mantiqê baş fahmnekin emê baş fahm nekin ku wê ber çi wê gotinên weke ´mazdek jinê jî hevbeş dibînê´ bênê ser ziman jî baş fahm nekin. Ev wê weke di wê morfolojiyê de wê weke bi ali û awayekê wê yê teybet re wê di wê temenê de wê werênê ser ziman.

Kesekê ku wê, ji çanda herêmê û fahmkirina wê heyidar bê wê karibê wê bi rehetî wê fahmbikê ku wê çanda zayendî a jinê wê çawa wê di nava baweriyên wê demê ên kurdistanî û hwd de wê weke çandek ´pîroz´ wê di rengekê de wê hebê. Di wê çerçoveyê de wê, di nava kurdan de wê kevneşopîya hemawiyê wê weke têgînek destûrî a zayendî a pîroz wê di wê temenê de wê were diyarkirin wê weke karibê wê bi wê re wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Ji wê aliyê ve wê, di rengekê de wê, ev ali ku ew baş dihên fahmkirin wê demê wê ew şêwayên dijpropagandayên bi wê rengê ên ser gotina olê re wê werina pêşxistin jî wê di rastiyê de wê weke baştirin wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê di reng û awayekê de wê bi wê re wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku wê weke karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Di wê nûqteyê de wê mazdeki û hûrremî wê di wê temenê de wê, karibê wê bi wê çerçoveyê re wê hinekê din wê werênê ser ziman. An jî morfolojiya navê hûrremê ku wê weke karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Wê weke

çawa wê hûrrem wê weke jinekê bi rûhani wê pêşkeve û wê weke serokek olî û an di rengê pêxemberiyek demê de wê pêşkeve wê karibê wê bi wê re wê di wê temenê de wê karibê wê bi wê re wê li ser wê bisekinê bê. Pêxemberiya hûrremî wê, di wê temenê de wê, pêwîst bê wê weke gotinek teybet wê di wê warê de wê kifş bikê û wê werênê ser ziman bê. Di wê temenê de wê weke pêxemberiya wê kevneşopîya pîroz û wê di wê temenê de wê weke çerçoveya wê ya fahmkirinê û serwerîya wê ya civakî ku wê, çawa wê bi wê re wê derkeve li pêş wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê yekê wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê. Di demên serdestîya pêxemberiya hûrremê de wê, gotinên weke di wê demê de ên bi rengê mazdek jinê jî hevbeş dibînê wê hanina ser ziman wê, weke dîmenekê şerkirinê li hemberê wê çanda pêxemberî a bi wê jinê û zayendîtîya wê re jî wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di wê temenê de wê ev pêxemberiyel teqez ku wê bi wê rengê wê di nava civakê de jî wê were bi gotin kirin bê û wê di wê temenê de wê weke ku wê derkeve li pêş. Di wêw nûqteyê de wê dikarê wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê morfolojiya hûrremê û pêxemberiya wê, piştî wê, di têgîhên weke ya bi rtêgîna babatiyê ku wê herkesek wê weke karibê wê bigihijê wê morfolojiya pêxemberiyê û wê karibê bigihijê wê jêre wahiy hatinê û hwd. Di wê çerçoveyê de wê, morfolojiya wê di wê temenê de wê bi wê re wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Ber çi di islamê de wê gotina ´pêxemberê dawî´ û an ”piştî wî (mihemed) re wê pêxember wê êdî wê newin´ wê di rengekê de wê were diyarkirin? Ev ne tenê wê weke têgînek ku wê berê wê bi fahmkirina li pêşîya wê bi tenê wê binerê bê. Wê hem li dema wê û hem ji weke ku wê bi şîroveyên piştî wê were kirin wê li şûn wê jî wê bê gihandin li nerinekê û fahmkirinekê. Bi morfolojiya gotina ´pêxemberê dawî´ re wê, çanda pêxemberiyê wê bikê ku ew bikê dest û bin tekela xwe. Bi têgîna pêxemberiya dawî re wê, bikê ku wê hemû rewşên olî û pêxemberiyên wan bi wê ji holê rabikê jî wê bi wê were nêzbûn. Ev gotin bixwe wê refaransna pêvajoyên şerkirinê û temenê wan li hemberê baweriyên kurdistanî ên li herêmê serdest in jî bi xwe re wê bênê. Di wê temenê de wê bi wê re wê, xwe weke senteza hemûyan wê bide nişandin. Di wê temenê de wê pêxemberiya hûrremî-êzdayi jî wê were redkirin. Niqaşên ser gotina pêxemberiyê li dora sedsale 9´min de di nava filoaofên kurd ên weke qudat hemedenê, Rawandî û an beşên din ên civakê û hwd de wê, vê nûqtayê wê weke bi xwe re wê, bide diyarkirin. Wê çawa wê

pêxemberiya islamê wê xwe weke ´pêxemberiya dawî´ wê ragihênê ew wê, bi wê re wê, lêpirsinekê li ser têgîna pêxemberiyê a bi hûrremî, hizirî û hwd re wê hebê wê li ser wê re wê bikin. Zerdeşti jî wê bi wê re wê bi gotina pêxemberi wê were diyarkirin. Di wê nûqteyê de wê pêxemberti wê bi hatina ji wî re a pirtûkekê re wê bê diyarkirin û wê weke ´ahli kitap´ wê were pênasekirin. Lê pêxemberiya hûrremî li gorî demê wê, dîmenekê bi fahmkirin û gihandina fahmkirinê wê di xwe de wê bide diyarkirin. Di wê nûqteyê de wê, di rengekê de wê, dijberiyên ser morfolojiya jinê û dijberiya zayendî re wê, ji aliyekê ve wê di dema abbasiyan de wê hewldanê wê ji holê rakirinê jî wê bi wê yekê wê were dayin nişandin. Di wê nûqteyê de wê bi wê niqaşê wê bi têgîna xwe weke pêxemberê asrê ê teqez serdest û bûhûrîner denezenê û yên din redkirinê wê di wê demê de wê morfolojiyek din a weke bi têgîna serdestî û bindestî, bi zayendî wê weke bi jin û mêr û têkiliyên nava wan ên bi civakî û hwd re jî wê di xwe de wê bihawênê û wê bide diyarkirin. Pêxemberiya islamî wê bi wê yekê wê weke bi şer û pevçûnên wê yên zêhni ên li hemberê ya zerdeştî, hûrremî û an hizirî û hwd re wê, xwe di rengekê de wê bide diyarkirin. Hizir weke pêxember herêkirin û bêteoloji diyarkirin wê ji wê rastiyê wê were. Yan jî teoloijiya xwe ser wê ferzkirin wê bi wê yekê re wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Teolojiya islamê wê nikaribê wê weke teolojiyek yeknavendî wê diyarbikê. Bi gotina navên ´alleh´ re wê, bahsa 101 navê kirin jî wê rastiyê wê weke bide diyarkirin. Wê senteza bi 101 navên wî heya ku wê baş fahm nekê wê nikaribê bigihijê salixkirinek dûrûst jî. Ev wê navenkê wê weke sentezekê di wê temenê de wê hati kirin re wê, karibê wê, karibê wê fahmbikê bê. Ji wê çerçoveyê de wê ji teolojiya hûrremî-hizirî-zerdeşt û hwd jî wê hebê bê xwestin were redkirin. Lê ev baweriyên kevnera bi serê xwe wê, xwediyê teolojiyekê û civakatiya wê, pêvajoyên yên pêşketinê ên ji ya islamê cihê jî bin. Ew berî islamê wê xwediyê wê bin. Minaq, navên weke ´rahman´ û ´rehim´ ku wê di kurdî de wê werina wateya ´giyane min´ wê, di wê temenê de wê werina bicihkirin. Rahman wê têgînek di kurdî de a pirrani wê di xwe de wateya ´giyane me´ bi têgîna ´me´ re wê pirraniyekê wê bi xwe re wê bi wê temenê re wê weke ku wê bide diyarkirin. Rahman û rehîm di gotinên ku wê li gorî morfolojiya zimanê kurdî a kevn a herêmên hûrremî-hizirî li wê diaxifin ve wê, girêdayi wê dîmenekê fonolojiyî û bi zanina zimanî re wê xwe bide diyarkirin. Têgîha wan gotinan wê berê islamê jî wê hebê. Di gotina ´ rahman´ û an rehim´ de wê weke têgînek wê di ´rah´ û an reh´ ku w di

wateya giyanê de wê, bide diyarkirin û ´man´ ku wê bi wateya ´em (bi têgîna pirrani)´ û an ´him (kes, tekane û an di wateyek kesek bahsa giyane xwe bikê weke bêjê giyane min û hwd de wê wateyekê wê bide diyarkirin.)´ di wateya keseyetkirinê a ezitiyekê di kurdî de wê bi wê re wê, di rengekê de wê bi wê re wê bi wê yekê wê weke bide diyarkirin. Ev wê, weke aliyekê wê yê giring bê ku wê weke karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê karibê wê fahmbikê bê.

Bi ya min wê hinekê jî wê weke şêwayekê şerkirinê wê di wê gotinê de wê li hemberê wê çanda pîroz a kurdistanî ku wê hebê wê di rengekê de wê, aliyekê wê hebê. Di morfolojiya pêxemberê dawî de wê ne tenê berê gotinê li demên pêş wê weke bi redkirina pêxemberiyê bi tenê wê bibê. Her wusa wê di wê temenê de wê, bi wê yekê wê weke pêxemberê dawî hati ku ew wê baweriyên din ên berê jî wê, xwe li wê bi dawî bikin û an wê di nava wê de wê werina halandin û an asimlekirin û hwd wê, li ser wê morfolojiyê jî wê xwediyê fahmkirinekê bê. Yanî bi qasî baweriyên berê wê, di wê temenê de wê bûhûrîna wan wê redbikê û wê xwe weke ya teqez a di bûhûrê wê werênê ser ziman bê. Gotina ´betalbûnê´ ku wê di kurdî de wê were diyarkirin wê ser têgîna baweriyê re wê li ser wê morfolojiya fahmkirinê re wê were diyarkirin. Yanî bi wateya baweriyên berê heyi ku ew êdî ti kesek bi wan bawer nekê û an weke baweriyên dema wan derbas bûyi û hwd re ku wê bê gihandin li rengekê fahmkirinê bê. Ji wê aliyê ve wê temenê şerkirinê bi baweri wê li hemberiyên din kevnera ên kurdistanî û an weke hûremiyê û pêxemberiya wê were pêşxistin wê dikarê wê di şêwayekê û rengê de jî wê fahmbikê.

Di serî de wê, di rengekê de wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê ku wê weke karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Ber ku wê di wê kevneşopîyê de wê gihiştina wê têgîna pêxemberiyê wê, weke di demên weke ya hûrremê de jî bê wê were ser ziman, Piştre wê bi baba mislimê xorasani re wê were ser ziman, Wê piştre ser baba ilyas û hwd re wê were ser ziman. An jî kesên din ku wê di wê çerçoveyê de wê werina diyarkirin wê bibin. Ev wê di wê çerçoveya çanda pîrozî a kurdistanî de ku wê bibê wê weke aliyekê wê yê ku wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Ji wê aliyê ve wê ev wê weke aliyekê wê yê giring bê ku wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Di rengekê de wê, weke ´pêxemberê dawî´ û an piştî wî êdî wê pêxember newin ragihandina wê, weke xwe weke baweriya teqez a serdest û yekanek ku ew ´pêwîsta wê bi wê were bawerkirin û wê, êdî wê dervî wê baweriyên din newina hasibandi wê di

wê temenê de wê di rengekê de wê, karibê wê li wê bihizirê bê. Gotina ´betalbûnê´ ku wê ser têgînek baweri ku wê êdî wê weke di wateya ne bûhûrîna wê baweriyê û an ew bawerî êdî ew divê ku ew ti kesek bi wê bawer nekê de ku wê were ser ziman wê, li ser wê morfolojiyê re wê weke gotinek ku wê karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Ev morfolojiya gotina betalbûnê a di rengekê de wê pîştî sedsale 8´min û pê de wê, di rengekê de wê, were diyarkirn ku ew wê were diyarkirin. Ev wê, di rengekê de wê di temenê baweriyên din de wê, çawa wê li baweriya gîştî û serdest wê were civandin û ew wê baweriyên din wê were ji holê rakirn wê bi wê mantiqê û morfolojiyê wê were diyarkirn. Di wê temenê de wê, ev gotin wê, di ahenge ya gotina ´pêxemberê dawî´ de wê dikarê wê di rengekê de wê bi wê ve wê girêdayi wê fahmbikê. Di wê mantiqê şêwayekê teolojiyî û zêhni ê şerkirinê wê bi wê re wê li hemberê baweriyên din ên serdest û bi civakî li herêmê hena wê were diyarkirin. Di wê çerçoveyê de wê morfolojiya gotina pêxemberê dawî wê, di rengekê de wê, nişanaka şerkirinekê wê di wê temenê de wê li hemberê baweriyên din ku ew wan ji holê ra bikê ve wê weke ku wê girêdayi bê. Di wê çerçoveyê de wê weke şêwayekê şerkirinê wê di awayekê de wê bi wê re wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Ji wê aliyê ve wê rewşa temenê wê yê civakî, dîrokî, zêhni û hwd re wê bi çi temenê ku ew wê were gotin û wê şertûmercên wê demê ku ew bi wê re li berçav wê werina girtin wê ev wê baştirin wê were fahmkirin. Di wê temenê de wê di wê ahengê de ku em li jor me li çend deveran ser wê sekin in wê, gotinên weke niqaşkirinên ser baweriyên ahli kitap ku wê bi zerdeştiyê re wê were lê hizirkirin û niqaşkirin û an wê dana niqaşkirinê wê hinekê jî wê di wê çerçoveyê de wê, di wê demê de wê weke aliyna wê yên ku wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê ve wê girêdayi wê di şêwayekê de wê fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Di wê temenê de wê ev gotin wê çerçoveyek refaransî a bi fahmkirinê û teolojiyî wê weke ku wê biafirênin. Di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê reng û awayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Lê li vir wê, di şêwayekê de wê pêxemberiya hûremî wê di rengekê de wê weke giring bê ku em wê dûbare wê bibîr bixin. Pêxemberiya hûremi wê weke diyardeyek civakî wê derkeve li pêş. Di wê de wê gelek morfolojiyên dîrokî, civakî, civaknasi, felsefi û baweri wê di zikhev de wê di xwe de wê bide diyarkirin. Di wê de têkiliya civak, civaknasî û baweriyê wê, bi temenekê dîrokî wê bi xorti wê dênê li

berçav. Aliyekê wê yê din ê giring jî wê, bi têgînek zayendî-civakî wê ser morfolojiya nirxbûna jinê û an ´pîroziya wê´ re ku wê weke bi kevneşopîya hemawîyê û hwd wê li kurdistanê di nava civakê de wê hebê wê ser wê re wê dîmenekê fahmkirinê û pêşketinê wê bide diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê pêxemberiya jinî jî bê. Ji xwe hûrrem wê jinek rûhani bê. Bi wê re wê, morfolojiya pêxemberiyê jî wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Di dîrokê de wê weke minaqeke yekane ku wê morfolojiya pêxemberiyê wê bi xwe re wê, bi cism bikê û wê bigihênê fahmkirinek, dîrokî, civakî, felsefî û bawerî. Wê tenê wê weke piştî mazdek wê weke hatina li pêş û an weke piştî demek raperinê derketina li pêş wê tenê nikaribê wê werênê ser ziman. Ev wê weke çerçoveyek fahmkirinê a pirr zêde wê tang bê. Nikaribê rastiya wê werênê ser ziman bê. ji xwe Hûrrem wê heya roja me ji ber wê xosletekê xwe yê zayendî wê baş newê fahmkirin û an jî wê li gorî rastiya wê ya civakî, û zayendî bi israrî wê newê xwestin ku ew were fahmkirin. Aqil û nerina ku wê pêxemberiyê wê hertimî wê bi zêhniyeta mêr re wê li wê bihizirê wê nexwezê wê herê bikê û wê fahm bikê. Çerçoveya gotina pêxemberiya hûrremî wê bi dîrokî, civakî, civaknasî, felsefî û baweri di zikhev de wê, pêwîst bê ku wê bi gelek aliyan û encamên wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Ji wê aliyê ve wê weke zerdeştiyek û û an mitrayiyekê ku ew di qisveya xwe ya zayendî û têgihiştina xwe bi hebûna xwe re wê weke pêşbixê bê. Encamên hûrremiyê wê ji wê aliyê ve wê ne kêmî ya piştî mitra bi mitrayiyê û an zerdeşt piştî wê bi zerdeştiyê re wê pêşkeve jî bê. Ji wê aliyê ve pêxemberiya hûrremê bi têgînek filosofî ku ew di wê kirde û navê de wê bi hebûna xwe re wê bi hişmendiyek pirrali wê biji re wê pêwîst bê ku wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Ji wê aliyê ve wê felsefeya hûrremî a baweri wê, bi rengekê felsefeya etika civakî û pêşketina wê û parastina wê re wê weke pêşkeve. Wê xwediyê têgihiştinek xort bê. Pêşxistin û fahmkirina gotina pêxemberiya hûrremê wê di rengekê de wê, di aslê xwe de wê ne gotinek ku em wê ji serê xwe wê dihênin ser ziman bê. Wê, bi rastiya wê ya salixkiri wê weke dikin ku wê werênina ser ziman, weke çawa di nava çanda civakî a kurdistanî de wê were hanin ser ziman. Wê jî dikarê wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê morfolojiya pêxemberiya hûrremî wê bi dîmenên cihê wê di nava çanda kurdistanî de wê xwe bide diyarkirin. Şahmaran bixwe jî wê bi şîroveyên bi wê dihên pêşxistin wê ne dûrî wê di morfolojiyekê de wê were diyarkirin. Morfolojiya pêxemberiya hûrremî wê li gorî rêgezek pîroz a civakî wê pêşkeve. Li ser wê re wê, morfolojiya zayendî a bi nirx

û pîroz ku wê di baweriyên kurdistanî ên berê de wê derkeve li pêş de wê di wê de wê weyn bileyizê. Ji wê aliyê ve wê, bi aqilekê rasyonal û hemdem wê fahmkirina wê bikê wê, di warê fahmkirinên zayendî û civakî de wê çawa wê, were fahmkirin wê karibê perspektifekê berfireh jî wê bi wê hebûna xwe wê di rengekê de wê weke karibê wê bide diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê morfolojiya fahmkirina hûrremî bi felsefi û civakî wê weke kirde û diyardeyek fahmkirinê a giring wê xwe bide diyarkirin. Kifşkirina wê kirde û diyardekê û di wê de wê kifşkkirina wê civakatiya wê, û an zayenditiya wê civakatiyê wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê xwe bide diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê hûrremîtî bi wê yekê wê bi perspektife xwe ya civakî re wê, bi wê yekê wê derkeve li p**êş**.

Ev wê weke têgînek giring ku wê ji sê aliyan ve wê, hin morfolojiyên fahmkirinê wê bi xwe re wê bihawênê. Ew wê bi dîrokî, civakî û teolojiyî bin. An jî wê bi baweriyî û hwd bin. Di wê çerçoveyê de wê weke karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Wê jî dikarê wê werênê ser ziman ku wê morfolojiya pêxemberiyê wê piştî hûrremê wê li herêmê wê bi wê yekê wê were diyarkirin. Wê were pêşxistin. Gotina pêxemberiyê di kurdi de wê wateyên weke bi têgîna ´peyam hatinê´, kesê bi peyam´, û hwd re wê were diyarkirn. Ev wê, di têgîna pirrani de wê bi xwe re wê bide diyarkirin û wê di wê temenê de wê karibê wê di morfolojiya weke di baweriya hûrremê de jî wê were diyarkirin ku kesên din jî wê karibin bigihijina wê siyanê û zanin û rûhaniyetê ku ew ji wan re peyman were. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, weke têgînekê wê, di wê rengê de wê morfolojiya pêxemberiyê wê, were diyarkirin. Ew wê, çendî wê têgîna pêxemberiyê a bi bijartinê wê rednekin jî lê wê di morfolojiyekê de wê weke kes bi zanin û pêşketina xwe wê karibê wê bi ber wê pêşketinê ve wê herê û xwe bigihênê astek rûhani a ku wê bi wê karibê wê gotinê wê bo wê û an wî were hanin ser ziman jî.

Ji wê aliyê ve wê morfolojiya pêxemberiyê wê di nava baweriyên kurdistanî û an bi teybetî di nava wê baweriya kurdistanî de wê weke ku wê, di rengekê de wê, weke bi wê yekê wê, lêgihiştinê jî ku wê karibê wê bikê wê di şêwayekê de wê karibê wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku wê weke karibê wê werênê ser ziman ku wê pêxemberi wê bi wê yekê wê çendî wê weke kesekê ji jê re wê peyam were ragihandin wê bibê wê bi heman rengê wê wekê kesekê

ku ew dikarê xwe bigihênê wê pêyamê jî bi pêşketin û bilindbûna xwe re wê, di rengekê de wê werênê ser ziman. Islam wê aliyê pêşî wê bigirê û aliyê duyem wê ji wê derxê. Wê di wê temenê de wê li gorî xwe wê şîroveyekê wê di rengekê de wê weke bi wê re wê bikê û wê kaeribê wê di wê temenê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Pêxemberîya ku wê mijare gotinê bê wê weke di temenê kesên pêşengiya civakî û bi wê bi baweri ku ew dikarin rabin û derkevina li pêş jî wê di rengekê de wê bide diyarkirin. Minaq wê, suhrewerdî wê, di morfolojiya gihiştina zaninê de wê sê mertebeyên zaninê ku ew wê dihênê ser ziman wê ser wê temenê jî wê weke morfolojiyek fahmkirinê wê bi wê re wê weke ku wê bide diyarkirin û wê weke bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Suhrewerdî wê, di rengekê de wê aqilê pêşî wê weke aqilê piratikî ê jiyanî wê werênê ser ziman. Aqilê piştre ê duyem wê weke aqilê ku ew dibêjê weke aqilê têra xwe heyi weke aqilê razber wê diyar dikê û di xwe de wê bi zêhn û hwd wê hebê û wê karibê wê di wê de wê bigihêjê fahmkirinê û an di wê de wê kûrbûnekê wê çê bikê re wê werênê ser ziman. Aqilê sêyem jî wê weke aqilekê rûhani ê gerdûnî ku wê weke ser hemûyan re wê weke bi xwûdayi û hwd re wê werênê ser ziman ku ew aqil wê weke ser hemû aqilan re bê û wê di wê temenê de wê werênê ser ziman. Li gorî wî her pêvajo û an mertebe wê, bi aqili wê encamên wê hebin ku wê her mertebe wê karibê deriyên fahmkirinê û nepeniyan li fahmkirina me bidina vekirin wê bibê. Di wê çerçoveyê de wê ya ku wê li gorî wî bi aqilê piratikî bigihijiyê wê astek bê ku wê bi sînorê wê bi wê çerçoveya wê re wê bi sînor bê. Ya aqilê duyem wê weke bi razberî wê, di wê de bi zêhni û hwd wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê karibê wê werênê ser ziman û wê di wê temenê de wê bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê werênê ser ziman bê. Ev jî wê nepeniyên jiyan û gerdûnê ku wê bigihijiyê de wê ser ya mertebe aqilê pêşî re bin. Lê wê bin ya mertebeya aqilê sêyem a mazintir re bê. Di morfolojiya şahmaran de wê kurd wê hertimê wê bikin ku ew dîmenekê bi aqilê mertebe sêyem re wê werênina ser ziman ku ew bi gotina weke aqilbûnek ew ku ew digihijê zanina demên bûhûrî û demên werin û ew dikarê fahmkirina xwe bigihijê nepeniyên gerdûni û hwd. Ew wê, tiştekê wê di gerdûnê û jiyanê de wê weke wê ji wê re wê weke bi nepeni wê nemênin. Di wê çerçoveyê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê di wê temenê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman bê ku wê pêxemberî wê weke

kesê ku ew digihijê têgihên weke ´wahiyê´ ji ya peyamên aqilê gerdûnî û an aqilê giştî. Ku ew dikarê li nepeniyên wê waqif bê. Ew bigihijê hişmendiya wan. Minaq wê morfolojiya pêxemberiya hizir wê di wê temenê de wê weke têgînekê wê werênê ser ziman. Pêxemberiya hhizirî û şêwayê pêşketin û fahmkirina bi wî re wê were ser ziman wê bi dîmenekê di rengê fahmkiriin bi aqili a ser şahmaran re jî wê di rengekê de wê weke karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Di aslê xwe de wê morfolojiya pêxemberiyê wê ji van herdû aliyan ve wê bi wê yekê wê çawa wê, reng bistênê wê di wê demê de wê pêwîst bê ku wê hinekê din bi pêşketina demên hûrremê û piştî wê re jî wê di rengekê de wê hinekê din wê ser wê bisekinê bê. Ev, ber ku wê weke aliyekê giring ê bi pêşketina demê re wê rengekê pêşketinê jî wê bi xwe re wê di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin.

Ji morfolojiya pêxemberiyê wê weke têgînek bi serokatiya civakî a birdoziyî re wê di şêwayekê de wê derkeve li pêş. Ji wê aliyê ve wê, dikarê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirî û wê di şêwayekê de wê karibê wê werênê ser ziman. Derketina li pêş a islamê wê di aslê xwe de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê, di wê demê de wê, bi morfolojiya wê re wê, weke ji hûrremi û pêxemberiya wan û têgînên weke pêxemberi ên weke hizir, musa, isa, hûreem û hwd wê weke minaqên ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin re wê bi wê re wê derkeve li pêş. Di rengekê de wê, ev wê, li kurdistanê wê, bi şêwayekê cihê wê di rengekê de wê derkeve wê li pêş. Kevneşopîya ku wê mazdek wê bide destpêkirin wê pêvajoyek civakî a desthilatî jî wê ji buweyhiyan û heya hesenweyhi, anazzidi û kekuyidi û heya şedadî û merwaniyan wê di pêvajoyekê de wê weke bi bandûra wê re wê karibê wê li wê bihizirê bê. Di destpêkê de wê pêvajoya pêşketina islamê wê di wê demê de wê, dema ku ew pêşdikeve wê di navbera demek wusa de wê pêşkeve ku ew wê ev baweriyên kurdistanî wê weke ku wê xwediyê rewşek teolojiyî serdest bin. Di wê çerçoveyê de wê di awayekê de wê karibê wê werênê ser ziman.

Morfolojiya serdestîya teolojiyî wê di wê demê de wê, berî islamê wê bi serweriya êzdayiyê û tifaqên wê yên ku ew di wê warê de wê bi pêşketinên baweriyên wê yên cihê re wê bikê re wê bibê. Hizirî wê weke kevneşopîyek wê ya giring wê derkeve li pêş. Hizirî wê teolojiya wê, bi teybetî wê karibê wê, heya demên berî musa jî wê di rengekê de wê bide birin ku wê, piştî wê, dem bi dem wê pêvajoyên pêşketinê ên civakî wê

bi xwe re wê bide derbaskirin. Di rengekê de wê, zerdeştî wê, di rengekê de wê, pêşketina wê, bi du awayan wê karibê wê werênê ser ziman. Yek wê zerdeştiya fermi bê ku ew wê bi sasani û qasra wê û hwd ve wê pêşkeve û wê, bandûra wê hin qasrên keyeniyên kurdistanî de jî wê were dîtin bê. Ya din jî wê zerdeştîya ne fermi ku wê di rengekê de wê weke ku wê pêşkeve wê di şêwayekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê. Aliyê ku wê, ji hizrên filosofên wê xatê ên weke mani, ppiştre mazdek re ku wê bandûra wê karibê wê bikê wê bi wê aliyê wê yê ne fermi re wê di şêwayekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Lê di wê temenê de wê weke ku wê ji çavkaniyên êzdayi piştre wê were fahmkirin wê bandûra mitrayiyê, mazdeki û heya hûrremiyê wê di wê temenê de wê xwe bide diyarkirin. Di şêwayekê de wê kevneşopîya hizirî wê di navaroka wê de wê weke ku wê xwe di rengekê de wê bide domandin. Di demên hesenweyhi, şedadî, merwani û heya eyubiyan de jî wê di rengekê de wê weke karibê wê di şêwayekê de wê bahsa wê bikê. Minaq wê, suhrewerdî wê weke filosofekê kurd ê dema eyubiyan bê wê nikaribê wî bi tememî wê weke misilman şîrove bikê, ku wê çendî wê nivisên wê bên gûharandin weke yekê misilman û di wan de wê gûharin wê bê kirin. Di rengekê de wê, herêmên weke qamişlo û heya afrînê ku wê di wê demê de wê eyubi wê li wê serwer bin wê, keyeniyên êzdayi ên weke di bin serkêşîya mîr û an şêx fexreddin de wê bibin û ev wê, li herêmê wê weke keyeniyên bi hêz bin. Di rengekê de wê bandûra wan li gorî çavkaniyên min ên civakî û niviskî wê heya çolemerga bakûrê kurdistanê û şengalê û hewirdora wê jî wê karibê wê di rengekê de wê bahsa wê bikê. Di wê demê de wê wekî din wê morfolojiya sazûmana hûrremiyê wê ji xirasan û kirmaşanê û heya herêmên rojhilatê kurdistanê urmiyê û ji wir heya herêmên ermenistan û azerbeycana iro wê karibê wê bahsa wan bikê. Di wê nûqteyê de wê dema ku wê tevgera babek wê derkeve li pêş wê di wê xatê de wê serwerîya civakî wê bibê. Di rengekê de wê, wekî din wê di wê demê de wê, di şêwayekê de wê, di aslê xwe de wê, teolojiya kurdistanî wê serdest bê. Lê islam wê di rengekê de wê demek dirêj wê di nava teolojiya kurdistanî a çerçoveya hizirî, hûremî, hizirî û hwd wê didina diyarkirin wê ji wê fêrbûnên mazin wê bikê. Wekî din wê, di wê demê de wê, musewi û isewiyên kurdistanî jî wê, di rengekê de wê, karibê bahsa wan bikê ku ew wê, weke komna din ên civakî wê di wê demê de wê rengê xwe wê bide diyarkirin. Têkiliya manitiyê û isewitiyê ku wê were ser

ziman wê ji ya ku wê ser oldarên isewi weke augustinius û hwd wê têkiliyê wê bi wan re wê tênê wê ji wê pirr zêde wê kûrtir bê. Di rengekê de wê morfolojiyên ser isewitiyê û têkiliya wê yabi mitrayiyê re wê, di rengekê de wê, bi têgîna ´qewl´ên dirêj ên êzdayiyê re wê bi morfolojiya hizirkirina wê weke ´axiftina isa bi mitra re´ wê di rengekê de wê werênina ser ziman û wê di wê temenê de wê, danûstandinên dirêj wê, di şêwayekê de wê werina diyarkirin. Ev wê çendî wê xiyali jî bin lê wê di aslê xwe de wê rastiyekê jî wê ser temenê fahmkirinê û morfolojiya wê têkilidaninê û hwd jî wê di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirn.

Islam wê weke ku wê bi gelemperî wê bê gotin wê di destpêka wê de wê piştî ku wê pêşkeve wê li dora heya sedsale 7´min û 8´min jî wê nikaribê wê zêde bahsa serwerîyek wê ya xort wê bikê. Wê seferên wê yên li hemberî sasani û hwd wê, di wê demê de wê, li ser morfolojiyekê wê bibê. Ev dem wê weke demna ku wê di wan de wê, şer û pevçûnên mazin wê bi berdewamî wê li herêmê wê bibin. Di rengekê de wê, piştî wê, hatina artişên islamê li herêmê wê, bi xwe re wê, pêvajoyek dagirkirinê û pevçûnên bi wê re wê bênê. Ev pêvajo wê weke pêvajoyek nû wê bi xwe re wê bênê.

Lê ev dem wê, demek bi pevçûnan re wwê derbas bibê. Piştî seferên di dema xalid bin welid de wê, seferên li herêmên başûrê kurdistanê wê bibin. Piştî wê şerê qadisiyê (636) wê Ev serkeftina bibiryar a ku Misilmanan bi wê re wê weke serwerîya sasani bi tememî li ser herêmên kurdistanê wê, bênê. Piştî wê, desthilatdariya Sasaniyan li ser kurdistanê û an mezopotamyayê bi dawî hanî û deriyên Medayîn, paytexta împaratoriyê vekir. Piştî wê şêerê Nihavendê (642) ku wê weke şerê ku misilmanan jê re digotin ku wê artêşa Sasaniyan bi temamî ji hev belav bû û hemû astengiyên li ber pêşdeçûna li pişt çiyayên kurdistan û Îranê hatin rakirin. Di wê demê de wê pêşketinên mazin wê, di wê temenê de wê, bibin. Pêvajoya piştî wê demê a serwerîya misilmanan li kurdistanê û iranê wê, piştî demên sasani wê weke demek nû wê bênê û wê ev dem wê, bi serê xwe wê bi gelek aliyên wê re wê pêwîst bê ku mirov wê ser wê bisekinê bê. Di wê demê de wê çawa wê pêvajoyek wê pêşde biçê û kurd wê, çawa wê di wê de wê, piştî wê bina bi hêz û dewlet û desthilatiyên xwe yên dema islamê wê çawa wê, ava bikin û wê heya demên eyubiyan wê çawa wê, bigihijina asta imparatoriyê û hwd wê, weke pêvajoyên wê yên ku wê weke pêwîst bê ku wê ser wê bisekinê bê. Ev wê, piştî wê demê wê serdema navin a herêmê wê rengê wê jî wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê, çendî wê weke demek bi

dagirkirin û berxwedan wê bibê jî lê wê li rex wê kurdistanî wê di demek zû de wê karibin xwe li hev bidina hev û bikina hêzek serdemê. Ev wê hinek sedem û temenên wê yên bi pêşketina demê re wê, hebê. Di wê temenê de wê, ji wê wê, pêwîst bê ku wê ser wê bisekinê û wê di rengekê de wê weke ku wê pêwîst bê wê ser wê bisekinê bê. Ji serdema şedadî û merwani heya sedsale 12´min û pê de wê demek ku wê kurdistanî wê di wê de wê zirweya xwe wê bijin. Wê, di wê demê de wê, pêşketinên mazin wê bi civakî wê bijin. Lê heya wê demê jî wê, rengê baweriyên wan wê bi şîroveyên nû re wê di wê demê de wê werina diyarkirin.

Lê ev dem wê ne tenê wê weke demek ku wê bi gûharinên ser baweriyê re wê weke karibê bi tenê wê karibê wê fahmbikê bê. Ji wê zêdeyi wê pêşketinên civakî, zaninî û hwd jî wê bibin û wê di zikhev de wê bi wê re wê pêwîst bê ku wê ser wê bisekinê û wê werênê ser ziman bê. ev jî wê weke xosletên wê dema nû ku wê were jî wê bi xwe re wê bidina diyarkirn bê. Wê kurdistana serdema navin wê çawa wê reng û awa wê êdî wê di demên navîn ên serdema navin û pê de wê çawa wê, reng wê bibê wê, êdî wê karibê wê di rengekê de wê ser wê bisekinê bê.

.

Abdusamet Yigit, kurdistan, cizirabota, 2026